بیرینجی جلد

گوموشو پئنجک

آجیلی - شیرینلی خاطره‌لر

هاشم ترلان

هاشیم ترلان

گۆموشوپئنجک

خاطره‌لی رمان

فیروزان

نشر فیروزان
آدرس: تهران ، خیابان آفریقا، خیابان وحید دستگردی، ساختمان پم، طبقه ۵ ، واحد۵
تلفن ۲۲۷۴۵۶۷۰
نام اثر: گوموشو پئنجک(کت نقره ای) به زبان ترکی
مولف اثر: هاشم طرلان
سال نشر: ۱۳۸۶
نوبت چاپ: چاپ اول
قیمت : ۷۰۰۰ تومان
ویراستار: ع.م.آغداشلی
بازخوان مجدد: عبدالعلی مُجازی«آسلان».
شابک: ۹۶۴-۹۲۹۹۴-۷-۵

کتابین ایچینده‌کیلر

سیاحت‌نامه و خاطره‌لر حاققیندا	۵
اثرین تاریخی اهمیّتی	۸
اثرین یارادیجیلیق جهتی	۱۷
مؤلفدن	۲۱
ایرمینجی عصرین اوّللرینده عمومی وضعیّت	۲۳
باکی‌یا دوغرو	۲۶
مکتب یوللاریندا	۳۱
مکتبلی گونلریم داوام ائدیر	۳۷
گؤزلنیلمه‌ین حادثه!	۴۲
روسیا سفریمیز	۴۵
الوداع باکی!	۵۶
انزلی ساحیلینده	۶۳
سارابا دوغرو حرکت	۸۷
زنگان یوللاریندا	۱۰۱
سارابدا	۱۱۰
کند حیاتی	۱۲۲
نوروز	۱۳۳
قوزو اوتاران گونلریم	۱۳۸
تبریز سفری	۱۸۶
شوروی قوشونلاری آذربایجاندا	۲۱۳
کندلیلرین عصیانی	۲۲۰

توی ۲۵۳
قاسیم‌خان و آردالان حادثه‌سی ۳۳۶
فاطما نیه اؤلدو؟ ۳۷۳
ملی حؤکومتین نائلیّتلری ۴۰۰
محاربه‌نین سونو ۴۲۲
شوروی قوشونلارینین ایراندان چیخماسی ۴۲۳
مرکزی دؤلتین ملی حؤکومته قارشی مناسبتی ۴۳۳
ملی حؤکومت اؤز ایشینه داوام ائدیر ۴۳۴
آذربایجان اوزه‌رینه قارا بولودلار چؤکور ۴۶۷
فاجعه باشلانیر ۴۷۲

سیاحت‌نامه و خاطره‌لر حاققیندا

سؤز یوخدو کی، سیاحت‌نامه و خاطره‌لرین تاریخین قارانلیق و ابهاملی نؤقطه‌لرینین آیدینلاشماسیندا عوض‌سیز رولو اولموشدور. ایستر سیاحت‌نامه‌لرین، ایسترسه ده خاطره‌لرین مؤلّف‌لری بیر چوخ حاللاردا آدلی- بللی آداملار و نئجه دئیرلر سیاسی- مدنی شخصیّت‌لر اولموشلار. ائله بونا گؤره ده اونلار گؤردوکلری هر بیر شئیی، یاخود اؤزلرینه باش وئرن هر بیر حادثه‌نی قیده آلماقدان، یازماقدان چکینمیشلر. اونلار یاشادیقلاری دؤوره خاراکتئریک اولان حادثه‌لری قلمه آلاراق ایتیب- باتماسینا مانع اولموشلار.

سیاحت‌نامه و خاطره‌لرین تکجه سیاسی تاریخین دئییل، عینی حالدا بشریّتین سوسیال- سیاسی، مدنی- اقتصادی، سوسیال- لینقویستیک، عادت- عنعنه و ائتنوقرافیک کئچمیشینین ده ایشیقلاندیریلیب اؤیره‌نیلمه‌سینده و نهایت عمومی - لشدیریلمه‌سینده اولدوقجا بؤیوک رولو اولموشدور.

سیاحت‌نامه‌لر مقصد یؤنلو اولوب اولماماسی باخیمیندان ایکی قروپا بؤلونور:

۱- مقصدیؤنلو سیاحت‌نامه‌لر.

۲- مقصد یؤنلو اولمایان سیاحت‌نامه‌لر.

مقصد یؤنلو سیاحت‌نامه‌لر معین مؤضوعنو آراشدیریب اؤیرنمک اوچون شخصا"سیّاحین اؤز شخصی ماراغی نتیجه‌سینده باش وئرمیشدیر. اورتا عصرین بیر چوخ عالیملری اؤز علمی بیلیکلرینی آرتیرماق، دونیانین مشهور و معتبر علم اوجاقلارینداندان یارارلانماق، مختلف منطقه‌لرین جغرافی خصوصیّتلرینی، اوراداکی خالقلارین عادت- عنعنه‌لری ایله تانیش اولماق، ائله‌جه ده ادبی، بدیعی، سوسیال و سیاسی جریانلارلا تانیش اولماق اوچون اوزون مدّتلی سیاحته چیخاراق گؤروب- ائشیتدیکلرینی قیده آلاراق چاغداش اولدوغو دؤور و گله‌جک نسیللر اوچون قیمتلی هدیّه حاضیرلامیشلار.

همین سیاحت‌لر ۱۹-۱۸ عصرلره قدر بو و یا دیگر اؤلکه‌لرین طبیعتی، اهالیسی، تاریخی، تصرّفاتینا دائر، همچنین یئرین عمومی خصوصیّتی و سطح قورولوشو حاققیندا معلوماتلارین الده اولونماسی اوچون مهم منبعلردن بیری سایییلیردی. سونرالار تدقیقاتلارین درینلشمه‌سی، علمی مقصد و وظیفه‌لرین اختصاصلاشماسی ایله علاقه‌دار سیاحت‌لر علمی کشفیّات خصوصیّتلری داشیماغا باشلادی.

مقصدیؤنلو سیاحت‌نامه‌لردن نمونه اولاراق ناصرخسرو قوبادیانی‌نین «سفرنامه»سی و زین‌العابدین مراغه‌ای‌نین «ابراهیم به‌یین سیاحت‌نامه‌سی»نین آدلارینی چکمک اولار.

مقصد یؤنلو اولمایان سیاحت‌نامه‌لره گلدیکده ایسه دئمه‌لی‌ییک کی، بو نؤع سیاحت‌نامه‌لر مؤلفین داشیدیغی وظیفه باخیمیندان ایکینجی پلاندا دورور. بئله کی، معین وظیفه‌نی یئرینه یئتیرمک اوچون معین یاخود مختلف منطقه‌لره گؤنده‌ریلن سیاح اؤز وظیفه‌سیندن علاوه راستلاشدیغی، شاهدی اولدوغو منطقه، قوْم و حادثه‌لری قیده آلماقلا سفرنامه یازماق تشبّوثونه ده ال آتیر. مثال اوچون اسپانیا کرالی‌نین مشهور ایمپراتور تیمورون سارایینا گؤندردیگی نماینده هئیاتینه رهبرلیک ائدن "کلاویخو بو ماجرالی سفر بویو گؤروب- ائشیتدیکلرینی قیده آلماقلا چوخ مهم و قیمتلی سفرنامه‌سینی یازا بیلمیشدیر.

سیاحت‌نامه‌لرین مؤلفین شخصی حیاتی ایله علاقه‌دار اولمادیغینین عکسینه اولاراق خاطره‌لرین اساس اؤزه‌یی مؤلفین شخصی حیاتی و اونونلا علاقه‌دار حادثه و شخصلردیر. بونا گؤره ده سیاحت‌نامه‌لر مؤلفین حیاتی‌نین معیّن دوورونو احاطه ائدیر. خاطره‌لر مؤلفین حتّی اؤزوندن قاباقکی ایللردن توتموش خاطره‌لری یازدیغی زامانا کیمی حیاتینی عکس ائتدیریر. خاطره یازماق گئنیش یاییلدیغینا گؤره «خاطره ادبیّاتی» ژانرینی تشکیل ائدیر. بو یازی سندلی ادبیّات نؤعو؛ مؤلفین شاهدی و اشتراکچیسی اولدوغو حادثه‌لر، معاصرلری، اجتماعی- سیاسی، ادبی حیات حاققیندا خاطره‌لریدیر. آوتوبیوقرافیا و سیاحت‌نامه ژانرینا چوخ یاخیندیر. خالق ادبیّاتیندا مؤلفین تصویر ائتدیگی حادثه‌لره شخصی مناسبتی اهمیّتلی یئر توتور. بو ژانردا یازیلمیش اثرلر تاریخی منبع کیمی ده قیمتلیدیر. بو نؤع ادبیّات رئنئسانس دؤورونده یارانمیش، ادبی ژانر کیمی ۲۰-۱۸

عصرلرده فورمالاشمیشدیر. ژ. ژ. روسونون «اعتراف»ی، بابورشاهین «بابورنامه»سی و س. همین ژانردا یازیلمیش قیمتلی اثرلردیر. آذربایجان شخصیّتلریندن ده ج. محمدقولوزاده، ع. شائق، ی. و. چمن‌زمینلی، ح. جاوانشیر، گ. صباحی کیمی بیر چوخلاری خاطره یازمیشلار. ایندیکی دؤورده سیاحت‌نامه‌لر اوز اهمیّتینی ایتیردیگی حالدا خاطره یازماق داها اهمیّت کسب ائتمکده‌دیر.

سیاحت‌نامه و خاطره‌لرین اهمیّتی

اوّلده قید ائتدیگیمیز کیمی سیاحت‌نامه و خاطره‌لر تاریخین ایستر سیاسی، ایسترسه ده سوسیال- لینقویستیک، سوسیال- مدنی، تصرّفات و ائتنوقرافیک جهتلرینی آیدینلاشدیرماقدا چوخ مهم رول اوینایییر. اؤرنک اولاراق بیز بورادا همین اهمیّتی وورغولایان ایکی نمونه‌نی وئریریک:

بیلدیگیمیز کیمی مشهور ایران سیاحی ناصرخسرو قوبادیانی هجری بئشینجی عصرین بیرینجی یاریسیندا سیاحته چیخمیش و او جمله‌دن ۴۳۸- نجی ایلده تبریزده اولموش و بؤیوک آذربایجان شاعری «قطران تبریزی» ایله گؤروشموشدور. او، بو گؤروشو اؤز سفرنامه‌سینده عکس ائتدیره‌رک یازمیشدیر: «تبریزده قطران آدلی بیر شاعر گؤردوم، گؤزل شعر دئییردی، آممما فارس دیلینی یاخشی بیلمیردی. منیم یانیما گلدی. (منجیک)ین و(دقیقی)نین دیوانلارینی گتیردی و منه اوخودو. باشا دوشمه‌دیگی سؤزلرین معناسینی مندن سوروشدو، اونا دئدیم، اونلارین ایضاحینی یازدی و اؤز شعرلرینی منه اوخودو...».

معلومدور کی، فارس دیلینده "گؤزل شعر یازا بیلن قطران کیمی بیر عالیم فارس دیلینی ده بوتون قانون- قایدالاری ایله گؤزل بیلمه‌لی ایدی. مشهور شرقشوناس ای. م. اورانسکی بو حاقدا یازیر: «تصوّر ائتمک ممکن دئییلدیر کی، فارس شعرینین قطران کیمی ماهر اوستاسی اؤزونون پوئتیک یارادیجیلیغینین دیلینی تام بیلمه‌میشدیر». مشهور لئکسیکوقراف ع. ا. دهخدا قطران حاققیندا یازیر: «قطران دری دیلینده سؤز اوستادی کیمی آذربایجاندا چیخیش ائمگه باشلایان و آذربایجان شاعرلرینین رهبری اولان ایلک

شخصدیر». بس ناصرخسروون یازدیغی ایله بو حقیقت آراسینداکی ضدّیّتی نئجه اساسلاندیرماق اولار؟ آذربایجان شرقشوناسی ج. صادیقووا «فارس دیلینی تدقیق ائدن آذربایجان عالملری» آدلی اثرینده همین مسئله‌نین حلّینه چالیشاراق یازیر: «چوخ گمان کی، ناصرخسرو... بو صنعتکارین آرخائیک و یا باشقا دیالئکتلره مخصوص بعضی سؤزلری بیلمه‌مه‌سینی ملّیّتینین فارس اولاماسینی باشقا سؤزله تورک اولدوغونو نظرده توتوب یوخاریداکی فیکری سؤیله‌میشدیر...».

نه ایسه ناصرخسرو قوبادیانی‌نین هئچ بیر پلان اوزره دئییل، یالنیز گؤردوگونو یازدیغی بو قید آذربایجان خالقی‌نین پهلوی سولاله‌سی‌نین حاکمیّته گلدیگی ایللردن اعتبارا" معروض قالدیغی نامرد بیر اتّهامی؛ «گویا آذربایجان خالقی سلجوقلاردان سونرا تورک اولموشلار»،اویدورماسینی آرادان قالدیران دانیلماز تاریخی فاکتلاردان بیریدیر.

ایکینجی نمونه بابورشاهین یازدیغی «بابورنامه» آدلی خاطره‌لریدیر. اونون «جیغاتای» دیلینده یازدیغی «بابورنامه» آدلی آوتوبیوقرافیک اثرینده بابورشاهین سفرلری اورتا آسیا، افقانیستان و هیندیستانین طبیعت منظره‌لری، کند حیاتی، اعیانلارین معیشتی، دؤورون عادت و عنعنه‌لری تصویر ائدیلیر. بابورون بو اثری تورک ائتنوسلاری‌نین سوسیال-لینقویستیک حیاتی‌نین، ائله‌جه ده تورک دیللرینین تاریخی قراماتیکاسینین اؤیره‌نیلمه‌سینده دانیلماز رول اویناییر. دونیا ادبیّاتی‌نین قیمتلی نمونه‌لرین‌دن اولان «بابورنامه» اینگیلیس، فرانسیز، آلمان، روس و فارس دیللرینه ترجمه اولونموشدور.

××××××××

هاشم ترلانین «آجیلی- شیرینلی خاطره‌لریم» اثرینه گلدیکده ایسه اونو ایندیه کیمی بو ژانردا یازیلان دیگر اثرلردن آییران پوئتیک- رومانتیک و بیر سؤزله یارادیجیلیق جهتی‌دیر. بونا گؤره ده بیز همین یازینی ایکی جهتدن، تاریخی و یارادیجیلیق جهتین‌دن گؤزدن کئچیرمه‌یی مقصده اویغون بیلدیک.

۱- اثرین تاریخی اهمیّتی.

هاشم ترلانین «آجیلی- شیرینلی خاطره‌لریم» اثری جمعیّتیمیزین سوسیال، سیاسی و اقتصادی وضعیّتینی عکس ائتدیرمکده اؤز لایقلی رولونو اویناییر. ایکی دونیا محاربه‌سی آراسینداکی بیر تاریخی پروسئسده خالقیمیزین طبیعته و حاقسیزلیغا قارشی مبارزه‌سی زامانی باشینا آچیلان اویونلار بعضاً عادی بیر یازی دیلی، بعضاً ده بدیعی دیللە ایفاده اولونور. همین یازیدان استفاده ائده‌رک تاریخین اساس محرّیکی اولان خالق کوتله‌سینه قارشی دوران قوّه و عامیللری آشاغیداکی کیمی عمومیلشدیریریک:

۱- قوراقلیق، دولو و اقلیم شرائطی‌نین ال وئریشلی اولماماسی کیمی طبیعی مصیبتلر.

۲- محصولو سیچاندان، بؤجکلردن و س. بو کیمی چوردان قورویاجاق علم و تئخنیکانین یوخلوغو.

۳- کندلرده و یوللاردا خالقی چاپیب تالایان فیریلداقچیلار، خانلارا وفئودالالارا باغلی اولان باندیتلر و خالقین اؤز دیلی ایله دئسک قارا گروهلار.

۴- خالقین یئتیردیگی محصوللاری منیمسه‌ین خانلار، فئودالالار و اونلارین زوراکیلیق عامیلی اولان دؤلت مأمورلاری.

بوتون بو قوّه‌لرین هجومو نتیجه‌سینده «الیم خمیرلی، قارنیم آج» وضعیّتده یاشایان جاماعات یالنیز دیری قالماق اوچون اؤز دوغما یوردوندان ال چکه‌رک اوزاق یئرلره گئتمک مجبوریّتینده قالیر. مؤلف همین مؤضوعنو آیدینلاشدیراراق آتاسیندان بیر خاطره نقل ائده‌رک یازیر:

«بالا! آللاه او زامانلاری هئچ کیمه گؤسترمه‌سین. آجلیق آدامالاری وادار ائدیردی کی، آریقلیقدان سوموکلری گؤرسه‌نن اولاغلاری کسیب یئسینلر. پیشیک اتی یئینلر ده وار ایدی. مئهربیان مین ائولی، بؤیوک بیر کند ایدی. اورادا دوکانلاری اولان بیر چوخ دؤلتلی حاجیلار وار ایدی. گونده بیر اؤکوز کسیلیردی. اطراف کندلیلر بورا گلیر و کسیلن مالین قانینی قابا دولدورووردولار و برکی‌یندن سونرا یئییردیلر. یازدا قیزلار و قادینلار دسته-دسته کؤوشنه چیخیب یئملیک، جیغجیغا، یونجا و دیگر یئمه‌لی بیتکیلری ییغیر، ائوه

گتیریب یئییردیلر. واختی ایله بوغدا چؤره‌گی یئین کندلیلر آرتیق آرپا چؤره‌گی تاپا بیلمیردیلر».

سؤز یوخدورکی، خالقیمیز اؤز یوردوندان آسانلیقلا ال چکمیر و بوتون باسقینچیلارا و تالانچیلارا قارشی اؤلوم- دیریم مبارزه‌سی آپاردیقدان و هئچ بیر چیخیش یولو تاپمادیقدان سونرا دیدرگینلیگی قبول ائدیردی. بونو گؤسترمک اوچون یئنه ده هاشم ترلانین آتاسینی دینله‌مگیمیز یاخشی اولاردی:

«بیز ده کندیمیزین (شریف دیک)ی آدلانان تپه‌سینده اوجا بیر بورج تیکمیشدیک. کندیمیزده نجف‌قولو به‌یین قدیمدن قالان بیر توفنگی ده وار ایدی. گنجلر همین بورج دا گئجه-گوندوز کئشیک چکیردیلر. بیر گون اودون ییغماق اوچون چؤله گئتمیشدیم. قولاغیما گوللّه سسی گلدی. بیلدیم کی، کنده باسقین ائدیبلر. ایشیمی یاریمچیق قویوب کنده طرف تله‌سدیم. کندین بوتون اهالیسی یول اوزونو مئهریبانا طرف گئدیردیلر. گویا باسقینچیلاری کنده سوخولماغا قویمایان نجف‌قولوبه‌ی اهالیه سیفاریش گؤنده‌ریرکی، «گوللم قورتارماقدادیر، کنددن چیخسینلار». من کنده چاتار - چاتماز نجف‌قولوبه‌ی بورج دن ائنیردی. آتا میننده گوللّه ایله ووردولار. بیز سید اولدوغوموزا گؤره ائویمیزه سوخولمازلار دئیه جاماعات اؤز قیمتلی اشیالارینی گؤتوروب بیزه ییغیلمیشدی. ائوه گیردیم. گؤردوم شاهسئونلر ائوه دولوبلار. بؤیوک نه‌نه‌مین کیچیک بیر موجریسی وار ایدی. گلینلیک چاغلاریندان ساخلادیغی اوزوک، سیرغا و بویونباغیسینی همین موجریه ییغیردی. یازیق آرواد اونو تندیرین کوفله‌سینده گیزلتمک ایسته‌دی. باسقینچیلارین بیری اونو گؤروب، «ایمانسیز قاری! اوتانمایيب اوغورلوق ائدیرسن!؟»، دئدی».

جاماعات دوغولدوغو، بویا- باشا چاتدیغی و بوتون وارلیغی ایله سئودیگی آنا یوردونو بوراخیب گئدرکن اولمازین عذاب- اذیّته قاتلاشیر، یول اوزونو آردی- آراسی کسیلمه‌ین چاپقینلارا معروض قالیر، اؤلوم- ایتیمله ال‌به‌یاخا اولور:

بئله‌لیکله کندیمیز زنگیل‌آبادلیلار دا کؤچمگه باشلادیلار. بونونلا دا نئچه عائله‌دن عبارت بیرینجی کاروان یولا دوشدو. منیم آتام دا بو کاروانلا حرکت ائدیردی. آرواد اوشاق اولاغا مینمیشدی، کیشیلر ایسه پیادا گئدیردیلر. اؤزلری ایله گؤتوردوکلری یئمک اونلاری

اردبیله ده چاتدیرا بیلمه‌دی. «قاراسوران» آدی ایله تانینمیش یول مأمورلاری یوللاردا کاروانلارین قاباغینی کسیب اونلاری سویوردولار. آجلیقدان دیلنمه‌لی اولسالار دا آخیر کی، باکی‌یا یئتیشمه‌لی ایدیلر. بو کاروان کنددن سارابا، اردبیله، آستارایا، سونرا ایسه دنیز قیراغی ایله باکی‌یا گئتمه‌لی ایدی. یولدا خسته‌لیگه توتولوب اؤلنلری ده اولوردو.

بئله‌لیکله اؤز واری، دؤلتی، صنایعسی و مدنیّتی ایله عاغیللاری حیران ائدن باکی آذربایجانین دیگر سرحدیاتی شهر و کندلری کیمی ساراب اهالیسینی ده قبول ائدیر.

اؤز دوغما یوردلارینی آرخادا قویوب گلن دیگر مهاجرلردن فرقلی اولاراق باکیدا آنادان اولان هاشم ترلان والدینلری ایله بیرلیکده ایرانا دؤنمه‌لی اولارکن چوخ غریبه بیر احوال-روحیّه کئچیریر. البتّه اونداکی بو احوال- روحیّه اؤز- اؤزونه دئییل، «والودیا» آدلی بیر دوستو ایله دانیشارکن میدانا چیخیر. بو دا طبیعی‌دیر، چونکی ایراندان هئچ بیر تصوّرو اولمایان یئنی‌یئتمه هاشم گئریلیگین و مرتجع سیاستچیلرین عمومیّتله ایران و خصوصیله آذربایجان خالقینا نئجه دیوان توتدوغونو بیله بیلمزدی. اوسته‌لیک باکیدا بئله بیر شایعه ده یارانیر کی، گویا رضاخان حاکمیّتی اله کئچیردیکدن سونرا وضعیّت تامامیله دگیشیب، یئنی- یئنی تحصیل اوجاقلاری یارانیب، نئجه دئیرلر وطنده "گول گولو چاغیریر. بونا گؤره ده مولفین دئدیگینه گؤره چوخ ساوادلی اولان والودیانین سؤزلرینین هئچ بیری اونو اؤز قراریندان یاییندیرا بیلمیر.

تصادفی دئییلدیر کی، ایرانا سفر زامانی قارشیسینا اینانیلماز حادثه‌لر چیخاندا ایستر-ایسته‌مز والودیانین دئدیگی سؤزلری خاطرلاییر:

بیز اؤز باغلی شئیلریمیزی گمیدن ائندیرمگه باشلادیق. جلیل و کندلیلریمیز بیزه کؤمک ائدیردیلر. آختاریش سالونونا گئتملی ایدیک. سالوندا آختاریش باشلاندی، بیز اؤز شئیلریمیزدن آرخایین ایدیک. آخی یاساق اولان بیر شئیمیز یوخ ایدی. آختاریش مأمورلارینین گؤزلری منیم کتابلاریما ساتاشاندا جدّی بیر حالدا کتابلاری آراماغا باشلادیلار. «کتاب قدغندیر»، دئییب اونلاری باشقا شئیلردن آییردیلار. منیم گؤزلریمی قارانلیق دومان آلدی. اعتراض ائدیب کتابلاری قوجاقلادیم و دئدیم:

- سیزین بو کتابلاری آلماغا اختیاریتیز یوخدور. بونلار منیم درس کتابلاریمدیر.

مأمور حرصلی باخیشلارلا منه باخیب، «اولمازا!» دئدی، کتاب قدغنـدیر. مـن سـؤزلریمی داوام ائتدیریب دئدیم:

- بیز کی، قاچاق مال آپارماق ایسته‌میریک. مگر ایراندا کتاب یوخدور؟

- کتاب واردیر، آممـا سیزین کتابلاردان باشقادیر.

من و آتام نه دئدیکسه اولمادی. من کتابلاریمدان آیریلماق ایـسته‌میـردیم. مـامور ایـسه گئتدیکجه عصبی حالا دوشودور. ۳۰ جلده یاخین کتابلاردان ۴ جلـد ناغیـل کتـابلارینی سئچیب، «خواهش ائدیرم، بو ناغیل کتابلارینا اجازه وئرین»، دئییـب اونـلاری بیـر- بیـر گؤسترمگه باشلادیم:

- بو لیلی مجنون، بو اصلی و کرم، بو طاهره میرزه، بو دا شاه اسماعیلین ناغلیدیر. بـونلارا دا سؤزونوز وارمی؟

مامور بیزی باشیندان ائله‌مک اوچون ناغیل کتابلارینی اوستومه آتیب دئدی:

- بو ناغیل کتابلاری سیزین! یا الله گئدین.

وطنین ایلک آجی خاطره‌سی قلبیمده یئر آچدی... والودیـانین بیرینجـی دفعـه دئـدیگی سؤزلر یادیما دوشـدو. لیمانـدا ازدهـام آزالیـردی. مـسافرلر یـوکلرینی قـاییقلارا ییغیـب غازیاندان انزلی‌یه طرف گئدیردیلر. لیمـانین یوخـاری باشـیندان گلـن دؤرد نفـر مکتـب شاگردی دقّتیمی جلب ائله‌دی... ایندی بـو مکتـب شـاگردلرینی درس اوخوماغـا گئـدن گؤرنده ایراندا دا مکتب اولدوغونو گؤروردوم. بو منه تـسکینلیک وئریـردی. اوشـاقلار مـن یاشدا یا دا مندن کیچیک نظره گلیردیلر. اونلار بیزه یاخینلاشـیردیلار. دااللارینـدا کتـاب چانتاسی گؤرونوردو. یـوکلریمیزین یانینـا چاتانـدا دالاشـماغا باشـلادیلار. مـن اونلاریـن سؤزلرینی باشا دوشموردوم. انزلی دیلینده دانـشیردیلار، آممـا نـه اوچـون اوّل اوینایـب گولن اوشاقلار ایندی بیر- بیرینین جانینا دوشموشدو؟ بونـون سـببینی یانیمـدا دایانـان جلیلدن سوروشدوم. او دئدی:

- سیزین شئیلرینیزی داشیماقدان اؤترودور.

- مگر بونلار حمّالدیر؟

- گؤرمورسنمی؟

ایندیه قدر دقتله باخمادیغیم اوشاقلارین دالیندا‌کی کتاب- دفتر چانتاسی دئییل، پالان‌ایمیش. آه، والودیا نه اوچون سنین سؤزلرینه باخیب باکی‌دا قالمادیم؟

شاهدی اولدوغو وضعیّتدن سون درجه سارسیلان ترلان اؤزو دئمیشکن هاردان بیله‌یدی کی، «گؤره‌جک گونلری هله قاباقدادیر». او هله بیلمیردی کی، ایراندا مولکیّت خانلارا، فئوداللارا، کندخدالارا و دؤلت مأمورلارینا عائددیر. آشاغیداکی ائپیزود همین مؤضوعنو بوتون آیدینلیغی ایله گؤستریر:

... آتامین باکی‌دا منه آلدیغی قوزو دریسیندن تیکیلمیش گؤموشی خز پئنجه‌گی بیرینجی دفعه اولاراق أینیمه گئییب ساتمالی مالللارین یانیندا دایانمیشدیم. دؤوره‌مه ییغیلان آداملار هر شئیدن اول اگنیمده‌کی گوموشو پئنجه‌یه تاماشا ائدیردیلر. هامینین گؤزلری منه دیکیلمیشدی. من ایسه پشیمان ایدیم، فیکر ائدیردیم کی، بو پئنجه‌گی ائوده قویوب گلسئیدیم، بوندان یاخشی اولاردی. چونکی مشتریلرین بو حسرتلی باخیشیلاریندان نگران ایدیم. آتام اؤز کندلیلریمیزله نئچه آددیم کناردا صحبت ائدیردی. بو آندا گیئیملی، بزنمیش، دؤزنمیش بیر جنتلمن، یانیندا من یاشدا اولان اوغلو گؤروندو. بو آغا ائنینه راه- راه قیرمیزی قالوستوک باغلامیشدی. عینگی و پئنجه‌گینین قولوندان ائشیگه چیخمیش کؤینه‌گینین دوگمه‌لری قیزیل کیمی پاریلدایییردی. او ساتیلان شئیلری نظردن کئچیریردی. اوغلونون گؤزلری اگنیمده‌کی گوموشو خز پئنجگه دیکیلمیشدی. اوغلان آتاسینین قولونو دارتیب گوموشو پئنجگی اونا گؤستردی. بو منه خطر علامتی ایدی. آتاسی اگنیمه باخدی. ائله بیل او دا بگنمیشدی. فارسجا منه نه دئدیسه باشا دوشمه‌دیم. او بونو آنلاییب یاری فارسی یاری تورکی دئدی:

- اگنینده‌کی او پئنجه‌یی ساتیرسانمی؟

- یوخ، ساتماق اوچون اولسایدی، اگنیمه گئیمزدیم.

مسئله گئتدیکجه بؤیویوردو. آتامین بو احوالاتدان خبردار اولماغیندان قورخوردوم. جاماعاتی باشیمدان داغیتماق اوچون اطرافیما ییغیلانلارا دئدیم:

- نه ایسته‌ییرسینیز؟ گئدین. من هئچ نه ساتماق ایسته‌میرم.

جئنتئلمن کیشی اوغلونا دئدی:

- ساتماق ایسته‌میر.

اوغلان آغلاماغا باشلادی، آتاسینا دئدی:

- نه قیمته اولورسا، گرک آلاسان.

آتاسی منه دؤنوب جئبیندن پوللارین چیخاریب گؤسترددی:

- قیمتی نه قدردیرسه، من ایکی برابر وئرمگه حاضرام. ۵۰ تومن یاخشیدیرمی؟

- یوخ! ساتمیرام، ساتیلمالی اولسایدی اگنیمه گئین‌زدیم.

آتاسی اوغلونو چوخ سئودیگیندن اونون آرزولارینی یئرینه یئتیرمک اوچون هر ایش گؤرمگه حاضر ایدی. من ایسه گؤموشو پئنجه‌یی اونلارین هامیسیندان چوخ ایسته‌ییردیم. جاماعات باشیمیزا ییغیلمیشدی. اوغلان ایسه آغلاماقدا ایدی. بو زامان آرایا بیر دللال سوخولدو. سودانی باریشدیرماق اوچون احوالاتی اؤیره‌نیب، اوغلانین آتاسینین الینده‌کی ۵۰ تومنی آلیب منیم اووجوما باسدی:

- یاخشی پول وئریر، نئچه برابر اونون قیمتیدیر، آللاه خیر وئرسین.

اؤز اگنیمین پالتاریدیر، ساتماق ایسته‌میرم.

اوغلان آغلاماقدا ایدی. آتاسی اونا نصیحت وئره‌رک، «آغلاما من پاریسدن اوندان یاخشیسین آلیب گتیره‌رم»، دئییردی.

اوغلان ایسه بو سؤزلره باخمایاراق گؤزلرینین یاشین آخیدیردی. بوآندا آتام معرکه‌نی گؤروب، مندن نه اولدوغونو خبر آلدی. دئدیم:

- بیر خبر یوخدور، اگنیمده‌کی پئنجگی آلماق ایسته‌ییرلر. اوغلانین آتاسی آتامی گؤروب؛ «بو سیزین اوغلونوزدور؟»، دئیه سوروشدو.

- بلی منیم اوغلومدور.

- منیم اوغلوم بایاقدان بوینوما مینیب، دئییرکی، سیزین اوغلانین گئیدیگی پئنجه‌یی اونا آلیم. ایندی من حاضرام ایکی برابر قیمته آلام. بویور، بو دا ۵۰ تومن.

آتام دا منیم سؤزلریمی تصدیق ائدیب دئدی:

- خیر ساتیلمالی مال دئییل. او پئنجک اوغلومون اؤزونوندور، مگر گؤرمورسن گئییب اگنینه.

بو آندا بیر آژدانین الینده دگه‌نک باشیمیزا ییغیلان آداملاری آرالاییب ایچری سوخولدو:

- نه خبردیر؟ نه اوچون داغیلیب گئتمیرسینیز!؟

جنتلمن آژدانی گؤرن کیمی گؤزلری گولدو. احوالاتی بیلندن سونرا آتامی وادار ائدیردی کی، آژدانین سؤزلرینه قولاق آسیب معامله ائله‌سین. آتام دا یوخ دئییردی. اوغلان گؤزلرینین یاشین سیله- سیله منه غضبله باخیردی. آتاسی اوغلونو آغلار گؤرنده ناراحات اولوردو. من ایسه آتامین اونلارا یوخ دئییب رد جاوابی وئردیگینه گؤره فخر ائدیردیم. باجارا بیلسئیدیم قوجاقلاییب اؤپردیم آتامی. دلال هله ده ال چکمیردی. بیزی سوودالاشدیرماق ایسته‌ییردی. آژدان آرامیزدان چیخیب معرکه‌یه یاخین‌لاشان بیر افسرین قاباغیندا خبردار دوروب اونا گزارش وئردی. افسر گلیب آغانی گؤرن کیمی اؤزونو ایتیردی. الینی قولاغینین دیبینه آپاریب اوخلوو کیمی دوم‌دوز خبردار دایاندی و؛ «بلی قوربان!»، دئیب اوندان جاواب گؤزله‌دی. "گؤره‌سن بوکیمدیر؟"، دئیه اؤز اؤزومه دوشوندوم. حالیم گئتدیکجه خاراباشیردی. اوغلان داها آغلامیردی. افسرله آتاسینین آراسیندا گئدن صحبته قولاق آسیردی. اؤز- اؤزومه دئییردیم کی، گؤره‌سن پئنجگی منیم الیمدن آلاجاقلارمی؟ بو سؤالا اؤزوم جاواب وئره‌رک "یوخ، راضی اولمارام گوموشو پئنجگی الیمدن وئریم."، دئییردیم. افسر آغا ایله صحبتینی قورتاردیقدان سونرا آتامی بیر طرفه چکیب دئدی:

- سن بونو تانیمیرسان! بو ائله خان‌دیرکی، اونون آدی چکیلنده بوتون گیلانلی‌لار تیر- تیر اسیر. اونونلا طرف اولسان، منیمله طرف اولاجاقسان. آتام جاواب وئردی:

- او اؤزونه خاندیر، اونونلا منیم نه ایشیم؟ مال منیمدیر اختیاری دا منیمله‌دیر. ساتماق ایسته‌میرم.

افسر دیشلرینی قیجیردیب دئدی:

- بس ائله.

جلیلین آتاسی جبراییل کیشی آتامین یانینا گلیب سوروشدو:

- آغا میرحسن سن انزلی‌دن شهرلرین بیرینه گئده‌جکسن یا کنده؟

- کنده.

- رحمتلیگین اوغلو بو پئنجک کند یئرینده بیر آی دا داوام ائتمز. اونون توکلری نئچه گونون عرضینده چالی تیکانلارینا ایلیشیب آرادان گئده‌جک. اونون سنه وئره‌جگی پولا اون دست پالتار آلارسان.

آتام یومشالمیشدی. قلبیم دؤیونمگه باشلادی. آتام گؤزلریمه باخاندا نه دئمک ایسته‌دیگینی بیلدیم. اودورکی، آتاما دئدیم:

- من بو پئنجگی اگنیمدن چیخارمایاجاغام.

اوغلانین گؤز یاشلاری قورویوب عوضینده دوداقلارینداشن تبسم اویناشیردی. بیر آز بوندان قاباق او آغلاییردی، ایندی ایسه من آغلاییردیم. فرقیمیز بو ایدی کی، او آشکار آغلاییردی. من ایسه ایچیمده. نفرت تامام وجودومو بوروموشدو. اوغلانین اوستونه آتیلیب اونو بوغماق ایسته‌ییردیم. گؤزلریم اونون گؤزلرینه ساتاشدی. او دیلینی آغزیندان چیخاردیب، منه دوداق بوزدو. او، بونونلا دا دئمک استه‌ییردی‌کی، گؤردون، من غالب گلدیم. ایکینجی دفعه دوداقلارینی بؤزنده داها دؤزه بیلمه‌دیم. فرصتی الدن وئرمه‌ییب بیر یوموروق چه‌نه‌سینه ایلیشدیردیم. اوغلان یئره آشدی. آرا قاریشدی. بو آندا آژدانین دگه‌نگی باشیما ائندی. ایکینجی دگه‌نگی ده اسیرگمه‌دی. افسرده سیلله و تپیک‌له منی قارشیلادی. بیزی کلانتریه آپاردیلار. باشیم ایکی یئردن شیشمیشدی، برک آغرییردی. او آخشامی بیزی حبسه سالدیلار، گئجه‌نی صبحه قدر جوجولرین الیندن گؤزلریمیزی یوما بیلمه‌دیک. آتام منی هی دانلاییردی کی، نه اوچون خانین اوغلونو ووردوم. آمما من کؤتک یئمه‌گیمه باخمایاراق خانین اوغلونو وورماغیما گؤره سئوینیردیم. من بو ایشی گؤرمه‌سئیدیم، عؤمرومون آخیرینا قدر عذاب چکردیم. گوموشو پئنجک هله اگنیمده ایدی. آخیری نه اولاجاغینی بیلمیردیم. والودیانین دئدیگی سؤزلر یادیما دوشموشدو. دئمک ایراندا کاسیب اوشاقلارینا درس اوخوماق امکانی اولمادیغی کیمی یئنی یاراشیقلی پالتار دا گئیمک امکانی یوخوموش. زندانا بیزدن باشقا آیری آدام یوخ ایدی. یای اولدوغونا گؤره یئریمیز ایستی و رطوبتلی ایدی. بیز انزلی‌نین هاواسینا عادت ائتمه‌دیگیمیزه گؤره ناراحات ایدیک. بئله‌لیکله سحره چیخدیق. بیر آزدان سونرا بیزی رئیس کلانترینین اوتاغینا گتیردیلر. رئیس یوخاری باشدا میزین آرخاسیندا اوتورموشدو.

خان ایله اوغلو دا یانیندا ایدیلر. بیر- بیرلریله دئییب گولوردولر. اوتاغا گیردیگیمیزی گؤرن خان قاشقاباقلی نظرله باخیب باش بارماغینی بیزه طرف اوزادیب دئدی:

- سیز شوروی جاسوسلاری ائله بیلیرسیزکی، بو مملکتین صاحبی یوخدور؟ بو جور دوشونسز سهو ائدیرسیز. ایرانین عدالتلی شاهی وار، ایرانین قانونو وار. ایرانا ال اوزادان جاسوسلارین قوللارینی دیبیندن کسه‌ریک. هله جاسوسلوق ائتمه‌گینیز بس دئییل بوینو یوغونلوق ائدیب اوغلومو ووروبرسونوز؟ هله ایندیه قدر منیم اوستومه ال قوزایان اولماییبدیر. او پئنجگی منه ساتماساز زندانداً قالیب چورویه‌جکسیز!

خان بوسؤزلری دئییب یئرینده اوتوردو. آتام عصبی حال کئچیریردی. خانین سؤزلری قورتاردیقدان سونرا دئدی:

- اوندا، بیزیم علیهیمیزه دئدیگین سؤزلری گئری آلمالی‌سان. اونا گؤره کی، بیز نه جاسوسوق، نه ده بوینویوغون. من ایگیرمی ایل قاباق آجلیق الیندن دیدرگین دوشوب بیر پارچا چؤره‌کدن اؤترو باکی‌یا گئتمیشدیم. وطنیمی سئومه‌سئیدیم، اوردا قالار و ایرانا گلمزدیم. ایندی گلمیشیک. خوش گلیبسیز دئمه‌یین اؤزونون اولسون، نه اوچون بو بهتانلاری بیزیم آدیمیزا یاخیرسیز. من مالیمی ساتماق ایسته‌میرم، بو عدالتسیزلیکدیر؟ سنین گؤزون بو پئنجکده قالیبدیرسا، آل!

آتام عصبی حالدا اگنیمده‌کی پئنجه‌گی دارتیب چیخارتدی و خانین اوستونه آتدی و «وطنی بئله بیلسئیدیم ایرانا قاییتمازدیم»، دئدی. پئنجک دؤز خانین اوغلونون قوجاغینا دوشدو. اونون گؤزلری گولدو. خان جئبیندن ۴ عدد اونلوق چیخاردیب بیزیم اوستوموزه آتدی. کلانتری رئیسی ایله گؤروشوب اوغلو ایله بیرلیکده گئتدیلر. اونلار گئتدیکدن سونرا آتام کلانتره باخیب دئدی:

- ایندی بیزه اجازه وئریرسینیزمی گئدک؟

رئیس پاپاغینی میزین اوستوندن گؤتوروب باشینا قویا- قویا دئدی:

- هله سیزین گناهینیز پاک اولماییب!

بارماغی ایله زنگی باسدی. آژدان ایچری گیردی. دگه‌نکله منیم باشیما ووران آژدان ایدی. رئیس ایسه گئتدی. آژدان آتامین اوزونه باخیب گولومسه‌ییردی. ائله بیل دوننکی آژدان دئییلدی. قیافه‌سی عوض اولموشدو:

- دوغروسو سیزه یازیغیم گلیر. مسافرسیز وطنیزه گئتمک ایسته‌ییرسیز. سیزین باره‌نیزده رئیس‌له دانیشمیشام، گوج- بلا ایله اونو راضی سالمیشام. آخی سیز اؤزونوز بیلیرسیز گناهینیز بؤیوکدور و هر ایشین اؤز یولو واردیر!

آتام آژدانین نه دئمک ایسته‌دیگینی یاخشی بیلیردی. او پول ایسته‌ییردی. آتام خانین وئردیگیی ۴ اونلوقدان بیرینی آژدانا طرف اوزاتدی.

- یوخ بو رئیسین شأنینا یاراشماز. بیر اونلوق دا لطف ائدین.

بیر اونلوق دا آتامدان آلا- آلا سؤزونون دالیسینی توتدو:

- من اؤزم ده سیزدن اؤترو رئیس‌له اوز- اوزه دوروب یالوارمیشام. بیر اونلوق دا منه لطف ائدین چناب سروانی دا یادینیزدان چیخارماین. اونو دا بیلین، من سیدم و اؤولاد پیغمبرم. وئردیکلرینیز ایتر یئره گئتمز. سیزه دعا ائده‌جگم.

آتام بورانین شرّیندن قورتارماق اوچون پئنجه‌یین پوللارینی آژدانین استونه آتدی:

- یالانسا جدین بئلیندن وورسون، دئدی.

آژدان اونلوقلاری بیر- بیرینین اوستونه قویوب خوش گلدینیز دئدی. بیز کلانترینین قاپیسیندان چیخاندا دؤنن بیزی باریشدیران دللالی گؤردوک. او دا حقینی ایسته‌ییردی. بیزیم کی، پولوموز قالمامیشدی.

بو دا رضاخانین آبادلاشدیردیغی وطن!

آجیلی- شیرینلی خاطره‌لرین تاریخی اهمیّتی خالقیمیزین عادت- عنعنه‌لرینی عکس ائتدیرمکده ده اؤزونو دوغرولدور. مؤلف خالقا باغلی اولان بیر صنعتکار کیمی خالقیمیزین او دؤرده‌کی توی مراسیمینی و عمومیّتله کند حیاتینی بوتون تفرّعاتی ایله قلمه آلاراق تاریخیمیزین یادداشینا حکّ ائدیر.

بیلدیگیمیز کیمی پهلوی سولاله‌سینین حاکمیّته گلدیگی گوندن اعتبارا" آذربایجان خالقی مختلف تؤهمتلره، بؤهتانلارا، تحقیرلره معروض قالمیشدیر. بونلارین بؤیوک

حصّه‌سی ۱۳۲۵-۱۳۲۴ ایللره عائددیر. همین بیرجه ایلین تاریخی بیر چوخ دلیللره گوره هله ده دومان ایچینده‌دیر. منیم اؤزوم خالقیمیزین تاریخی ایله حددیندن آرتیق ماراقلانان بیر آذربایجانلی کیمی ایللر بویو تاریخ صحیفه‌لرینی واراقلادیقدان سونرا بئله بیر قناعته گلمیشم کی، خاطره‌لر همین دومانلارین سیلینمه‌سینده عوض‌سیز رول اوینایا بیلر.

تانینمیش شاعریمیز ه. ترلان هم ده او ایللرین تاریخی حادثه‌لرینین اشتراکچیسی اولموشدور. بونا گؤره ده یالنیز اؤز گؤردوکلرینی و ائشیتدیکلرینی یازان و منجه بونلاری یازارکن بیر چوخلارینین خلافینا اولاراق مسئله‌یه وجدانلا یاناشان مؤلف "اؤزونو اساسلاندیرما" ایدئیاسینا تامامیله یاد قالیر و بونونلا دا تدقیقاتچیلارین قارشیسیندا اعتمادلی یول آچیر. من بو حاقدا هئچ بیر سؤز دئمه‌دن اونو اوخوجولارین محکمه‌سینه وئریرم.

۲- اثرین یارادیجیلیق جهتی

«آجیلی- شیرینلی خاطره‌لریم» اثرینی همین ژانردا یازیلمیش دیگر اثرلردن آییران و منجه اونا ایسپئسیفیک خصوصیّت وئرن جهت یئری گلدیکده اؤزونو گؤسترن یارادیجیلیق، رومانتیکادیر. بونا گؤره ده ادبی یارادیجیلیق تاریخیمیزده ده اؤزونه مخصوص یئر توتا بیلمکله عینی حالدا آنا دیللی نثریمیزین دیرچلمه‌سینده ده تکان‌وئریجی رول اوینایا بیلر.

تصادفی دئییلدیرکی، من بو یازینی رئداکته ائدرکن بعضا" سندلی بیر رومانلا قارشیلاشدیغیمی تصور ائدیردیم. رومانتیکا بعضی یئرلرده او قدر گوجلو و او قدر اوریژینالدیرکی، بیر یازیچی کیمی مؤلفه دفعه‌لرله «آفرین» دئمه‌لی اولموشام. آشاغیداکی ائپیزود یوخاریدا دئدیکلریمیزه جانلی ثبوتدور:

ایندی هاچا آدلی قوشا دیکلره چاتمیشدیق. بوردان کنده ۱ کیلومئتردن آز قالیردی. آرتیق توسباغا یئریشینه دؤزه بیلمه‌دیم. عمیمه دئدیم کی، من یورولموشام. بیر آز دینجه‌لیم، اؤزومو سنه یئتیره‌رم دئییب هاچا دیکینین باشیندا اوتوردوم. او قدر گؤزله‌دیم

کی، عمیم کند قبرستانلیغینا ۲۰۰ مئتر قالیردی. بو زامان دیکین باشیندان ایلدریم سرعتلیه کنده طرف قاچماغا باشلادیم. عمیم کند قبرستانلیغینا چاتاندا من اونون یانیندا ایدیم. آه... کندیمیز گؤروندو. من ایندی هر ایل نوروز بایرامینین صاباحیسی گونو قوزولاری اوتاردیغیم یئرین اوستونده دایانمیشدیم. کندیمیز آیاغیمین آلتیندا ایدی. او دار چرچیوه‌نین آراسیندا سیخیلان بیر کنده اوخشاییردی. بیرینجی باخیشیم فاطماگیلین ائولری ایدی. حیط‌لریندن دامآ چیخان پیلله‌لر بوش گؤرونوردو. آغ ساققاللاری کندین اورتاسینداکی میدانین گونئی طرفینده بیر- بیرینین یانیندا اوتوروب کورک‌لرینی دیوارا دایامیشدیلار. چکدیکلری چوبوقلارین توستوسو اوزاقدان گؤرونوردو. میدانین اورتاسیندا اویناشان اوشاقلار قبرستانلیقدا اولان کیچیک یولون اوستوندن اوزو آشاغی حرکت ائدن یوکلو اولاقلاری گؤرن کیمی تهرانچیلار گلدیلر، تهرانچیلار گلدیلر، دئیه بیزه طرف قاچماغا باشلادیلار. اوشاقلارین سسلری کندی باشینا گؤتورموشدو. میدانا آچیلان کوچه قاپیلاری دالبادال آچیلیر و اوردان چیخان چادرالی آروادلار تهراندان گلنلره طرفه باخیردیلار. چوبوق چکن آغ ساققاللارین هامیسی یئریندن آیاغا قالخیب بیزه طرف گلیردیلر. من بیر یئرده دایانیب قالمیشدیم. سانکی آختاردیغیمی تاپا بیلمه‌دیگیم اوچون مات و حیران قالمیشدیم. آه، بودور بولودلار کاروانی پارچالاندی. منیم گونشیمین گول جمالی پیلله‌لرین اورتاسیندا گؤروندو. من اؤز دوردوغوم یئره میخلانیب قالمیشدیم. فاطمانی گؤرن کیمی قوللاریمی اطرافا آچدیم. او دا منیم کیمی قوللارینی حرکته گتیریب سانکی منیم اونا وئردیگیم سالامین جاوابینی وئریردی. عمیم قارشیلاماغا گلن کندلیلریمیزله گؤروشوب، اؤپوشوردو. من ایسه اؤز یئریمده قورویوب قالمیشدیم. فاطمانین تبسم ائدنده مروارید دیشلرینه و یاناقلاریندا عمله گلن چوخورلارا باخیردیم. کندیمیز آیاقلاریمین آلتیندا ایدی. ساغ طرفده شریف دیکی و اوستونده‌کی کئچمیشده اولان حادثه‌لردن خبر وئرن آراسیندان قیوریلان ایلان کیمی آخیب گلن آجی چای، گؤزل‌لرین بوینوندا‌کی بویون‌باغی کیمی حالقالانیب کندین آلتیندا اؤز کؤپوکلو سولارینی ساحللره سپیردی. قوجامان ساوالانین اوستوندن باش قوزایان الوان گونش اؤز شفقلرینی اطرافا ساچا- ساچا گون‌اورتا مقامینا چاتماغا جان آتیردی. اونون

آلتون شعالاری کندیمیزین خارابا کالاوالارینا بویلاناندا سیلدیریم قایالاردان سالالانان شلاله‌لر کیمی انسان گؤزلرینی قاماشدیریردی. من آلتی آی آیریلیقدان سونرا اؤز بالاجا کندیمه، اؤز خارابا کندیمه آیاق قویوردوم. من آلتی آی تهرانین بزک‌لی کوچه‌لرینده گزیب دولانمیشدیم! اوردا اولان خرامان- خرامان عیشوه‌لنن، اوزلری انلیکلی، کیرشانلی صنعی گؤزللری یاخیندان گؤرموشدوم. آمما ندنسه کندیمیزین بو یاستی یاپالاق اوچوق ائولری منه تهراندان عزیز گؤرونوردو. چادرالاری یاماقلی قادینلاری ایسه، تهرانین ظاهرلری خوش، باطنلری بوش قادینلاریندان عفیف و مئهربیان گؤرونوردولر. آتام دا استقبالا گلنلرین ایچینده ایدی. او مندن قاباق عمیمله گؤروشموش، ایندی ایسه منه طرف گلمکده ایدی. آتامین نفسی یاناقلاریمدا گزنده کؤورلدیم. دفعه‌لرله کؤتگینی یئدیگیم آتام ایندی منه نه قدر مئهربیان گؤرونوردو. بو گؤروش بیرینجی آیریلیق گؤروشو ایدی. او منی اؤپنده ایلک دفعه اونون گؤز یاشلارینین آخدیغینی حسّ ائتدیم. یوکلو اولاقلار بیزیم ائویمیزه طرف حرکت ائدیردی. کوچه قاپیمیزدا آنام ایله روبرو اولدوم. منیم آغلاماق ایله آرام یوخدور. چوخ آز اولورکی، هیجانلاردا کیپریکلریم ایسلانسین. آمما آنام منی باغرینا باساندا کؤورلدیم. آنام میثیلسیز انسانلاردان بیری ایدی. بؤیوک بیر عایله‌نین یوکونو چیگنینده داشییا- داشییا، آتام کیمی عصبانی بیر آدامین اؤنونده ملایم بیر رفتاری وار ایدی. بیر دفعه ده اولورسا اولسون آتاملا داواسی اولدوغونو گؤرمه‌دیم. حیطده ائوبمیزین قاباغیندا اولاقلارین یوکونو آچیب ائوین بیر طرفینه ییغدیلار.

کند اهالیسی بیزه طرف آخیب گلیر و ائو دولموشدو. هامی تهراندا اولان اؤز کسانلارینین حالینی خبر آلیردی. من بو موقعیتدن استفاده ائدیب کیسه‌لرین آغزینی آچیب گؤنده‌ریلن شئیلری صاحبلرینه پایلادیم. تهراندان بیزیمله شئیی گؤندرن‌لرین هامیسی پول دا گؤندرمیشدی. من بو گؤندریلن پوللارین مبلغینی قید ائتمیشدیم. پوللاری دا صاحبلرینه قایتاراندان سونرا هامینین گؤزلرینده سئوینج اویناشیردی. قوناقلار گئتدیلر و اؤزلریله بیر دونیا سئوینج آپاردیلار.

گون اورتادان سونرا شریف دیکینه چیخدیم. گؤزوم فاطمانی آختاریردی. بو دیک بیـزیم ائویمیزین اؤنونده ایدی. بوردان فاطماگیلین ائولری گؤرونموردو. اونلارین ائولریندن چـای قیراغینا گئدن یول آیدین گؤرونوردو. بیـر نئچـه دقیقـه‌دن سـونرا فاطمـانی، چیگنینـده (تلبه) چای قیراغینا گئدن گؤردوم. قایدا اولـدوغو کیمـی تلبـه‌ده تنـدیر کولونـو آپاریـب کوللوگه بوشـالداردیلار. بـو ایـش ایـسه سـحرلر اولـوردو، آخـشام چـاغی تنـدیر کولونـو بوشالتماق قایدا دئییل. بئله گؤرونوردو کی، فاطما منی گؤرمک اوچون کوچه‌یه چیخماغا بهانه آختاریرمیش. او، اؤنونده‌کی یولا یوخ، اوستونه چیخدیغیم شریف‌دیکینـه بـاخیردی. فاطما بو ایشی دفعه‌لرله گؤروردو. بیز اشاره ایله دانیشیردیق. اونو باشـا سـالدیم کـی، بـو آخشام ائولرینه گله‌جه‌یم. آمما آخشام ائویمیزین قوناق ایله دولو اولاجـاغینی بیلمیـردیم. شامدان سونرا گلنلرین سایی گئتدیکجـه چوخالـدی. صـحبتلر تهرانـدا اولان وضـعیتدن گئدیردی. کنـدلیلریمیزین اوردا یاشـاییش جهتینـدن و اونلاریـن گلیرینـدن، یـاخود دا تهراندا ایشله‌مک اوچون ایشین آز یـا چوخلوغونـدان سووشـوردولار. سـاعات ۱۰ اولاردی کی، قوناقلارین بیری بیزیم یول گلیب یورغونلوغوموزا اشـاره ائلـه‌دی و دوروب گئتـدیلر. فاطمانین منی گؤزلمه‌گینی بیلیردیم. بونا گؤره ده تله‌سیک حالدا ائودن چیخدیم. فاطمـا ایله آناسی منی کیچیـک اوتاقلارینـدا گؤزلـه‌ییردیلـر. اونـلار منـی گـؤرن کیمـی آیاغـا قالخدیلار. هاجرخانیم چای گتیرمک بهانه‌سیله اوتاقـدان چیخـدی. یئنـه باخیـشلاریمیز بیر- بیرینه دیکیلدی. فاطمانین گؤزلریندن ساچان آلوولار و تبسوموندن گؤرونن مروارید دیشلری یاناقلاریندا‌کی اویناشان چوخورلار منی هیجانا گتیرمیشدی. بیرینجی سؤالی بـو ایدی:

- نیه دوشگونسن؟

- هامیسی آیریلیقدان‌دیر، دئدیم.

آجیلی- شیرینلی خاطره‌لریم، اثرینی رئداکته ائدرکن بیر طرفدن مؤلفین یـازی اسـلوبونا صادق قالمالی دیگر طرفدن ایسه معاصر ادبـی دیلیمیـزین نورمالارینـا رعایـت ائتمـه‌لـی ایدیم. طبیعی‌دیر کی، ایشین چوخلوغوبیر تیکه چؤرک دالیسینجا قاچماق اوجونـدان اؤز

تأثیرینی بوراخاجاق و معیّن چاتیشمازلیقلار دا میدانا چیخاجاق، آدامین اؤزوندن آسیلی اولمایاراق بعضی سهولره یول وئریله‌جکدیر.

ع. م. آغداشلی

مؤلفدن

انسانلارین حیاتی ائنیشلی- یوخوشلو اولدوغو کیمی خاطره‌لری ده رنگارنگدیر. بونا گؤره ده دئمک اولار کی، هر بیر شخصین اؤزونه مخصوص خاطره‌لری واردیر. لاکین بو خاطره‌لرین اکثریّتی ساده، محدود، تیپیک‌لیکدن اوزاق اولدوغو اوچون یازیلمیر و آرادان گئدیر.

ائله خاطره‌لر ده واردیرکی، اوخوجولارین گؤرمه‌دیکلری، بیلمه‌دیکلری حادثه و ماجرالاری بیان ائتدیگینه گؤره اونلاری اؤزونه جلب ائدیر و سئویله- سئویله اوخونور.

ائنیشلی- یوخوشلو دونیانین بیر معناسی دا آجیلی- شیرینلی دونیادیر. چونکی آجیمیز اولماسایدی، شیرینیمیز ده اولمایاجاقدی. خاطره‌لر ده ائله بورادان باشلانیر، زامان اؤتدوکجه تاریخه دؤنور و گله‌جک نسیللرین معنوی ثروتینه چئوریلیر.

"آجیلی- شیرینلی خاطره‌لریم" اثرینین یارانماسیندا دوستلاریمدان "حسن ایلدیریم" و "ائلدار موغانلی"نین حدّیندن آرتیق تأثیری اولموشدور. اونلارین تشویقی و معنوی کؤمکلری منه چوخ یاردیم ائتدی. اونون اوچون ده درین منّتدارلیغیمی بیلدیریرم.

لاکین ایشلر بونونلا بیتمیر. خاطره‌لری تدوین ائدیب ساهمانا سالماغین اؤزو ده بیر هنردیر. بو ایشی باجاریقلا یئرینه یئتیرن ادبیّاتیمیزی و دیلیمیزی دریندن منیمسه‌ییب اونون بوتون اینجه‌لیکلرینه مالک اولان یازیچی و ادیب دوستوموز ع. م. آغداشلی‌دان باشقا کیم اولا بیلردی؟ او بو زحمتی افتخارلا قبول ائدیب الینیزده‌کی اثرین ساهمانا سالینیب، رئداکته اولونماسی ایشینی لاییقینجه گؤره بیلمیشدیر. ع. م. آغداشلی‌یا بو آغیر ایشین زحمتینه گؤره بیر داها تشکر ائدیر و منّتدارلیغیمی بیلدیریرم.

هاشم ترلان

ایییرمینجی عصرین اوّللرینده عمومی وضعیّت

۱۹۱۴- نجو ایلده بیرینجی دونیا محاربه‌سی باشلانماقلا بوتون دونیادا آجلیق، قیرغین، فلاکت و ویرانه‌لیک میدانا گتیرمیشدی. بو، شبهه‌سیز اولاراق ایرانا دا اؤز تأثیرینی گؤسترمیش و طبیعی‌دیرکی، وطنیمیز آذربایجان دا بو فلاکتدن یاخا قورتارا بیلمه‌میشدی. ائله‌جه ده میدانا چیخان قوراقلیق نتیجه‌سینده سارابدا و آلان‌بیراغوش ماحالینین کندلرینده دؤزولمز بیر وضعیّت یارانمیشدی.

مظفّرالدین شاه مشروطه انقلابچیلارینین تضییقی نتیجه‌سینده ایران خالقلارینین طلبلرینه اویغون اولاراق مشروطه حؤکومتی آکتینا قول چکمک مجبوریّتینده قالدی.

آتاسینین یئرینده أگله‌شن احمد شاه جاوان و تجربه‌سیز اولدوغو اوچون آرتیق ایکی قروپا بؤلونموش سارای خادیملرینین الینده اویونجاغا چئوریلمیشدی. عینی حالدا رضاخان گیلاندا یارانان کوچک‌خان حرکاتینی آرادان آپاردیقدان سونرا قزوین شهرینه قاییدیب، تهرانین سیاسی ثابتسیزلیگینی نظره آلاراق اؤز قازاقلاری ایله بیرلیکده کرجه، اورادان دا تهرانا گلیب جاوان شاهی نظارت آلتینا آلمیشدی.

سارایدا چار–تئزار روسیاسی ایله بریتانیانین طرفدارلاری آراسیندا قیزغین مبارزه گئدیردی. هر بیر دسته ایراندا اوز آغالارینین سیاستینی حاکم ائله‌مک ایسته‌ییردی. احمد شاهین علیهینه اولان مبارزه گونو- گوندن شدّتله‌نیر و یئنی مقیاس آلیردی. آخیر کی، اونو آوروپایا گؤندردیلر. بریتانیانین مشهور طرفداری سیّد ضیاءالدین باش ناظیر، رضاخان ایسه باش کوماندان(۱) اولدو. شهرت دوشگونو اولان رضاخان اؤز قولدورلوغونا اساسلاناراق شاه اولماغی دوشونوردو. اودورکی، چوخ کئچمه‌دن اونونلا سیّد ضیا آراسیندا اختلاف یاراندی. سیّد ضیا جانینی گؤتوروب فلسطینه قاچدی و رضاخان باش ناظیر اولدو. بو دا اونون شاه اولماسینا گتیریب چیخاردی.

بوتون بو وضعیّتین نتیجه‌سینده ایراندا و ائله‌جه ده آذربایجاندا، اونون بوتون شهر و کندلرینده، سارابدا، اردبیلده، اهرده، خالخالدا و عمومیّتله آرازین جنوبوندا یئرله‌شن بوتون شهر و کندلرده امنیّت‌سیزلیک حاکیم اولموشدو. دؤرد ایل اوزانان دونیا محاربه‌سی

نتیجه‌سینده محتکرلر اؤز مالّلارینی آنبارلارا ییغیب صنعی باهالیق یاراداراق قوراقلیق دردینی داها دا آرتیرمیشدیلار. اکین کول اولوب گؤیه سوورولور و کندلیلری دؤزولمز بیر وضعیّته سالیردی. آتام سونرالار همین وضعیّتی منه دانیشاراق دئییردی:

"بالا! آللاه او زامانلاری هئچ کیمه گؤسترمه‌سین. آجلیق آدامالاری وادار ائدیردی کی، آریقلیقدان سوموکلری گؤرسه‌نن اولاغلاری کسیب یئسینلر. پیشیک اتی یئینلر ده وار ایدی. مئهربیان مین ائولی، بؤیوک بیر کند ایدی. اورادا دوکانلاری اولان بیر چوخ دؤلتلی حاجیلار وار ایدی. گونده بیر اؤکوز کسیلیردی. اطراف کندلیلر بورا گلیر و کسیلن مالین قانینی قابا دولدوروردولار و برکی‌یندن سونرا یئییردیلر. یازدا قیزلار و قادینلار دسته-دسته کؤوشنه چیخیب یئملیک، جیغجیغا، یونجا و دیگر یئمه‌لی بیتکیلری ییغیر، ائوه گتیریب یئییردیلر. واختی ایله بوغدا چؤره‌گی یئین کندلیلر آرتیق آرپا چؤره‌گی تاپا بیلمیردیلر".

احمد شاهین تاختدان ائنیب، رضاخانین تاختا چیخماسینا قدر داوام ائدن زامان مسافه‌سینده اؤلکه‌نی باشسیز حساب ائدن قولدورلار و یول کسنلر ، ائله‌جه ده قیشی موغاندا کئچیرن، یایی ایسه آلان‌بیراغوش یایلاقلاریندا اوبالاردا یاشایان شاهسئونلر اؤز خانلارینین واسیطه‌سیله سیلاحلانیب ساراب کندلرینه باسقین ائدیردیلر. اونلار هر بیر کندلینین بئش- اون قویون-کئچیسیندن عبارت اولان سورولری غدّارجاسینا چوبانلارین الیندن آلیر و خانلارلا بؤلوشوردولر. کندلیلر ایسه بئله باسقینلاردان آماندا قالماق اوچون اون، اون- بئش مئتر اوجالیغی اولان بورجلر تیکیر و هر یئردن اولوردوسا، بیر نئچه توفنگ تاپیب کئشیک چکیردیلر.

باسقینلار قورتاریب توکنمک بیلمیردی. بیر خانین باسقینیندان سونرا دیگر بیر خانین باسقینی باشلانیردی. قاباقکی خانین تالادیغی ائولره سوخولان شاهسئون سیلاحلیلاری قویوندان، کئچیدن تاپمادیقدا، اللرینه گلن هر بیر شئیی آپاریردیلار. بو حاقدا دا آتام ماراقلی سؤزلر دانیشیردی:

"بیز ده کندیمیزین "شریف دیک"ی آدلانان تپه‌سینده اوجا بیر بورج تیکمیشدیک. کندیمیزده نجف‌قولو به‌یین قدیمدن قالان بیر توفنگی ده وار ایدی. گنجلر همین بورجده

گئجه-گوندوز کئشیک چکیردیلر. بیر گون اودون ییغماق اوچون چؤله گئتمیشدیم. قولاغیما گوللە سسی گلدی. بیلدیم کی، کنده باسقین ائدیبلر. ایشیمی یاریمچیق قویوب کنده تله‌سدیم. کندین بوتون اهالیسی یول اوزونو مئهریبانا طرف گئدیردیلر. گویا باسقینچیلاری کنده سوخولماغا قویمایان نجف‌قولوبه‌ی اهالیه سیفاریش گؤنده‌ریرکی، "گوللم قورتارماقدادیر، کنددن چیخسینلار". من کنده چاتار- چاتماز نجف‌قولوبه‌ی بورجدن ائنیردی. آتا میننده گوللە ایله ووردولار. بیز سید اولدوغوموزا گؤره ائویمیزه سوخولمازلار دئیه جاماعات اؤز قیمتلی اشیالارینی گؤتوروب بیزه ییغیلمیشدی. ائوه گیردیم. گؤردوم شاهسئونلر ائوه دولوبلار. بؤیوک نه‌نه‌مین کیچیک بیر موجریسی وار ایدی. گلینلیک چاغلاریندان ساخلادیغی اوزوک، سیرغا و بویونباغیسینی همین موجریه ییغیردی. یازیق آرواد اونو تندیرین کوفله‌سینده گیزلتمک ایسته‌دی. باسقینچیلارین بیری اونو گؤروب، "ایمانسیز قاری! اوتانمایيب اوغورلوق ائدیرسن!؟"، دئدی".

بئله‌لیکله کندلیلرین وضعیّتی گونو-گوندن آغیرلاشیر و هامی چیخیش یولو آختاریردی.

۱۹۱۴-نجو ایلین اوّللهینده عزیز تاغی اوغلو بیر گنج باکی‌یا گئتمیشدی. او گونلرده مکتوبو گلدی. او یازمیشدی کی، باکی‌دا بیر نفرین ائوینده نؤکر ایشله‌ییر. بو خبری ائشیدن جاماعاتین هامیسی باکی‌یا گئتمگه حاضیرلاشدی.

باکی‌یا دوغرو

بیزیم کندیمیز آلان‌بیراغوش ماحالینین ان بدبخت و ان آجیناجاقلی کندلریندن بیری ایدی و مشهور "آجی‌چای"ین قیراغیندا یئرله‌شیر. بؤیوک اوتلاقلاری و چمنلری اولدوغونا باخمایاراق اؤزونون بیرجه بولاغی دا یوخ ایدی. قیشدا چایین بوزونو سیندیریب سویو کوزه‌لره دولدوب ائوه آپاریردیلار. دورولاندان سونرا ایچیردیلر. یایدا ایسه قوروموش چایین قیراغیندا یئری قازیب سو چیخاریردیلار.

"بوزقوش" داغیندان باشلایاراق تبریزه قدر داوام ائدن "آجی‌چای"ین اطرافیندا و ائله‌جه ده یاتاغیندا دوز معدنلری اولدوغو اوچون یایدا چای قورودوقدان سونرا اونون یئرینده عمله گلن گؤلمه‌چه‌لرین سویو حدیندن آرتیق شور اولوردو. کندیمیز تقریبا" یوز ائولی

ایدی. ایندی ایسه بئله بیر فلاکتین یارانماسی هامیدان اول بیزیم کندلیلریمیزی کؤچمک مجبوریتینده قویموشدو. چونکی، تبریزده آرتیق ایش یوخ ایدی، تهران دا اقتصادی باخیمدان برباد وضعیّته دوشموشدو. باکی‌یا گلدیکده ایسه بو شهر اؤز نئفت معدنلری، توخوجولوق، بالیقچیلیق، فابریکا و زاوودلاری ایله هامینی جلب ائدیردی.

بئله‌لیکله کندیمیز زنگیل‌آبادلیلار دا کؤچمگه باشلادیلار. بونونلا دا نئچه عائله‌دن عبارت بیرینجی کاروان یولا دوشدو. منیم آتام دا بو کاروانلا حرکت ائدیردی. آرواداوشاق اولاغا مینمیشدی، کیشیلر ایسه پیادا گئدیردیلر. اؤزلری ایله گؤتوردوکلری یئمک اونلاری اردبیله ده چاتدیرا بیلمه‌دی. "قاراسوران" آدی ایله تانینمیش یول مأمورلاری یوللاردا کاروانلارین قاباغینی کسیب اونلاری سویوردولار. آجلیقدان دیلنمه‌لی اولسالار دا آخیر کی، باکی‌یا یئتیشمه‌لی ایدیلر. بو کاروان کنددن سارابا، اردبیله، آستارایا، سونرا ایسه دنیز قیراغی ایله باکی‌یا گئتمه‌لی ایدی. یولدا خسته‌لیگه توتولوب اؤلنلری ده اولوردو. آتام باکی‌یا یولا دوشنده اون سککیز یاشی وارمیش. آداخلیسینی کنده قویوب گئتمیشدی. بو کاروانین باکی‌یا چاتما خبری کنده یئتیشدیکدن سونرا ایکینجی کاروان یولا دوشدو. بیر ایلدن سونرا زنگیل‌آبادا جمعی اون ائو قالمامیشدی. اونلارین دا چوخو اطراف کندلره کؤچموشدو و دئمک اولار کی، کند تامامیله بوشالمیشدی. آتام‌گیل باکی‌یا چاتاندا مساوات حؤکومتی قورولموشدو. ۱۹۲۲- نجی ایلده آنام دا اؤز آتاسی ایله (منیم باباملا) بیرلیکده باکی‌یا گئتمیشدیلر. بو زامان باکی‌دا آرتیق سووئت حؤکومتی قورولموشدو.

آتام باکی‌نین قیراغیندا "داش‌دمیر" آدلی بیر کیشینین حیه‌طینده بیر ائو کیره‌له‌ییب، یونگول بیر توی ائله‌ییب اورا کؤچموشدو.

دئمک من ۱۹۲۴- نجو ایلده باکی‌دا دونیایا گلمیشم. آنادان اولدوغوم ائو "قانلی تپه" کوچه‌سینده یئرله‌شیردی. قاباقجا قید ائتدیگیم و بیرینجی اولاراق کندیمیزدن باکی‌یا کؤچن تاغی اوغلو عزیز ده همین کوچه‌ده اولوردو. عزیز آتامین خالاسی اری ایدی. باکی‌یا گلدیکدن سونرا وارلانمیشدی و یئددی فایتونو، ایگیرمی آتی وار ایدی. کندلیلریمیزین چوخو اونا ایشله‌ییردی. او، باکی‌یا گلمک همن "بیج نصرالله" آدلی بیر قوچونون ائوینده نؤکر قالیر. قوچو عزیزین فراستلی اولدوغونو گؤروب اؤز باجیسینی اونا

ائولندیریر. بیج نصرالله عزیزله قوهوم اولور و اونو اؤز نؤچه‌سی درجه‌سینه یوکسلدیر. اونون چالیب چاپدیقلاریندان عزیز ده بی‌نصیب قالمیر و بئله‌لیکله وارلانیر.

چار حؤکومتی زامانیندا باکی‌دا هر محله‌نین اؤز قوچوسو وار ایدی. بعضاً قوچولار بیر-بیرلرینین ایشینه قاریشیر و آرالارینda اختلاف یارانیردی. همین اختلافلار قانلی چارپیشمالارا گتیریب چیخاردیقدا ایسه سیلاحلی توققوشمالار میدانا گلیر و قیرغین باشلانیردی. بو وضعیّت مساوات حؤکومتی زامانیندا دا داوام ائدیردی. سووئت حؤکومتی باشلاندیقدان سونرا ایسه همین قوچولار اؤز قینلارینا گیردیلر و تدریجله آرادان گئتدیلر. بیج نصرالله یاخالانیب حبسه سالیندی و ائله اورادا دا اؤلدو. تاغی اوغلو عزیز ایسه اونون سویه‌سینده قازاندیغی پوللارلا ائو آلیب فایتونچولوغا باشلادی. سونرالار آتام قوچولار حاققیندا آشاغیداکی خاطره‌نی منه دانیشدی:

عزیزین ایکی آروادی وار ایدی. بیری منیم خالام ایدی کی، باکیا گئتدیکدن سونرا گلیب آلیب آپارمیشدی. بیری ده "بیج نصرالله"نین باجیسی ایدی. عزیز "آبشئرون" یاریم‌آداسیندا یئرله‌شن "پیرشاغی" کندینین دنیز ساحلینده بیر باغ آلمیشدی. هر ایل یایدا منی ده قازالاغا (۲) مینديریب پیرشاغییا آپاراردی.

سرعتله گئدیردیک. قاباقدا آیری بیر قوچونون قازالاغی گئدیردی. عزیز آتا مهمیز گؤستریب اونو کئچدی. قوچو درحال توپانچاسینی چیخاریب عزیزی نشان آلارکن سوروجوسو اونا دئییر :

- به‌یم اونو تانیمیرسان؟

قوچو اونون کیم اولدوغونو سوروشور.

سوروجو دئییر:

- "بیج نصرالله"نین یئزنه‌سیدیر!

- یوخ آده؟! پاه آتوونان! یاخشی کی، دئدین. یوخسا قانا باتاجاقدیم!

آتام باکی‌یا گلن گوندن ایش تاپا بیلمیر، زنبیلچیلیکله مشغول اولور. الینده زنبیل تره‌وز میدانیندا دولانیر. وارلی- دؤلتلی آداملار مئیوه، یاخود باشقا بیر شئی آلاندا زنبیلله ائولرینه آپاریب زحمت حاققی آلیب کئچینیردی.

منه گلدیکده ایسه اوچ- دؤرد یاشلاریمدان اعتبارا" اطراف محیطی تانیماغا باشلادیم. منیم ده خاطره‌لریم باخ ائله بورادان باشلانیر.

یوخاریدا قید ائتدیگیم کیمی بیز باکی‌نین قورتاراجاغیندا (یوخسوللار محله‌سینده، اون بیرینجی قانلی تپه کوچه‌سینده) اولوردوق. کوچه‌نین قانلی تپه آدلانماسینین سببی اودورکی، کئچمیشده همین تپه‌ده دعوا دوشوب آدام اؤلوبموش. کوچه‌نین شیمال طرفی مسکونلاشمامیشدی، لاکین شهری خزرین کوله‌گیندن قوروماق اوچون غربدن شرقه طرف باغلار سالینمیشدی. یادیما گلیرکی، عزیز بیزیم ائوین قارشیسینداکی آچیقلیقدا آغ داشدان بیر مرتبه‌لی بؤیوک بیر ائو تیکدیردی. حیه‌طینین بیر هئکتارا یاخین ساحه‌سی اولاردی. آتام همین ائولرین بیرینی کیره‌لدی و اورا کؤچدوک. بیز بو ائوده یالنیز بیر ایل یاشادیق، چونکی سووئت دؤلتی اورا ییه‌لیکلنه‌جگینی بیلدیرمیشدی. نهایت ائولرده کیره اگله‌شنلرین هره‌سینه ایکی مین مانات وئریب چیخارتدیلار. عزیزین اؤزونه ده اون بئش مین مانات وئردیلر. او زامان ایکی مین مانات بؤیوک پول ایدی. ساده ایشچی آیدا جمعی یئتمیش مانات معاش آلیردی. آتام یایدا پیرشاغی کندینین دنیز قیراغیندا بئش یوز ماناتا بیر باغ اجاره ائله‌دی. بو باغین اوچ اوتاقلی بیر ائوی وار ایدی. بؤیوک اوزوم مئینه‌لری، انجیر و توت آغاجلاری ایله دولو ایدی. یئمکله، دوست- آشنایا پایلاماقلا قورتاران دئییلدی.

اوچ آیدان سونرا باکیا قاییتدیق. یاشادیغیمیز ائوین یئرینده دؤرد مرتبه‌لی بیر فابریکا تیکیلیردی. آرتیق اوچ مرتبه‌سینین بئتون- آرما ایسکئلئتی گؤیه اوجالمیشدی. بینانین اؤزو و لازیمی آوادانیقلارین یئرلشدیریلمه‌سی ایشی ایکی ایلدن سونرا بیتدی و "وولادارسکی آدینا تیکیش فابریکاسی" آدلاندیریلدی. آذربایجانین گئییم طلباتینی اؤده‌ین بو فابریکادا پئنجک، شالوار، کؤینک، پالتو و پاپاق محصوللاری حاضیرلانیردی. فابریکانین اوستونده الوان لامپالارلا بزنمیش و اون مئتر اوجالیغیندا اولان بؤیوک بیر اولدوز پارلاییردی. بینا باکی‌نین اوجا بیر نؤقطه‌سینده اولدوغونا گؤره شنلیک گونلرینده او دوزو بزه‌ین لامپالارین شعالاری خزرده عکس اولونوردو.

اوچ نؤبه‌ده اوچ مینـدن آرتیق فهله‌نـین چالیـشدیغی بـو فابریکـا محلـه‌نـی سـون درجـه آبادلاشدیرمیشدی. فهله‌لرین چوخو قـادین ایـدی. پیرشـاغی یایلاغینـدان قاییتدیقـدان سونرا تیکیش فابریکاسینین قارشیسیندا بیر ائو کیره‌له‌دیک. بیر گـون تـای- توشـلاریملا همین کوچه‌ده اویناییردیق. فابریکادان بیر فهله چیخدی. منـی چاغیریـب بـئش قپیـک (بیر شاهی) پول وئردی و دئدی:

- یاخشی اوغلان! او ماغازادان بیر کیبرئت آل گتیر.

من ماغازایا گئتدیم. ساتیجی بیر کیبرئت وئریـب اوچ قپیـک ده گئـری قایتـاردی. مـن کیبرئتی قالان پولو ایله بیرگه فهله‌یه وئردیم. او، کیبرئتی آلیـب، اوچ قپیکـی ایـسه منـه قایتـاردی. آلمیـردیم. "بـو سـنین زحمـت حاققینـدیر" دئـدی. پولـو آلیـب اؤز- اؤزومـه دوشوندوم کی، بونون ایکی قپیکینه بیر کیبرئت آلیب ائویمیزه آپـاریم. ائلـه ده ائلـه‌دیـم. کیبرئتی آلیب ائوه آپاراندا باشقا بیر فهله منی چاغیریب دئدی:

- بورادا کیبرئت ساتان وارمی؟

ائوه آپارماق ایسته‌دیگیم کیبرئتی اونا وئریب بئش قپیک آلدیم. آرتیق منیم آلتی قپیـک پولوم وار ایدی. ماغازایا گئدیب داها اوچ دنه کیبرئت آلدیم. اونـلارا دا مـشتری تاپیلـدی. دئمه‌لی اون بئش قپیک پول صاحبی اولموشدوم. آخشام آتام ائـوه گلنـده احـوالاتی اونـا دانیشدیم. آتام دا بیر مانات وئریب دئدی:

- بو پولا بیر بسته سیقارئت، ایگیرمی دنه ده کیبرئت آلیب ساتارسان.

ائرته‌سی گون بیر بسته سیقارئتی، ایرمی دنـه ده کیبرئتـی توربایـا تؤکـوب فابریکـانین قاباغینا گئتدیم. گون‌اورتادان سـونرا فهلـه‌لـر ایـشدن چیخانـدا سـیقارئتی و کیبرئتلـری ساتیب قورتاردیم. کیبرئتلر مایامی چیخارتدی، سیقارئت ایـسه اؤزومـه قالـدی. اونـون دا گیله‌سینی بیر شاهیدان ساتدیم. بیر مانات، ایرمی بئش قپیک اولدو (چونکی بیـر بـسته سیقارئت ایرمی بئش گیله‌دن عبارت ایدی). دئمه‌لی مایـام ایکـی مانـات ایرمـی بـئش قپیک اولموشدو. بیریسی گون همین پولون هامیسینا سیقار- کیبرئت آلیـب فابریکـانین قاباغینا گلدیم. اؤزومدن ایکی یاش کیچیک قارداشیم دا یانیمدا ایدی. گون‌اورتادان سونرا ایدی. بیر میلیسیونئر(آژان، پولیس) قولومدان توتوب سرتلنه‌رک دئدی:

- هه! آل- وئر ائدیرسن؟ گل گئدک!

منی محلی رایونا(۳) آپاردی. قارداشیم منیم توتولماغیمی آناما بیلدیرمیشدی. آخشاما قدر رایوندا ساخلادیلار و سیقار- کیبرئتیمی الیمدن آلدیلار. آتام آخشام رایونا گلدی. منی گؤرن کیمی بیر سیلله ووردو و (یالاندان) دئدی:

- سنه دئمه‌میشم بو ایشلردن گؤرمه؟!

سونرا دا ناچالنیکه دؤنه‌رک،

- یولداش ناچالنیک! اوغلوم بو ایشلری مندن خبرسیز گؤروب. سؤز وئریرم کی، بیر داها تکرار اولماسین. خواهش ائدیرم قالان جنسلری وئرین گئدک، دئدی.

ناچالنیک مؤحکم ایفاده ایله دئدی:

- جنسلر گئری قاییتماز! اوغلون بیر ده بئله ایشلردن گؤرسه، اؤزونو ده باساجاغام قازاماتا.

بونونلا دا آل- وئر مسئله‌سینی قویدوم کنارا. او واخت آلتی یاشیم وار ایدی و بیر ایلدن سونرا یئددی یاشیم تاماملانااندا مکتبه گئتمه‌لی اولاجاقدیم.

مکتب یوللاریندا

ائویمیزین یاخینلیغیندا مکتب یوخ ایدی. کؤمور میدانی‌نین آلتیندا عبدلعلی به‌ی آدینا اون نؤمره‌لی بیر مکتب وار ایدی. بو، باکی‌نین قدیم تیکیلمیش کؤهنه مکتبلریندن بیری ایدی. همین مکتبه گئتمه‌لی اولدوم. مکتبین یانیندا دؤرد مرتبه‌لی بیر حبسخانا وار ایدی. مکتبین حیه‌طینه باخیردی. دوستاقلار پئنجره‌دن بیزه، بیز ده اونلارا باخیردیق. زنگ وورولوب حیه‌طه چیخاندا اونلار جاوان معلمه قیزلارا سؤز آتیردیلار. بو حبسخانانی چار حؤکومتی زامانی باکی‌نین مشهور میلیونئری حاجی زین‌العابدین تیکدیرمیشدی. سونرالار ایسه کونفئت فابریکینه چئوریلدی کی، ایندی ده دورور. من بیرینجی صینیفی همین مکتبده بیتیردیم. ۳۳-۱۹۳۲-نجو ایللرده باکی‌دا اونلارلا یئنی مکتبلر تیکیلدی. بونلارین بیری ده بیزیم ائویمیزین یانیندایدی. ایکینجی صینیفی همین مکتبده اوخوماغا باشلادیم. ایکی مرتبه‌لی و دئمک اولار کی، ایییرمی صینیفلی بیر مکتب ایدی. بؤیوک بیر

ایدمان(۴) سالونو دا وار ایدی و لازیم اولان بوتون ایدمان آوادانلیقلاری ایله تجهیز ائدیلمیشدی. هر مکتبین بیر ایدمان معلمی ده وار ایدی. هر صینیف هفتهده بیر گون همین سالوندا ایدمان معلمی‌نین واسیطه‌سیله بدن تربیه‌سی کئچیریردی. مکتبین بیر حصه‌سی بیر مرتبه‌لی ایدی. بورادا نجارلیق و چیلینگرلیک اعمالاتخانالاری وار ایدی. بیز بو مکتبه گلدیکدن سونرا نجارلیق معلمیمیز صینیف اوشاقلارینی اعمالاتخانایا آپاردی. سول الینده اوزونلوغو بیر مئتر، ائنی ایرمی سانتیمئتر اولان بیر تاختا، ساغ الینده ایسه بیر بالتا. معلم اوشاقلارا دؤنه‌رک دئدی:

- من بو تاختانی ایکی حصه‌یه بؤلمک ایسته‌ییرم، ایستر ائنینه اولسون، ایستر اوزونونا. ایندی دئیین گؤروم بو ایشی تئز گؤروب قورتارماق اوچون ائنینه بؤلمه‌لی‌یم، یوخسا اوزونونا؟

اوشاقلازین هامیسی، "البتّه ائنینه"-دئیه جاواب وئردیلر. یالنیز بیر نفر "اوزونونا بؤلمه‌لی‌سن" دئدی.

معلم بالتانی نه قدر تاختایا ووردوسا، بؤلونمه‌دی. سونرا ایسه بیر بالتا ایله اوزونونا بؤلدو. معلم ایکینجی فیکرین صاحبی اولان اوغلانا دؤنه‌رک سوروشدو:

- هاردان بیلدین کی، بو تاختا اوزونونا داها راحات بؤلونر؟

- آتام نجاردیر، اوندان اؤیرنمیشم.

او واخت ساوادسیزلیغا قارشی قیزغین مبارزه گئدیردی. بو، تکجه اوشاقلارا محدودلاشمیر، یاشلیلاری دا احتیوا ائدیردی. معلملر داواملی اولاراق شاگردلردن ایسته‌ییردیلر کی، یاشادیقلاری یئرلرده ساوادسیز اوشاق اولسا، مکتبین مدیرینه بیلدیرسینلر. بئله‌لیکله بوتون ساوادسیز اوشاقلار مکتبه جلب اولوردولار. قادینلارا گلدیکده ایسه دؤلت طرفیندن ائولره گؤندەریلن معلملر واسیطه‌سیله یازیب، اوخوماق اؤیره‌نیردیلر.

من ایکینجی صینیفده اوخویاندا علی غفّارزاده آدلی بیر اوغلانلا دوست اولدوم. بیز ایرانا قاییدانا کیمی دوستلوغوموز داوام ائدیردی. او، عاغیللی-کمالللی، استعدادلی بیر اوشاق ایدی. درسلرینین هامیسیندان اعلا قیمت آلیردی. علی‌نین منه ده چوخ کؤمگی

دگیردی. ائله‌جه ده من اونا کؤمک ائدیردیم. درسدن سونرا یا بیزیم ائوه گئدیردیک، یا اونلارین ائوینه. بیر گون آتام علی‌دن سوروشدو:
- اوغول! سیز هارالی‌سینیز؟
- آتام اردبیللی‌دیر، آنام ایسه سارابلی‌دیر، دئدی.
آتام سارابین آدین ائشیدن کیمی سوروشدو:
- سارابین هانسی کندیندن؟
- اونو بیلمیرم، آنامدان اؤیره‌نیب دئیه‌رم.
بئله‌لیکله معلوم اولدو کی، اونون آناسی لاپ بیزه یاخین کندلردندیر. چوخ چکمه‌دن عائله‌وی گل-گئدیمیز باشلاندی.
او واخت باکی آبشئرون یاریم‌آداسینین جنوبوندا کیچیک بیر لیمان ایدی. بو یاریم‌آدانین شیمال و جنوب طرفلری اکینچیلیگه یارامایان شورانلیق ایدی. یئرین آلتی ایسه قارا قیزیللا، نئفت ایله دولو ایدی. لاکین بو شهر، یئرآلتی ثروت آشکار ائدیلمزدن اوّل چوخ ضعیف ایدی. باشقا دنیزلره، اوکئانلارا(۵) یولو اولمادیغیندان ساکت بیر شهره بنزه‌ییردی. باکی‌دا نئفت آختاریشلارینا دایر کتابلاردا اوخودوغوم بیر مؤضوعنو خاطرلاتماق ایستردیم:
"اون دوققوزونجو عصرده روسیا حؤکومتی طرفیندن باکیا علمی بیر هیئت گؤنده‌ریلیر. هیئتین وظیفه‌سی باکی‌دا نئفت یاتاقلارینین اولوب، اولماماسی حاققیندا تدقیقات آپارماق ایدی. اونلار باکی یاخینلیغیندا اوتوراق ائتمه‌لی اولورلار. هیئتین رهبرینین امری ایله تونقال قالانیر و سحرین آچیلماسینی گؤزله‌ییرلر. سحر آچیلیر. یولا دوشمک ایسته‌ینده تونقالی سؤندورمه‌لی اولورلار. نه قدر چالیشیرلارسا، تونقال سؤنمور کی، سؤنمور. نهایت باشا دوشورلر کی، یئرین چاتلاقلاریندان چیخان قاز تونقالین سؤنمه‌ییندن مانع اولور. هیئتین باشچیسی دئییر:
- دئمه‌لی بیز گئجه‌نی آلتی نئفت ایله دولو اولان بیر یئرده کئچیریبمیشیک.
بئله‌لیکله بیرینجی قویودان چیخان نئفت فانتالی دونیا میلیونئرلرینی یوخودان اویاتدی. بؤیوک نئفت کارتئللری باکیا آخیشماغا باشلادی. اونلاردان بیری ده مشهور "نوبئل

قارداشلاری" ایدی. اونلار باکی‌نین اطرافیندا‌کی تورپاق ساحه‌لرینی هر قیمته اولورسا، آلیر و اؤز بایراقلارینی اورا سانجیردیلار. باکی‌نین اؤز وارلیلاری دا اؤز تورپاقلارین‌دا قویو قازماغا باشلادیلار. او واختلار قویو ال ایله قازیلیر و نئفت اوزده اولدوغونا گؤره تئز نتیجه وئریردی. بئله‌لیکله حاجی زین‌العابدین تاغی‌یئف، ناغی‌یئف و آشوروف کیمی یئرلی نئفت صاحبلری ده میدانا چیخیردی. باکی‌دا داشلا تیکیلن نئچه مرتبه‌لی یئنی بینالار اوجالیردی. بو شهر گئتدیکجه بؤیویور و وارلانیردی. نئفت معدنلرینده ایشله‌ینلرین چوخو جنوبی آذربایجاندان آخیب گلن کندلیلر ایدی.

من ۱۹۳۳-نجو ایلده اوچونجو صینیفده اوخویوردوم. یئنه ده علی غفّارزاده ایله بیر صینیفده ایدیک. مکتبیمیزین کتابخاناسی دا وار ایدی. بیز کتاب آلماق اوچون همین کتابخانایا مراجعت ائتدیک. مراجعت ائدنلرین سایی چوخ اولدوغو اوچون نؤبه‌یه دورمالی اولدوق. علی ایله من بیر یئرده دایانمیشدیق. ازدهام چوخ ایدی و اوشاقلار بیر-بیرینه سیخینتی گلیردیلر. بو آندا منه ائله گلدی کی، علی اوشاقلاردان بیرینی منیم اوستومه ایته‌له‌دی. اؤزومدن آسیلی اولمایاراق آغزیمدان خوشا گلمز بیر سؤز چیخدی. علی منیم اوزومه باخدی. سونرا دا جرگه‌دن چیخیب گئتدی. من ایسه اونون گناهسیز اولدوغونو باشا دوشدوم. دالینجا قاچیب نه قدر عذر ایسته‌دیمسه خئیری اولمادی. اوزومه باخماق ایسته‌میر، مندن یان گزیردی. انون اؤزوندن ایکی یاش بؤیوک بیر قارداشی، دؤرد یاش بؤیوک بیر باجیسی وار ایدی.

باکی‌دا "پیونئرلر سارایی" بؤیوک بیر بینادا یئرله‌شیردی. بورادا بوتون صنعت ساحه‌لرینه عاید درنکلر، تشکیلاتلار وار ایدی. مکتبلیلر همین درنکلرده درسدن کنار عضو اولا بیلیردیلر. علی ایله من ده بورادا فوتوقرافچیلیق (عکاسلیق) اؤیره‌نیردیک. معلیمیمیز ائرمنی ایدی. تمیزلیگه چوخ اهمیت وئریردی. بیر گون منیم آیاقلاریما باخیب دئدی:

- آیاق‌قابیلارین باتیقدیر، گئت اونلاری تمیزله، گل.

من مجبور اولوب کوچه‌یه چیخدیم و آیاق‌قابیلاریما واکس ووردوروب دؤندوم.

فوتوقرافچیلیق درسینده اشتراک ائدنلرین سایی سککیز نفر ایدی. هفته‌ده بیر گون معلمله بیرلیکده باکی‌نین گؤرمه‌لی یئرلرینه‌دن شکیل چکیب اعمالاتخانادا

آشکارلاییردیق. بیر گون محله‌میزده اولان اوشاقلارلا بیرلیکده پیونئرلر سارایینا گئتمه‌لی اولدوق. یولوموز علی‌گیلین ائولرینین قاباغیندان کئچیردی. اوشاقلارین بیری تکلیف ائتدی کی، علی غفّارزاده‌نی ده چاغیراق بیزیمله گئتسین. هامی راضی اولدو. یولداشلاریم ائوه گیردیلر، من ایسه قاپیدا دایاندیم. علی حاضیرلانماغا باشلایارکن اوشاقلارین بیری منیم اولمادیغیمی گؤروب دئییر کی، بس میرعلی هاردادیر؟ البت قاپیدا دایانیب، دئیه جاواب وئریرلر. علی‌نین باجیسی سکینه بو سؤزلری ائشیدیب خبر آلیر کی، میرعلی ده سیزینله ایدیمی؟ مثبت جاواب وئریرلر.

من کوچه قاپیسیندا دورموشدوم. قاپی آچیلدی و سکینه‌خانیمی گؤردوم. او،

- نیه ائوه گلمیرسن؟ دئیه سوروشدو.

من دینمه‌دیم. یئنه سوروشدو. جاواب وئردیم کی،

- علی منیمله دانیشمیر، مندن کوسوب.

- علی غلط ائله‌ییر، دئدی و منی ایچه‌ری آپاردی.

منی گؤرن کیمی علی‌نین گؤزلری یاشاردی و باریشدیق. سکینه‌خانیم عطر شیشه‌سینی گتیریب علی‌نی و منی عطیرله‌دی. بئله‌لیکله هامیمیز بیر یئرده پیونئرلر سارایینا یولا دوشدوک.

۱۹۳۴- نجو ایلده دؤردونجو صینیفده اوخویوردوق. درس پروقراملاریمیزا موسیقی ده علاوه اولونموشدو. هفته‌ده بیرجه ساعاتلیق بو موسیقی درسینین کئچیریلمه‌سینه هامی سئوینیردی. درسی محرّم معلم آپاریردی. او، مکتبیمیزده بیر اورکئستر یاراتماق ایسته‌ییردی. موسیقی استعدادلارینی تاپماغا چالیشیردی. صینیفیمیزده احد آدلی بیر اوغلان وار ایدی. بیزیمله بیر تنگه‌ده اولوردولار. بونلار قاراچی طایفاسیندان ایدیلر. آذربایجاندا انقلاب اولدوقدان سونرا باکی‌یا گلمیشدیلر. احدین کیچیک بیر قارمونو وار ایدی. هر گون تنگه‌ده بیزه قارمون چالیردی.

بیر گون یئنه ده موسیقی درسیمیز وار ایدی. محرّم معلم ایچه‌ری گیرن کیمی آیاغا قالخدیق. گؤدک بویلو و شیک گئییملی محرّم معلم ماسانین آرخاسیندا اگلشیب دئدی:

- اوشاقلار! بیز مکتبیمیزده بیر اورکئستر یاراتماق ایسته‌ییریک. بونا گؤره ده موسیقی استعدادلاری اولانلاری تانیماق لازیمدیر. ایندی من سیزی بیر- یبر امتحانا چاغیراجاغام.

او اؤز دفترینی آچیب بیرینجی نفری چاغیردی و اونا؛

- من بارماقلاریملا ماسانین اوزه‌رینده بیر هاوا چالاجاغام، سن اونو تکرار ائتمه‌لیسن، دئییب، بیر هاوا چالدی.

شاگرد او هاوانی تکرار ائتدیکدن سونرا باشقاسینی چاغیردی و بئله‌لیکله بوتون صینیف اوشاقلارینی سینادی. اوتوز نفر شاگیرددن یالنیز قارمون چالان احدی سئچدی. نهایت مکتبیمیزده اورکئستر دسته‌سی یاراندی. مختلف مراسیملرده، شنلیک و بایرام گونلرینده همین اورکئستر بؤیوک ایدمان زالیندا چیخیش ائدیردی.

یئنه ده موسیقی درسیمیز وار ایدی. معلم او زامان دیللرده گزن بیر تصنیفی خور شکلینده اوخوماغیمیزی ایسته‌دی. هامیمیز بیرلیکده اوخوماغا باشلادیق. او، اؤزو ده بیزه قوشولدو. ماهنی قورتاردیقدان سونرا هامی سوسدو. محرّم معلم ایسه نغمه‌نی اوزاداراق آهنگدار بیر جهجهه ایله بیتیردی. اوشاقلارین هامیسی چاشیب قالمیشدی. بو جور اوخوماغی یالنیز بیر مغنّی باجارا بیلردی. سونرا معلوم اولدو کی، محرّم معلم آخوندوف آدینا اوپئرا تئاترینین آرتیستلریندن ایمیش.

مکتبلی گونلریم عادی شکیلده سووشوردو. ریاضیات و بوتانیکا (۶) درسلریندن یاخشی نؤمره‌لر آلا بیلمیردیم. ریاضیاتدا هئچواخت اعلا قیمت آلا بیلمه‌دیم. آممما بوتانیکا درسینده بیر دفعه تصادفا بئش آلدیم. معلم درس آراسیندا شاگردلره بیر سؤال وئردی (سؤالین هانسی مؤضوعیا عاید اولدوغو آرتیق یادیمدا دئییل، آمما اونو بیلیرم کی، سؤالدا روشئیم سؤزو وار ایدی). هئچ کسدن سس چیخمادی. تصادفی اولاراق من او سؤالین جاوابینی بیلیردیم. الیمی قالدیریب اجازه ایستدیم. وئردیگیم جاواب دوز چیخدی. معلم دفتری آچیب آدیمین قاباغیندا ۵ یازدی. بونو، قاباقدا اوتوران شاگردلر منه اشاره ایله آنلاتدیلار. بو دا طبیعی درسینه آرتیق اهمیت وئرمگیمه و همیشه اعلا قیمت آلماغیما سبب اولدو . ۱۹۳۵ ایل درسینده غیلمان موسایئف بیزه ادبیات معلمی تعیین اولدو. او اورتا بویلو، آریق و دائیم گؤلومسر بیر آدام ایدی. ادبیات درسینی شاگردلره گؤزل و

آیدین شکیلده باشا سالیردی. صحیّه، تمیزلیک باره‌سینده (یادیمدا قالان) دئیردی: "بیز گرک تمیزلیگه اهمیت وئرک. اگنیمیزه گئیدیگیمیز پالتارلار تمیز اولمالیدیر. پالتارین تمیز اولماسی اونون کؤهنه یا تزه اولماسیندا دئییلدیر. تمیز و یاماقلی پالتار، یئنی تیکیلمیش چیرکلی پالتاردان یاخشیدیر". هر صینیف معلملرینین بیری او صینیفین رهبریتینی ده عهده‌سینه آلیردی. بیزیم صینیفین مسئولیتی ده غیلمان معلمین عهده‌سینده ایدی. او زامان هارادان بیله‌یدیم کی، غیلمان معلم گله‌جکده منیم تعلیم-تربیم باره‌سینده بؤیوک رول اویناياجاقدیر. سونرالار بیلدیم کی، او یازیچی ایمیش. بو باره‌ده اؤز شاگردلرینه بیر سؤز دئمه‌میشدی. غیلمان معلم ایندی قوزئی آذربایجانین گؤرکملی و بؤیوک یازیچیلاریندان بیریدیر. ایندی ده حیاتدادیر و سکسن بئش یاشی واردیر.

مکتبلی گونلریم داوام ائدیر

۱۹۳۷- نجی ایله قدر فاصیله‌ده یادیما ائله بیر مهم مؤضوع گلمیر، آمما بو ایلده بؤیوک روس شاعری "آلکساندر پوشکین"ین آنادان اولماسینین یوز ایللیگینه حاضرلیق گئدیردی. سووئت اتّفاقیندا چیخان بوتون قزئت و ژورناللاردا بو گونون باره‌سینده مقاله‌لر درج اولونوردو. پوشکینین تام اثرلری، شعرلری و رومانلاری آذربایجان شاعرلریندن صمدووروغون، سلیمان رستم، رسول رضا، محمد راحیم و باشقا شاعرلر واسیطه‌سیله آذربایجان دیلینه ترجمه اولوب ساتیشا بوراخیلمیشدی. بیزیم مکتبده ده بو مناسبته خاطره ییغینجاغی تشکیل اولموشدو. ایدمان زالینا استوللار دوزولموش، شعارلار یازیلیب دیواردان آسیلمیشدی. شاعرین شکلی ده تریبونانین اوستونه وورولموشدو. زال مکتب اوشاقلاری ایله آغزینا قدر دولموشدو. ییغینجاق آچیلاندان سونرا معلملر پوشکینین بیوقرافیاسی و یارادیجیلیغی باره‌ده دانیشدیلار. شاعرین شعرلری شاگردلر طرفیندن اوخوندو. یوخاری صینیفده اوخویان بیر شاگرد پوشکینه یازدیغی شعرینی اوخودو. بو شعر کیچیک پویئما شکلینده ایدی. اوخوماق سونا یئتیشندن سونرا آراسی کسیلمه‌ین آلقیشلارا سبب اولدو. قلبیمده بو جاوانا حسد آپاریردیم. اؤز- اؤزمه، "کاش اونون یئرینه

من اولایدیم" دئدیم. او زامانا قدر فکریمه بئله گلمزدی کی، جاوان اوشاقلار دا شعر یازا بیلر. بو خیاللار منی اؤز قوینونا آلیب گله‌جگه دوغرو آپاریردی. اؤزوم-اؤزومدن خبر آلیردیم، شاعرلر شعری نئجه یازیرلار؟ مکتبیمیزین کتابخاناسیندان بیر شعر کتابی آلیب اوخوماغا باشلادیم. شعره اولان هوسیم گوندن گونه آرتیردی.

۱۹۳۷-نجی ایلده روسیادا یارانان اوکتیابر انقلابی‌نین ایرمی ایللیگینه حاضرلیق گئدیردی. یئنه ده قزئتلرین یازدیقلارینا گؤره بو بایرام طنطنه‌لی شکیلده کئچیریلمه‌لی ایدی. من ده گوجومو سیناماق اوچون اؤزمو حاضیرلاماغا باشلادیم. بئله‌لیکله اوچ بنددن عبارت "اوکتیابر گلیر" آدلی بیر شعر یازدیم. بایرام گونو یاخینلاشیردی. ایچیمده بؤیوک بیر اضطراب باش قالدیرمیشدی. اؤز- اؤزومه دؤشونوردوم کی، گؤره‌سن شعریمه ییغینجاقدا اوخوماغا اجازه وئره‌جکلرمی؟ موفق اولاجاغاممی؟ بو شعری غیلمان معلمه گؤسترمگی نظره آلدیم. سونرا ایسه پشیمان اولدوم. دئدیم بو شعرین لیاقتی اولماسا، پروقراما سالینماسا، شعر یازماق هوه‌سینی اؤزومله گورا آپارمالیام. بایرام گونونه بیر گون قالمیش شعر یازدیغیمی غیلمان معلمه دئدیم. او آدیمی و شعریمین آدینی سوروشوب قید ائله‌دی. باکی باشدان باشا بزنمیشدی. مکتبده بؤیوک بیر طنطنه وار ایدی. ایدمان زالی آدامیلا دولو ایدی. پرئزیدومدا(۷) مکتبین مدیری، معاون و بیر نئچه معلم اوتورموشدولار. غیلمان معلم ییغینجاغی آپاریردی. او اجلاسی آچیق اعلان ائدیب سؤزو مکتب مدیرینه وئردی. سونرا مدنیّت اداره‌سیندن گلن شخص صحبت ائتدی. اونون آردینجا مکتب شاگردلری طرفیندن تاماشا گؤستریلدی. غیلمان معلم منیم آدیمی چاغیراراق دئدی کی، اوکتیابر بایرامینا یازدیغی شعرینی اوخویاجاقدیر. بؤیوک بیر هیجان ایچینده آیاغا قالخدیم. سالوناکیلارین هامیسینین گؤزلری منه دیکیلمیشدی. تریبونایا دوغرو حرکت ائله‌دیم. شعریمی اوخوماغا باشلادیم:

اوکتیابر گلیر، شانلی گون گلیر
امکچی دونیاسی بایرام ائله‌ییر
امکجی قادینلار، کالخوز کندلیلر
زندانداندان چیخدیغی ییرمی ایل گلیر

استالین یولداشین پولاد قوللاری
داهی لئنین ایله آچدی یوللاری
اویاندی طبیعت گولدو کاینات
او گوندن باشلادی بو گؤزل حیات

منیم ده شعریم گئییبدیر الوان
سئویملی مارشالدان گؤزله‌ییر فرمان
وطن اؤزه‌رینه قالخارسا دوشمن
حاضیرام دؤیوشه قلمیمله من

سالونایییغیلانلارین سورکلی آلقیشلاری اوجالدی. من ایسته‌ییردیم بو آلقیشلارین آراسی کسیلسین، تریبونادان ائنیم آشاغی، آمما آلقیشلار داوام ائدیردی. سونرالار اؤیرندیم کی، غیلمان معلم منیم آرخامدا دایانیب سالونداکیلاری ال چالماغا دعوت ائدیرمیش. گلیب یئریمده اوتوردوم. منی تر باسمیشدی. شعریمی اوخوماقلا آرتیق بیرینجی آددیمی آتمیشدیم. گله‌جکده باشیما نه‌لر گله‌جگینی هله بیلمیردیم. سالوندان چیخاندان سونرا صینیف یولداشلاریم باشیما ییغیلدیلار. منه تبریک دئییردیلر. بو شعری نئجه یازدیغیمی سوروشوردولار. بئله‌لیکله هامی منه حؤرمت ائدیردی. حتی مکتب مدیری بئله منی گؤرنده دوداقلارینا تبسم گؤرونوردو. صینیف یولداشلاریم تکلیف ائدیردیلر کی، شعریمی شاعرلر اتّفاقینا آپاریم چاپ ائتسینلر. بو تکلیف منی دوشوندوردو. ممکندورمو؟

یازیچیلار اتّفاقینی تانییردیم. بیز همیشه یایدا دنیز کنارینا چیممگه گئدنده بو بنانین قاباغیندان کئچیردیک. یازیچیلار اتّفاقی فیولوتوف کوچه‌سینده سککیز نؤمره‌لی بنادا یئرلشیردی. ائرته‌سی گون اورا یوللاندیم. خیاللار عالمینده غرق اولموشدوم: منی اتّفاقدا قبول ائده‌جکلرمی؟ نئجه یول گئتدیگیمی بیلمیردم. بیر زامان اؤزمو سککیز نؤمره‌لی ائوین قاباغیندا گؤردوم. یئنه فیکره گئتدیم: پیلله‌کنلری یوخاری چیخیم‌می؟ یوخسا گئری قاییدیم. نهایت یوخاری چیخماغا باشلادیم، داها قاییتماغا یولوم قالمامیشدی.

ایکینجی مرتبه‌ده بیر کوریدورا گیردیم. هئچ کیم یوخ ایدی. قاباغیمدا نئچه قاپی وار ایدی. هانسی قاپینی دؤیمه‌گیمی بیلمیردیم. بو آندا قاپیلارین بیری آچیلدی. بیر نفر کوریدورا چیخدی. باشقاسی اولسایدی تانییا بیلمزدیم. آمما اونو تانیدیم. بو، او زامانین تانینمیش و آدی دیللرده گزن مشهور شاعری صمد وورغون ایدی. آخی اونون آدی، یارادیجیلیغی، شکلی و شعرلری، بیزیم درس کتابیمیزا داخیل اولموشدو. سالام وئردیم، منه باخدی. نه اوچون گلدیگیمی خبر آلدی. سونرا گؤزلری الیمده اولان کاغاذا دیکیلدی. یوخسا شعر یازیب گتیرمیشسن؟ دئدیم، بلی. او، کوریدوردا اولان نیمکتلرین اوستونده اوتوردو. من شعریمی اوخودوم. صمد وورغون شعری مندن آلیب دئدی:

– گؤرورم کی، اؤزون ده پیونئرسن(۸). بیر عدد ده شکلینی گتیر، گؤندره‌رم "پیونئر" ژورنالینا. هم ده سنه تاپشیریرام، باجاردیقجا شعر اوخو و بؤیوک شاعرلرین شعرلرینی ازبرله.

من باش اوسته دئییب قاییتدیم. او واخت صمد وورغون یازیچیلار اتّفاقینین صدری ایدی. ائرته‌سی گون اؤز شکلیمی آپاریب اونا وئردیم. او گوندن اعتباراً گونلریمی سایماغا باشلادیم. آخی پیونئر ژورنالی آیدا بیر دفعه چیخیردی. آیین بیرینده چاپدان چیخمیشدی. بیر نسخه آلیب واراقلادیم. صحیفه‌لرین بیرینده شکلیم و شعریم چاپ اولموشدو. سئویندیگیمدن نئجه ائویمیزه قاییتدیغیمی بیلمیرم. آتاما نشان وئردیم. چوخ سئویندی. منه پول وئریب دئدی، گئت اون نسخه آل گتیر. ائرته‌سی گون مجلله‌نی مکتبه آپاردیم. غیلمان معلم و صینیف یولداشلاریم چوخ سئویندیلر. مجلله مکتب‌ده الدن اله گزیرلی. بیزیم مکتب‌ده آلتینجی صینیفین معلمی صینیفده حاضر اولمامیشدی. ناخوش اولدوغونا گؤره گلمه‌میشدی. مکتب مدیرینین تاپشیریغینا گؤره ایکی صینیفی بیر صینیفده جمع ائتدیلر و غیلمان معلم درس وئرمگه باشلادی. او صینیفده فرهاد آدلی بیر اوغلان شعر یازماغا باشلامیشدی. شاگردلرین تکلیفی بو اولدو کی، فرهادلا میرعلی یئنی شعرلریندن اوخوسونلار. اول فرهاد اؤز شعرینی اوخودو، سونرا من یئنی بیر شعر اوخودوم. بیزیم صینیفین شاگردلری دئدیلر کی، میرعلی‌نین شعری یاخشی‌دیر. او بیری

صینیفین شاگردلری ایسه فرهادین شعرینی به‌یندیلر. بحث اوزاندی، شاگردلرین بیری غیلمان معلمدن سوروشدو:

- سیزین نظرینیز ندیر؟

غیلمان معلم جاواب وئردی:

- هر ایکیسی یاخشی یازیب، آمما بیر مسئله واردیر کی، میرعلی‌نین شعری فاشیزمی جالاندیردیغی اوچون اوستوندور (افسوس کی، او شعریم یادیمدا دئییل).

حاشیه:

بورادا بیر مسئله‌نی آیدینلاشدیرماق ایستردیم. نه اوچون هاشم ترلان اولدوغوم حالدا خاطره‌لریمده آدیمی میرعلی یازیرام؟ بونو ایضاح ائتمک اوچون باکی‌دا آنادان اولدوغوم گونلره قاییتمالی‌یام. بیز سید اولدوغوموز اوچون "میر" کلمه‌سی آدیمیزین اوّلینه آرتیریلیردی. آتامین آتاسی‌نین آدی میرعلی ایدی. من آنادان اولاندان سونرا بابام وفات ائتدیگینه گؤره اونون آدینی منه وئرمیشدیلر. آتامین بیر بی‌بی‌سی وار ایدی. آتاما دئییر نه اوچون منیم قارداشیمین آدین اؤز اوغلونون اوستونه قویوبسان؟ و آرتیریر؛ سن عصبانی اولاندا اوغلونو یامانلاییرسان. گرک بو آدی اوغلونون اوستوندن گؤتوره‌سن. او زامان منیم آدیما مدرک یازیلمیشدی. آتام مجبور اولور اؤز وفات ائدن قارداشینین آدیله منی چاغیرسین. آتامین قارداشینین آدی میرهاشم ایدی. اودور کی، شناسنامه‌ده میرعلی، خالق آراسیندا میرهاشم آدیله تانینمیشام. ایرانا قاییداندان سونرا "سارابدا" او زامانکی قانونا گؤره "میر" تیتولونو آدیمین قاباغیندان گؤتورورلر، آدیم فقط "علی" قالیر. فامیلیامیزی "چشم آلوسی" قید ائدیرلر. ۱۳۲۲-نجی ایلدن "هاشم حسن‌زاده"، یعنی ایکینجی آدیمین آخیرینا آتامین آدینی علاوه ائدیب تخلص ائدیردیم و شعرلریم مطبوعاتدا بو آدلا چاپ اولوردو. ۱۳۳۰-نجو ایلدن باشلایاراق "هاشم ترلان" تخلصی ایله تانینمیشام.

شعریم "پیونئر" ژورنالیندا چاپ اولانا کیمی دوستوم علی غفّارزاده‌یه حسد آپاریردیم. اونون کیمی اعلاچی شاگرد اولماق ایسته‌ییردیم. آممآ دوستوم همیشه مندن قاباقدا گئدیردی. اونا چاتا بیلمیردیم. آرامیزدا یارانان بو مسابقه‌نی فقط اؤزوم باشا دوشور و دوستوما بیلدیرمک ایسته‌میردیم. من اونو اؤزومه اؤرنک ائدیر و آرامیزدا اولان صمیمیتدن خوشحال ایدیم. اوندان هئچ بیر زامان خواهش ائتمه‌دیم کی، ریاضییاتدا منه کؤمک ائتسین. بونو دوستلوقدان سوءاستفاده ائتمک کیمی قیمتلندیریردیم. او منیم

یئریمه، من ایسه اونون یئرینده اولسایدیم بئله، یئنه اونو سئویب اونونلا دوستلوق ائده‌ردیم. منیم اونو سئومه‌گیم اعلاچی اولماسی اوچون یوخ، اونون شخصیتلی و معرفتلی بیر جاوان اولدوغو اوچون ایدی. شعریم چاپ اولاندان سونرا بیر-بیریمزه اولان علاقه‌میز داها دا گوجلندی. بیر گون منه دئدی:

- سن منه شعر یازماغی اؤیرت، من ده سنه ریاضیات درسینی.

چوخدان آرزوسون چکدیگیم بو تکلیفی قبول ائتدیم. علی همیشه ایسته‌ییردی هر ساحه ده بیرینجی اولسون. او، ایکینجی‌لیگی سئومیردی. یوخاریداکی تکلیفی ایره‌لی سورنده ده اوتانا-اوتانا دئمیشدی. او گوندن اعتبارا بو مسئله‌نین اوستونده چالیشماغا باشلادیق. آمما ندنسه هئچ بیریمیز موفق اولا بیلمیردیک. نه ریاضییات منیم باشیما گیریردی، نه شاعرلیک اونون آغلینا باتیردی. او زامان بیزیم اون دؤرد یاشیمیز وار ایدی. من بونو درک ائده بیلمیردیم کی، شعر یازماق درس کیمی اؤیرنملی دئییل، بونون اوچون خصوصی استعداد لازیمدیر.

گؤزلنیلمه‌ین حادثه!

۱۹۳۸-نجی ایل باهارین اوّل آیی ایدی. همیشه اولدوغو کیمی سحر چاغی حاضرلانیب مکتبه یوللاندیم. هاوا صاف ایدی و آغاجلارین بوداقلاری تومورجوق باغلاماغا باشلامیشدی. خزریدن سونرا اسن گیلاوار آدامین روحونو اوخشاییردی. بئله‌لیکله ساعات سککیز تامامدا صینیفده اوتوروب معلمی گؤزله‌ییردیک. غیلمان معلم گلیب حاضر غایب دفترینی آچیب شاگردلرین آدینی اوخوماغا باشلادی. هر آدی چاغیریلان جاواب وئردی، علی‌دن ایسه جاواب چیخمادی. اوشاقلارین هامیسی علی اوتوران یئره بویلاندی. او گلمه‌میشدی. معلم اونون آدینین قاباغیندا غایب یازدی. بو غیبتدن هامی تعجب ائدیردی. ایندیه قدر علی بیر دفعه اولسون بئله غایب اولمامیشدی. او همیشه صینیفده حاضر اولور و اؤز حاضر جاوابلیغی ایله مشهور ایدی. من اؤزوم ده ناراحات اولدوم. زنگ تفریح وروولاندان سونرا شاگردلر بیربیریندن بو غیبت بارەسینده سوروشوردولار. آممما هئچ کس هئچ نه بیلمیردی. نهایت بئله بیر قناعته گلدیک کی، یقین علی خسته‌له‌نیب.

درس قورتاراندان سونرا ایکی نفر اوشاقلارلا علی‌نین اولدوغو ائولرینه طرف یوللاندیق. قاپینی دؤیدوک. علی اؤزو قاپینی آچدی. او قاشقاباقلی ایدی. باشینی آشاغی توتموشدو. مکتبه نه اوچون گلمه‌دیگینی خبر آلدیق، جاواب وئرمدی. ایکینجی دفعه سوروشاندا دئدی:

- آخشام آتامی توتوب آپاردیلار.

نه اوچون سؤالینین قاباغیندا دئدی:

- دئییرلر سیز ایرانلیسیز، گرک ایرانا قایداسیز.

بیز هامیمیز بیر- بیریمیزین اوزونه باخدیق. یئریمیزده دونوب قالمیشدیق. آخی بیز ده ایرانلی بالاسی ایدیک. لابد بئله بیر طالع بیزی ده گؤزله‌ییردی. هله بیزدن باشقا صینیفمیزده بئش نفر ده ایرانلی بالاسی وار ایدی. کور پشیمان ائویمیزه قاییتدیق. آخشام آتام بیرینجی دفعه اولاراق ائوه گلمدی. صاباح مکتبه گئتدیم. بو گون ده صفر آدلی بیر ایرانلی بالاسی درسده حاضر اولمامیشدی. آرتیق مسئله هامییا آیدین ایدی. بیر نئچه گوندن سونرا صینیفیمیزده ایرانلی شاگردلردن هئچ بیریسی قالمادی. اونلارین آتالاری دا توتولموشدو. من ده مکتبه گئتمه‌یی دایاندیردیم. آتام بو قضیه‌دن سونرا ایشه گئده بیلمیردی. اؤزو ده قاچاق ایدی. گذرانیمیز گوندن-گونه آغیرلاشیردی. عایله‌میزه کؤمک اولسون دئیه محلله‌میزده‌کی تیکیش فابریکینین قاباغیندا آل- وئره باشلادیم. سیقار کیبرئت یا تخمه ساتماقلا ائویمیزی دولاندیریردیم. فابریکین یانیندان شهر ایچینه یئنی تراموای خطی سالینمیشدی. بیزیم مکتبین معلملری درس قورتاراندان سونرا دئدیگیم تراموای خطی ایله ائولرینه گئدیردیلر، من اونلارین گئتدیگی معین ساعاتی بیلیردیم. اوتاندیغیمدان معلملر منی گؤرمه‌سین دئیه گیزله‌نیردیم. اونلار گئدندن سونرا یئنه آل-وئره باشلاییردیم. بیر گون غافیل اولدوم. ریاضیات معلمیمیزی باشیمین اوستونده گؤردوم. من باشیمی آشاغی سالدیم. معلمیمیز دئدی:

- میرعلی نه اوچون مکتبه گلمیرسن؟

- معلم! بیزی، ایرانلی اولدوغوموز اوچون گئری قایتارماق ایسته‌ییرلر.

- ایرانا هاچان گئده‌جکسیز؟

- بیر آیا قدر.

- میرعلی! دونیانین هاراسینا گئتسن ریاضیات، ریاضیاتدیر. گل مکتبه بیر آیدا نه قدر اؤیرنسن، یئنه غنیمتدیر، دئییب مندن آیریلدی.

گئجه یاریسی ایدی. آنام، من و اوچ قارداشیم ائوده شیرین یوخودا ایدیک. قاپی دؤیولدو. من یوخودان اویانیب قاپینی آچدیم. اونلار ایچه‌ری اوتاغا گیردیلر. بو اوتاقدا منیم یازی ماسام قویولموش و اوستونده قیرمزی "قالوستوق"-وم (۹) دیواردان آسیلمیشدی. مأمورلارین گؤزلری قالوستوقا ساتاشان کیمی مندن خبر آلدیلار:

- سن پیونئرسن؟

- بلی

- پیونئر یالان دانیشارمی؟

- یوخ.

- بس دوزون دئی، آتان هاردادیر؟

- بیلمیرم.

- نه اوچو یالان دانیشیرسان؟

- ایندی اییرمی گوندور کی، اوندان خبریمیز یوخدور.

دوغرودان دا آتامیزین هارادا اولدوغوندان خبریمیز یوخ ایدی. آمما اونو بیلیردیک یاخین دوستلارینین ائوینده قالیر. ایرانلیلارین وضعیّتی آغیر شرایطده ایدی. بو حرکت تکجه باکی‌دا دئییل، شوروینین بوتون شهر و کندلرینده تطبیق اولونوردو. دؤلت، شوروی وطنداشی اولمایان ایرانلیلارین یاشادیغی یئرلرین آدلارینی تامامیله بیلیردی. بیر نئچه گونون ایچینده بوتون ایرانلیلاری یاخالادیلار. زندانلار کیچیک اولدوغوندان و یئرین آزلیغیندان باکنین یاخینلیغینداکی کارتوف آنبارینا دولدوردولار. آرتیق ایرانلیلارین یئرلی اهالی ایله حقوق برابرلیگی آرادان گئتمیشدی. مینلرله ایرانلینی صحیّه باخیمیندان دؤزولمز اولان بیر آنبارا دولدورموشدولار. توالتین اولمادیغیندان بؤیوک بوشکه‌لردن استفاده اولونوردو. دوستاقلاری باشقا بیر زندانا آپارماق ایسته‌ینده اونلاری آغزینا قدر کامیونلارا دولدوروب اشیالارینی باشلاری اوستونده گؤتورمگه مجبور

ائدیردیلر. ماراقلی بوراسی ایدی کی، دوستاقلارا ملاقات حاققی وئریلمیردی. ایرانلیلارین عایله‌لری بونا دؤزمه‌یرک هر بیر اداره‌نین قاپیسینی دؤیوردولرسه، جاواب آلا بیلمیردیلر. گونلر اؤتدوکجه نگرانچیلیق آرتیردی. منیم بابامی یعنی آنامین آتاسینی، داییمی، عمیمی ده توتدولار. اونلار بو سؤزلری سونرالار بیزه دانیشیردیلار. بیر یا ایکی آیدان سونرا دؤلت طرفیندن دوستاقلارین عایله‌لرینه "پاویسکا" آدلی بیر یازی گؤنده‌ریلدی. بو مکتوب‌دا یازیلمیشدی: "فیلان آیین فیلان گونونده و فیلان ساعاتدا لیماندا اولمالی‌سینیز". پاویسکا آلان عایله بیر هفته مدتینده ساتمالی شئیلرینی ساتیب، آلمالی مالاری‌نی آلیب معین ساعاتدا لیماندا حاضر اولوردو. عایله عضولری اوردا گؤروشور و شئیلر آختاریلاندان سونرا گمییه مینیب ایرانا طرف یولا دوشوردولر. توتا-توت قورتاراندان سونرا آتام آشکارا چیخدی. کونوللو شکیلده ویزا آلدی. آخشام ائوه گلیب بیر هفته‌دن سونرا ایرانا یولا دؤشه‌جگیمیزی بیلدیردی.

روسیا سفریمیز

آتام ایرانا قاییتماق اوچون ویزا آلمیشدی. هله چیخیش تاریخینه چوخ قالیردی. روسیانین "دونباس" شهرینده یاشایان میرآغا آدلی عمیسی اوغلو وار ایدی. آتامدان یاشدا بؤیوک ایدی. او هامیدان بئش ایل قاباق باکی‌یا مهاجرت ائتمیش، اوردا ایش تاپا بیلمه‌دیگیندن دونباس شهرینه گئتمیش و اوردا بیر روس قیزی ایله ائولنمیشدی. آروادینین آدی ماریا ایدی. اوچ دفعه باکی‌یا سفر ائدیب بیزده قوناق قالمیشدیلار. ایندی بیز ایرانا قاییتماق زامانیندا اونو گؤروب احوالاتیندان خبردار اولماق ایسته‌ییردیک. آتام بو سفره تدارک گؤروردو. منی ده اؤزو ایله آپارماق ایسته‌ینده چوخ سئویندیم. یئتمیش کیلو دویو آلیب ایکی چماداندا یئرلشدیردی. بیز گون اورتادان سونرا ساعات یئددیده باکی‌دان قاتارلا حرکت ائتدیک. آخشامی من یاتیب یوخویا گئتمیشدیم. سحر تئزدن یوخودان اویاندیم. قاتار دایانمیشدی. پنجره‌دن استانسیایا باخاندا "ماخاج قالادا" اولدوغوموزو بیلدیم. معلوم اولدوغونا گؤره یاریم ساعات بورادا قالمالی ایدیک. استانسیادا چوخ بؤیوک بیر ساموواری‌ن ایچینده قاینار سو وار ایدی. مسافرلر بو قاینار سودان چای

حاضرلاییردیلار. صبحانه‌نی قاتاردا یئییب یولا دوشدوک. قاتاریمیز "قروزنی"دن کئچیب، "رستوو"دا عوض اولمالی ایدی. چونکی مسافری اولدوغوموز بو قاتار مسکووا گئدیردی. بیز آیری بیر خط ایله دونباس شهرینه گئتملی ایدیک. عظمتلی دون چایینی کئچدیک. راستوودا یاریم گون تأخیرمیز وار ایدی. شهرین بیر قسمتینی گزیب دولاندیق. "آزوف" دنیزینین کناریندا یئرله‌شن بو شهر چوخ گؤزل ایدی. روسیانین چؤللرینده منیم نظریمی جلب ائدن اونون قاتار یولو بویو اوزانیب گئدن "گونه باخان" تارلالاری ایدی. سانکی یئر اوزونه ساری مخمل دوشنمیشدی. دونباس شهرینه بیر دای‌اناجاغی‌نا قالاندا آتام ایرمی یاشیندا جاوان روس اوغلانی ایله صحبت ائدیر و اوندان عمیسی اوغلونون آدرئسینی خبر آلیردی. آتام گئتدیگیمیز یئرین کامل آدرئسینی بیلمیردی. فقط اونو بیلیردی کی، دونباسدا قاتاردان دوشدویوموز استانسیانین میدانیندا میرآغانین "کواس" لیموناد ساتان ماغازاسی واردیر. روس جاوانی دئییردی، بو آدرئسی و دئدیگینیز آدامی تانییرام، اؤزو ده تورکدور. آتام اونون سؤزلرینی تصدیق ایله‌دی. روس جاوانی دئدی:

- بو شهرده ایکی نفر تورک واردیر. اونلارین بیری سیز دئدیگینیز آدامدیر.

قاتار دونباس استانسیاسیندا دایاندی. چمدانلارین بیرین آتام، بیرین ده روس جاوانی گؤتوروب قاتاردان دوشدوک. استانسیانین قاباغی آچیق میدان ایدی. دؤرد طرفینده ماغازالار وار ایدی. بیزه میرآغانین ماغازاسینی گؤستریب دئدی:

- سیزین آدام بو دئییلمی؟

بیز ماغازایا باخاندا عمیمیز اوغلو میرآغانی و روس قادینینی اوردا گؤردوک. میرآغا بیزی گؤرنده گؤزلرینه اینانمادی. بیز خبرسیز گلمیشدیک. قوجاقلاشیب گؤروشدوک. ماریا خانیم دا بیزه خوش گلدین دئدی. گون اورتایا آز قالیردی. میرآغا ماریانی ائوه گؤندردی کی، ناهار حاضر ائدیب بیزی گؤزله‌سین. بو ماغازا دؤلتین اولسا دا میرآغا اداره ائدیردی. ماغازادا کواس و بعضی شربتلر ساتیلیردی. کواس قورو چؤره‌کدن و شکردن قایریلمیش بیر نؤع شربت ایدی. شورویده عمومیله‌شن بیر نوشابه ساییلیردی. کواس ماغازالارا تاختادان قایریلمیش بوچکالاردا گلیردی. بو بوچکالارین کیچیک و مخصوص دئشیگی وار ایدی. تولومبانی اورا نصب ائدیب بو واسیطه ایله استکانلاردا مشتریلره ساتیلیردی. او

زامان بو نوشابه‌نین هر استکانی اون قپیک ایدی. ناهار زامانی ایدی. میرآغا عمی اوغلو منه دئدی:

- منیم ماغازانی باغلاماغا حاققیم یوخدور. سن ماغازادا قالیب مشتریلری یولا سال، بیز ده ناهاردان سونرا قاییداریق.

اونلار منیم اوچون ناهار تهیه ائدیب گئتدیلر. من نوشابه ساتماغا باشلادیم. روسیادا یای گونلرینده بوزا، یاخچالا احتیاج یوخدور. گون اورتانین اوغلان چاغیندا دا نوشابه‌لر و ایچمه‌لی سولار سرین اولوردو. منیم ماغازادا دایانماغا واختیم یوخ ایدی. مشتریلر دال-با- دال گلیردیلر. هر لیوان کواسا اون قپیک، باشقا شربتلره ایرمی قپیک آلیب یولا سالیردیم. ساعات دؤرد اولاردی آتام، میرآغا و ماریا گلدیلر. اؤزلری مشتریلری یولا سالماغا باشلادیلار. دونباس فهله شهری ایدی. او زامانلار (یئتمیش بئش ایل قاباق) شوروینین بؤیوک داش کؤمور معدنلری بو شهرین اطرافلارندا یئرله‌شیردی. سون زامانلاردا ایسه سیبریده کشف اولان داش کؤمور معدنلری، دونباسین اهمیتینی آزالتدی. بیز دؤرد گون دونباس‌دا قالیب شهرین هر یئرین گزیب دولاندیق. بو مدت بیر شهری تانیماق اوچون آز ایدی. من دونباسی تمیز مدنی بیر شهر گؤردوم. آخشام چاغی ماغازانی باغلاییب شهرین مرکزینه گئدیب، بیر رئستوراندا شام یئدیک. اورکئستر چالیردی. مشهور روس هاوالارندان اجرا ائدیردیلر. ساعات اون بیرده ائوه قایتدیق. عمیمیز اوغلونون ائوی بؤیوک بیر باغ ایچینده یئرله‌شیردی. خارجی گؤرونوشو روسیادا اولان ائولرین شکلینده ایدی. اوشاقلاری اولمادیغینا گؤره فقط اؤزلری بوردا یاشاییردیلار. ائرته‌سی گون ماریا ماغازایا گئتدی. بیز ده هر اوچوموز شهرین کنارینا گزمه‌یه گئتدیک. مئشه‌یه اوخشایان بیر باغین ایچی ایله کؤلگه‌لیکده حرکت ائدیردیک. باغدان چیخاندا، اؤنوموزده بؤیوک بیر گؤل منظره‌سیله قارشیلاشدیق. بو گؤلون دؤرد طرفی یاشیللیقلارلا بزنمیش آچیقلیق ایدی. سئوینجیمدن آز قالیردیم اوچام. گؤلون ساکت یئرلرینده سایسیز- حسابسیز اؤرده‌کلر سوزوردو. هاوادا اوچان قازلار گؤله قونماق اوچون الوئریشلی یئر آختارا-آختارا قاققیلداشیردیلار. آمما گؤلده چیمن اوشاقلاری گؤره‌نده، آز قالدیم سویونمامیش پالتارلی اؤزومو سویا آتام. گؤله یاخینلاشدیغیمیز یئر چمنلیک ایدی. او

بیری طرفینده ایسه آدام بویوندان اوجا یارغان وار ایدی. من داها دؤزه بیلمه‌ییب، آتاما دئدیم:

سویا دوشمک ایسته‌ییرم. عم‌اوغلو دئدی:

- تلسمه، بیز ده سویا دوشه‌جه‌ییک

آمما گؤلون کناریندان اویانا گئتمک قورخولودور. بئله‌لیکله سویونوب سویا جومدوم. اوشاقلار گؤلون اورتاسیندا اوزوردولر. بیر آزدان سونرا اونلار سودان چیخیب گئتدیلر. آتام گیل چمنده اوزانیب صحبته باشلادیلار. من ایسه چیممکله مشغول اولدوم. آمما خیالیم آزاد اولماق ایدی. آتام ایله عم‌اوغلونون باشلارینین صحبته قاریشیق اولدوغونو گؤروب، گؤلون اورتاسینا طرف اوزمه‌یه باشلادیم. قرارا گلمیشدیم کی، گؤلون او تایینا قدر اوزوب، اوردا دینجه‌لیم، سونرا گئری قاییدیم. او تایا طرف اوزمه‌یه داوام وئردیم. کئفیمین ساز واختی ایدی. ایسته‌ییردیم اؤز اوزمک قدرتیمی چمنلیکده اوزانیب منه باخان آتاما ثابت ائدم. ساحله چاتمیشدیم. یارغاندان یوخاری چیخماق لازم ایدی. یارغانین بؤیرونده بیر نئچه چوخور یئر گؤرونوردو اوردان یوخاری قالخماق قرارینا گلدیم. یوخاری قالخماغا باشلادیم. بیردن چوخورون ایچینده غریبه بیر حیوان گؤردوم. آغ سینه‌سی أنیب قالخیردی. اونو تئز تانیمادیغیم و تشخیص وئره بیلمه‌دیگیمه گؤره قورخویا دوشدوم. آمما یانیلدیغیمی باشا دوشدوم. بیلدیم کی، بو بؤیوک انداملی حیوان قورباغا ایمیش. نه ایسه من اؤزومو سویا آتمیشدیم. ایش ایشدن کئچمیشدی. مجبور اولدوم دینجلمه‌دن گئری قاییدام. هله اؤزومده بو قدرتی حسّ ائدیردیم کی، بو ایشی گوره بیله‌رم. اونا گؤره ده گئری اوزمه‌یه باشلادیم. آمما بو اوزمک، اوّل باشلادیغیم اوزمه‌یه اوخشامیردی. ورزیده اولمادیغیما گؤره حسّ ائدیردیم کی، یورولموشام. نه ایسه ساحله چاتماق لازیم ایدی. گؤلون اورتاسینا چاتاندا قوللاریمدا قدرت قالمامیشدی. آمما اوزمک لازیم ایدی. نه قدر چالیشیردیمسا یول کسه بیلمیردیم. آتام و عم‌اوغلوم تاماشا ائدیردیلر. اونلار بیلمیردیلر کی، من نه حالدایام. اؤزومو سیندیرماق ایسته‌میردیم. ایچیمده توفان یارانمیشدی. قوللاریم داها سؤزومه باخمیردی. سانکی قوروموشدولار. آرخاسی اوسته اوزانیب دینجه‌له بیلمیردیم. شیرین سولاردا بو ایش چتین اولوردو. من دنیزده چوخ

اوزموشدوم. آرخاسی اوسته ده اوزه بیلیردیم. آخی دنیزین سویو شور اولدوغونا گؤره آدامی اؤز اوستونده راحات ساخلاییردی. ایندی ایسه بو سولاردا یالاندان چاپالاییردیم. ساحله آز قالمیشدیم. آمما آیاقلاریمین گؤلون دیبینه چاتماسینا چوخ قالمیشدی. کؤمک ایسته‌ییمی؟ یوخ! یئنه اوزمه‌گه چالیشیردیم. بیر آز دا! بیر آز دا! من موفق اولموشدوم. آیاغیمین باش بارماغی تورپاغین اوستونده ایدی. بیر آز اؤزمو قاباغا حرکت وئردیم. سو چنه‌مین آلتینا چاتمیشدی. دریندن بیر نفس آلدیم. آتاما و عم‌اوغلوما باخدیم. اونلار گولوردولر. اونلار یامان حالا دوشدویومو حس ائتمه‌میشدیلر. ساحله چیخیب یاشیل چمنلیکده اوزاندیم گونش گؤیون اورتاسیندا ایدی. اونون شعالاری بدنیمی اوخشادیقجا یورغونلوق جانیمدان چیخیردی. پالتارلاریمی گئییندیم و ماغازایا دوغرو حرکت ائتدیک.

ماریا مشتریلری یولا سالیردی. عم‌اوغلو ماغازادا قالدی. ماریا، آتام و من ناهارا ائوه گلدیک. ائوین قاباغیندا آغاجلارین آلتیندا ماسا وار ایدی. ماریا خانیم ماسانین اوستونو دوشه‌دی. بیر آزدان سونرا تویوق اتیندن بیشیردیگی سوپ حاضر ایدی. ماراقلی بوراسی ایدی کی، آتامین بوشقابیندا تویوغون بیر آیاغی گؤرونوردو. بو دا روسلارین اؤز عنعنه‌لرینه عاید اولوردو. بیزلرده بو قایدا-قانون یوخ ایدی. اوتوردوغوموز میزین دال طرفینده یواسینین قاباغیندا باغلانان ایت قویروغونو بولاییردی. آتام ناراحات ایدی. بیلمیردی بو تویوغون آیاغی ایله نه ائتسین. من بونو آیدینجاسینا حس ائدیردیم. ماریا ندن اؤتروسه ائوه گئتدی. آتام بو فرصتدن استفاده ائدیب تویوغون آیاغینی چیگنینین اوستوندن دالا آتدی. قویروغونو بولایان ایت اونو هاوادا قاپیب یوواسینا آپاردی. بئله‌لیکله آتام تویوق قیچیندان قورتاردی. سونرا معلوم اولدو کی، سوپدا بیشیریلن تویوق قیچی، حؤرمت اوچون قوناغا تقدیم اولونمالی ایدی. ناهاری تزه قورتارمیشدیق کی، باغ چپرینین قاپیسی آچیلدی. من بویدا بیر روس بالاسی یاواش- یاواش بیزه طرف گلیب الینی منیم چیگنیمه قویوب روسجا دئدی. گؤلده اوزمه‌یه گئدیرسنمی؟ من جاواب وئرمه‌میش ماریا دیللندی:

- یوخ او اوزمه‌یی باجارمیر. سن اؤزون گئت، اونونلا ایشین اولماسین.

اوغلان تعجبله دئدی:

- نئجه یعنی اوزمه‌یی باجارمیر؟ من اؤزوم اؤز گؤزلریمله گؤردوم کی، گؤلون بو تاییندان اوتاییندا اوزه- اوزه گئدیب قاییتدی.

ماریانین بو مسئله‌دن خبری اولمادیغینا گؤره جاواب وئره بیلمه‌دی. دوغروسو منیم اؤزوم ده راضی دئییلدیم. قوللاریمین آغریسی هله ده کسیلمه‌میشدی. من اونو دولانماغا دعوت ائتدیم. بیز آغاجلارین آراسیندا یاریم ساعاتا قدر مکتب، کتاب، درس باره‌سینده صحبت ائتدیک. او آلتینجی صینیفده اوخویوردو. من اونا شعر یازماغیمی و شعریمین پیونئر ژورنالیندا چاپ اولدوغونو دئینده منه تعجبله باخدیغینی گؤردوم. او دئیردی، من سیزین بورانی ترک ائدیب گئتمه‌گینیزه اوره‌کدن یانیرام. بیز صمیمی شکیلده بیر- بیریمیزدن آیریلدیق. من ائوه گلنده ماریا گئتمیشدی. بیر ساعاتدان سونرا عم‌اوغلو گلدی. بیز دونباسا گئدنده قید ائتدیگیم کیمی ایکی چمدان دویو آپارمیشدیق. آتام بو دویولری هدیه کیمی عم‌اوغلویا تقدیم ائتمیشدی. آمما او راضی اولماییب فقط دویولرین یاریسینی قبول ائدیب دئمیشدی:

- سیز ایرانا گئدیرسیز، احتیاجینیز چوخدور. چمدانلارین بیرینی گؤتور آپاراق بازارا، من اونا مشتری تاپمیشام. دویونو ساتیب پولونا لازیم اولان شئیلری آلارسان.

بیز چمداندا اولان دویونو ساتیب اونون پولونا باکی‌دا آز تاپیلان قرقره ساپی آلدیق. اونو دا دئمه‌لی‌یم کی، بو ساپلاری بیر ماغازادان یوخ، اون ماغازایا باش ووروب آلا بیلمیشدیک. دئمک اولار کی، مینه یاخین قرقره ساپی آلمیشدیق. ائرته‌سی گون باکی‌یا قایتمالی ایدیک. بئش گونلوک سفریمیز بیزه چوخ خوش کئچمیشدی. آتام اوچون هم زیارت ایدی هم ده تجارت. ائرته‌سی گون عم‌اوغلو و ماریا ایله همیشه‌لیک آیریلیق گؤروشونو یئرینه یئتیریب باکی‌یا یوللاندیق.

باکی‌یا چاتاندا ایرانا یولا دوشمه‌یه اوچ گون قالیردی. بیز بو مدتده تامام آلمالی، ساتمالی ایشلریمیزی گؤرمه‌لی ایدیک. باکیدا یاشایان ایرانلیلاری ایرانا گؤندرمک مسئله‌سی قیزغین شکیلده ایره‌لی گئدیردی. بو فقط باکی‌دا یاشایانلار اوچون دئییلدی. بو تایلی مهاجرلر شوروی آذربایجانینین آیری- آیری شهر و کندلرینده یاشایانلار چوخ ایدی. اونلارین هامیسی توتولوب باکی‌یا گتیریلمیشدی. ایندی ایسه ایرانا گؤندریلیردی.

باکی‌دا او زامان کؤمور میدانی آدلی بیر بازار وار ایدی. بو بازار شهرین مرکزینده اولدوغونا گؤره مراجعه ائدن مشتریلر چوخ ایدی. روسیا سفریندن گلن گونون ائرته‌سی گون اؤزومدن ایکی یاش کیچیک اولان ابراهیم آدلی قارداشیملا برابر روسیادن گتیردیگیمیز قرقره ساپلاریندان بیر توربایا ییغیب ساتماق اوچون بو میدانا گلدیک. شورویده آلوئرچیلیک یاساق اولدوغونا گؤره بو قرقره ساپلاریندان بئش یا آلتی عددینی الیمده توتوب مشتریلره گؤستریب ساتیردیم. آمما قارداشیما تاپشیرمیشدیم کی، منیم یانیمدا دایانماسین. بونون دا سببی بو ایدی کی، منی توتسالار، قارداشیم اؤزونو و ساپلاری آرادان چیخارتسین. ساتیشیمیز یاخشی قاباغا گئدیردی. مشتریلریم ائودار قادینلارلاردان عبارت ایدی. توربادا اولان ساپلار قورتارماغا آز قالیردی. قارداشیمی جنس گتیرمک اوچون ائوه گؤندردیم. او قاییدیب گلنه کیمی الیمده اولان ساپلاری ساتیب قورتارمیشدیم. ایکینجی توربادا اولان ساپلاردان ساتماغا باشلادیم. یئتمیش بئش قپیگه آلدیغیمیز ساپلاری بیر ماناتا گؤیده گؤتوروردولر. یعنی آلدیغیمیز قیمتدن ایگیرمی بئش قپیک یوخاری. ایکینجی توربا قورتارماقدا ایدی. ائوه قاییتماق واختی ایدی. ناهاردان سونرا ساتیشی داوام ائتدیرمک فیکرینده ایدیم. میدانین یانیندا بؤیوک چؤره‌ک کارخانه‌سی وار ایدی. باکی‌نین تامام مصرف اولان چؤره‌گی بوردا بیشیریلیب ساتیش اوچون ماغازالارا گؤنده‌ریلیردی. بو کارخانانین دؤره‌سینه یاریم مئتردن یوخاری دیوار و اونون اوستوندن دمیر چه‌پر چکیلمیشدی. قارداشیملا برابر بو چپه‌رین یانیندا اوتوروب قالان قرقره ساپلاری ایله ساتدیغیمیز پولون حسابینی ائله‌مک ایسته‌ییردیم. من اسکناسلاری بیر- بیرینین اوستونه ییغیب سایماق ایسته‌ییردیم. بو آندا یانیمیزدان اوجا بویلو بیر روس جاوانی اؤز قادینی ایله قول- قولا وئریب اؤتوردولر. او دیوارین اوستونه قویدوغوموز ساپلاری و الیمده‌کی پوللاری گؤردو. بیزی آلوئرچی حساب ائدیب بیزه طرف گلدی. قرقره ساپلارینی گؤتوروب منیم قولومدان چکیب، بازارین ایچینده اولان کومئندانت اداره‌سینه آپاریب رئیس پاسگاها دئدی:

- بونلار آلوئرچیدیرلر. تئزلیکله رایونا گؤندرین.

بیر کاغاذدا دا نه ایسه یازیب رئیسه وئردی و اؤزلری قاییدیب گئتدیلر. او روس جاوانین کیم اولدوغونو بیلمه‌دیم. منی ایکی ساعات اوردا ساخلادیه‌ر و سونرا اوچونجو رایونا گؤندردیلر. البته قارداشیم منیم توتولماغیمین خبرینی ائوه آپاردی. گون باتاندا آتام رایونا گلدی. رئیس آتامدان خبر آلدی:

- بو ساپلاری هاردان آلیبسیز؟

آتام، "دونباس شهرینه گئتمیشدیم، اوردان آلمیشام. بیز ایرانلی‌ییق، ایکی گوندن سونرا ایرانا گئتملی‌ییک"، دئدی.

رئیس دئدی:

- پاسپورتونو گؤستر!

-آتام جیبیندن پاسپورتو چیخاریب گؤستردی.

رئیس کلانترینین فامیلی آساتوروف ایدی. او پاسپورتو آلیب دقتله باخیب دئدی:

- شانسیز گتیریب کی، ویزانیز واردیر. یوخسا سیزه باها باشا گله‌جکدی. اوغلونو گؤتور گئت.

آتام ساپلاری ایسته‌دی. رئیس جاواب وئردی:

- او ساپلار داها سیزه یئتیشمز. هایدی گئدین!

×××

منیم او زامانلار سیاسی معلوماتیم اولمادیغینا گؤره ایراندا اولان وضعیّت باره‌سینده هئچ نه بیلمیردیم. فقط اونو بیلیردیم کی، ایراندا رضا شاه حکمرانلیق ائدیر. مکتبین سایی گوندن گونه آرتیر. امین- آمانلیق حاکمدیر و درسیمی داوام ائتدیره‌جه‌گم. قوی بونو دا خاطیرلادیم کی، منیم داییم ایراندان باکی‌یا گلندن سونرا اوخویوب دیپلوم آلمیشدی و معلم ایشله‌ییردی. فیرقه عضوی اولموشدو و سیاسی معلومات صاحبی ایدی. حدیندن آرتیق کتابلاری وار ایدی. من ده استفاده ائدیب اوخویاردیم. کتابلارین ایچینده "سیاسی ساواد کتابی" آدلی بیر کتاب وار ایدی. من بو کتابلا چوخ ماراقلاندیم و آخیرا قدر اوخودوم. بو کتابدا غرب اؤلکه‌لرینین آفریقا، آسیا، آمئریکا خالقلارینی چاپیب تالاماسینی، اونلاری ساوادسیز ساخلاییب یئرآلتی ثروتلرینی منیمسه‌مک اوچون

مین‌جور تله قوروب آیاقدان سالماسینی اوخودوم. کتابین آخیرلاریندا ۱۹۳۲-نجی ایلده یارانان سیاسی و اقتصادی بحران باره‌سینده اطرافلی یازیر، فهله و زحمتکشلرین ایشسیزلیگیندن و اونلارین اربابلارا قارشی عصیانلاریندان بحث ائدیردی. آممیا ایراندا رضاخانین شاه اولماسینی و اونون حکمرانلیغینی، مستملکه‌چی غرب اؤلکه‌لریله مقایسه‌ده آییرد ائده بیلمیردیم. آخشام ایدی، یایین اوّلی اولدوغونا گؤره هاواالار ایستی کئچیردی. حیه‌طیمیزده تاختا چارپایی‌نین اوستونده یئریمی سالیب اوزانمیشدیم. هاوا صاف ایدی. گؤیون اوزونه نوغول کیمی سپه‌لنمیش اولدوزلار سایریشیردیلار. خیالیم ایرانا باشلانان مهاجرتیمیز باره‌ده جولان ائدیردی. باکی‌دان و بوردا اولان دوستلاریمدان آیریلماغیمی و گله‌جک حیاتیمین نه‌دن عبارت اولاجاغینی دوشونوردوم. بو آندا منی آدیملا چاغیران بیر نفرین سسینی ائشیتدیم. سسی تانی‌ییردیم. قونشوموز "والودیا"نین سسی ایدی. او، دامدا یاتمیشدی. والودیانین اون یئددی یا اون سککیز یاشی اولاردی. گوندوزلر مئخانیک ایشله‌ییر، گون‌اورتادان سونرا ایسه درس اوخویوردو. مطالعه‌سی چوخ اولدوغوندان دونیانین سیاسی جرایانلارینا بلد ایدی. ایندی منی داما دعوت ائدیر و، "گل، بیر آز صحبت ائدک" دئییردی. او، منیم شعر یازماغیمی بیلیردی. پیونئر ژورنالینی اونا گؤسترمیشدیم. بیزیم حیه‌طدن اونلارین داملارینین اوستونه نردبان وار ایدی. دامما چیخدیم، یانیندا اوتوروب حال-احوال توتاندان سونرا سوروشدو:

- ائشیتمیشم ایرانا گئدیرسیز، دوغرودورمو؟

- بلی، بیر هفته‌یه قدر باکی‌دان چیخمالی‌ییق.

والودیا اوزون بیر فکیره گئتدی. منیم باشیما نه‌لر گله‌جگی باره‌ده دوشونورموش کیمی جدّی گؤرکم آلاراق دئدی:

- ایراندا نه ایش گؤره‌جکسن؟

- تحصیلیمی داوام ائتدیره‌جه‌یم.

دوداقلاریندا نارین بیر تبسم اویناماسینی حس ائتدیم.

– سهوین ده بورادادیر، اونا گؤره کی، من ایـران بـارەسـینده آز چـوخ اوخوموشـام، اوردا حیاتین نه شکیلده اولدوغونو بیلیرم. ایرانـدا فقـط وارلـی آداملارین اوشـاقلاری مکتبـده درس اوخویا بیلیر.

– من اعتراض ائدەرک دئدیم:

– ایراندان گلنلر دئییرلر کی، اوردا دا یئنی مکتبلر آچلیب، هامی اوشـاقلار مکتبـه گئـده بیلیر.

– بو، بؤیوک شهرلرده اولا بیلر، کندلرده ایسه هله مکتبلردن خبر یوخدور.

والودیا سؤزونو داوام ائتدیرەرک آرتیردی:

– میرعلی، سن حیف سن، بدبخت اولارسان. بـوردا سـنه اوخومـاق سـونرا عـالی مکتبـه گیرمک امکانی واردیر. بیر ده کی، گلەجکده آدلی-سانلی شاعر اولا بیلرسن. آممـا ایرانـدا سنی چوبانلیغا دا گؤندرمزلر.

والودیایا نه جور جاواب وئرمەگیمی بیلمیردیم. سون گوجومو توپلاییب دئدیم:

– من نه ائده بیلەرم؛ آتام، آنام، بوتون عایلەمیز گئدیر، من ده اونلارلا گئتمەلی‌یم.

والودیا سؤزومو کسیب دئدی:

– ایستەسن، گئتمیه ده بیلرسن. میرجعفر باغیروفا مکتوب یـاز. مـضمونو دا بـو اولـسون کی، من اعلاچی بیر شاگردم، اؤزم ده شعر یازیرام، ایرانا گئتمک ایستەمیر، باکی‌دا قالیب درس اوخوماق ایستەییرم. مثبت جاواب وئرسـه، اؤز آرزونـا چاتارسـان، یوخـسا شـاهلیق حکم ائدن بیر اؤلکـەده یاشـاماق داهـا دهـشتلیدیر. هلـه کنـدلرده فئـودال و خـانلارین بارەسینده اؤزون یاخشی دوشونمەلیسن.

والودیا ایلـه وداعلاشـیب آیریلـدیم. گلیـب اؤز یئریمـده اوزانـدیم. فیکیـر باشـیمدان ال چکمیردی. گلەجک طالعیمی دؤشونوردوم. هئچ بیر چیخیش یولو تاپا بیلمیردیم. اؤزومـو حیاتین آخارینا تاپشیرماق مجبوریّتینده ایدیم. ائرتەسی گون گونش‌دن قابـاق یوخـودان اویاندیم. باکی‌دا و اونون باشقا شهر و کندلرینده اولان ایرانلیلار آراسیندا بؤیـوک فعالیـت باشلانمیشدی. ایرانا آپارمالی اولمایان شئیلرینی ساتیردیلار. عوضینه ایرانـدا لازیـم اولان مالاری آلیردیلار. بیزیم کندلیلریمیزدن بیر نئچـه ائـولی ایرانـا قاییتمیـشدی. اوردان اؤز

یاخین آداملارینا، باکی‌یا یازیردیلار کی، اؤزلری ایله ایرانا هانسی شئیلری گتیرسینلر. مثلا قیزیل و گوموش باره‌سینده رمزی اشاره ایله یازیردیلار، "ساری خالانین کئفی سازدیر. آغجا خالانین ایسه باشی آغرییر" یعنی قیزیل و گوموش بوردا یاخشی قیمته‌دیر. دوستوم غفّارزاده ایله تئز-تئز گؤروشوردوک. اونون آتاسی خدایار کیشی خالچا آلوئرچیسی اولدوغونا گؤره داشکنده سورگون ائدیلمیشدی. بو دا علی‌نین غیبتینه تامام اولموشدو. آتاسی سورگون اولدوغونا گؤره اونلارین ایرانا قاییتماسی ممکون اولمامیشدی. علی باکی‌دا قالمالی اولموشدو. سونرالار تحصیلینی داوام ائتدیریب پروفئسسور درجه‌سینه یوکسلمیشدی. آدلی، سانلی جراح اولموشدو. ائولنندن سونرا ایکی اوغلو بیر قیزی دا حکیم اولموشدولار. حیات یولداشی دا حکیم ایدی. یعنی بیر عایله‌ده بئش حکیم وار ایدی. بو خبرلری اؤزو منیم مکتوبومون جاوابیندا یازمیشدی. من ایرانا قاییتماق قرارینا گلمیشدیم. والودیانین وطن باره‌سینده دانیشدیقلاری آجی حیاتی، اؤز گؤزلریمله گؤرمک ایسته‌ییردیم. اونو شورویده اولان حیاتلا مقایسه ائتمکله یاناشی هم ده منه اؤز یولومو سئچمک لازیم ایدی. آمما باکی‌دان آیریلماغی، خصوصیله مکتب حیاتیمی اونودا بیله‌جه‌گیمی دوشونونده دونیا گؤزومده قارالیردی. آخی نه‌ییم وار ایدیسه باکی‌یا بوروجلو ایدیم. گؤره‌سن بو بورجو اؤده‌یه بیله‌جه‌یمی؟ بو سؤال منیم اوچون قارانلیق ایدی. او زامان باکی کیچیک بیر شهر اولدوغونا گؤره آیاغیم ده‌یمه‌میش کوچه و محله‌سی قالمامیشدی. حتی اونون گؤیلرینده اوچان قوشلاری دا تانی‌ییردیم. باکی باره‌سینده نه‌قدر یازسام یئنه آزدیر.

×××

باکی‌یا الوداع دئمه‌گیمیزه جمعی اوچ گون قالیردی. آتاملا بعضی شئیلر آلماق اوچون شهره چیخمالی، ماغازالارا باش وورمالی ایدیک. گزه-گزه "اونیوئرماق" آدلی بؤیوک ونئچه مرتبه‌لی ساتیش کومپلئکسینه گئتدیک. آتام ایکی دست قادین خز پالتوسو آلدی. بونلاری ایرانا ساتماق اوچون آلیردی. من ایسه رفلرده اؤزومه مخصوص پالتار آختاریردیم. بیردن گؤزلریم رفلردن آسیلمیش گؤموشو رنگده بیر خز پئنجه‌یه ساتاشدی.

فیکریمی اوندان آییرا بیلمیردیم. "گؤرەسن آتام بو خز پئنجەیی منه آلارمی؟"-دئیه اؤز-اؤزومدن سوروشوردوم. آتام منیم فیکریمی آنلامیشدی. اودور کی، اؤزونو اوندا قویموردو.

- آتاجان! بو پئنجەیی آل منه!

آتام خز پئنجەیه باخیب دئدی:

- اوغول، آخی او باهادیر.

- آتاجان سؤزومو یئره سالما، قوی او پئنجک باکی‌دان منه یادیگار قالسین.

آتام مجبور قالیب ساتیجییا دئدی:

- او خز پئنجەیی آشاغی گتیر.

اگنیمه گئیدیم، دوز منیم مالیم ایدی. قیمتی اییرمی مانات ایدی. آتام پولون وئریب ائوه قاییتدیق. ایرانا آپارمالی چوخ شئی آلمیشدیق. عطر، آدکالون، استکان، نعلبکی، چیت پارچا، ایکی عدد نیکالای ساموار. ساموارلارین اوجالیغی بیر مئتر یاریم ایدی. بو ساموارلار فقط قهوەخانالاردا لازیم اولا بیلردی.

الوداع باکی!

بیز باکی‌دان تیر آییندا، ۱۹۳۸-نجی ایلده ایرانا طرف حرکت ائتدیک (گونو یادیمدا دئییل). حرکت ائدەجگیمیز گون سحر تئزدن شئیلریمیزی باغلاییب گون‌اورتا چاغی قورتاردیق. ساعات اوچو گؤزلەییردیک. دقیقەلر اؤتدوکجه اورەگیم دؤیونوردو. ائویمیزه باخیردیم، کوچەمیزه محلّەمیزه. ائویمیزین یانینداکی تیکیش فابریکینه حرارتله باخیردیم. باکی‌نی بیر داها گؤره بیلەجگیمی بیلسه ایدیم، بو قدر حسرت چکمزدیم. اوندان قورخوردوم کی، بیر داها باکی‌نی گؤره بیلمەییم. بو، منه دؤزولمز بیر حال اولاردی. ساعات ایکیده آتام بیر نئچه فایتون توتموشدو. باغلامالاری فایتونا ییغیب دنیز کنارینداکی لیمانا حرکت ائتدیک. ائویمیزدن، کوچەمیزدن آرالاندیقجا اورەگیم سیخیلیردی. خاطرەلریمی، آیاق ایزلریمی، مکتبلی گونلریمی بو مکاندا قویوب آیریلیردیم. آجیلی، شیرینلی گونلرینه الوداع دئییب عاقبتی معلوم اولمایان بیر دونیایا یوللانیردیم. الیمدن نه گله بیلردی؟ انسان بعضی واختلار آخیری گؤرونمەین طالعلره

باش اگملی اولور. خیاللار منی یوردوقجا اؤز-اؤزومه دئییردیم: آخی نه وار کی، من وطن‌دن وطنه گئدیرم. حیاتین شیرینی ده آجیسی دا اولا بیلر. انسان هاردا اولسا، آجینی دا شیرینی ده شیرینلشدیریب یئنی حیات یاراتماقلا، سیناقدان چیخیب پولادا دؤنر. عرب خلیفه‌سی‌نین آداملاری بابکی آذربایجاندا یاخالاییب قوللاری باغلی باغدادا کیمی سورویه-سورویه آپاردیلار. بابک اؤز عاقبتینی بیله-بیله باشینی دیک توتاراق اؤزونو ایتیرمدی. دوشمن قاباغیندا سارسیلمادی. اؤز اورک سؤزلرینی عرب خلیفه‌سینه دئمکدن اؤترو حیاتینین سون چاغلارینی گؤزله‌دی. اؤلومو ده خلیفه‌یه قارشی مبارزه‌یه چئوریلدی. من ایسه وطندن وطنه گئدیرم. دونیا گئنیش، یوللاریم آچیق. لیمانا نئجه چاتماغیمیزی بیلمه‌دیم. لیمان مسافر یولا سالانلارلا دولو ایدی. هامینین سیماسیندا آیریلیق، هجران کؤلگه‌لری گؤرونوردو. گمینین حرکتینه هله قالیردی. بو گمینین مسافرلری ایرانلیلار ایدی. یولا سالانلارین دا اکثریتی ایرانلی و اونلارین باکی‌لی دوست-آشنالاری ایدی. اوتوز ایلدن توتموش ایییرمی ایله قدر آرازین او تایندان بوتایینا دیدرگین دوشوب آج- یالاواج، ساوادسیز گلن قارانقوشلار یئنه اؤز یوردلارینا قاییدیردیلار. آتا-آنالاری یاری ساوادلی، اؤلادلاری ایسه ساوادلی قاییدیردیلار. تاریخین دگیشدیگی کیمی انسانلارین دا طالع‌لری عوض اولور. دونیانین هر یئرینده بئله اولوبدور. بیزیم اجدادیمیز دا معیشتین آغیرلیغیندان، اورتا آسیادان، خزرین شمالیندان، یا جنوبوندان سئل کیمی آخاراق گلیب ایندیکی آرازین اوتایینداا، بوتاییندا مکان سالیب آذربایجانی یاراتمیشلار. ایندیکی حادثه‌لر ده قدیم‌کی حادثه‌لرین کیچیک بیر حصّه‌سیدیر. فرقی بوردادیر کی، بابالاریمیز اؤلکه‌لر، دریالار آشاراق گلیبلر. آتالاریمیز ایسه آراز آدلی بیر چایی. او تایلی‌لار اؤز چؤرکلرینی تبریزلی قارداشلاری ایله بؤلدولر. اودور کی، بو گون لیمانا گلنلرین ایچینده باکی‌لیلار دا وار ایدی. دقیقه‌لر اؤتدوکجه ازدهام چوخالیردی. گؤزلریم بو ازدهامین ایچینده دوست - تانیش دالینجا گزیردی کی، دوستوم غفّارزاده‌نی گؤردوم. اونون الینده بیر دسته گول وار ایدی. قوجاقلاشدیق. هر ایکیمیزین گؤزلری یاشارمیشدی. آتاسینی خبر آلدیم. دئدی:

– داشکنده سورگون ائدیبلر، آتامی آزاد ائتسه‌لر، بلکه ده بیز ده ایرانا قاییتدیق. وطنده گؤروشریک.

بو زامان چیگنیمه بیر ال توخوندو. باخدیم، والودیا ایدی. اونونلا دا قوجاقلاشدیق. بیزه یاخشی یول آرزولادی. بو اثنادا لیمان ایله گمی آراسیندا اولان یول آچیلدی. مسافرلری گمییه مینمگه دعوت ائتدیلر. حساس بیر چاغ ایدی. مسافرلری یولا سالماغا گلنلر اونلارلا اؤپوشمگه باشلادیلار. ساحیله طرف دؤنوب باکی‌یا تاماشا ائتمگه باشلادیم. سانکی ساحیله‌کی ائولر گؤزلریمین قاباغیندا رژه گئدیردیلر. ائله بیلیردیم، هر گون گؤردویوم باکی، هر گون سئیر ائتدیگیم بنالار باشیما فیرلانیر. خیاللار ایچینده غرق اولموشدوم. باکی! بیر ده سنی گؤره‌جه‌یممی؟ اوندا گؤردوم کی، آتام قولومدان توتوب، "تەلس، نیه کیرنیخیبسان"، دئدی. دوستلارلا یئنه ال وئریب آیریلدیم. آتام، آنام و قارداشلاریم گمییه مینديک. گؤیرته‌ده (۱۰) دایانیب جاماعاتا باخیردیم. هامی اؤز الینده‌کی یایلیغی هاوادا یئللندیردی. بو آیریلیق گئدر گلمز آیرلیغینا بنزه‌دیگینه گؤره گؤزلر یاشلی ایدی. علی ایله والودیا لیماندا ایدیلر. الوداع آدی ایله اللرینی هاوادا یئللەدیردیلر. من ده اونلارا جاواب وئردیم. بو زامان گمینین آخیرینجی سیقنالی وورولدو. آمما منیم نظریمده ماتم مارشینا بنزه‌ییردی. باخیشلاریم باکی‌یا دیکیلمیشدی. ایندیه قدر بئله فیکر ائدیردیم کی، بلکه بیر حادثه باش وئردی و بو سفر دایاندیریلدی! ایندی ایسه گمینین لیماندان آیریلدیغینی گؤروب آرزولاریمین بوشا چیخدیغینی گؤروردوم. گمی حرکت ائتدیکجه باکی نظریمده کیچیلیردی.

حؤرمتلی اوخوجولارا دیرناق آراسی دئمه‌لی‌یم کی، ۱۳۶۵-نجی ایلده باکی‌دان انزلیه قدر اولان خاطره‌لریمی منظوم شکیلده یازمیشام. گمینین لیماندان آیریلان چاغیندا ناخدایا خطاب اولاراق شعر ایله یازمیشدیم:

آمان ای ناخدا توکندی صبریم،
جاناندان آیریلماق یاماندی، گئتمه!
باکی‌نین صورتی ایتیر گؤزومدن،
ای کؤنول کاروانی آماندی گئتمه.

یئنه افکاریمی آلیب دومانلار،
فقط هجران چکن بو دردی آنلار.
اؤتن بو لحظه‌لر، اؤتن بو آنلار،
عؤمرومده پربها بیر آندی، گئتمه.

شعر الهامیما گئندیر بو عرصه،
قوی دئییب چاغلاسین هر نه بیلیرسه.
هر دردلی، دردینه درمان دیلرسه،
بو دوشگون دردیمه درماندی گئتمه!

گولون بوداغیندان آیریلسا یارپاق،
باغ اولار او گولون دردینه اورتاق.
آخی ای ناخدا انصاف ائله، باخ،
جسمیمدن آیریلان روواندی گئتمه!

باکی‌نین حسنونده الوان ناخیشلار،
باخدیقجا شعریمه الهام باغیشلار.
گون گئدر، شر گلر، سؤنر باخیشلار،
گؤیده ستاره‌لر، اویاندی گئتمه!

سعدی ده بیر زامان خیاله دالدی،
جانانین عشقیندن کؤنلو دارالدی.
گؤزلری یول گئدن کاروواندا قالدی،
ساروانین آردینجا بویلاندی: "گئتمه"!

ندیر قلبنده‌کی بو عناد، بو کین،
شوریده عشقیمین اودوندان چکین!
خزرین سولاری طالعیم تکین،
گئجه‌نین رنگینه بویاندی، گئتمه!

قوشلار اوچار گئدر آشیان قالار،
عؤمرونو چیگنینده داشیان قالار،
غریبین، غربتده باشی یان قالار،
آمان ای ناخدا، آماندی گئتمه!

یوخ، دئیه‌سن ناخدا ایله سؤزوم باش توتمادی. اونون منیم قلبیمده باش قالدیران هیجانلاریمدان خبری یوخ ایدی. او منی ساده بیر مسافر بیلیب سؤزلریمی افسانه‌یه اوخشادیردی. باکی‌دان اوزاقلاشیردیم. گئتدیکجه فاصله‌میز آرتیردی. اوزاقدان کیچیک بیر کنده اوخشاییردی باکی. گمیده ناخدادان اختیاری چوخ اولان کیمدیر؟ هئچ کیم. بس منی اؤزو ایله آنادان اولدوغوم وطندن تانیمادیغیم، گؤرمه‌دیگیم وطنه آپاران او ایدی . بو نه‌جور وطندیر کی، آرالاریندا چکیلن دیواردان قوشلار اؤته بیلمیر.

گونش غربه طرف یووارلانماقدا ایدی. باکی گؤرونمز اولموشدو. اؤزومه دردیمی بیلن بیر مصاحب آختاریردیم کی، حسرتلریمی، هیجانلاریمی ایچیمدن چیخاریب اونونلا بؤلوم. گمینین گؤیرته‌سینده دایانمیشدیم. اطرافیمدا چاغلایان دنیزده‌کی سولاردان باشقا هئچ نه گؤرونموردو. آسماندا که‌للّه‌سینی غربین سولارینا دایاییب یوخویا گئتمک ایسته‌ین دوغما گونش ده اؤزونو منه چوخ گؤزوردو. او دا باتسایدی، دونیانین ظلمتی ایچیمده‌کی ظلمته قاریشیب منی چیخیلماز بیر حالدا قویاجاقدی. اودور کی، گونشین اته‌گیندن توتمالی اولدوم:

آی گونش! ندندیر تئللرین ساری؟
گل شتاب ائیلمه مغربدن ساری!

ناخدا سولاردان چکیب لنگرین.
دئدیم دگیشمدی، سؤزون، سنگرین.
دئدی: سکاندارام بو خزر منیم
کولکدن قابارمیش بو آغ یئلکنیم-
هر بیر تمنایا باش اگمز اینان
منزیلیم، مقصدیم ایراندیر، ایران.
آی گونش نورونو ائللره یایدین
جهان گولردیمی سن اولماسایدین!
سنسیز شر، فتنه‌کار ییخار بندینی
سالار بوینوموزا اؤز کمندینی
شرّین یئریشیندن گلمه‌ییر خوشوم
ایسترم سنینله چاغلاییم، جوشوم
آتیندان ائن یئره تلسمه بیر آن
قلبیمده نیسگم قالیب باکیمدان
هله فاش اولمامیش مین حاجتیم وار
باخ او دا ساحلدن منی هارایلار
یوخ سؤزوم توتمادی گولگون گونشله
اویناتدی قاشلارین آجی گولوشله
او گئتدی، من قالدیم نیسگیللریمله
سیرلی بیر عالمده موشگوللریمله

گونش ده باتدی. او دا منی باشا دوشه بیلمدی. من ایکی وطنین آراسیندا تک قالمیشدیم. نه اورالی ایدیم، نه بورالی. آوارا- سرگردان، اؤزومه همدم آختاریردیم. ائله بیر همدم کی، منی دوشونوب دردیمی قانا بیلسین و اؤز به‌هرلی کلاملاری ایله بو قارانلیق گئجه‌دن سحره بیر کؤرپو سالسین، کؤنلومده‌کی غباری سیلسین. منه آراملیق وئره-وئره دان یئری سؤکولندن سونرا آل گونشله گؤروشوب سالام‌لاشیم، منی تنها قویوب

گئتمه‌گیندن گیلئیله‌نیم. بو زامان اوجو-بوجاغی گؤرونمه‌ین دنیـزین آرخاسـیندان بـاش قوزایان بدرلنمیش آیا گؤزوم ساتاشدی. آیین جمالیندا محتشم بیر ووقار گؤرونوردو. اونـا تعظیم ائدیب سالام وئردیم. گونشدن آلدیغی نورون پاریلتیلاری گؤزلرینـده اویناشـیردی. سانکی گونشسیز گئجه‌لرین سلطانی منم، دئییردی. ظلمتـی یاریـب یـوللارین دامـارینی کسن کـاروانلارا یـول گؤسـترن مـنم، دئییـردی. قمرخـانیم منـیم سـسیمی ائـشیدیب، گؤزلرینی گؤزلریمه زیلله‌میشدی. آلنینـداکی قیریـشلارین سـایی گئتدیکجـه آرتیـردی. قاشلارینی اویندیب: "آهای سن کیمسن؟"، دئدی. سـسی خـزرین دالغالارینـا قوشـولوب آخا-آخا قولاقلاریمدا گورولدادی. دیللندیم: "ای الـوان گونـشین یاوروسـوا! مـنم"، دئـدیم. ایکـی وطنـین آراسـیندا قـالان، بیرینـدن زورلا آیـریلان، ایکینجیـسی‌نـین اوزونـو هلـه گؤرمه‌دیگیم قارانلیق دونیانین توفانلاریندا تک قالمیشام. سؤزلری دیل‌لـه دئیـه بیلمیـرم. اجازه وئرین شعرله دئییم:

آی قمر گول، دانیش سنیندیر ثاواب
جلوه‌لن گلین تک، دیللنسین روباب
رقصه گل، ایچیمدن داغیلسین غبار
گولسون دنیزده‌کی اوچان دالغالار
یانماغی گونشدن اؤیرن آی قمرا!
صبحه‌دک تک منیمله ایلن آی قمرا!

قمرخانیمین آلنینداکی قیریشلار آچیلدی. گؤزلری تبسم شکلی آلیب ائله شاققا چکیـب گولدوکی، صداسی اوفوقلری یارا- یارا خـزره یاییلـدی. گـؤزلرینین اشـاره‌سـیله بـاتمیش اولان گونشی گؤستردی.. قمرخانیم دئمک ایسته‌ییردی کی، منیم بورجوم آنـام گونـشین آردینجا گئتمکدیر.

انزَلی ساحیلینده

گمینین گؤیرته‌سیندن عایله‌میز یئرله‌شن کوپئیه قاییتدیم. گئجه‌یاریسینا آز قالیردی. مسافرلر هره‌سی بیر طرفده اوزانیب یاتمیشدی. کیم بیلیر یوخودا نه‌لر گؤروردولر. گله‌جکده باشلارینا گلن تقدیرین نه اولاجاغینی هاردان بیله‌یدیلر. منه اسنه‌مک ال وئردی، بیلدیم کی، یوخوم گلیر. اؤزومدن کیچیک قارداشلاریمین یانیندا اوزاندیم. بیر آز سونرا بو عالمدن، یوخو عالمینده ایدیم.

خیال عالمیندن آیریلسام بئله
یوخومدا، یوخولار گؤرورم هله
گؤرورم باش چکیب قارشیمدا داغلار
بولودلار داغلارین باشین قوجاقلا
هر یاندان زیروه‌یه یوللار داراشیر
هر داشین، قایانین باشیندان آشیر
باخیرام کئچیلمز بو دار یوللارا
باخیرام اؤنومده اسن روزگارا
باخیرام الیمه... عصام دمیردن
باخیرام وطنه
فریادی بیردن
سونسوز فضالاری هی یارا- یارا
اوج آلیر، یاییلیر قایالیقلارا
کیمیندیر بو فریاد؟
کیمیندیر بو سس؟
کیمیندیر اوجالان بو چیلغین نفس؟
آه... وطن، سنمیسن، سؤیله سنمیسن؟
بس نئچین پژمرده گوله دونموسن؟

شیمشکلر دم به دم چاخدی بو آندا
شفقی داغلارلا قوجاقلاشاندا
نورلاندی داغ، دره شرارەسیندن
عیبەجر، بوینوزلو دیولر ده بعضاً
جان آتیر هر کولون قالخیر دیبیندن
شرارت تؤکولور ترکیبلریندن
قایالار غول اولور، غوللار اژدها
بو آندا ایلدیرم شاخدی بیر داها
داغلارا دیرماشان یوللاردان بو دم
آچیلدی قارشیمدا باشقا بیر عالم
ائللر آلای-آلای تؤکولوب گلیر
یوللارین توزونا بوکولوب گلیر
گلیر آخین- آخین،
یاخیندان یاخین.
- ووروِن بو دیولری، یاندیرین، یاخین
مغرور بیر سینەدن اوجالان بو سس
تاپدی زیروەلرین گؤزلرینده عکس
یار اولدوم ائللره، یئریدیم من ده
های ووردوم میندیگیم کؤهلن سمنده
الیمدەکی عصام دؤندو قیلینجا
من دؤیوش الهامین اوندان آلینجا
چالیندی نقاره، سسلندی شئیپور
خالقین گؤرکمینده کین، غضب، غرور
دهشتلی همهمه، دریندن درین
دوشدو اوردوسونا اهریمنلرین

کمانلار چکیلدی، سسلندی اوخلار
دیولری اوخ تکین بیچدی اوراقلار
سونگولر سؤزدوکجه هاوادا دوم-دوز
قارالدی یاغینین گؤزونده گوندوز
ائللر قدرت آلیر بال پریندن
اژدهالار قوپور اؤز تملیندن
آلنیما قانلی تر قوندوقجا دن- دن
شرارەلر قوپور هر دؤیوشومدن
گاه ساغا، گاه سولا ائنیر قیلینجیم
دیولرین باشینا یئنیر قیلینجیم
ناگهان اوخلاندیم، آلدی قان منی
کؤهلنیمدن یئره سالدی قان منی
اویاندیم یوخودان، سؤکولوردو دان
حیرت ایچینده‌یدیم اؤتن یوخومدان
دئییریم بو یوخو، بو داستان ندیر
بختیم هانکی یانا باش آلیب گئدیر؟
بلکه دالغا ووران یئلکه‌نم بئله
گؤی سولار گتیریب منی ساحله
سؤاللار گتیریر، سؤال ایچیمده
یوخو گؤرمه‌میشدیم من بو بیچیمده
بیلسم ده یوخونو بیر افسانه تک
منی اؤز حربینه چاغیریر فلک

ذهنیمده اویانان کشمه-کشلرین نتیجه‌سی ایدی. یوخودان اویاناندا هله اؤزومه گلمه‌میشدیم و زامانین هاراسیندا اولدوغومو بیلمیردیم. اطرافیمدا یاتان عایله‌میزی گؤرنده وضعیّتین نه یئرده اولدوغونو آنلادیم. سفریمیز یادیما دوشدو و گمینین

گؤیرته‌سینه چیخماغا تلسدیم. هاوا یئنی ایشیقلانیردی. بو آندا اوزاقدان قولاغیما خوروز بانلاماغی گلدی. ائله ساندیم کی، گمیمیز بیر آدا یانیندان کئچمکده‌دیر. گؤیرته‌یه چیخاندان سونرا اؤز سهویمه اینانمادیم. بو، آدا یوخ، انزه‌لی‌نین اؤزودور. آممما گمی دایانمیش و حرکت ائتمیردی. هاوانین قارانلیغی ساحلی آیدین گؤرمگه قویموردو. گمینین دایانماغی باره‌ده هره بیر سؤز دئییردی. چوخ کئچمه‌دن گمی یاواش-یاواش حرکته باشلادی. هاوا بولودلو اولدوغوندان انزه‌لینی آیدین گؤرمک اولموردو. بو دا منی عصبیلشدیریردی. آخی ایرانین بیرینجی نشانه‌سینی گؤرمک ایسته‌ییردیم. گمیمیز انزه‌لی لیمانینا یاخینلاشاندا هاوا ایشیقلانمیشدی و هر طرفی گؤرمک اولوردو. انزه‌لیه حیران اولموشدوم. هر طرف یاشیللیغا بورونموشدو. هله ائولر گؤرونموردو. شهر ده چوخ بیر سیخ مئشه‌یه بنزه‌ییردی. حتی شهرین آرخا طرفینده گؤرونن داغلار دا یام یاشیل ایدی. گؤیلره باش قالدیران چینار آغاجلارینین دالیندا اطرافدان آخیب گلن جاماعاتی آیدین گؤروردوم. آه... دوغروسو بورا ایراندیرمی؟ اؤز گؤزلریمه اینانا بیلمیردیم. آممما باکی‌دان قطعی شکیلده آیریلدیغیما و اونو داها گؤره بیلمه‌یه‌جگیمه اینانمادیم. گمی لیماندا دایانیب لؤوبر سالاندا ازدهام الیندن سس سسی ائشیتمیردی. هله گمینی لیمانا بیرلشدیرن کؤرپو آچیلمامیشدی. استقبالا گلنلرین آراسیندا بیزدن نئچه‌گون قاباق گلن مهاجرلر ده وار ایدی. لیمانداکیلار و گمیده اولان مسافرلر اؤز تانیدیقلاری آدامларی گؤرمه‌گه چالیشیردیلار. اودور کی، هامی اللرینی گؤزلرینین اوستونه قویوب دقتله باخیردی. بو آندا لیمانداکی آداملارین ایچیندن بیر نفرین منی آدیملا چاغیرماسینی ائشیتدیم. گؤیرته‌دن آداملارا باخدیم. بیر کسی تانییا بیلمه‌دیم. یئنه دقتله باخدیم. او منی سسله‌مکده ایدی. اللرینی یوخاری قووزاییب ترپه‌دن آدامی گؤرن کیمی تانیدیم. او اؤز کندلیمیز ایدی و بیزدن بیر هفته قاباق باکی‌دان چیخمیشدی. مندن اوچ یاش بؤیوک اولان جلیل ایدی. تئز آتامی چاغیریب جلیلی گؤردویومو دئدیم. آتام دا اونو گؤردو. بیز گمیدن آشاغی ائنمک اوچون تله‌سیردیک، آممما ندنسه اجازه وئریلمیردی. منی ماراقلاندیران اونلارا دقتله تاماشا ائتدیگیم اهالینین گئییملری و قیافه‌لری ایدی. اونلارین حیات معیشه‌تینی گؤزلریندن اوخوماق ایسته‌ییردیم. انزه‌لی‌لیلر باکی‌لیلارلا

مقایسه‌ده آشاغی سویّه‌ده اولسا دا مهربان نظره گلیردیلر. بو آندا گمیدن ساحله اولان کؤرپو آچیلدی. مسافرلر آشاغی تؤکولدولر. بیزدن اوّل گلن مهاجرلره اؤز تانیش و دوستلاری آراسیندا گؤروش باشلاندی. سئوینجلی گؤزیاشلاری یاناقلاردا آیدین گؤرونوردو. بیز اؤز باغلی شئیلریمیزی گمیدن ائندیرمگه باشلادیق. جلیل و کندلیلریمیز بیزه کؤمک ائدیردیلر. آختاریش سالونونا گئتملی ایدیک. سالوندا آختاریش باشلاندی، بیز اؤز شئیلریمیزدن آرخایین ایدیک. آخی یاساق اولان بیر شئیمیز یوخ ایدی. آختاریش مامورلارینین گؤزلری منیم کتابلاریما ساتاشاندا جدّی بیر حالدا کتابلاری آراماغا باشلادیلار. "کتاب‌یپ‌قده‌غندیر"، دئییب اونلاری باشقا شئیلردن آییردیلار. منیم گؤزلریمی قارانلیق دومان آلدی. اعتراض ائدیب کتابلاری قوجاقلادیم و دئدیم:

- سیزین بو کتابلاری آلاماغا اختیارینیز یوخدور. بونلار منیم درس کتابلاریمدیر.

مامور حرصلی باخیشلارلا منه باخیب، "اولماز!" دئدی، کتاب قدغندیر. من سؤزلریمی داوام ائتدیریب دئدیم:

- بیز کی، قاچاق مال آپارماق ایسته‌میریک. مگر ایراندا کتاب یوخدور؟

- کتاب واردیر، آمما سیزین کتابلاردان باشقادیر.

من و آتام نه دئدیکسه اولمادی. من کتابلاریمدان آیریلماق ایسته‌میردیم. مامور ایسه گئتدیکجه عصبی حالا دوشودور. اوتوز جیلده یاخین کتابلاردان دؤرد جیلد ناغیل کتابلارینی سئچیب، "خواهش ائدیرم، بو ناغیل کتابلارینا اجازه وئرین"، دئییب اونلاری بیر-بیر گؤسترمگه باشلادیم:

- بو لیلی مجنون، بو اصلی و کرم، بو طاهره میرزه، بو دا شاه اسماعیلین ناغلیدیر. بونلارا دا سؤزونوز وارمی؟

مامور بیزی باشیندان ائله‌مک اوچون ناغیل کتابلارینی اوستومه آتیب دئدی:

- بو ناغیل کتابلاری سیزین! یا الله گئدین.

بئله‌لیکه وطنین ایلک آجی خاطره‌سی قلبیمده یئر آچدی. آللاه آخیرین خیر ائله‌سین، دئییب شئیلریمیزی یئیندن باغلاییب لیمانا گلدیک. فیکریم کتابلاریمین یانیندا قالمیشدی. اؤز-اؤزومه دوشونوردوم کی، گؤره‌سن بو کتابلاری ایراندا تاپا بیله‌جگممی؟

آخی بونلار دار گونلریمده صمیمی بیر دوست کیمی کاریما گله‌جکدی. والودیانین بیرینجی دفعه دئدیگی سؤزلر یادیما دوشدو.

لیماندا ازدهام آزالیردی. مسافرلر یوکلرینی قاییقلارا ییغیب غازیایدان انزلی‌یه طرف گئدیردیلر. لیمانین یوخاری باشیندان گلن دؤرد نفر مکتب شاگردی دقّتیمی جلب ائله‌دی. بو اوشاقلاری گؤرن کیمی باکی‌دا مکتبلی چاغلاریم یادیما دوشدو. دئییردیم؛ کاش بو اوشاقلارلا یولداش اولوب اونلارلا دانیشیب صحبت ائده بیلئیدیم. بو، دوغرو ایدی کی، من داها مکتبده دئییل، جمعیّته داخل اولموشدوم. اون دؤرد یاشیم اولدوغونا باخمایاراق هله مکتبلی چاغلاریم یادیمدان چیخمامیشدی. ایندی بو مکتب شاگردلرینی درس اوخوماغا گئدن گؤرنده ایراندا دا مکتب اولدوغونو گؤروردوم. بو منه تسکینلیک وئریردی. اوشاقلار من یاشدا یا دا مندن کیچیک گؤرونوردولر. اونلار بیزه یاخینلاشیردیلار. داللاریندا کتاب چانتاسی گؤرونوردو. اوشاقلار یوکلریمیزین یانینا چاتاندا دالاشماغا باشلادیلار. من اونلارین سؤزلرینی باشا دوشموردوم. انزلی دیلینده دانشیردیلار، آمما نه اوچون اوّل اوینایب گولن اوشاقلار ایندی بیر- بیرینین جانینا دوشموشدو؟ بونون سببینی یانیمدا دایانان جلیلدن سوروشدوم. او دئدی:

- سیزین شئیلرینیزی داشیماقدان اؤترودور.

- مگر بونلار حمّالدیر؟

- گؤرمورسنمی؟

ایندیه قدر دقتله باخمادیغیم اوشاقلارین دالینداکی کتاب-دفتر چانتاسی دئییل، پالانمیش. آه، والودیا نه اوچون سنین سؤزلرینه باخیب باکی‌دا قالمادیم؟ نه اوچون او مکتبلی دونیامدان آیریلدیم؟ دونیا گؤزلریمده قارالمیشدی. گله‌جک گونلریمی دوشونمگه باشلادیم. فلک اگنیمده‌کی دونو چیخاریب، باشقا بیر دون گئییندیرمکده ایدی. ارادم پولاد اولماسا، من بوردا چورویه‌رم. آتام دولو اندااملی بیر حمال تاپیب باغلی یوکلریمیزی قاییغا داشیتدیرماق ایسته‌ییردی. بؤیوک بیر هشترخان صاندیغیمیز وار ایدی. قیمتلی شئیلریمیزی اونون ایچینه ییغمیشدیق. صاندیغی نئچه نفر قوزاییب حمالین دالینا قویدوق. اونون دیزلری تیتره‌دی و بیر آددیم آتامیش یئره سالدی. نهایت

کؤمکله‌شیب قاییغا قویدوق. باشقا شئیلریمیزی ده ییغیشدیریب اؤزوموز ده قاییغی منیب انزلییه گلدیک. شئیلریمیزی دوشورنده گؤردوک کی، ابوالفضل آدلی دؤرد یاشلی قارداشیمی غازیاندا قویوب گلمیشیک. آتام، من، جلیل غازیانا قاییتدیق. قارداشیمی آختارماغا باشلادیق، لیماندا آداملارین آزالماسینا باخمایاراق قارداشیمدان خبر یوخ ایدی. قارشیمیزا چیخان آداملاردان خبر آلیردیق. بیر نفر دئدی:

- بیر آژدان دؤرد یاشلی اوشاغین الیندن توتوب آپاریردی.

"هارا آپاریردی؟"، دئیه سوروشدوق.

- لیماندان چیخدیلار، خیابانا طرف.

دالیسینجا قاچدیق. آغلایان قارداشیم آژدانین یانیندا دورموشدو. بیزی گؤرن کیمی یانیمیزا گلمگه جان آتاندا آژدان الیندن توتدو. آتام، "بو منیم اوغلومدور"، دئدی. آژدان خبر آلدی:

- آدین ندیر؟

- میرحسن.

- بو اوغلان دئییر من میرعباسین اوغلویام. گئدک کلانتریه.

آتام:

- منیم کلانتریده نه ایشیم، بو منیم اؤز اوغلومدور.

- اولماز، کلانتریده معلوم اولار.

آغلاماقدان الدن دوشن قارداشیم اؤزونو آتامین قوجاغینا آتیردی، آمما آژدان اوشاغی الدن بوراخمیردی. اطرافیمیزی جاماعات آلمیشی. اونلارین بیری آتامین قولاغینا پیچیلدایاراق دئدی:

- بوردا بئش قرانا قورتارسان، کلانتریده بئش تومنه ده قورتارا بیلمزسن.

بیزیم یانیمیزدا ایران پولو یوخ ایدی. جلیل آژدانین اووجونا بئش قران قیسدی. اونون گؤزلری آچیلدی. قارداشیمی اوندان آلیب گئری قاییتدیق.

انزلی کیچیک بیر شهردیر و خزردن آیریلان "مرداب" آدلی کؤرفزین کناریندا یئرلشمیشدیر. منیم دقّتیمی شهرین اؤزوندن قاباق اونون طبیعتی جلب ائتمیشدی. بوردا

هر طرف یاشیللیق ایدی. بولودلارا میدان اوخویان مئشه آغاجلاری هر باخانین روحونو اوخشاییردی. باشینین اوستونده‌کی چیسکین دومانلار اؤز طراوتی ایله بو یاشیللیقلاری جانلاندیریر و اونلارین عؤمرونو اوزادیردی. آراسی کسیلمه‌ین یاغیشلارین، گؤیلرینده قاققیلداشان قاغاییلارین مغرور سسلری ازل گوندن بو شهرین یاراشیغی اولموشدور. انزلی‌نین حتی تامام گیلانین اؤزونه مخصوص اولان بیتگیلر اوچون یارارلی تورپاقلاری بو گؤزل طبیعتین نتیجه‌سی دئییلمی؟

حاشیه:

باکی‌نین نئفت یاتاقلاری باره‌سینده یازیلان کتابلارین بیرینده بئله یازی واردیر: باکی‌نین تورپاغی شورانلیقدیر. بونون سببی ده یئرین ان دایازلیغیندا اولان نئفت یاتاقلاریدیر. نباتات اوچون الوئرشلی اولمایان تورپاقلارین نتیجه‌سینده باکی‌دا باغ-باغات چوخ آز نظره چارپیردی. هر بیر یئرین، شهرین گؤزللیگی ده اونون یاشیللیغیندا اولدوغونا گؤره ائله‌جه ده باکینین بو کیفییتدن محروم اولدوغو اوچون بیر چاره تاپماق لازیم ایدی. آبشئرون یاریم‌آداسیندا نئفت قویولاری فانتال ووراندان سونرا اقتصادین دیریلمه‌سی نتیجه‌سینده وجودا گلن میلیونرلر اؤزلرینه آغ داشدان نئچه مرتبه‌لی ائولر تیکمه‌یه باشلادیلار. باکی ایچه‌ری شهرین چرچیوه‌سیندن چیخیب بوی آتماغا باشلاییردی. بونا گؤره ده شهره پارک، باغ، یاشیللیق لازیم ایدی. او زامان حاج زین‌العابدین تاغیئف میلیونرلرین نهنگی ایدی. بؤیوک کارخانالاری بال پته‌کلری‌وار ایدی، خزرده سایسیز گمیلری ایشله‌ییردی. بو آدام وارلی اولماقلا برابر چوخ خیرخواه ملی بیر شخص ایدی. باکی‌نی باغلی- باغاتلی ائتمک اوچون بئله بیر اعلان ائتمیشدی کی، هر کس ایرانین شمال تورپاقلاریندان بیر کیسه تورپاق گتیرسه، عوضینده بیر بوشکه نئفت وئره‌جه‌گم. بو اعلاندان سونرا انزه‌لیدن و اونون آیری یئرلرینده گمیلره تورپاق دولدوروب باکی‌یا گتیریب، عوضینده نئفت آپاریردیلار. حاج زین‌العابدین بو تورپاقلارلا باکی‌نین ایندیکی باغلارینین چوخونو سالدیرمیشدی".

بیز اؤز کندلیمیز و قوهوموموز جلیلین آتاسی جبرائیلین انزلیده اجاره ائتدیگی ائوده یئرلشدیک. بو ائو چوخ بؤیوک ایدی. اصلینده بیر آنبارا اوخشاییردی، آممما تمیز ایدی. بیزدن قاباق گلن اوچ ائولی مهاجرلر ده بوردا اولوردولار. بیزیم عایله‌میز ده اؤز شئیلریمیزله برابر بیر گوشه‌ده یئرلشدیک. آخشام چاغیلاری بیر یئره ییغیلیب صحبته

مشغول اولوردوق. بو صحبتلرین چوخو کندیمیز باره‌سینده کئچیردی. هامینین فیکری کنده گئتمک و اکینچیلیکله مشغول اولماق ایدی. آمما کندده طالعلرینین نه‌یه باغلی اولدوغونو بیلمیردیلر. او گئجه یاتیب سحر یئمه‌گیندن سونرا جلیل و اونون کیچک قارداشی خلیل ایله شهره چیخیب گزمگه باشلادیق. شهرده اولان بازار، دوکانلاری منه چوخ غریبه گلیردی. کیچیک ماغازالار بیر- بیرینه قیسیلمیشدی و صاحبلری ده اوتوروب مشتری گؤزله‌ییردی. باکی ایسه بونون عکسینه ایدی. اوردا اولان ماغازالار بؤیوک و مشتری ایله دولو اولوردو. فاصله‌لری چوخ آرالی اولدوغوندان کؤنلون ایسته‌ین شئیلری آلا بیلیردین.

حاشیه:

یئنی وارید اولدوغوموز انزه‌لی، او زامانلار پهلوی آدلانیردی. بو آد رضاشاهین فامیلیاسی ایدی. او، شاه اولاندان سونرا انزه‌لی اؤز پاسپورتونو عوض ائدیب پهلوی اولموشدو. آمما هامی اونو انزه‌لی تانییردی. او زامانلار آمئریکانین، آفریقانین، آسیانین اکثر دؤلتلرینی اؤزونه مستملکه ائدن بریتانیا ایراندا دا اؤز آرزولارینی حیاتا کئچیرمک اوچون رضاخانی رضاشاه ائله‌دی. او، شاه اولاندان سونرا مازاندارانین گنبدکابوسون و ایرانین باشقا آباد کندلرینی صاحبلرینین الیندن آلیب اؤز ثروتینی چوخالتماغا باشلادی. انزه‌لینی اؤز آدیله آدلاندیردیغی کیمی اورمیه شهرینین آدینی دا رضائیه آدلاندیردی. تهرانین بؤیوک خیابانلارینی دا پهلوی سولاله‌لرینین آدلاری ایله عوض ائتدی

جلیل و خلیل ایله بیرلیکده خیاباندا گزیردیک. یانیمیزدان اورتا یاشلی آریق و بئلی بوکولموش بیر نفرین اؤتدوگونو گؤردوم. اونون حالی چوخ پیس ایدی. آغزینین، بورنونون سویو بیر-بیرینه قاریشمیشدی. تیتره‌یه-تیتره‌یه، ییخیلا- ییخیلا یول گئدیردی. خسته اولدوغونو باشا دوشوب یازیغیم گلدی. اؤز- اؤزومه سؤال وئریردیم کی، نه اوچون بونو خسته‌خانایا آپارمیرلار؟ جلیل منیم ماراقلانماغیمی گؤروب دئدی:

- نیه تعجب ائدیرسن؟ او، خسته دئییل، تریاکیدیر.

من تریاک کلمه‌سینی ائشیتمیشدیم، آمما تریاکی‌نین نه اولدوغونو بیلمیردیم. جلیل منی باشا سالدی:

- اونون تریاک چکمه واختی کئچیر.

- بس ایندی بو کیشی هارا گئتمک ایسته‌یر؟

- یقین تریاکخانایا گئدیر.

من ماراقلانمیشدیم. بونا گؤره ده اونو تعقیب ائتمگه باشلادیق. بیز أللی آددیم اونون دالینجا حرکت ائدیردیک. قاپیسی خیابانا آچیلان بیر دوکانا گیردی. بورا قهوه‌خانا دئییردیلر. آمما قهوه‌دن باشقا هر نه دئسن وار ایدی. قاپیدا دایانیب ایچه‌ری باخماغا باشلادیق. قهوه‌خانا توستو ایله دولو ایدی. تاختا چارپاییلارین اوستونده بیر نئچه مانقال قویولموشدو. تریاکیلار مانقاللارین باشینا توپلاشیب اللرینده چوبوغا بنزر بیر شئیی سوموروردولار. ایچه‌ری گیرن یئنی مشتری ایله قهوه‌خانا صاحبی‌نین سسلری اوجالدی. اونو ایچه‌رییه بوراخماق ایسته‌میردیلر. تریاکین هاواسیندان اؤزونو ایتیره‌ن آدام جئبیندن پول چیخاریب وئرندن سونرا مانقال باشینا کئچمگه اجازه وئردیلر. او یاواش- یاواش حاللانیردی. بو منظره‌نی گؤرندن سونرا اؤز خیاللارمین ایچینده غرق اولموشدوم. گؤردوکلریمین هامیسی منیم اوچون یئنی ایدی. بونلار منه فاجعه کیمی گؤرونوردو. مشهور ناغیلیمیزدا "ملیک محمد" کیمی ایشیقلی دونیادان قارانلیق دونیایا دوشموشدوم. ملیک محمد قارانلیق دونیادان ایشیقلی دونیایا چیخابیلدی. بس من نئجه؟ منه ائله گلیردی کی، دوشدویوم قویو ناغیلداکی قویودان داها دریندیر و بوندان سونرا باشیما گلن ماجرالار بوندان دا آغیر اولاجاقدیر. یاواش-یاواش اؤزومو بئله عیبه‌جرلیگه حاضرلامالی ایدیم.

آخشام قاش قارالاندا ائوه قاییتدیق. بیر یئرده یاشادیغیمیز قونشولاریمیز دا ائوده ایدیلر. شامدان سونرا یئنه صحبتلر اوزاندی. جلیلین عمیسی اوغلو رحیم ده بیزیمله اولوردو. باکی‌دا اون ایللیک مکتبی قورتاریب بیر ایل بوندان اوّل معلم اولموشدو. او یئنی ائولنمیشدی. ایرمی بئش یاشی اولاردی. آمما باکی‌دان الی بوش گلمیشدی. حتی کنده گئتمگه یول خرجی یوخ ایدی. او دئییردی انزه‌لیده گونو دؤرد قیرانا بیر ایش تاپیب، آمما ایکی کؤنوللو ایدی. بیلمیردی بو ایشین دالینجا گئتسین یا یوخ. آخی اون ایل درس اوخویوب معلملیک ائدن بیر شخص نئجه ساده عمله‌لیک ائتسین. ائرته‌سی گون آتام کنده کاریمیزا گلمه‌ین شئیلریمیزی ساتماق اوچون بازارا آپاراجاغینی بیلدیره‌رک دئدی

کی، کنده گئتمک اوچون یول پولوموز یوخدور. بو خیاللارلا یاتماغا حاضرلاشدیق. بیز ایرانا وارد اولاندا شمسی تاریخ ایله ۱۳۱۷، میلادی تاریخ ایله ۱۹۳۸- جی ایل ایدی. غازیاندان انزه‌لیه گیرنده ایندی ده دوران بیر کؤرپو وار ایدی. بو کؤرپو "مرداب" آدلی کؤرفزین اوستونده تیکیلمیشدی. بؤیوک گمیلر اونون آلتیندان کئچنده کؤرپو اورتادان ایکی‌یه بؤلونوب یوخاری قالخیردی. اونون انزه‌لی سمتینده گئنیش بیر میدان وار ایدی. بیزیم اجاره ائتدیگیمیز ائو ده اونون یانیندا یئرله‌شیردی. بورا انزه‌لینین مشهور بازاری ایدی. باکی‌دان گلن مهاجرلر اؤز ساتیلمالی مالاللارینی بوردا ساتیشا قویموشدولار. بو بازار ایندی بؤیوک اهمیته مالیک ایدی. بازار گونو- گوندن گئنیشله‌نیردی. تجارت دونیاسیندان خبرسیز مهاجرلرین مالاللارینی اوجوز قیمته آلماق اوچون تهران و اطراف شهرلردن گلن دلاللار بازاری اؤز اللرینه آلمیشدیلار. مهاجرلری اوزاقدان تانیماق آسان اولوردو، چونکی اونلارین اؤزلرینه مخصوص گئییملری و داورانیشلاری وار ایدی. دلالار مهاجرلری هر یئرده گؤرسئیدیلر، اطرافینی آلیب هر جور ساتمالی مالاللارینی آلماغا حاضر اولدوقلارینی بیلدیریردیلر. بئله بیر بازاردا، یاشادیغیمیز ائوین قاباغیندا یئره بیر ادیال سالیب ساتمالی شئیلریمیزی اوستونه دؤشه‌میشدیک. ادکالون، عطر، چینی قاب، استکان- نعلبکی، خز پالتو، چاینیک، قوری و باشقا شئیلردن عبارت ایدی. آتامین باکی‌دا منه آلدیغی قوزو دریسیندن تیکیلمیش گؤموشی خز پئنجه‌گی بیرینجی دفعه اولاراق أینیمه گئییب ساتمالی مالاللارین یانیندا دایانمیشدیم. دؤوره‌مه ییغیلان آدامالار هر شئیدن اول اگنیمده‌کی گوموشو پئنجه‌یه تاماشا ائدیردیلر. هامینین گؤزلری منه دیکیلمیشدی. من ایسه پشیمان ایدیم، فیکر ائدیردیم کی، بو پئنجه‌گی ائوده قویوب گلسئیدیم، بوندان یاخشی اولاردی. چونکی مشتریلرین بو حسرتلی باخیشیلاریندان نگران ایدیم. آتام اؤز کندلیلریمیزله نئچه آددیم کناردا صحبت ائدیردی. بو آندا گیئیملی، بزنمیش، دؤزنمیش بیر جنتلمن، یانیندا من یاشدا اولان اوغلو گؤروندو. بو آغا ائنینه راه- راه قیرمیزی قالوستوک باغلامیشدی. عینه‌گی و پئنجه‌گینین قولوندان ائشیگه چیخمیش کؤینه‌گینین دوگمه‌لری قیزیل کیمی پاریلداییردی. او ساتیلان شئیلری نظردن کئچیریردی. اوغلونون گؤزلری اگنیمده‌کی گوموشو خز پئنجه‌گه

دیکیلمیشدی. اوغلان آتاسینین قولونو دارتیب گوموشو پئنجه‌گی اونا گؤستردی. بو منه خطر علامتی ایدی. آتاسی اگنیمه باخدی. ائله بیل او دا به‌ینمیشدی. فارسجا منه نه دئدیسه باشا دوشمه‌دیم. او بونو آنلاییب یاری فارسی یاری تورکی دئدی:

- اگنینده‌کی او پئنجه‌یی ساتیرسانمی؟

- یوخ، ساتماق اوچون اولسایدی، اگنیمه گئیمزدیم.

مسئله گئتدیکجه بؤیویوردو. آتامین بو احوالاتدان خبردار اولماغیندان قورخوردوم. جاماعاتی باشیمدان داغیتماق اوچون اطرافیما ییغیلانلارا دئدیم:

- نه ایسته‌ییرسینیز؟ گئدین. من هئچ نه ساتماق ایسته‌میرم.

جئنتئلمن کیشی اوغلونا دئدی:

- ساتماق ایسته‌میر.

اوغلان آغلاماغا باشلادی، آتاسینا دئدی:

- نه قیمته اولورسا، گرک آلاسان.

آتاسی منه دؤنوب جئبیندن پوللارین چیخاریب گؤستردی:

- قیمتی نه قدردیرسه، من ایکی برابر وئرمگه حاضرام. أللی تومن یاخشیدیرمی؟

- یوخ! ساتمیرام، ساتیلمالی اولسایدی اگنیمه گئیمزدیم.

آتاسی اوغلونو چوخ سئودیگیندن اونون آرزولارینی یئرینه یئتیرمک اوچون هر ایش گؤرمگه حاضر ایدی. من ایسه گؤموشو پئنجه‌یی اونلارین هامیسیندان چوخ ایسته‌ییردیم. جاماعات باشیمیزا ییغیلمیشدی. اوغلان ایسه آغلاماقدا ایدی. بو زامان آرایا بیر دللال سوخولدو. سودانی باریشدیرماق اوچون احوالاتی اؤیره‌نیب، اوغلانین آتاسینین الینده‌کی أللی تومنی آلیب منیم اووجوما باسدی:

- یاخشی پول وئریر، نئچه برابر اونون قیمتیدیر، آللاه خیر وئرسین.

اؤز اگنیمین پالتاریدیر، ساتماق ایسته‌میرم.

اوغلان آغلاماقدا ایدی. آتاسی اونا نصیحت وئره‌رک، "آغلاما من پاریسدن اوندان یاخشیسین آلیب گتیره‌رم"، دئییردی.

اوغلان ایسه بو سؤزلره باخمایاراق گؤزلرینین قوراسین تؤکوردو. بو آندا آتام معرکه‌نی گؤروب، احوالاتی مندن سوروشدو. دئدیم:

- بیر خبر یوخدور، اگنیمده‌کی پئنجه‌گی آلماق ایسته‌ییرلر.

اوغلانین آتاسی آتامی گؤروب؛ "بو سیزین اوغلونوزدور؟"، دئیه سوروشدو.

- بلی منیم اوغلومدور.

- منیم اوغلوم بایاقدان بوینوما مینیب، دئییر کی، سیزین اوغلانین گئیدیگی پئنجه‌یی اونا آلیم. ایندی من حاضرام ایکی برابر قیمته آلام. بویور، بو دا أللی تومن.

آتام دا منیم سؤزلریمی تصدیق ائدیب دئدی:

- خیر ساتیلمالی مال دئییل. او پئنجک اوغلومون اؤزونوندور، مگر گؤرمورسن گئییب اگنینه.

بو آندا بیر آژدانین الینده دگه‌نک باشیمیزا ییغیلان آداملاری آرالاییب ایچَری سوخولدو:

- نه خبردیر؟ نه اوچون داغیلیب گئتمیرسینیز!؟

جنتلمن آژدانی گؤرن کیمی گؤزلری گولدو. احوالاتی بیلندن سونرا آتامی وادار ائدیردی کی، آژدانین سؤزلرینه قولاق آسیب معامله ائله‌سین. آتام دا یوخ دئییردی. اوغلان گؤزلرینین یاشین سیله- سیله منه غضبله باخیردی. آتاسی اوغلونو آغلار گؤرنده ناراحات اولوردو. من ایسه آتامین اونلارا یوخ دئییب رد جاوابی وئردیگینه گؤره فخر ائدیردیم. باجارا بیلسئیدیم قوجاقلاییب اؤپردیم آتامی. دلال هله ده ال چکمیردی. بیزی سوودالاشدیرماق ایسته‌ییردی. آژدان آرامیزدان چیخیب معرکه‌یه یاخین‌لاشان بیر افسرین قاباغیندا خبردار دوروب اونا گزارش وئردی. افسر گلیب آغانی گؤره‌ن کیمی اؤزونو ایتیردی. الینی قولاغینین دیبینه آپاریب اوخلوو کیمی دوم‌دوز خبردار دایاندی و؛ "بلی قوربان!"، دئیب اوندان جاواب گؤزله‌دی. "گؤره‌سن بوکیمدیر؟"، دئیه اؤز اؤزومه دوشوندوم. حالیم گئدیکجه خاراباشیردی. اوغلان داها آغلامیردی. افسرله آتاسینین آراسیندا گئدن صحبته قولاق آسیردی. اؤز- اؤزومه دئییردیم کی، گؤره‌سن پئنجه‌گی منیم الیمدن آلاجاقلارمی؟ بو سؤالا اؤزوم جاواب وئره‌رک "یوخ، راضی اولمارام گوموشو

پئنجه‌گی الیمدن وئریم.″، دئییردیم. افسر آغا ایله صحبتینی قورتاردیقدان سونرا آتامی بیر طرفه چکیب دئدی:

– سن بونو تانیمیرسان! بو ائله خان‌دیر کی، اونون آدی چکیلنده بوتون گیلای‌لار تیر-تیر اسیر. اونونلا طرف اولسان، منیمله طرف اولاجاقسان. آتام جاواب وئردی:

– او اؤزونه خاندیر، اونونلا منیم نه ایشیم؟ مال منیمدیر اختیاری دا منیمله‌دیر. ساتماق ایسته‌میرم.

افسر دیشلرینی قیجیردیب دئدی:

– بس ائله.

جلیلین آتاسی جبراییل کیشی آتامین یانینا گلیب سوروشدو:

– آغا میرحسن سن انزه‌لیدن شهرلرین بیرینه گئده‌جکسن یا کنده؟

– کنده.

– رحمتلیگین اوغلو بو پئنجک کند یئرینده بیر آی دا داوام ائتمز. اونون توکلری نئچه گونون عرضینده چالی تیکانلارینا ایلیشیب آرادان گئده‌جک. اونون سنه وئره‌جگی پولا اون دست پالتار آلارسان.

آتام یومشالمیشدی. قلبیم دؤیونمگه باشلادی. آتام گؤزلریمه باخاندا نه دئمک ایسته‌دیگینی بیلدیم. اودور کی، آتاما دئدیم:

– من بو پئنجه‌گی اگنیمدن چیخارمایاجاغام.

اوغلانین گؤز یاشلاری قورویوب عوضینده دوداقلارینا شن تبسم اویناشیردی. بیر آز بوندان قاباق او آغلاییردی، ایندی ایسه من آغلاییردیم. فرقیمیز بو ایدی کی، او آشکار آغلاییردی. من ایسه ایچیمده. نفرت تامام وجودومو بوروموشدو. اوغلانین اوستونه آتیلیب اونو بوغماق ایسته‌ییردیم. گؤزلریم اونون گؤزلرینه ساتاشدی. او دیلینی آغزیندان چیخاردیب، منه دوداق بوزدو. او، بونونلا دا دئمک استه‌ییردی کی، گؤردون، من غالب گلدیم. ایکینجی دفعه دوداقلارینی بؤزنده داها دؤزه بیلمه‌دیم. فرصتی الدن وئرمه‌ییب چه‌نه‌سینه بیر یوموروق ایلیشدیردیم. اوغلان یئره آشدی. آرا قاریشدی. بو آندا آژدانین دگه‌نگی باشیما ائندی. ایکینجی دگه‌نگی ده اسیرگه‌مدی. افسرده سیلله و تپیک‌له منی

قارشیلادی. بیزی کلانتریه آپاردیلار. باشیم ایکی یئردن شیشمیشدی، برک آغرییردی. او آخشامی بیزی حبسه سالدیلار، گئجه‌نی صبحه قدر جوجولرین الیندن گؤزلریمیزی یوما بیلمه‌دیک. آتام منی هی دانلاییردی کی، نه اوچون خانین اوغلونو ووردوم. آمما من کؤتک یئمه‌گیمه باخمایاراق خانین اوغلونو ووروماغیما گؤره سئوینیردیم. من بو ایشی گؤرمه‌سئیدیم، عؤمرومون آخیرینا قدر عذاب چکردیم. گوموشو پئنجک هله اگنیمده ایدی. آخیری نه اولاجاغینی بیلمیردیم. والودیانین دئدیگی سؤزلر یادیما دوشموشدو. دئمک ایراندا کاسیب اوشاقلارینا درس اوخوماق امکانی اولمادیغی کیمی یئنی یاراشیقلی پالتار گئیمک امکانی دا یوخموش. زندانda بیزدن باشقا آدام یوخ ایدی. یای اولدوغونا گؤره یئریمیز ایستی و رطوبتلی ایدی. بیز انزه‌لی‌نین هاواسینا عادت ائتمه‌دیگیمیزه گؤره ناراحات ایدیک. بئله‌لیکله سحره چیخدیق. بیر آزدان سونرا بیزی رئیس کلانترینین اوتاغینا گتیردیلر. رئیس یوخاری باشدا میزین آرخاسیندا اوتورموشدو. خان ایله اوغلو دا یانیندا ایدیلر. بیر- بیرلریله دئییب گولوردولر. اوتاغا گیردیگیمیزی گؤرن خان قاشقاباقلی نظرله باخیب باش بارماغینی بیزه طرف اوزادیب دئدی:

- سیز شوروی جاسوسلاری ائله بیلیرسیزکی، بو مملکتین صاحبی یوخدور؟ بو جور دوشونسز سهو ائدیرسیز. ایرانین عدالتلی شاهی وار، ایرانین قانونو وار. ایرانا ال اوزادان جاسوسلارین قولارینی دیبیندن کسه‌ریک. هله جاسوسلوق ائتمه‌گینیز بس دئییل بوینویوغونلوق ائدیب اوغلومو ووروبرسونوز؟ هله ایندیه قدر منیم اوستومه ال قوزایان اولماییبدیر. او پئنجه‌گی منه ساتماساز زندانda قالیب چوروبه‌جکسیز!

خان بوسؤزلری دئییب یئرینده اوتوردو. آتام عصبی حال کئچیریردی. خانین سؤزلری قورتاردیقدان سونرا دئدی:

- اوندا، بیزیم علیهیمیزه دئدیگین سؤزلری گئری آلمالی‌سان. اونا گؤره کی، بیز نه جاسوسوق، نه ده بوینویوغون. من ایگیرمی ایل قاباق آجلیق الیندن دیدرگین دوشوب بیر پارچا چؤره‌کدن اؤترو باکی‌یا گئتمیشدیم. وطنیمی سئومه‌سئیدیم، اوردا قالار و ایرانا گلمزدیم. ایندی گلمیشیک. خوش گلیبسیز دئمه‌یین اؤزونون اولسون، نه اوچون بو

بهتانلاری بیزیم آدیمیزا یاخیرسیز. من مالیمی ساتماق ایسته‌میرم، بـو عدالتـسیزلیکدیر؟ سنین گؤزون بو پئنجکده قالیبدیرسا، آل!

آتام عصبی حالدا اگنیمده‌کی پئنجه‌گی دارتیب چیخارتـدی و خـانین اوسـتونه آتـدی و "وطنی بئله بیلسئیدیم ایرانا قاییتمازدیم"، دئدی. پئنجک دؤز خانین اوغلونـون قوجاغینـا دوشدو. اونـون گـؤزلری گولـدو. خـان جئبینـدن دؤرد عـدد اونلـوق چیخاردیـب بیـزیم اوستوموزه آتدی. کلانتری رئیسی ایله گؤروشوب اوغلـو ایلـه بیرلیکـده گئتـدیلر. اونـلار گئتدیکدن سونرا آتام کلانتره باخیب دئدی:

- ایندی بیزه اجازه وئریرسینیزمی گئدک؟

رئیس پاپاغینی میزین اوستوندن گؤتوروب باشینا قویا- قویا دئدی:

- هله سیزین گناهینیز پاک اولمایب!

بارماغی ایله زنگی باسدی. آژدان ایچه‌ری گیردی. دگـه‌نکلـه منـیم باشـیما ووران آژدان ایدی. رئیس ایسه گئتدی. آژدان‌نآتامین اوزونه باخیب گولومسه‌ییردی. ائله بیـل دوننکـی آژدان دئییلدی. قیافه‌سی عوض اولموشدو:

- دوغروسو سیزه یـازیغیم گلیـر. مـسافرسیز وطنیـزه گئتمـک ایـسته‌ییرسـیز. سـیزین باره‌نیزده رئیس‌له دانیشمیشام، گوج- بلا ایله اونو راضـی سالمیـشام. آخـی سـیز اؤزونـوز بیلیرسیز گناهینیز بؤیوکدور و هر ایشین اؤز یولو واردیر!

آتام آژدانین نه دئمک ایسته‌دیگینی یاخشی بیلیردی. او پول ایسته‌ییـردی. آتـام خـانین وئردیگیی دؤرد اونلوقدان بیرینی آژدانا طرف اوزاتدی.

- یوخ بو رئیسین شأنینا یاراشماز. بیر اونلوق دا لطف ائدین.

بیر اونلوق دا آتامدان آلا- آلا سؤزونون دالیسینی توتدو:

- من اؤزم ده سیزدن اؤترو رئیس‌له اوز- اوزه دوروب یالوارمیشام. بیر اونلوق دا منه لطف ائـدین جنـاب سـروانی دا یـادینیزدان چیخارمـاین. اونـو دا بیلـین، مـن سـیّدم و اؤولاد پیغمبرم. وئردیکلرینیز ایتر یئره گئتمز. سیزه دعا ائده‌جییم.

آتام بورانین شرّیندن قورتارماق اوچون پئنجه‌یین پوللارینی آژدانین استونه آتدی:

- یالانسا جدین بئلیندن وورسون، دئدی.

آژدان اونلوقلاری بیر- بیرینین اوستونه قویوب خوش گلدینیز دئدی. بیز کلانترینین قاپیسیندان چیخاندا دؤنن بیزی باریشدیران دلالی گؤردوک. او دا حقینی ایسته‌ییردی. پولوموز قالمامیشدی. کلانتریدن چیخیب ائوه قاییتدیق. آتام، قارداشلاریم، کندلیلریمیز چوخ سئویندیلر. باشیمیزا گلن احوالاتی دانیشدیق. گوموشو پئنجه‌گی الیمیزدن آلیب، بیزی سویدوق‌لارینی دئدیک. هامی تعجب ائدیردی. من، "آللاه آخیرینی خیر ائیله‌سین" دئییب آیاغا قالخدیم. اؤزومله تک اولماق ایسته‌ییردیم. اختیارسیز اولاراق خیابانلاردا گزیب دولانیردیم. گله‌جک طالعیمی دوشونوردوم. آمما فیکریمی بیر یئره ییغیب نتیجه چیخاردا بیلمیردیم. آخی ایراندا هارانی گؤرموشدوم؟ حتی یاشایاجاغیمیز کندیمیز باره‌ده بئله هئچ نه بیلمیردیم. انزه‌لیه گلدیگیمیز اوچ گونون عرضینده باشیمیزا گلن ماجرالار یادیما دوشنده بو ماجرالارین عؤمروموز بویو تکرار اولاجاغینی یقین ائدیردیم. "ایراندا حکم ائدن حاقسیزلیق، زوراکیلیق نه واختاجان داوام ائده‌جکدیر؟" سؤاللارینا جاواب تاپماق ایسته‌ییردیم. آمما بو جاوابلار بئینیمدن قارانلیق دومانلار کیمی اؤتوب کئچیردی. بو زامان رحیمی اؤنومده گؤردوم. او چاره‌سیزلیکدن سحر تئزدن ایکی گون بوندان قاباق بیزه دانیشدیغی ایشین دالینجا گئتمیش و ایشه باشلامیشدی. رحیمین ساچلاری داغینیق، پالتاری توزتورپاقلی ایدی. او منی تانیماسایدی من اونو تانییا بیلمزدیم. ایشینی خبر آلدیم.

- بیر اربابین تیکدیردیگی ائوده ایشله‌ییرم. کولونگ وورماقدان اللریم قابار اولوب.

او، سحر ایشه گئدنده بیز کلانتریده ایدیک، بونا گؤره ده بیزدن نگران ایدی. من احوالاتی اونا دانیشدیم. باشینی تووللاییب دئدی:

- یاشادیغیمیز گونلرین قدرینی بیلمه‌دیک.

یوخاریدا دئدیگیم کیمی رحیم باکی‌دا معلیم ایدی. ساوادلی ایدی و دونیانین انسی محور اؤزه‌رینده فیرلاندیغینی بیلیردی. بونا گؤره ده اوندان اؤیره‌نمک ایسته‌ییردیم. یاشادیغیمیز ائوه چاتمیشدیق. او مندن آیریلاندا؛ "بو باره‌ده سونرا دانیشاریق"، دئدی. من بازارا طرف یوللاندیم. دوننکی حادثه‌نین باش وئردیگی یئرده دایاندیم. ائله بیل گوموشو پئنجک گؤزلریمین اؤنونده گؤیده‌کی اولدوزلار کیمی منه گؤز وورووردو. بونو دا یقین

بیلیردیم کی، بو حادثه خاطره‌مه حک اولوب قالاجاقدیر. تصادفی دئییلدیر کی، او حادثه‌دن آلتمیش بئش ایل کئچمه‌سینه باخمایاراق خاطره‌لریمی یازاندا بو مطلبه تئز چاتماق اوچون تله‌سیردیم. گوموشو پئنجه‌گیم اوغورلانسایدی، باشقا مسئله اولا بیلردی. سؤز بوردادیر کی، بو اوغورلوق بازار اهلینین گؤزلرینین قاباغیندا قانونی یول‌لا اولموشدو و هئچ بیر شکایت یولو دا قالمامیشدی. بو خیاللاردان آیریلیب بازارین یانینداکی کؤرپویه طرف یوللاندیم. ازدهام وار ایدی، سببی ده کؤرپونون اورتادان یاواش-یاواش ایکی حصّه‌یه بؤلونمکده اولدوغو ایدی. بؤیوک دور آغاجی اولان بیر قایینق گلیب اؤتندن سونرا کؤرپو یئنه ده اوّلکی حالینا گلدی. مردابین کناریندا تیکیلمیش دیوارین اوستونده اوتوران اوشاقلار بالیق توتماغا مشغول ایدیلر. من او واختا قدر بالیق توتما اووندا اشترک ائتمه‌میشدیم، آممما بو ایشه هوه‌سیم چوخ ایدی. ائرته‌سی گون اوزون بیر قارغی آلدیم، اوجونا مؤحکم بیر ایپ باغلاییب، اونون اوجونا دا بیر قارماق باغلادیم. آممما قارماغا نه سانجدیغیم یادیمدا دئییلدیر. سویا آتیب باشقالاری کیمی گؤزله‌مگه باشلادیم. کناریمداکی اووچولار هردن بیر کیچیک بالیقلار توتوردولار. آممما منیم سویا آتدیغیم قارماقدان خبر یوخ ایدی. بئله‌لیکله ایبرمی دقیقه‌یه قدر گؤزله‌ملی اولدوم. قارغی‌نین باشینا باغلادیغیم ایپین ترپندیگینی گؤردوم. تئز اونو چکمگه باشلادیم. نه‌قدر چکدیمسه اولمادی، ائله بیل قارماق سویون دیبینده بیر شئیه ایلیشیب قالمیشدی. حؤصله‌دن چیخمیشدیم. بالیق توتماقدان ال چکیب ائوه قاییتماق ایسته‌ییردیم. آممما قارماغی سودان نئجه قورتارماغی بیلمیردیم. بو آندا ایپین بوشالدیغینی حسّ ائتدیم. تئز اونو دارتماغا باشلادیم. بو زامان سویون اوستونده بؤیوک چیرپینتی گؤروندو. من موفق اولموشدوم. توتدوغوم بالیغین بؤیوکلوگو بیر مئتردن آرتیق اولاردی. بالیقچیلارین هامیسی حئیران قالمیشدی. بو یئکه‌لیکده بالیق نادر ایدی. مردابین اورتاسیندا بیر کیچیک قایینق حرکت ائدیردی. قاییقچی یاشلی کیشی ایدی. او بالیغینن یئکه‌لیگین گؤروب قیشقیردی:

– صبر ائدین، بو بالیغی او قارماق‌لا یوخاری چکمک اولماز.

قاییغی مردابین کنارینا طرف گه‌تیـردی. بیـر الیلـه بـالیغین بوغازینـدان او بیـری الیلـه قویروغونـدان توتـوب قـاییغین ایچینـه آتـدی. قارمـاغین اوجـون بـالیغین آغزینـدان چیخارتدی. ساغ الینی بالیغین آغزینا سالیب نفس آلدیغی یئـردن کئچیردیـب یـا علـی دئییب مردابین یانینداکی دیوارین اوستونه آتاندا بالیغین آغزی چیریلدی و سویا دوشـدو. بالیق یوخ اولدو. اطرافداکی آداملارین چوخو تاماشایا دورموشدولار. بیر نفر دئدی:

- بو بالیق یارالانیبدیر. اوزاغا گئده بیلمز.

هامینین گؤزلری مردابدا ایدی. بیر نفرین سسی اوجالدی:

- اودورها مردابین اورتاسیندا سویون اوزونه چیخیب.

همین قاییقچی قاییغی مردابین اورتاسینا هدایت ائتدی. آمما بالیغی توتـا بیلمیـردی. او چاپالاییب قاییقچینین الیندن چیخیردی. ایکینجی بیر قاییقچی کؤمه‌گینه گئتدی. ایکی طرفدن بالیغی توتوب قاییغین ایچینه سالیب، منیم یانیما گلدیلر. اوّلکی قاییقچی دئدی:

- بیز اولماسایدیق سن بو بالیغی مردابدان چیخاردا بیلمزدین بیز سندن آرتیـق زحمـت چکمیشیک.

او، قاییغیندا بیر کیلو آغیرلیغیندا اولان بالیغی و بئش قران پول منه وئردی.

اورداکی بالیقچیلار دئدی‌لر:

- راضی اولما، بالیق سنیندیر.

آمما من اونلارین سؤزلرینه اهمیت وئرمه‌دیم. آخی من بالیغی بالیقدان اؤترو یوخ، تفریح اوچون توتوردوم.

انـزه‌لیـه گلـدیگیمیزدن آلتـی گـون کئچیـردی. سـاتیلمالی مـاللاریمیزی سـاتیب قورتارمیشدیق. کنده گئتمگه حاضرلاشیردیق. آمما بیزی سارابا آپارماغـا یـوک ماشـینی تاپیلمیردی. ۱۳۱۷- جی ایلده انزَلیده، حتی ایرانین باشقا شهرلرینده آوتوبوس یا سـواری ماشینلار یوخ ایدی. اولسایدی دا تهراندا، یاخود دیگر بؤیوک شهرلرده اولا بیلردی.

باکی‌دان گلن مسافرلرین چوخلوغوندان انزه‌لیده یوک ماشـینی تـاپیلمیردی. اودور کـی، آتام واختینین چوخونو ماشین آختارماغا صرف ائدیردی. هله انزه‌لینی ترک ائده‌جه‌گیمیز گون معلوم دئییلدی. بئله‌لیکله بیز انزه‌لیده اون بئش گون قالمالی اولدوق. آخشام چـاغی

ایدی. ایلبیسلرین نغمه‌سی هر طرفی بؤروموشدو. هاوا ساکت ایدی. آغاجلارین یارپاقلاری بئله اسمیردی. اون دؤرد گئجه‌لیک آیین جمالی مردابین سولاریندا اویناشیردی. ائویمیزین قاباغینداکی بازارین های-کؤیوندن خبر یوخ ایدی. بئله بیر آخشامدا بیر ائوده یاشایان بئش عائله بیر یئرده شاملارینی یئییب صحبته باشلامیشدیلار. رحیم هله بیزه قوشولمامیشدی. اؤز حیات یولداشی ایله چای ایچیردی. اونون سسینی ائشیتدیم. گئرییه باخاندا الی ایله منه اشاره ائتدی. بیر آز سونرا صحبته مشغول اولدوق. من اوندان انزلی‌دن هارا گئده‌جه‌گینی خبر آلدیم.

- دوغروسو هله‌لیک اؤزوم ده بیلمیرم. بو حاقدا معیّن قرارا گلمه‌میشم. آنجاق بونو بیلیرم کی، من کنده گئتسم ده اوردا قالا بیلمه‌یه‌جه‌یم. چونکی، کند ایشلرینه وارد دئییلم. هر جور اولسا اؤزومو تبریزه یا تهرانا یئتیرملی‌یم. کنده قالانین اؤکوزو، مال‌حیوانی اولمالیدیر کی، یئر شوملاییب اکین اکسین. بوندان علاوه یاشاماغا ائو ده لازیمدیر و بونلارین هامیسی پول طلب ائدیر. الیم بوش اولدوغونا گؤره منیم کنده قالماغا امکانیم یوخدور. ایش دالیسینجا گئتمه‌لی‌یم.

رحیم دونیا گؤرموش آداملار کیمی دانیشیردی. ائله بیل گله‌جگی الینین ایچی کیمی بیلیردی. من باکی‌دا رحیمی اوزاقدان تانی‌ییردیم. اونونلا هم‌صحبت اولمامیشدیم.

- رحیم آغا! کندیمیز باره‌ده نه بیلیرسن؟

رحیمین آلنیندا یارانان قیریشلاردان درین فیکره گئتمه‌سینی دویدوم.

- بیز عایله‌میزله باکی‌یا گئدنده آلتی یاشیم اولاردی. کندیمیز زنگیل‌آباد او زامان اولدوغو کیمی یادیما گلیر. آجی چای اونون کناریندان آخیر. آمما بو چایین اونا هئچ بیر خیری یوخدور. چونکی اونون یاتاغی کندین سطحیندن آشاغیدیر. یاشییللیقدان علامت یوخدور. کنده بیر آغاج دا اولسون بئله گؤزه گؤرونمور. کیچیک بیر کند اولدوغونا باخمایاراق آغیلا سیغمایان گوللو، چیچکلی کؤوشنی واردیر. کندین سویو اولمادیغیندان اکین و زمیلرین بیتمه‌سی یاغیشین یاغماسینا باغلی ایدی. یاغیش اولماسا، جهنم اوندان یاخشیدیر.

رحیم درین کدرله دانیشیردی. اوندان اؤیرنملی سؤزوم چوخ ایدی:

- دئییرلر هر کندین اؤزونون اربابی واردیر، ائله‌دیرمی؟

- حتی اوتوز-قیرخ پارچا کندلری اولان اربابلار واردیر. ائله اربابلار دا واردیر کی، اؤز کندلرینه نه آیاق باسیبلار، نه ده آدلارینی بیلیرلر. فقط اونلارین مباشرلری کندلری اداره ائدیر. هر مباشرین اؤزونه مخصوص پاکارلاری وار کی، تامام بونلارین هامیسینین یئمک، یاتماق و باشقا خرجلرینی کندلیلردن آلیرلار. بیزیم کندیمیزده قایدا بوجور ایدی. هر گون بیر ائودن اربابین مباشر و پاکارلاینا سحر، ناهار، شام یئمکلری آپارمالی ایدی. بو یئمکلر آشاغی سطحده اولسا، وای ائو صاحیبینین حالینا اولاجاق و شاللاق باشینین اوستونده اویناياجاقدی. بونلاردان باشقا کندلیلر اربابا قوزو، تویوق و س. وئرگیلر وئرملی ایدیلر. مباشرلر کندخدانین اوتاغیندا قالاردی. کندخدا دا اوتاغین کرایه‌سین کندلیلردن اون قات آرتیق آلاردی. هله یورغان-دؤشه‌کلرین کرایه‌سی آیری ایدی. مباشر خرمنده تاخیلی دؤرد یئره بؤلوب بیر حیصّه‌سینی بهره آدی ایله اربابا آییریردی. بئله‌لیکله باشقا خرجلری ده حساب ائدنده کندلینین محصولونون یاریسی اربابین آنبارینا گئدیردی.

رحیم ماراقلا قولاق آسدیغیمی گؤروب، منی اطرافلی شکیلده باشا سالماغا سعی ائدیردی. سؤال وئردیم:

- سیز آلتی یاشیندا ایکن ایگیرمی بئش ایل بوندان قاباق شاهد اولدوغونوز احوالاتلار نئجه‌ده یاخشی یادینیزدا قالبیدیر؟

جاواب وئردی:

- من او زامانلار کندده اولاندا بو قانون قایدالاری اولدوغو کیمی درک ائده بیلمیریم. دئدیکلریمی آتام باکی‌دا منه دانیشیبدیر. آمما من بونلارین هامیسینا اینانیرام. بو باره‌ده کتابلاردا دا اوخوموشام. بو، هئچ ده غریبه دئییلدیر. شاهلیق اصولیله اداره اولونان بیر مملکت بوندان یاخشی اولا بیلمز. چونکی شاهلاری دا اربابلار قورویوب ساخلایير کی، اونون حمایه‌سی آلتیندا اؤز ظلمکار حرکتلرینی داوام ائتدیرسینلر. نه قدر خالقلارین آراسیندا بیرلیک یوخدور، ایران اولدوغو کیمی ده قالاجاقدیر. آممـا زامان گئتدیکجه عوض اولماقدادیر. دونیادا باش وئرن انقلابلار خالقلارین گؤزلرینی آچیبدیر. زامان گلر

ایرانلیلار دا غفلت یوخوسوندان اویانیب بیرلیک یاراتماقلا اؤزلرینی شاهنشاهلیق و اربابلیق اصولوندان خلاص ائدیب، یاخالاریتی بو انگللرین الیندن قورتاراجاقلار.

رحیم آغا ایله صحبتیمیز اوزاندی. هامی یاتماغا حاضیرلاشیردی. هاوا رطوبتلی ایدی. اوستومه نازیک بیر ملافه چکیب اوزانمیشدیم. بیر آز سونرا یاتانلارین خورولتوسو گئتدیکجه اوجالیردی. منیم یوخوم گلمیردی. گؤزلریمی تاوانا دیکیب فیکیر عالمینده ایدیم. رحیم آغانین دئدیگی سؤزلر یادیمدان چیخمیردی. کندیمیزی‌گؤرمگه تله‌سیردیم. بو باره‌ده ائشیتدیگیم حقیقتلری اؤز گؤزلریمله گؤروب گله‌جک‌ده باشیما گلن کند حیاتینین ائنیش- یوخوشلارینین قارشیسینداکی چتینلیکلره اؤزومو حاضرلامالی ایدیم. گوموشو پئنجک احوالاتی منیم اوچون بیر تجربه ایدی. کلانتریده چکدیگیم بیر گئجه‌لیک حبس منی قارا- قورخودان چیخارتمیشدی. اؤزومو گله‌جگه حاضرلامالی ایدیم. یوخوم گلمیردی. خیاللاریم اوزاندیقجا نه اینکی یورولماق بیلمیردیم اوسته‌لیک خوشوما دا گلیردی. بونودا بیلیردیم کی، اینديکی لحظه‌لر حیاتیمین ان مهم لحظه‌لریندن بیری اولاجاقدیر. اؤنومده‌کی یوللاری بیر-بیریندن آییرد ائدیب هانسی‌نین مبارزه یولونا اویغون اولدوغونو سئچمه‌لی ایدیم. ایکی یول وار ایدی:

بیری هامار و صاف یول ایدی. بو یولون آخیری گئتدیکجه قارانلیقلاردا ایتیر، دومانلیقلارا بؤرونوردو. بو او دئمک ایدی کی، گله‌جکده هر کسن باشیما بیر قاپاز ووروب آزادلیغیمی الیمدن آلاجاق، منسه دینمه‌ییب، اؤنونده تعظیم ائده‌جه‌یم.

ایکینجی یول ایسه داشلی کسه‌کلی، سرت قایالیقللاردان کئچیردی، بو یوللارین سونوندا سئودیگیم گونش اؤز ساری تئللری ایله وجودوما حرارت بخش ائدیردی. گونشین ووصالی چتین اولسا دا، لذت‌بخش ایدی. بیزیم خالق داستانلاریمیزدا دا قهرمانلار چتین یوللاری سئچیبلر و هیبتلی دیولره، اژدهالارا اوستون گلیبلر. آمما منیمله داستانلارداکی قهرمانلارین فرقی بو ایدی کی، اونلار افسانه‌لرده یاشادیقلارینا گؤره تک باشینا مبارزه آپاریب دیولره اوستون گلیبلر. بو گونکو رئال حیاتدا ایسه انسانلار گؤز قاباغیندا اولان و ظلمون الیندن جانا گلن خالقلارین مبارزه‌سی ایله غالب گله‌جکلر. من ایکینجی یولو سئچمیشدیم. داها باکی‌داکی مکتبلی گونلریمی آرخادا قویموشدوم.

اونلاری اونوتماغا چالیشیردیم. آرتیق او گونلرین حسرتینی چکمک واختی کئچمیشدی. ایندی وطنده‌کی حیاتین کور دویونلرینی آچماق و بورادا حکمرانلیق ائدن شاهلارین، اربابلارین، قانونسوزلوغونون قاباغینی آلماق لازیم ایدی. آمما نئجه؟ هانسی یول ایله؟ بو سؤاللارین جاوابیندا بیرلیک‌دن باشقا بیر سؤز تاپا بیلمیردیم. آممـا قطعی قرارا گلیب وطنده بیر عسگر اولاجاغیما سؤز وئرمیشدیم. ائله بیر دؤوران آختاریردیم کی، ائللرله بیرلیکده مبارزه ائدم. ائله بیلیردیم کی، وطن اؤزو منی هاراییندا چاغیریر:

- گل اوغول! گل اوغول! دایانما، تئز گل!
عؤمرومو، گونومو گون سایما تئز گل!
ترلان اول، شاهین اول بو غفلت ندیر؟
باشیمدا سسله‌نن تازیانه‌دیر.
یانار داغ چکیلیب دوداقلاریمدان
آز قالا اؤز دیلیم چیخسین یادیمدان
دایانما، سون چاغیم، سون نفسیمدیر،
بو ظلمت، بو محنت داها بسیمدیر.

سانکی بو فریاد قولاغیمدا سسله‌نیردی. منسه هیجانا گلیب آذربایجانا اوچماق ایسته‌ییردیم. اونون سسینه سس وئریب یارالارینا مرهم قویماق اوچون تله‌سدیگیمی اونا بیلدیریردیم.

گلیرم اولسا دا چتین یوللارین،
جالانسین سسینه هاراییم آنا.
گلیرم زجردن، درددن آغارمیش،
پریشان زلفونو داراییم آنا.

اوزونو بیر دفعه گؤرمه‌سم ده من،
گلیرم حال توتام رنک بتیندن

گلیرم ایسینم، حرارتیندن،
قولومو بوینونا دولاییم آنا.

گلیب اؤترگیدیر، کؤهنه نظاملار،
یئنه شعله چکر سؤنموش قیاملار،
او اوچوق داخمالار، او هیسلی داملار،
قوی اولسون مسکنیم ساراییم آنا.

جنوبدان شیمالا چاغلایان کولک
دئییر:- بو گلیشین اولسون مبارک
تحفه‌دیر حسنونه آرزولاریم تک
هر آنیم، هر گونوم، هر آییم آنا

مینمیشم بابامدان قالان که‌هری،
بئلینده جوت قاشلی گوموش یه‌هری،
من جزا حکمویله گزیب ائللری،
گلیرم اغیاری آراییم آنا.

باکی‌دان گلن مهاجرلرین سایی گوندن گونه آرتیردی. انزَلیه گلن گمیلر لیمانا یان آلاندا استقبالا گلنلر ده چوخالیردی. بیز ده بئله گونلرده استقبالا گلنلرین آراسیندا اولوردوق. مهاجرلرین آراسیندا اؤز کندلیلریمیزه و باشقا ایرانلی‌لارا راست گلیردیک. اونلارلا گؤروشوب باکی‌دان و قوهوملاردان حال احوال توتوردوق. بو دا بیزیم سئوینجیمیزه سبب اولوردو. مهاجرلرین انزه‌لیه گلمکلری نه قدر آسان ایدیسه بوردان اؤز یوردلارینا داشینماقلاری او قدر ده چتین اولوردو. نقلیّات وسیله‌لرینین آز اولماسی مسکنین قیتلیغی مهاجرلرین ناراحاتلیغینی آرتیریردی. بونا گؤره ده هامی اؤز یوردلارینا گئتمک اوچون تله‌سیردی. آتام یوک ماشینیندان اؤترو نؤبه توتموشدو. هر گون اورا باش

چکیردی، آمما جاواب منفی ایدی. بیر گون آتاملا بیر قاراڤا گئتدیک. ایکی نفر بیر سوروجو ایله کرایه باره‌سینده صحبت ائدیرلر. خوشبختلیکن اونلار دا سارابلی ایدیلر. قرار اولدو کی، بئش عایله‌نین یوکلرینی اؤزلری ایله سارابا آپارسینلار. سوروجویه بیعانه وئریب قرارلاشدیق کی، صاباح گون‌اورتادان سونرا یولا دوشک. آخشام ائوه گلیب تامام احوالاتی کندلنلریمیزه دانیشدیق. هامی دئییردی خوش حالینیزا. بئله‌لیکله ائرته‌سی گون شئیلریمیزی یوکله‌ییب، گون‌اورتادان سونرا هامی ایله گؤروشوب وداعلاشدیق و قاراڤا یوللاندیق. یوکلریمیزی ماشینا یوکله‌دیک. گون باتامامیش ماشین یولا دوشدو.

سارابا دوغرو

میندیگیمیز ماشین "اینتئرناش" آدلی بؤیوک یوک ماشینی ایدی. ۱۳۱۷-نجی ایلین مرداد آیی ایدی. انزلیدن آذربایجانا فقط بیر یول وار ایدی. رشت، قزوین زنجان، میانا، و بستان آباددان کئچیب تبریز یاخینلیغین‌دا قوروگؤلو دولانیب اریشتناب، امباردان، کوردکندی‌نی کئچیب سارابا یئتیشملی ایدیک. بیز انزَلیدن رشته چاتاندا گون چوخدان باتمیشدی. یوللار چالا- چوخور اولدوغوندان ماشین یول کەسه بیلمیردی. یوللارین کناریندا سیرا ایله بیتمیش مئشه آغاجلاری آخشامین قارانلیغینی بیر آزدا آرتیریردی. گئجه‌نین سکوتونو پوزان ماشینیمیز دارتینا- دارتینا اؤز یولونو داوام ائتدیریردی. هردن ماشین دایانیر سوروجونون کؤمکچیسی یئره ائنیر، تکرلری یوخلاییردی. یوکلرین اوستونده یئرله‌شن سرنیشینلرین هئچ بیری هله بیر-بیرینی تانیمیردی. گئجه‌نین قارانلیغی تانیشلیغا مانع اولسا دا آرادا گئدن صحبتلرین سسیندن مهربانلیق عطری گلیردی. منی ماراقلاندیران بیر نفرین بیر قادین‌لا روس دیلینده دانیشماسی ایدی. قادینین سسیندن خالص روس اولدوغو معلوم ایدی. بونلار ارآرواد ایدیمی؟ ماشینا مینه‌نده اونلارا دقتله باخمامیشدیم. ایندی ایسه هاوا ظلمت ایدی و قیافه‌لری گؤرونموردی. سحرین ئتز آچیلماسینا، هم‌سفرلریمیزی یاخیندان گؤروب تانیش اولماغا تله‌سیردیم. زامان ایسه اؤز حؤکمونده ایدی. منیم سؤزومه باخمایاراق آتینی چاپیردی. یوللاردا بیزیم میندیگیمیز ماشیندان باشقا گل-گئت گؤرونموردو. فقط هر یاریم یا بیر

ساعاتدان اؤنوموزدن گلیب کئچن ماشینلارین سسلری گلیردی. بئله‌لیکله یولوموزو داوام ائتدیریردیک. ساعاتین نئچه اولماسینی هئچ کیم بیلمیردی. ماشین بئشیک کیمی ییرغالاندیقجا یوخلایانلارین سایی آرتیردی.

حاشیه:

بیزیم هئچ بیریمیز گله‌جک طالعیمیز باره‌ده هئچ نه بیلمیردیک. دوغرودور او زامانلار من طالعین نه اولدوغونو بیلمیردیم. ایندی، بو خاطره‌لری یازاندا او زاماندان آلتمیش ایلدن چوخ کئچیر کی، اؤزو بیر انسان عؤمرودور. ایندی کسکینلیکله دئیه بیلرم کی، او "بیلمیردیک" سؤزو دوغرو چیخدی. او تایدان گلن مهاجرلرین اکثریتی کندلرده آغیر چتینلیکلره اوغرادیلار. اونلار همیشه کند اربابلاری، خانلار و به‌یلرله دائیم مبارزه‌ده ایدیلر. اربابلارین آغیر وئرگیلرینه اعتراض ائدیب قارشیلارینا داغ کیمی دایاندیلار. کندلیلری اطرافلارینا ییغیب عصیانادا قالخدیلار. سومالی قاسم‌خان، سارابلی محبوب، اوارسلی ممی، ایوه‌لی رامتین، اوقانلی اسماعیل، قیصره‌لی علی‌خان، مهربانلی ستار ساویز کیمی او تایدان گلمیش مهاجرلر اؤز جانلارینی بو یولدا فدا ائتمکله شاه اصول- اداره‌سینین تمللرینی سارسیتدیلار.

ماشینیمیز پالچیقدان تیکیلمیش قهوه‌خانا قاباغیندا دایاندی. سوروجونون دئدیگینه گؤره شام یئمک اوچون مسافرلر ماشیندان ائندیلر. قهوه‌خانا بؤیوک اولدوغونا گؤره هامیمیزا یئر تاپیلدی. هر کس اؤز عایله‌سیله بیر گوشه‌ده یئرلشدی. قیافه‌لر توزلو، تورپاقلی ایدی. آروادی روس اولان جاوانی گؤردوم. او دوغرودان دا یاراشیقلی بیر اوغلان ایدی. معلوم اولدوغونا گؤره گؤزل بیر روس قیزی ایله ائولنمیشدی. ایندی ایسه آتا یوردونا گئدیردیلر. او بیری عایله باشچیلارینین یاشی دا اللی‌دن یوخاری اولمازدی. کیچیک یاشلی اوشاقلاری دا وار ایدی. قهوه‌خانا صاحبی هامییا چای گتیرمیشدی. مهربان آداما اوخشاییردی. چای ایچیب راحات اولاندان سونرا هر کس انزه‌لیدن گتیردیگی خؤره‌گی یئمه‌یه باشلادی. بیز ده اؤز عایله‌میزله سفره باشیندا ایدیک. عایله‌میز بئش نفردن عبارت ایدی. آتام، آنام، باکی‌دا بئشینجی صینیفی اوخوموش مندن ایکی یاش کیچیک قارداشیم، انزه‌لیده ایتیریب تاپدیغیمیز دؤرد یاشلی قارداشیم. عاقبتی بیلینمه‌ین بیر یولون یولچولاری ایدیک. سحر هاوا ایشیقلاناندا سوروجو مسافرلری

یوخودان اویاتدی. هامی یوخودان دوروب ال‌اوزلرینی یودو و چای-چؤره‌کدن سونرا قهوه‌خانا صاحبی ایله وداعلاشیب ماشینا میندی. گونش یئنی یوخودان اویانانداً یولا دوشدوک. دئییلدیگینه گؤره بیز هله گیلان‌دان آیریلمامیشدیق. یولون اطرافیندا‌کی داغلار یام‌یاشیل ایدی. آخشامکینا گؤره وضعیّتیمیز یاخشی ایدی. ایندی هامی بیر-بیرینی گؤروردو. داغلارین فرحلی منظره‌لری، یوللارین کناریندا بیتن اوجا وحشی کوللار گؤزلریمیزی اوخشاییردی. اوزاقدا داغلارین باشینی آغ چیسگین دومان بؤروموشدو. عؤمرومده بئله بیر طبیعته راست گلمه‌میشدیم. باکی‌نین دؤره‌سینده اوجا داغ اولمادیغیندان بئله گؤزل منظره‌لر ده اولا بیلمزدی. ماشینیمیز دارتینا-دارتینا یول گئدیردی. بونون دا سببی یولون یوخوشلو اولماسی ایدی. من، قادینی روس اولان اوغلانلا دانیشماق ایسته‌ییردیم. آدینی بیلمه‌دیگیمدن نه جور صحبته باشلادیغیمی بیلمیردیم. بیر آزدان سونرا روس قیزی ارینه شیرزاد آدی ایله خطاب ائدیب نه ایسه دئدی. من بو جاوانین آدینین شیرزاد اولدوغونو بیلیب سئویندیم. جیبیمده اولان کیچیک شعر کتابچاسینی چیخاریب اوخوماغا باشلادیم. شیرزادلا منیم آرامدا کیچیک قارداشیم اوتورموشدو. فاصله‌میز چوخ آز ایدی. او الیمده‌کی شعر کتابینی گؤرن کیمی منه باخیب دئدی:

- شعر اوخویورسان؟

- بلی، دئدیم.

- گؤرونور ادبیاتا هوه‌سین چوخدور؟

من کتابی شیرزادا طرف اوزاتدیم (کتابین آدی یادیمدا دئییل). او، کتابا باخا-باخا دئدی:

- من هئچ واخت ادبیاتلا ماراقلانمامیشام.

شیرزاد کتابی منه قایتاراندا دئدیم:

- من شعر ده یازیرام.

- دوغرودانمی؟ دئییب گؤلومسه‌دی.

- بیرینجی شعریم "پیونئر" ژورنالیندا چاپ اولوب.

بئله‌لیکله شیرزادلا صحبتیمیز شیرینله‌شیردی. او منـدن نئچه‌اینجی صینیفده اوخودوغومو، هارالی اولدوغومو خبر آلدی و اؤز حاقیندا دئدی:

- من تئخنیکومو بیتیرمیشم. بیر ایل بوندان اوّل بو روس قیزی ایله ائولندیم. منی ایرانلی اولدوغوما گؤره یاخالادیلار. آتامی دا یاخالادیلار. من انزه‌لیه گلنده او زندانda ایدی. آغلیمیزا گلمه‌ین باشیمیزا گلدی، دئییب گؤزلرینی یاشیل داغلارین باشینداکی بوزارمیش چیسکینلی بولودلارا دیکدی.

شیرزادلا یوللارا کؤرپو قویموشدوق. زامانین هاراسیندا اولدوغوموزو بیلمیردیک. ماشینین یارالی- خورالی جادادا نئجه آتیلیب دوشدویونو حسّ ائتمیردیک. داغلارین باشینداکی اطرافی باسمیش مئشه‌لرین یاشیللیغی گئتدیکجه سئیره‌لیردی. اوزاقلاردا بوزاران داغلار گیلان منطقه‌سیندن آرالانماغیمیزی بیلدیریردی. قزوینه هله چوخ قالیردیق. گون گؤیون اورتاسیندا ایدی. ماشین حرکت ائتدیکجه قاباقدان اسیب گلن نسیم هاوانین ایستیسی‌نی آزالدیردی. هردن بیر یولدان اؤتن ماشینلار توزو هاوایا قالدیریب سرنشینلرین اوز-گؤزونه چیرپیردی. هره باشینا بیر شئی آتیب اؤزونو توز-توراقدان، ایستیدن قورواق ایسته‌ییردی. یول بویو اؤتوب کئچدیگیمیز کند و شهرلرین آدینی بیلمیردیم. قزوینی گؤرمک اوچون تله‌سیردیم. آخی بو شهر واختی ایله ایرانین پایتاختی اولموشدور. آذربایجانین بؤیوک متفکّری میرزه‌فتحعلی آخوندوفون واختی ایله قزوینده شاهلیق ائدن شاه عبّاس باره‌سینده یازدیغی "آلدانمیش کواکب" آدلی حکایه‌سینی اوخوموشدوم و قزوینین عظمتلی بیر شهر اولدوغو فیکرینده ایدیم. میرزه‌فتحعلی آخوندوفون همین حکایه‌سی بئله باشلانیر:

منجّملر شاه‌عبّاسا خبر وئریرلر کی، یاخین زامانلاردا ایراندا بؤیوک فلاکتلر باش وئره‌جک و نتیجه‌ده شاهین اؤزو ده آرادان گئده‌جکدیر. بونو ائشیدن شاه تشویشه دوشور و بوتون سارای آداملارینی چاغیریب بیر اجلاس تشکیل ائدیر. شاه اونلاردان چیخیش یولو تاپماق ایسته‌ییر. باش وزیر بیر تکلیف ایره‌لی سورور. هامی بو تکلیفی به‌یه‌نیر. باش وزیرین نظرینجه حادثه‌دن قاباق شاه تاخت-تاجدان ال چکیب کناره چکیلسین و اونون یئرینه آیری بیر شخص تاختا چیخیب شاه اولسون. حادثه‌ده یئنی شاه آرادان

گئده‌جکدیر. بو زامان شاه عباس یئنه اؤز شاه‌لیغینا قاییتسین. آمما شاهین یئرینه کیمین تعیین اولونماسی باره‌ده سؤزلری اوزانیر. هئچ کس شاه اولماق ایسته‌میر. چوخ گؤتور-قویدان سونرا قرارا گلیرلر کی، شاهین یئرینه تعیین اولان شخص سلطنت دوشمنلریندن بیر نفر سئچیلسین.

قزوین شهرینده یوسف سراج آدلی بیر شخص یاشاییردی. هامی اونو آزادیخواه و سارای دوشمنلریندن حساب ائدیردیلر. نه ایسه یوسف سراجا زورلا شاه پالتاری گئیندیریب باشینا تاج قویوب تاختا چیخارتدیلار. بئله‌لیکه معین اولان زامان یئتیشدی. آمما فلاکت باش وئرمدی. یوسف سراجین شاهلیغی دوام ائدیردی. او شاه عباس کیمی یوخ، عدالتله رفتار ائدیردی. سارای آداملاری سعی ائدیردیلر اونو تاخت-تاجدان سالیب شاه عباسی اؤز یئرینده ایلشدیرسینلر. آمما یوسف سراج اؤز عدالتی ایله حکمرانلیق ائدیردی.

گون چوخدان ییلمیشدی. ماشینیمیزین سرعتی گئتدیکجه آزالیر و بوز داغلارین، تپه‌لرین آراسیندان بورولا-بورولا اوزو یوخاری حرکت ائدیردی. یولون قیراغیندا تپه‌نین دؤشونده ایکی یوز باشدان چوخ اولان بیر قوزو سوروسو اوتلاییردی. چوبان یاشیل بیر زمینین کنارییندا دایانیب الینده‌کی چوماقلا قوزولارین زمییه گیرمه‌سینه مانع اولوردو. من عؤمرومده بو قدر قوزونو بیر یئرده گؤرمه‌میشدیم. حتی باکی‌دا بئله بیر قوزونو قوجاغیما آلیب اوخشامامیشدیم. اودور کی، قوزولاری سئویر و اونلارین اینجه مه‌له‌شمه‌لرینی ائشیدنده کؤره‌لیردیم. او زامان نه بیلئیدیم همین قوزولار یاخین گله‌جکده همدمیم اولوب حیاتیمدا بؤیوک رول اویناياجاقلار؟ بابالاریمیزدان بیر مثل قالیب: یولچو یولدا گرک. بیز ده یولچو ایدیک، یول گئدیردیک. آمما یول بابالاریمیز گئدن یول دئییلدی. اونلار اؤز آیاقلاری ایله یولون دامارینی کسیب مقصدلرینه دوغرو حرکت ائدیردیلر. بیز ایسه ایگیرمی نفره یاخین دؤرد تکرلی ماشین آدلی بیر وسیله‌یه اوتوروب بابالاریمیز کیمی یولون دامارینی کسه بیلمیردیک. مسافرلر حؤصله‌دن چیخمیشدیلار. اونلار داریخیردیلار. هله سارابا چوخ قالمیش اولسا دا قزوینه تئز چاتماغا جان آتیردیلار. گون باتمامیش قزوینین جمالی اوزاقدان گؤرونمه‌یه باشلادی. مسافرلر باشلارینی یوخاری قووزاییب باخیردیلار. ماشین ایره‌لی گئتدیکجه سانکی شهر بیزیم

پیشوازیمیزا گلیردی. شهره وارد اولاندا ماشینیمیز ساغ طرفده بیر قاراژا دؤندو. سوروجو گئجه‌نی قزوینده قالاجاغیمیزی بیلدیریب "ماشینین تعمیره احتیاجی وار"، دئدی. قاراژین ایکینجی مرتبه‌سینده بوش و قارانلیق اوتاقلاریندان کرایه ائدیب گئجه‌له‌مکدن اؤترو لازیم اولان شئیلری گؤتوروب یوخاری چیخدیق.

دینجلدیک کئفیمیز دورولدو بیر آز
قزوینین سئیرینه واردیق آتاملا
شهره گؤرکملی دئسم یاراشماز
یئنه سالام وئردیم مین احترامله

اولدو شهره‌تینه آخوندوف سبب
او کسگین قلمه، او مرده آلقیش
"آلدانمیش کواکب" او گوندن عجب
ایندی ده قزوینه حاکم یارانمیش

شهر یوخ، قصبه دئسم گؤزه‌لدیر
کوچه‌لر سحرلی، ائولر محقر
هر تزه وارده گؤزون بره‌لدیر
قزوینی من بئله گؤردوم مختصر

آه قزوین بو سیسلی باخیشلار ندیر؟
نئچین دانیشمیرسان، نئچین دینمیرسن
بلکه آزادلیغین حسرتینده بیر
قانادسیز قاریمیش گؤیرچینمیسن

شاه عباس بوغلارین ائشدیکجه بیر- بیر
قزوینه بیر زامان پایتاختیم دئدی
تاجینا شهرتیم، قلینجا تدبیر
جهانا سیغمازدیر بو بختیم دئدی.

آخشام دوشموشدو دینجلمگه احتیاجیمیز وار ایدی. شهری بو قارانلیقدا گزیب دولانماغی بیهوده بیلیب صباحا قالسین دئیه شام تدارکینه باشلادیق. بیر ساعاتدان سونرا آنام سفرهنی ییغیشدیریب چای گتیردی. من هله ده قزوینی گؤرمک آرزوسوندا ایدیم. آتام و قارداشلاریم درین یوخویا گئتمیشدیلر. آنامدان اجازه آلیب خیابانا چیخدیم. هاوا صاف و دورو ایدی. گؤیه سپهلنمیش اولدوزلار بیر-بیرینه گؤز ووروردولار. شهرین ایچینه آخیب گئدن خیابان ساکت ایدی. سکوتو پوزان اوزاقدان گلن مال حیوانلارین و آرا بیر خیابانین ایکی طرفیندن گلن آداملارین سسی ایدی. یان- یانا دوزولموش دوکانلار جرگهسی خیابانین او بیری باشینا قدر اوزانیب گئدیردی. دوکانلارین ایچینده یانان سولغون ایشیقلی چراغلار اولماسایدی، خیابانین وجودوندان خبر توتماق اولمازدی. بیر نؤقطهده دایانیب، اطرافا باخیردیم. بئله قارانلیق گئجهده گزیب دولانماق فیکریندن داشینیب منزله قاییتدیم. قزوینین تاماشاسینی صاباحا بوراخیب قویوب شیرین یوخویا گئتدیم. ائرتهسی گون قاراژین دیوارلارینا یاییلان گونشین شعالاری سحرین چوخدان آچیلدیغینی بیلدیریردی. بیر آز یئمکدن سونرا آتام و مندن ایکی یاش کیچیک قارداشیملا بیرگه شهره چیخاندا ماشینیمیزی تعمیر حالیندا گؤردوک. قاراژدان چیخیب شهره طرف یوللاندیق. خیابان دونن آخشام گؤردویومه اوخشامیردی. سانکی شهر اؤز سیماسینی دگیشمیشدی. هاوا ایشیقلاندیغینا گؤره گل- گئت چوخالمیشدی. شهرده ماشینلارین حرکتیندن خبر یوخ ایدی. بئلینه یوک چاتیلمیش حیوانلار اویان-بویونا گئتمکده ایدیلر. قزوین کیچیک بیر قصبهیه بنزییردی. دوکاندارلار اؤز ماللارینی هیسلی تاختا-تاباقلاردا دوکانین قاباغینا دوزوب بیر آغاجدان آسیلان ایکی گؤزلو قدیم تره‌زینین قاباغیندا اوتوروب مشتری گؤزلهییردیلر. بو زامان شاه عباسین بو شهری اؤزونه نئجه

پایتاخت ائتدیگینه تعجب ائدیردیم. گؤره‌سن او زامانلار قزوین ایندیکیندن بؤیوک و عظمتلی ایدیمی؟ بیلمیرم. فقط اونو بیلیردیم کی، او زامانلار ایرانین قونشو اؤلکه‌لری شاه عباسین اوردوسونون قورخوسوندان گئجه، گوندوز راحات یاتا بیلمیردیلر. او اوردونو اؤز قوینوندا یئرلشدیرن بو شهر ایدیمی؟ قزوینین شرقدن، غربه اوزانان بیر کیلومئتردن آرتیق اولان بیر باش خیابانی و بو خیاباندان شیمالا، جنوبا آیریلان کوچه‌لری وار ایدی. بو آندا آتام تانیمادیغیم بیر آداما راست گلیب اونونلا ال وئریب گؤروشدو. تعجب ائتدیم. بو غربت شهرده آتامین تانیشی کیم اولا بیلردی؟ آتام اوندان سوروشدو:

- چوخدانمی گلیبسن؟

- بئش ایل اولار، دئییب آرتیردی:

- سیز نه واخت گلیبسیز؟

- اون بئش گون قاباق انزه‌لیه یئتیشمیشیک. ماشینیمیز خاراب اولدوغوندان قزوینده قالمالی اولموشوق.

او، منی و قارداشیمی سوزوب دئدی:

- مقصدینیز هارادیر؟

- کنده گئدیریک، دئیه آتام جاواب وئردی و علاوه ائتدی: باکی‌دان و انزه‌لیدن ایکی‌مین مئتر چیت و باشقا شئیلر آلیب کنده آپاریرام.

او، قاشلارینی چاتیب دئدی:

- رحمتلیگین اوغلو سنین کی، ایکی مین مئتر چیتین وار نه اوچون تهرانا گئتمیرسن؟ نه اوچون بو اوشاقلارینا رحمین گلمیر! کنده مکتب یوخدور. تهراندا بو اوشاقلار تحصیل ده آلا بیلر.

او یئنه سؤزونو داوام ائتدیریب دئدی:

- سن تهراندا اللی تومنه بیر دوکان آلا بیلرسن. ایکی مین مئتر چیتی قویارسان دوکانا ساتارسان، آلارسان آلوئری ده اؤیره‌نرسن، اوشاقلارین دا خوشبخت اولار.

هله تانیمادیغیم بو آدامین سؤزلرینی آتام درک ائده بیلمیردی. آممـا سونرالار منه دئییردی کی، بیز گرک او کیشینین سؤزونه قولاق آسایدیق. آتام اونونلا ال وئریب آیریلدی. بیز اؤز یولوموزا داوام ائتدیک. آتام سونرا بیزه دئدی:

- بو آدامین آدی احمد ایدی. ایکی ایل اونونلا حاج زین‌العابدین تاغی‌اوفون دگیرمانیندا ایشله‌میشیک. احمد باکی‌دان گلندن سونرا قزوینین کناریندا اولان بؤیوک دگیرماندا ایشله‌ییردی. بیز یولوموزا داوام ائدیب گزیردیک. بیزدن نئچه آددیم قاباقدا بیر نفر اوجا حزین سسله اوخوماقدا ایدی. اونا یاخینلاشدیقجا سس اوجالیر آمما فارس دیلینده اوخودوغونا گؤره معناسینی باشا دؤشه بیلمیردیم. من سرعتیمی آرتیریب اونا یاخینلاشدیم. آیاقلارینین اوستونه‌دک چاتان آغ اوزون دون گئینمیشدی و ساغ الینده ایکی باشلی بالتا، سول الینین اوستونده چاناغا بنزر بیر قاب وار ایدی. ساچلاری کوره‌یینه چاتاردی. ساققالی ایسه دؤشونه. من بیرینجی دفعه ایدی بوجور آدام گؤروردوم. او حزین سسله اوخویوردو. یولدان کئچنلرین بعضیلری اللرینده اولان خیردا پولو چاناغا آتیردیلار. او هئچ کیمی سایمادان اوخویا-اوخویا یولونا داوام ائدیردی. بو آندا یان دوکاندان بیر نفر چیخیب درویش دئیه اونو سسله‌دی و الینده‌کی پولو اونون چاناغینا آتدی. من، "درویش بو جور اولارمیش"، دئیه اؤز-اؤزومه دوشوندوم. سونرالار اؤیرندیم کی، درویشین الینده‌کی ایکی باشلی بالتایا تبرزین، قولونداکی چاناغا کشکول دئییرلر. بیر مثل وار: "چوخ یاشایان چوخ بیلمز، چوخ گزن چوخ بیلر". بو عین حقیقت دیر. گزمک بوردا سیاحت معناسیندادیر. انسان سیاحتده گؤرمه‌دیین گؤرور، بیلمه‌دیگین‌اؤیره‌نیر و اؤز دونیا گؤروشونو آرتیرماقلا سیاحتنامه شکلینده یازیب گله‌جک تاریخین آیناسینی یارادیر

حاشیه:

دونیادا بؤیوک سیاحلار چوخ اولموشدور. اونلار اؤز سیاحتلری ایله دونیانین چوخ قسمتینی گزیب دولانیب آغیر محرومیتلره باخمایاراق سیاحتنامه‌لر یازیب اؤلکه‌لرین سیاسی، اجتماعی، جغرافی

وضعیّتلرینی گله‌جک نسیللره تقدیم ائتمیشلر. بئله سیاحلاردان بیری ده حاجی زین‌العابدین شیروانی‌دیر. بو آذربایجانلی سیاح ۱۷۸۵ ایلده شاماخی شهرینده روحانی عایله‌سینده آنادان اولوب بئش یاشیندا کربلایه آپاریلمیشدیر. او زامانین عالملرینین حضوروندا درس آلیب صاحب علم اولاندان سونرا قیرخ ایل سیاحتده اولموشدور. بو مدتده آلتمیش مین کیلومئتردن چوخ یول گئتمیشدیر. یازیچی نورالدین کریموف بؤیوک سیاح باره‌سینده یازدیغی "قیرخ ایل سیاحتده" آدلی کتابیندا ح. ز. شیروانی حقینده یازیر: "حاجی زین‌العابدین شیروانی چوخ چتین کئچیلن سوسوز صحرالاردا، اوجا قارلی داغلاردا، سیخ مئشه‌لرده، دالغالاری ایله انسانی لرزییه گتیرن اوقیانوس و دنیزلرده آلتمیش مین کیلومئتردن آرتیق یول گئتمیش و بونا قیرخ ایل واخت صرف ائتمیشدیر. کتابین مؤلیفی بو سیاحتلری دؤرد حصّه‌یه بؤلموشدور.

بیرینجی خط سیر: باغداد، عراق، عجم، گیلان، تالیش، موغان، شیروان، ایران آذربایجانی، خوراسان، هرات، زابل، کابیل، پاکیستان، هندیستان، بانقلادئش، سیام و ماچین داغلاری، سریلانکا، سیند، مولتان، سونرا داغ یولو ایله، کئشمیر، بدخشان، غربی تبت، پامیر، تورکیستان، یارکند، تیان‌شان، داشکند، بوخارا- کابیل یولو ایله تخارستان، توران، فارس ایالتی، سیاح، "سیام ماچین آدلاری" دئینده اندونزیانین اوچ مین آدالارینی نظرده توتور. اندونزیادا بو سیاحین آدی عبدیلمیش اونون آدینا موزه‌لر، کتابخانالار حصر ائدیلمیشدیر.

ایکینجی خط سیر: او، شیرازدان دارابا گلیر. سونرا بندرعباس، هورموز بوغازی، عمّان دنیزی، مسقط، باسیر آدالاری، حزرموت، یمن، باب‌المندب، حبشیستان، سودان، سونرا ئینه عربستان، جده، حجاز، مکه، مدینه، قرمزی دنیز یولو ایله قینه‌نیلین ساغ ساحلینده قصبه، نیل، پورت سعید، قاهره، اوردون، فلسطین، لوبنان، سوریا و عراق سیاحتلری باشلانیر.

اوچونجو خط سیر: باغداد، دیاربکر، قارارمان، آیدین منطقه‌سیندن آتلانتیک اوکئانینا گئدیب قاییتمیشدیر. بو خط سئر بئله‌دیر: آتلانتیک اوکئانی آدالاری، بالکان یاریم آداسی، آرالیق دنیزینده‌کی آدالار روم، آنادولو، آذربایجان تهران، همدان، اصفهان، کرمان، شیراز.

دؤردونجو خط سیر: شیراز، بوشهر، فارس و عمان کؤرفزلری، عربستان دنیزی، عدن کؤرفزی، باب‌المندب بوغازی، قیرمیزی دنیز، جده.

بو قیرخ ایللیک سیاحتین نتیجه‌سی بیر سیرا کتابلاردیر. بو کتابلاردان "ریاض السیاحه"، "حدایق السیاحه"، "بوستان السیاحه"، "کشف المعارف" کیمی اثرلرین آدینی چکمک اولار. بو کتابلار حال حاضردا دونیا کتابخانالرینین بزگیدیر. حاجی زین‌العابدین شیروانی بو سیاحت مدتینده گزیب دولاندیغی ممکتلرین بؤیوک عالیملری و دؤلت باشچیلاری ایله گؤروشموشدور".

یقین کی، حؤرمتلی اوخوجولار یوخاریداکی گتیردیگیم حاشیه باره‌سینده منی باغیشلایاجاقلار. چونکی خاطره‌لریمده صحبت گزمک و سیاحتدن گئتدیگینه گؤره بؤیوک آذربایجانلی سیاحین قیرخ ایللیک زحمتینی خاطیرلاتماقدان واز کئچه بیلمه‌دیم. من اؤزوم ایرانا گله‌نه کیمی سیاحتده اولمامیشدیم. وطنه قاییتماغیم منیم اوچون بیر سیاحت حساب اولوردو. دئمک یئنی عالمه آددیم قویموشدوم. آغلیما گلمه‌ینلر، گؤزلریمین قاباغیندان پرده-پرده کئچن اوشاق حماللارین منظره‌سی، یارالی خورالی یوللار، بیر زامان ایرانین پایتاختی اولان قزوین شهری، و ایندی شاهدی اولدوغوم درویش مسئله‌له‌سی، بونلارین هامیسینین منیم اوچون یئنیلیگی وار ایدی. گون‌اورتا چاغی منزیله قاییتدیق. ماشینیمیزی قاراژین اورتاسیندا تعمیر ائدیردیلر. همسفرلریمیزین بیر نئچه‌سی ماشینین اطرافینا ییغیلمیشدیلار. بعضیلری بیزیم کیمی شهری گزمکدن گئری قاییدیردیلار. هامی ناهارا حاضرلاشیردی. گون‌اورتا چاغی ناهار یئمگی‌نین بیر قایدا اولدوغونو انزه‌لیده گؤردوم. باکی‌دا بو قایدانی گؤرمه‌میشدیم. اوردا هر واخت آجسایدیق، غذا یئیردیک. بونون دا معین واختی یوخ ایدی. آمما شام یئمگی بیر قایدا اولاراق اؤز یئرینده ایدی. بونو دا دئمه‌لی‌یم کی، ایراندا گون‌اورتا ناهارینداں سونرا قیسا بیر یوخو آلماق، دینجلمک اوچون اوزانماق مدنی بیر عنعنه کیمی قبول اولموشدو. آمما باکی‌دا حتی بونا اوخشار بیر شئی یوخ ایدی. چونکی، اهالینین یوز فایزی سحر تئزدن ائودن چیخیر، اوشاقلار مکتبه، بؤیوکلر ایسه ایشه گئدیردیلر. حتی قادینلار ایشه گئدنده آلتی یاشینا چاتمامیش اوشاقلارینی باغچایا تاپشیریب گئدیردی. ساعات اوچده ایشدن قاییداندا اوشاغینی یا اوشاقلارینی اؤزلری ایله ائوه آپاریردیلار. بئله‌لیکله ساعات اوچدن سونرا هامی ائوه قاییدیردی. خؤرک یئیندن سونرا پالتارلارینی دگیشیب گزمگه شهره چیخیردیلار. بیز ده ایرانا گلندن سونرا گون‌اورتا چاغی "ناهار ائله‌مک" عنعنه‌سینی اؤیرندیک. ساعات اوچ اولاردی. تک باشینا خیابانا چیخدیم. ایندی ساغ طرفله (خیابانین شیمال طرفی) حرکت ائدیردیم. یای فصلی اولدوغونا باخمایاراق هاوا ملایم ایدی. بعضاً دوکانلارین قاباغیندا دایانیب اونلارین آل-وئرلرینه تاماشا ائدیردیم. بیر نفرین ایچه‌ری گیریب بیر مثقال چای، باشقاسینین بیر سیر پئندیر و آیریسینین کیچیک بیر

قابـدا کؤمـور آلـدیغینی گـؤروردوم. او زامـان اقتـصادیّاتین نـه اولـدوغونو کفایـت قـدر بیلمه‌دیگیم اوچون بو باره‌ده دوشونه بیلمیردیم. سونرالار بو گؤردوکلریم یادیمـا دؤشـنده بیلیردیم کی، اهالینین خرید قـدرتی نـه قـدر آشـاغی ایمـیش. جاماعـاتین گئییمـی ده باکی‌لیلاردان گئریده قالمیشدی. فارس دیلینی بیلمه‌دیگیم اوچـون دانیـشیقلارینی باشـا دؤشموردوم. بو دیل منه یاد ایدی. یولوما داوام ائدیب قزوینین غربینه طـرف گئـدیردیم. اوزاقدان منه طرف گلن بیر جاوان آروادی گؤردوم. او آغ چادراسینی بئلینه باغلامیـشدی. چیگنینده سو ایله دولو کوزه‌نین آغیرلیغی‌نی حسّ ائتمه‌دن یولونا داوام ائـدیردی. "یقـین کی، بولاقدان گلیر"-دئیه اؤز-اؤزومه دوشوندوم. آمما شهرین اورتاسیندابولاق اولارمی؟ بو، آچیلمامیش کور دویون کیمی منی حیرته سالدی. بیر آز قاباغا گئدنـدن سـونرا بـو کـور دویون اؤز-اؤزونه آچیلدی. یئنه بیر نفرین الینده کوزه بیـر دریـن قویـودان چیخـدیغینی گؤردوم. بو قویو ناغیلداکی ملیک محمدین دوشـدویو قـارانلیق قویویـا بنـزه‌ییـردی. اوزو آشاغی گئدن پیللەلری وار ایدی. نـه قـدر باخـدیم دیبـی گؤرونمـوردو. آممـا آشـاغیدان آداملارین سسی گلیردی. یئنه بیر نفر یوخاری‌یا طرف گلمکده ایـدی. قـارانلیق قویـودان باش چیخارتماق اوچون پیللەلری بیر- بیر ائنیب آشاغی دوشمه‌یه باشـلادیم. گئتدیکجـه آشاغیداکی آداملارین سسی اوجالیردی. قیرخ پیللە ائنه‌ندن سـونرا مـسئله آیدینلاشـدی. قویونون دیبینده بیر چالا وار ایدی. دیواراکی "شیر"ی آچیب سو دولـدورووردولار. بونـون نئجه بولاق اولدوغونو باشا دوشمه‌دیم. آشاغیدان یوخاریا باخاندا قویونون آغزی کیچیـک بیر باجا کیمی گؤرونوردو. بورانین هاواسی رطوبتلی ایدی. یوخـاری چیخماغـا باشـلادیم. ایشیقلی دونیایا چیخیب، راحات نفس آلدیم. یئنه بورانی ترک ائده بیلمیردیم. بیر قیـزین یوخاری گلدیگینی گؤردوم. او ایشیقلی دونیایا چیخمامیش نه جور اولدوسا، کوزه الیندن یئره دوشوب سیندی. قیزین وای سسینی ائشیتدیم. سونرالار بورانین آب آنبار اولـدوغونو اؤیره‌ندیم.

گؤرورم کوزه‌سی چیگنینده بیر قیز
چادراسی بئلینده قاباقدان گلیر

ساندیم کی، جانلارا ده‌ین بو اولدوز
کوزه‌سین دولدورب بولاقدان گلیر

سایا- سایا، قیرخ پیلله‌کان
قیرخ پیلله‌لی قویو گؤردوم
کوزه‌لره شیر-شیر دولان
من ایلنمیش سویو گؤردوم

پیلله‌لردن بیر قیز ائندی
نه دانیشدی، نه ده دیندی
او بودره‌دی، کوزه سیندی
دوداغیندا وایی گؤردوم

کؤنول ملکی غبار-غبار
اینجیمه‌سین قوی بولاقلار
آخی دئسم گولونج اولار
قیش چاغیندا یایی گؤردوم

بو منظره‌دن سونرا خیابانین آخیرنا طرف یئریدیم. قزوینی تانیماق ایسته‌ییردیم. اودور کی، هر بوجاغینا باش ووروردوم. من او زامانلار هاردان بیلئیدیم کی، واخت اولاجاق همین قزوین‌ده آیلارلا مسکن سالیب بو شهرده ایشه مشغول اولاجاغام. و اونو کوچه-کوچه، ائو-ائو گزیب دولاناجاغام. گونش قزوینین غربینده اولان کیچیک داغلارین اوستونده اؤز تئللرینی هؤروب دال گردنینه آتاندا گئری دؤنوب قاراژا طرف حرکت ائتدیم. داها قزویندن دویموشدوم و بو افسانه‌لی شهری ترک ائدیب یولوموزا داوام وئرمه‌یی، اؤز ده‌ده-بابا یوردوم اولان کندیمیزی گؤرمک ایسته‌ییردیم. من قاراژا یئتیشنده ماشینین اوستونده گئدن عملیات قورتارمیشدی. سوروجو و همسفرلریمیز بیر

یئره یغیشیب دانیشیردیلار. سوروجونون فیکری شام یئییب یولا دوشمک ایدی. مسافرلرین اکثریّتی ایسه سحر تئزدن حرکت ائتمگی مصلحت گؤروردولر. مسافرلردن بیری دئییردی: "گوندوزون شری گئه‌جنین خیریندان یاخشیدیر". بئله‌لیکله گئجه‌نی قاراڤدا گئجه‌له‌ییب هاوا ایشیقلاناندا ماشیندا اولان یوکلرین اوستونه میندیک. ماشین آتیلیب دوشه-دوشه خیابانا گیردی. یئنه بیز یئنه یوللار....

زنگان یوللاریندا

زنگانا گئدن یوللار دوزنگاه ایدی. چالا-چوخورلارینا باخمایاراق أیری-بوروق دؤنگه‌لردن خبر یوخ ایدی. داغلارین دؤشونده گونشین حرارتیندن آغاران زمیلر گؤزلرینی دؤیوردولر. همسفرلریمیز ایکی گئجه یاتیب دینجلدیکلرینه گؤره هامیسی شنگول و شاد ایدیلر. هره‌سی بیر مؤضوعدا صحبت ائتدیکلرینه باخمایاراق سؤزلرینی ماشینین نریلتیی‌سیندن باشا دوشمک اولموردو. انزه‌لی-قزوین یوللاری کیمی زنگانا گئدن یوللاردا دا ساکیتلیک ایدی. اتوبوس یا سواری ماشینلاری گؤزه دگمیردی. نادر حاللاردا یوک ماشینلارینا راست گلمک اولوردو. زنگانا نه قدر قالدیغینی بیلن یوخ ایدی. یول قیراغیندا آغارمیش زمینین جانینا دوشن بیچینچیلرین یانیندان کئچیردیک. گونشین شعالاری آلتیندا پاریلدایان اوراقلار گؤزلریمیزی قاماشدیریردی. اونلار بیزی گؤرنده ایشلریندن ال چکیب بیزه باخیردیلار. بیز ده اللریمیزی گؤیه قالدیریب سانکی یورولمایاسینیز دئییب اؤتوردوک. گؤزلریمی اوزانان و آخیری گؤرونمه‌ین یوللارا دیکیب قالمیشام:

گئدیریک... گون شاخیر زنگان اؤنده‌دیر
باکی‌دان ذهنیمه تانیشدیر بو آد
آه زنگان گلیرم گؤزوم سنده‌دیر
وطنین حسرتی ایچیمده قات- قات

هر یولون نؤقطه‌سی، سونو وارسا، بس
بو یولون نؤقطه‌سی، سونو هاردادیر؟

دئییرم: آی یوللار گودلین، غرض
وطنی گؤرمه‌یه کؤنول دارادیر

دوغرودان دا بو شهرین آدی منه باکی‌دان تانیش ایدی. باکی‌دا زنگانلی چوخ ایدی. اوردا دا چؤره‌ک‌چیلیک ایله مشغول ایدیلر. آتامین بیر نئچه زنگانلی دوستو وار ایدی. باکی‌دا یاشایان ایران آذربایجانیندان یالنیز زنگانلیلارین بیر مسجدی وار ایدی. من بیرینجی صینیفده اوخویاندا بو مسجدین یانیندان اؤتوب گئدردیم. "خرم‌دره" کندینی آرخادا قویموشدوق. یوللار دوز، هامار اولماغینا باخمایاراق ماشینیمیز تیسباغا کیمی یول گئدیردی. مسافرلر گئتدیکجه حوصله‌دن دوشوردولر. من آتامدان زنگانا نئچه کیلومئتر قالدیغینی سوروشدوم. آتام چیگینلرینی آتیب:

-نه بیلیم آی بالا! من ده سنین کیمی بو یوللارا بلد دئییلم.

آتامی حوصله‌سیز گؤروب داها دنیمه‌دیم. او عمومی حالدا عصبانی ایدی. من آتامدان قورخاردیم. کیچیک بیر مسئله اوستونده منی دؤیردی. بونا گؤره ده یوروجو چاغلاری آرادان آپارماق اوچون اؤزومه صحبت یولداشی تاپمالی ایدیم. شیرزاد منیم یاخینلیغیمدا ایدی:

گئدیریک، شیرزادلا یاناشییام من
دئدی: آدین ندیر؟
- هاشمدیر، دئدیم
- یاشینیز نئچه‌دیر؟
- اون بئشینده‌یم!
عؤمرومون گونومون گونشینده‌یم.
قاچدی دوداقلاری بو آن شیرزادین
- بس دئمک تحصیله مجال تاپمادین!
- دوغرودور طالعیم تالانمیش منیم
سولدو جوجرمه‌میش تورپاقدان دنیم

باکی‌دا شاد ایدیم، باکی‌دا خرّم
هر نه‌ییم وارسا دا اونوندور کرم
یاشیل بیر سرو ایدیم، درسیمده ممتاز
گؤرمه‌دیم، بیلمه‌دیم عؤمرومده بیر یاس
هر یئنی نؤقطه‌یه قویدوقجا آددیم
شعریم، قلمیم اولدو امدادیم
گوندوزوم نغمه‌لی، گئجه‌لریم شن
من ایدیم پاپاغی گؤیه سورتوشن
من ایدیم والئهی شعرین، صنعتین
من ایدیم یولچوسو بیر علوییتن
مین گولدن هورولموش چلنگ ایدیم من
هر اؤتن گئجه‌مه سحر دئدیم من
مکتبلی گونلریم، نورلو چاغلاریم
سؤندو حزین- حزین گور چیراغلاریم
شیرزاد:
-داریخما قارداشیم بو قدر منجه
دؤران اولماسا دا اؤز دیله‌ییندجه
علم اؤزو مشعلدیر ظلمتده یالنیز
علم‌سیز بیر انسان قوشدور قانادسیز
باکی‌دان اولسان دا سن بو گون جدا
طالعین حؤکمودور سنینچین بو دا
نیتین مؤحکمسه، ارادن متین
سیخارسان الینی شعرین، صنعتین
تصمیمین بیر اولسا، مکتبدن کنار
اوخوسان، دیز چؤکر سنه آرزولار

دئمه علم اوخویوم، کئفیم دورولسون
باشیمدا دؤولتدن تاجیم دا اولسون
هر عالیم علمیندن قازانسا مین-مین
محو اولار، پوزولار صفاسی علمین
سن منیم، من سنین بو ائللر بیزیم
بو دردلی، ورملی کؤنوللر بیزیم
هر کتاب، فضیلت ادب دئییلمی؟
حیاتین‌اؤزو ده مکتب دئییلمی؟
من:
عؤمرومده گؤرمه‌دیم نه هجران، نه یاس
آخیردا هجرانلا اولدوم هم‌آواز
آیاق باسمامیشام عؤمرومده کنده
هولا سورمه‌میشم، خرمن دؤینده
باکی‌دان آیریلدیم بو وطن، بو من
وطنده بس ندیر الیمدن گلن؟
شیرزاد:
باکی دا بیر زامان یازیق بیر شهر
آخشامیندا کدر، گوندوزونده شر
قوچولار شهرده، شهرتده، شاندا
ائشردی بوغلارین هر تین باشیندا
جهلین، جهالتین باشیندا بیر تاج
اوشاقلار کتابا، مکتبه محتاج

نهایت ائللرین توکندی صبری
علویت مارشینین چالیندی طبلی

ایران دا، باکی‌نین کئچمیش چاغیندا.
شاه چاپیر کؤهله‌نین اؤز سایاغیندا
گون گلر یورد ائدر اورکلرده کین
گولر ایراندا دا باهاری علمین
سن ده قلمینله سفربر کیمی
سحرین ائلچپسی بیر اولکر کیمی
یازارسان ظلمته آتش جالانسین
سهندین باشیندا بوز پارچالانسین
یاز! گونش دوردوغو گؤیدن ائنرکن
شعرینین کاروانی اویانسین ائرکن
یاز، یارات! شعریندن تیتره‌سین فلک
اولما وطنینده غریبه‌لر تک
یاز کی، اصیل شعر هنردیر یقین
کؤنول آهنگیدیر بشریّتین

×

شیرزادین هر سؤزو قلبیمدن گلیر
صحبت اوزاندیقجا، یوللار گؤده‌لیر
بؤیودو، بوی آتدی اؤنومده شیرزاد
ایچیمده آرزولار اویاندی قات-قات

بیلمه‌دیم لحظه‌لر دولانمیش هاچان
یاییب اؤز عطرینی دوزلره زنگان
غروبون قاشیندا کؤزه‌ریر گونش
شیمالدان چاغلایان یئللر فرح‌بخش

زنگانین اوّلی، بو شهر، بو بیز
زنگانی گؤرمگه وورور قلبیمیز
گون باتیب...چیراغین یاندیراندا شب
آذان‌دیر... سس گلیر، الله و اکبر
دوه کاروانی تک سورونور ماشین
هامییا غریبه گؤرونور ماشین
زنگانین یاراسی قزویندن درین
یارانین دردیندن قی‌یبب گؤزلرین

آرتیق زنگانا وارد اولموشدوق. خیابانین اورتاسی ایله یاواش-یاواش اؤتوردوک. زنگانلیلار بیزه حیرتله باخیردیلار. ائله بیل باکی مهاجرلری اولدوغوموزو باشا دوشموشدولر. گؤزلرینی بیزدن چکه بیلمیردیلر. من بیلمیردیم خیابانین هانسی طرفینه باخیم. آذان چاغی اولدوغونا گؤره دوکانلارین چیراغلاری روشن ایدی. زنگان دا قزوین کیمی دردلی ایدی. بو ایکی شهر آراسیندا او قدر ده فرق دویولموردو. بیر آز سونرا ماشینیمیز شهرین آخیریندا بیر قهوه‌خانا قاباغیندا دایاندی. بیز ایندی آذربایجانین بیر گوشه‌سینده ایدیک. هامینین بوردا تورک دیلینده دانیشدیغینا گؤره سئوینیردیم. زنگاندا بیر آز دینجه‌لیب شام ائله‌دیکدن سونرا حرکت ائتمه‌لی ایدیک. اونا گؤره ده شهرین ایچینه طرف یئریدیم. دسته-دسته آداملارین شهره گئتدیکلرینی گؤردوم. بونلار هارادان گلیرلر؟ سونرا یولون اوتایيندا قارانلیقدا گؤرونمه‌ین قبرستانلیغین اولدوغونو بیلدیم. جمعه‌آخشامی اولدوغونا گؤره هامی اؤز اؤلولرینه باش وورماغا گلیبلر. قبرستاندان خوشوم گلمه‌دیگیندن قهوه‌خانایا دؤندوم. مسافرلرین چوخو پالچیقدان تیکیلمیش سکی اوستونده اوتوروب چای ایچیردیلر. آتام، آنام، قارداشلاریم قهوه‌خانانین ایچینده ایدیلر. من ده اونلارا قوشولدوم. قزوینده آتام، یوللاردا یئمک اوچون تدارک گؤرموشدو. سفره‌میزی آچیب اولدوغوندان یئییب تو قفانین آلتینی برکیتدیک. بیر آز سونرا یولا دوشمه‌لی ایدیک. زنگانی آغیللی باشلی گزه بیلمه‌دیگیمدن حیفسیله‌نیردیم. دئییلدیگینه گؤره زنگانین

اوستو اؤرتولو بیر بازاری دا وار. بو بازارین بیر حصّه‌سی میسگرلرین مکانی‌دیر. زنگان میسی ایرانین هر یئرینده حتی باکی‌دا دا مشهوردور. مسگرلر میسدن قازان، قابلاما، کاسا، آبگردان، مجمعی، سینی و باشقا قابلار قاییریب ایرانین باشقا شهرلینه گؤنده‌ریرلر. نه ایسه یولا دوشمه‌لی ایدیک. مسافرلر ماشینا مینیردیلر. بیر آزدان حرکت باشلاندی. میانا بیزی گؤزله‌ییردی.

حاشیه:

آلتمیش ایکی ایل بوندان اوّل ایرانین هئچ بیر نؤقطه‌سینده یوللار آسفالت اولمامیشدی. سونرالار بیلدیگیمه گؤره یالنیز تهران‌دان کرجه قدر اولان مسافه آسفالت ایدی. بو دا او زامان ایرانین اقتصادی باخیمدان نه قدر گئریده قالدیغینی گؤستریردی. انسانین بدنینده قان دامارلارینین اهمیتلی اولدوغو کیمی، هر مملکتین قان دامارلارینی تشکیل ائدن یوللاردیر. بیز حرکت ائتدیگیمیز او زامانکی آدینی "یارالی- خورالی" قویدوغوم خلوت یوللار دا اقتصادیاتین نه قدر گئریده قالدیغینی گؤستریردی.

قزوین-زنگان یولونون دوز، هامار اولدوغو حالدا، زنگان-میانا یولو ائنیشلی، یوخوشلو ایدی. بو تپه‌نین اوستوندن ائنیب، او بیری تپه‌نین باشینا چیخیردی. بعضی یئرلرده ایسه ایلان کیمی قیوریلا-قیوریلا گئدیردیک. یاخین یا اوزاقلاردا آرابیر پالچیقدان تیکیلمیش کندلر گؤرونوردو. شیرزادلا روس قیزی صحبتده ایدیلر. اونلار روس دیلینده دانیشیردیلار. بعضی حاللاردا هر ایکیسی شاققا چکیب گولوردولر. من روس دیلینی بیلدیگیمه گؤره اونلارین دانیشیقلارینی باشا دوشوردوم. شیرزاد اونو ائلمیرا چاغیریردی. ائله آن دا اولوردو کی، ائلمیرا دینمز، دانیشماز حالدا گؤزلرینی بیر نؤقطه‌یه زیللەییب درین فیکره گئدیردی. بو دا اونونچون طبیعی ایدی. بو روس قیزینین ایرانا گلمه‌سی قارانلیق قویویا داش آتماق کیمی بیر شئی ایدی. آخی طالعی سیناقدان چیخمامیش بیر انسان اؤز گله‌جه‌یی باره‌ده نئجه دوشونه بیلردی؟

ماشین یئریدیکجه مسافرلر تاواندان آسیلمیش فنرلی بئشیکلر کیمی آتیلیب دوشوردولر. بونا باخمایاراق اؤنوموزدن یوک چاتیلمیش ده‌وه و اولاغ کاروانلاری اؤتوب کئچیردی. بو کاروانلار بؤیوک شهرلرله کیچیک شهر و کندلر آراسیندا تجارت علاقه‌لری یارادیر، خالقین امتعه احتیاجلارینی آرادان قالدیریردی. گون‌اورتایا آز قالیردی. دولایلی

یوللارین بیرینده ماشین دایاندی. سوروجونون شاگردی پنجر اولموش تکره باخیب باشینی تووللادی. کیشیلر، اوشاقلار ماشیندان دوشدولر. سوروجو ایله شاگیردی دال تکرلرین بیرینی آچیب تعمیره باشلادیلار. چوخ چتینلیکله لاستیکین دلیگینی تاپیب توتدولار. بو دا ایکی ساعاتا یاخین واختیمیزی آلدی. مسافرلر بو فرصتدن استفاده ائدیب ناهارلارینی یئدیلر. یئنه یولا دوشدوک. نئچه ساعات یول گئدندن سونرا میانا داغلارینا چاتدیق. او زامان قافلانتی تونئللری یوخ ایدی. قیز کؤرپوسونون اوستوندن کئچیب "قیزیل‌اؤزه‌ن" چاییننین قیراغی ایله میانایا یوللاندیق. گونون باتماغینا ایکی ساعات قالاندا شهره، داها دوغروسو بیر قصبه‌یه گیردیک. میانانین اورتاسیندان باش آلیب گئدن خیابان سانکی ماشینیمیزا دارلیق ائدیردی. بیر-بیرینین یانینا دوزولموش کیچیک دوکانلاردا نه جور شئیلر ساتیلماسینی دا بیلمک اولموردو. بوردا باغ-باغاتدان، گؤزه چارپان یاشیللیقدان اثر یوخ ایدی. مسافرلرین یئمه‌یه لازیم اولان شئیلره احتیاجی اولدوغونا گؤره بیر نئچه دقیقه دایانمالی اولدوق. من آشاغی دوشوب چؤره‌ک آلمالی ایدیم. دوکانلارین بیرینده ساری خورمانی گؤرنده آغزیمین سویو آخماغا باشلادی. آتامدان پول آلیب بیر چرک ده خورما آلدیم.

حاشیه:

خورما تامارزیسی اولدوغوما تعجّب ائتمه‌یین، باکی‌دا خورما یوخ ایدی. یالنیز تصادفا بیر دفعه خورما یئمیشدیم و دادی داماغیمدا قالمیشدی. بیر گون آنام منه پول وئریب ائویمیزه لازیم اولان بیر نئچه نؤع شئیلری آلیب گتیرمه‌یی تاپشیردی. ماغازایا گئتدیم و همین ساری خورمانی اوردا گؤردوم. اوستونده روس دیلینده (XYPMA) یازیلمیشدی. اونون اوستونده بو آد یازیلماسایدی خورما اولدوغونو بیلمه‌یه‌جکدیم. چونکی خورمانین آدین ائشیتمیشدیم، اؤزونو ایسه گؤرمه‌میشدیم. او زامان یوز قرام او ساری خورمادان آلدیم. خورمانین ساریسی، قاراسی، قهوه‌ییسی و نئچه رنگده اولدوغونو دا بیلمیردیم. سونرالار یادیما دوشدو کی، انزه‌لیده گؤردویوم قارا خورمالار همین ساری خورمانین اعلاسی ایمیش.

بئله‌لیکله آلیب گتیردیگیم چؤرک‌له خورما بیزیم اوچون اعیانی بیر شام یئمه‌یی اولدو. یاریم ساعاتدان سونرا ماشینا مینیدیک. یولچو یولدا گرک. میانادان تبریزه گئدن یول

قدیم کؤهنه یول ایدی. یولو گؤرندن سونرا زنگاندان میانایا گلن یولا شکر ائتمک لازیم ایدی. بو خاطره‌لری منیم کیمی یاشلی آداملار اوخوسالار نه دئدیگیمی یاخشی بیلرلر. چونکی اونلار دا واختی ایله بو یوللاردان کئچملی اولوبلار.

هله گون باتمامیشدی. گئتدیگیمیز یولون ساغ طرفینده اوجا داغلار گؤرونوردو. اوندا من بیلمیردیم کی، ساراب بو داغلارین او طرفینده‌دیر. بو داغلارین اوستوندن یول اولسایدی، أللی کیلومئتر گئتدیکدن سونرا سارابا چاتاردیق. بیز ایسه ایکی‌یوز کیلومئتر یول گئتمک و بو داغلاری دولانماق مجبوریّتینده ایدیک. یوللار همین یارالی- خورالی یوللار ایدی. مسافرلرین هامیسی ناراحات ایدیلر. آمما دؤزملی اولدوقلارینی بیله‌رک هئچ کس دینمیردی. دوغروسو من اؤزوم ده بو یوللاردان یازماقدان یورولموشام. یالنیز قاراچمنده قالماغیمیز یادیمدادیر. سوروجو سحر تئزدن حرکت ائده‌جه‌گیمیزی بیلدیریدی. ائرته‌سی گون گونشدن قاباق یولا دوشموشدوک. "بوستان آبادی" کئچیب تبریز یولو ایله حرکت ائدیردیک. "شیبلی" گدیگینه چاتمامیش "قورو گؤلو" دولانیب شیمالا دؤندوک. "اریشتنابی" آرخادا قویوب "کورد کندینه" طرف یوللاندیق. یاریم ساعاتدان سونرا "دوزدوزان" کندینه یئتیشدیک. بوردان کندیمیز زنگیلابادا آلتی کیلومئترلیک یول قالیردی. آتام ماشینی ساخلاتدیردی. سوروجویه دئدی:

- بیز بوردا دوشمک ایسته‌ییریک.

سوروجو راضی اولمادی و دئدی:

- سیزین شئیلرینیز یوکلرین آلتیندادیر. بو چوخ واخت ایسته‌ییر. بیزیم ده واختیمیز یوخدور و قراریمیز دا سارابادیر.

آتام یولون قیراغیندا بیر نفر دوزدوزانلی ایله تانیش چیخدی. بیزیم کندیمیزله دوزدوزان‌لیلار بیر عایله کیمی ایدیلر. بونلارین هامیسی بیر-بیرینی تانییردیلار. دوزدوزانلی آتاما دئدی:

- اوغلومو زنگیلابادا یوللاییب سیزین سارابا گلدیگینیزی خبر وئره‌جه‌یم.

بئله‌لیکله چاره‌سیز قالیب اؤز کندیمیزدن اوتوز کیلومئتر اوزاقلاشمالی اولدوق. بو دا بیزه باها باشا گلیردی. اوردا دوشسه ایدیک، آخشاما کیمی کندیمیزه چاتاجاقدیق. نه ایسه

یولا دوشدوک. دوزدوزان کندی بؤیوک کند ایـدی. او زامـان اوچیـوز ائـولی اولاردی. بـو کنده باخیب اؤز کندیمیزی دوشونه بیلردیم. پالچیقدان تیکیلمیش بو ائولر پریشان حالدا ایدی. منی ماراقلاندیران کندین کوچه‌لرینده اوزاقدان قارا گؤرونن دیکّـه - دیکّـه قوسـی شکلینده اولان شئیلر ایدی. "بونلار ندیر؟"، دئیـه اؤزومـدن سوروشـوردوم. بونـدان عـلاوه ائولرین دیوارلاری بیر طرفی بوزاریردیسا، او بیری طرفی قارالیردی. آنامدان سوروشـدوم. "اونلار قالاقدیر" دئدی. قالاق ندیر آنا؟ تزه‌یـی یاپـارلار، قورویانـدان سـونرا اونـلاری بیـر-بیرینین اوستونه ییغیب سونرا سووایارلار. یئنه بو مسئله منه آیدین اولمادی. آخی تزه‌یـی نه‌دن یاپارلار، نه اوچون یاپارلار؟ اونلار نه‌یـه لازیمـدیر. بـونلارین هامیـسی کنـده منـه آیدین اولدو. داها سونرالار ایسه عادی بیر مؤضوع اولموشدو. من یـاواش-یـاواش کنـدلی اولماغا طرف گئدیردیم. آمما کندلینین تام معنادا نه اولدوغونو اطرافلی شکیلده سـونرالار اؤیرندیم. ماشینیمیز سون نفسلرینی چکه-چکه سـارابا یاخینلاشـیردی. مـسافرلر سـارابا طرف بویلانیب باخیردیلار. سارابین سول چیگنینده اوجا و باشیندا قار لکـه‌لـری گـؤرونن بیر داغ گؤرونوردو. من یایدا یا قیشدا باشی قارلی داغ گؤرمـه‌میـشدیم. بـو بیرینجـی داغ ایدی کی، منه عظمتلی گؤرونـوردو. آتامـدان سوروشـدوم او داغـین آدی نـدیر؟ آتـامین دیلیندن سـاوالان آدی چیخـان کیمـی دیـسکیندیم. ای داد بـی‌داد! ایللـر بویـو آدینـی ائشیتدیگیم بو داغ کندیمیزین قولاغینین دیبینده ایمیش کی! ایندی هـاردان بیلئیـدیم بو داغی کنده یاشادیغینیز ائوین ایچیندن ده گـؤره بیلـه‌جـه‌یـم. اینـدی مـن هـارادان بیلئیدیم کی، هر گون سحر یئریمدن دورانـدا بیرینجـی سـالام وئـره‌جـه‌گـیم سـاوالان اولاجاقدیر.

سارابدا

سارابا یاخینلاشیردیق. اوزاقدان کند کیمی گـؤرونن بـو شـهر گئتدیکجـه آیدینلاشـیر و بؤیویوردو. بیزی باکی‌دا دا سارابلی تانی‌ییردیلار. من اؤز کنـدیمیزین آدینـدان قابـاق بـو شهرین آدینی ائشیتمیشم. آدیله فخر ائتـدیگیم سـارابا یاخینلاشـیردیق. مکتـب یاشـلی اوشاقلار زمیلـردن بیچیلیـب بـاغلانمیش درزلـری اولاغـلارا یوکلـه‌یـب خرمنـه دوغـرو

آپاریردیلار. خرمنده بیر طرفده بوغدا کولشلرینی یئره یاییب اوستونده قاراماللاری جرگه قوشوب هولا سوروردولر. یئنی گؤردویوم بو منظره‌لر هله منه آیدین اولمامیشدی. سونرا بو ایشلری گؤرنلرین بیری اولدوم. بیز داها ساراببن داروازاسیندا ایدیک.

– سالام ساراب! سنی خوش گؤرموشوک. نئچه گوندور سنی گؤرمک اوچون بو یوللاردا اسیر اولموشوق.

ساراب منه جاواب وئرمک عوضینه اؤز رؤیالارینین ایچینده اوزوردو. سانکی جاواب وئره‌رک: "سنین کیمیلری چوخ گؤرموشم، یئنه ده گؤره‌جه‌یم"، دئییردی.

– هر حالدا منیم ساراببم، من سنین قوناغینام، هم ده اؤز اوغلونام. منی باس باغرینا. بلکه بو گلدیگیم نئچه گونلوک یارالی–خورالی جاددالارین درد– رنجی جانیمدان چیخسین.

ساراببن سانکی اوره‌گی کؤورلمیشدی. دوداقلارینین اوجوندا اویناشان تبسملری آیدین گؤزوردوم. او منه خوش گلدین دئییردی. او زامان نه بیلئیدیم گله‌جکده اؤزو کیچیک، آدی بؤیوک بومکان، فداییلرین و اونلارین سرکرده‌لری "قاسم خانلارین"، "محبوبلارین" مسکنی اولاجاقدیر. من بو خیاللارین قوینوندا ایکن کاروانسارا کیمی بیر یئره گیردیک. مسافرلر یئنی نفس آلاراق ماشیندان ائنمه‌یه باشلادیلار. هر کس اؤز باغلی یوکلرینی ائندیریب بیر طرفه ییغیردی. بیز ده شئیلریمیزی بیر طرفه ییغیب آرخایین اولدوق. آتام آنامی و قارداشلاریمی یوکلرین یانیندا قویوب منی اؤزو ایله خیابانا آپاردی. بیر نئچه آدامدان مشهدی ابوالقاسیمین دوکانینی سوروشدو. ابوالقاسیم "سومالی" ایدی و قدیمدن بیزیم عائله ایله دوستلوقلاری وار ایدی. اونون دوکانی‌نین اوستو اؤرتولو بازاردا اولدوغونو دئدیلر. بیز بازارا گئدیب اونو آسانلیقلا تاپدیق. آتام اؤزونو تقدیم ائتمک همن قوجاقلاشیب اؤپوشدولر. درحال دوکانی باغلاییب بیزیمله گلدی. عایله‌میزله تانیش اولاندان سونرا بیر آرابا توتوب یوکلریمیزی ایچینه ییغدیق و ائولرینه طرف یولا دوشدوک. مشهدی ابوالقاسمین دؤشنمیش حاضر بیر اوتاغی وار ایدی. اورانی بیزیم اختیاریمیزدا قویدو و "نه قدر سارابدا قالسانیز منیم ائویمی اؤز ائوینیز بیلین"، دئدی. مشهدی ابوالقاسم بیزیم کندیمیزدن اون آلتی کیلومئتر آرالی "سوما" کندیندن ایدی.

هله آتام باکی‌یا گئتمه‌میشدن قاباق مشهدی ابوالقاسیمین باجیسی خاورخانیم آتامین داییسی اوغلو ایله ائولنمیشدی. دئمک اونونلا بیزیم قوهوملوغوموز دا وارمیش. آتام باکی‌دا اولاندا مشهدی ابوالقاسیمین سارابا کؤچدوگونو و اوردا دوکان صاحبی اولدوغونو بیلیردی. بیزیم شئیلریمیزین یاریسی کاروانسارادا قالمیشدی. همین آرابا ایله قاییدیب یوکلری داشییاندا مسافرلرین چوخو اوردا ایدی. شیرزادلا ائلمیرا بیر طرفده دورموشدو. ائلمیرا آغلاییردی. من اونلارین یاخینلیغیندا ایدیم. دانیشیقلارین ائشیدیردیم. اونلار روس دیلینده صحبت ائدیردیلر. ائلمیرانین الینده دستمال وار ایدی. او دایم گؤزلرینین یاشینی سیلیر و "سن منه دئمیشدین ساراب بؤیوک شهردیر، حال‌بو کی، بیز کنده گئتملی‌ییک"، دئییردی. شیرزاد ایسه ائلمیرانین گؤز یاشلارینا دؤزه بیلمیرمیش کیمی دئییردی:

- ائلمیرا! بیز موقتی اولاراق کنده گئدیریک. کنده قالان دئییلیک. من سنه سؤز وئریرم کی، تبریزه یا دا تهرانا گئتملی‌ییک.

من بو منظره‌نی گؤروب ناراحات اولدوم. اوره‌گیم ائلمیرایا یانیردی. او حاقلی ایدی. سونرا ایسه اؤز-اؤزومه دوشونه‌رک "آدام اؤز سئوگیلیسی ایله جهنمه ده گئتسه اورا بهشت اولار"، دئییردیم. شیرزادلا گؤروشوب اوندان آیریلدیم. او گونو بیز عایله‌میزله مشهدی ابوالقاسیما قوناق اولدوق. صحبت اسناسیندا معلوم اولدو مهماندا‌ریمیزین اؤزو ده سککیز ایل قاباق باکی‌یا گئتمیش و بیر ایل قالاندان سونرا یئنه ایرانا قاییتمیشدیر. او بیزدن باکی‌دا اولان سومالیلاردان خبر آلیردی. او گئجه یاتماغا اؤز اوتاغیمیزا قاییتدیق. بئش گون یوللاردا یوخوسوزلوق چکمیشدیک. بو مدّتدن سونرا اؤز یورغان دؤشکلریمیزی آچیب راحات یاتدیق. مشهدی ابوالقاسیمین مندن ایکی یاش کیچیک احد آدلی بیر اوغلو وار ایدی. نئچه ایل مولّا مکتبخاناسیندا درس اوخوموشدو. اونونلا تئز دوست اولدوق. ائرته‌سی گون اونونلا گزمه‌یه چیخدیق. احدین محله یولداشلاری منه حیرتله باخیردیلار. اونلار بیرینجی دفعه ایدی کی، خاریجدن گلن بیر نفری گؤروردولر. منیم اگنیمده‌کی پالتارلار اونلارینکیندان چوخ یاخشی ایدی. منی اونلاردان باشلیجا اولاراق فرقلندیرن باشیمداکی کئپی ایدی. اونلار یا باشی آچیق ایدیلر، یا دا اؤزلرینه مخصوص

پاپاقلاری وار ایدی. اونا گؤره ده پاپاغیما چوخ دقت یئتیریردیلر. بئله‌لیکله اونلارلا دوست اولدوم. اوشاقلار منیم صحبتلریمه دقتله قولاق آسیردیلار. آمما اونلارین بیری چوخ قاش قاباقلی ایدی. منیم دانیشیقلاریما قولاق آسمیردی. احددن بونون سببینی سوروشدوم. "او اوغلان محله اوشاقلارینین قوچوسودور، هامی اوندان قورخور"، دئدی. من اؤز حسابیمی بیلدیم. اؤز-اؤزومه "سارابدا قالان دئییلم، اونونلا دوست اولمالی‌یام، قوی اوره‌گینده کین قالماسین"، دئدیم. بونا گؤره ده اونونلا گوله-گوله دانیشیردیم. آمما بونون هئچ تأثیری یوخ ایدی. اوچونجو گون ایدی کی، سارابدا ایدیک. یئنه محله اوشاقلاری باشیما یغیشمیشدیلار. من اونلارا باکی‌دان صحبت ائدیردیم. بو آندا آدی عزیز اولان همین اوغلان گلیب اؤنومده دایانیب آجیقلی حالدا دئدی:

- منیمله ووروشورسان؟

- سن منه نه ائدیبسن کی، سنینله ساواشام.

او نه قدر آجیقلی حالدا دئدیسه من اونا گوله-گوله جاواب وئردیم. عزیز اوشاقلارین اوزونه باخیب گؤلومسه‌دی. او ایسته‌ییردی اوشاقلارا دئسین کی، گؤردونوزمو مندن قورخور. احد ایله ناهارا ائوه قاییتدیق. احددن خبر آلدیم کی، عزیز نه اوچون منیمله بو جور رفتار ایله‌ییر؟ احد دئدی اونونلا ایشین اولماسین. او کلله ووروماقدا چوخ اوستادیر. منی گولمک توتدو. احد خبر آلدی نیه گؤلورسن؟ من گولمه‌گیمین سببین اونا دئمه‌دیم. باکی‌دا دؤیوش زامانیندا کلله‌دن استفاده ائتمک مد ایدی. بو دؤیوشون اؤزونه مخصوص فن‌لری وار ایدی. من بو فنلری بیلیر و اؤزونو نئجه مدافعه ائتمه‌گی ده باجاریردیم. دعوا اولماسین دئیه ساراب اوشاقلاریندان گئن گزمک ایسته‌ییردیم. آممـا یاشیمین طلبلری بونا مانع اولوردی. اون بئش یاشیما گیرمیشدیم. بو یاشدا اولان جاوانلارین ان دلیسوو زامانلاری اولور. سارابدان خوش خاطره‌لرله آیریلماق ایسته‌ییردیم. آممـا عزیز قاباغیمی کسمیشدی. او مندن ال چکمیردی. آتماجا سؤزلر دئییب منی تحریک ائدیردی. من ایسه اهمیت وئرمیردیم. نه ایسه عزیز ایشینی گؤردو. قاباغیمدا دایانیب دئدی:

- سن دونن باکی‌دان گلیب بو گون سارابدا قوچولوق ائدیرسن؟

آرا وئرمه‌دن یاخامدان توتماق ایسته‌ینده من اوندان قاباق فرصتدن استفاده ائدیب یاخاسیندان یاپیشدیم و اونو اؤزومدن گئنده ساخلادیم. نه قدر چالیشدی کلله ایله منی وورسون، باجارمادی. او منی او زامان ووِرا بیلردی کی، اللریمی یاخاسیندان چکه بیلسین. آتیلیب دوشدوکجه یورولوردو. آخیردا اؤزونو منیم الیمدن قورتارماق اوچون یول آختاریردی. من بونو گؤروب اونو ایکی اللی دالا ایته‌له‌دیم. عزیز دال- دالا گئدیب یئره ییخیلدی. یئردن دوراندان سونرا "گؤر سنه نه ائده‌جه‌گم"، دئییب اوشاقلاردان آیریلدی. هامی منه باخیردی. اونلار فیکر ائده بیلمیردیلر کی، قضیه بو نتیجه ایله قورتارسین. محله اوشاقلاری اوره‌کدن سئوینیردیلر. من بونو گؤزلریندن اوخویوردوم. آممَا ظاهرده ناراحات گؤرونوردولر. من اؤزوم ده ناراحات ایدیم. آممَا منیم گناهیم یوخ ایدی. سارابا گلدیگیمیزدن دؤرد گون کئچمیشدی. آتام بیر آت کرایه ائدیب کندیمیزه گئتدی. او ایسته‌ییردی کی، کنددن قاییداندا اؤزو ایله مالدان اولاغدان گتیرسین و شئیلریمیزی اونلارا چاتیب کندیمیزه آپاراق. آتامین کنددن قاییتماغی بئش گون چکدی. اؤزو ایله اون ایکی اولاغ و کندلیلریمیزدن بئش نفر گتیرمیشدی. اونلار اوتوز کیلومئتر یول گلمیشدیلر. اولاغلاری حه‌یطه بوراخیب، ناهار یئمه‌یه و بیر آز دینجلمگه اوتاغا چیخدیلار. منیم الیمه گیره‌وه دوشموشدو. او واختا قدر اولاغ مینمه‌میشدیم.

آتام کندیمیزه گئدن گونونون آخشامی کنده چاتمیش، گئجه‌نی اوردا قالمیش و کند اهالیسینه قوناقلیق وئرمیشدی. بیزیم کنده ان یاخین قوهوملاریمیزدان بی‌بیم ایدی. اونلارین جمیله آدلی بؤیوک قیزلاری وار ایدی. او مندن بیر یاش بؤیوک ایدی. ایکینجی دره‌جه‌لی قوهوملاریمیز چوخ ایدی. کندیمیزین بئش کیلومئترلیگینده مهربان آدلی بؤیوک بیر کند وار ایدی. اونا مین ائولی مهربان دئییردیلر. دئمک اولار کی، بیزیم ماحالمیزین مرکزی ساییلیردی.

حاشیه:

ماحالیمیز "آلان‌بیراغوش" آدلانیردی. قیرخ پارچا کنده یاخین اولان بو ماحالین مرکزی مهربان کندی ایدی. بو کند اقتصادی باخیمدان دا اهمیّتلی ایدی. بئله کی، اطراف کندلرین هامیسی آلیش-وئریش

مرکزی ایدی. اودور کی، مهربانین چوخلو دوکانلاری و بازاری وار ایدی. آلان‌بیراغوشون کندلرینین اکثریتینده خالچا توخونوردو. اهمیتی چوخ اولان بو صنعتین مرکزی یئنه ده مهربان ایدی. بو بؤیوک کندین مکه‌یه گئتمیش حاجیلاری دا چوخ ایدی. اونلارین دوکانلاریندا خالچا توخوماق اوچون لازیم اولان مواللار: خاما، ایپلیک، بویاق و باشقا یاشایش شئیلری ساتیلیردی. مهرباندا اولان دوکانلارین اؤزلرینه مخصوص مشتریلری وار ایدی. بو مشتریلر و یئنی خالچا توخویانلار اونلارا مراجعه ائدیب خاما، ایپلیک، بویاق گؤتوروب خالچا توخوماغا باشلاییردیلار. بو شرطله کی،توخودوقلاری خالچانی یالنیز خام مال آلدیقلاری آداما ساتمالیدیر. سؤز بوراسیندادیر کی، توخونان خالچا گونده‌لیک قیمتله حساب اولونمالیدیر. اودا قالیردی خالچا آلانین انصافینا. ساتیش زامانی خالچا توخویانین نیسیه آپاردیغی قند، چای و س. بو کیمی شئیلر پولو حسابلانیر، خالچانین قیمتیندن چیخیلیر وقالان پول ایسه بؤلونوردو. بئله‌لیکله خالچا توخونان مدتده نیسیه آپاریلان قند، چای، ات و باشقا مالارین قیمتی چیخیلدیقدان سونرا ایش توخویان بیر آز دا بورجلو چیخیردی".

مهرباندا میرحسین و میربابا آدیندا ایکی عمیم وار ایدی. میربابا عمیم بیزدن بیر آی قاباق باکی‌دان مهربانا گلمیشدی. بونلاردان علاوه آتامین مهرباندا اوچ عمیسی اوغلو وار ایدی. کندیمیزین اهالیسی باکی‌یا کؤچندن سونرا کندی خرابه گؤروب مهربانا کؤچموشدولر. هامیسی روضه‌خوان ایدی. بئله‌لیکله آتامی مهرباندا یاخشی استقبال ائتمیشدیلر. آتام دا بو استقبالین عوضینده یوز نفره یاخین آداما قوناقلیق وئرمیشدی. بئله‌لیکله آتام اونلارین نظرینده سخاوتلی بیر شخصه دؤنموشدو. هامی آتاما حؤرمت ائدیردی.

آتامین کندیمیزدن گتیردیگی آداملاری من یاخشی تانیمیردیم. گئجه‌نی بیزده قالیب سحر تئزدن اویانیب، یوکلری اولاغلارا چاتماغا باشلادیلار. یاریم ساعاتدان سونرا بیز آماده ایدیک. آتام و بیز نئچه گون قوناغی اولدوغوموز مشهدی ابوالقاسم و اونون عائله‌سیله وداعلاشیب یولا دوشدوک. یای فصلی اولدوغونا باخمایاراق آخشامدان دوشن شئه هاوا سرینلشدیرمیشدی. ساوالانین باشیندا گؤرونن قار لکه‌لری داغین عظمتینی داهادا آرتیریردی. اولدوغوموز ائوین قاباغیندا بؤیوک سو آرخینین کناریندا اکیلن سؤیود آغاجلاری اؤز تئللری ایله آینا کیمی دورو آخان سولارا گونشین چیخماسینی خبر وئریردی. الوداع ساراب! سن کیچیک اولسان دا منه ساوالان کیمی بؤیوک گؤرونورسن.

سن کیچیک اولسان دا "کوره‌گینده کل گیزله‌نن" بؤیوک اوغوللار بویودوبسن. ساراب سن بیزه "محبوب"لار، "قاسم خان"لار وئریبسن. الوداع ساراب! ایکینجی گؤروشه قدر.

کاروانیمیز سارابین توزلو کوچه‌لریندن غربه طرف حرکت ائدیردی. بیز کندیمیزه گئدیردیک. توزونو گؤرمه‌دیگیم و سونرالار عاشقی اولدوغوم دده-بابا کندیمیزه گئدیردیک. من حیاتیمی دؤرد دؤره‌یه بؤلموشم: باکی، کند، تبریز تهران. ایندی باکی‌داکی مکتبلی، شعرلی گونلریمی آرخادا قویوب کندلی حیاتیما آیاق باسیردیم. آیریلاری کیمی منیم ده گله‌جگیمدن خبریم یوخ ایدی. آمما بیرجه بونو بیلیردیم‌طالعیم خوش اولمایاجاقدیر. بیرینجی دفعه انزه‌لیده راست گلدیگیم خانا، گؤموشو خز پئنجه‌گیمی الیمدن آلان رضاخانین قولدور کلانتریسینه باخیب آیاغیما پولاددان چاریق، گئیب الیمه دمیردن عصا آلمالی ایدیم. کاروانیمیز سارابی ترک ائدیر، آنام و کیچیک قارداشلاریم یوکو آز اولان اولاغلارین اوستونده اوتوروب ییرغالانیردیلار. بیز ایسه کاروانین یانیندا گئدیردیک. یوللارین کناریندا بیچینچیلر اکین ییغیردیلار. هر کندین یانیندان اؤتنده دقتله باخیردیم و اؤز گؤرمه‌دیگیم کندیمیزله مقایسه ائتمک ایسته‌ییردیم. آمما باجارمیردیم. پالچیقدان تیکیلمیش آلچاق ائولری گؤرنده بیلیردیم کی، بیزیم ده ائولریمیز بو ائولر کیمی اولاجاقدیر. کاروانیمیز یول گئدیردی. ماراقلی بوراسی ایدی کی، ساوالان داغی دا بیزیمله حرکت ائدیردی. بیز اوندان آرالاندیقجا او ساغ طرفیمیزده ائله بیل گئتدیکجه بوی آتیب بؤیویوردو. قارشیمیزا بؤیوک بیر چای چیخدی. یای اولدوغونا گؤره سویو قورواموشدو. آتام منه یاخینلاشیب دئدی:

- سویو آجیدیر؟

- یوخ آجی دئییل آمما شوردور.

- اونا گؤره آجی دئییرلر.

آتام علاوه ائتدی:

- پاییزدا بو چایین سویو چوخالیر. بعضی یئرلرده آدام بویوندان یوخاری قالخیر.

من فیکره گئتدیم. آمما هاردان بیلئیدیم بو چای بیر زامان منیم کند حیاتیمدا مونیسیم اولاجاقدیر. گون‌اورتایا آز قالمیشدی. گونش باشیمیزین اوستونده اویناشیردی. هاوانین

ایستیسی آنامی و قارداشلاریمی الدن سالمیشدی. قاباقدا یول کناریندا بیر نئچه آغاجلیق گؤرونوردو. کندلیلریمیزدن بیری خبر وئردی کی، او آغاجلارین دیبینده بیر بولاق واردیر. اورا چاتان کیمی ناهار یئییب بیر آز دینجه‌لمک قارارینا گلدیک. یوکلری آچیب یئره قویدولار. من بولاق باشینا گئتدیم. سئیرک بیر چمنلیک دؤشونده قرار تاپان بو بولاقین آیاغی آخیب آغاجلارا دوغرو گئدیردی. بوراداکی قیزیل سؤیودلرین بیتمه‌سی ده بو بولاغین برکتیندن ایدی. گئنیش بیر سفره آچیب یول اوچون گؤتوردویوموز ناهاری یئییب اوستوندن ده بولاق سویو ایچیب استراحت ائتمگه باشلادیق. یوکلری اولاغلارا چاتیب یولا دوشنده گون اگیلمیشدی. هاوا ایستی اولسا دا یولوموزا داوام ائتدیردیک. بیز یولون یاریسینی گلمیشدیک یاریسی ایسه قالیردی. یولوموزون اوستونده "ارزنه" آدلی بیر کند وار ایدی. بو کندده آتامین میرصالح آدلی بیر عمیسی و اونون اوغلو میر محمود و عایله‌سیله یاشاییردی. هامی آجلیقدان باکی‌یا کوچندن سونرا کندین خرابه قالدیغینی گؤرن آتامین عمیسی ارزنه کندینه کؤچوب بوردا یاشامالی اولموشدولار. روسیانین دونباس شهرینده یاشایان و گؤروشونه گئتدیگیمیز میرآغا آتامین عمیسی میر صالحین اوغلو ایدی. آتامین نظری بیر باشا اؤز کندیمیز زنگیلابادا گئتمک ایدی. آمما دئیه‌سن بو ارزنه‌دن اؤتوب کئچمک اولمایاجاق. آتامین اؤز عمیسیندن آیریلماسی ایییرمی ایله چاتیردی. گون باتمامیش آتام ارزنه کندینه بیر نفر موشتولوقچو آدیله یولا سالدی. او تله‌سیک گئتدی. کنده یاریم کیلومئتر قالاندا أللی نفره یاخین بیر دسته آداملارین بیزه طرف گلدیگینی گؤردوک. میرصالح عمینین الینده عصا، آغ ساققالی سینه سینه چاتاردی. آتام عمیسینه طرف یئریدی. بیزیم کاروانلا کنددن گلن آداملارین آراسیندا قول-بویون اولوب آغلاماغا باشلادیلار. بو شادلیق آغلاماغیندان هامی غمگین اولموشدو. اونلارین دا گؤزلرینده یاش علامتی گؤرونوردو. میرصالحین اوغلو میرمحمود احوالاتی بئله گؤرنده نؤحه اوخوماغا باشلادی. ایندی هامی هؤنکور-هؤنکور آغلاییردی. بیر آز سونرا آراملیق اولدو. میرصالحین آتامدان بیرینجی سؤالی بو اولدو:

- منیم اوغلوم میرآغادان منه بیر خبر گتیریبسنمی؟

آتام:

- بلی گتیرمیشم. ایرانا گلمه‌میشدن قاباق گئتمیشدیک یانینا. کئفی سازدیر. اوندان سنه شکیل ده گتیرمیشم.

آتام جئبینده حاضر ساخلادیغی شکیلی عمیسینه طرف اوزاتدی. او شکیلی آلیب باخدی. سونرا سینه‌سینه باسیب آغلایا-آغلایا یئره اوتوردو. بو آغلاماغین اینیلتیسینه تاب گتیره بیلمه‌ین جاماعات یئنه آغلاشماغا باشلادی. بئله‌لیکله یاواش-یاواش کنده طرف حرکت ائتدیک. وضعیّتی بئله گؤرنده داها یولوموزا داوام ائده بیلمه‌دیک. گئجه‌نی ارزنه ده قالمالی اولدوق. عمیمین بؤیوک بیر اوتاغی وار ایدی. شام یئیندن سونرا اوتاق جاماعاتلا دولدو. هامی باکی‌دان خبر آلیر، اوردا اولان قوهوم قارداشلاریندان سوروشوردولار. آتام دا اونلارا لازیم اولان جاوابلار وئریردی. کندین کندخداسی دا مجلسده ایدی. اونون خواهشی ایله میرمحرّم عم‌اوغلو روضه اوخوماغا باشلادی. روضه‌ده نذیر وئرمه‌یه باشلادیلار. هامی اؤز امواتلاری باره‌سینده صالاوات چئویرمه‌یی خواهش ائدیردی. مجلس قورتاراندان سونرا گئجه‌نی یاتیب دینجلدیک. سحر تئزدن زنگیلابادا یولا دوشدوک. بیر نفر کاروواندان آیریلیب کنده موشتولوق آپاردی. کاروانیمیز بیر چایدان کئچنده آتام دئدی: "بو، چای همین آجی چایدیر بیزیم کندین یانیندان اؤتور". بیز بو چایین کناری ایله گئدیب زنگیلابادا چاتمالی ایدیک. چایین ساغ طرفینده قیرمیزی رنگه چالان سیرا تپه‌لر اوزانیب گئدیردی. سونرالار بیلدیم کی، بو چایین یاتاغی و قیرمیزی سیرا تپه‌لرین آلتی دوز معدنیدیر. اونا گؤره ده یایدا چایین سویو قورویاندان سونرا و یاتاغیندا قالان سو گؤلمه‌چه‌لری تامامیله شور اولور. کنده یاخینلاشدیقجا قلبیم دؤیونوردو. قاباغیمیزدا اولان تپه‌لر کندین گؤرونمه‌سینه مانع اولوردو. او زامان نه بیلئیدیم کی، بیر زامان گله‌جک بو یاماجلارا، دوزنگاه‌لارا، دره‌لره آیاقلاریم ده‌یمه‌ین یئر قالمایاجاق. کاروانیمیز یول گئدیردی. یاریم ساعاتدان سونرا کنده چاتاجاقدیق. یاریم ساعاتدان سونرا حیاتیمین ایکینجی مرحله‌سی باشلاناجاقدی. بو مرحله حیاتیمین هم شیرین هم ده آجی گونلری اولاجاقدی. آمما من بو آجیلیقلاری دا اونون شیرینلیکلرینه باغیشلامیشدیم. بیز کنده یاخینلاشیردیق. یولون کناریندا بوغدا زمیلرینی بیچن کندلیلریمیز ایشلریندن ال چکیب بیزیمله گؤروشوب خوش گلدین دئییردیلر. اونلار

بوغدا باغلارینی گؤتو اوسته یئره ووروب صالاوات چکیردیلر. من بونلارین معناسینی باشا دوشه بیلمیردیم. بیر دسته آدامین کنده بیزه طرف گلدیکلری گؤرونوردو. بونلار بیزیم استقبالیمیزا گلن اؤز کندلیلریمیز ایدی. قاباقدا بیر تپه‌نین اوستونده اوجا بیر بورج گؤرونوردو. بو بورجون او طرفی زنگیلاباد ایدی. استقبالیمیزا گلنلرین چوخونو تانی‌ییردیم. اونلار باکی‌دان گلن یئنی مهاجرلر ایدی. اونلارلا تانیش ایدیم. بونلارین بیری قدرت آدلی بیر اوغلان ایدی. اونونلا اوشاق واختیمیزدان بیر کوچه‌ده بؤیویوب بوی آلمیشدیق و بیر صینیفده اوخویوردوق. قدرتی گؤروب چوخ سئویندیم. بیر چادرالی آرواد منی قوجاقلاییب اؤزومدن اؤپمگه باشلادی. بو منیم بی‌بی‌ام ایدی. بیز دئدیگیم بورجون آشاغی طرفیندن کنده گیردیک. بوردان کندین داملارینین اوستو گؤرونوردو. کندین بعضی یئرلرینده آبادلیق گؤرونوردوسه ده خارابا قالمیش کالاوالار حدیندن آرتیق ایدی. آجی چای ایلان کیمی بورولا-بورولا کندین یانیندان اؤتوب اوزو آشاغی اوزانیب گئدیردی. سول طرفده کندین غربینده اوجا تپه‌نین اوستونده قبرستانلیق یئرلشیردی. قبیر داشلاری اوزاقدان نظری جلب ائدیردی. کندین کوچه‌لرینده و حیطلرینده یاشیللیقدان اثر یوخ ایدی. بیر انسان قدر کؤلگه‌سی اولان بیر آغاج دا گؤزه گؤرونمووردو. بیر نئچه دامین اوستونده اوت تایالاری، کوچه‌لرینده کوما شکلینده قالاقلار چوخ ایدی. کندین شرقینده آجی چایین کنارینا چادرالی قادینلار و قیزلار نه اوچونسه جمع اولموشدولار. آه... منیم کیچیک و خرابه کندیم بو سنمیسن؟ سونراسی منیم بؤیوک عظمتلی دونیام بو سنمیسن؟ منیم نه آتمالی، نه ده توتمالی کندیم بو سنمیسن؟ ای منیم حیاتیمین ایکینجی مرحله‌سی بو سنمیسن؟ کنده ائویمیز اولمادیغینا گؤره بی‌بیم گیلین ائولرینده قالمالی ایدیک. اونا گؤره ده اولاغلاری اونلارین حیه‌طینه چکیب یوکلری آچماغا باشلادیلار. من و قدرت بیر دیوار کؤلگه‌سینده اوتوروب صحبت ائدیردیک. بو زامان ایکی چادرالی قیزین بیزه طرف گلدیگینی گؤردوم. بو قیزلارین بیرینی تانیدیم. بی‌بی‌مین قیزی جمیله ایدی. من جمیله ایله گؤروشوب حال احوال توتاندان سونرا یانینداکی قیزی منه گؤستریب دئدی:

- میرهاشم! بو قیزی تانی‌ییرسانمی؟

- یوخ تانیمیرام، دئدیم. یادیما گلمیر.

- بو سنین زئینی دایی‌نین قیزی فاطمادیر.

سونرا یادیما دوشدوکی، اونلار سککیز ایل بوندان قاباق باکی‌دان کنده گلیبلر. فاطما منه دقتله باخیردی. اونلار وداعلاشیب آیریلدیلار. گؤزدن ایته‌نه قدر فاطما ایکی دفعه آرخایا دؤنوب باخدی. اونون بو باخیشلاری منی فیکره آپاردی: گؤره‌سن بو باخیشلارین معناسی ندیر؟ من ایندیه قدر بئله قیز باخیشینا راست گلمه‌میشدیم. باکی‌دا مکتب‌ده درس اوخویاندا صینیفیمیزده چوخلو قیزلار وار ایدی. بیز اونلار ایله باجی-قارداش کیمی رفتار ائدیردیک، بیر-بیریمزه چوخ باخمیشدیق. آمما بو باخیشلا او باخشیلارین معناسی فرقلی ایدی. قدرت‌له بیرلیکده چای قیراغینا گئتدیک. بو چای کندین سطحیندن چوخ آشاغیدا ایدی. کنارلاری ایسه آغ دوز قاتلاری ایله آغاریردی. اوردان قاییدیب بورجون یانینا گلدیک. بو بورج کندین ان یوخاری سطحی شریف دیکینین اوستونده تیکیلمیشدی. اوردان باخاندا ائولرین ایچی ده گؤرنوردو.

بئله‌لیکه کیچیک کندیمیزی بیر نئچه دقیقه‌ده گزیب دولاندیق. یوکلر آچیلیب بی‌بیم گیلین ائولرینه ییغیلمیشدی. بیز اؤزوموزه ائو فیکرینده اولمالی ایدیک. گون هله باتمامیشدی. آتام بیر نئچه نفرله شریف دیکینین غرب طرفینده کالاوالارا باخیردی. اونلارین یانینا گئتدیم. آتاملا اونلارین آرالارینا گئدن صحبتدن معلوم اولوردو کی، بو کالاوالارین یئرینده اؤزوموزه ائو تیکملی‌یک. ائرته‌سی گون بیر نئچه نفر ایله کؤهنه کالاوا دیوارلارینی سؤکوب هامارلاماغا باشلادیق. بیچین و خرمن واختی اولدوغونا گؤره کنده بئکار آدام یوخ ایدی. تیکینتی ایشینی بیر نئچه گون دالی آتمالی اولدوق. قبرستانین یانیندا یئرله‌شن خرمنلرده قیزغین ایش گئدیردی. بیچینی قورتارانلار بوغدا درزلرینی آچیب خرمن یئرینه داغیدیر، اؤکوز، اینک، اولاغ کیمی بؤیوک حیوانلاری اوزون سیجیملرله بوغازلارینداں بیر-بیرینه باغلاییب بوغدا کولشلرینین اوستونده دولاندیریب هولا سوروردولر. سحردن باشلانان بو ایش آخشام اوستو قورتاریردی. یعنی بوغدا کولشلری اوغولوب سامانا دؤنوردو. سونرا بیر یئره ییغیب کولک اسنده سوورماغا باشلاییردیلار. بیر یا ایکی ساعاتدان سونرا سامان بوغدادان آیریلیر و خالص بوغدایئرده

قالیردی. بو آغیر زحمتلی ایشلری گؤرنده اؤز- اؤرومه سؤال وئریردیم: "گؤرهسن من ده بو کند ایشلرینی اؤیرهنیب عهدهسیندن گله بیلهجهگممی"؟ نهایت من کندلی بالاسی اولموشدوم. چؤرهک یئمک ایستهییرمسه بو ایشلرین عهدهسیندن گلمهلییم. آخشام سرینلیگی دوشوب، بیراغوش داغلارینین اوستونو مئه بوروموشدو. نارین اسن نسیم کولگی انسانا روح وئریردی. الوان گونش سون نفسلرینی چکیردی. غربین اوستونده قیزاران آغ بولودلار ساریلیق آزارینا بورونموش و زعفران رنگینده ایدی. خرمنلرین باشی اوسته اوچان یاراسالار هر بیر نؤقطهیه باش ووروب اؤز پروازلاریندا ایدیلر. صاف طبیعتین نه اولدوغونو بیرینجی دفعه حس ائدیردیم. هله عائلهمیزین گلهجک طالعی قارانلیق ایدی. قارشیمیزدا پاییز، قیش مؤسوملری بیزه دیش آغاریردی. بیزه غالبیت لازیم ایدی.

حاشیه:

۱۳۱۷-نجی شمسی ایلین شهریور آیینین آخیرلاری قولدور رضاخانین اصولاداره‌سی قلینجینین کسگین زامانی ایدی. او انگلیس دؤلتینین سیاستی ایله تاخت-تاج صاحبی اولموشدو. ساوادسیز و شاهلیق شعورندان بهره‌سیز اولدوغونا گؤره مملکتی کؤهنه‌لیکدن چیخاریب آوروپا اؤلکه‌لری کیمی مدرن ائتمگی اهالینین پالتارلارینی ده‌گیشمکده بیلیر، کیشیلرین لبّاده و آرخالیق عوضینه پئنجک-شالوار گئییب باشلارینا پهلوی پاپاغی قویماقدا، آروادلارین ایسه چادرانی آتیب یئرینه دار دون گئییب باشلارینا قادین شلیاپیاسی قویماقدا گؤروردو. بونو باشا دوشموردو کی، مین ایلدن آرتیق اوزون بیر مدّت عرضینده یارانمیش مدنیّتی نئچه ایلین عرضینده ده‌گیشمک ممکن دئییل. بونا باخمایاراق اونون امری ایله آلتمیش بئش فایزی ساوادسیز اولان خالقین ظاهر سیستمینی ده‌گیشمکله یئنی بیر جمعیّت یاراتماق ایسته‌ییردی. امنیه اداره‌لرینین الینه فرصت دوشموشدو. اونلار کند به کند گزیب باشیندا چادراسی اولان آروادلاری تعقیب ائدیردیلر.

کندلیلر خرمنده ایشله‌ییردیلر بیردن اوشاقلار اوجا سسله؛ "امنیه گلیر- امنیه گلیر"، دئیه‌های-کوی سالدیلار. کنده قاچاقاچ باشلاندی. خرمنده چادرالارینی بئلینه باغلاییب ایش گؤرن آروادلار ال- آیاغا دوشوب ائوه قاچماغا باشلادیلار. نئچه دقیقه‌دن سونرا کنده بیر نفر ده اولسون قادین گؤزه گؤرنموردو. هامیسی ائوه گیریب قاپینی دالدان باغلاییردیلار. بو آندا اییرمی *نفر آتلی امنیه کنده وارد اولدو. اونلار میر غضب کیمی گؤزلری قیزارمیش حالدا کوچه‌لری گزیر هر دئشیگه باش سوخوردولار. آمما اوخلاری داشا دگمیشدی. امنیه‌لر دوغرودان دا چادرا ایله مبارزه ائتمک فیکرینده دئییلدیلر. بو حادثه تصادفی*

اولاراق باش وئرمیشدی. اهالیسی تامام مسلمان اولان بیر مملکتین خالقی بو قانون-قایدایا نفرت ائدیردیلر. جاوان قادینلار و قیزلار بو حاقدا شعر قوشوب اؤز آرالاریندا اوخویوردولار:

امنیه گلیب، نم نیه گلیب

چادیر اؤولادی تنگیه گلیب

مسئله بونونلا قورتارمیردی. رضاخان مسلمانلارین دین رهبرلری ایله ده مبارزه آپاریردی. امنیه‌لر اوتانمادان آخوندلارین عمامه‌لری ایله دوشمنچیلیک ائدیردیلر. یوخاریدا قید ائتمیشدیم کی، منیم عمیم و عم اوغلانلاریم اهل منبر ایدیلر. بیر گون عمیم مهرباندان بیزه قوناق گلمیشدی. گئتمک اوچون حاضرلاشاندا خبر گلدی کی، کنده امنیه گلیب. عمیم قورخوسوندان آخشاما کیمی کند ایچینه چیخا بیلمه‌دی و صاباحا قدر گؤزله‌ملی اولدو.

کند حیاتی

ائو تیکمک اوچون پول لازیم ایدی. نقد پولوموز اولمادیغینا گؤره باکی‌دان گتیردیگیمیز شئیلردن ساتمالی ایدیک. بیرینجی امیدیمیز باکی‌دان و انزلی‌دن آلدیغیمیز پارچالارا گلیردی. اؤز کندیمیزده و اطراف کندلرده قوهوملاردان تانیشلاردان بیزیم پارچا ساتماغیمیزی ائشیدیب بیلنلر زنگیلابادا تؤکولوب گلدیلر. هره بئش مئتر، اون دوققوز مئتر، اون بئش مئتر آلیب آپاردی. آمما پولدان خبر یوخ ایدی. هامی نسیه آلیردی. نقد پول وئرن آز ایدی. ایکی مین مئتر پارچادان ایرمی بئش فایزی آتامین سخاوتی ایله هدیه ائدیلدی. اونلارین نقد پوللاری هاردا ایدی. خرمندن ائولرینه آپاردیقلاری تاخیل پاییزین آخیرینا کیمی گوج بلا ایله چاتاردی. هر حالدا بیزه یاشاماقدان اؤترو ائو لازیم ایدی. خرمنلر دؤیولوب قورتارمیشدی. ایندی ایسه سامانلاری آنبارلارا داشییردیلار. سامان داشیماق مسئله‌سینده هامی بیر-بیرینه کؤمک ائدیردی. بیرینجی دفعه من ده سامان داشیماقدا اشترکت ائتدیم. بو، منیم ایلک کندلیلیک ایشیم ایدی. من کناردا دایانیب تاماشا ائدیردیم. آتام ایسه کؤمک ایدیردی. "نه اوچون کناردا دایانیب باخیرسان؟ گل ایشه گیریش!"، دئدی. من هارادان باشلاماغی بیلمیردیم. سونرا ایسه تامامیله سامان داشیماق ایشیله تانیش اولدوم.

سامان داشیماق اوچون اون-اون بئش عدد بؤیوک تور لازیم ایدی. بو تورلارین ایکی طرفینه یوغون آغاج باغلانمیشدی. بیر نفر آغاجلارین بو طرفیندن، بیر نفر ده او طرفیندن توتوب ساخلامالی ایدی. ایکی یا اوچ نفر ده شهنه ایله سامانلاری تورون ایچینه دولدوروردو. بیر نفر ده تورون ایچینه تؤکولن سامانی آیاقلاییب برکیردی. تور دولاندان سونرا آغاجلاری ببر-بیرینه باغلاییب مؤحکم ائدیردیلر. بو زامان سامان تورونون آغیرلیغی اونون بؤیوک یا کیچیک اولماسیندان آسیلی اولاراق یئتمیش یا یوز کیلویا چاتیردی. سونرا سامان تورونو دؤرد یا بئش نفر قالدیریب اولاغین اوستونه قویوردولار. بیر نفر ده تورون آغاجلاریندان توتوب سامانلیغا طرف آپاریردی. ایکی نفر ایسه سامانلیغا گتیریلن تورلاری آچیب بوشالدیر و تورو دستهلهییب باغلایاراق گئری قایتاریردیلار. من تور آغاجلارینین بیر طرفیندن توتماغا تعیین اولوندوم. بیر آزدان سونرا ایشی دایاندیردیلار. خرمن یئرینده سفره آچیلدی. هامی قلیان آلتی ائلهمگه باشلادی. بو قلیان آلتی پئندیر چؤرکدن و قایماقدان عبارت ایدی. گونواورتا زامانی خرمندهکی سامان قورتاردی. ایمهجیلرین هامیسی خرمن صاحبینین ائوینه ییغیلدی. ناهاردان سونرا هامی داغیلدی. بئلهلیکله منیم کندده ایلک ایشیم باشلاندی. آخرین کیم بیلیر؟

۱۳۱۸-نجی ایلین پاییز گونلری باشلانمیشدی. اؤزوموزه بیر آشیانه تیکمهیه باشلامیشدیق. شریف دیکینین غرب طرفینده، کندین اوجا حصّهسینده اولان کالاوالارین یئرینده ایشلهییردیک. ایشلری چتینه سالان سو مسئلهسی ایدی. یاخینلیقدا بیر سو قویوسو وار ایدی. سویو چوخ آز ایدی. بیر یا ایکی وئدره سو چکدیکدن سونرا سو قورویوردو. اودور کی، حیهطیمیزین بیر طرفینده سو قویوسو قازیلدی. سو چیخمادی. یالنیز بیر یول قالمیشدی. او دا چایدان سو لتیرمک ایدی. بو مسئله ده منیم عهدهمه قویولدو. باکیدان ایکی مؤحکم وئدره گتیرمیشدیک. من سو داشیماغا باشلادیم. بو آسان ایش دئییلدی. آجی چاییندان ایش یئرینه ایکییوز مئتره یاخین مسافه اولاردی. من قیرخ لیتر سو توتان وئدرهلری اوزو یوخاری گتیرملی ایدیم. بو ایشی هر گون سحردن آخشاما قدر تکرار ائتمک مجبوریّتینده ایدیم. وئدرهلر آیاقلاریما توخانیر و ایشی چتینلشدیریردی. اودور کی، باکیدا گؤردویوم و اوردا معمول اولان بیر وسیلهدن استفاده

ائتمگه باشلادیم. آغاجدان بیر مئتر مربع شکلینده بیر کادر قاییردیم. اون مئتر یاریم اوزونلوغوندا اولان ائنلی لئنتین هر اوجونا دمیردن قارماق باغلادیم. مربع کادری وئدره‌لرین اوستونه قویوب قارماقلاری اونلارین قولپلارینا کئچیردیم. اؤرکه‌نی چیگینیمه سالیب سو داشیماغا باشلادیم. بئله‌لیکله وئدره‌لر قیچیما دولاشمیر، گئنده قالیردی. آغیرلیق قوللاریما یوخ، چیگینیمه دوشوردو. بو چوخ راحات ایدی. داشیدیغیم سو ایله پالچیق ائله‌ییب آیاقلاییردیلار کی، یئتیشسین. سونرا بئل‌له کسیب دیوارا قویوردولار. هر گون بئش یا آلتی فهله‌میز اولاردی. اونلارین ایکی نفری مزدله ایشله‌ییردیلر. قالانلاری حؤرمت اوچون کؤمک ائدیردیلر. بیزیم اوچون بیر ائو، بیر اوتاق، تؤیله و بیر سامانلیق لازیم ایدی. هر جور اولورسا، اولسون بونلاری تیکیب قورتارمالی ایدیک. چونکی قیش قاباقدا اؤز دیشلرینی بیزه آغاردیردی. آتام اون باش قویون و بیر اولاغ آلمیشدی. بونلاری ساخلاماغا یئر، اوت، سامان لازیم ایدی. ایشلریمیز یاخشی قاباغا گئدیردی. من هر گون سو داشی‌ییردیم. سویو گتیریب پالچیغین اوستونه تؤکنده آتام اوجا سلسله؛ "پالچیق آیاقلا"، دئیه منه امر ائدیردی. مجبور اولوب آیاقلاماغا باشلاییردیم. آتام عصبانی ایدی. اون بئش یاشیم اولدوغونا باخمایاراق اوندان قورخاردیم. هر بیر ایشی غلط یا گئج گؤرسئیدیم، الینه شاللاق آلیب منی دؤیمکدن چکینمزدی. اودور کی، وئردیگی امرلری یئرینه یئتیریردیم. گونلر اؤتدوکجه دیوارلار اوجالیردی. مهربانداندان بیر نفر قوناغیمیز گلمیشدی. او مصلحت گؤردو کی، دیوار هورنلرین سایینی ایکی نفره چاتدیراق. آتام قبول ائتدی. بنالار ایکی نفر اولدو. بونون آغیرلیغی منیم اوزه‌ریمه دوشوردو. ایکی برابر سو گتیرملی ایدیم. اودور کی، وار گوجومله چالیشیردیم. قارداشلاریم اوشاق اولدوغونا گؤره ایشه یارامیردیلار. من دایم سو داشیییب پالچیق آیاقلاییردیم. ایرمی گوندن سونرا دیوارلار آغاج آتمالی اولموشدو. آغاج تاپماق مسئله‌سی آسان ایش دئییلدی. کندیمیز شورانلیق ایدی. آتام اصفق کندینه گئدیب لازیم اولان آغاجلاری بیر باغدان آلیب نشان وردو و آخشام ائوه قاییتدی. ائرته‌سی گون کندلیلریمیزدن اون دنه اؤکوز آلیب اصنق کندینه گئدیب آغاجلاری کسدیک. اؤکوزلرین بویونلارینا گیو قویوب آغاجلاری گیوه باغلادیلار. قول بوداقلارینی اولاغلارا چاتیب آخشام اوستو کنده قاییتمالی اولدوق.

کندیمیزده بیر بولاق وار ایدی. بو بولاق، دیگر بولاقلار کیمی یوخ، اؤزونه مخصوص بیر بولاق ایدی. یای فصلینده آجی چای قورویور و کنارلارینی آغ دوز قاتلاری اؤرتوردو. چایین یاتاغیندان بیر مئتر کنارا بیر قارینج قازاندا سو چیخیردی. بو سویو کاسا ایله کوزه‌لره دولدوروب ایچمک، چای دمله‌مک، خؤره‌ک بیشیرمک اوچون آپاریردیلار. سویون تامی شور ایدی. آمما یئرلی جاماعات بونو حسّ ائتمیردیلر. کناردان گلن آداملار بو سویو ایچینده اونون شورلوغونو درک ائدیردیلر. بو بولاق تیکدیگیمیز ائوه چایدان داها یاخین ایدی. قیزلار بولاقدان قاییداندا منیم کناریمدان اؤتوردولر. گونده جمعی ایکی دفعه بولاغا گئدن فاطمانین ایشی آرتیق سو داشیماق اولموشدو. من چای کناریندا دایانیب اونون گلیب کئچمه‌سینی گؤزله‌ییردیم. او همیشه بولاقدان تک چیخیب گلیب منیم یانیمدان اؤتنده بیر آز دایانیر تبسمله منه یورولمایاسان دئییردی. آمما او اؤزو بیلمیردی کی، تبسم ائدیب دوداقلاری قاچاندا یاناقلاریندا یاراناں ایکی بالاجا چوخور اونون ملاحتینی سون درجه آرتیریردی. اودور کی، سو داشیماغیما سئوینیردیم.

اصنق کندیندن آلیب گتیردیگیمیز آغاجلارین قول بوداقلارین ووروب کله‌له کؤتور یئرلرینی صافلاییب، بنالارین اوستونو باسدیرماغا حاضرلاشیردیلار. اوتوراجاغیمیز ائوه و تؤیله‌یه ایکی بؤیوک لنگر آلمیشدیق. بو لنگرلرائوین اورتاسیندان آتیلمالی و آلتینا ایکی طرفدن دیرک وورولمالی ایدی. ایکی گون نجارلار تامام اؤزلرینه مخصوص ایشلری گؤروب قورتاردیلار. لنگرلر و اونلارین ساغ و سول طرفینه آتیلان قره‌لیکلر آتیلدی. لنگرلرین آلتینا وورولان دیرکلر قورتاردی. قره‌لیکلرین آراسینا آتیلان پردیلر دوزولوب باشا چاتدی. داملارین اوستونه سوواخ چکیلدی. ائوین، اوتاغین، تؤیله‌نین داخلی ایشلری قورتاردی. آمما لازیم اولان قاپی پئگجره‌لر قالمیشدی. آتام اصنق کندینه گئدیب ایکی دنه یوغون آغاج کسدیردی. همین کنده اونلاردان تاختا چکدیلر. مشهدی یعقوب آدلی بیر نفر ایشله‌ییردی. هله قاپیلار قورتارمامیشدی. آتامدان بئش تومن پول ایستدی و؛ "من بو گون کندیمیزه گئدیب ائویمیزه باش وورمالییام، صاباح یئنه گلیب قاپیلاری ایشله‌یب قورتارارام"، دئدی. آتام الین بو جئبینه او جئبینه سالدی. او پول آختاریردی. جئبلرینده پول قالمامیشدی. منی چاغیریب؛ "گئت احمد کیشیدن بئش تومن پول آل،

اونون بیزه بورجو وار"، دئدی. من احمد کیشینی تاپیب اوندان بئش تومن ببزه اولان بورجونو ایستدیم. او دئدی ایندی یوخومدور، خرمن‌ده وئره‌رم. مقصدی گلن خرمن ایدی. گلن خرمنه ایسه هله اون آی قالیردی. بئله‌لیکله آتام منی بیزه بورجلو اولان آداملارین هر کیمین یانینا یوللادیسا، خیری اولمادی. اونلار دا گلن خرمن‌ده وئره‌رم دئدیلر. آتام هاردانسا بئش تومن پول تاپیب نجار مشهدی یعقوبا وئریب اونو یولا سالدی. یئنه صاباح گلیب قاپیلاری قورتاریب یئریندن آسدی و گئتدی. ائوه، اوتاغا، تؤیله‌یه لازیم اولان پئنجره‌لر قالمیشدی. او زامانین پئنجره‌لری شهرلرده اولان پئنجره‌لر کیمی دئییلدی. کند پئنجره‌لری قیرخ سانت ائنینده قیرخ اوزونلوغوندا اولان شبکه‌لی کیچیک پئنجره‌لردن عبارت ایدی. بو پئنجره‌لری اؤزوم عهدمه گؤتوردوم. من آز چوخ نجارلیق بیلیردیم. بیز باکی‌دان گلنده شئی‌لریمیزین چوخونو سه‌لایی و یونولموش تاختالاردان قایریلان صاندیقلاردا گتیرمیشدیک. ایندی او صاندیقلار قالیردی. من اونلاری سؤکوب باکی‌دان گتیردیگیمیز چکیج، میشار، کلبه‌تین، رنده ایله رنده‌لیب لازیمی اؤلچولرده کسدیم. سونرا ایسکنه ایله دئشیک آچیب قوراشدیردیم و اون دنه پئنجره دوزلتدیم. اونلاری یئرینه قویوب یانلارین برکیتدیم. قیش اولدوغونا گؤره بو پئنجره‌لرین اوستونه کاغاز یاپیشدیردیم. بو دا سویوغون قاباغین آلماقدان اؤترو ایدی. بئله‌لیکه قیشا اون بئش گون قالاندا تیکدیگیمیز ائوه کؤچدوک. آلدیغیمیز حیوانلاری تؤیله‌یه آپاردیق. منیم حیواندارلیق ایشیم باشلاندی. هر گون اوت دوغرامالی، اونو سامانلا قاتمالی و حیوانلاری یئمله‌ملی ایدیم. آجی چای سئل گلیردی. داها بولاقدان اثر قالمامیشدی. هامی چایدان سو آپاریردی چایین سویو بولانیق و لئهلی اولدوغونا گؤره سو کؤزه‌لرینی آخشام یاتاندا ایستی تندیره قویوردوق. سحره کیمی دورولور و ایشلتمک اوچون حاضر اولوردو. نئچه گون ایدی فاطمانی گؤرموردوم. جمیله اونون ناخوش اولوب یاتاقدا یاتدیغینی منه خبر وئردی. ایندیه قدر اونلارین ائولرینه گئتمه‌میشدیم. نه بهانه‌سیله گئتمه‌یه فیکیرلشیردیم. شام واختی شام یئیندن سونرا فاطمانین قارداشی حسینقولو بیزه گلدی. اوزونو منه توتوب دئدی:

– آتان بیزده‌دیر. دئییرکی، کتابلارینی گؤتوروب بیزه گله‌سن.

من بونو آللاه‌دان ایسته‌ییردیم. حسینقولو فاطمادان اون یاش بؤیوک اولاردی. آتا، آناسی اونو اوشاق ایکن باکی‌یا آپارمیش و او، باکی‌دا مکتبه گئتمیشدی. عرب الیفباسی ایله بئش یا آلتی صینیف درس اوخوموشدو. بیز باکی‌دان گلمه‌میش ائولنمیشدی. حسینقولو گئدندن سونرا آذربایجان خالق ناغیللاری کتابینی گؤتوروب فاطماگیله گئتمک اوچون ائشیگه چیخدیم. قیشین اوّلی اولدوغونا باخمایاراق هاوا چوخ قارانلیق اولدوغونا گؤره اولدوزلار آچیق فضادا سایریشیب بیر-بیرلرینه گؤز ووروردولار. بو زامان گؤیدن بیر اولدوز آخدی. اولدوزون آخدیغینی بیرینجی دفعه اولاراق گؤروردوم. اولدوزلار او قدر پارلاق و بؤیوک گؤرونوردو کی، ال آتیب اونلارین بیرینی آغاجدان آلما درَن کیمی گؤیون قلبیندن آییریب اؤز سئودیگین بیر کسه هدیه آپارماغی دوشونوردون. من فاطما گیلین قاپیلارینی آچاندا ائوی آداملا دولو گؤردوم. هامی کورسونون اطرافیندا حلقه ووروب اوتورموشدو. فاطما ائوین بیر گوشه‌سینده یاتاقدا اوزانمیشدی. کورسونون اوستونده اونلوق چیراق یانیردی. من ایچه‌ری گیرن کیمی کورسونون بیر طرفینده اوتوردوم. کدخدا جلیل، اونون باجیسی و قونشولاردان بیر ایکی نفر وار ایدی. گؤزلریم فاطمادا ایدی. اونون دوداقلاریندا تبسم گؤرونموردو. کدخدا جلیل منه خطاب ائدیب دئدی:

- هه بیبی نوه‌سی! بیزه نه اوخویاجاقسان باشلا گؤرک.

من کتابی الیمه آلیب طاهر و زهره ناغیلینی اوخوماغا باشلادیم.

فاطمانین هانسی ناخوشلوقا دوچار اولدوغونو بیلمیردیم. او زامانلار ماحالدا حکیم، دوکتوردان سؤز گئده بیلمزدی. او، گئجه‌لر یاتا بیلمیردی. بو دا عائله عضولرینی ناراحات ائتمیشدی. من ناغیلی اوخویاندا گؤزلرین منه دیکمیشدی. ناغیلا قولاق آسانلارین دا خوشونا گلدیگینه گؤره دقتله دینله‌ییردیلر.

ناغیل یاریا چاتمامیش فاطمانین آناسی هاجرخانیم قیزینین یاتیب یوخلاماسینی خبر وئردی. هامی سئویندی. بئله مصلحت اولدوکی، داها سس سالماغا گلمز. قوناقلار آیاغا دوروب داغیلیشدیلار. ائرته‌سی گونو ائشیتدیم کی، او گئجه‌نی سحره کیمی راحات یوخلایا بیلمیشدی. جمیله‌نی فاطمانین یانینا یولوخماغا یوللادیم. او خبر گتیردی‌کی،

هاجرخانیم مندن راضیلیق ائدیب دئییرمیش: میرهاشمین آغزی- دیلی وار اولسون. اونون ناغیلی قیزیمی شیرین یوخویا آپاردی.

کئچن گئجه‌کی مجلسده اولان احوالاتدان، کتابدان اوخودوغوم طاهر و زهره ناغیلیندان و فاطمانین روحیه‌سینده عمله گلن مثبت ده‌گیشیک‌لیکدن اؤزوم ده راضی ایدیم. اونون تئزلیک‌له بو ناخوشلوقدان نجات تاپماسینی و یئنه ده اونو گولر اؤزلو گؤرمه‌گیمی آرزو ائدیردیم. آخشام اوستو ایدی. فاطمانین اؤزوندن ایکی یاش کیچیک باجیسی سکینه کوچه قاپیمیزدان ایچری داخل اولاندا منی گؤروب دئدی:

- آنام دئییر کی، کتابینی اؤزونله برابر گؤتوروب آخشام بیزه گله‌سن.

او گئدندن سونرا تئز شام ائدیب بیر آز گؤزله‌ملی اولدوم. ایسته‌ییردیم من او را گئدنده قارداشی ائوده اولماسین. او هر آخشام کندخدانین اوتاغیندا واخت کئچیرمک اوچون ییغیشان آداملارا مختارنامه داستانینی اوخویوردو. من اونون باجیسینا طاهر و زهره‌دن. کتابی گؤتوروب فاطماگیله یولا دوشدوم. بو آخشام دؤننکی گئجه‌نین عکسینه اولاراق یالنیز اؤزلری ایدی. فاطما، آناسی، باجیسی و قارداش آروادی ایدی. فاطما کورسونون یوخاری باشیندا دیره‌یه سؤیکنمیشدی. آرخاسینا یورغان-دؤشک قویموشدولار. من ایچری گیرنده هامی سئویندی. فاطمانین یاناقلاریندا ملایم بیر تبسم گؤروندو. آمما افسوس کی، خصوصی اولاراق فاطمادان کئفینی خبر آلماق اوچون اوتانیردیم. اونون ملایم تبسمی بیزیم دانیشیقلاریمیزین هامیسی ایدی. هاجرخانیم منه اؤز توتوب ساده دیل‌له دئدی:

- سن آللاه، سنه زحمت وئردیک. سن دؤنن ناغیل دئییب گئدندن سونرا فاطما گئجه‌نی سحره قدر راحات یاتدیغینا گؤره حالی بو گون دؤننکیندن یاخشیدیر. فاطمانین دئدیگینه گؤره قیزی سنین دالینجا یوللادیم.

هاجرخانیم بیلمیردی کی، من بو زحمتلره اوره‌کدن راضیام؟ آممانا ناغیلا باشلاماغا ته‌لسمیردیم. بونو بیلیردیم کی، من اؤز ناغیللاریملا اونا لای‌لای دئییرەم. بو دا اونون یوخویا گئتمه‌سینه سبب اولور. من ایسه اونون یوخویا گئتمه‌سینه یوخ، چوخورا دوشموش گؤزلرینه تاماشا ائتمگ ایسته‌ییردیم. دوغروسو من فاطمانی سئویردیم، آممانا

اونون منی سئومه‌سینی قطعی بیلمیردیم. اونون منه مئلی وار ایدی. آممـا بـو مئیـل سئوگی دئییل، دوستلوقدان دا ایره‌لی گله بیلردی. ناغیلا باشلاماماز‌دان قاباق فاطمـانین قارداشی آروادی اؤز اوتاغینا چکیلیب گئتدی. من ناغیلین قـالانینی اوخوماغـا باشـلادیم. یاریم ساعاتدان سـونرا باجیـسی سـکینه‌ده یوخویـا گئتمیـشدی. فاطمـانین دا گـؤزلری خیردالاشیردی. آناسـی نـه اوچونـسه ائـشیگه چیخـدی. نـاغیلی دایانـدیریب فاطمـانین گؤزلرینه بـاخیردیم. یئنـه ده ملایـم تبـسم دوداقلارینـدا اوینـادی. او ایکـی بارمـاغینی غنچه‌لنمیش دوداقلارینین اوستونه آپاردی. ایچیمده اویانان هیجان منـی آیـری عـالمله آپاردی. امکانیم اولسایدی دوروب ائشیگه چیخیب ائویمیز گئـدر و بیـر خلـوت عالمینـه قاپیلیب اؤز هیجانلاریمی دوشونردیم. بو آندا آناسی قاپینی آچیب ائوه گلدی. من نـاغیلی داوام ائتدیردیم. یاریم ساعاتدان سونرا فاطما شیرین یوخودا ایدی. یوخویا گئتمـه‌ین،بیـر هاجرخانیم بیر ده من ایدیم. هاجرخانیم دئدی:

- سن دوعا ائله، بو قیز یاخشی اولسون اونو سنه نذر ائدیرم. او دا سنی ایسته‌ییر.

انشالله یاخشی اولار دئیب آیاغـا دوروب ائـویمیزه گلـدیم. او گئجـه سـحره کیمـی یاتـا بیلمه‌دیم. فاطمانین دوشگون قیافه‌سی گؤزلریمین اؤنونده جـانلانیردی. چوخـورا دوشـن گؤزلری یئنه ده منیم اوچون جاذبه‌لی ایدی. اونون بو ناخوشلوقدان سـاغ سـالامات یاخـا قورتاراجاغینا اینانیردیم. سونرالار فاطمانین منه دئدیگینه گؤره او هر آخشام منیم یولومو گؤزله‌ییر و سسیمی ائشیتمک ایسته‌ییرمیش.

حاشیه:

یادیما گلن ایندیه قدر یوزه یاخین رومان، داستان و ناغیل کتابلاری اوخوموشام. فرهاد و شیرین، عاشق غریب، لیلی و مجنون، طاهر میرزه و زهره، اصلی و کرم، شاه اسماعیل و عرب زنگی، ملیک محمد، رومئو و جولیئتتا و باشقا خالق داستانلاریندا فاجعه‌لی عشق قهرمانلارینا راست گلمیشم. فرهاد، شیرینین عشقیندن بیستون داغینی چاپدی. عاشق غریب صنمین خاطرینه یئددی ایل غربتده دربه‌در اولدور. قئیس لیلی دئییب عربستانین قوملو صحرالاریندا دولاندی و قوشلار باشیندا یووا سالیب مجنون اولدو. کرم اصلینین یولوندا قارلی داغلاردا، بوز چؤللرده ساز چالیب آخیردا اوتوزایکی دیشینی الدن وئردی. رومئو، جولیئتتا دئیه- دئیه فاجعه‌لی شکیلده هر ایکیسی دونیادان ناکام گئتدیلر. اونلار بختی

دونموش عاشقلر ایدیلر. اونلار اؤز عشقلرینین یولوندا، دؤزومده، اینامدا مقاومت سیمبولو اولوب ایندی ده یاشاییرلار. گؤره‌سن دونیایا گلیب گئدن سئوگیلیلر یالنیز بونلار ایدیمی؟ یوخ، دونیادا میلیونلارلا سئویب سئویلنلر اولوب، آمما اونلاردان هئچ نام، نشان دا قالماییبدیر. نه اوچون؟ اونا گؤره کی، اونلار اؤز ایستکلرینی چوخ اوجوز قیمته اله گتیریبلر و بو ایستکلرین چوخو هوس اؤزه‌رینده قورولموشدور. حقیقی عشق ایله اؤته‌ری عشق آراسیندا کی فرق ده بوندان عبارتدیر.

واختی ایله بیر قارین چؤره‌ک اوچون اؤز آشیانه‌لریندن ال چکیب آرازین اوتایینا کؤچن قارانقوشلار ایندی اؤز یووالارینا قاییدیردیلار. خرابه قالمیش کالاوالاری ابتدائی اولسا دا آباد بنالار عوض ائدیردی. کندیمیز گئت- گئده آبادلاشیردی. هر یئرده تیکینتی ایشلری گئدیردی. قارا قیش قاباقدا اولدوغونا گؤره تئزلیکله اؤز ایشلرینی ساهمانا سالماغا چالیشیردیلار. سؤز بوراسیندادیر کی، بو ایشلر ائو مسئله‌سیله قورتارمیردی. کند محیطینده گذران ائتمک اوچون مال، حیوان او جمله‌دن قویون، اینک، بیر جوت اؤکوز لازیم ایدی. یعنی باکی‌دان گلن مهاجرلر صفردن باشلامالی ایدیلر. گؤره‌سن اونلارین بو احتیاجلارین رفع ائتمک اوچون لازیمی قدر سرمایه‌لری وار ایدیمی؟ البته بیر نئچه نفری چیخاندان سونرا دئمک اولار کی، هئچ کیمین بئله امکانی یوخ ایدی. آخی بو مهاجرلر باکی‌دا شوروینین قانونلارینا گؤره تاجر دئییل، زحمتکش آداملار اولوب اؤز ایشلرینین قارشیلیغیندا آلدیقلاری معاشلا یاشاییردیلار. ۱۹۳۲-نجی ایلدن قاباق گلن مهاجرلر بو نئچه ایل عرضینده اؤزلرینه آسایش دوزلده بیلمیشدیلر. ۱۹۳۸- جی ایلده مجبوری اولاراق گلنلر ایسه بؤیویک فلاکت‌له روبرو ایدیلر. آلدیقلاری مال‌حیوانی اوت- الف و سامان‌لا تأمین ائتمک مهم مسئله ایدی. بئله اولمایان شکیلده ساخلادیقلاری حیوانلار اؤز گؤزلرینین قاباغیندا اؤلوب، تلف اولاجاقدی. قیشدا ائولری قیزدیرماق تندیرلره اود سالیب چؤره‌ک بیشیرمک اوچون یاناجاق لازیم ایدی. بو یاناجاقلاری عادتا یازدا و یایدا حاظرلاماق لازیم ایدی. مهاجرلر بوندان دا محروم ایدیلر. اونلار یاناجاقلاری ساتین آلمالی ایدیلر. بونا گؤره یئنه بؤیوک چتینلیکلره دوچار اولوردولار. چونکی باکی‌دان گلرکن اوزون یوللاری طی ائدیب کنده چاتاندان سونرا ائو تیکمک و مال- حیوان آلماق مسئله‌سی اللرینده اولان آز-چوخ پوللاری خرجله‌نمیشدی. زنگیلابادا باغ

اولمادیغینا گؤره یاناجاق یالنیز مال- حیوانین آلتیندان اله گلیردی. یعنی یایدا اونلاردان تهزک یاپیب قورودورلار. قیشدا تندیرده یا اوجاقدا یاندیریب ایستیسیندن استفاده ائدیردیلر. انسان بیر نئچه گون آجلیغا دؤزه بیلر، آمما قیشدا یاناجاق اولماسا، بیر ساعات دا دؤزمک اولماز. اودور کی، بئله زامانلاردا تهزگین قیمتی چؤرهگین قیمتیندن یوخاری قالخیردی. آداملار قناعتله دولانا بیلرلر. مالحیوان ایسه قناعت بیلمز. قیشین گونونده سویوق تؤیلهده میئمسیز قالان مالحیوان تلف اولا بیلر. بو دا کندلی اوچون آغیر مصیبتدیر. بئلهلیکه قیش گونلرینی بیر- بیر و سایاراق آرخادا قویوردوق. هر گون سحر تئزدن دوروب آلاغ تایاسیندان بوز باغلامیش آلاغ باغلارینی آییریب "چین"له نارین- نارین دوغراییب سامانلا قاریشدیرمالییدیم. آلاغ چؤلدن دریلمیش یابانی اوتلار ایدی. بو اوتلار تیکان ایله دولو اولوردو. اونلاری دوغراماق اوچون خصوصی الجک لازیم ایدی. الجکسیز دوغرادیقداتیکان آدامین اللرینه باتیر و قان آخماغا باشلاییردی. گئجهلر آغریسیندان یاتا بیلمیردیم. گونده نئچه دفعه حیوانلاری یئملهمک لازیم ایدی. سحر تئزدن یئری ایسلانمیش تؤیلهنی کورویوب سبده دولدوروب کوچهده کرمهلیگه تؤکمهلی ایدیم. سونرا حیوانلارین آلتینا قورو پئیین یاییب تؤیلهنی قوروتمالی ایدیم. بیر سحر تؤیلهیه گیردیم. قویونلارین بیری دوغموشدو. بو، چکدیگیمیز زحمتین بیرینجی ثمرهسی ایدی. بیر آزدان سونرا آنام و عائلهمیزین هامیسی بو گؤزل قیرمیزیا بنزر قوزونون تاماشاسینا تؤیلهیه گلمیشدیلر. آمما قوزولاری ساخلاماغا یئریمیز یوخ ایدی. قیش اولدوغونا باخمایاراق ایستی سو ایله پالچیق دوزلدیب تؤیلهنین بیر گوشهسینده اون باش قوزو یئرلهشن کیچیک بیر یئر دوزلتدیم. آنام یئنی دوغان قویونون بیرینجی سودوندن دادلی بولاما قاییردی. او آخشام چؤرهگیمیزین یاوانلیغی یالنیز بولاما اولدو. او ایل قیش برک قار یاغمیشدی. گونلریمیز آغیر کئچیردی. آمما پال-پالتار ساریدان نگرانچیلیغیمیز یوخ ایدی. هله بیزیم اون ایل بوندان سونرا گئیهجک پالتاریمیز وار ایدی. یورغاندؤشکلریمیز حدیندن آرتیق ایدی. ایچلری یون ایله دولموش، اوزلری ایپک پارچالاردان تیکیلمیش یاتاجاق پالتارلاریمیز چوخ ایدی. هله آنتیک چینی کاسا، نیمچهلر، کریستال قابلاریمیزی دئمیرم. چونکی آتام باکیدا گیزلی اولاراق آنتیک ماللار

دا آلیب ساتاردی. خوشونا گلن قیمتلی آنتیک مالاری ساتمازدی. یاخشی یادیمدادیر بیر گون کندیمیزین اربابلاری کنده باش چکمک اوچون زنگیلابادا گلمیشدیلر. بو اربابا سردار بهادری دئییردیلر. اونلار اوچ نفر ایدیلر. کندخدانین ائوینده اوتوراق ائتمیشدیلر. ائرتهسی گون تبریزه گئدهجکدیلر. کندخدا "تمیز" یورغان دؤشکلری ایله اربابلارا یئر سالمیشدی. خانلار بو یاتاق پالتارلارینی گؤروب کندخدایا دئیر:

- بو یورغان- دؤشکلر نهدیر؟ سنین ائوینده بیزلره لایق یورغان-دؤشهگین یوخدور؟ هاردان اولورسا، اولسون بیزه تمیز یاتاجاق تاپمالیسان!

بو سؤزلری دئییب کندخدانی یامانلاییرلار. کندخدا چوخ فیکره گئدندن سونرا گئجه یاریسی بیزیم قاپیمیزا گلیر و احوالاتی آتاما دانیشیب دئیر:

- خواهش ائدیرم منیم یاخامی خانلارین الیندن قورتار.

کندخدا آتامدان اوچ دست ایپک یورغان-دؤشک آلیب آپاریر. اربابلار بو بزکلی و ایپک یاتاجاقلاری گؤروب حیرته گلیر. بونلاری کیمدن آلیب گتیربسن، دئیه سوروشاندا کندخدا دئیر:

- بونلاری آغامیرحسندن آلیب گتیرمیشم.

سردار بهادری خبر آلیر:

- میرحسن کیمدیر؟

کندخدا جاواب وئریر:

- سید بابا نوهلریندندیر.

اربابین آلتمیش یاشی اولاردی. او فیکره گئدیر. یادینا دوشور کی، کندلیلریمیز، آتام و باشقا کندلیلریمیز باکیيا گئتمهمیشدن قاباق زنگیلابادا اوچ قارداشدان عبارت سیدلر وار ایدی و اونلارا بیر سیه (ایکی پونزا) یئر وئرمیشدیلر. سردار بهادری آتاما کندخدا اولماغی تکلیف ائدیر. آتام قبول ائتمیر و "بیز سیدیک، بیزه کندحدالیق یاراشماز"، دئییر. ارباب یئنه تاکید ائدیر:

- منیم طرفیمدن کندین مباشری اول و منیم ایشلریمه رسیدهلیک ائت.

آتام مباشرلیگی ده قبول ائله‌میر و دئییر کی، مباشر اولسام اؤز کندلیلریمله طرف اولمالی اولاجاغام. بئله‌لیکله کند اربابینی مایوس ائدیر.

نوروز

نوروز بایرامینا بیر آی قالاندا اؤز روزوموز حیوانلارین اوت و سامانی قورتارماق اوزره ایدی. آتام ال-آیاغا دوشموشدو. چاره تاپمالی ایدی. یوخسا داوارلار تلف اولاجاقدیلار. کنده آرتیق سامانی اولان یوخ ایدی. اطراف کندلرده یالنیز رجل‌آباددا سامان سوراغی وئریردیلر. بو کند قیرخ ائولی بیر کند ایدی. بونلاردان باکی‌یا گئدن چوخ آز ایدی. اونلار کنده قالیب اکینچلیکله مشغول اولموشدولار. اکین بیتن ایللردن قالان کؤهنه سامان چوخ ایدی. سامان و اوت آلماغا دا پول ایسته‌ییردی. پول چوخدان قورتارمیشدی. کندیمیزده و قیراق کندلرده بیزه بورجلو آدام چوخ ایدی. آتام بیر نئچه‌سینه پول ایسته‌مه‌یه یوللادی. اونلار آند-آمان ایچیردیلر کی، پوللاری یوخدور. خرمن اوستو وئره‌ریک دئییردیلر. آتام مجبور اولوب کندلرده اولان بورجلولارین دالینجا گئتدی. پول عوضینه بیر قویون بیر کئچی و ایکی تلو گتیردی. اونلاری مهربانلیق ساتیب رجل‌دن اون سبد سامان آلدی. بو دا مال-قارانین اوچ یا دؤرد گونلوک یئمه‌گی ایدی. نوروز بایرامینا اون گون قالاندا تبریزه گئتملی اولدو. ایکی نیکولای ساموواردان بیرینی، بیر آز دا کریستال قابلاردان اؤزو ایله ساتماغا آپاردی. بیر هفته‌دن سونرا قاییتدی. اؤزو ایله شیرنی، شوکلات، نوغول و باشقا بایراما لازیم اولان شئیلردن آلیب گتیرمیشدی. من خاطره‌لریمین اوّلینده قید ائتمیشدیم کی، آتام الی‌آچیق خرجله‌ین و سخاوتلی بیر آدام ایدی. او زامان جئبینده گونده اون تومن پولو اولسایدی صاباحا بیر شاهی دا قالمازدی. نوروز بایرامینا اوچ گون قالیردی. آمما بایرام فیکرینده اولان یوخ ایدی. باکی‌دان یئنی قاییتمیش مهاجرلرین نه اؤزلرینین چؤره‌کلری وار ایدی، نه ده تؤیله‌ده اولان مال-قارانین اوت-سامانی. نهایت گؤزله‌نیلن نوروز بایرامی گلیب چاتدی. سید اولدوغوموزا گؤره کنده یا کنار کندلرده بیزه حؤرمت ائدیردیلر. قدیم زامانلاردان کندیمیزده بئله بیر عنعنه وار ایدی کی، بایرام گونو هامی اوّل سیدلرین گؤروشونه گلردیلر. بونا گؤره ده

سحر تئزدن باکی‌دان گتیردیگیمیز سفره‌لری آچیب آتامین تبریزدن آلیب گتیردیگی شیرنیلری چینی بوشقابلارا دولدوروب سفره‌نین هر طرفینه دؤزموشدوک. کندلیلریمیز اؤز آرالاریندا قرار قویموشدولارکی، کند ایچینه ییغیلیب هامیسی بیر یئرده بیزه گلسینلر. ساعات سککیز اولاردی. جاماعات گلمه‌یه باشلادی. آتام و من اونلارین استقبالینا چیخدیق. ال وئردیک و اؤپوش، گؤروش باشلاندی: "آللاه گلن گونلریمیزی خیر ائله‌سین، نئچه بئله بایراملار گؤره‌سینیز". هامینین اگنینده‌کی پالتارلار بایرام خاطرینه گؤره فرق ائله‌ییردی. قیافه‌لر شاد گؤرونوردو. بیر نئچه ساعاتلیق اولسا دا چؤره‌ک، اوت، سامان مسئله‌سی یاددان چیخمیشدی. کؤهنه ایلی آرخادا قویوب یئنی ایله آددیم قویموشدولار. باهارین اوّلی اولماغینا باخمایاراق هاوا سویوق ایدی. اسن سازاق آدامین قولاقلارینی گؤینه‌دیردی. بیز قوناقلاری ائوه دعوت ائتدیک. اونلار باشماقلارینی کناردا چیخاریب بیر-بیر ائوه گیرمگه باشلادیلار. بیر آزدان سونرا اوتاق قیزمیشدی. او زامانلار کندلرده نوروز بایرامیندا گؤروشه گلن قوناقلاری قبول ائتمک اوچون سفره آچیب شیرینی قویمازدیلار. بیر یا ایکی قابدا ایده‌دن، کیشمیشدن قویوب قوناغین حضورونا گتیریردیلر. بو دا کندلیلرین حیات طرزینین شهرلیلردن گئری قالماسیندان ایره‌لی گلیردی. یومورتانی قیرمیزی رنگله بویاییب آخیر چرشنبه گونو آخشام باجادان قورشاق سالالیان اوشاقلارین قورشاقلارینا باغلاییردیلار. ایندی بیزیم گؤروشوموزه گلن قوناقلاریمیز سفره دؤره‌سینده ایله‌شیب مشغول ایدیلر. بئله مجلسلر سؤزسوز، صحبتسیز اولا بیلمزدی. قوناقلاردان بیری قیشین چتین کئچدیگیندن سؤز آچدی:

- من یاشیمدان بئله بیر قیشا راست گلمه‌میشدیم. بو قدر ده قار یاغار؟

خانکیشی قیسا بویلو دایمی کنده قالان زحمتکش بیر آدام ایدی. یئرینده دیللندی:

- قارین چوخ یاغماغی ایلین مباحلیغیندان خبر وئریر. انشاالله بو ایلکی اکینیمیز کئچن ایلین قوراقلیغینین عوضین چیخار.

سونرا صحبتلر سامان، اوت، علفین قورتارماسیندان، مال-قارانین بیر دری، بیر سوموک اولماسیندان گئتدی. کندلیلردن بیری دریندن بیر آه چکرک دئدی:

- سارابدان آلیب گتیردیگیم اینک تؤیله‌ده سویوقدان چه‌ر توتوب اؤلدو. گونده یاریم باتمان سود وئریردی. اوشاقلارین یاوانلیغی اللریندن چیخدی.

خانکیشی نیکبین آدام ایدی. او همیشه رنگی بیلنمه‌ین اوزون شال پالتو گئییردی. بو پالتو اونون آبروسی ایدی. دویمه‌لری دایم باغلی اولاردی. پالتونون آلتیندان گئیدیگی پالتارلار گؤرونموردو بو بیر سرّ ایدی. یالنیز اؤزو بیلردی. او یئنه دیللندی:

- قارا گونون عؤمرو آز اولار، قیش قورتاردی. داها یازا چیخمیشیق.

قاراگون آبی خانکیشینین اوزونه تعجّبله باخا-باخا دئدی:

- رحمتلیگین اوغلو! سنین فیکر- خیالین هاردا گزیر. کندلیلرین قاراگونلری هله بوندان سونرادیر. چؤلده اوت، علفین گؤیرمه‌سینه بیر آیدان چوخ قالیر. سن اؤزون یاخشی بیلیرسن کی، صاباح سورولر اوتلاماغا چؤله گئتسه‌لر ده آخشام اوستو ائوه آج قاییداجاقلار. سحره کیمی مال- قارا ائوده یئمه‌لی اولاجاق.

یئنی گلن مهاجرلردن بیری جاماعاتی گولدورمک اوچون دانیشماغا باشلادی:

- منیم اوت-علف باره‌ده هیچ مشگولوم یوخدور.

هامی اونون اوت-علفینین چوخدان قورتاردیغینی یاخشی بیلیردی. اوردوراونون اوزونه باخماغا باشلادیلار. او سؤزونه داوام ائتدی:

- من دؤرد قویون، بیر کئچی آلمیشدیم. قویونلارین ایکیسی سامان یئمکدن اؤلدو. قالدی ایکی قویون بیر کئچی. بیر آی بوندان قاباقدان اونلارین گؤزلرینه شیشه‌سی یاشیل رنگلی گؤزلوک ووروب قاباقلارینا سامان تؤکورم. بو حیوانلار ساری سامانی یاشیل یونجا حساب ائدیب اشتها ایله یئییرلر. ایندی بیر آز دا کؤکه‌لیبلر.

هامی گؤلمه‌یه باشلادی. بیر نفر اونون جاوابیندا دئدی:

- یاخشی اولار کی، او گؤزلوکلرین بیرینی ده اؤز گؤزونه ووراسان. آرپا چؤره‌گینی بوغدا چؤره‌گی عوضینه یئیه‌سن.

بئله گولملی سؤزلر هامینین باشینی قاتمیشدی. کندخدا جلیل ائوین یوخاری باشیندا اوتورموشدو. آرانی ساکت گؤروب دئدی:

- آی جاماعات! اؤزونوز یاخشی بیلیرسیز کی، بیز هر ایل بایرام گونو چوبان، ناخیرچی، قوروقچو توتاریق. ائشیکده کولک اسیر هاوا دا سویوقدور. هامینیز بوردا وارسیز. اوتوردوغوموز یئر ایستیدیر. یاخشیسی بودور کی، گلین لازیم اولان ایشلریمیزی بوردا گؤرک قورتارسین.

هامی بوناراضی اولدو. کند ایکی حصّه‌یه آیریلیردی. یوخاری کند، آشاغی کند. آشاغی کندین قویون سوروسونه هر ایل رحیم اسماعیل اوغلو گئتدیگینه گؤره اونا چوبان رحیم دئییردیلر. او یاخشی چوبان ایدی. اونون اوتاردیغی قویونلار هر ایل یوخاری کندین قویونلاریندان کؤک اولاردی.ایندی چوبان رحیم موزدونون آز اولدوغوندان دانیشمیشدی. نهایت اونون مزدونون اوستونه بیر آز علاوه ائتدیلر. بئله‌لیکله آشاغی کندین چوبانی تعیین اولدو. یوخاری کندین چوبانی ایسه یوخاریدا قید ائتدیگیم یولداشیم قدرتین آتاسی ابراهیم کیشی تعیین اولدو. او، یئنی گلن مهاجرلردن ایدی. ناخیرا یئنی باکی‌دان گلن مهاجرلردن رضی اوغلو عباس تعیین اولدو. اونون آلتمیش یاشی اولاردی. قرار اولدو اؤز کیچیک اوغلو علی حیدر ایله بیرلیکده ناخیر اوتارسینلار. کندین قارامالی آز اولدوغونا گؤره یالنیز بیر ناخیری وار ایدی. قوروقچولوغو مهاجرلردن داداش، حسین و ممی بویونلارینا آلدیلار. صحبت قوزو سوروسوندن باشلاندی. قوزو اوتارانلارین زحمت حاقّی چوبانلارین زحمت حاقّیندان فرقلی ایدی. چوبانلار اؤز حاقلارینی خرمنده بوغدا حسابیله آلیردیلار. قوزولاری اوتارانلار ایسه اون گوندن بیر دفعه قوزولارین آنالارینین سودونو گؤتورووردولر. بو زحمت حاقّی چوبانلارین زحمت حاقّیندان نئچه قات چوخ ایدی. چونکی قوزولار یازین قیرخ بئشیندن سونرا دؤرد آی قوزوچونون تحویلینده اولوردو. یعنی قوزو صاحبلری دؤرد آی سونرا قوزولارینی قوزو اوتاراندان تحویل آلاجاقدیلار. بو مدتین عرضینده قوزوچو قوزولاری سحر تئزدن چؤله آپاریب اورتاراجاق، آخشام اوستو او بیری سورولردن سونرا گتیریب قوزولارا مخصوص حصارلی بیر آچیق فضادا ساخلایاجاقدی. زحمتینه باخمایاراق فایداسی چوخ اولدوغونا گؤره قوزویا گئدنلرین سایی چوخ ایدی. اودور کی، قوزو مسئله‌سی اورتالیغا گلن کیمی او دئییردی من گئدیرم، بو دئییردی من ده حاضرام. نه ایسه مشتری چوخ ایدی. من و آتام ائوین آشاغی طرفینده اوتورموشدوق.

آتامین داییسی اوغلو مشهدی اسماعیل بیزیم آرامیزدا اوتورموشدو. مشهد اسماعیل آتاما دئییردی:

- آغا میرحسن سنین اوغلون میرهاشم نه جوت سورمه‌گی باجاریر، نه ده اکین اکمه‌یی. قوزو اوتارماغین گلیری چوخدور. راضی اولسا، قوی کندین قوزولارین اوتارماغا گئتسین.

بو فیکر آتامین هئچ آغلینا گلمه‌میشدی. مشهد اسماعیلین بو سؤزلرین ائشیدن کیمی آتام منه دئدی:

- کندین قوزولارین اوتارا بیلرسن؟

من ده آللاهدان استه‌ییرمیش کیمی دئدیم:

- بلی اوتارا بیله‌رم.

بو زامان مشهدی اسماعیل اوزونو جاماعاتا توتاراق دئدی:

- آغا میرحسنین اوغلو میرهاشم ایسته‌ییر قوزویا گئتسین.

سس-کوی کسیلدی. ائله بیل قورباغا گؤلونه داش آتیبسان. بیزه بایرام گؤروشونه گلمک و سفره‌میزین باشیندا ایلشدیکلرینه گؤره هئچ کیم اعتراض ائده بیلمه‌دی. من آشاغی کندین قوزو سوروسونو اوتارماغا تعیین اولدوم. بیزیمله باکی‌دان گلن عمیم میربابا دا یوخاری کندین قوزو سوروسونه سئچیلدی. بئله‌لیکله طالعیمده یئنی بیر حیات باشلاندی. نئچه دقیقه قاباق آغلیما گلمه‌ین باشیما گلدی.

قوزو اوتاران گونلریم

حاشیه:

آتا، بابالاریمیزدان بیزه یادیگار قالان بیر مثل وار: "کیمینین آولی، کیمینین آخیری". بو مثل دونیامیزدا اولان ضدّیّتلردن ایره‌لی گلیر. یعنی حیاتین ائنیشی وار سا، یوخوشو دا واردیر. بیر زامان اؤزونو خوشبخت بیلیب هر عمله موفق اولان آداملارین آخیری افلاسا اوغرادیغی حالدا اؤزونو بدبخت بیلیب، معیشتی آغیر اولانلارین آغ گونه چیخدیغینی دا چوخ گؤرموشوک. عربلرین بیر مثلی وار: "گله‌جه‌گین اوزونه جسارتله باخا بیلن آدام هامیدان قدرتلیدیر". جسارت یالنیز دونیایا نیکبین اولان آداملاردا تاپیلا

بیلر. دونیا، بدبین اولوب اؤز قینینا چکیلن آدملاری باغیشلایا بیلمزاآذربایجان یازیچیسی جلال برگوشاد یازیر:

"اگر سن گونشین باتماسینا یاس توتوب گؤز یاشی آخیتسان، گؤیده آلیشان سایسیز حسابسیز اولدوزلاری گؤره بیلمزسن".

منیم ده حیاتیم یوخاریدا قید ائتدیگیم کیمی ضدّیتلی اولموشدور. باکی‌داکی مکتبلی، شعرلی گونلریمی آرخادا قویوب الیمه آغاج آلیب کندین قوزولارینی دره‌لره، تپه‌لره یاییب اوتارماغا حاضرلاشیرام. بو دوغرودور کی، اوزامانلار ایندیکی کیمی دوشونه بیلمیردیم. آممآ اؤز گله‌جه‌گیمه اینامیم وار ایدی. یئنه ده الیمه آغاج عوضینه قلم آلیب اؤز شعرلی، ترانه‌لی گونلریمی گؤزله‌ییردیم. بو دا منیم عرب الیفباسینی اؤیره‌نیب، اونا غلبه چالماغیملا ممکن اولا بیلردی. من شعر عالمیندن آیریلا بیلمزدیم. گؤیره‌جک توخوم داشی دا دلیب چیخابیلر.

نوروز بایرامینین ایکینجی گونو ایدی. هاوا دوننکینه نسبتاًیومشالمیشدی. سازاق سمیردی. گونشین شعالاری آدامین بدنینه ساریشدیقجا قیشین آجی گونلرینی یاددان چیخاردیردی. ساوالان، بوزگوش، کئچی قیران داغلارینین باشینداکی سئیرک بولودلار گئتدیکجه اطرافا یاییلیب، آرا بیر گونشین قاباغینی آلیردی. تپه‌لرین قوزئی طرفینده گیزله‌نن قار لکه‌لری قیش یوخوسوندان اویانیب اریمکده ایدی. هاوانین صافلیغیندان کند ائولرینین باجالاریندان چیخان بوز توستولر اوخلوو کیمی دوم‌دوز میلله‌نیر، سونرا ایسه ال-اله وئره‌رک کندین اوستونه سئیرک پرده چکیردی. بئله بیر گونده من اؤز قوزولاریمیزی تؤیله‌دن چیخاردیب کندین اورتاسیندا اولان میدانا گلدیم. کندلیلر الیمده آغاج قاباغیمداکی قوزولاری گؤرنده احوالاتی بیلیب هامی اؤز قوزولارینی قاباقلارینا قاتیب میدانا گتیردی. قوزولارین چوخو بیر- بیرینه اوخشادیغینا گؤره تانینماقدان اؤترو، بعضیلری قوزولارین بویونلارینا قیرمیزی، بعضیلری آغ ساپ باغلامیش، بعضیلری ایسه خینا یاخاراق نشانلامیشدیلار. قاباغیمدا اولان قوزولار گئتدیکجه چوخالیردی. اونلار بیرینجی دفعه ایدی کی، اؤز کیچیک یووالاریندان چیخیب بئله بیر آچیق فضادا بیر یئره یغیشیردیلار. خام اولدوقلارینا گؤره بیر یئرده دایانماییب آتیلیب دوشوردولر. کندین بالاجا اوشاقلاری قوزولاری بیر یئره ییغماقدا منه کؤمک ائدیردیلر. آغ‌ساققاللاردان بیری منه یاخینلاشیب دئدی:

- بو بالاجا حیوانلار هله گزیب دولانماغی بیلمیرلر. خام اولدوقلارینا گؤره بو گون بیر نئچه ساعات قبرستانین اوستونده دولاندیریب کنده قایتار.

قبرستان کندین غربینده اوجا تپه‌نین اوستونده یئرلشمیشدی. بوردان باخاندا کندین حیه‌طلرینن ایچی گؤرونوردو. قوزولارین سایی ایکی‌یوزدن یوخاری اولاردی. آتام دا کؤمه‌گیمه گلدی. سورونو تپه‌نین اوستونه طرف سوردوک. قوزولار خوشوما گلیردی. قبرستانلیغا چاتاندا اونلارین بیری آتیلیب دوشه- دوشه کنده طرف قاچماغا باشلادی. بو زامان سورونون هامیسی اونون دالینجا اویناقلاشیب کند طرف آخیشدی. قوزولارین قاباغین آلماق ممکن دئییلدی. اونلار کندین کوچه‌لرینه داغیلدیلار. چوخ زحمتدن سونرا بیر یئره ییغیب یئنه ده تپه‌نین اوستونه گتیردیک. کنده طرف باخاندا فاطمانی داملارینین اوستونده گؤردوم. او آتامی منیمله بیر یئرده گؤروب آشاغی دوشدو. فاطما گیلین ائولری کند ایچینده میدان طرفینده اولوردو. اونون ناخوشلوغو یاخشی اولموشدو. من اون بئش گون گئجه‌لر کتابدان ناغیل اوخودوم. ناغیل کتابینین ناغیلاری قورتاراندان سونرا اؤزوم سینه‌دن ازبر بیلدیگیم ناغیلاری دانیشدیم. او ناغیل وورغونو اولموشدو. ایندی ایسه اؤز ساغلاملیغینی الده ائدیب تدریجله قاباقکی فاطمایا چئوریلیردی آناسی هاجرخانیم منه حدیندن آرتیق حؤرمت ائدیردی. حتی قارداشی دا من اونلارا گئدنده گولر اوزله قارشیلاییردی. ایندی فاطما دانیشدیغیم حکایه‌لری مندن داها یاخشی بیلیردی. ایندی اونو ائولرینین دامیندا گؤرنده کئفیم دورولدو. بیر آزدان سونرا آتام مندن آیریلیب ائوه گئتدی. من قوزولارلا تک قالمیشدیم. فاطما داملارینین اوستونه چیخان پالچیقدان قایریلمیش پیللەلرده دایانمیشدی. سسلریمیز بیر- بیریمیزه چاتماسا دا اشاره ایله دانیشیردیق. آرزو ائدیردیم قوزو اوتاران گونلریمین هامیسی قبرستانلیقدا کئچه‌یدی. آمما بونون ممکن اولمادیغینی بیلیب حیفسیلنیردیم. قوزولار سؤزه باخمیردیلار. من اونلارین باشلارینین اوستونده دایانیب کنده طرف آخیب گئتمه‌لرینین قاباغینی آلمیشدیم. کندین جاوانلاری میداندا بیر یئره ییغیلیب یوموروتا دؤیوشدوروردولر. من اونلارین سسلرینی آیدین ائشیدیردیم. بایرام گونلرینده یومورتا دؤیوشدورمک کند جاوانلارینین مهم تفریحلرندن بیری ایدی. کند آروادلاری کئچن ایلدن صاندیقدا

ساخلادیقلاری قیرمیزی گؤللو بایرام پالتارلارینی گئییب کندین کوچه‌لرینده گؤرونوردولر. اونلار بو قاپیدان چیخیب او بیری قاپییا گیریردیلر. نوروز بایرامینین گؤروشلری و فرحی بؤیوکلری مجبور ائتمیشدی اوشاقلارینین اگنینده‌کی یاماقلی پالتارلارینی چیخاریب، یاماقسیز کؤینک-شالوار گئییندیرسینلر. کندلیلر بایرام گونلری اولدوغونا باخمایاراق یاز اکینینه تدارک گؤروردولر. کئچن ایلین خرمنیندن آییردیقلاری یازلیق توخومونو کندیدن چیخاریب چوواللارا دولدورور، دیواردان آسدیقلاری خیش-امرازی آشاغی ائتدیریب ساهمانا سالیردیلار. جوت اؤکوزلرینه مخصوص اولان کوروشنه‌نی آخشامدان ایسلادیب آخورا تؤکوب یئمله‌دیردیلر. کربلای حسن کیشی قوجا اولدوغونا باخمایاراق چوواللارین دیبینده اولان یازلیق توخومونو کوچه قاپیسیندان چیخاریب کوچه‌یه قویوردو. جاوان اوغلو اؤکوزلری تؤیله‌دن هایلایا- هایلایا گتیریب گیوله‌ییردی. خیشین دستک طرفینی اورتادان گیوین اوستونه آشیریب کوتانی لاهین‌لا بیر- بیرینه باغلاییب چیگنینه آتدی. بیر باشیندا دمیر پلاسکان اولان اوزون جوت چوبوغونو الینه آلیب یولا دوشنده کربلای حسن جاوان اوغلونا دئدی:

- بالا ماللاری گؤزله، اؤکوزلر اوچ آیدیر تؤیله‌دن ائشیگه چیخماییب، خامدیر، اونلاری برکه سالما. ایکی ساعاتدان سونرا قاییت کنده.

اوغلو آتاسینین سؤزلرینی دینله‌ییب چؤله طرف یولا دوشدو. کندیمیز زنگیلابادا یئنی گلمیش مهاجرلرله برابر بیزیم ده وضعیّتمیز پیس ایدی. یئمه‌گیمیز اوچون یاوان چؤره‌ک بیر طرفه قالسین یازین باشلانماسینا باخمایاراق مال- حیوانین یئمی ده قورتارمیشدی. چؤلده اوت- علف گؤیرمه‌میشدی. آج قاییدان حیوانلارا یئم وئرمک لازیم ایدی. جوت سوروب یئر شوملایان اؤکوزلرین قارینلارینی دویورماق اوچون کوروشنه و آرپا لازیم ایدی. بونلارین هامیسی چوخدان قورتارمیشدی. تلف اولان مال - قارانین سایی گونو گوندن آرتیردی. پول یوخ ایدی. بئله بیر آغیر وضعیّتده آتام مجبور فالیب اوچ دنه چینی کاسا، اوچ دنه چینی بوشقاب، نئچه دنه ده کریستاللاردان گؤتوردو و اولاغین اوستونه بیر ایکی دنه چوال باغلاییب رجه‌ل کندینه یوللاندی. بو، آتامین او کنده بیرینجی سفری ایدی. رجه‌للیلر آتامی یاخشی تانی‌ییردیلار. آتام کنده گیرنده اورانین

آغساققاللاریندان مشهدی عبدول کیشیه راست گلیر. سالاملاشدیقدان سونرا آتاما؛ "ناهارا آز قالیر"، دئییر و اونو قوناق ساخلاییر. مشهدی عبدول آییق آدام ایدی و کندلیلرین وضعیّتینی یاخشی بیلیردی. آتاما بئله بیر سؤال وئریر:

- مال- حیوانینین اوت- سامانی وارمی؟

او بو سؤالی وئرمه‌سئیدی، آتام اوتاندیغیندان نه اوچون گلدیگینی دئیه بیلمه‌یه‌جکدی. آتام ناچار قالیب احوالاتی اونا دانیشیر. مشهدی عبدل دئییر:

- آغامیرحسن! سیزین باکی‌دان گلدیگینیز هله بیر ایله چاتمایيب. بو آز مدتده سیزین بیر عالیجناب انسان اولدوغونوز دیللره دوشوب. من چوخ سئوینیرم کی، بو گون منیم قوناغیم اولوبسان.

ناهار یئییب چای ایچندن سونرا سامانلیغا گئدیب آتامین اؤزو ایله گتیردیگی خاراللاری سامانلا دولدوروب بیچین واختی بوغدا و یونجا مقابیلینده وئریر. آتامین کئفی کؤک رجه‌لدن قاییدیر.

مشهد عبدل اوچ گوندن سونرا ایيرمی باتماندان عبارت (یوز کیلوقرام) بیر یوک بوغدا ایله قاپیمیزی دؤیور. آتام کوچه قاپیسینا چیخاندا مشهدی عبدل ایله راستلاشیر. او ناهاری بیزه قوناق اولور. آتام مشهدی عبدله دئییر بو نه زحمت‌دیر چکیبرسیز. او دئییر انشاالله خرمنده حسابلاشاریق.

قوزو اوتارماغیمدان اون گون کئچیردی. بیز سود ییغمالی ایدیک. عمومی قرارا گؤره اون گوندن بیر قوزولارین آنالارینین سودو بیزیم ایدی. آممما چؤلده اوت اولمادیغینا گؤره قویونلار سوده گلمه‌میشدی. اودور کی، آتام سودییغماغا راضی اولمادی. من داها قوزولاری قبرستانلیق‌دا ساخلاییب اوتارا بیلمیردیم. قوزولار یاواش-یاواش خاملیقدان چیغیردیلار. اونلاری اوزاقلارا آپاریب اوتارمالی ایدیم. یئنه ده کندین اطرافیندان اوزاقلارا گئتمک ایسته‌میردیم. ایشیم، پئشم اوخوماق اولموشدو. اصلی کرمدن، عاشق غریبدن اوجا سسله اوخویوردوم. بیر گون قوزولاری کند آلتیندا اوتاریردیم. بیر نفرین کنددن چیخیب منه طرف گلدیگینی گؤردوم. بیر آزا دا یاخینا گلندن سونرا اونو تانیدیم. آتامین دایيسی اوغلو مشهدی اسماعیل ایدی. او دئدی:

- منی آتان سنین یانینا یوللاییب.

دئدیم:

- آتام نه دئییر؟

- آتان دئییرکی، نه اوچون قوزولاری کند آلتیندا ساخلاییب اوزاقلارا آپارمیرسان، نه اوچون اؤز سسینله کندی باشینا گؤتوروبسن؟

مشهدی اسماعیلین بو سؤزلریندن اوتاندیم. قوزولاری اوزاقلارا آپارماغا سؤز وئردیم. چؤللر یاواش-یاواش گؤیریردی. قوزولار اوتلاماغی اؤیرنیردیلر. تورپاقلارین آراسیندان باش قووزایان قییاخلار گئتدیکجه اوزانیردی. بو دا قوزولارین ان چوخ سئودیگی علفلردن ایدی. قوزولاری اؤز باشینا بوراخسایدیم، یالنیز اویناقلاشاراق اویان-بویانا قاچاجاقدیلار. من بونو اؤیرنمیشدیم کی، قوزولاری اوتلاماغا وادار ائتمک اوچون اونلارین قاباغین چالمالی‌یام. بئله بیر زاماندا قوزولار باشلارینی آشاغی سالیب اوتلاماغا مجبور اولوردولار. قوزولار بیرینجی گونلر چوخ خوشوما گلیردی. آمما گونلر اؤتدوکجه نظریمده عادیلشیر و تکلیک منی سیخیردی. یاخیندا بیر نفر جوت سورواردو. کیم اولدوغونو بیلمیردیم. بیر آز یاخینلاشاندان سونرا تانیدیم. اؤز کندلیمیز حسن ایدی. اونا یورولمایاسان دئدیم. او دا برکتلی اولسون دئییب جوتو ساخلادی و منیم یانیما گلدی. یاخیندا کورا یول ایله بیر نفر بیزه طرف گلیردی. قاباغیندا سوردویو اولاغین اوستونده خورجون وار ایدی. او بیزه چاتاندا یورولمایاسیز دئییب خورجونون ایچیندن بیر ترزی چیخارتدی. سونرا معلوم اولدو کی،بو دا بیر نؤع چرچی ایمیش. حسن کیشی سپمک ایستدیگی توخومدان نئچه اووج ترزیه تؤکدو. عوضینده کیشمیش و ایده آلدی. چرچی گئدندن سونرا منی کیشمیش یئمه‌یه دعوت ائتدی. قوزولار تپه‌نین دؤشونه یاییلیب اوتلاییردیلار. گون چوخدان ایلمیشدی. یاواش-یاواش کنده قاییتمالی ایدیم. آسمان آلا بولودلوق اولدوغوندان هاوا گاه قیزیر گاه دا سویوق کولک اسیردی. حسن کیشی ایله وداعلاشیب قوزولاری کنده طرف دؤندردیم. قاباقدا ایکی گؤی زمی وار ایدی. من قوزولاری بو ایکی زمینین آراسیندا اولان دار کالاهدان کئچیرملی ایدیم. بو دا آسان ایش دئییلدی. قوزولار گؤی زمییه داراشیب آیاقلاییب کورلایا بیلردیلر. بئله اولان زاماندا زمی صاحبی چوبانداندان خسارت

ایسته‌یه بیلردی. من قوزولاری هایلاییب بیر یئره توپلادیم و دار کالاهدان او طرفه کئچیرده بیلدیم. گون باتماغا بیر ساعات قالاندا قوزولاری کنده تؤکدوم. قوزو صاحبلری اؤز قوزولارینی سئچیب آپاریردیلار. من قوزولاری آییراندا گون باتمیشدی. بیر آزدان چوبان بایرام قویون سوروسونو کنده تؤکدو. او منی گؤروب دئدی:

- صاباح گون‌اورتا "صدره"ده اولاجاغام، سنی اوردا گؤزله‌ییرم.

صدره بیزیم کؤوشنین دئمک اولار کی، اورتاسیندا یئرلشیر. اوردا اوچ دنه بولاق واردیر. اطرافی چمنلیکدیر. بولاقدان آخان سولاردان بیر آز آشاغیدا بؤیوک بیر گؤل عمله گلمیشدیر. قارا ماللار و قویون سورولری بو گؤلون سویوندان ایچیردیلر. اودور کی، بورا چوبانلارین و مال اوتارانلارین مکانی ایدی. یای، یاز گونلرینده قویون و قوزو سورولری چؤلده اوتلاییب یاتاغا صدره‌یه گلردیلر. ائرته‌سی گون قوزولاری کنددن چیخاریب چؤله یایدیم. گونلر اؤتدوکجه کؤوشنیمیز یاشیللاشیردی. کندین مال-قاراسی دولو قارین اولماسا دا چؤلدن آج قاییتمیردیلار. قویونلارین سودو گئتدیکجه آرتیردی. کندلیلر حیوانلاری تؤیله‌ده یئمله‌مکدن آزاد اولموشدولار. یالنیز خرمنه، دؤیون زامانینا چاتانا کیمی چؤره‌ک مسئله‌سی اونلاری سیخیردی.

گون گؤیون اورتاسیندا اولاندا قوزولاری صدره‌یه تؤکدوم. چوبان بایرام هله گلمه‌میشدی. آممما اونون قویونلاری هایلاماق سسی یاخیندا اولدوغونو خبر وئریردی. بولاقدا ال‌اوزومو یویوب بیر آز سرینله‌دیم. چوخ چکمدی بایرام دا گلدی. قویونلار آرخلارین و گؤلون دؤوره‌سینه ییغیلیب سو ایجیردیلر. بیر آزدان سونرا بایرام اؤز سوروسونو قوزو سوروسوندن خیلی آرالی یاتیرتدی. منیم یانیما گلیب دئدی:

- ایندیه قدر قوورتماج یئییب‌سنمی؟

"قوورتماج ندیر؟"، دئیه سوروشدوقدا دئدی:

- ایندی گؤره‌رسن. سن بیر آز "آزا" ییغیب گتیر، من ده قویونلاردان سود ساغیم.

آزا، (قارا ماللارین چؤللرده قالیب قورویان پئییینلری ایدی). صدره آزا ایله دولو ایدی. من ایکی قوجاق آزا ییغیب گتیرَنه کیمی بایرام دا بؤیوک بادیانین یاریسینا قدر سود

ساغمیشدی. بایرام سورونون ایچینده اولان قارا قویونلاری سئچیب ساغیردی. من بونون سببینی خبر آلدیم. او دئدی:

- بونون سببینی چوبانلار بیلر. قارا قویونون سودونون جیریگی (یاغی) آرتیق اولار.

او بادیانی یئره قویوب اطرافدان یومورتا بویدا اولان یومرو چای داشلاریندان تاپیب گتیردی. من بایرامین نه ایش گؤرهجهگینی بیلمیردیم. آزالاردان بؤیوک تونفال قالادی. یومرو چای داشلارینی بولاقدا یویوب تونقالین اراسینا ییغدی. قورو اوت، علفلرله یاندیردی. آزالار قورو اولدوغوندان آلوولاری گؤیه قالخیردی. بیر آزدان سونرا توفقال یانیب قورتارمیشدی. کؤزهرن اودون ایچینده اولان داشلار میس کیمی قیزارمیشدی. دمیر قاشیق ایله داشلارین بیرینی بادیانین ایچینه سالدی. بیر آز صبر ائدندن سونرا ایکینجی داشی بادیانین ایچینه آتدی. سود قیزدی. اوچونجو، دؤردونجو و بئشینجی داشی سالاندا سود قایناماغا باشلادی. سودون اوزو کؤپوکلندی. داشلاری بیر- بیر سودون ایچیندن چیخاریب کنارا قویدو. سونرا سودون ایچینه چؤرهک دوغرادی. بادیانی سویوق بولاغین ایچینه قویدو نئچه دقیقهدن سونرا سویوموش قوورتماجی یئمهیه باشلادیق. حاضر اولان خؤرهک ساده و عادی خؤرهکلردن دئییلدی. بیر معجون کیمی ایدی. من قوورتماجین نه اولدوغونو ایندی بیلیردیم. ایندی او زاماندان آلتمیش ایل کئچدیگینه باخمایاراق هله ده لذتی یادیمدان چیخماییبدیر. قوورتماجی یئیندن سونرا داغارجیغیمدان سوزمه قاتیغی چیخاردیب آبدوغ دوزلتدیم. بو دا ایندی ایچدیگیمیز چایین یئرینی وئریردی. من او زامانلار چایین نه اولدوغونو بیلمزدیم. اصلا چایا مئیلیم یوخ ایدی.

ایندی بیر آز اوزانیب دینجلمک لازیم ایدی. پاپاقلاریمیزی گؤزوموزون اوستونه قویوب آرخاسی اوسته اوزاندیق. گون اگیلنده سورولری دهبردیب اوتالاغا آپارمالی ایدیک. یئنه ده یاشیللانماقدا اولان چؤللر بیزی گؤزلهمکده ایدی. بایرام سورونو دهبردیب یولا دوشنده اونا دئدیم:

- بیز بو آخشام سود ییغاجاغیق. صاباحلاری کند آلتیندا منی گؤزله.

آخی قویون سوروسو قوزودان قاباق چیخیردی. من آذاندان یاریم ساعات سونرا باکی‌دان گتیردیگیمیز وئدره‌لری گؤتوروب سود ییغماغا گئتدیم. کندین آلت طرفیندن بیرینجی قاپیدان باشلامالی ایدیم. قاپینی دؤیدوم. ایچه‌ریدن سس گلدی:

- کیمسن؟

- سود گتیرین!

بیر آزدان قاپی آچیلدی و توگّلون آروادی الینده‌کی میس بادیانین سودون وئدره‌یه تؤکوب برکتلی اولسون، دئدی. من "برکتینیز آرتیق اولسون"، دئییب ایکینجی قاپینی دؤیدوم. بئله‌لیکله وئدره‌لر دولدو. سودلری ائوه گتیردیم. آنام ائرته‌دن قونشولاردان قاب-قاجاق آلمیشدی. آتام ائوده ایدی. من سودلری قازانلارا بوشالدیب کند ایچینه قاییتدیم. قالان ائولردن سود ییغا-ییغا فاطماگیلین قاپیلارینا یئتیشدیم. قاپی آچیق ایدی. فاطما سود گونو اولدوغونو بیلیرمیش کیمی من وئدره‌لری یئره قویاندا او قاپینین آغزیندا گؤرونردو. آی ایشیغی ایدی. بیز قارشیلاشاندا دوداقلاریندا کی سئودیگیم تبسملر اویناشدی و آغاران دیشلرینی، یاناقلاریندا کی کیچیک چوخورلاری گؤردوم. سود قابی هله الینده ایدی. مندن سوروشدو:

- نیه بیزه گلمیرسن؟

- آخی اوتانیرام.

- نه اوچون اوتانیرسان؟ آنام هئی سنی سوروشور، دئییر نه اوچون بیزه گلمیر؟

"صاباح آخشام گله‌رم"، دئییب آیریلاندا دئدی:

- سود یادیندان چیخدی.

او دوغرو دئییردی. من سود عالمینده دئییلدیم. بئله‌لیکله آخشام اوچیوز قوزونون آنالارینین اون وئدره سودو اولدو. ایندیکی زامانین اؤلچوسو ایله یوزأللی لیتردن چوخ اولاردی. ائویمیزده قیزغین فعالیت گئدیردی. قونشو آروادلاردان آنامین کؤمه‌گینه گلن وار ایدی. قرار بو اولموشدو کی، سودون چوخو قاتیق چالینیب چالخانسین، قالانی ایسه پئندیر ائدیلسین. بونون اوچون قازانلار اولان سودو قیزدیریب قاتیق مایاسی ووروللمالی ایدی. گئجه یاریسینا قدر بو ایشلرین هامیسی گؤرولدو. آنام منی سحر چؤله یولا

سالماقدان اؤترو تئز دورمالی ایدی. قاتیق چالینمیش قازانلارین قاپاغین گؤتورنده ساری رنگلی قایماغی گؤروب حئیران قالدیم. اشتهام آچیلمیشدی. آنام بیر نیمچه قایماق چکیب منه وئردی. بیر لاواش‌لا ایچه‌ری اؤتوردوم. یئنه بیر لاواشین اوستونه قیماق یاخیب داغارجیغیما قویدو. ایرانا گلندن سونرا بیرینجی دفعه اولاراق اؤز امگیمین بهره‌سینی گؤروردوم. بونو بیر کسه بیلدیرمه‌دن اؤز ایچیمده فخر ائدیردیم. بئله‌لیکله کند ایچینه گلدیم. هامی قوزولاری گتیریب سورویه قاتمیشدی. من اونلاری قاباغیما قاتیب قبرستانین اوستو ایله چؤله طرف حرکت ائله‌دیم. گئجه‌نین شئهی یئنی گؤیه‌رن اوتلارین اوستونه چیلنمیشدی. باهارین عطری طبیعتین عطرینه قووشوب قیش یوخوسونا گئدن جانلیلاری حیاتا چاغیریردی. بایرامین اؤزو گؤرونمه‌سه ده سسینی ائشیدیردیم. "قوروقچو" دیکینین او طرفینده اوتاریردی. دونن آخشام دئدیگیمه گؤره منی گؤزله‌ییردی. بایرامین بیر قوجا آتاسی و آناسی وار ایدی. اونلارین نه مال-حیوانی، نه ده اکین اکمه‌یه یئرلری وار ایدی. یالنیز بایرامین چوبانچیلیق حاققی ایله دولانیردیلار. دولانیشیقلاری یاخشی دئییلدی. او هر گون ائودن چیخاندا ناهار یئمه‌یینه بیر آز قورو چؤره‌ک گؤتوررردی. بیزیم یولداشلیغیمیز دونن قوورتماج یئمکدن باشلانمیشدی. من قوزولاردان قاباق قوروقچو دیکینه چیخدیم. بایرام منی گؤروب یانیما گلدی. داغارجیغیما قویدوغوم قایماق به‌لله‌سینی اونا وئردیم. او اشتها ایله بللهنی یئمه‌یه باشلادی.

بایرام دئدی:

- هله گون‌اورتایا چوخ قالیر. ناهارا چای قیراغیندا "بند" شامینا گئدک.

بوقراری قویوب بیر-بیریمیزدن آیریلدیق. چونکی قویون سوروسو ایله قوزو سوروسو آراسیندا فاصله اولمالی ایدی. یوخسا قوزولار قویونلار قاریشار و اونلاری أمردیلر. هم ده اونلاری بیر-بیرلریندن آییرماق چتین اولاردی. گون‌اورتا زامانی آجی چایین کناریندا بایرام و کندیمیزین ناخیرچیسی رفعی اوغلو عباس اؤز اوغلو حسین‌له اوردا گلدی. حسین منیم باکی‌دا اولان یولداشلاریمدان ایدی. ناهاری اوچلوکده سود بیشیریب یئدیک. آجی چایین کناری منظره‌لی اولدوغونا باخمایاراق چوبانلار بوردا آییق اولمالی ایدیلر. چونکی چایین اوتای، بو تایی اوجا سیرا هرده‌لردن (تپه‌لردن) عبارت ایدی و

جاناوار چوخ اولوردو. داها دوغروسو قویون-قوزو اوچون چوخ تهلوکه‌لی بیر یئر ایدی. گون اورتادان سونرا ایسه همین یئر کؤلگه‌لیک اولدوغونا گؤره سورونو یاتاغا ووروب خؤره‌ک یئمه‌یین اؤزونون آیری بیر لذّتی اولوردو.

حاشیه:

من اوچ ایل تامام کندیمیزین قوزولارینی اوتارماقلا مشغول اولدوم. بو دا هر ایل نوروز بایرامیندان باشلانیب شهریور آیینین اولینده قورتاردی. بو مدتده خاطریمده قالان مهم حادثه‌لری یازماغا چالیشاجاغام. هر گون تکرار اولاراق سحر چاغی قوزولاری چؤله آپارایب آخشام اوستو کنده گتیرمک خاطره‌لرینی یازماق هم اوخوجولاری یورار هم ده ایندیه قدر یازدیغیم خاطره‌لر بوندان سونرا یازاجاغیم خاطره‌لره بیر مقدّمه اولاراق یازیلمیشدیز. اصل خاطره‌لریم ایسه ایکینجی دونیا محاربه‌سیندن سونرا باشلاناجاقدیر.

قونشولوغوموزدا اولان رجه‌لی کندینین اکین و اوتلاناجاق ساحه‌لری آز اولدوغوندان اونلارین مال- حیوانی مهربان و بیزیم کندین کؤوشنلریندن استفاده ائدیردیلر. البته بو دا گیزلی شکیلده اولوردو. رجه‌لین سورولری بیزیم کؤوشنین سرحدینه گلیر اطرافی خلوت گؤرنده سرحددی کئچیب بیزیم یئرلری اوتلاماغا باشلاییرلار. آخشام اوستو یئنه قوزولارلا کنده وارد اولا ندا کندین اورتاسیندا یوزدن یوخاری قارا مال ناخیرینی گؤروب تعجب ائتدیم. سونرا معلوم اولدو کی، بو ناخیز ماللاری رجه‌ل کندیندندیر. اونلار یئنه گیزلین شکیلده بیزیم کؤوشنه سوخولوبلار. دئمه بیزیم قوروقچولار اونلاری گودورموش. ناخیرچی قوروقچولاری گؤروب قاچیر. قوروقچولار ناخیر ماللارینی زنگیلابادا گتیریرلر. رجه‌للیلر حاقسیز اولدوقلارینا باخمایاراق بؤیوک بیر دسته جاماعات اللرینده چوماق، دهره بیزیم کنده هجوما حاضرلاشیرلار. اونلارین سایلاری گئتدیکجه آرتیردی. اونلار بیزیم کنده طرف حرکتده ایدیلر. رجه‌للی مشهد عبدل کندین آغ ساقللاریندان اولدوغونا گؤره بو ایشین نه قدر تهلوکه‌لی اولدوغونو بیلیردی. او بیلیردی کی، بو جرکت دعواسیز اولمایاجاق و هر ایکی طرفدن اؤلن یا باشی، قولو سینان دا اولاجاقدیر. بونا گؤره ده بو

هجومون قاباغینی آلماق اوچون آتا مینیب کندین چیخاریندا دسته‌نین قاباغین کسیب دئیر:

- جاماعات! سیزین بو حرکتیز دوزگون دئییل. بو ایکی کندین آراسیندا دوشمنچیلیک یارادار. بیز زنگیلابادلیلارلا همیشه صلح، صفا ایله یاشامیشیق. یئنه ده بونو داوام ائتدیرمه‌لی‌ییک.

جاماعات دئیر:

- مشهد عبدل! بس بیز نه ائتمه‌لی‌ییک؟ اونلار بیزیم ناخیریمیزی آپارسینلار بیز دوروب باخاق؟

مشهدی جاواب وئریر:

- سیز بو ایشی منیم عهدمه قویون. من بو ساعات زنگیلابادا گئدیب ناخیری اؤزومله رجه‌له گتیره‌جگیمه سؤز وئریرم.

اللری چوماقلی، قداره‌لی و گؤزلری قیزارمیش جاوانلار دئییر:

- یوخ اونلار بو آسانلیقلا بیزیم ناخیری وئرمیه‌جکلر. بیز گرک اؤز گوجوموزو اونلارا گؤسترک.

مشهدی عبدل دئیر:

- من سیزدن ایکی ساعات مهلت ایسته‌ییرم. من الی بوش قاییتسام، او زامان اؤزونوز بیلرسینیز.

مشهدی عبدلون آغیلا باتان سؤزلرینی ائشیدن جاماعات یاواش- یاواش یومشالیر. مشهدی عبدل آتینا بیر قامچی ووروب زنگیلاباد یولونو الینه آلیر. اون دقیقه‌دن سونرا زنگیلابادا وارید اولوب اؤز ناخیرلاری یاتان میداندان کئچیب بیزیم قاپیمیزدا آتدان دوشور. من کوچه‌یه چیخماق ایسته‌ینده کوچه قاپیمیزین دؤیولدویونو ائشیتدیم. قاپینی آچاندا مشهدی عبدلی گؤردوم. او منی گؤرن کیمی:

- آتان ائوده‌دیرمی؟ دئیه سوروشدو.

بلی، دئیه جاواب وئریب، آرتیردیم: بویورون ایچری!

- یوخ، تله سیرم.

بو زامان آتام کوچه قاپیسینا گلدی. سالام وئریب گؤروشدولر. آتام مشهدی عبدولو ائوه دعوت ائدیب دئدی:

- بویورون ایچری، نه اوچون قاپیدا دوروبسؤز؟

- یوخ آغامیرحسن ایچری گلمگه واخت یوخدور. اؤزون یاخشی بیلیرسن کی، سیزین قوروقچولار بیزیم کندین ناخیرینی زنگیلاباد ساحه‌سینه کئچدیگینه گؤره ناخیرچینین الیندن آلیب کنده گتیریبلر. البته سیزین قوروقچولار حاقلیدیرلار. بیزیم ناخیرچی بو ایشی اؤز باشینا گؤروبدور. رجه‌للیلر ایسه بو ایشدن عصبانی اولوب زنگیلابادا هجوم ائدیب مالاری زورلا دا اولسا گئری قاییتارماق اوچون بورا گلمک ایسته‌ییردیلر. آمما من اونلارا مانع اولدوم. بونا گؤره‌کی، اونلار بورا گلسه‌لر، ایکی کندین آراسیندا توققوشما تؤره‌در. بو دا سونراسی پئشمانجیلیغا دگمز. بئله بیر ایش هئچ بیریمیزین صلاحینا دئییل. من بورا گلنده سنی دئییب گلمیشم. چونکی سیزین بو کنده بؤیوک حؤرمتینیز وار و بونو دئییم کی، بو کور دویون یالنیز سیزین الینزله آچیلا بیلر.

آتام مشهدی عبدولون سؤزلرینی دینله‌ییب دئدی:

- سیز بویورون اوتاغا و راحات اولون. من ده ایندی قاییدارام. دئییب کند ایچینه گلیب قوروقچولاری و بیر نئچه کند آغ ساققاللارینی کندخدانین اوتاغینا چاغیریب مصلحته باشلادیلار. آتام دئدی:

- رجه‌للی مشهدی عبدول زنگیلابادا گلیب. ایندی بیزیم اوتاقدادیر.

آتام مشهدی عبدلون تامام دئدیکلرینی کند آغ ساققاللارینا دانیشدی. قوروقچولار هر ایکیسی تصدیق ائدیردی کی، رجه‌لین ناخیری نه اینکی کؤوشنی حتی بوغدا زمیلرینی ده اوتاریردیلار. آتام دئدی:

- اولا بیز اونلاردان تعهد آلمالی‌ییق کی، بیر داها رجه‌لین ناخیری یا سورولری بیزیم کؤشنه آددیم قویماسینلار. ایکینجیسی اوتاریلان بوغدا زمیلرینین خسارتینی وئرسینلر. ایندی بیزیم قوروقچولار ناخیری گتیرمکله بیزیم عهده‌میزه آغیر مسئولیّت قویوبلار. بو مالارین بیری ایتیب یوخ اولسا، بیزه اونلارین زیانینی اؤده‌ملی اولاجاغیق. بونا گؤره ده اونلارین سحره کیمی کئشیگینی چکملی‌ییک.

آتام سونرا علاوه ائتدی:

- منجه رجه‌للی‌لر بورا تؤکولمه‌میش مشهدی عبدلدن لازیم اولان تعهدلری آلیب ناخیری یولا سالاق گئتسین. باشقا بیر یولوموز وارسا، بویورون.

آغ ساققاللاردان بیری دئدی:

- اوندا دئیه‌جکلر زنگیلابادلیلار رجه‌للیلردن قورخوب ناخیری قایتاردیلار.

آتام جاواب وئردی:

- بو ناخیر بیزه آتا، بابامیزدان قالماییبدیرکی، اونلاریندیر. گئج یا تئز بیز بو ماللاری اونلارا قایتارمالی‌ییق. رجه‌ل ناخیرینی بورا گتیرمکده مقصدیمیز وار ایدی. او دا اونلارا بیر قولاق بورماسی وئرمک ایدی. ایندی بیز اؤز مقصدیمیزه چاتمیشیق. اونلارین آغ ساققالی بیزدن عذر ایسته‌ییر. خسارتلریمیزی ده وئرمه‌یه حاضردیرلار.

کندخدا و کندین آغ ساققاللاری آتامین مصلحتینه راضی اولودولار. من اؤز اوتاغیمیزدا مشهدی عبدله چای‌لا قوللوق ائدیردیم. بو زامان آتام ایچَری گیردی. مشهد عبدل گؤزلرینی اونون دوداقلارینا دیکمیشدی و جاواب گؤزله‌ییردی. آتام اونون جاواب گؤزله‌دیگینی گؤروب یوباندیرماق ایسته‌مدی:

- آغا مشهدی عبدل سن ایندی ناخیری اؤزونله آپاراجاقسان. آممما کندین آغ ساققاللاری مندن بیر نئچه تعهد آلیبلار. من راضی اولموشام، سن ده بو تعهدلری عهده‌نه آلمالیسان.

مشهدی عبدل دئدی:

- سیزین هر سؤزوزه حاضیرام

آتام دئدی:

- تعهدلر بوندان عبارتدیر: بوندان سونرا رجه‌لین ناخیری و سورولری بیزیم کؤشنلره آیاق باسمامالیدیر. ائله‌جه ده بیزیم بوغدا زمیلرینه وورولان خسارت دالی اؤده‌نیلملیدیر.

مشهدی عبدول الینی گؤزونون اوستونه قویوب بو شرطلرین قبول اولدوغونو بیلدیردی. او اؤز راضیلیغینی آتاما بیلدیریب آتین بئلینه قالخدی. کند ایچینده میدانا گلیب و بیر-بیرینین یانیندا یاتیب گؤوشه‌ین ماللاری هایلاییب رجه‌له یولا دوشدو. مشهدی عبدول

چوخ خوشحال ایدی. او اؤز کندلیلرینین یانینا باشی اوجا گئدیردی. هاوا قارانلیق ایدی. رجه‌للیلر زنگیلاباد یولونون کناریندا دایانیب مشهدی عبدولون یولونو گؤزله‌ییردیلر. اونلار مشهدی عبدلون الی دولو قاییتماسینا اینانمیردیلار. بیر آزدان سونرا اوزاقدان گلن ناخیرین هنیرتسینی ائشیدیب قولاقلارینی شکله‌دیلر. بلی بو مشهد عبدولون گتیردیگی ناخیرین هنیرتیسی ایدی. ناخیر رجه‌له چاتاندا هامی تعجب ائدیردی. اوّلده مشهدی عبدوله اعتراض ائدنلر باشلارینی آشاغی سالیب دینمیردیلر. ائرته‌سی گون بو مسئله اطراف کندلره یاییلدی. بو ایشین دینج یوللار ایله حل اولوب باشا چاتدیغینی ائشیدنلر سئوینیردیلر.

یازین قیرخ بئشینده کؤشنین معین بیر حصّه‌سی هر ایل اولدوغوکیمی قوروق اعلان اولدو. بو قوروق یازین آخیرینا قدر داوام ائده‌جکدی. بو مدتده بورادا گول، چیچک، علف حدیندن آرتیق گؤیریردی. قوروقچولار بوردان محافظت ائدیردیلر. کؤشنین هر طرفینه باخسایدین لاله‌لرین دؤشلرده قیزاران آل رنگینی گؤره بیلردین. ایندی کندلیلریمیزین چیتین گونلری یاواش-یاواش دالدا قالیردی. ساخلادیقلاری حیوانلارین آغزی اوتا چاتمیشدی. اؤزلرینین چؤره‌ک مسئله‌سی ده گئتدیکجه حل اولوردو. اونلار قویونلاردان ساغدیقلاری سودو نئهره‌ده چالخاییب اله گتیردیکلری یاغی ساتیب بیرته‌هر دولانیردیلار. بیزیم ده وضعیّتیمیز یئمک ساریدان گوندن-گونه یاخشیلاشیردی. قوزولارین بابتیندن الیمیزه گلن سود چوخالیردی. سون دفعه ییغیلان سود ایکی‌یوزأللی لیتره چاتمیشدی. آتام اؤز کؤنلو ایسته‌دیگی کیمی خرجله‌ییردی. منیم چؤل یولداشیم بایرامی دا معیشت باخیمیندان گؤزله‌ییردیم. بو ساریدان آناما تاپشیرمیشدیم کی، اونلارین ائولرینه باش چکسین.

بیر گون آخشام چؤلدن قاییداندان سونرا بیبیم قیزی جمیله بیزه گلمیشدی. خلوته سالیب اووجوما بیر کاغیذ قویدو. من تعجب ائله‌دیم. بو کاغیذ نه اولموش اولا؟ خلوته چکیلیب کاغیذی آچیب باخدیم. خطین لاتینجا اولدوغونو گؤروب داها دا تعجب ائتدیم. بو مکتوب فاطمادان ایدی. اونلارین ائولرینه آز گئتمه‌گیمدن گیلئیلیک ائدیب یازیردی: "سن بیزه گلمه‌ینده داریخیرام. آنام دا هئی سنی خبر آلیر دئیر: اولمایا بیزدن کوسوب؟".

مکتوبون آخیریندا دئییردی: "بو کاغیذی "بالاجاخانیما" یازدیرمیشام. من اونونلا چوخ صمیمی‌یم. منه سؤزون اولسا، یاز و جمیله ایله گؤندر، بالاجاخانیم منه اوخویار".

بالاجاخانیم بیزمله گلن مهاجر قیزلاریندان ایدی. او باکی‌دا بئشینجی صینیفه قدر اوخوموشدور. من بو علاقه‌یه چوخ سئویندیم. بئله اولورسا، ایشلریمیز داها دا آسانلاشیردی. فاطمانین ساوادسیز اولماغیناوره‌گیم یانیردی. اونون ساوادی اولسایدی من اورک سؤزلریمی اونا یازیب قلبیمده اولان دؤیونتولری آیدینجاسینا بیلدیریب اوندان جاواب آلا بیلردیم. سونرا ایسه من هانسی دونیادا یادشادیغیمی دوشونوب اؤز یانیلدیغیمی حسّ ائدیردیم. من ساوادسیزلار دونیاسیندا یاشییردیم.

همین آخشام فاطمایا بو مضموندا بیر مکتوب یازدیم:

"عزیزیم فاطما مکتوبونو آلدیم، چوخ سئویندیم. سن یازمیشدین نه اوچون سیزه آز گلیرم. منی گؤرمه‌ینده داریخیرسان. گؤره‌سن بونون واختی چاتمامیشدیرکی، بیز ایکیلیکده بیرگه اوتوروب اؤز سئوگیمیز و گله‌جه‌گیمیز باره‌سینده صحبت ائدک؟ آخی بیز نه واختا قدر اؤز اورک سؤزلریمیزی اونون بونون وسیله‌سیله بیر-بیریمیزه چاتدیراجاغیق؟ بیزیم گله‌جکده قوردوغوموز حیاتین بینووره‌سی ایندیدن قویولمالیدیر. جاواب گؤزله‌ییریم".

ائرته‌سی گون مکتوبو جمله‌نین وسیله‌سیله فاطمایا گؤندردیم. نئچه گون گؤزله‌دیم جاواب گلمدی. یئنه سود ییغما گونو قاپیلارین دؤیدوم. فاطما الینده دولو بادیا قاپیدا گؤروندو. گؤزلرینده گیزلی بیر خجالتین آغریلاریینی گؤردوم. دئدیم:

- نه اوچون مکتوبون جاوابینی گؤندرمیرسن؟

باشینی آشاغی سالمیشدی. اوزومه باخماغا اوتانیردی. فاطما الینده‌کی بادیانین سودون وئدره‌یه بوشالدیب تیترک بیر سسله جاواب وئردی:

- آخی بیزیم که‌بینیمیز کسیلمه‌ییب.

من ایسه تئز جاواب وئردیم:

- ایکی حقیقی سئوگیلینین کبینی آسماندا کسیلیب، دئییب یولادوشدوم.

باهارین آخیر گونو ایدی. قوزولاری کنددن چیخاردیب زمیلرین آراسیندان کئچیب قوروقچو دیکینین دؤشلرینه یایدیم. هر طرف اوتلوق و یاشیللیق گؤرونوردو. قوزولار ایکی ساعات اوتلایاندان سونرا قارینلاری شیشیر و یاتیب دینجلمک ایسته‌ییردیلر. اونلار داها ایکی آی بوندان قاباقکی قوزولار دئییلدیلر. بؤیویوب بوی آتمیشدیلار. یونلاری قیرخیلماغا باشلانمیشدی. هاوالارین سحر چاغیلاری سرین اولماسینا باخمایاراق گون‌اورتا حدیندن آرتیق ایستی اولوردو. تبریز طرفینده "دند" داغینین باشیندا قارا بولودلار اطرافا یاییلماقدا ایدی. شرق طرفده ساوالانین کلله‌سینده گؤرونن آغ قار لکه‌لری ایسه قارا قیشین آجی خاطره‌لرینی یادا سالیردی. قوزولاری قوروقچو دیکیندن آشیریب "ملّا عبداله" بولاغیندا سووارديم. بایرامین "بؤیوک آغا" چوخورواندان سسی گلیردی. یاریم ساعاتدان سونرا اونا یاخینلاشیب، داغارجیغیمدا اولان ایکی قایماق بللەسیندن بیرینی اونا وئردیم. قویدوغوموز قرارا گؤره ناهاری "بؤیوک شام"دا اولمالی ایدیک. بیر-بیریمیزدن آیریلدیق. او قویونلاری، من ده قوزولاری هایلادیم. دند داغینین اوستوندن آخیب گلن بولودلار باشیمیزین اوستونو آلمیشدی. بو دا توفاندان قاباق کی، آراملیغی یادا سالیردی. گون اورتایا یاخینلاشدیقجا هاوا یاواش-یاواش سرینلشیردی. بئله بیر هاوادا قوزولار داهادا شیرین اوتلاییردیلار. گون اورتایا آز قالیردی. "دهنه" دره‌سینی کئچیب بؤیوک شاما چاتاندا کندیمیزین ناخیرجیسی حسینی گؤردوم. بو زاماندا اوتلارین آراسیندا بیر ایلانین سورونوب گئتدیگینی گؤردوم. ایلانی قووماغا باشلادیم. اونا آز قالمیشدیم کی، بیر یووایا گیرمک ایسته‌ینده قویروغوندان توتوب وار گوجوملە ائشیگه چکدیم. اونو آسانلیقلا یووادان چیخاریب بیر نئچه دفعه باشیمین اوستونده فیرلادیب یئره چالدیم. المیده‌کی بیر باشی هاچا اولان آغاجین هاچا طرفینی بوغازینا دایاییب الیمله بو غازیندان توتدوم. ایلانین اوزونلوغو بیر مئتره یاخین اولاردی

حاشیه:

باکی‌دا مکتبده درس اوخودوغوم زامانلار طبیعی درس کتابیمیزدا ایلانلار باره‌سینده اطرافلی معلوماتلار وار ایدی. کتابدان اؤیرنمیشدیم کی، اقلیمی بیزیم یئرلره اوخشایان یئرلرین ایلانلاری زهرلی اولماز.

اوندان اؤترو کی، بیز سویوق بیر اقلیمده یاشاییریق. بو یئرلرین ایلانلاری ایکی نؤع اولور. کورامال و گورزه کورامال ایلانلار زهرسیز اولورلار. گورزه ایسه زهرلی اولور. بئله زهرلی ایلان بیزیم موغان کیمی ایستی اولان یئرلرده یاشاییرلار. کورامال ایسه سویوق اولان یئرلرده اولور. بیزیم ساراب و اردبیل ماحاللاریندا بیر مثل وار: "ساوالان گؤرونن یئرده آدامی ایلان چالماز". چونکی ساوالان گؤرونن یئرلرین هاواسی یایلاق هاواسیدیر. من او زامان جاوان ایدیم. دونیادا اولان بوتون حیوانلارا محبت شعارینی بیلمیردیم. آمما ایندی بیلیرم کی، منیم او زامانکی حرکتیم دوزگون دئییلمیش. منیم جاوانلیق عقلیم بو شعار اوستونده قرار تاپمیشدی کی، "ایلانی گؤرهنه لعنت، گؤروب اؤلدومه‌ینه لعنت". بو باره‌ده بیر آز دا ایضاحات وئرمک ایستردیم:

دئیرلر کی، ایلان یاریسینا قدر یوواسینا داخل اولسا، اونون قویروغوندان توتوب یوواسیندان چیخارتماق اولماز. بو دوزگوندور، اوندان اؤترو کی، ایلانین یوواسی ایری‌بوروق اولور. یوواسینا داخل اولاندا اؤزونو بو ایری-بوروقلارا قیسناییب یوواسیندان زورلا چیخماسینا مانع اولور. ایندی بئله بیر سؤال قاباغا چیخیر. بس نئجه اولدو کی، من بو ایلانی آسانلیقلا یوواسیندان چیخارا بیلدیم؟ جاوابی بودور: من ایلانی هده‌له‌ییر و اونون آردینجا ایدیم. ایلان جانینین قورخوسوندان اؤز یواسینا یوخ، باشقا بیر حیوانین یوواسینا داخل اولموشدو. بو یووا ایلان یوواسی ایله فرقلیدیر.

بیر آزدان سونرا چوبان بایرام دا سورونو چای کنارینا گتیردی. بایرام‌لا حسین منیم یانیما گلنده الیمده‌کی ایلانی گؤروب قورخولاریندان دالی-دالی چکیلدیلر. اونلار ایلاندان وحشت ائدیر و منه یالواراراق "بوراخ گئتسین تهلوکه‌لیدیر"، دئدیلر. من اونلاری هده‌له‌دییب دئدیم:

- بیر شرطله بو ایلانی بوراخارام.

- نه شرطی ایله؟

- حسین، سن صاباحلاری بیر پونزا قند، بایرام ایسه بیر سیه دویو آلیب بورا گتیره‌سینیز. سودلو آش بیشیریب قندی ده اونون ایچینه سالیب بیرلیکده یئیه‌ک.

اونلار راضی اولدولار. بو زامان حسین ناخیره‌چی توتون کیسه‌سینی چیخاردیب چوبوغونو دولدوروب چکمک ایستدی. بایرام دئدی:

- آخی دئیرلر ایلانلارین چوبوق قیریندان آچیغی گلیر.

بونو ائشیدن کیمی حسینین الینده‌کی چکدیگی چوبوغو اوندان آلیب توستوله‌نن باشینی چیخارتدیم. چوبوغون لوله‌سینده‌کی قیرلی طرفینی ایلانین بوغازیندان بیر آز آشاغیدان توتدوم. دیشینی بارماغیما باتیردی. هر بیریندن بیر دامجی قان چیخدی. من احتیات اوچون بارماغیمین دیبیندن ایپله باغلادیم. بایرام‌لا حسینین رنگی آغارمیشدی. اونلار بو ایشین عاقبتین گؤزله‌ییردیلر. آممما من آرخایین ایدیم. هاوا گئتدیکجه قارالیردی. داغلارین باشیندا شیمشک چاخیب هاوانی ایشیقلاندیریردی. بیز ناهار تدارکونده ایدیک. من قارا قویونلاری سئچیب باشینی توتور بایرام ساغیردی. حسین ایسه اودون ییغماغا گئتمیشدی. بیر آزدان سونرا سودو اوجاغین اوستونه قویوب قایناماسینی گؤزله‌ییردیک. اونلار مندن نگران ایدیلر تئز-تئز ایلان سانجان الیمه باخیردیلار. من ایلانین زهرسیز اولماسینی اونلارا باشا سالا بیلمیردیم. سود بیشندن سونرا چؤره‌ک دوغراییب ایشتها ایله یئمگه باشلادیق. سونرا داغارجیغیمدا اولان سوزمه قاتیقدان اودوغ دوزلدیب ایچدیک. ائله بیل هاوا بیزی گؤزله‌ییردی. دولو یاغماغا باشلادی. اول تک-تک گلیردی. سونرا شدتلندی. فیندیقدان دا یئکه یاغان دولولار بیزی کاریخدیردی. قوزولار یاتاقدان دوروب مه‌لشمه‌یه باشلادیلار. بیز بادیا و کاسانی پاپاق عوضینه باشیمیزا قویدوق. دولولار قابلارین اوستونه دوشدوکجه تاپ‌توپ ایله‌ییب غریبه بیر سس چیخاریردیلار. او زامان من بیرینجی دفعه اولاراق "دولو سیمفونیاسینی" ائشیتدیم. چایین قیراغیندا دالدالانماغا یئر یوخ ایدی. اون دقیقه‌یه قدر داوام ائدن بو دولو یاغیشی غفیلدن باشلادیغی کیمی غفیلدن ده دایاندی. چایین کناری، دوزلر، تپه‌لر آغاریردی. بیز بو مدتده دولونون عاقبتی باره‌سینده مجال تاپیب دوشونه بیلمه‌میشدیک. اریمکده اولان دولولارین اوستو ایله یاخیندا اولان بوغدا زمیسینه طرف قاچماغا باشلادیم. زمییه چاتاندا گؤردویومه اینانا بیلمه‌دیم. دولودان قاباق یاریم مئتر اوجالیقدا اولان بوغدا زمیسی ایندی یئرله یکسان اولموشدو. دولو وورموش زمی صاحبلرینین حالی یادیما دوشدو. بیر ایل زحمت چکیب پروانه کیمی باشینا دولاندیقلای چؤرکلری یئنه باد فنایه گئتمیشدی. یئنه قارا گونلر باشلانمیشدی. یئنه خرمندن الی بوش قاییدیب، گلن ایلین آخیرنا قدر تاخیلسیز قالان کندلیلر وارلیلارین قاپیلارینی دؤیمک اوچون اوزلرینه

اوز باغلامالی اولاجاقلار. بیز سورولری یاتاقدان قالدیریب قوروغا طرف حرکت ائتدیک. یاغان دولولار اریمیشدی. اوت، علفلر ایسلاندیغینا گؤره قوزولار اوتلاماغا رغبت گؤسترمیردیلر. بئله بیر هاوادا اؤز عادتلرینه گؤره قوروغاطرف قاچیردیلار. من مانع اولمادیم. دولونون قوروغون باشینا نه گتیردیگینی گؤرمک ایسته‌ییردیم. بیر گون سونرا قوروق پوزولاجاقدی. ایندی ایسه طبیعت اؤزو پوزوموشدو. قوروقدا بیر "باغری قارا"نین آتیلیب دوشدویونو گؤردوم. نظریمه ائله گلدی کی، اونا ائرته‌دن ته‌له قورولموش و ایندی تله‌یه دوشوبدور. ایره‌لی یئریدیم. یانیلمیش اولدوغومو بیلدیم. یاغری قارانی دولو وورموشدو. قانادلاری سینمیش و قانلی ایدی. هر طرفده ایریلی خیردالی قوشلار چاپالاییردیلار. قارا بولودلار چکیلیب داغلارا طرف گئتمکده ایدی. ساوالانین گؤزه گؤرونمه‌ین باشیندا ایلدیریم شاخیردی. تبریز و دند داغیندان اؤزو ایله دولو گتیرن بولودلار چکیلمه‌یه باشلامیشدی. بیر ساعات بوندان قاباق کؤوشنده اوزاقدان گؤرونن گؤی زمیلر ایندی اؤز رنگلرینی ایتیرمیشدیلر. تورپاقدان اؤلوم قوخوسو گلیردی. طبیعت اؤز دمیر پئنجه‌سینی آلان‌بیراغوش ماحالینین په‌په یئیندن کوله یئیه‌نینه قدر، جوجه‌سیندن توتموش اؤکوزونه قدر هامیسینین بوغازینا ساریمیش و هده‌له‌ییردی. قوزولار "سالخا- سولخانین" دؤشلرینده اوتلایردیلار. بوردان کندیمیزین اطرافلاری گؤرونوردو. کؤوشه‌نین هر طرفینده آرا بیر آداملار گؤرونوردو. بونلار اؤز اکینلرینه باخماقدان اؤترو چؤله چیخانلار ایدی. دولونون اونلارا ائندیردیگیی ضربه‌نین مقدارینی بیلمک اوچون صبرسیز حالدا کؤوشنده اولان زمیلرینه باش چکیردیلر. گون چوخدان ایلمیشدی. سورونون آغزینی کنده طرف دؤندرملی ایدیم. بو گون کنده تئز یئتیشمک اوچون تله‌سیردیم. یاغان دولونون آغیر مصیبتینی و اونون آجیسینی اؤز کندلیلریمین گؤزلرینده اوخویوب اونلارین دردلرینه شریک اولماق ایسته‌ییردیم. بو گون قیرخ گون ایدی قوزولاری اؤز حیه‌طیمیزده ساخلاییردیق. بونا گؤره ده من چوبان و ناخیرچیدان سونرا کنده وارد اولمالی ایدیم. بایرام و حسین مندن قاباق کنده یاخینلاشماقدا ایدیلر. گونش غربین افوقلرینده سون نفسلرینی چکنده من کندین اطرافیندا ایدیم. یاریم ساعاتدان سونرا قوزولاری یئرینه سالیب ائوه باش وورمادان کند ایچینه گئتدیم. میداندا

بئش، اون نفره قدر تینده دایانیب صحبت ائدیردیلر. اونلارین هامیسینین سیمالاری توتغون ایدی. اونلار منی گؤرن کیمی بوگون کؤوشنین هانسی طرفینده اوتاردیغیمی خبر آلدیلار. منیم اونلارا وئردیگیم جاوابی ائشیدنده باشلارینی تووللادیلار. اونلاردان بیری دئدی:

- دولونو باغلاتدیرسایدیق بو ایش باشیمیزا گلمزدی.

او بیریسی اونون جاوابیندا دئدی:

- یادیما گلن کئچن ایللرده آغا ماحمود نئچه دفعه دولونو باغلادی. آممیا یئنه دولو زمیلریمیزی ووردو. آللاه اؤزو بیلن یاخشیدیر.

آخشام اولدوغونا گؤره هامی اؤز ائولرینه چکیلمیشدی. گون‌اورتا چاغی اؤز گؤزلریمله گؤردویوم دولونون منظره‌سی یادیما دوشنده و ایندی اولدوزلارین گؤیده پاریلداماسینی گؤرنده طبیعتین اویونلارینا حیران قالیردیم. دوغرودان دا هاوا گؤزل هاوا ایدی. ائوه قاییتدیم. آتام منی گؤروب دولو تؤکولنده هاردا اولدوغومو خبر آلدی. من اونا تامام احوالاتی دانیشدیم. آتام دئدی:

- خالقین امیدی یازدا اکیلن و هله تامامیله جوجرمه‌میش یازلیغا و آرپایا گلیر. بو سؤزون منه یئنیلیگی وار ایدی. بونون نه اولدوغونو آتامدان خبر آلدیم. او منه ایضاحات وئره‌رک دئدی:

- پاییزدا اکیلن بوغدالار گؤیریب سونبوله دولموشدولار. اونلاری دولو ووروب آرادان آپاردی. آممیا یازدا اکیلن آرپا و یازلیق بوغداسینا امید یئری واردیر. چونکی اونلار سونبوله دولمامیشلار.

دئمک یاز ایشلرینه امید واردیر. اونلار یئنی‌دن جوجه‌ریب محصول وئره بیلر. آتامین بو سؤزلرینده امید یئری وار ایدی. سونرالار اؤیرندیم کی، دولونون یاغماغی پاییزدا اکیلن زمیلری آرادان آپارسا دا یازدا اکیلن زمیلره خیری اولا بیلر. بونو دا بیلمک لازیمدیرپاییز ایشلری محصولون یئتمیش فایزینی تشکیل ائدیردی. دئمه‌لی کندلیلر محصولون یئتمیش فایزینی الدن ویرمیشدیلر. بئله‌لیکله هامی امیدلرینی طالعلرینه دویونله‌ییب گؤزلمه‌لی ایدیلر. طبیعتدن آسیلی اولان انسانلار نه ائده بیلیردیلر.

گونلریم چؤلده کئچیردی. دونیادا اولوب کئچن احوالاتلاردن خبریم یوخ ایدی. منیم دونیام یالنیز اوتاردیغیم قوزولار و کؤوشنیمیز ایدی.بئله بیر مثل وار "گوندوز ناخیرا گئجه آخیرا". جاوان اولدوغوما گؤره گونو- گوندن بوی آتیب قوّتله‌نیردیم. سحردن آخشاما کیمی دره‌لر، تپه‌لر مکانیم اولموشدو. ائنیش- یوخوشلاری قالخیب ائنیردیم. بو دا منه بدن تربیه‌سی کیمی اولموشدو. گونو گوندن ساغلاملاشیردیم. آممـا هردن ده گله‌جک حیاتیمی دوشونه‌رک اؤز-اؤزومه آشاغیداکی کیمی سؤاللار دا وئریردیم: گؤره‌سن نه واختا قدر قوزو اوتارمالی اولاجاغام؟ گؤره‌سن اوخودوغوم درسین آردینی توتا بیله‌جگممی؟ گله جکده صنعتیم نه اولاجاقدیر؟ بو سؤاللارا هئچ بیر جاواب تاپا بیلمیردیم. چونکی هر شئی منه قارانلیق ایدی. نئجه کی، بو خاطره‌لری یازارکن ی‌ئتمیش بئش یاشیندا اولدوغوما باخمایاراق هئچ بیر صنعت صاحبی اولا بیلمه‌میشم. یاشاماقدان اؤترو ال آتدیغیم بیر ایش توتمادی. آممـا یازیب یاراتماق عشقی باشیمدان چیخمادی. ایرانا گلن گوندن شاه اصول اداره‌سینین چیرکین قانون- قایدالارینین قاباغیندا دایاندیم. یورولمادان بو ایشی داوام ائتدیردیم. مبارزه یوللاری منی هر بیر صنعت صاحبی اولماغیمدان کسدی. آغیر معیشت، چؤره‌ک، عایله دردی عالی ساوادا مالیک اولماغیمدان قویدو. عرب الیفباسینی آز مدتده اؤیرندیم مطالعه‌دن ال چکمه‌دیم. اجتماعیّت منیم اوچون اونیوئرسیتئت اولدو، شعرلریم ایسه المین توفنگی. زندانلار ارادمی سیندیرا بیلمه‌دی. اونا گؤره کی، من بو یولون یولچوسو ایدیم. دونیادا دموکراتیک حاکمیتلر قورولدوغو حالدا ایراندا هله باشیندا تاج گزدیرن آمئریکانین قولو اولوب، سرخوش، شهوتران محمدرضالار حاکمیت باشیندا ایدیلر. منیم گوموشو خز پئنجه‌گیمی اگنیمدن چیخاران آغالار، میلیونلار زحمتکش فهله و کندلیلرین قانین سوروب عیش- عشرته اولان خانلار حکمرانلیق ائدیردیلر. من بونلارین علیهینه گئده‌ن یولون یولچوسو ایدیم. من بو یولون آخیرینا قدر گئتملی ایدیم. ایندی ده بو یولون یولچوسو اولدوغوما گؤره فخر ائدیرم. بو مبارزه‌نی باشا چاتدیرماق اوچون منه و منیم تک انسانلارا مبارزه یوللارینین اینجه‌لیکلرینی اؤیرنمک لازیم ایدی. آممـا ایندی من قوزو اوتاریردیم. یایدان اییرمی گون کئچمیشدی. اربابین مباشری کنده وارد اولوب کدخدانین اوتاغیندا مسکن سالدی. بو مباشرین یئتمیشه یاخین یاشی

اولاردی. آدی حاج علی‌خان ایدی. بیر زامانلار تبریز شهری ولیعهدنشین اولاندا مباشر حاج علی‌خانین اؤزونون دئدیگینه گؤره مظفرالدین شاهین سارای خادمی ایمیش و ولیعهدین حضورونا گئدیرمیش. او بو سؤزلری آغیز دولوسو دانیشاردی. اگنیندەکی پالتارلار دا او زامانا عاید ایدی. پاییز محصولونو دولو ووردوغوندان و یازلیق اکینی کؤرپه اولدوغونا گؤره بیچین باشلانمامیشدی. اودور کی، خرمنلر بوش ایدی. کدخدا کندین آغساققاللارینی اؤز اوتاغینا دعوت ائتدی کی، مباشرین خرمنلر قورتارانا کیمی خرج- مخارجینی تعیین ائتسینلر. اوّل کدخدا سؤزه باشلادی:

- جاماعات اؤزونوز یاخشی بیلیرسیز کی، هر کندین اؤزونه گؤره قانون- قایداسی اولدوغو اوچون بیزیم کندین ده اؤز قایداسی وار. اربابین مباشری هر ایلکی کیمی کنده تشریف گتیریب. اونون خرج- مخارجینی اؤزونوز تعیین ائدین.

آرایا سکوت چؤکدو. کیم و نه دانیشاجاغینی هئچ کس بیلمیردی. کدخدا بو سکوتو گؤروب دیللندی:

- نه اوچون آغزینیزا سو آلیب دانیشمیرسیز؟

یئنی گلن مهاجرلردن بیری دئدی:

- کدخدا اؤزون یاخشی بیلیرسن کی، بو ایل محصولو دولو ووروبدور. خرمنده بیزیم تاخیلیمیز اولمایاجاق. مباشره خرج وئره بیلمه‌یه‌جه‌ییز. بونا گؤره ده تکلیف ائدیرم مباشر هر گون بیر ائوده قوناق اولسون.

بو تکلیفی ائشیدن مباشر توپ کیمی یئریندن آتیلدی:

- آخماغین بیری آخماق! هئچ بیلیرسن نه دانیشیرسان؟ مگر من آرالیق قوناغییامهر گون بیر ائوده قالام. اربابین تورپاغیندا اکیب بیچرسیز اونون مباشیرینه کم حؤرمتلیک ائدیرسیز! آند اولسون آللاها هامینیزی بو کنددن چیخاردیب تؤکره‌م ائشیگه.

حاجی علیخان تکلیف ائده‌نین پالتارندان و باشینداکی پاپاغیندان مهاجر اولدوغونو بیلیب بارماغینی اونا طرف توتاراق سؤزونه داوام ائتدی:

– من بیلیرم سن بو سؤزلری هاردان اؤیرنیبسن. اونو بیل‌کی، بورا شوروی دئییل، بورا قوجا ایراندیر. اربابین چؤرگی‌نی یئییب اربابا شیللاق آتماسینین جزاسینی سنه گؤسترەرم.

مباشرین بوسؤزلریندن اوتاغا سکوت چؤکدو. یئنه بو سکوتو پوزان حاجی علی‌خان اؤزو اولدو:

– من کندخدانین اوتاغیندا قالاجاغام. هر حالدا سیز گرک اونو راضی سالاسینیز.

داها بو بارەده دانیشان اولمادی. کندخدا سؤزه باشلاییب دئدی:

– مباشر منیم اوتاغیمدا قالسا، هر ائوه خرمنده بئش باتمان بوغدا وئرملیسیز.

اوتاقدا اولانلار بیر–بیرینین اوزونه باخماغا باشلادیلار. بیر نفر دیللندی:

– کندخدا بو هر ایلکی قراریمیزین ایکی برابریدیر.

– هر ایلکی مباشر بو ایلکی مباشرلا فرقلیدیر. کئچن ایللرەکی مباشرلرین قاباغینا شوربا قویماقلا کئچینمک اولوردو. ایندی گرک بیز خانین اؤز مقامینا گؤره اونونلا رفتار ائدک.

نه ایسه کندخدا اؤز دئدیگیندن آشاغی دوشمدی. سونرا مباشره خدمت ائتمک اوچون نؤکر تعیین اولدو. اونا دا خرمنین آخیرینا کیمی بیر خالوار بوغدا وئریلملی ایدی. یئکون سؤزو مباشر دئدی:

– بو کندین قایداسینا گؤره ایلده ائو باشی بیر تویوق وئرملیسینیز. بیزیم نؤکر صاباحدان بو ایشه باشلایاجاق. تویوقلار دا اربابا لایق اولمالیدیر.

بئله‌لیکله اجلاس قورتاردی. کندلیلر قاشقاباقلی کندخدانین اوتاغینی ترک ائتدیلر.

پاییزدا اکیلن بوغدالاری دولو ووردوغوندان کندلیلر گؤزلرینی یازدا اکدیکلری یازلیق بوغدا و آرپایا دیکمیشدیلر. بو اکینلر ده چوخ سئیرک ایدی. آمما آجلیق چکن اکینچیلره بو دا غنیمت ایدی. صبرسیزلیکله اونون آغارماسینی گؤزله‌ییردیلر. آرپا بوغدادان تئز یتیشدیگینه گؤره بعضیلری اونو ییغماغا باشلامیشدیلار. بو ایل داها اکینچیلره اوراق دا لازیم دئییلدی. اوراقدان یالنیز یاخشی بیتن زمیلرده استفاده اولونوردو. آرپالاری یولماغا باشلامیشدیلار. بیر نئچه بؤیوک قارا مالدان عبارت هولا قوشوب آرپالاری دؤیوردولر. اله

گلن آرپانی چواللارا دولودوروب دگیرمانا یوللاییردیلار. بئله‌لیکله زنگیلابادلیلار ایلک آرپا چؤره‌گی‌نی یئمگه باشلادیلار. بو اونلارا اؤزگه‌دن بورج آلیب یئدیکلری بوغدا چؤره‌گینـدن داها لذّتلی گلیردی. او زامانلار کندلرده یاشایانلاری (کیچیک کندلر) اوچ حصّه‌یه بؤلمک اولاردی: ایکی اؤکوزلولر، بیر اؤکوزلولر، اؤکوزلری اولمایانلار. سـونونجولار اکینچیلیـک‌لـه مشغول اولا بیلمیردیلر. یالنیز بیر نئچـه قویونـدان، کئچیـدن سـاخلاییب بیچینچیلیـک ائدیردیلر. یعنی هامپالارین زمیلرینـی بیچیـب اؤزلرینـه سـککیز باغـدان بیـر بـاغ حـاق چیخـاردیلار. اینـدی بـو بیچینچیلـر آلان‌بیراغـوش ماحـالینی دولـو ووردوغـو اوچـون اوراقلارینی گؤتوروب باشقا اوزاق یئرلره گئتمیشدیلر. بونلارین معیشتی چوخ آغیر ایـدی. اوشاقلاری وارلیلارا نؤکرچیلیک ائـدیردی. دوکانـدارلار بئلـه عایلـه‌لـره نیـسیه شـئی ده ساتمیردیلار. آمما کنده بیر اؤکوزو اولانلارین آراسـیندا قارشـیلیقلی یـاردیم وار ایـدی. اونلار اؤکوزلرییی بیربیرینه بورج وئره‌رک،تای‌بویون ائده‌رک ایـشلرینی گـؤروردولر. بیـزیم کنده ائله‌لری وار ایدی کی، بیر اؤکوزون یانینا اولاغی قوشوب یئر شـوملاییردی. ایلـین آخیرینداء خرمنده ایسه مباشر حاضر اولوب مختلیف وئرگی آدلاری ایله بـونلارین اکیـب بیچدیکلرینی اللریندن آلیردیلار.

خرمنلر بو ایل تئز قورتاردی. بونون دا سببی اکینین اولماماسی ایدی. هره‌نین بیر نئچـه یوز باغ آرپا-بوغداسی وار ایدی کی، اونو دا دؤیـوب قورتارمیـشدیلار. اونـلار اؤز باشـلارینا چاره قیلمالی ایدیلر. بیزیم وضیعیّتیمیز باشقالارینا گؤره یاخشی ایدی. من قوزو اوتارماغـا گئتمـه‌سـئیدیم، وضـعیّتیمیز باشـقالاریندان دا پـیس اولاردی. پـاییزدا، قیـشدا نـه ائده‌جه‌گیمیز معلوم دئییلدی. آمما بیزیم کنده یاشاییب اکینچیلیک ائتـدیگیمیز حالـدا تهراندا مهم جریانلار یارانماقدا ایدی. دؤلتین قورخاناسی اود توتوب یانمیشدی. حؤکومت بونو شورویدن گلن مهاجرلرین بوینونا ییخمیش و اونلاری تعقیب ائدیردی. آذربایجانـدان تهرانا گئدنلر تفتیش اولونوردولار. شناسنامه‌لرینـده تولـدی بـاکی اولان شخـصلر گئـری قایتاریلیردیلار. یئنه مرکزده ایکینجی حادثه باش وئردی. او زامـان رضـاخانین ولیعهـدی محمدرضا مصر پادشاهینین باجیسی فوزیه ایله ائولنمیشدی. ایران ایلـه مـصرین یـاخین علاقه‌سی وار ایدی. تهراندا اولان مصر سفیرینین ائوینه اوغرولار باسقین ائـدیب قیمتلـی

جـواهرلرینی آپارمیـشدیلار. بـو حاثـه‌نـی ده مهـاجرلرین آیاغینـا یازیـب تعقیبـی شدتلندیرمیشدیلر. بئله بیر زاماندا کندیمیزین جـاوان‌لاری کنـدده اولان آغیـر وضـعیّتی گؤروب ایش دالینجا تهرانا یا باشقا شهرلره گئتمه‌یه حاضرلاشـیردیلار. اونـلار جـاده‌لـرده تعقیبین داوام ائتمگی و یول خرجینین آغیرلیغیندان چیچکلی داغلارینی آشیب کـه‌سـه یول‌لا میانایا آخیشماقدا ایدیلر. او زامانلار تهـران-تبریـز دمیـر یولـو قـافلانتی داغلارینـا چاتمامیشدی و "گیـرده‌لایـین" و "بـالیش کنـدی" کنـدلرینین کنارینـدا قیـزغین ایـش گئدیردی. کندیمیزدن حرکت ائدن بیرینجی دسته‌نین اوردا ایش تاپیب ایشله‌مه خبـری کنده چاتاندا ایکینجی اوچونجو دسته حرکت ائتدیلر. بونلار دا سفره‌لرینه بیـر نئچـه آرپـا چؤره‌گی قویوب چیچکلی داغلارینی آشیب گئتملی ایدیلر. مـن ده بـو دسـته ایلـه یـولا دوشمک ایسته‌دیـم. آممـا فاطمـادان آیریلمـاق منـه چتـین ایـدی. اونـا اولان محبّتـیم قارشیمدا یئنی بیر عالم یاراتمیشدی. آمما بو عالمه قووشماقدا چتینلیکلر وار ایـدی. او دا آتام ایدی. آتام منیم فاطما ایله ائولنمگیمه راضی دئییلدی. او منـی وارلـی بیـر عایلـه‌یـه باغلاماق ایسته‌ییردی. من ایسه فاطمانی بوتون دونیا وارییندان آرتیق سئویردیم. بونا گؤره ده آتاملا منیم آرامدا مبارزه گئدیردی. بیر گون کریم آدلی اؤز کندلیمیز آتاما دئییر:

- آغامیرحسن! بیز بو آخـشام کـربلای زیـن‌العابـدینین قیـزی فاطمـانی اوغلـوم علییـه ائلچیلیگه گئتمک ایسته‌ییریک. سن قیزی اؤز اوغلونا آلماق ایـسته‌میرسنـسه، خـواهش ائدیرم بو آخشام منیم اوغلوما ائلچیلیگه گئدک.

آتام کریم کیشی‌نین خواهشینی قبول ائدیب همین آخشام ائلچی اولور. صحبتین اوسـتو آچیلاندان سونرا فاطمانین آناسی هاجرخانیم آتاما دئییر:

- آغامیرحـسن! سـن اؤز اوغلونـا ائلچیلیگـه گلـسن گؤزومـوز اوسـته یئـرین وار. آممـا اؤزگه‌لرین قاباغینا دوشوب ائلچیلیگه گلمه. چونکی ایسته‌میرم سنین سؤزونو یئره سالیم.

بئله‌لیکله ائلچیلری بوش یولا سالیرلار. من بو احوالاتی ائشیدیب آتامدان چـوخ گیلئیلـی اولسام دا اوزونه وورمادیم. چونکی فاطمانین اؤزومون اولماسینا اینانیردیم. فاطمایا یازیـب یوللادیغیم مکتوبون جاوابین وئرمه‌میشدی. بونو دا یاخشی بیلیـردیم کـی، فاطمـا ایکـی یولون آیریجیندا قالیبدیر. او، کند محیطینده بویودویونه گؤره معیّن قرارا گلـه بیلمیـردی

و خلوت گؤروشو بؤیوک گناه حساب ائدیردی. من اونو ایکی یول آیریجیندان قورتارمالی ایدیم. اودور کی، جاواب آلمادان ایکینجی مکتوبو یازمالی اولدوم. چوخ فیکر ائدندن سونرا بئله قرارا گلدیم کی، بو مکتوبو شاعرلر دئمیشکن شعرله یازیم. باکی حیاتیمدان سونرا شعر یازماق اوچون بیرینجی دفعه اولاراق الیمه قلم آلیردیم. بونو دا بیلیردیم کی، فاطما هله شعر عالمیندن چوخ اوزاقدادیر. بالاجاخانیم اولماسایدی بو ایشی گؤرمزدیم. اونون بو شعرلری فاطمایا اوخویوب هر طرفلی باشا سالاجاغینی بیلیردیم:

دئییرم سنینله منیم آرامدا
اولماسین عهدیمیز پارا سئوگیلیم
گؤروشسوز بیر عشقین هجراندیر سونو
ایندی سنینله‌دیر چارا سئوگیلتیم

"کرم"لر، "اصلی"لر اویانیب تئزدن
آلسینلار پاک عشقین درسینی بیزدن
گؤیلرده اوخونان بو عقدیمیزدن
دؤنمه‌رم، دوشسم ده نارا سئوگیلیم

هردن وئریر منه سؤال قاشلارین
دئییر ندیر سنده ملال قاشلارین
یاندیریر باغریمی هلال قاشلارین
چکیر بو کؤنلومو دارا سئوگیلیم

بو شعری جمیله‌نین واسیطه‌سیله فاطمایا گؤندردیم. دیرناق آراسی دئمه‌لی‌یم کی، بیز باکی‌دان گلنده جمیله نشانلی ایدی. یوخاریدا قید ائتدیگیم کیمی او منیم بی‌بی‌مین قیزی ایدی. باکی‌دا دا اوشاقلیغیمیز بیرگه کئچمیشدی. کنده گلندن سونرا دا بیز باجی قارداش کیمی ایدیک (جمیله و اونون اری ایندی حیاتدادیرلار). ایندی جمیله ده منیم

کیمی قوجالیبدیر. او، قارداشسیز اولدوغونا گؤره منی اؤزونه قارداش بیلیردی. اودور کی، منه چوخ حؤرمت بسلردی، اینـدی ده بسله‌یبر. من همیشه کنده گئدنده ائولرینه گئده‌رم. من سؤزه باشلامامیش او فاطما ایله منیم آرامداکی هم خوش، هم ده آجی گونلری یادیما سالار و باشینی تووللایب یانیقلی آه چکر.

جمیله او زامانلار، من قوزو اوتاراندا آخشام چاغی بیزه گلردی. اونون بو گلیشیندن باشا دوشردیم کی، نه‌سه بیر خبر وار. اودور کی، آرانی خلوت گؤرنده ائرته‌سی گون اونلارین کؤوشه‌نین هانسی طرفینه یئملیک درمه‌یه گئده‌جکلرینی منه بیلدیررردی. من باشا دوشردیم کی، فاطما دا اونونلا اولاجاقدیر. ائرته‌سی گون قوزولاری او طرفه آپاراردیم. بیر ده گؤره‌ردیم کی، قبرستانلیق اوستوندن ایکی قیرمیزی چادرالی قیز یئملیک درمک بهانه‌سی ایله منه طرف گلیر. اونلار منه چاتاندا فاطمانین گؤزلرینده نور ساچاردی و دوداقلاری آچیلاندا گؤزلریم یاناقلاریندا کیچیک چوخورلارا ساتاشاردی. جمیله دیکلرین او طرفینه یئملیک درمه‌یه گئدردی.

منیم یادیمدان چیخمایان خاطره‌لردن بیری ده جمیله‌نین تویودور. توی گونلری بیر عنعنه اولاراق کندلرده خرمنلر قورتاردیقدان سونرا، پاییزدا باشلاناردی. جمیله ایله نشانلیسی محمدین ده تویلاری بئله بیر پاییز گونلرینین بیرینده باشلاندی. توی کندیمیزده ایکی گون چکردی. بیرینجی گون خینا گئجه‌سی آدلانیردی. ایکینجی گون ایسه گلین گتیرمه گونو اولاردی.

خینا گئجه‌سینده چاغیریلان قوناقلار به‌یین ائوینه توپلاناردیلار. بیر آز سونرا به‌ی ایله اونون ساغدیش-سولدوشو ائوه وارد اولاردیلار. کندین ده‌لله‌گی اونلارین اللرینه خینا یاخاردی. بو تویدا آتام، من و مندن ایکی یاش کیچیک اولان قارداشیم میرابراهیم ده اشتراک ائتمیشدیک. به‌ی و ساغدیش-سولدوشون اللرینده آغ دسمالا بوکولموش شام یانیردی. اونلار قوناقلارین قاباغیندا آیاق اوسته دایانمالی ایدیلر.

قوناقلاردان بیری، ساغدیش-سولدوشلارین کیمین طرفیندن تعیین اولوندوغونو سوروشوردو. آتام همیشه بو کیمی مؤقعلرده قابلاقجیل اولدوغو کیمی همین سؤالی او ائتدیردی. بیر نفر دئدی:

- من تعیین ائتمیشم.

- نه قدر پول قویوبسان؟

- بیر تومن.

آتام دیللندی:

- من اون بئش قیران وئریرم، دئدی. سونرا دا منه دؤنه‌رک:

- دورآیاغا شامی ساغدیشین الیندن آل، دئیه امر ائتدی.

من شامی ساغدیشین الیندن آلیب ساغدیش دایاندیم. بیرینجی ساغدیش؛

- من ایکی تومن وئریرم، دئدی.

آتام:

- من اوچ تومن وئریرم.

بئله‌لیکله ساغدیشین قیمتی بئش تومنده منیم الیمده قالدی، من ساغدیش اولدوم. قیمتی اوچ تومن یاریما قالخان سولدوشلوق منصبینی ایسه قارداشیم میرابراهیم الده ائتدی. ییغیلان پوللار به‌یین جئبینه قویولدو. او گئجه یاخین کندلردن اولان بیر عاشیق گئجه یاریا قدر اصلی کرمین ناغیلینی دئییب اوخودو. تویون ایکینجی گونو صاباحا قالدی.

ائرته‌سی گون کند ایچینده صحبت ساغدیش-سولدوشدان گئدیردی. بیر نفر (کیم اولدوغو یادیمدا دئییل) منه دئدی:

- ساغدیش-سولدوشون وظیفه‌سی به‌یی قوروماقدیر. چونکی بیر نفر دوشمنچیلیک ائدیب به‌یین پاپاغین اوغورلایا بیلر. بو دا هم به‌یه، هم ده ساغدیش-سولدوشا توهیندیر.

من کند تویلارینده بیرینجی دفعه اشتراک ائدیردیم. بونا گؤره ده توی قانون‌قایدالاریندان خبریم یوخ ایدی. همین آدام باشقا سؤزلر ده دئدی:

- بو آخشام آلما آتاندا منه طرف آت.

او منیم تعجبومو گؤروب باشا سالدی کی، گون باتمامیش گلین گلنده به‌ی، ساغدیش و سولدوش گلین گلن ائوین دامیندان آلما آتاجاقسینیز. کوچه‌ده اولان جاماعات دا آلمالاری توتاجاق. من سوروشدوم:

بیز آداما نئچه دنه آلما آتاجاغیق؟ او دئدی:

- قالیب اؤزونوزه.

مهربانا گئدن وار ایدی. من پول وئردیم، بیر چه‌رک آلما آلیب گتیردیلر. اوغلان ائوینـدن ده اوچ آلما منه و اوچ آلما سولدوشا وئردیلر. بئش آلما دا به‌ی آتمالی ایـدی. منـیم ایـسه آلدیغیم آلمالارلا سککیز آلمام وار ایدی. ایکیـسینی سـولدوش قارداشـیما وئـردیم. کنـد آروادلاری قاوال چالا-چالا گلینی گتیریردیلر. اونـلار کوچـه قاپیـسینا چاتانـدا بیـز دامـا چیخدیق. جاماعاتین سسی اوجالدی. هر کس بو طرفه آتین، دئیه بـاغیریردی. یـوز نفـره یاخین آدام گئنیش بیر میداندا ال-آیاغا دوشموشدو. بیرینجی آلمانی به‌ی آتمالی ایـدی. نه ایسه گؤزله‌نیلن واخت گلیب چاتدی. جاماعات هیجـان ایچینـده ایـدی. بـه‌یـین آلمـا آتماسیلا بیزیم ده آلما آتماغیمیز باشلاندی. آلمالاری یئره دوشـمه‌یـه قویماییـب گؤیـده توتوردولار. آلمالارین بیری یئره دوشنده هـامی آلمـانین دالینجـا قاچیـب بیـر-بیـرینین اوستونه تؤکولوردو. آلمالاری آتیب قورتاراندا جاماعات ایچیندن بیر سس ائشیتدیم:

- میرهاشم! صادیق گلیر، مواظب اول!

من آرخایا باخاندا گوردوم کی، مهاجر اوشاقلاریندان صادق، به‌یین پاپاغینی اوغورلامـاق ایسته‌ییر. جلد ترپندیم. اونون الی به‌یین پاپاغینا چاتمامیش دال طرفدن قوجـاقلادیم. بـو ایشی یالنیز به‌یین عایله‌سیله عـداوتی اولان آدامـلار گـؤره بیلردیلـر. دئمـک صـادیغین دابانلارینی چه‌کن وارمیش. من صادیغی برک-برک قوجاقلامیشدیم. جاماعـات هامیـسی اوجا سسله "اونو دامین اوستوندن آشاغی آت، اونو آت آشاغی!"، دئییردی. من ده خـالقین سسینه مغرور اولموشـدوم، آممـا اونـو دامـین اوسـتوندن کوچـه‌یـه آتمـاق اوره‌گیمـدن گلمیردی. بو واخت آتامین سسینی ائشیتدیم:

میرهاشم صادیقی بوراخ! ایشین اولماسین.

بو سس منی ائله‌بیل یوخودان اویاتدی، من صادیقی آزاد قویدوم. او بـو ایـشین نـه قـدر پیس اولدوغونو ایندی بیلیرمیش کیمی قیزارمیش حالدا گؤزدن ایتدی.

بئله‌لیکله توی قورتاردی. بیز دامین اوسـتوندن آشـاغی ائنـدیک، جاماعـات ایـسه کنـد ایچینده ییغیشدیب آلما آتماقدان و صادیغین گؤردویو پیس ایش باره‌ده دانیشیردیلار. بـو

احوالات ماحالین باشقا کندلرینه یاییلمیشدی. اونلار دا زنگیلابادا باش وئرن نادر حادثه‌لردن اولان بیر مسئله اطرافیندا دانیشیردیلار.

۱۳۱۹- جو ایلین پاییزینین آخر آیی ایدی. میانا دمیر یولوندا ایشله‌مگه گئدن کندلیلریمیز اؤز عایله‌لرینه آزدان-چوخدان پول یوللاییردیلار. بو پوللار ائولرینین خرج - مخارجینی اؤده‌میردی. قیش قاباقدا، مال-حیوانین اوتو، سامانی چوخ آزلیق ائدیردی. کندیلرینده اولان آرپا اونو قوتارماقدا ایدی. قاراقیش هامینی قورخویا سالمیشدی. بو مسئله یالنیز بیزیم کندلیلره یوخ، دولودان زیان گؤرموش بوتون آلان‌بیراغوش کندلیلرینه عاید اولوردو.

ناخیر و سورو چؤلده گونلرینی کئچیریردیلر. بو سورولر کؤوشنده اوت-علف اولمادیغیندان آج قالیردیلار. ایندیدن اونلارا یئمک لازیم ایدی. بئله بیر زاماندا ماحالا یئنی بیر خبر یاییلدی: "آردالان" اربابلاری پول بورج وئریرلر". آمما بو بورجون شرایطی معلوم دئییلدی. آردالان کندی بیزیم کندین اون کیلومئترلیگینده ایدی. بو کندین اربابلاری خوشنام آداملار دئییلدیلر. اونلار اوچ قارداش ایدیلر. بؤیوک قارداشلارینین آدی حسینقلی‌خان ایدی. آلان‌بیراغوش ماحالینین آداملاری بئله فیکره دوشموشدولر کی، خاندان آلدیقلاری بورج اونلاری قاباقداکی قارا قیشین پنجه‌سیندن قورتاراجاقدیر. نئچه گوندن سونرا بو بورجون شرایطی آشکار اولدو. آردالان اربابلاری وئردیکلری ایبرمی تومن بورجون مقابیلینده أللی تومنین قبضین آلیردی. بو خبر بورج ایسته‌ینلرین امیدینی کسدی. او زامانلار قویونون بیری اوچ تومن ایدی. آلدیقلاری ایبرمی تومن یئددی قویونون قیمتی ایدی. دئمه‌لی اونلار بورجو قایتاراندا ایبرمی قویون اؤده‌ملی اولاجاقدیلار. بو بورجون آلتینا گیرمک چوخ چتین ایدی.

زنگیلاباد کندیندن، بو بورج‌دان یادیمدا اولان هئچ کس جسارت گؤستریب آلا بیلمدی. بورادا دیرناق آراسی دئمه‌لی‌یم کی، بیزیم ماحالیمیز سارابا باغلی ایدی. یعنی آلان‌بیراغوش سارابین نئچه ماحاللارینین بیری ایدی. بیز هامیمیز اؤزومو‌زو سارابلی بیلیردیک. هر یئرده سارابلیلاری غیرتلی، ایگید، قورخماز کیمی تانی‌ییردیلار. ایکینجی دونیا محاربه‌سی باشلاناندان سونرا قولدور، جلاد رضاخانین قورخولو کؤلگه‌سی

چکیلدیکدن سونرا بو غیرتلی ایگیدلر میدانا چیخدیلار. بونلارین ان باشلیجاسی قاسم محمدی ایدی. او آلان‌بیراغوش ماحالینین "سوما" کندیندن ایدی. بو غیرتلی انسان اؤز حیاتینی خالقیمیزین یوخسول و پناه‌سیز طبقه‌سینین یولوندا الدن وئردی. قاسم محمدی اؤز ایگیدلیگی ایله ساراب کندلیلرینین ظلم- سیتمله دوشمن اولان آداملاری اطرافینا ییغیب حؤکومتین منفور قانونلارینا و حمایه‌سینده اولان به‌ی - خانلارین علیهینه مبارزه‌یه باشلادی. سونرالار قاسم‌خان آدی ایله مشهور اولان بو ایگید انسان سارابدا، تبریزده اولان دؤلت مامورلارینی، حتّی مرکزی دؤلتی دهشته سالمیشدی. قاسم‌خان اؤز عمللری ایله خالق آراسیندا بؤیوک حؤرمت قازانمیشدی. من بو خاطره‌لریمده یئنه اونون باره‌سینده دانیشاجاغام.

بونونلا بئله سارابین و بیزیم ماحالین باشقا کندلریندن بو بورجون مشتریلری چوخ ایدی. چوخلاری ناچار قالیب بو آغیر بورجون آلتینا گیریردیلر و اونون عاقبتی باره‌سینده دوشونموردولر. قیش چوخدان گیرمیشدی. قار یاغیب داغلاری، دوزلری اؤز آغ پرده‌سی ایله اؤرتموشدو. کندلیلرین سیغیناجاغی قورولان کورسولرین آلتی ایدی. بوغدا اولمادیغیندان هامی آرپا چؤره‌گی یئییردی. بوغدا چؤره‌گی اولانلار دا قناعت اوچون آرپا چؤره‌گینی بوغدا چؤره‌گینین آراسینا قویوب یاوانلیق عوضینه یئییردیلر. بیزیم اؤز وضعیّتیمیز ده آغیر ایدی. آنام یای-یازدا قوزو اوتاریب ییغدیغمیز سوددن "شور" حاضیرلاییب گودوشلارا ییغیب قیش اوچون ساخلامیشدی. ناهارا و شاما شور- چؤرکله کئچینیردیک. هفته‌لرله ات اوزو گؤرموردوک. تؤیله‌ده اولان مال‌حیوانین یئمی قورتارماقدا ایدی. یئنه نوروز بایرامی یاخینلاشیردی. مال- حیوانین تلفاتی گوندن-گونه چوخالیردی. هئچ کسین سیماسیندا تبسمدن خبر یوخ ایدی. بیر کندلینین قویونو اؤلنده بو خبر ائو به ائو دولانیردی. هامی یایدا دریب تیکانلی "دوه دیشینی" دوغراییب حیوانلارین قاباغیندان قاییدان "موشقارت" ایله یئنیدن قاتیب حیوانلارین قاباغینا تؤکوردولر. بیزیم ده اوت-سامانیمیز قورتارمیشدی. آتامین امیدی یئنه باکی‌دان گتیردیگیمیز چینی کاسالارا، بوشقابلارا و کریستال قابلارا گلیردی. رجه‌ل کندینین ده اکینینی دولو ووردوغونا گؤره اونلار کؤهنه‌دن قالان سامانلاری ساتمیردیلار. مشهد

عبدلون ده ائشیتدیگیمیزه گؤره کؤهنه سامانی قالمامیشدی. ائرتهسی گون آتام "کووج" کندینه سامان و اوت گتیرمگه گئدهجکدی. گون اورتادان سونرا رجهللی مشهدی عبدل ایکی بؤیوک خارالدا سامان، دؤرد باغلی اوت قاپیمیزی دؤینده آتام ائودن چیخیب مشهد عبدلو گؤردو. اونلار گؤروشوب ال وئرندن سونرا آتام دئدی:

- آغای مشهدی عبدل، بو نه خجالتلیکدیر بیزه وئریرسیز. من بیلیرم سیزین ده سامان قورتاریب.

مشهدی عبدل جاواب وئردی:

- آغا میرحسن، من اؤز حیوانلاریمین تلف اولماغینا دؤزهرم، آممما سیزین هئچ بیر کورلوغونوزا دؤزه بیلمرم. آغا آداملار گرک آغا کیمی یاشاسین‌لار.

مشهدی عبدول بو سؤزلری دئییب یوکلری آچیب گئتمک ایستهدی. آممما آتام اونو گوجله اوتاغا دعوت ائتدی. آنام چای حاضرلادی. چای ایچندن سونرا اونو آخشاما قوناق ساخلایا بیلمدی. او گئتدی. بیز هامیمیز راحات نفس آلا بیلدیک. کندیمیزده تویوق ساخلایان دا چوخ ایدی. تویوقلارین اؤزوندن اهمیّتلیسی اونلارین یومورتالاری ایدی. یومورتا او زامانلار پول واحدی کیمی حساب اولوردو. هر کسین یومورتلایان تویوغو چوخ اولسایدی، کئفی او بیریلریندن یاخشی اولوردو. ائوه لازیم اولان خیریم - خیردا شئیلرین تأمین ائدیلمهسینده یومورتا مهم رول اویناییردی. او زامانلار کندیمیزده کربلای حسن آدلی قوجا بیر کیشی وار ایدی. اونون یئتمیش بئش یاشی اولاردی. اؤز دئدیگینه گؤره یئتمیش بئش ایلین أللی ایلینی کنددن کنارا چیخمامیشدی. کند ایچینده ده آز گؤرونردی. کربلای حسنین او زامانلار دانیشدیغی بیر سؤز اینندی ده دیللرده ازبردیر. او حیاتین آغیرلیغینی، معیشتین چتینلیگینی نظره آلیب دئمیشدی: "اوخونان قورانلارا آند اولسون ایکی تویوغوموز هر گون یومورتلاییر، یئنه ده ائوین خرجینی گؤرمور". کربلای حسن او زامان آذربایجان کندلیلریندن بیر نمونه ایدی. اونون دئدیگی سؤزلر معیشتین آغیرلیغیندان ایرهلی گلیردی. من جسارتله دئیه بیلهرم کی، او زامانلار رضاخانین انسانا ضد سیاستیندن آذربایجان کندلیسی جمعیّتنین ان بدبخت قشرلریندن بیری ایدی. امنیه ادارهلری اؤلکهده امین-آمانلیق یاراتماق عوضینه آذربایجانی قورخولو بیر مکانا

دؤندرمیشدی. امنیه‌لر مختلف بهانه‌لرله اونلاری سویماق ایسته‌ییردیلر. الی قابارلی کندلیلر پاییزدا تورپاغا توخوم سه‌پیر، بیر ایل تامام یاغماسا، یئنه ده آه و ناله‌لری گؤیه اوجالاجاق و اوشاقلاری‌نین قارنینا بیر پارچا چؤرک ده تاپمایاجاقلار.

یئنه نوروز بایرامینا آز قالیردی. بو بایرام عزیز بیر بایرام اولدوغونا باخمایاراق خالقین بایراما حاضرلیقدان خبر یوخ ایدی. هامی چؤره‌ک و مال-حیوانینین سامان و اوتونون فیکرینده ایدی. بئله بیر گونده کندلیلرین بیرینین اینه‌یی اؤلموشدو. او اوشاقلارینین قارنینی دویوران گلیرینین بؤیوک بیر حصّه‌سینی الدن وئریب، بایرام آخشامیندا الی قوینوندا قالمیشدی. بو خبری ائشیدن کند اهالیسی اونون حالینا آجی‌ییردیلار. اونلار بیلیردیلر کی، اینه‌ک اؤلومو کندلی‌یه آغیر بیر ایتگی حساب اولونور. اینه‌گی اؤلن کندلیمیز غلام ایدی. او، اؤلن اینه‌یین باشینی کسمیشدی. آمما اینک او قدر آریق ایدی کی، اتی یئمه‌لی دئییلدی. یالنیز بیر دری، بیر سوموک ایدی. بئله‌لیکله بایرام یاخینلاشیردی. بو بایرام بؤیوکلره یوخ، اوشاقلارا ماراقلی ایدی. اونلار ایندیدن یومورتا بویاییر و باجالاردان قورشاق سالاماغا حاضرلاشیردیلار.

نهایت بایرام آخشامی یئتیشدی. اوشاقلار کوچه‌لرده تونقال یاندیریب اوستوندن توللانیردیلار. جاوانلیغین اؤزونون باشقا عالمی واردیر. بو عالم حیاتدا اولان معیشت آغیرلیغینا باخمایاراق گئتمیش و گئده‌جکدیر. هله نئچه گون بوندان قاباق بایرام آخشامی باجادان قورشاق سالاماق فیکری باشیمی قاتمیشدی. حاضرلیق آپاریردیم. مؤحکم بیر قورشاق حاضرلامیشدیم. بایرام آخشامی ایدی. هاوا صاف و اولدوزلارین گؤیده یانماغینا باخمایاراق قاپ قارانلیق ایدی. بعضی ائولرین اوستونده اولان و قورشاق سالایان اوشاقلارین خفیف سسلری گلیردی. ائرته‌دن کاغیذ اوستونه بیر نئچه کلمه سؤز یازیب آلتیندا آدیمی یازمیشدیم. اونو دا قورشاغین اوجونا باغلاییب فاطماگیلین ائولرینین دامینا چیخدیم. دامین ایکی باجاسی وار ایدی. بیری بؤیوک، او بیریسی کیچیک ایدی. بؤیوک باجا دوز ائوین اورتاسیندا قورولان کورسونون اوستونده ایدی. فاطمایا بو باره‌ده بیر سؤز دئمه‌میشدیم. اونون خبری یوخ ایدی. من ایسته‌ییردیم اونلاری غافلگیر ائدم. فاطما، آناسی و باجیسی کورسونون دؤوره‌سینده اوتورموشدولار. من

یاواشجادان قورشاغی آشاغی سالالادیم. قورشاق قالین-قاییم ایدی. قورشاغین اوجو کورسویه چاتاندا هامی دیسکیندی. یوخاری باخدیلار و باجادان سالالانان قورشاغی گؤروب ماجرانی باشا دوشدولر. اونلار منی گؤرموردولر آمما من اونلاری چیراغین ایشیغیندا آیدین گؤروردوم. فاطمانین آناسی هاجرخانیم قورشاغی گؤرن کیمی دئدی: "ویّی بسم‌الله، بو یئکه‌لیکلده ده قورشاق اولار؟" اوزونو فاطمایا توتوب:

- آی قیز او ایده‌دن بیر آز باغلا او قورشاغین اوجونا.

فاطما ایده‌لری قورشاغین اوجونا باغلایب اشاره ائتدی کی، یوخاری چکیم. آمما من قورشاغی یوخاری چکمدیم. هاجرخانیم دئدی:

- آی بالا بس نه ایسته‌ییرسن آخی؟

بیر آز دا کیشمیش آرتیردیلار. آمما یئنه من یئریمده مؤحکم دایانمیشدیم. قورشاغی یوخاری چکمیردیم. بو زامان اونلار قورشاغا باغلانمیش کاغیذی گؤردولر، اونلار یازیلی کاغیذا باخیب بیر شئیی باشا دوشمه‌دیلر. هاجرخانیم بیر آز نوغول قورشاغا آرتیردی. یئنه قورشاق یئریندن ترپنمه‌دی. بو آندا فاطما من یازان کاغیذی گؤروب ائشیگه چیخدی. هاجرخانیم کاسایا ییغمیش اولدوقلاری قیرمیزی یومورتالاردان بیرینی گتیریب قورشاقداکی شئیلره علاوه ائتدی. آرزولاری یئنه باش توتمادی. فاطما کاغیذی بالاجاخانیمین یانینا آپاریب اوخوتدورور. اوردا یازیلمیشدی "فاطمانین اؤزونو قورشاغا باغلایین، یازان میرهاشم". فاطما کاغیذی اوخوتدوروب باجانین اوسته منیم اولدوغومو بیلیب ائوه قاییتدی. من دامین باجاسیندان فاطمانین نه قدر خوشحال اولدوغونو گؤروردوم. اونون گؤزلری باجادایدی. آمما منی گؤره بیلمیردی. آناسی فاطمایا باخیب خبر آلدی:

- آی قیز او کاغیذ نه ایدی؟

آمما فاطما یئنه گولوردو. آناسینین صبری کسیلمیشدی:

- آی قیز دانیش گؤرک.

فاطما گوله- گوله دئدی:

- یوخاریداکی میرهاشمدیر.

بونو ائشیدن هاجرخانیم باشینی یوخاری قالدیریب باجایا باخا- باخا دئدی:

- ویّی سن آللاه سن منی یاری جان ائله‌دین. نه بیلیم آخی یوخاریداکی سنسن.

فاطمایا باخیب سوروشدو:

- کاغیذدا دای نه یازمیشدی؟

فاطما اوتانیب آناسینا بیر سؤز دئیه بیلمیردی. او، گولمه‌گینی داوام ائتدیریردی. من ایسه باجادان اونون قیزارمیش یاناقلاریندا‌کی کیچیک چوخورلاری گؤروردوم. هاجرخانیم قیزینین بو گؤلوشلریندن باشا دوشدو کی، کاغیذدا یازیلان سؤزلری اونا دئمه‌ییب. یئنه تکرارا سوروشدو. فاطما دئدی:

- یازیب کی، فاطمانین اؤزونو قورشاغا باغلایین.

بو سؤزلری ائشیدن هاجرخانیم تعجبله باجایا باخا- باخا:

- ویّی باشیما خیر، بو یئکه‌لیکده قیزی نئجه قورشاغا باغلاییم! دئییب، ائولرینین یوخاری باشیندا اولان صاندیغی آچدی و اوچ رنگلی یون ایپدن توخونموش قالین جورابی و اوچ تیکه بؤیوک قند پارچاسینی قورشاقداکی شئیلرین اوستونه قویدو. فاطما ایسه هله یبر آی بایرامدان قاباق باشلادیغی یئددی رنگلی یون ایپدن توخویوب قورتادیغی جورابی گتیریب قورشاغین اوجونا باغلادی. او بو جورابی خصوصی اولاراق منیم اوچون بایراملیق توخوموشدو. منیم سالللادیغیم قورشاق اونلارین بو هدیه‌لرینی گوجله توتدو. بو هدیه‌لری دامین باجاسی کیچیک اولدوغوندان چکیب دامین اوستونه چیخارتماق اولمادی. قورشاغین هدیه‌لر باغلانان اوجو باجایا ایلیشمیشدی. من مجبور اولوب باجانین آغزیندا قورشاغی آچیب هدیه‌لری بیر-بیر یوخاری چکدیم. آممـا بـو دا ممکن اولمادی. نهایت هدیه‌لرین هامیسی ائوین اورتاسیندا اولان کورسونون اوستونه تؤکولدو. من دامین اوستونده الی بوش قالدیم. بیر مدت نه ائده‌جگیمی بیلمیردیم. آخیر کی، بیر قرارا گلیب دامین اوستوندن آشاغی ائنه‌ن پیلله‌دن دوشوب قاپیلارینی آچیب ائوه گیردیم. هامی گولوشوردو. آممـا اونو بیلمه‌دیم، بو گؤلوشلر منیم ناشیلیغیمدان اؤترو ایدی، یوخسا برنامه‌نین اولمادیغیندان. هله هدیه‌لر کورسونون و یئرین اوستونده سپیلی قالمیشدی.

من اونلارا نوروز بایرامینی تبریک دئییب، گله‌جک گونلرینین آیدین اولماغینی آرزو ائیله‌دیم.

حاشیه:

او زامان من عؤمرومون ان خوشبخت و جاوانلیق دؤورلرینی یاشاییردیم. ائله بیلیردیم کی، دونیا منیم اوزومه گولور. گئجه‌لر گؤیلره باخاندا اؤز بخت اولدوزومو فاطمانین بخت اولدوزونون کنارینداگؤروردوم. گوندوزلر چؤللره باخاندا قوشا بیتن چیچه‌گین بیرینی اؤزومونکو، او بیرینی اونونکو گؤروردوم. دونیادا قوشالیق بؤیوک نعمتدیر. دونیا قوشالیق اوستونده داوام ائدیر. اگر بو اولماسایدی، زامان و زمانه ده اولا بیلمزدی. اگر زامان و زمانه اولماسایدی، کاینات دا درک اولونمازدی. اگر کاینات درک اولونا بیلمه‌سه‌یدی، کهکشانلار قارا چادرایا بورونردی. نه گؤتئه "فاووستی" یارادا بیلردی، نه ده فردوسی شاهنامه‌نی، نه ده من یئتمیش بئش یاشیمدا بو ناقابل کؤوره‌ک خاطره‌لری. ایندی بیزیم دونیامیز واردیر. بیز انسانلار ایسه یاشایا- یاشایا ائینیشلی- یوخوشلو یوللاردان کئچیب صاباحکی گونلریمیزدن خبرسیزیک. قارانقوش گؤیده اوچور، او بیر آزدان دیمدیگینده بالالارینا آپاردیغی خؤره‌گی اونلارا یئتیردیگینه گؤره شاددیر. ناگهان بیر قارتال اؤنونده ظاهر اولور و قارانقوش اونون دمیر پنجه‌لرینده اسیر دوشور. یا خود ایکی جیران بیر گؤی چمنده قوشا اوتلاییرلار. اونلارین بیری چمنین یانیندا اولان بیر باتاقلیغا دوشوب اوردان چیخا بیلمیر. ایکینجی جیران اونو باتلاقدان چیخارماق اوچون یاخینداکی آخان چایدان، آغزیندا سو گتیریب باتان جیرانین باتدیغی یئره تؤکمک ایسته‌یه‌نده ظالیم صیادا راست گلیر و سینه‌سینه سانجیلان اوخون آجیسیندان سارسیلیر و اؤز قانینا بویانیر. انسانلارین حیاتی دا بئله‌دیر. بو گون حیات سنین اوزونه گولورسه، صاباح ممکندور اؤز قودوز دیشلرینی آغارتماقلا طالعینی عوض ائدیب اوچورواملار قاباغیندا قرار وئرسین. انسانلار امنیتی، آزادلیغی سئویرلر. بو اونلارین آمالیدیر. دونیادا گئدن مبارزه‌لر ده بونو تصدیق ائدیر.

۱۳۲۰- جی ایلین نوروز بایرامی گونو ایدی. یئنه کئچن ایلکی کیمی گون چیخاندان سونرا کند اهالیسی بایرام گؤروشو کئچیردی. هامینین پالتاری دونکیندن فرق ائدیردی. یاماقلی پالتارلارین عوضینه یاماقسیز پالتارلار گئیمیشدیلر. آمما قیافه‌لر همین قیافه‌لر ایدی. گونلر آغیر کئچیردی. نئچه گون بوندان قاباق کندلیلریمیزدن مجبور قالیب اوچ نفر آردلان اربابلاریندان پول بورج آلمیشدیلار. هر بیری ایرمی تومن آلیب أللی تومنین قبضینی وئرمیشدی. ایندی بایرام گونو هامی بیزیم یؤیوک ائویمیزده ایدیلر. صحبتلر

معیشتین آغیرلیغیندان گئدیردی. سامانین یوخلوغوندان، حیوانلارین قیریلماسیندان. آرپا چؤره‌گینه راضی اولوب اونو دا تاپا بیلمه‌دیکلرینندن دانیشیردیلار. سونرا دا عادت اوزره چوبان، ناخیرچی و دیگر بو کیمی ایشلرین حلّی ایله مشغول اولدولار. کئچن ایلکی خادملر بو ایل ده سئچیلدیلر. منیم قوزو اوتارماغیمدان هامی راضی قالدیغینا گؤره بو ایل ده کندین آشاغی طرفینین قوزولاری منه تاپشیریلدی. هامی داغیلیب گئدندن سونرا کند ایچینه چیخدیم اوشاقلار هر طرفده دسته-دسته ییغیلیب یومورتا دؤیوشدورووردولر. کندخدا جلیلین قاپیسیندا کندین تک آغاجی اولان ایده آغاجی‌نین بوداقلارینندا آتیلیب دوشن سرچه‌لرین سسی گلیردی. هاوا صاف اولسا دا ساوالانین باشی اوسته ییغیلان بوز بولودلار داغین اته‌کلرینه هجوم ائتمکده بیر-بیریله یاریشا گیرمیشدیلر. نه ایسه طبیعتده هر نه وارسا باهارین آددیملاریندان خبر وئریردی. ائوه قاییدیب تؤیله‌ده ماللاری بندیندن آچیب قویونلاری دا ماللارا قاتیب چای قیراغیندا سووارماغا آپاردیم. حیوانلاری قایتاریب تؤیله‌یه سالاندا مهربان کندینده یاشایان آتامین بی‌بی‌سی اوغلو ستارین بیزه قوناق گلدیگینی ائشیتدیم. اوتاغیمیزا وارد اولاندا آتاملا ستار صحبته مشغول ایدیلر. من اونولا گؤروشوب بایرام مناسبتیله اونا تبریک دئدیم. اونون فامیلی ساویز ایدی. ستار آتامدان دؤرد یاش بؤیوک و اوچ ایل آتامدان قاباق باکی‌یا گئتمیشدی. او باکی‌یا چاتان کیمی دمیر یولو استانسیاسیندا ایشه دوشموشدو. سونرالار ترقی ائدیب "زابرات"، یعنی دمیر یولو استانسیاسینین رئیسی اولموشدو. اوردا فیرقه‌یه وارد اولوب سیاسی فعالیّته باشلامیشدی. ۱۳۱۷- جی ایلده یئنیدن ایرانا قاییداندان سونرا مهربان کندینده اؤز آتا-بابا پئشه‌سیله مشغول اولدو. اونون آتا- بابا پئشه‌سی دلله‌کلیک ایدی. مهرباندا بیر دوکاندا ایشه مشغول اولموشدو. ستارین اؤزونه مخصوص دونیا گؤروشو وار ایدی، ضیالی بیر آدام ایدی. من اونون باره‌سینده یئنه دانیشاجاغام. ایندی ستار ساویز بیزده قوناق ایدی. هاوا یاغیشلیق اولدوغونا گؤره آتام اونو مهربانا قایتماغا قویمامیشدی. شام یئمه‌گیندن سونرا آتاملا صحبته باشلادیلار. ستار اوزونو منه توتوب دئدی:

- ائشیتمیشم قوزو اوتاریرسان، نئجه‌دیر، خوشونا گلیرمی؟

جاواب وئردیم:

- نه ائتملی‌یم، اکیب بیچمه‌گی کی، باجارمیرام. آمما قوزولاری سئویرم.

آتام بو سؤزلردن استفاده ائدیب دئدی:

- بو دا یاخامیزدان یاپیشیب دئییر، منی ائولندیر.

ستار منیم اوزومه باخیب آتاما دئدی:

- چوخ دا گؤزل دئییر، جاوان اوغلاندیر، نه عیبی وار. سونرا علاوه ائتدی:

هله دئییین گؤروم، کیمین قیزی ایله ائولنمک ایسته‌ییر؟

آتام:

- زینی داییمین قیزی فاطما ایله.

آتامین بی‌بی‌سی اوغلو ستار دئدی:

- ائشیتمیشم فاطما گؤیچک و آغیللی قیزدیر. اؤزو ده خالچا توخوماقدا یاخشی استاددیر. نه عیبی وار آللاه مبارک ائله‌سین.

آتام ستارین بو سؤزلریندن دوروخوب دئدی:

- من ایسه اونون فاطمانی آلماغینا راضی دئییلم.

- نه اوچون؟ من تعجب ائدیرم سنه، بوردا ائله چتین بیر شئی یوخدور.

آتام:

- او آلان‌بیراغوش ماحالیندا هانسی حاجینین قیزین ایسته‌سه، من حاضرام.

ستار آتامین بو سؤزلرینه تعجب ائدیرمیش کیمی دئدی:

- آی کیشی، سن نه دانیشیرسان؟! ایرمی ایل باکی‌دا یاشایاندان سونرا بو سؤزلر سنه یاراشماز. سن اوغلونون سئودیگی قیزی یوخ سئومدیگی قیزی آلماق ایسته‌ییرسن؟

آتام بی‌بی‌سی اوغلو ستارین خاطرین چوخ ایستردی. اونا احترام قائل ایدی. آخی آتامین تویو باکی‌دا همین ستارین الیله کئچیریلمیشدی. بو تویون خرجینی ده ستار اؤز اوزه‌رینه گؤتورموشدو. آتام ستارین بو سؤزلرینین قارشیسیندا باشینی آشاغی سالیب دینمیردی. ستار آتامین سکوتونو گؤروب علاوه ائتدی:

- یادیندامی اؤزون ائوله‌ننده دئییردین من یالنیز "بابا قیزینی" ایسته‌ییرم، باشقاسینی یوخ؟ ایندی نه اوچون اؤز اوغلونون ایستدیگی قیزا راضی اولمورسان؟

آتام گناهکار آداملار کیمی باشینی آشاغی سالمیشدی. او گوندن اعتبارا آتامین فیکری دگیشدی. حتی من ایکینجی ایل قوزویا گئدنده بیر گون آخشام چاغی قوزولاری کنده آییرماغا گتیرمیشدیم. فاطماگیلین قاپیلارینا چاتاندا گؤزوم اونو آختاریردی. فاطما بیرینجی دفعه ایدی کی، قوزولارینی آییرماغا قاپییا چیخمامیشدی. من بونا تعجب ائدیردیم. جمیله‌نی تاپیب فاطمانین هاردا اولدوغونو و قوزولاری آییرماغا گلمدیگینی خبر آلدیم. او، "فاطما سیزین ائوده‌دیر"؛ دئییب گئتدی. بو خبر سئویندیریجی اولسا دا یئنه‌ده تعجبوم آرتدی. بئله بیر قرارا گلدیم کی، ستار ایله آتام آراسیندا اولان صحبتلر آتامین فیکرینده ده‌گیشیک‌لیک وجودا گتیریبدیر. قوزولارین آیریلماسینی کیچیک قارداشیما تاپشیریب ائوه قاچدیم. فاطمانی ائویمیزده گؤرنده سئوینجیمدن آز قالیردیم قانادلانیب اوچوم. فاطما منی گؤرنده اونون دوداقلارینداا اویناییان تبسمدن یاناقلارینداا عمله گلن چوخورلاری گؤردوم. بیز همین گون سود ییغاجاقدیق. بئله بیر گونده آنامین ایشی حدّیندن آرتیق اولوردو. قونشولاردان قاب-قاجاق ییغماق، سودلری بیشیریب یئر به یئر ائتمک لازیم ایدی. سونرا بئله معلوم اولدو کی، آتام همین گون فاطما گیله گئدیب آناسیندان خواهش ائدیب دئمیشدی:

- هاجرخانیم بو گون سود گونودور، فاطمانی گؤندر بیزه، بابا قیزینا کؤمک ائیله‌سین (آتام آناما باباقیزی دئییردی).

هاجر خانیم دا تعجب ائدیب دئمیشدی:

- گؤره‌سن گون هانسی طرفدن چیخیب؟

بئله‌لیکله قارانلیق طالعیم گئتدیکجه ایشیقلانیردی. او گون گئجه یاریسینا قدر بیزیم ائوده قیزغین ایش گئدیردی. آنام تامام ایشلری یئر به یئر ائدندن سونرا فاطمانی ائولرینه یئتیرمگی منه تکلیف ائتدی. من چوخدان بو فیکیرده ایدیم. فاطما چادراسینی باشینا آتیب ائودن چیخدیق. گئجه یاریسی ایدی. کند یوخویا گئتمیشدی. کوچه‌لرده مندن و فاطمادان سونرا هئچ کیم یوخ ایدی. آی ایشیغی اولدوغوندان اولدوزلار یوخویا گئتمیشدیلر. بیزیم ائویمیزله فاطما گیلین ائولرینین آراسیندا خارابا کالاوا وار ایدی. فاطمانین گؤزلرینه دویونجا باخماقدان اؤترو بئله بیر یئر واجب ایدی. اؤز گله‌جک

طالعه‌میز باره‌سینده اطرافلی دانیشدیق. آسمانداکی قمرخانیم دا بیزه باخیردی. یقین کی، بیزه حسد آپاریردی. آخی او همیشه تکدیر. فاطمانی ائولرینه یئتیردیم. او گئجه یوخوم آپارمیردی. اؤز گله‌جک طالع و حیاتیمیزی دوشونوردوم. سحره یاخین گؤزلریمی یوما بیلدیم. شیرین رؤیالار ایچینده آرا بیر قاریشیق یوخولار گؤروردوم...

یازین آخیرلاری ایدی. یئنه همیشکی کیمی سحر چاغی قوزولاری کنددن چیخاریب چؤله آپاریردیم. یاشیل یاماجلار جؤولانگاهیم اولموشدو. کندیمیزین و باشقا کندلرین اهالیسینین گذرانی یاخشیلاشیردی. قویونلار سوده دولموشدو. هامی قویونلارینی ساغیب کره‌یه دؤندریر و اونو ساتیب آرپا یا بوغدا آلیب دگیرمانا آپاریردی. داها حیوانلارین اوت-سامان فیکریندن آسوده اولموشدولار. بونو دا دئیه بیله‌رم کی، اونلارین اؤزلرینین یاوانلیق اوچون قاتیقلاری دا اولموردو. چونکی اؤزلری یئسه ایدی، چؤره‌یه، قنده، چایا پول تاپا بیلمزدیلر. اکین ده نسبتاً یاخشی ایدی. آرپا زمیلری یاواش - یاواش آغارماقدا ایدی. هامی بیچینه حاضرلاشیردی. بیرینجی آرپا بیچینیندن سونرا اونو خرمنده دؤیوب ده‌گیرمانا آپارماق ایسته‌ییردیلر. بایرام یئنه ده منیم چؤل یولداشیم ایدی. او یئنه ده کندین آشاغی طرفینین چوبانی اولموشدو. وضعیّتلری چوخ آغیر اولدوغونا گؤره چؤله گلنده چؤرک داغارجیغی بوش اولوردو. من یئنه ده کنددن چیخاندا داغارجیغیمدا ایکی قایماق به‌للّه‌سی اولاردی. اونون بیری بایرامین ایدی. چؤرک ده چوخ گؤتوره‌ردیم. گون‌اورتا چاغی سوددن قوورتماج بیشیریب یئییردیک. ناهاری چوخ حالدا چای قیراغیندا اولاردیق. بیر گون یئنه بایرامدان قاباق چای قیراغینا یئتیشدیم. قوزولاری چایدا سوواریب یاتیرتدیم. چایدان آرالی قایالیق وار ایدی. گون‌اورتادان سونرا اورا کؤلگه دوشردی. بیز بو کؤلگه‌لیکده ناهار ائله‌ییب دینجه‌لیردیک. هاوانین ایستی واختی ایدی. قایالیق کؤلگه‌سینده اوزانمیشدیم. بو آندا قوزولارین هورکمه‌سینی دویدوم. آیاغا دوروب باخدیم. ساکت‌لیکدن باشقا بیر شئی گؤرمه‌دیم. منی قارا باسیب دئیه یئنه یئریمده اوزاندیم. چوخ کئچمه‌میش یئنه قوزولار هورکدولر. بو زامان یئریمدن قالخاندا گؤردوم کی، بیر جاناوار آغزیندا بیر چپیشی بوغازیندان توتوب قوزولارین ایچیندن چیخیر. قاچا- قاچ، های-های سالا-سالا جاناوارین آردینجا یوللاندیم. منیمله اونون

آراسیندا بئش مئتردن آرتیق مسافه اولمازدی. الیمده‌کی چوماغی جاناوارا طرف تولازدیرما آتدیم. چوماق قوردون دال طرفینده یئره ده‌گیب اونون قاباغیندا یئره دوشدو. قوزو جاناوارین آغزیندا اولدوغونا گؤره قاچا بیلمیردی. او قوزونو یئره آتیب، قوزولارا طرف قاچماغا باشلادی. من چپیشی بوراخیب جاناوارین دالینجا یوللاندیم. قوزولارا یاخینلاشاندا او یئنه یارالی چپیشه طرف قاچماغا باشلادی. دئمه‌لی من هم قوزولاری هم ده یارالی چپیشی قورومالی ایدیم. چوبان بایرام قویونلاری سووا تؤکوردو. اونون بؤیوک آلاباش آدلی ایتی وار ایدی. بایرام منیم های-هاراییمی "هرده‌لرده" ائشیدیر، بیلیرکی، قوزو سوروسونه جانوار سوخولوب. او، آلاباشی چای طرفینه کؤشگوردور. جاناوار بو آندا سورونون ایچینه گیره بیلدی. آمما قوزولار قاچیب آرادان چیخدیلار. آلاباشین سسی و اونون کؤمه‌یی دادیما چاتدی. جاناوار چیخیب گئتدی. من یارالی چپیشین یانینا گلدیم. چپیش اؤلو کیمی یئره اوزانمیشدی. سانکی جانیندا جان یوخ ایدی. چپیشی اؤلموش بیلیب الیمی اوندان اوزدوم. فیکر ائدیب دئدیم: بو، ایندی بایرامین ایتینه قسمت اولا بیلر. سونرا فیکریمی دگیشدیریب بئله حاللاردان اؤترو جئبیمده ساخلادیغیم بیچاغی چیخاردیب چپیشین باشین کسدیم. فیکیرلشدیم کی، اگر چپیش دیری اولسا ترپه‌نر، اگر ترپنمه‌سه اؤلمه‌یی یقین اولار. بیچاق چپیشین بوغازینا توخونان کیمی چپیش یوخاری آتیلدی. آمما ایش ایشدن کئچمیشدی. بیچاق حیوانین بوغازینی کسمیشدی. بایرام دا گلدی. احوالاتی بئله گؤروب دئدی:

- اؤلو بیلدیگین چپیش اؤلمه‌میشدی، او، جاناوارین قورخوسوندان نفسینی اوغورلامیشدی. اگر باشینی کسمه‌سه‌یدین، بیر آزدان سونرا نفسه گلیب آیاغا دوراجاقدی. گون‌اورتا کئچدیگینه گؤره ناهارا حاضرلیق لازیم ایدی. بایرام سود قابینی داغارجیقدان چیخاردیب قارا قویونلاری ساغماغا باشلادی. من ده اودوندان، آزادان ییغیب گتیردیم. یاریم ساعاتدان سونرا قوورتماج حاضر ایدی. ناهاردان سونرا بایرام؛

چپیشی کنده آپارا بیلمه‌ریک. یانچیمیزدا کی، یوخدور، دئییب بیچاغی چیخاردی و چپیشین قارنینی یاریب اونون جیگرینی، یؤیره‌گینی و باشقا ایچالاتینی چیخارتدی و دئدی:

- چؤلده کسیلن حیوانین ایچالاتی چوبانا یئتیشر. سونرا آیاغا دوروب چای کناریندا بیتن یولغونلاردان دریب گتیردی. چپیشین جیگرینی و اوره‌ک-بؤیره‌گینی دوغراییب شیشه چکدی. ناهاردان سونرا دئسئر عوضینه جانا سینه‌ن اولدو.

آرتیق یای گیرمیشدی. گونشین قیزمار شعالاری آلتیندا کؤوشنین هر طرفینده قیزغین ایش گئدیردی. کندلیلرین بعضیلری آرپا زمیلرینی یولدوقلاری حالدا بعضیلری ده بیچیلمیش آرپا درزلرینی خرمنده دؤیوب، تئزلیکله اؤزلرینه چؤره‌ک حاضرلاییردیلار. یئدیکلری آرپا چؤره‌گی اولسا دا یادلارا ال آچماقدان یاخشی ایدی. من ایسه هر گون قوزولاری چؤللره یاییب گونده یوزلرله دره‌لری، تپه‌لری آشیب، آخشام ائوه قاییدیردیم. هر گون کؤوشندن، زمیلرده چالیشان بیچینجیلرین شاهدی اولوردوم. اونلار آلا قارانلیقدان یاتاقلاریندان دوروب بیر آز آرپا چؤره‌یی بیر آز قاتیق، ایکی بؤیوک کوزه ده سو خورجونا قویوب گون چیخمامیش زمیده حاضر اولوردولار. بیرینجی باغلادیقلاری آرپا باغلاریندان کؤلگه‌لیک دوزلدیب سو کوزه‌لرینی قیزماسین دئیه اورا قویور سونرا ایسه ایشلرینی داوام ائتدیریردیلر. من هر گون دفعه‌لرله بونلارا مراجعت ائدیردیم. سالامدان سونرا بره‌کتلی اولسون دئیه اونلاری آلقیشلاییردیم. سونرا کؤلگه‌لیکده اولان سو کوزه‌لرینین یانینا گئدیب سو ایچندن سونرا قوزولاری هایلاییب گؤی یاماجلارا یاییردیم.

حاشیه:

گونلریم بئله‌لیکله اؤتوردو. یالنیزگونون باتماسینی گؤزله‌ییردیم کی، آخشام کنده قاییدیم. اؤز کندیمیزدن باشقا یئرلرده کئچن حادثه، احوالاتلاردان خبریم اولمازدی. بو زامان آوروپادا ایکینجی دونیا محاربه‌سی باشلانمیشدی. منیم و حتی کندلیلریمیزین بئله بو محاربه‌دن خبریمیز یوخ ایدی. من باکی‌دا هر گون قزئت اوخودوغوم حالدا، کنده گلندن سونرا هئچ قزئته راست گلمه‌میشدیم. کتابلاریم قوزولار اولموشدو، قلمیم ایسه الیمده‌کی چوماغیم. بونونلا بئله اؤز حیاتیمدان ناراضی دئییلدیم. قوزو اوتارماغی اؤزومه عار بیلمیردیم. منی سارسیدان یالنیز جمعیّتمیزده اولان عدالتسیزلیک ایدی. گؤزومون قاباغیندا سحردن آخشاما قدر چؤلده، آخشامدان سحره کیمی تؤیله‌ده قان تر ایچینده چالیشان کندلیلرین ایل باشیندا خرمن اوستونده اکدیگلری محصولون یاریسیندان چوخونو اربابلار آپاریر و اونلاری قارا گونده آج-یالاواج قویوردولار. او زامانلار آلان‌بیراغوش ماحالیندا قیرخ پارچا کندین

اهالیسینه نمونه اولاراق بیر طبیب ده یوخ ایدی. همین کئچه‌ن باهاردا کندیمیزین اوتوزا یاخین آزیاشلی اوشاقلاری قیزیلجا ناخوشلوغونا توتولوب اؤلدو. بو ناخوشلوق یالنیز بیزیم کندیمیز زنگیلابادا یوخ، اطراف کندلرده ده باش وئرمیشدی. او زامانلار ماحالیمیزدا نمونه اوچون عادی بیر مکتب ده یوخ ایدی. مین ائولی‌مئهربیان کندینده ملا مکتبی اولسا دا ساوادسیزلیق باشدان آشیردی. واختیله آجیندان، باکی‌یا کؤچوب گئدن ساوادسیزلار ایرمی ایلدن سونرا وطنه قاییداندا اؤزلریله ارمغان اولاراق ساواد دا گتیرمیشدیلر. داها تهرانا مکتوب یازدیرماقدان اؤترو مئهربیانا گئتمیردیلر. هله بو باکی‌دان گلن مهاجرلر باشلارینا گله‌جک ماجرالاردان خبرلری یوخ ایدی. اونلار سونرالار جمعیّتمیزین ان بدبخت آداملاری اولدولار. قولدور رضاخانین و اونون جانیشینی اوغلو محمدرضانین زامانیندا مهاجرلره اولان ظلم و ستم گونو گوندن آرتیردی. من اونلارا قارشی گئدن سیاستلر باره‌سینده یئنه یازاجاغام. چونکی مهاجرلر رضاخانین علهینه گئدن مبارزه‌لرده قاباقدا حرکت ائدن قشرلردن ایدی. اونلار بو یولدا جانلاریندان، مالларیندان حتی ناموسلاریندان کئچدیلر. آممیا ایندیه قدر اونلارین بو فداکارلیقلاری باره‌سینده یازیلان بیر کتابا یا مقاله‌یه راست گلمه‌میشم.

یایین بیرینجی آیینین آخیرلاری اولاردی. آرپا زمیلری بیچیلیب قورتارمیشدی. ایندی بوغدا زمیلری آغاریب یئتیشمیشدی. هامی بوغدا بیچیردی. دریلن بوغدا کؤلشلرینی باغلایب اولاقلارا چاتیب اون یا اون ایکی یاشلی اوشاقلارین واسطه‌سیله کندده، خرمنلره داشی‌ییردیلار. آخشام اوستو کنده قاییداندا بوغدا درزلرینی ردیف و سلیقه ایله بیر بیرینین اوستونه ییغیردیلار. بیزیم ایکی بیچینچیمیز وار ایدی. قارداشیم میرابراهیم ایله بیچیردیلر. آتام الین آغدان قاریا وورمازدی. او فقط ایشلری ساهمانا سالیب امر وئره‌ردی. بو گونلرده اربابین یئنی مباشری کنده گلدی. بونون آدی میرزه‌قاسیم ایدی. بو آدام بیلدیرکی مباشر حاج علی‌خان کیمی قولدور دئییلدی. آریق، اوزون و قوجا ایدی. قان تضییقی اولدوغونا گؤره چؤره‌ک و خؤره‌گینی شیت یئیردی. ملاییم آدام ایدی. آممیا اربابین حاققیندان کئچمزدی. شهریور آیی‌نین بیرینده قوزولاری صاحبلرینه تاپشیردیق. قوزولاری قویون سوروسونه قاتدیلار. من داها چؤله گئتمکدن آزاد اولموشدوم. آممیا بیچین هله قورتارمامیشدی. هامی کندلیلر چؤلده ایدیلر. کند ایچینده هئچ کس گؤزه گؤرونموردو. من بو ساکت‌لیکدن استفاده ائدیب فاطماگیله باش ووردوم. او، منیم بو گون کنده اولدوغومو بیلیردی. ایندی منی گؤزله‌ییردی. بیر ساعاتدان سونرا فاطمادان

آیریلیب قبرستانین یانیندا اولان خرمنیمیزه طرف حرکت ائلەدیم. هاوا ایستی و ساکت ایدی. خرمنلرده خالوار داشی‌یان اوشاقلاردان سوای کیمسه گؤزه گؤرونموردو. بیر آز سونرا میرزه‌قاسیم مباشر کندخدانین ائویندن چیخیب خرمنلره طرف گئتمه‌یه باشلادی. بو آندا باغیرتی سسی ائشیتدیم. باخاندا "پورسوق" دیکی طرفدن سون خرمنین آلوولاییب یانماسینی گؤردوم. هارای سالیب یانان خرمنه طرف قاچماغا باشلادیم. نئچه ثانیه‌دن سونرا کندین تامام آرواد اوشاقلاری خرمنلره تؤکولدو. اونلار اللری ایله باشلارینا ووروب واخسئی دئیه-دئیه آغلاشیردیلار. من اوجا سسله قیشقیریب، سو گتیرین، تورپاق گتیرین، دئدیم. من یانان خرمنین یانیندا ایدیم. بو خرمن علی‌اکبرین خرمنی ایدی. او یئنی گلن مهاجرلردن ایدی. کند ایله خرمنلرین آراسی یاخین اولسا دا بونو یقین ائتدیم کی، بو یانغی سو و تورپاق ایله سؤنن دئییل. خرمنین اوزونلوغو ایرمی مئتره قدر اولاردی. بو خرمندن ایکی مئتر آرالی باشقا خرمنلر باشلانیردی. بئله‌لیکله بوتون کندین خرمنلری تهلوکه آلتیندا ایدی. قرارا گلدیم کی، یانان خرمنین آراسیندا کانال کیمی بیر یول آچماق لازیمدیر. یانغین باشلانان یئردن بئش مئتر بو طرفلیک ایشه گیریشدیم. من بوغدا باغلارینی بیر-بیر تایادان گؤتوروب کنارا آتماغا باشلادیم. آرواد-اوشاقلارا تاپشیردیم کی، تایادان آییریب آتدیغیم باغلاری اوزاق یئره داشیسینلار. یانغین منه طرف گلیردی. آمما من یورولماق بیلمیردیم. او زامان جاوان واختیم ایدی. اوزون بوغدا تایاسینی ایکی یئره بؤلمک ایسته‌ییردیم. یانغین منه یاخینلاشدیقجا یاواش-یاواش آچدیغیم کانال گئنیشله‌نیردی. هر ثانیه‌ده نئچه بوغدا باغینی تایادان آییریب کنارا آتیردیم. آروادلار اولماسایدی، من بیر ایش گؤره بیلمزدیم. یانغین آللولاری آچدیغیم کانالا چاتاندا یاواش-یاواش سؤنمه‌یه باشلادی. آروادلار ته‌لبه‌لرده داشی‌یب کتیردیکلری تورپاقلاری کؤزه‌رن کولشلرین اوستونه آتیردیلار. نهایت اودو سؤندوردوک. اکینچیلر چؤلده قیزغین ایشه مشغول ایدیلر. اونلار کند طرفیندن آسمانا زیللەنن لای-لای قارا توستولری گؤروب خرمنلرین اود توتوب یانماسینی حسّ ائدیرلر. بونا گؤره ده ایشلریندن ال چکیب کنده طرف قاچماغا باشلاییرلار. بیر آزدان سونرا چؤلچولرین خرمنلره تؤکولدوگونو مشاهده ائتدیک. اونلار چوخ نگران قالمیشدیلار. ایندی هامی علی‌اکبرین

خرمنیندن سونرا باشقا خرمنلرین سالامات قالدیغینی گؤروب سئوینیردی. ماجرا نین شاهدی اولان مباشر میرزه‌قاسیم منی خرمن صاحبلرینه گؤستریب دئییردی:

- اگر آغا میرهاشم اولماسایدی، خرمنلرین هامیسی یاناجاقدی.

کندلیلرین هامیسی بو یانغینین کیمین طرفیندن تؤرندیگینی سوروشوردولار. آمما هئچ کس بونا جاواب وئره بیلمیردی. او زامانکی زنگیلابادا باش وئرن خرمن یانغینیندان آرتیق آلتمیش ایل اؤتدوگونه باخمایاراق هله ده بو مسئله آچیلمامیش بیر معما کیمی قارانلیق قالمیشدیر. مباشر میرزه‌قاسیم کند اربابی سردار بهادری‌دن مکتوب آلمیشدی. مکتوبدا قید اولموشدو کی، زنگیلابادین اعلا آغ بوغداسیندان ایکی خالوار الکدن، قلبیردن کئچیردیب تبریزه یولا سالسین. بونا گؤره ده مباشر تدارکده ایدی. او بوغدالاری کندخدانین حیه‌طینه ییغیب، کندین آروادلارینا تمیزلتدیریردی. بوغدالار چوواللارا ییغیلاندان سونرا ترەزیده چکیب آغزینی تیکدیلر. سحر تئزدن یوکلر تبریزه داشینمالی ایدی. تبریزه گؤنده‌ریلن تاخیل هر ایل تکرار اولاردی. بونون خرج‌مخارجی کندلیلرین عهده‌سینه ایدی. کندخدا کنددن اون اولاق و دؤرد نفر آدام توتدو. بو ایشه بیر باشچی دا لازیم ایدی. میرزه‌قاسیم آتاما دئییر:

- آغا میرحسن! بوغلله‌نین یانینجا بیر نفر ده تبریزه گئتملی‌دیر. من ایسته‌ییرم سیزین آغازاده میرهاشم بو ایشی عهده‌سینه گؤتورسون.

آتام راضی اولور. او، آخشام چاغی بو مسئله‌نی منه دانیشدی. تبریزه گئتملی اولدوغومو بیلیب چوخ سئویندیم. تبریزی گؤرمک آرزوسو چوخدان اوره‌گیمدن کئچیردی. من تبریزین آدین باکی‌دا عاشیق غریب ناغیلیندان ائشیتمیشدیم. بو ناغیلدا عاشیق غریب شاه‌صنمی سئویر و اونا یئتیشمک اوچون ی‌ئددی کیسه قیزیل پول وئرملی اولور. عاشیق غریب بو قیزیل پوللاری قازانماق اوچون غربت ائللره گئتملی اولور. او، الینده ساز دیار به دیار گزیر، نئچه تورپاقلاری آرخادا قویوب مجلسلرده ساز چالیب اوخویاندا عاشیق غریبدن خبر آلیرلار:

- عاشیق هارالیسان؟

- تبریزدنم.

- بیز تبریزی گؤرمه‌میشیک، آمما آدینی ائشیتمیشیک. زحمت اولماسا بیزه تبریزدن چال، اوخو.

عاشیق غریب چوخدان تبریزدن آیریلمیشدی. تبریزین آدین ائشیدنده آناسی، باجیسی و شاه‌صنم یادینا دوشور. سازی سینه‌سینه باسیب حرارتله بئله اوخویور:

تبریز دئدیجه‌یین پوچه- پوچه‌دی
سانامادیم سارایلاری نئچه‌دی
سکسن مین محله، دوخسان مین کوچه‌دی
بازاری، دوکانی، ائلی تبریزین

قویونو موغاندان تؤکولوب گلیر
دویوسو گیلاندا اکیلیب گلیر
هنددن، هندستاندان تؤکولوب گلیر
دارچینی، میخه‌گی، هئلی تبریزین

پهلوانلار کیسوند گئییب یاغلانار
گلن بازرگانلار اوردا ساخلانار
گونده اوچ یوز آلتمیش یوکو باغلانار
گئدر آل- عثمانا مالی تبریزین

تبریز گؤزه‌للری کسیردن باخار
اؤتن جاوانلاری یاندیریب یاخار
جمعه‌دن، جمعه‌یه سئیرانا چیخار
گلینی، قیزلاری، دولو تبریزین.

بلی، عاشیق غریبین داستانیندان تانیدیغیم تبریزه گئتمک، اونو یاخیندان گؤرمک، باکی‌نی باغریما باسدیغیم کیمی تبریزی ده باغریما باسماق ایسته‌ییردیم. نه قدر

چالیشیردیمسا خیال عالمیمده تبریزدن بیر شکیل یارادا بیلمیردیم. اونا گؤره ده تبریزی، تبریزین اؤزونده گؤرمک ایسته‌ییردیم.

بیز سحر تئزدن یولا دوشملی ایدیک. اودور کی، فاطمانین گؤروشونه گئتدیم. او منیم بو سفریمی ائشیدن کیمی قارا قاشلاری چاتیلدی. بیر هفته‌یه قدر قاییداجاغیمی بیلدیکدن سونرا ایسه قاش-قاباغی آچیلدی. فاطمایا لازیم اولان شئیلری خبر آلیب آیریلدیم. تبریز سفری منیم اوچون او زامان ایده‌ال بیر سفر ایدی. قلبیمده تبریز محبّتی اولماسایدی، مباشرین تکلیفینی قبول ائدیب بو کاروانلا سفر ائتمزدیم. من اونسوز دا اربابلارا، خانلارا نفرت ائدیردیم. هله ده گوموشو خز پئنجه‌یین خاطره‌سی یادیمدان چیخمامیشدی. ایندی ایسه کندلیلری سویوب، اللرینی قوینونا قویوب "نئیله‌یه‌یم" دئیه‌ن زامانیندا سوء استفاده ائدیب ایرمی تومن وئریب بئش آیدان سونرا أللی تومن‌ین قبضینی آلماقلارینی اؤز گؤزوملە گؤرموشدوم. ایندی یئنه ده بو جمعیّت طفیلی‌لرینین باشقا حاقسیزلیقلارینی گؤرمک اوچون تبریزه گئدیردیم.

تبریز سفری

هاوا یئنی ایشیقلانیردی. آتام منی یوخودان اویاتدی. جلد آیاغا دوروب پالتارلاریمی گئییینیب چاریقلاریمی آیاغیمدا برکیتدیم. آنام، سفره‌یه باغلادیغی پئندیر-چؤره‌گی و یئکه بیر توربادا سوزمه قاتیغی قولتوغوما وئریب یولا سالدی. آتاملا بیرگه کندخدانین حیه‌طینه گلدیک. بوغدا چواللاری بیر- بیرینین یانیندا دوزولموشدو. بیر آزدان سونرا یولداشلاریم دا گلدیلر. آخشامدان کندخدانین تؤیله‌سینده آخورلارینا آرپا تؤکولموش قیوراق اولاقلاری تؤیله‌دن چیخاردیب یوکلری چاتماغا باشلادیلار. گون چیخمامیشدان وداعلاشیب یولا دوشدوک. تبریزه گئدن یئتمیش کیلومئترلیک یولو ایکی گونده طی ائتملی ایدیک. او زامانکی اؤلچو ایله دئسک اون ایکی آغاج (ایک منزیل) اولوردو. ایکی خالوار (بیر تون) آغ بوغدانی اون اولاغا چاتیب یولوموزو داوام ائتدیردیک. بیز دؤرد نفر ایدیک، هامیدان جاوانی من ایدیم. اوچ کیلومئتر یول گئدندن سونرا اؤز کووشنیمیزی کئچیب "خاکی" تورپاغینا گیردیک. یایین آخر آیی اولدوغونا گؤره هاوالار گئتدیکجه

سرینله‌ییردی. چؤللرده آرا بیر بیچینچیلره راست گلمک اولوردو. گون اورتاچاغی گونون قیزمار واختیندا کورد کندینی آرخادا قویدوق. یول اوزونو صحبت ائدیب یوللارا کؤرپو سالیردیق. سؤز آراسی شوخلوق دا گئدیردی. من بو خاطره‌لری یازاندا او زاماندان آلتمیش ایل کئچیردی. نه قدر فیکر ائدندن سونرا تبریز سفر یولداشلاریمین فقط بیرینین آدی یادیما دوشدو. اوچونون آدینی یادیما سالا بیلمیرم. بو یادیمدادیر کی، یولداشلاریمین بیرینین آدی نقی و بیزیمله باکی‌دان گلن مهاجرلردن ایدی. یول اوزونو گئده- گئده مندن سوروشوردولار:

- قاباقجادان تبریزه گئدیبسنمی؟

- یوخ، بو بیرینجی دفعه‌دیر!

- بئله اولارسا ایشین شولوخ اولاجاق.

- نه اوچون؟

- بیرینجی دفعه تبریزه وارد اولانین آغزینا قابیرقا وئریرلر!

- نه اوچون؟ اونلار هاردان منی تانیاجاقلار؟

- نه دانیشیرسان تبریزلیلر هامینی تانییرلار.

یول یولداشلاریم جاوانلیغیمی گؤروب منیمله شوخلوق ائدیردیلر. گون چوخدان ییلمیشدی. ناهار هله یئمه‌میشدیک. منیم تکلیفیم ایله "اوجان" چاپینی اؤتدوکدن سونرا آز دا اولسا دینجه‌لیب ناهار یئمک اوچون اولاقلارین یوکونو آچیب قاباقلارینا آرپادان علفدن تؤکدوک. اؤزوموز ده کنددن گتیردیگیمیز پئندیر چؤرک و سوزمه قاتیقدان صرف ائدیب بیر ساعاتدان سونرا یولا دوشدوک. گئجه‌نی "اریشتناب"دا قالمالی ایدیک. بورا تبریزه گئدن یولون کناریندا اولان بؤیوک بیر کند ایدی. آذان واختی اریشتنابا یئتیشدیک. بیر اوتاق و تؤیله کرایه ائدیب گئجه‌نی استراحته باشلادیق. هامیمیز یورولموشدوق، شام یئییب یاتماغا حاضرلاشیردیق. اربابا آپاردیغیمیز بوغدادان صحبت دوشدو. یول یولداشلاریمین بیری دئدی:

- من دفعه‌لرله کنددن تبریزه تاخیل آپارمیشام. بیزیم کند داشی چکیده تبریز داشیندان آغیر اولدوغونا گؤره هر باتماندا بیر سییه (یاریم کیلو) آرتیق گلیر.

او بیریسی دئدی:

- ارباب کی، بیزیم صداقتیمیزه اهمیت وئرمیه‌جک. یاخشی اولار کی، بو اضافه‌لری اؤزوموزه گؤتورک. پولونا یولوموزو گؤزله‌ین اوشاقلاریمیزا خیریم- خیردا شئیلردن آلیب آپارارایق.

بو سؤزو هامی به‌یندی. یولداشلاریم گؤزلرینی منه دیکدیلر. اونلار مندن جاواب گؤزله‌ییردیلر، من جاواب وئردیم:

- چواللارین آغزی، کنده تیکیلیب، تبریزده آچیلمالیدیر، بو تاخیل امانتدیر هر کیمین اولورسا اولسون.

یولداشلاریم بیر- بیرینین اوزونه باخدیلار. مندن آلدیقلاری جاوابدان راضی قالمادیقلاری اوچون قاشقاباقلارینی سالمادیلار. اونلار منیمله دانیشماق ایسته‌میردیلر. من ده ناراحت اولموشدوم. بیر آز فیکر ائدندن سونرا اؤز- اؤزومه بئله قرارا گلدیم: اگر غلله تبریزده آرتیق گلیرسه، یولداشلاریما یوخ عموم کندلیلره یئتیشر. اونلار بو سفر اوچون زحمت حاققی آلاجاقلار. بو فیکیرلرله یورغون اولدوغوم اوچون شیرین یوخویا گئتدیم. سحر هاوا ایشیقلانماندا هامیمیز یوخودان اویانیب یوکلری چاتیب یولا دوشدوک. شیبلی گدیگینه چاتاندا گون چوخدان چیخمیشدی. شیبلی گدیگی چتین و قورخولو بیر یول ایدی. اوزو یوخاری و بیر ده طرفی دره اولدوغونا گؤره بوردا آییق اولماق لازیم ایدی. بئله‌لیکله شیبلینی اؤتوب یولوموزو داوام ائتدیردیک. تبریزه یاخینلاشدیقجا کاروانلارین سایی چوخالیردی. سعیدآبادی آرخادا قویاندان سونرا دئمک اولار کی بو توز- تورپاقلی یوللاردا کاروانلارین، چاروادارلارین الیندن حرکت ائتمک چتین اولوردو. آرا بیر دوه کاروانلارینین زینقروو سسلری ائشیدیلیردی. ماشینا، کامیونا چوخ آز راست گلمک اولوردو. هر بر ساعاتدان گلیب اؤتن یوک ماشینی سیقنال ووراندا کاروانلار هورکوب یولدان کنارا چیخیردیلار. سونرالار من فیکر ائدنده دوشونوردوم کی، او زامانلار بیزیم کاروانلار ایله تبریزه گئتدیگیمیز یول آذربایجانین شاه دامارلاریندان بیری ایدی. بو یول تبریزین اطرافیندا اولان کند، شهرلری اقتصادی جهتدن بیر- بیرینه باغلایاراق اؤز احتیاجلارینی آرادان قالدیرماقدا بؤیوک رول اوینایییردی. ایندی بیز ده بو یول ایله

حرکت ائدیردیک. گون ایلمیشدی. او زامانلار "قیزیلجا میدان" آدلانان یئردن کئچیب تبریزه یاخینلاشیردیق. قلبیم بو آنا شهری گؤرمک اوچون چیرپینیردی. هله گونون باتماسینا چوخ قالیردی. تبریزین گیریشینده "زنجیر" آدلانان عوارض آلینان یئره یئتیشدیک. روسومو اؤدهییب یولوموزو داوام ائتدیردیک. بیز یولون ساغ و سولوندا کی ایده باغلارینین آراسی ایله گئدیردیک. هله ائو و ساختمانلاردان خبر یوخ ایدی. یاریم ساعاتدان سونرا بیر مرتبهلی ائولره چاتمیشدیق. کند اربابین ائوینی تانییان کندلیمیز خبر وئردی کی، مقصده آز قالمیشیق. بیز شئشگیلاندا حاج سطوط سلطنهنین ائوینه گئتملی ایدیک. بیر آزدان سونرا اربابین قاپیسینی دؤیدوک. قاپینی من یاشدا بیر اوغلان آچدی. باغباغاتلی بیر حیهطه گیردیک. باغین او باشی گؤرونموردو. اگنینده رب دشامبر أللی یاشلی بیر کیشی دولانیردی. او بوغدا یوکلرینی گؤروب بیزه طرف گلدی. بوغدالارین مقدارینی خبر آلدی. ایکی خالوار اولدوغونو دئدیم. او، اوغلونا و نؤکرینه غلهنین یوخلانیلماسینی تاپشیردی. کیچیک بیر قاپان گتیردیلر. هر دؤرد چوالی قاپانا قویوب چکیردیلر. چکیلنلری اربابین اوغلو و من قید ائدیردیک. نه ایسه بوغدا یوکلرینی آغیر- یونگول ائدندن سونرا معلوم اولدو کی، بوغدالار بیر تون آلتمیش کیلودور. منیم یول یولداشلاریم آجیقلا اوزومه باخماغا باشلادیلار. من کنددن چیخیب تبریزه قدر اوتوزایکی قیران خرجلهمیشدیم. بو مسئلهنی اربابین اوغلونا خاطیرلاتدیم. او دا آتاسینا دئدی. ارباب گلیب خرجلهدیگیم حسابلارین سیاهیسینی آلدی، آمما باش چیخارتمادی. آخی من لاتین الیفباسی ایله یازمیشدیم. او منی یوخاری اوتاقلارین بیرینه دعوت ائتدی. بؤیوک بیر سالونا گیردیک. او زامان مئبل مود دئییل ایدی. فقط سالونو دؤرد طرفینه صندلی قویولموشدو. ارباب کومودلارین بیرینی آچیب بیر چورتکه گتیردی. من خرجلهدیکلریمی بیر-بیر دئییردیم، او دا چورتگهیه سالیردی. آخیردا دئدی:

- اوچ تومن اولور.

من بو حسابی قبول ائتمدیم. ایکینجی دفعه، اوچونجو دفعه. دئدی:

- اوچ تومن اولور دا، بالا.

فیکر ائتدیم، بلکه من سهو ائدیرم. یازدیقلاریمی یئنیدن جمع ائتدیم. گؤردوم من سهو ائتمه‌میشم. ارباب بو ایکی قیرانی وئرمک ایسته‌میر. منیمله آل وئرچیلر کیمی چه‌نه وورور. ایشی بئله گؤروب دئدیم:

- عیبی یوخدور آغا، بو ایکی قیران دا منیم زحمت حاققیم اولسون.

اوچ تومنی اوندان آلیب ائشیگه چیخدیم. یولداشلاریم منی کوچه‌ده گؤزله‌ییردیلر. اونلار منی گؤرمک ایسته‌میردیلر. آممآ من اونلارین ایستکلرینه عمل ائتمه‌دیگیمه گؤره پشیمان دئییلدیم. لاپ بلکه ده شاد ایدیم. یولداشلاریمین دئدیگینه گؤره تاخیل گرک یوز کیلودان آرتیق گله ایدی. حال بو کی بو آرتیم آلتمیش کیلو ایدی. هر حالدا آذان واختی ایدی قاش قارالیردی. تبریزده گؤی مسجدین آلتیندا کؤهنه بازاردا شفیع کاروانساراسی آدلی بیر کاروانسارا وار ایدی. یولداشلاریم گئجه‌نی اوردا قالاجاغیمیزی مصلحت گؤردولر. من تبریزه بلد اولمادیغیما گؤره اونلارلا راضیلاشدیم. شفیع کاروانساراسی بؤیوک، قدیم و ایکی مرتبه‌لی بیر بینا ایدی. بیرینجی مرتبه‌سی بیر سیرا تؤیله‌لردن عبارت ایدی. ایکینجی مرتبه‌سی ایسه بیر-بیرینین یانینا دوزولموش اوتاقلار ایدی. بیز بیر اوتاق بیر تؤیله اجاره ائله‌دیک. هامیمیز یورغون ایدیک. نده‌نسه اوشاقلار منیمله گئت گئده آچیلیشیردیلار. بیر ساعاتدان سونرا داها او اینجیکلیکدن ایز قالمامیشدی. یولون یورغونلوغو بیزی الدن سالمیشدی. نه واخت یوخویا گئتدیگیمیزی اؤزوموز ده بیلمه‌دیک. ائرته‌سی گون گونش افوقلردن باش قوزایاندا هامی یوخودان اویانمیشدی. شهره چیخماق لازیم ایدی. تبریزی "مشتری" گؤزویله گؤرمک ایسته‌ییردیم. قرار اولدو بیر نفر اولاقلارا یئمدن زاددان تدارک ایله‌ییب اؤزوموز اوچون ناهار حاضرلاسین. قالانیمیز شهری گزمگه چیخدیق. ازل باشدان اوستو اؤرتولو بازارلاری گزدیک. بو بازارلار منه چوخ غریبه گلیردی. باکی‌دا بو بازارلارین تایی یوخ ایدی. دوکاندارلار دوکانلارینین آغزیندا اوتوروب (میلچک قووردولار) آلتمیش ایل بوندان قاباق تبریز کیچیک بیر شهر ایدی. نفوسونون سایی ایکییوز مین نفره یئتیشمزدی. اوستو اؤرتولو بازارلار شهرین اهالیسینه گؤره حدیندن آرتیق ایدی. ایندی دوکان صاحبلری چورت وورماقدا حاقلی ایدیلر. بیز بو بازارلارین هامیسینی گزیب دولاندیق. لازیم اولان

شئیلری آلیردیق. فاطمانین منه تاپشیردیغی شئیلری آلدیم. اوستو اؤرتولو بازاردان چیخیب " ساعات" قاباغینا گلدیک. بوردا تبریز منیم نظریمده اؤزونه مخصوص شکیل آلسا دا یئنه ده کاسیب جلوه‌له‌نیردی. بیز باکی‌دان گلنده گؤردویوم شهرلردن انزلی، رشت، قزوین، زنجان، میانا شهرلری ایدی. من بو یئرلری گؤردوکجه باکی ایله مقایسه ائدیردیم. باکی بو شهرلرین یانیندا مدرن بیر شهر ایدی. اقتصادی جهتدن ده باکی قاباقجیل و صنایع‌لشمیش شهره اوخشاییردی. من او زامانلار جاوان اولسایدیم دا وطنیمیزین پایتاختی اولان تبریزین نه اوچون یوخسول، گئریده قالمیش اولدوغونو درک ائدیردیم. آذربایجان عؤمرو بویو همیشه ایران شاهلارینین اسارتی آلتیندا اینله‌میش و بو اینیلتیلرین سسلری ستارخانین شیخ محمد خیابانی‌نین پیشه‌وری‌نین رهبرلیگی ایله بوتون دونیایا یاییلاندا ایران مرتجعلری‌نین طره‌فیندن بوغولموش، اونلارا آغیر دیوان توتولموشدور. سونرالار ایسه تبریزین سؤزو، آدی شعرلریمین بزه‌گی اولموشدور. هله ۱۳۵۴- جو ایلده یازدیغیم "دومانلی تبریز" آدلی شعریمده تبریزین قلبی چیرپینیر:

ندیر آلنینداکی او قیریشیقلار؟
ای باشی بلالی دومانلی تبریز
ندیر کؤکسونده‌کی کؤزه‌رن یارا
ایگیدلر بئشیگی آمانلی تبریز

چوخداندیر گؤرموروک سنی بیر گولن
فقط اؤز ائلیندیر دردینی بیلن
سؤیله نه واختاجان مرکزدن گلن
اولاجاق حاکمین تهرانلی تبریز

جللادین نفسین کسدین دریندن
آخدی قان بولاغی کوچه‌لریندن
بؤیوک ستارخانین فرمانیله سن
اولدون دؤیوشلرده فرمانلی تبریز

اوغلون شهریاری سسله اویانسین
الده حیدربابا اؤنده دایانسین
شعریمیز وطنین عشقیله یانسین
سن ای شهریارلی قطرانلی تبریز

ای دوغما ائللریم، ای تبریزلیلر
قوربانی اولدوغوم امیرخیزلیلر
وورون دامغالانسین ایکی اوزلولر
دئسینلر آدینا داستانلی تبریز

سانما اوز چئویریب تبریزدن فلک
سنین قلبین یانیر، تهرانین اتک
هانسی بیر اؤلکه‌دیر سؤیله سنین تک
اولوبدور ائللری زیانلی تبریز

دانسالار دا سنین دوغما دیلین وار
آذربایجان آدلی بیر سئوگیلین وار
ظلمتی بوغماغا جوشان سئلین وار
آغ گونه بویلانان عصیانلی تبریز

بیلیرم اولماسان آچیلماز بو گون
خالقین بوغازیندان آسیلان دوگون
عشق اولسون ای وطن سنین گئتدیگین
مقدس یوللارا ای شانلی تبریز

حاشیه:

بیزیم خالقیمیز ظلم سیتم قارشیسیندا همیشه دؤزومسوز اولموشدور. هر بیر زامان حاقسیزلیق، فساد تؤرەدن سارایین و اونو آیاق اوسته ساخلایان خارجی استعمارچی حؤکومتلرین علیهنه اؤز قیاملاری ایله آیاغا قالخمیش و کسگین فریادلاری ایله باشیندا تاج گزدیرن فرعونلارین سارایلارینی سارسیتمیشلار. بلی، آذربایجان همیشه ایران خالقلارینین آزادلیق کئشیکچیسی اولموشدور. هله ایراندا باش وئرن اسلامی انقلابدان بیر ایل قاباق تبریزەکی اییرمی دوققوز بهمن قیامی *اسلامی انقلابین دؤنوش نؤقطەسی اولدو. منحوس پهلوی سولالەسی اؤز آخر گونلرینی سایماغا باشلادی. نهایت* اییرمی *ایکی بهمن انقلابی ایله بو فاسد رژیمین سون نفسلری کسیلیب ایراندا قانون اساسی یاراندی. بو یئنی قانوندا ایراناکی خالقلارا اؤز آنا دیللرینده یازیب اوخوماق اجاەسی وئریلدی. بو، ایران تاریخینده ایلک مترقی امید اولسا دا هله ده حیاتا کئچیریلمەمیشدیر. خالقیمیز بو قانونون حیاتا کئچیریلمەسینه امید بسلەیەرک صبرسیزلیکله گؤزلەییر.*

بیز او گون تبریزین کیچیک بیر حصّەسینی گزیب دولاندیق. ناهار چاغی کاروانسرایا گلیب ناهار یئییب استراحت ائلەدیک. یول یولداشلاریم یاتمیشدیلار، منیم ایسه یوخوم گلمیردی. تبریزی دولانیب سیر ائتمک ایستەییردیم. اودور کی، اؤزوم تنها بازارا چیخدیم. "ساعات قاباغینا" طرف یولا دوشدوم. تبریزه باخماقدان دویموردوم. محمدسعید اوردوبادی‌نین یازدیغی "دومانلی تبریز" رومانی یادیمدان چیخمیردی. من اونون بیرینجی جلدینی باکی‌دا اوخوموشدوم. بو خیاللارین ایچینده اولارکن نظریم پینەچی دوکانینین قاباغیندا دیواردان آسیلمیش فوتبال توپونا ساتاشدی. یئنه ده باکی‌دا اوشاقلارلا فوتبال اویناديغیم گونلر یادیما دوشدو. بو توپ کؤهنه اولسا دا اونو آلماق کؤنلومه دوشدو. آخی من اوچ ایلدن سونرا ایلک دفعه ایدی کی، توپ اویناماق یادیما دوشوردو.دوکانا گیریب دیواردان آسیلمیش توپون قیمتینی سوروشدوم. پینەچی دئدی:

- توپون ایچی زدەلیدیر. آلماق ایستەسن تعمیر ائدیب وئرەرم.

من قبول ائتدیم. پینەچی تعمیر ائتمگه باشلادی. دوکاندا من یاشدا ایکی تبریزلی جاوان وار ایدی. اونلار محصل ایدیلر، أیینلرینه فورما پالتار گئییب باشلارینا مخصوص پاپاق قویموشدولار. من ایسه کندلی پالتاریندا و آیاغی چاریقلی ایدیم. اونلار منه باخیر و

تعجّب ائتدیلر کی، آیاغی چاریقلی کندلی بالاسی فوتبالی هاردان بیلیر. البتّه حاقلی ایدیلر. چونکی هله او زامانلار تبریزده فوتبال اویناماق اوچون رسمی بیر میدان بئله یوخ ایدی. من ایسه باکیدا "دینامو" آدلی ایرمی مین نفرلیک استادیوما فوتبال تاماشاسینا دفعه‌لرله گئتمیشدیم. ایندی بو تبریزلی جاوانلار منه حیران قالمیشدیلار.

جاونلارین بیرینین گؤزونده عینک وار ایدی. او مندن خبر آلدی:

- آیاغینداکی چاریقلار توپ اویناماغا یاراشمیر.

جاوابیندا دئدیم:

- عینک انسانا ساواد گتیرمه‌دیگی کیمی، چاریق دا انسانا جهالت گتیرمز. دئییب دوکانین دیوارییندان آسیلمیش کؤهنه آوروپا و آسیا خریطه‌سینه باخماغا باشلادیم. مکتبده جغرافیا درسینی اوخویاندا معلمیمیز بؤیوک خریطه‌نی دیواردان آسیب بیزه درس وئرمگی یادیما دوشدو. باخیشلاریم خریطه‌ده خزر دنیزینه ساتاشاندا آبشئرون یاریم‌آداسی گؤزلریمین قاباغیندا جانلاندی. ایرانین خزرین جنوبوندا اولدوغونو بیلیردیم. یئنی گؤردویوم تبریزی تاپدیم. بونو دا دئییم کی، خریطه انگیلیس دیلینده اولدوغونا باخمایاراق من بو دیلی راحت اوخویا بیلیردیم. تبریزلی محصل جاوانلار منیم خریطه‌یه ماراقلا باخدیغیما داها دا حیرتده قالدیلار. لابد بئله فیکر ائدیردیلر کی، آخی بو کندلی بالاسی کیمدیر؟ جاوانلارین بیری الیله خریطه‌نی گؤستریب خبر آلدی:

- بو ندیر؟

- خریطه‌دیر.

- خریطه نه اولان شئیدیر؟

- خریطه دونیانی کیچیک مقیاسدا گؤستریر!

- کندینیزده مکتب وارمی؟

- خیر! حتی ماحالیمیزدا دا مکتب یوخدور.

- بس سن جغرافی درسینی هاردا اوخویوبسان؟

- خارجه‌ده اوخوموشام دئدیم.

خارجه‌ده اوخوموشام دئینده اونلار بیر- بیرینین اوزونه باخدیلار. اونلار مات- مات منه باخیب منی دؤره‌یه آلدیلار. وئردیگیم جاوابلارین دوزگون اولوب اولمادیغینی بیلمک اوچون محصل جاوانلارین بیری خبر آلدی:

- بو خریطه‌ده ایرانی گؤسترە بیلرسنمی؟

من خزر دنیزینین آلتیندا یئرلشن ایرانین سرحدلرینی گؤستریب دئدیم:

- بورا ایراندیر، بو نؤقطه تهران بو نؤقطه ایسه تبریزدیر.

اونلارین آغیزلاری آچیلا قالمیشدی. بو زامان پینه‌چی توپون تیوبونو تعمیر ائدیب قورتارمیشدی. او منه اوز توتوب دئدی:

- حاضردیر، امتحان ائده بیلرسن.

من تیوبو آلیب آغزیم ایله ایچینه یئل ووروب امتحان ائله‌دیم. سونرا اونو توپون جلدینه قویوب قیمتینی وئریب تبریزلی جاوانلارلا وداعلاشیب دوکاندان چیخدیم. ساعات قاباغیندان اوزو آشاغی گئتمگه باشلادیم. بیر قالا دقتیمی جلب ائتدی. بو قالانین آدی منه تانیش ایدی. ایندی اونون قاباغیندا دایانمیشدیم. هله یئنه ده بو قالانین ارک اولدوغونو بیلمیردیم. او زامانلار نه بیلئیدیم کی، بیر زامان گله‌جک بو قالا منیم شعرلریمین بزگی اولاجاقدیر:

ارکین کلله‌سینده دایانیب باخان
تبریزه، مرنده نئجه یانماسین
شرقین داروازاسین بابک اؤلادی
ضیاسیز گؤرنده نئجه یانماسین

حاشیه:

ارک قالاسی آذربایجان صنعتکارلارینا او جمله‌دن شاعرلره، رساملارا هئیکل‌تراشلارا حتی موسیقیچیلره مقاومت سیمبولو اولموشدور. اونلار اؤز اثرلرینده ارک قالاسینا آرخالانمیش، آزادلیق و حقیقت اوغروندا مبارزه آپاران قهرمانلارین قدرت و استقامتینی بو قالایا بنزتمیشلر. تبریزین مرکزینده گؤیلره باش قوزایان بو قالا عصرلر بویو ایشغالچیلار طرفیندن قوجا تبریزین باشینا گلن بلالارین شاهیدی اولموشدور. دوشمن گوجلو اولاندا مبارزه قهرمانلاری ارک قالاسینا پناه گتیرمیش و اوندان سنگر کیمی

استفاده ائدیب، دوشمن باشینا اود آلوو یاغدیرمیشلار. جان قورتارماق اوچون چاره‌سیز قالاندا دوشمن الینده اسیر اولماقدانسا اؤزلرینی ارکین باشیندان یئره آتیب ابدیّته قووشموشلار. آذربایجانین گؤرکملی شاعری محمد بی‌ریا ارک قالاسینین تیکیلمه‌سی باره‌ده منظوم بیر داستان یازمیشدیر. من بو داستانی خاطره‌لریمین حاشیه سینده چوخ قیسا حالدا اوخوجولارا تقدیم ائدیرم:

قدیم زامانلاردا ارک قالاسینین تیکیلیشی زامانی تبریزین بیر حاکمی، اونون دا بیر وزیری وارمیش. حاکم قالانین تیکیلمه‌سینین فرمانینی وئریر و اونون باشا چاتدیریلماسینین مسئولیتینی وزیره تاپشیریر. قالا تیکیلمگه باشلانیر. بو ایشده چالیشان بیر "قارا قول" وار ایمیش اونون ایشی ارکین باشیندا ایشله‌ین بنایا کرپیچ آتماق ایمیش. بئله‌لیکه هفته‌لر، آیلار اؤتدوکجه ارک گئتدیکجه گؤیه اوجالیردی. ارکین قورتارماسینا آز قالیردی. بیر گون حاکم وزیر ایله بیرلیکده ارکین تاماشاسینا گلیرلر. حاکم ارکین باشینا کرپیچ آتان قارا قولو گؤروب اونون قدرتینه حیران قالیر. وزیره دئییر:

- وزیر، من بو قارا قولون قوللاریندا کی گوجه و اونون مهارتینه مات قالمیشام.

وزیر دئییر:

- قوربان، منیم نظریمجه بو مهارت اونون گوج و قدرتینده یوخ، نه‌سه بیر شئیه اولان عشق، علاقه‌سیندن ایره‌لی گلیر.

وزیرین بو سؤزلری حاکمه آغیر گلیر و وزیره اوز توتوب دئییر:

- وزیر، سؤزون دوغرودورسا گرک بونو ثبوت ائده‌سن. اگر ثبوت ائده بیلمه‌سن جانین خطرده‌دیر. بیر هفته سنه مهلت وئریرم.

حاکم بو ضرب‌الاجلی وئریب گئدیر. وزیر دئدیگی سؤزلره پشیمان اولور. غمگین حالدا آخشام ائوه قاییدیر. او، سوبای ایدی و بیر قوجا آناسی وار ایدی. آناسی اوغلونو غملی گؤروب سوروشور:

- اوغول نه اوچون بیکئف اولوبسان، اولمایا باشینا بیر ایش گلیب؟

وزیر حاکم ایله اؤزو آراسیندا گئدن احوالاتی آناسینا دانیشیر. آناسی دئییر، بو ایش کی چنین ایش دئییل. سن قارا قولون یاشادیغی ائوی تانییب منه گؤستر، قالان ایشلر منیم عهده‌مه. وزیرین آناسی قارا قولون ائوینی تانییاندان سونرا ائرته‌سی گون قولون قاپیسینی چالیر. قاپینی گؤزل بیر گلین آچیر. وزیرین آناسی بو بویلو-بوخونلو و حدیندن آرتیق گؤزل قادینی گؤروب حیران قالیر. وزیرین آناسی دئییر:

- قیزیم منیم اوغلوم حاکمین وزیریدیر. نئچه گون ایدی کی، اوغلوم ایله حاکم آراسیندا اختلاف یارانمیشدی. من نذر ائتمیشدیم بو اختلاف خیرلیکله حل اولسون اؤز قاپیمیزدان سایبب یئددینجی قاپیدا نماز قیلیم. ایندی سیزین قاپینیزا چاتمیشام. اگر اجازه وئرسه‌نیز گلیم ایچه‌ری.

گؤزل گلین دئییر:

- بویورون.

وزیرین آناسی قارا قولون ائوینه داخل اولور. بو ائو قورو بیر ائو ایدی. حیات یاشاییش جهتدن هئچ بیر شئیلری یوخ ایدی. ائوین بیر طرفینده بیر دست کؤهنه یورغان دوشک، بیر نئچه ساخسی قاب، بیر سو کوزه‌سی و بیر لوله‌ئین‌دن باشقا هئچ بیر شئی نظره چاتمیردی. وزیرین آناسی ایکی رکعت نامااز قیلاندان سونرا گؤزل قادینی یانینا چاغیریب دئدی:

- قیزیم سیزین بو دولاناجاغیز منی یاندیریر. سیز چوخ یوخسولسونوز. سنین کیمی بیر گؤزلین حاققی بؤیوک سارایلاردا یاشاماقدیر. سنین قدرینی فقط وزیرلر، وکیللر بیلر. بئله یاشاماق سنین اوچون حیفدیر.

گؤزل قادین جاواب وئردی:

- گذرانیمیز یاخشی اولماسا دا من اؤز حیاتیمدان راضییام. اریم بیر قارا قولدور. ارک قالاسیندا ایشله‌ییر. آلدیغی ماعاش آز اولسا دا بیر جور دولانیریق. من اریمدن راضییام. او هر گون آخشام ائوه گلنده حوضون کناریندا آیاقلارینی یووارام، بیر آز دینجه‌لندن سونرا شام اوچون بیشیردیگیم خؤرکدن یئییب یاتاریق. او یئنه هاوا ایشیقلاناندا اؤز ایشینین دالیسینجا گئدر.

وزیرین آناسی گؤزل قادینین سؤزلرینی ائشیدیب ناراحت آداملار کیمی دئدی:

- سن نه دانیشیرسان، قیزیم سن بو ائوده اؤز عؤمرونو چورودورسن. سنین تایلارین عالی سارایلاردا یاشاییر. آمما سن دئییرسن من اؤز حیاتیمدان، واریمدن راضییام.

وزیرین آناسی سؤزونون داوام ائتدیره‌رک دئدی:

- منیم اوغلوم سوبایدیر. اؤزو ده وزیردیر. من حاضرام سنی اؤز اوغلوما آلام. اگر سن قبول ائدیب راضی اولسان و بیزیم سارایلاردا یاشاسان، اوندا بیلورسن حیات ندیر.

وزیرین آناسی قارا قولون آروادینی او قدر دانلادی و اؤز اوغلوندان تعریفله‌دی کی، جاوان گلین اینانندی.

وزیرین آناسی آیاغادوروب دئدی:

- اوچ گوندن سونرا یئنه سنین سوراغینا گله‌جه‌یم. یاخشی فیکیرلش و ارینن بوشان دئییب گئتدی.

قاراقولون آروادینین فیکری عوض اولموشدو. آخشام اوستو قاراقول ایشدن قاییدیب کوچه قاپیسینی چالدی، سس وئرن اولمادی. ایکینجی دفعه قاپینی دؤیدو، یئنه قاپینی آچان اولمادی. قاراقول تعجب ائدیردی. بیر مدتدن سونرا اونون آروادی قاپینی آچدی. همیشه گولر اؤزله قاپینی آچان آروادین قاشقاباغی یئرله گئدیردی. داها ایشدن قاییداندا ارینین آیاقلارینی یویان آرواد دئییلدی. قاراقول آخشام شامسیز یاتدی. وزیر او گئجه احوالاتی آناسیندان خبر آلاراق سوروشدو:

- آنا، ایشلر نئجه گئدیر، نتیجه آلا بیلیبسنمی؟

آناسی دئدی:

- آرخایین اول اوغول، ایشلر اؤز قایداسیندادیر. قاراقولون گؤزل بیر آروادی واردیر. اونا دئمیشم کی، منیم اوغلوم وزیردیر. سنی اؤز اوغلوما آلاجاغام. اونو ائله ایناندیرمیشام کی، سئویندیگیندن ائله بیلیر جهنمدن چیخیب بهشته گیره‌جک.

صاباحیسی گون وزیر حاکمی ارک قالاسینا دعوت ائتدی. اونلار ارکین آیاغینا چاتاندا گؤردولر قاراقول هله گلمه‌ییبدیر. بیر آزدان سونرا قاراقولون سالالانا- سالالانا گلدیگینی گؤردولر. بنّا ارکین کلله سینده دایانیب شاگردینی گؤزله‌ییردی. قاراقول قالانین آیاغیندا اولان کرپیجلرین بیرینی گؤتورب قالانین که‌للّه‌سینه توللادی. کرپیچ نه اینکی بنّانین الینه چاتمادی، هله یاری یولدان قاییدیب قاراقولون باشینی پارچالادی. قاراقول هوشونو ایتیریب ییخیلدی. بو اثنادا وزیر حاکمین اوزونه باخدی. حاکم وزیرین غالب گلدیگینی گؤروب دؤزه بیلمدی. اودور کی، جدّی بیر قیافه ایله وزیره باخیب دئدی:

- وزیر، قاراقول اوّلکی حالینا قاییتمالیدیر!

وزیر یئنه تشویشه دوشوب آناسینین یانینا گلدی و احوالاتی اونا دانیشدی. آناسی دئدی:

- اونون فیکرین ائله‌مه، من اونا اوچ گون واخت وئرمیشم. اگر من بو مدتده اونون یانینا گئتمه‌سم، پیشمان اولوب یئنه قاراقول ایله باریشاجاقدیر.

قاراقولون "زامان" آدلی بیر دوستو وار ایدی. او قاچاق اولدوغونا گؤره تبریزین کنار گوشه‌لرینده یاشاییردی. چونکی او همیشه دؤلت مأمورلاری طرفیندن تعقیب اولوردو. بونون دا سببی ظلمکار آداملارلا دوشمن اولماسی ایدی. او همیشه یوخسوللارین طرفداری اولموش، ازیلن آداملارین حاققینی مدافعه ائدیردی. قاراقول هوشا گلندن سونرا زامانین یانینا گلدی. او تامام احوالاتی اؤز دوستونا دانیشدی و آروادینین وفاسیز چیخیب اوندان اوز دؤندردیگینی دئدی. قاراقولون دوستو زامان باشا دوشدو کی، بو آرادا قاراقولا دسیسه قوروبلار. بو باره‌ده بیر آز فیکر ائلدندن سونرا اوزونو قاراقولا توتوب دئدی:

- بوردان بیر باشا ائوینیزه گئدرسن ساخسی لوله‌یینی سو ایله دولدورلب اونو بیله-بیله یئره سالیب سیندیرارسان. سونرادان باشلارسان آغلاماغا نهایت آروادین تنگه گلیب سوروشاجاق کی؛ آخی بیر لوله‌یینن اؤترو بو قدر باشینا دؤیوب آغلاماق نه لازیمدیر. بو زامان سن جاواب وئره‌رسن کی؛ من لوله‌یین سینماسیندان اؤترو آغلامیرام. یالنیز بونا آغلاییرام کی، من نئچه ایل ایدی کی، بو لوله‌یینه عادت ائتمیشدیم. نه قدر سو توتدوغونو بیلیردیم و تامام کؤنده‌مینه بلد ایدیم. بو لوله‌یین سیناندان سونرا باشقا لوله‌یین آلسام، اونا اؤیرنمه‌گیم، کؤنده‌مینی بیلمه‌گیم نئچه ایل چکه‌جکدیر.

قاراقول زامانین بو سؤزلرینه قولاق آسیب دینله‌ییردی. ائولرینه گلندن سونرا زامانین دئدیگی سؤزلری حیاتا کئچیردی. قاراقولون آروادی اوزون مدت فیکره گئتدی. وزیرین آناسیندان داها خبر گلمدی. قاراقولون آروادی باشا دوشدو کی، اونا دسیسه قوروبلار. اودور کی، اؤز اری ایله باریشیب اوّلکی کیمی

حیات سورمگه باشلادیلار. نئچه گوندن سونرا حاکم ارک قالاسیندا قیزغین ایش گئدن زامان حاضر اولوب قاراقولون ارکین کللەسسنه کرپیچ آتماسینا باخیردی.

تبریزده اولان بیرینجی سفریمده بو شهرین هر طرفینی گزیب دولانا بیلمەسم ده ارک قالاسینی گؤره بیلدیم. بو زامان باکی‌داکی قیزقالاسی یادیما دوشدو. او اؤز محتشم وقاری ایله خزر دنیزینه باخدیغی حالدا، ارک قالاسی دا سهند و عینالی داغلارینا آرخالانیب باشینی بولودلارا دایامیشدی. بو تاریخی قالا شهرین اورتاسیندا قوجا تبریزه آنا، باشقا بنالار ایسه اونا اؤولاد کیمی گؤرونوردو. من او زامان تبریزین کئچمیش تاریخیندن بیر شئی بیلمیردیم. سونرالار تیمورلارین، سلطان سلیم‌لرین بو تاریخی شهره نئجه باسقین ائدیب دیوان توتدوقلارنی اؤیرندیم. آنا شهرین شفیع کاروانساراسینا گلدیم. کندلیلریمیز یوخودان دوروب چای ایچیردیلر. من ده اونلارا قوشولوب قاباغیما قویولان چایی ایچمگه باشلادیم. بیز صاباح تئزدن کنده طرف یولا دوشملی ایدیک. تبریز سفری منیم دونیا گؤروشومو بیر آز دا آرتیردی. قوجامان تبریزین چیرپینان قلبینین سسینی ائشیتدیم. بو بیر سس ایدی. آمما من اونون قلبینین درینلیکلرینه جوموب دامارلارینا اولان قان جریانینا قوشولمالی ایدیم. آخی تبریز منیم آذربایجانیمین گؤزو، چاغلایان قلبیدیر. من اونونلا همیشه یاناشی اولمالییام. آمما افسوس کی، رضاخان کیمی انگللرین، خانلارین، اربابلارین قانلی پنجه‌لری طاعون آزاری کیمی بو دیارین هر نؤقطه‌سینه کؤک سالیب اونون قان دامارلارینی سورماقدا ایدی.

بیز سحر تئزدن یوخودان اویانیب تله‌سیک ده اولسا صبحانه یئییب شئیلریمیزی جمع ائدیب تؤیله‌ده اولان اولاقلارین یانینا گلدیک. بوش چواللاری اونلارین اوستونه آتیب کاروانسارا ایله حق حساب ائدیب گؤی مسجدین قاباغی ایله تبریزی ترک ائتدیک. عطیرلی ایده باغلارینی اؤتوب یولون دامارینی کسمگه باشلادیق. ایندی پیادا دئییل، هر بیریمیز بیر اولاغا مینیب حرکت ائدیردیک. یئنه ده کاروانلار یوللاری باشینا آلمیشدی. یئنه ده دوه کاروانلارینین زینقروو سسی ائرکک اولاقلارین آنقیرماسی ساربانلارین حیوانلاری هایلاماسی ائشیدیلیردی. تبریزه گئدن یوکلو کاروانلار، قاییدانلا دا یوکلو

قاییدیردیلار. بیز ایسه بوش قاییدیردیق، چونکی بیز تاجر دئییلدیک. گون اورتا زامانی شیبلی گدیگینده ناهار یئییب قوروگؤلون کنارینا ائندیک. قوروگؤل صفالی بیر یئردیر. من قوروگؤلو گؤرنده روسیا سفریمده دونباس شهرینده اوزدویوم گؤل یادیمادوشدو. آلتمیش ایل بوندان قاباقکی قوروگؤل چوخ بؤیوک ایدی. ایندی ایسه اونون یاریسی دا قالمایيب. بئله گئدرسه و اونون قوروماسینین قاباغی آلینمازسا گله‌جکده بو گؤزل، اوره‌ک آچان گؤلدن بیر نشانه ده قالمایاجاق. بیز قوروگؤلون کناری ایله یول گئدیردیک. گؤلون گؤی سولاریندا اوزه‌ن گونشین باتماسینا آز قالیردی. بیز بئش نفر ایدیک، ایکی نفریمیز گئجه‌نی یول گئدیب سحر تئزدن کنده یئتیشه‌جگیمیزی تکلیف ائتدی. اوشاقلارین بیری گئجه‌نین خئیریندن، گوندوزون شری یاخشیدیر، دئدی. بئله‌لیکله گئجه‌نی اریشتنابدا قالمالی اولدوق. منیم تبریزه اولان بئش گونلوک سفریم یاواش-یاواش سونا چاتماقدایدی. بو سفرین مدتی آز اولسا دا منیم اوچون چوخ ماراقلی ایدی. گئتدیکجه دونیاگؤروشوم گئنیشلنیر و عمومی معلوماتیما میدان آچیلیردی. تبریزده کند اربابی ایله گؤروشوم و اونون دونیا مالینا اولان حریصلیگی، اربابلارین ایچ اوزونو بیر داها منه گؤستردی. بو انگللرله مبارزه آپارماق اوچون فرصت آختاریردیم، آمما بئله فرصتین هاچان اله دوشه‌جه‌گینی بیلمیردیم. قولدور رضاخانین قیلنجینین دالی دا کسیردی قاباغیدا. اونون ژاندارملارینین آدی گلنده کندلیلر تیر- تیر اسیردیلر. من او زامانلار اؤزومو بو میداندا تک بیلیردیم. آمما سونرالار باشا دوشدوم کی، مینلرله منیم کیمی‌لر کمینده یاتیبلار.

نه ایسه او گئجه بیز اریشتنابدا قالیب سحر تئزدن یولا دوشدوک. پاییزا هله نئچه گون قالدیغینا باخمایاراق هاوالار سرینله‌میشدی. "آمباردان" کندی‌نین اوستونده‌کی گدیگه چاتاندا ساوالانین گول جمالی گؤروندو. آل گونش اونون باشی اوستونده جؤولان وورواردی. سانکی گونش ساوالاندان آیریلیب اوزاق فضالارا اوچماق ایسته‌ییردی. بو قوجامان داغ ایسه اونو قوجاقلاییب حرارتیندن ایسینمه‌گه جان آتیردی. آلان‌بیراغوش ماحالی گؤرونسه ده اوتوز کیلومئتر یول گئتملی ایدیک. بیر ساعاتدان سونرا بوستان‌آباد طرفیندن آخیب گلن "اوجان" چایینی کئچیب "کوردکندینه" طرف یولا دوشدوک.

گون‌اورتا زامانی بو کندی آرخادا قویموشدوق. ایستی دوشموشدو. آخشام‌دان قاباق کنده چاتمالی ایدیک. آخشام چاغی گون باتار-باتماز کنده یئتیشدیک. بئله‌لیکله منیم تبریز سفریم سونا چاتدی.

شام‌دان سونرا آتامین ائودن چیخیب کندخدا اوتاغینا گئتمه‌گینی گؤزله‌دیم. بیر آز سونرا فاطماگیلده ایدیم. تبریزدن اونا گتیردیگیم هدیه‌لری تقدیم ائتدیم. آناسی هاجرخانیما دا اوچ مئتر پارچا آلمیشدیم. اونلار منیم بو سفردن قاییتماغیما چوخ سئوینیردیلر.

هاجر خانیم دونیا گؤرموش بیر قادین ایدی. او بیزی تنها قویوب ائشیگه چیخدی. گؤزلریم فاطمانین گؤزلرینده ایدی. او یئنه تبسم ائدنده یاناقلارینداا یارانان بالاجا چوخورلار اونون گؤزللیگینی داها دا آرتیریردی. منیم فاطمانین بو حالتیندن خوشوم گلدیگینی بیلمیردی. آخی او بونو هاردان بیلئیدی؟ من کی، بو باره‌ده اونا بیر سؤز دئمه‌میشدیم. آمما بو دفعه دئدیم. او منه باخیب گوله-گوله دئدی:

- سن نه اوچون ایندیه قدر بونو منه دئمه‌میسن؟

- دئسه ایدیم نه ائدردین؟

- سنی شاد ائتمکدن اؤترو همیشه تبسم ائده‌ردیم.

بو دمده من اونون گؤزلرینه باخا- باخا؛

"گول سئوگیلیم، گولوشونده بیر عالم وار

سن گولمه‌سن غمله دولو پیالم وار"،

دئدیم:

گولوش فاطمانین گؤزلرینده، دوداقلارینداا گئتدیکجه دالغالانیردی. آممما ندنسه بو گولوش دالغالاری بیردن- بیره محو اولوب خیال عالمینه جومان آداملار کیمی سیماسیندا نامعلوم غم ایزلری گؤروندو. من بو نامعلوم غم ایزلرینین سببینی سوروشمازدان قاباق او دئدی:

- سن تبریزده اولاندا بیزیم ائوده تعجبلو بیر حادثه باش وئردی.

- دانیش فاطما دانیش خیر اولسون.

او، تامام احوالاتی اولدوغو کیمی نقل ائله‌دی. من فاطمانین بو حادثه احوالاتینی یازمازدان قاباق مؤضوع آیدین اولسون دئیه بیر ایضاح وئرمک ایستردیم:

فاطمانین مئهریبان کندینده یاشایان مشهدی جلیل آدلی بیر عمیسی اوغلو وار ایدی. وارلی بیر آدام ایدی. کندین یاخشی یئرینده بیر دوکانی دا وار ایدی. مئهریبان و آلان‌بیراغوش کندلرینده خالچا توخویانلار مشهدی جلیلدن خالچا گؤتوروب توخویاندان سونرا اونا تحویل وئرردیلر. دوکانی دا مال ایله دولو اولاردی. اونون اوتوزبئش یا قیرخ یاشی اولاردی. بیرینجی آروادی اؤلموش و اوندان بیر اوغلو قالمیشدی. سونرا سارابلی بیر آرواد ایله ائولنمیشدی. بوندان دا ایکی اوشاغی وار ایدی. پول اونو قودورتموشدو. او، ایندی یئنه آرواد آلماق ایسته‌ییردی. مشهدی جلیل آتامین منیم فاطما ایله ازدواجیما راضی اولمادیغینی بیلیردی. او ایندی فاطمانی آلماق خیالینا دوشموشدو. فاطمانین بؤیوک قارداشی حسینقلی مئهریبانا گئتمیشدی. اونو دوکانینا دعوت ائدیب دئییر:

- عمی اوغلی من ایسته‌ییرم زنگیلابادا بیر دوکان آچام. اگر راضی اولسان سنینله شریک اولارام. نه قدر جنس لازیم اولسا، من وئره‌رم، سن ده ساتارسان، قازانجینا شریک اولاریق. بو شرط ایله کی، دوکان سنین اوتاغیندا اولسون. مشهدی جلیلین حیله‌سیندن خبردار اولمایان حسینقلی بو شراکته راضی اولور. مشهدی جلیلین آروادی سارابلی ارینین آرواد آلماسینا گؤره ناراحت ایدی. گیزلین شکیلده فاطمایا پیغام گؤنده‌ریرکی، عمین اوغلونون سنی آلماق فیکری واردیر. فاطما بو مسئله‌نی آناسینا دانیشیر. آناسی هاجرخانیم دانیشاندا ساده دانیشاردی:

واه، واه، واه اوتانمیر حیا ائله‌میر، یئره کئچمیر. آخی اونا دئین یوخدور کی، سنین فاطما بویدا قیزین وار.

فاطما دئییردی:

بو سؤزون اوستوندن اوچ گون کئچمیشدی. آناملا سو قویوسونون باشیندا پالتار یویوردوق. کوچه قاپیسی دؤیولدو. آنام آیاغا دوروب سوروشدو کیمسن؟ قاپی دالیندان عم‌اوغلوم مشهدی جلیلین سسین ائشیتدیم:

-آچین قاپینی منم! آنام قاپینی آچماق ایسته‌ینده من اوجادان،

- آنا قاپینی آچما! دئییب کوچه قاپیسینا طرف گئتدیم. قاپینین دئشیگیندن کوچه‌یه باخدیم. مشهدی جلیل اوچ یوکلو اولاق ایله قاپینین دالیندا دایانمیشدی. یئنه آنام تأکید ائدیب، "قاپینی آچمایاجاقسان" دئدیم. آنام دئدی:

- قیزیم، او سنین عمین اوغلوندور، قاپینی آچماساق یاخشی اولماز!

- یوخ آچما قاپینی. اگر قاپینی آچسان اؤزومو سو قویوسونا آتاجاغام دئیب قویونون باشیندا دایاندیم.

آنام چاره‌سیز قالیب قاپینین دالیندان اوجادان دئدی:

- مشهدی جلیل فاطما قاپینی آچماغا قویمور، دئییرکی، قاپینی آچسان اؤزومو قویویا آتاجاغام.

مشهدی جلیلین سسینی ائشیتدیم:

- منی قاپینیزدان قوورسوز؟ آخی من ایندی هارا گئدیم؟

من بو زامان داوام گتیره بیلمه‌ییب دئدیم:

- هاردان گلیبسن اورا گئت!

بئله‌لیکله مشهدی جلیل نئجه گلمیشدی ائله ده گئری قاییتدی...

فاطما اولان احوالاتی دئییب قورتاراندان سونرا باشینی قووزاییب منه باخدی. من اونون جدّی و تبسم‌سوز گؤزلرینه باخا- باخا دئدیم:

- چوخ گؤزل، عمین اوغلو حیاسیزلیق ائتمیشدی، سن ده اونا لاییقینجه جاواب وئریبسن. داها ناراحت اولماغا گلمز. ایندی اؤز گولوشلرینی مندن اسیرگمه. گول سنه گولمک یاراشیر...

گئجه یاریسی فاطمادان آیریلیب ائویمیزه قاییتدیم. گؤیده‌کی اولدوزلارا باخیب دریندن بیر نفس آلدیم. سانکی اولدوزلار دا منه گئجه‌ن خیره قالسین، دئییردی. اؤزومو خوشبخت حساب ائدیردیم. یاریم ساعاتدان سونرا شیرین رؤیالار ایچینده اوزوردوم. بو ماجرانی آتام دا ائشیتمیشدی. آتامین خالالاری دا اونونلا دانیشیب دئمیشدیلر کی، تئزلیکله منیم فاطما ایله نشانلی اولدوغومو اعلان ائتسین. نئچه گوندن سونرا آتام مئهربیانا گئدیب نشانلاماغا لازیم اولان شئیلری آلیب گتیردی. ائیته‌سی گون آنام و

آتامین خالالاری نشانلیق خونچاسی آپاردیلار. فاطما بیزیم آپاردیغیمیز قوماشلاردان اؤزونه بیر دون تیکیب گئیدی. آرتیق هئچ کیم فاطمایا ائلچی گئده بیلمزدی. آخی او منیم ایدی...

خرمنلر دؤیولوب قورتارمیشدی. کندین کنارینا آچیقلیق وار ایدی. تبریزدن آلیب گتیردیگیم فوتبال توپونون ایچینی هاوا ایله دولدوروب کند ایچینه گلدیم. توپا بیر تپیک ووروب گؤیه یوللاماقلا یئنی بیر مرحلهنین باشلانماسینی اعلان ائتدیم. او گونه قدر زنگیلابادا فوتبال توپو گؤرونمهمیشدی. کندیمیزین جاوانلارینین چوخو مهاجر بالاسی اولدغونا گؤره فوتبال تجربهسیندن کئچمیش ایدیلر. اودور کی، هامیسی باشیما یئغیلدی. زنگیلاباد کندی بیرینجی دفعه اولاراق فوتبالا باخیردی. دروازهلر تعیین اولاندان سونرا هامی ایکی دستهیه بؤلونوب اویونا باشلادیق. پاییز گونلری کند اوشاقلاری بئکار ایدیلر. بیر آی اویوندان سونرا توپون تیوبی زدهلندی. اونون تعمیرینه تبریزه کئتمک لازیم ایدی.

حاشیه:

سئوگی دونیاسینین اؤزونه گؤره بیر عالمی واردیر. سئویب سئوهنلرین اورکلری کؤیرهک اولوب هر کیچیک بیر خوش خبردن شؤقه گلیب هیجانلانار و کیچیک خوشا گلمهین بیر عملدن ده غم دونیاسینا جوموب امیدلرینی الدن وئریرلر. اونلار اولدوزلو گئجهلرده اؤز بخت اولدوزلارینی آختارانداء ایکی قوشا پارلاق اولدوز گؤرن کیمی، او بیزیمدیر دئیه وصال عالمینین رؤیاسیندا اوزومگه باشلاییرلار. چنلی، دومانلی گئجهلرده ایسه اؤز بخت اولدوزلارینی باتمیش حساب ائدیب سئوگی سفینهسینین سرت قایالارا چیرپیلیب پارچاپارچا اولدوغونو دوشونورلر. اؤز سئوگیلیسینین یانیندان اؤتن قارا کؤلگهدن ده قیسقانیر، بد گؤمانلارا دوچار اولوب خیالات گردابینین دؤرهسینده فیرلانماغا باشلاییرلار. بعضا ده سو-تفاهم جریانینا دوشوب گئجه گوندوز چکدیگی آهلارین، حسرتلرین آتشین چراغیندا ذرّه- ذرّه یانیب معنوی سیخینتیلارا دوچار اولورلار. بئله بیر احوالات بارهسینده خالق افسانهلریندن بیرینی چوخ قیسا حالدا گتیریرم:

قدیم زامانلاردا بیر پادشاه و اونون گؤزونون آغی-قاراسی بیر اوغلو وارمیش. پادشاه اؤز اوغلونو چوخ سئودیگینه گؤره بیر قالا تیکدیرمیشدی کی، بو قالانین قیرخ اوتاغی وار ایدی. پادشاه بو قیرخ اوتاغین اوتوزدوققوزونو شاهزادهیه آزاد اعلان ائتمیشدی، قیرخینجی اوتاغی ایسه یاساق. شاهزاده؛ گؤرهسن بو اوتاقدا نه وار کی، شاه بابام بورانی منه یاساق ائدیب، دئیه بیر گون اجازهسیز بو اوتاغا وارد اولور. بو

اوتاقدا بیر قیز شکلینه راست گلیر و بو قیزا عاشق اولور. ماجرانی آتاسینا بیلدیریب، قیزی آلماق اوچون اونو آختاریب تاپماق فیکرینی اعلان ائدیر. پادشاه اؤز اوغلونا دئییر:

- بو قیز اوزاق دیاردا یاشایان بیر پادشاهین قیزیدیر و هئچ کیم ایله ائولنمک ایسته‌میر. سنه ده قیرخینجی اوتاغی یاساق ائتمه‌گیمین سببی بو ایدی.

آمما شاه‌زاده اؤز فیکریندن داشینمیر. پادشاه مجبور قالیب چوخلو ثروت ایله اوغلونو یولا سالیر. شاه‌زاده نئچه آی یول گئدندن سونرا اؤز سئوگیلیسینین دیارینا چاتیر. همین گون بیر نئچه آتلی‌نین شهره جار چکدیگینی گؤرور. بو آتلیلار سارای مأمولاری ایدیلر. اونلار جار چکیب دئییردیلر:

- آی جاماعات! ائشیدین، شاه‌زاده خانیم گون اورتاردان سونرا کوچه‌یه چیخاجاقدیر. کیشی خایلاغی‌نین کوچه‌یه چیخماغا حاققی یوخدور. هر کس بو فرمانی سیندیرسا، جزالاناجاقدیر.

شاه‌زاده بو فرمانی ائشیتسه ده اونا اهمیت وئرمه‌ییب شاه‌زاده خانیمی گؤرمک اوچون کوچه‌ده دایانیب گؤزله‌ملی اولور. بیر آزدان سونرا شاه‌زاده خانیم کجاوه‌ده اگلشمیش حالدا شهره وارد اولور . ندیمه‌لر اطرافینی آلمیشدی. کوچه‌ده شاه‌زاده‌دن سونرا کیشی خایلاغی یوخ ایدی. شاه‌زاده خانیم رد اولاندان سونرا مأمورلار اونو دؤوره‌یه آلدیلار. او تسلیم اولماق ایسته‌میردی. قیلینجینی چکیب مأمورلارلا دؤیوشمگه باشلادی. مأمورلارین سایی گئتدیکجه آرتیردی. نه ایسه شاه‌زادنی توتوب قوللارینی باغلاییب زندانا سالدیلار. بیر مدتدن سونرا زندانداندان آزاد اولوب شاهزاده خانیما ال تاپماق اوچون چاره آختاریردی. چوخ سورغو-سوالدان سونرا شاهزاده‌یه دئدیلر:

- سارایین یاخینلیغیندا بیر ائو وار. اوردا بیر قوجا آرواد یاشایير. بو آرواد شاه‌زاده خانیمین باش ندیمه‌سیدیر. شاهزاده خانیمی او اؤزو بؤیودوبدور.

شاهزاده بو قوجا قارینی آختاریب تاپیر و اونا بیر آز قیزیل وئرندن سونرا سوروشور:

- نه اوچون شاهزاده‌نین کیشیلردن آجیغی گلیر؟

قاری جاواب وئریر:

- بو وضعیّت بیر یوخو گؤرمک نتیجه‌سینده یارانمیشدیر.

- شاهزاده خبر آلیر:

- نئجه یعنی یوخو نتیجه‌سینده؟

قاری سؤزونو داوام ائتدیره‌رک دئییر:

- احوالات بو جور اولموشدور. شاهزاده خانیم یوخودا گؤرور: بیر گؤی چمنلیکده ایکی جیران اوتلایير. بو جیرانلارین بیری ائرکک ایمیش او بیریسی دیشی. ائرکک جیران چمنلیگین یانیندا اولان بیر باتاقلیغا دوشور. نه قدر چالیشیر بو باتاقلیقدان چیخا بیلمیر. دیشی جیران بیر آز اوزاقدا اولان بولاغا گئدیب آغیزیندا سو گتیریر و ائرکک جیرانین باتدیغی یئره تؤکور، بونو دفعه‌لرله تکرار ائدیر. بئله‌لیکله ائرکک

جیران باتلاقدان خلاص اولور. ایکینجی دفعه دیشی جیران باتلاغا دوشور. ائرکک جیران سو گتیرمگه بولاغا گئدیر. آمما گئری قاییتمیر. شاهزادا خانیم بئله نتیجه آلیر کی، ائرکک تایفاسیندا وفا یوخدور و اوره‌گینده اونلارا قارشی نفرت اویانیر و عؤمرونون آخیرینا قدر اره گئتمه‌مک قرارینا گلیر.

ایشین نه یئرده اولدوغونو آنلایان شاهزاده او گئجه چوخ فیکیرلشدیکدن سونرا معّین قرارا گلیر. شاهزاده محتشم بیر حمام تیکدیریر. شاه‌لارا، شاهزاده‌لره لایق او دیارین اوستاد نقاشلارییندان دعوت ائدیب حمامین دیوارلارینا یاشیل منظره‌لر چکدیریر. حمام قورتاراندان سونرا اونون تعریفی هر یئره یاییلیر. شاهزاده قوجا قارینین یانینا گئدیب اونو راضی سالاندان سونرا دئییر:

- من گؤزل عالی بیر حمام تیکدیرمیشم. سن شاهزاده خانیمی بو حماما دعوت ائدیب، اوندان خواهش ائدرسن کی، حمامین دیوارلارینداکی نقش اولان منظره‌لری سنه تعریف ایله‌سین. اوندان سونرا سنین وظیفه‌ن قورتارار.

شاهزاده‌دن آلدیغی قیزیللارلا شؤقه گلن ندیمه بیر گون شاهزاده خانیما دئییر:

- قیزیم ائشیتمیشم شهر ده شاهلارا لایق بیر حمام تیکیلمیشدیر. اگر کؤنلون ایسته‌سه صاباح او حماما گئدک. منیم عؤمرومون آخیر چاغلاریدیر. اوشاق‌لیقدا سنی چیمدیردیگیم کیمی یئنه ده خدمتینده اولوم.

شاهزاده خانیم اؤز ندیمه‌سینین سؤزونو یئره سالماماقدان اؤترو اونون تکلیفینی قبول ائدیر. ائرته‌سی گون کوچه‌ده جار چکیلیر:

- شاهزاده خانیم و ندیمه‌سی حماما مشرف اولور.

حماما داخل اولاندان سونرا ندیمه شاهزاده خانیمدان خبر آلدی:

- قیزیم منیم گؤزلریم یاخشی گؤرمور. او دیواردا چکیلن شکیللر ندیر؟

شاهزاده خانیم دیوارداکی بیرینجی شکیله باخیب دئییر:

- اورا گؤی چمنلیکدیر و ایکی جیران قوشا اوتلاییر. بیری ائرککدیر بیری ده دیشی.

ندیمه یئنه خبر آلیر:

- اونون یانینداکی شکیل ندیر؟

- اوردا ائرکک جیران باتلاقدا باتیر.

ندیمه سوروشور:

- قیزیم بو شکیللر یاخشی معنالی منظره‌لردیر. خواهش ائدیرم اونلارین هامیسین منه شرح وئر.

شاهزاده خانیم شرح وئرمگه باشلاییر:

- بو شکیلده دیشی جیران بولاقدان آغزیندا سو گتیریر. ائرکک جیران باتان یئره تؤکور، ائرکک جیرانی خلاص ائدیر. بو منظره‌ده ده دیشی جیران پالچیغا باتیر. ائرکک جیران سو گتیرمگه گئدیر، آمما گئری قاییتمیر.

شاهزاده خانیم بو منظره‌لری شرح وئردیکجه اؤزونون گؤردوگو یوخولار یادینا دوشور.

شاهزاده خانیمین ندیمه‌سی آخیرینجی منظره‌نی اونا گؤستریب سوروشور:

- بو منظره ندیر؟

شاهزاده خانیم جاواب وئریر:

- بو منظره‌ده ائرکک جیران آغزیندا سو گتیریر کی، دیشی جیرانی باتلاقدان نجات وئرسین، آمما یولدا بیر اووچویا راست گلیر، اووچو اونو اوخلا ووروب یارالا ییر.

شاهزاده خانیم آخیرینجی منظره‌نی گؤرندن سونرا درین فیکره گئدیر و ائرکک جیرانین دیشی جیرانی نجات وئرمه‌مه‌سینین سببینی بیلیر. یاریمچیلیق گؤردوگو یوخودان یارانان سوءتفاهمی باشا دوشور. بو مدتده کیشیلره قارشی ائله‌دیگی تله‌سیک رفتاردان پشیمان اولور. اوزاق ائلدن گلمیش شاهزاده ایله ائولنیر.

اوخوجولارین ذهنینده بئله بیر سوال یارانا بیلرکی، بو یازیلار خاطره‌دیر، یوخسا ناغیل کتابیدیر؟ بونو دئمه‌لی‌یم یوخاریدا خالق داستانلاریندان قیسا حالدا یازدیغیم ناغیلین سببی بیر مؤضوعنو باشقا جور باشا دوشمکدن ایره‌لی گلیر. بئله مسئله‌لر باعث اولور کی، بیر انسانین حیاتیندا بؤیوک دگیشیکلر یارانسین. اونون افکارینی آیری بیر سمته یؤنلتسین. ایندی یازمالی اولدوغوم بیر مؤضوع خاطره‌لریمین مهم حصّه‌سینی تشکیل ائدیر.

اوچونجو و آخیرینجی ایل ایدی‌کی، قوزو اوتاریردیم. باهار چاغی ایدی. کؤوشنیمیز هر ایلکی کیمی اوتلو- علفلی ایدی. گؤی زمیلرده بیلدیرچینلرین نغمه‌لری، باشیمین اوستونده اوچان "باغری‌قارا"لارین گور سسلری، نه ایسه طبیعتده اولان بوتون جانلیلار اؤز روزیلرینی تأمین ائتمک اوچون فعالیتده ایدیلر. باشیمین اوستونده ییرتیجی قیرغی بیر سرچه‌نی قووماقدا، سرچه ایسه اسیر اولماق ایسته‌میردی. او قیرغی‌نین الیندن قورتارماق اوچون گاه یوخاری قالخیر گاه دا آشاغی ائنیردی. قیرغی ایسه اونا آمان وئرمه‌ییب هاوادا یاخالاماق ایسته‌ییردی. غریبه بیر غیر برابر دؤیوش میدانی ایدی. گؤزلریم اونلارا دیکیلی

قالمیشدی. سرچه‌یه اؤره‌ییم یانیردی، آمما الیمدن هئچ بیر ایش گلمیردی. بو آندا سرچه هاوادا بیر دؤور ووروب قاباغیمداکی کولون ایچینه سوخولدو. قیرغی احوالاتی بئله گؤروب اوچوب گئتدی. سرچه ایسه کولون آراسیندان چیخا بیلمیردی. من أگیلیب کولون ایچینه باخدیم.

بیر باهار گونونده دوزدوزان کندینه گئدن یولون کناریندا فاطمانین آناسی هاجرخانیملا، قارداشی حسینقلونون زمیده آرپا درمکلرینی گؤردوم. اونلارلا سالاملاشاندا هاجرخانیم یانیماگلیب دئدی:

- بالا، اؤزون گؤرورسن‌کی، آتان باشقالارینین قاباغینا دوشوب بیزه ائلچیلگیه گلیر. سن داها بوندان سونرا بیزدن اینجیمه، تقصیر آتانادیر.

بونو دئییب مندن آیریلدی. من هاجرخانیما بیر سؤز دئمه‌دیم. بو بیرینجی دفعه ایدی کی، اوندان بئله بیر سؤز ائشیدیردیم. فیکریم پریشان اولموشدو. اؤز- اؤزومه سواللار وئریردیم: گؤره‌سن اونلارین فیکری دگیشیلیبمی؟ فاطمانین فیکری ندیر؟ آخشامین تئز گلمه‌گینی گؤزله‌ییردیم. آخی بو گون سود گونو ایدی. گونش ده باتماق بیلریردی. مین بیر خیال عالمینده آخشام قوزولاری کنده تؤکوب سود ییغماغا گئتدیم. فاطماگیلین قاپیلارینا چاتماغا تله‌سیردیم. نهایت نؤبه اونلارا چاتدی. کوچه قاپیلارینی ووران کیمی فاطما ائله بیل قاپینین دالیندا دایانمیشدی. تئز قاپینی آچدی. گؤزلری ایشیق ساچیردی. او منی گؤرن کیمی همیشه‌کی کیمی تبسملری اویناشاندا صدف کیمی آغ دیشلری گؤرونوردو. آمما من فاطمانین اؤنونده ساکت بیر هئیکل کیمی دایانمیشدیم. او منیم بو حالیمی گؤروب اؤزونه جدی بیر قیافه آلیب دئدی:

- نه اولوب سنه، بو باخیشلار ندیر؟

فاطما الینده‌کی بادیانین سودون سطله تؤکنده دیللندیم:

- سن منی سئومیرسن؟

او باشینی آشاغی سالماقلا سؤزومو تصدیق ائتدی. دونیا گؤزومده قارالدی. داها صبر ائده بیلمه‌دیم. سطللری گؤتوروب ائویمیزه طرف یولا دوشدوم. یولو نئجه گئتدیگیمی بیلمیردیم. اوتاقدا اوزانیب غم دریاسینین ایچینده اوزمگه باشلادیم. نظریمده فاطمانین

وفاسیز چیخماسی منی سارسیتمیشدی. اؤز- اؤزومه دانیشیردیم: اوچ ایل تامام اونون عهدینه اینانیب کنده قالیب قوزو اوتارماغی اؤزومه پئشه ائلهدیم. من فاطمانین یولوندا هر بیر فداکارلیغا حاضر ایدیم. او ایسه منیم تامام امیدلریمی آیاق آلتینا آلیب تاپدالامیشدی. اؤزومو خوشبخت حساب ائتدیگیم حالدا، ایندی ایسه دونیانین ان بدبخت آدامی حساب اولونوردوم.

فرهادلارین، مجنونلارین، کرملرین، طاهر میرزهلرین فاجعهلرینی یادیما سالاندا اونلارا گولدوگوم حالدا ایندی اونلار اؤز مزارلاریندان باش قالدیریب قهقهه چکیب منه گولوردولر. سئودا یوللارینین نه قدر داشلی، کسهکلی اولماسینی و گلهجهگیمین قارانلیق افوقلرینه باخا-باخا سونو نه ایله قورتاراجاغینی دوشونوردوم. بعضاً ده آتامین ناراحتلیغینا حق وئریردیم. اؤزومو تنقید ائده- ائده دئییردیم:

نه اوچون آتامین سؤزونه باخمادیم؟ گئجه یاری اولموشدو. خیاللار منی اؤزو ایله آپاریب داشلی قایالارا چیرپا-چیرپا منلیگیمی اؤز منگهنهسنیده سیخیردی. یوخونون نه اولدوغونو بیلمهدن سحرین ایشیقلانماسینی اؤز گؤزومله گؤردوم. یئنه قوزولاری چؤله آپارمالی ایدیم. زحمتکش آنام تئزدن دوروب داغارجیغیما چؤرک قویوب اوستونه ده بیر قایماق بللهسی قویموشدو. بیر آزدان سونرا قوزولاری چؤلده یاماجلارا یاییب اونلارین اوتلاماغینا باخیردیم. آمما آجی و دؤزولمز خیاللار مندن ال چکمیردی. داها اوّلکی چئویکلیک و قیرغی کیمی هر طرفه شیغییان آدام دئییلدیم. لاقید اولموشدوم. دونهنه کیمی اؤزومه مخصوص برنامهم وار ایدی، بیر گون قاباقدان صاباحیسی گون قوزولاری هاردا اوتاراجاغیمی بیلیردیم. آمما بو گون اختیاری قوزولارا وئرمیشدیم. اونلار هارا گئدیردیسه من ده او طرفه گئدیردیم. دونن آخشام بایرام منه چای قیراغیندا اولاجاغینی دئمیشدی. من ایندی تنها اولماغی سئویردیم. بئله بیر زاماندا خیاللارین قوینونا آتیلیب اؤز عالمیمین غم دریاسیندا داها یاخشی اوزه بیلیردیم. الیمدهکی چوماغین بیر اوجونو یئره دایاییب، او بیری اوجونا دا چهنهمی سؤیکهییب دقیقهلرله فیکره گئدیردیم. بئله بیر عالمده ده اورهگیمده فاطمایا قارشی نفرت اویانمیشدی. من اونو سئویردیم و اونون دا منی سئودیگینی یاخشی بیلیردیم. آمما دوننکی گؤروشون آجی منظرهسینین سببی نه

اولدوغونو بیلمیردیم. بو سببی آختاریب تاپمالی ایدیم. او گونون آخشامی کنده قاییتدیم. شام ائتمه‌دن اؤز اوتاغیما چکیلدیم. یئنه خیاللار هجوما کئچمیشدی. گئجه یاری بورنومدان اختیارسیز قان آچیلدی. بو قانین آخماسینین باره‌سینده نه قدر ضررلی اولدوغونو دوشونه بیلمیردیم. اون گون تامام گونلریم بئله کئچدی. اون گون فاطمانی گؤره بیلمه‌دیم. دئیه بیلرم کی، او زامان چکیم اون کیلو آزالمیشدی. بیر ده‌ری، بیر سوموک قالمیشدیم، آمما بیلمیردیم کی، فاطمانین گؤروشونه گئدیب اونون وفاسیز اولماسینی خاطرلادیم، اؤز گیلئیلیک‌لریمی اونا بیلدیریم یا یوخ. آخیرکی، دؤزه بیلمه‌دیم. سود ییغما گونو نؤبه اونلارا چاتاندا قاپیلارینی دؤیدوم. همیشه اولدوغو کیمی الینده سود بادیاسی قاپینی آچدی. فاطما منی گؤرن کیمی دوداقلارینداً اولان تبسم بیردن بیره سؤندو. اونون گؤزلری منه دیکیلی قالمیشدی. او حیرتلی حالدا منه باخا-باخا تعجب ائدیردی کی، انسان اون گونون عرضینده بو قدر دگیشرمیش. فاطما دحشتلی حالدا دیلی توپوق ووراً- ووراً دیللندی:

- سنه نه اولوب؟

- منه هر نه اولسا باعثی سن دگیلمیسن؟

فاطما یئنه ده جدّی قیافه آلاراق دئدی:

- نه اوچون من؟

- یادیندادیر، اون گون بوندان قاباق همین بو قاپینین آغزیندا "سن منی سئومیرسن" سؤزومون قاباغیندا باشینی ترپه‌دیب سؤزومو تصدیق ائتدین؟

فاطما بو سؤالیمین قاباغمندا اؤزونو ایتیرمیشدی. او هاچاندان- هاچانا سون گؤروشو یادینا سالیب جاواب وئردی:

- سن مندن سوروشدون، سن منی سئویرسن، من ده اشاره ایله دئدیم بلی.

فاطما سؤزونو داوام ائتدیردی:

- اوچ ایل سنی سئویب گؤزله‌یندن سونرا منی وفاسیز حساب ائدیرسن؟

آرتیق هر شئی منه آیدین اولموشدو. آرادا سوءتفاهم اولدوغونو بیلیب سئوینجیمدن گؤزلریمدن یاش آخماغا باشلادی. فاطما منی گؤزو یاشلی گؤروب اونون دا

کیپریکلرینین ایسلاندیغینی گؤردوم. بیر مدت گـؤزلریمیز یاشـلی حالـدا بیـر-بیریمیـزه باخیردیق. آخشام ایدی هر یئر قارانلیق. فاطما اطرافی خلوت گـؤروب باشـینی سـینه‌مـه دایادی. هردن بیر باشینی یوخاری قالدیریب چوخورا دوشموش گؤزلریمی گؤرنده اوقـاتی تلخ اولوردی. او، بیردن-بیره اؤزونو اله آلیب؛

- بو آخشام گل بیزه، دئدی و مندن آیریلیب گئتدی.

اون ایل زندانda قالیب آزاد اولان اسیرلر کیمی دریندن بیر نفس آلدیم. من یئنـه اؤزومـه گلمیشدیم. حیات یئنه ده اؤزومه گولوردو. آخشامین شیمال نـسیمی منـی اوخـشادیقجا باشیم گؤیلره اوجالیردی. اون گـون منـدن آرالـی دوشـن اولـدوزلار دا اللرینـده اولان آغ یایلیغی یئللەدیب منی اؤزلرینه طرف چاغیریردیلار. قمرخانیم دا یوخویا قـالمیش کیمـی ساوالانین باشیندا گؤزلرینی اوغوشدورووردو. سـانکی او دا اولـدوزلارا قوشـولماقدان اؤتـرو تله‌سیردی. سئوینجیمدن ائویمیزه نئجه گلدیگیمی اؤزوم ده بیلمه‌دیم. شام یئینده حـسّ ائیله‌ییردیم کی، ایشتهام آچیلیبدیر. بیر آزدان سونرا فاطماگیلده ایدیم.

ائرته‌سی گون قوزولاری کؤوشنه آپاراندا خوشحال ایدیم. اون گون قـوزولاری اؤز باشـینا بوراخدیغیم گونلر سونا چاتمیشدی. ایندی عوضینی چیخمالی ایدیم. "قارالخاج"دا چوبـان بایرامین سسی گلیردی. قوزولاری او سـمته دؤنـدردیم. گـون‌اورتـا زامـانی آجـی‌چـایین قیراغیندا قوورتماج بیشیریب توققانین آلتینی برکیتدیک و قایـا کؤلگـه‌سـینده اوتـوروب دینجلمگه باشلادیق.

شوروی قوشونلاری آذربایجاندا

۱۳۲۰- ایل شهریور آیی‌نین بیرینـده منـیم قـوزو اوتارمـاغیم تامـام اولـدو. شـهریورین اوچونجو گونو مئهریبانا گئتملی ایدیم. یایین آخیر آیی اولدوغونا باخمایاراق سحر چـاغی هاوا سرین ایدی. یئنی یولا دوشموشدوم کی، گؤیـده گورولتـو سـسی ائـشیتدیم. بیـر آز سونرا بولودلارین آراسـیندا اوچ طیّـاره گؤرونـدو. منـیم ایرانـا گلـدیگیم گونـدن اعتبـاراً بیرینجی دفعه ایدی کی، آسماندا طیّاره گؤروردوم. بونـا تعجـب ائتـسم ده احـوالاتین نـه یئرده اولدوغونو باشا دوشه بیلمـه‌دیـم. یولومـو داوام ائتـدیریب گئـدیردیم. زنگیلابـاددان

مئهربابانا بیر ساعاتلیق پیادا یول ایدی. "چکی" چایین کئچیب کندین کناریندا بیرائوین حیه‌طیندن بیر نئچه قادینین آغلاماق سسینی ائشیتدیم. یقین کی، بو ائوده اؤلن وار دئیه کند ایچینه طرف حرکت ائتدیم. من همیشه مئهربابانا گئدنده آتامین بی‌بی‌سی اوغلو ستار ساویزین دوکانینا باش ووراردیم. بو دفعه دوکانا گیرنده وضعیتین غیرعادی اولدوغونو حسّ ائتدیم. ستار ساویز بیر نفرین باشینی قیرخا-قیرخا دوکانداکی آدامларا دانیشاراق دئییردی:

- مئهربابانداn بیرینجی، ایکینجی دؤرلرده خدمت ائدن سربازلاری خدمته دعوت ائدیبلر. اونلار گرک اؤزلرینی یاخین پادگانلارا تقدیم ائتسینلر.

محرّم آدلی بیر نفر دیللندی:

- لابد بیر خبر واردیر. اگر بئله اولماسایدی، بو دعوتلرین معناسی اولا بیلمزدی.

من بو دانیشیقلاری ائشیدنده کنددن چیخاندا آسماندا گؤردوگوم طیّاره‌لر یادیما دوشدو:

- من زنگیلابادداn چیخاندا اوچ طیّاره‌نین تبریز طرفه اوچدوغونو گؤردوم.

دوکاندا اولانلارین هامیسی منه باخماغا باشلادیلار. ستار اوزونو بیر نفره توتوب دئدی:

- کند ایچینه چیخیب خبر آل، گؤر تبریزدن کاروان گلیبدیرمی؟ اگر گلیبدیرسه سون خبرلری اؤیرن و بیزه خبر گتیر.

من ستارین دللک دوکانیندا اولانلاری تانی‌ییردیم. اونلارین بیر قیسمی باکی مهاجرلری، بیر قیسمی ده یئرلی آدامлар ایدیلر. مهاجرلردن محمود دهدار، مجید بئرنو، محمد سوروجو، خیرالله و یئرلیلردن، ابوالقاسیم، حمدالله، حقدوست ایدیلر. بو آدامлар او زامانین حؤکمرانی قولدور رضاخانین، اربابالارین، خانلارین دوشمنلریندن ایدیلر. ابوالقاسیم قوجا بیر کیشی ایدی. او ساوادلی، تدبیرلی، سیاسی بیر آدام اولماقلا مئهربابانین اربابلاری اسکندری‌لر اونون عقیده‌سینه گؤره اوندان ناراضی ایدیلر. یئری گلنده اونا توهین ائتمکدن چکینمزدیلر. بیر آزدان سونرا ستارین خبر اوچون گؤندردیگی آدام خبر گتیردی کی، شوروی اوردولاری سارابدان چیخیب دوزدوزانا طرف حرکت ائدیبلر. بو خبر دوکانداکی آدامлاری حئیرته سالمیشدی. ایراندا یئنی بیر تاریخی حادثه باش وئرمیشدی.

سونرا بیر- بیرینین دالینجا گلن یئنی خبرلر هر طرفه یاییلیردی. گون‌اورتا چاغی دوزدوزاندان خبر گلدی:

شوروی اوردولاری اوردا اولان امنیه پاسگاهینی اشغال ائتمیش، امنیه‌لر ایسه چادرایا بورونوب آرادان چیخیبلار. حال حاضردا پاسگاه‌دا شوروی اوردولارینین بیر حصّه‌سی یئرلشمیشدیر. یئنی بیر خبر ده بو ایدی کی، مئهربیان اربابلارینین مباشریندن ده خبر یوخدور، هارا قاچیبدیرسا معلوم دئییل. سونونجو خبر مئهربیان کندلیلرینین آراسیندا خصوصی بیر سئوینجه سبب اولموشدو. آلان‌بیراغوش ماحالینین تامام کندلریندن ماحالین مرکزی مئهربیان کندینه تؤکولوب گلمکده ایدیلر. اونلار بو حادثه‌لرین نه قدر یالان یا دوغرو اولماسینی اؤیرنمکدن اؤترو مئهربیانا اوز قویموشدولار. آخشام چاغی شوروری اوردولارینین تبریزه داخل اولوب، اورانی بومباردمان ائتمگی خبری مئهربیانا یئتیشدی. او زامانلار مین ائولی مئهربیان کندینده بیرجه دنه بئله رادیو یوخ ایدی. هله باتری ایله ایشله‌ین رادیولار اختراع اولمامیشدی. ساده برق ایله ایشله‌ین رادیولار ایسه برقین اولماماسیندان اؤترو یوخ ایدی. خبرلر ایسه اطرافدان گلن مسافرلرین واسیطه‌سیله یئتیشیردی. قولدور رضاخانین تاخت- تاجیندان ال چکیب فرار ائتمگی ایلدریم سرعتی ایله یاییلاندا یاواش-یاواش امنیتین آرادان گئتمه‌سینه سبب اولدو. اوغرولارین اللرینه فرصت دوشموشدو. گئجه‌لر مال حیوانی اولان کندلیلرین ائولرینه باسقین ائدیب تؤیله‌لریندن قویونلارین چیخاریب آپاریردیلار. داغلاردا یاشایان ائلاتلارین)شاهسئونلرین بعصیلری اودلو سیلاحلارلا سورولری چؤلده چوبانلارین الیندن آلیب گئجه ایکن داغلارا آپاریردیلار. بونا گؤره ده کندلرده گئجه‌لر کئشیک چکمگه باشلادیلار. شاهسئونلر توفنگین اولدوغو احتمالینی وئردیکلری کندلره یاخین دوشه بیلمیردیلر. بیزیم کندیمیز زنگیلابادا توفنگ اولمادیغینا گؤره گئجه‌لر ایکی نفر کئشیک چکیردی. بیر گئجه کئشیک چکمک نؤبه‌سی منیمله بایرامین عهده‌سینه قویولدو. بیز گئجه‌نی سحره قدر هوشیار اول، هوشیار اول دئییردیک. بیر احوالات بوجور یاراندی. بیز باکی‌دان بؤیوک بیر صاندیق گتیرمیشدیک. بو صاندیق پالید آغاجیندان قایریلمیشدی، چوخ دا مؤحکم ایدی. اونون قیفیلی وار ایدی و ایچی بوش بیر آچاری.

من بیر قوطو کیبریتین کوکوردونو قوپاردیب آچارین ایچینه دولدوردوم، اوستونه بیر عدد میخ قویوب مؤحکم باغلادیم. ایپین بیر اوجونو آچارین دسته‌سینه، بیر اوجونو دا میخین یاستی طرفینه باغلاییب میخ طرفینی دیوارا ووردوم. ائله مودحیش پارتلاییش تؤرندی کی، سسی کندیمیزین بئش کیلومئترلیگینده‌کی اطراف کندلره یاییلمیشدی. زنگیلابادین تامام اهالیسی یوخودان اویانیب، بعضیلری کندین کوچه‌لرینده بعضیلری ده داملارین اوستونه چیخیب، گوللەنین هانسی طرفدن آچیلدیغینی بیر- بیرلرینه خبر وئریردیلر. هامی بو سسی گوللە سسینه اوخشاتمیشدی. ائله بیلیردیلرکی، کنده باسقین اولوبدور. سونرا باسقیندان خبر اولمادیغینی گؤروب، کنده توفنگ واردیر دئیه سئوینیردیلر. داها باسقینچیلار کنده هجوم ائده بیلمز، دئییردیلر. من و بایرام ایسه بو باره‌ده سکوت ائتمیشدیک. ائرته‌سی گون زنگیلابادا اطراف کندلردن گلنلرین سایی چوخالمیشدی. اونلار نگران قالمیشدیلارکی، اولمایا کئچن گئجه زنگیلابادا اوغرولار طرفیندن هجوم اولموشدور؟ اگر بئله دئییلسه، توفنگی اولمایان بیر کنددن گوللە سسی نیه گلسین؟ او گوندن سونرا یئنه ده بایرام ایله من گئجه کئشیکچیسی اولدوق. بو دفعه ده پارتلاییش برنامه‌میز وار ایدی. من یئنه ساختا توفنگیمی دولدوروب آماده ساخلامیشدیم. کندیمیزین جنوب طرفینده اوجا بیر دیک وار ایدی. آدینا "شریف دیکی" دئییردیلر. بو دیکین اوستونده اوچوق بیر قالا وار ایدی. بیز او قالانین قاباغیندا اود قالاییب هردن بیر "هشیار اول" دئییب سسله‌نیردیک. گئجه یارینی کئچمیشدی. بیردن هنیرتی سسی ائشیتدیک. یاخشی دقت ائدندن سونرا کندین یاخینلیغیندان قویون سوروسونون حرکت ائدیگینی دویدوق. گئجه زیل قارانلیق اولدوغونا گؤره بیز اونلاری آیدین گؤره بیلمیردیک. آمما بو سورونو آپارانلارین سسلرینی ائشیدیردیک. اونلار قویون سوروسونو هایلایاندا بیز اونلارین دانیشیقلاریندان ائلاتلی اولدوقلارینی بیلیردیک. بایرام منه دئدی:

- واختیدیر، وور پارتلاسین.

من فرصتی فوته وئرمه‌ییب ال بومباسینی قالانین دیوارینا ووردوم. پارتلاییشین سسی اوّلکیندن داها دا مودحیش ایدی. باسقینچیلار ال آیاغا دوشموشدولر. اونلارین طرفیندن

ده بیر گوللە آتیلدی. باسقینچیلار بونونلا دئمک ایستەییردیلرکی، بیز ده سلاحلی‌ییق. کند جاماعاتی یئنه کوچەلره، داملارا دولموشدولار. اونلار بیزیم شریف دیکینده اولدوغوموزو بیلیب یانیمیزا گلمیشدیلر. بو زاماندا اون دؤرد گئجەلیک آی بولودلارین آلتیندان چیخیب گئجەنی ایشیقلاندیراندا باسقینچیلار سورونو "یونجالی دره‌دن" چیخاردیب یاماجلارا یایماقدا ایدیلر.

ائرته‌سی گون کوچه قاپیمیزدا دایانمیشدیم. ایکی نفر آتلینین منه طرف گلدیگینی گؤردوم. اونلار منه چاتاندا آتلیلارین بیری:

- میرحسنین ائوینی بیزه گؤستر.

من جاواب وئردیم:

- من اؤزوم میرحسنین اوغلویام.

- آتان ائوده‌دیرمی؟

- بلی!

بو زامان آتام کوچه قاپیسیندا گؤروندو.

آتام:

- من میرحسنم، امیرینیز وارمی؟

اونلار آتامی تانییان کیمی آتدان دوشدولر. بیری دئدی:

- من شربیانلی حاج میرابوالفضلم. بیزیم یاخین کندلریمیزدن بیری "سلخه- سلخه"نین دونن گئجه قویون سوروسونو شاهسئونلر آپارمیشلار. بیز اونلارین دالیسینجا گئدیریک. آغامیرحسن سیزین سخاوتلی بیر آغا اولماغینیزی چوخدان ائشیتمیشم. بیز گئجه یاریسیندان سونرا یولا دوشدوگوموزه گؤره هئچ بیر شئی یئمه‌مشیک. بیزی چایا قوناق ائتمه‌گینیزی خواهش ائدردیک.

آتام جاواب وئردی:

- خواهش ائدیرم بویورن ایچری.

آتام قوناقلاری اوتاغا دعوت ائدیب منه دئدی:

- آتلارین قاباغینا یونجا تؤکوب سووار.

آتام قوناقلاری قایماق، کره، پئندیر و چای ایله قبول ائتدی. او گوندن شریبانلی حاج میرابوالفضل آتاملا یاخین دوست اولدو. او گوندن سونرا او آتامین آدینی هر یئرده احترامله یاد ائدردی. نئچه گوندن سونرا سیفاریش گؤندردی کی، منیم شربیاندا ایکی دگیرمانیم وار، بوغدا دارتماغا احتیاجینیز اولسا آیری دگیرمانا گئتمه‌یین.

هر یئرده امین-آمانلیق آرادان گئتمیشدی. آمما کندلیلرین آراسیندا باشقا بیر عالم وار ایدی. اونلار کند اربابلارینین تازیانه‌لرینین باشلارینین اوستوندن گؤتورولدوگونه گؤره شاد ایدیلر. کندلیلر ائله بیلیردیلر کی، داها اربابلار کنده قاییتمایاجاقلار. اونلارین آلین تریله اکیب، بیچدیکلری محصول اؤزلرینه قالاجاقدیر. کندلیلر ائله دوشونوردولر کی، بیر داها کنده گلن مباشرلرین منحوس قیافه‌لرینی گؤرمه‌یه‌جکلر. اؤزلری، اؤزلرینین آغاسی اولاجاقلار. من هر گون یا ایکی گوندن بیر مئهربیانا گئدیردیم. هر گئدیشده یئنی خبرلرله قاییدیردیم. ستار ساویزین دللک دوکانی بؤیوک خبر آگئنتلیگینه چئوریلمیشدی. تبریزین، آذربایجانین، ایرانین، جهانین یئنی خبرلری بورادان آلان‌بیراغوش ماحالینین هر طرفینه یاییلیردی. یئنه مئهربیاندا ایدیم. تبریزدن اربابلارین، وارلیلارین تهرانا قاچماقلاری دیلدن دیله گزیردی. حتی مئهربیانین اؤزونده ده وارلی دوکاندارلار کوچه‌لرده آز گؤرونوردولر، چونکی نئچه گون بوندان قاباغا کیمی ماحالین اقتصادی اونلارین الینده اولدوغونا گؤره هامییا حؤکمرانلیق ائدیردیلر. ایندی ایسه دوکانلاریندا اولان مالاری گیزله‌دیب ساتماقدان قاچیردیلار. نئچه گون بوندان قاباغا کیمی مئهربیانین کوچه‌لرینده هامییا دیش آغاردان اؤزلرینی آغا حساب ائدنلر ایندی قاشقاباقلارینی سالالییب گله‌جکده نه اولاجاغینی گؤزله‌ییردیلر. مئهربیانین ضیالی شخصلری، آزادخواهلاری ایسه کندین کوچه‌لرینده فعالیتده ایدیلر. اونلار انگیلیس و آلمان مستملکه‌چیلرینین نؤکری اولان قولدور رضاخانین ایراندان قاچماسیندان سئوینیردیلر. ایللر بویو گؤزله‌نیلن بو گون هامینین اؤره‌گیندن ایدی. آمما گله‌جه‌گین نه‌دن عبارت اولدوغونو کیم بیلیردی؟

قولدور رضاخانین اینگیلیس دؤلتی‌نین کؤمکلیگی ایله تاخت- تاج صاحبی اولدوغونا باخمایاراق سونرالار گونو- گوندن حربی قدرته مالک اولان آلمان نازیست‌لرینین رهبرینه

مئیل گؤسترمیشدی. اینگیلیس دؤلتینین دونیایا حاکم اولماسی دؤرونون باشا چاتدیغینی تصوّر ائدن رضاخان هندیستانی و بوتون آسیانی تصرف ائتمک اوچون ایرانی هیتلره کؤرپو قرار وئرمک ایستهییردی. اودور کی، آلمان جاسوسلاری مهندس و تکنسیین گئییمینده ایراندا چوخالماقدا ایدی. تهراندا یاشایان سیاست باشچیلاری دا اؤز مئیللرینی اینگیلیسدن کسیب آلمانلارا باغلی اولموشدولار. هیتلری هر یئرده تبلیغ ائدیب خالقین نظرینده اونو بؤیوتمک ایستهییردیلر. حتی بئله بیر شایعه یاییلمیشدی کی، هیتلر اؤزو مسلماندیر و اصل آدی دا حیدردیر. آممما هیتلرین ایرانلا دوستلوق علاقهسی یاراتماقدان مقصدی قافقازی تصرف ائدندن سونرا ایرانی اؤزونه کؤرپو قرار وئریب انگلستانین گؤزونون گیلهسی اولان هیندیستانا یول آچماق ایدی. رضاخانین بو غلط سیاستی سبب اولدو کی، هیتلریزمین علیهنه مبارزه آپاران ،نگیلیس، شوروی و آمریکا دؤلتلری ایرانا اوردو چکسینلر.

منیم او زامانلار سیاست عالمینده اولمادیغیما گؤره بو سیاستلردن خبریم یوخ ایدی. حتی دئیه بیلرم کی، کند محیطینده یاشاییب سحردن آخشاما کیمی چؤلده قوزو اوتاردیغیما و خبر واسیطهلرینین اولمادیغینا گؤره ایکینجی دونیا محاربهسینین باشلانماسیندان خبریم یوخ ایدی. اینندی ایسه دونیانین هاردا قرار تاپدیغینی آیدینجاسینا گؤروردوم. شاهین، اربابلارین و اونلارین نؤکرلرینین آراسینا طاعون ناخوشلوغو دوشدوگونو گؤروب سئوینیردیم. آوروپایا هیتلر اوردولارینین غلبه چالماغی، شوروینین تورپاقلارینا سوخولماسی و شرقه طرف ایرهلی گئتمگی منیم آغلیما سیغمیردی. سونرالار بو منه آیدین اولدو کی، محاربه زامانی هیتلر آوروپانین اون بئشه یاخین صنایعلشمیش اؤلکهلرینی فتح ائدیب اونلارین حربی قووهلرینی اؤز اختیارینا آلمیش و دونیادا مثلی گؤرونمهمیش قدرته صاحب اولموشدو. اینندی دونیا بؤیوک بیر فاجعه اؤنونده قرار تاپمیشدی. ستار ساویزین دوکانینا ییغیلان مترقی شخصلر ده بو گون بو بارهده صحبت ائدیردیلر. ابوالقاسیم کیشی سیاستده هامیدان باش اولدوغونا گؤره آغیللی فیکیرلر ایرهلی سوروردو. او دئییردی:

"هیتلرین اساسلی پلانلاریندان بیری ده قافقازی فتح ائتمک، بو فتح ایله ده بیر اوخلا ایکی نشان وورماقدیر. بیرینجیسی، باکی‌نین توکنمز نئفتینه ال تاپماق، ایکینجیسی ده قافقازدان ایرانا سوخولوب، بورادان دا هندیستانی و اوزاق شرقی فتح ائتمک اوچون اؤز یوللارنی هامارلاماقدیر. آمما متفقلرین ایرانا گلیشی و رضاخانین قاچماسی هیتلرین بو فیکیر و پلانلارینی پوچا چیخارتدی. صحبت محاربه‌دن گئدیردی".

دوکاندا اولانلارین هامیسی‌نین قیافه‌لری جدی اولموشدو. مئهربیاندا اولان وارلیلار آلمانلارین طرفداری ایدیلر. اونلار شوروی اوردولارینین ایرانا گلمه‌سیندن قورخوردولار. اونلار بئله فیکر ائدیردیلر کی، شورویلر دؤلتلیلرین دوشمنی اولدوغونا گؤره اونلارین ثروتینی اللریندن آلاجاقلار. آمما بو فیکرین حیاتا کئچدیگینی گؤره بیلمه‌دیلر. یوخسول کندلیلر ایسه کند اربابلارینین قورخوسوندان کناردا ایدیلر. اربابلارین خرمن واختی کندلیلردن آلدیقلاری بهره‌لر آنبارلاردا قالیردی. مباشرلر جسارت ائدیب بو بهره‌لری تبریزه آپارا بیلمیردیلر. کندلیلر دئییردیلر کی، آنبارلارداکی تاخیل بهره‌لری بیزیم اؤزوموزوندور. تاخیللار گرک بیزیم آرامیزدا بؤلونسون. بو فیکیرلر گئت-گئده گوجله‌نیردی.

پائیز گیرمیشدی. خرمنلر دؤگولوب قورتارمیشدی. قاسیم‌خان آدلی بیر نفرین آدی دیللره دوشمکده ایدی. او، یوخسول کندلیلرین طرفداری اولدوغونا گؤره سارابین و آلان‌بیراغوشون آزادلیق سئون جاوانلاری اونون دسته‌سینه قوشولوردولار. اونلار هانسی کنده آددیم قویاندا اربابلارین تاخیل آنبارلارینی آچیب کندلیلره پایلاییردیلار. قاسیم دئییردی: هر کس بو آنبارا تحویل وئردیگی بهره‌نی گئری آلسین. بو خبری ائشیدن کندلیلر آیاغا قالخدیلار.

کندلیلرین عصیانی

آلان‌بیراغوش ماحالینین اکثر کندلرینده کندلیلر قاسیم‌خانی گؤزلمه‌دیلر. اونلار اؤزلری اربابلارین‌ب‌تاخیل آنبارلارینی آچیب وئردیکلری بهره‌نی آنبارلاردان آپاردیلار. کندلرده بؤیوک بیر هیجان میدانا گلمیشدی. اکثر کندلرده اربابلارین اؤز خصوصی اکین یئرلرینی

الـه کئچیـرن کنـدلیلر همـین تورپـاقلاردان اؤز خیرینـه اسـتفاده ائتمگـه باشـلادیلار. کندلیلرین بـو عـصیانینا بیرباشـا باشـچیلیق ائـدن یـوخ ایـدی. اونـلار هـئچ بیـر معـین تشکیلاتین رهبرلیگی آلتیندا بو ایشه اقدام ائتمه‌میشدیلر. یالنیز قاسیم‌خانین باشـلادیغی آزادلیق حرکاتی‌نین، بیر ده مئهریبانـدا اولان ضـیالی شخـصلرین تـاثیری آلتینـدا عملـه گلمیـشدی. مـن بـو احـوالاتلاردان قابـاق باشـقا اطـراف کنـدلرین مـشخص قاباقجیـل آداملارینی گؤروب اونلارلا تانیش اولموشدوم. ایکینجی دونیا محاربه‌سیندن گلن قورخولو خبرلر هامینی اؤزونه مشغول ائتدیگینه گـؤره سـتارین دوکانینـدا بئلـه بیـر قـرار قبـول ائدیلدی کـی؛ "هـر کـس اؤز اولـدوغو کنـده هیتلریـزمین دونیـادا یاراتـدیغی جنـایتلر باره‌سینده دانیشسین. بو، هامییا آنلاشیلسین کی، آلمانلار عرقچی‌دیرلر و اؤزلرینـی دونیـا خالقلاریندان اوستون توتورلار. اگر هیتلر محاربه‌دن فاتح چیخسا بوتون دونیـا خـالقلاری آلمان فاشیزمینه قول اولمالیدیر".

دونیادا باشلانان ایکینجی دونیا محاربه‌سی و شوروینین، انگیلیـسین، آمئریکـانین ایرانـا اوردو چکمه‌لری نتیجه‌سینده اؤلکه‌ده باهالیق یارانمیشدی. قیمتلر گونو-گوندن آرتماقـدا ایدی. فرصت گودن تاجرلر اؤز ماللارینی باها ساتماق اوچون احتکـارا ال وورور و یارانـان وضـعیتدن سوءاسـتفاده ائـدیردیلر. قنـد- شـکر، چـای، پارچـا، تاخیـل تاپیلمـاز حـالا دوشموشدو. کنـدلیلر دئمـک اولار کـی، آیـلارلا قنـد اوزو گؤرمـوردولر. قـورو توتـدان و کیشمیشدن استفاده ائدیردیلر. جاوانلار تهـران یولـون توتـوب گئتمکـده ایـدیلر. حیـات گئتدیکجه آغیرلاشسا دا اؤلکه‌ده سیاسی جریانلار اؤز یولونـدا حرکـت ائـدیردی. متفقلـر ایرانا داخل اولاندان سونرا تهراندا تشکیل اولان تاریخی کنفرانسین خبرینـی ائـشیتدیک. بو کنفرانسدا شوروی رهبـری اسـتالین، انگلـستانین بـاش نـاظری چئرچیـل و آمئریکـا پرئزیـدئنتی روزوئلـت اشـتراک ائتمیـشدیلر. رضاشـاه قاچدیقـدان سـونرا اؤز اوغلـو محمدرضانی شاه تعیین ائتمیشدی. آمما هئچ دؤلت اونـو رسـمی تانیمامیـشدی. تهـران کنفرانسی ایسه اونون شاه اولماسینی تصدیق ائتدی. شرطی ده بو ایدی کی، اؤلکه گـرک مشروطه قانونیله اداره اولـسون. رضـاخان قاچانـدان سـونرا ایـران خـالقلاری اؤلکـه‌نـین جمهوری شکلینده اداره اولماسینی ایسته‌ییردیلر. آمما تأسّف کی، یئنـه بـو آرزولار پوچـا

چیخدی. محمدرضا خالقا شاه قبول ائتدیریلدی. او، شاه اولاندان سونرا نه اینکی مشروطه یولو ایله گئتمه‌دی، اوسته‌لیک تاریخین ان غدّار دیکتاتورلاریندان بیری اولدو. بئله‌لیکله یئنه ده شاه اصول-اداره‌سی اؤز حؤکمرانلیغینا باشلادی. یئنه ده ایرانین تامام کنار گوشه‌لرینده ژاندارم پاسگاه‌لاری تشکیل اولوندو. قاسیم‌خانین و اونون دسته‌سینین ده فعالیتی آغیرلاشیردی. ایندی اونلار گیزلی حیات سوروردولر. گوندوزلر بیراغوش داغلاریناکی سیغیناجاقلاردا اولسالار دا ائرته‌سی گون سارابین اطراف کندلرینده سسلری گلیردی. قاسیم‌خانین و اونون دسته‌سینین قولاقلاری سسده ایدی. ماحالین هر طرفینده و یا هانسی کندینده اولان جریانلارین، حادثه‌لرین باش وئرمه‌سیندن خبردار اولوب همین گئجه او کندده حاضر اولوب ظالمه قولاق بورماسی وئریب مظلومو مدافعه ائدیردیلر. قاسیم‌خان هامیدان آرتیق آلان‌بیراغوش ماحالینین آردلان کندینین اربابلاریندان کینه‌لی ایدی. بو اربابلار اوچ قارداش ایدیلر. بؤیوک قارداشلارینین آدی حسینعلی‌خان ایدی. من خاطره‌لریمین اولینده بو مشهور و جلاد خانین باره‌سینده یازمیشدیم کی، او ایلین قوراقلیغیندان کندلیلرین کؤوشنده‌کی محصولونون یانیب هدره گئتمه‌سیندن سوءاستفاده ائدیب احتیاجلی کندلیلره ایبرمی تومن وئریب أللی تومنین قبضینی آلاراق هامینی اؤزونه بورجلو ائتمیشدی. دئمک اولار کی، او زامان حسینعلی‌خان و اونون قارداشلاری ماحالین اقتصادی وضعیتینی اؤز اللرینه آلمیشدیلار. خرمن واختی اونلارین مأمورلاری بورجلولارین باشی اوستونو آلیردیلار. خرمنده‌کی تاخیل اونلارین بورجونا آز اولسایدی. مال-حیوانلارینی اوجوز قیمته حساب ائدیب آپاریردیلار. هله متفقلرین ایرانا گلمه‌سیندن قاباق قاسیم‌خان بو جلادلارین حرکتینی گؤرور و تک اولدوغونا گؤره اونلارین بو ظلمونه اعتراض ائده بیلمیردی. ایندی ایسه اونون اطرافینا سارابین و آلان‌بیراغوش ماحالینین ایگید جاوانلاری یئغیلمیشدی. اونلار تاخت-تاج دوشگونلرینین، عدالتسیزلیگین دوشمنلری ایدیلر. حسینعلی‌خان و اونون کیمی ظالملرین قارشیسیندا دایانمیشدیلار.

حاشیه:

۱۳۲۱- جی ایلده مجبور اولاراق تهرانا گئتمیشدیم. بونون سببینی گله‌جک صحیفه‌لرده یازاجاغام. مندن قاباق تهرانا گلن کندلیلریمیز تهرانین گؤمروک میدانیندا آلوئره مشغول ایدیلر. آتامین داییسی همین میداندا کؤهنه تلیس آلیر و یامایی‌ب ساتیردی. آتامین داییسینین آدی عباس اولدوغونا گؤره من اونا عباس‌دایی دئییردیم. اونون یانیندا مشهدی‌علی آدلی مئهربانلی بیر کیشی وار ایدی. اونون دا ایشی عباس دایی کیمی گونی آلیب ساتماق ایدی. من مشهدی‌علی ایله تانیش اولموشدوم. او، اوجا بوی، آریق و أللی یاشلی بیر کیشی ایدی. مندن بیر آی قاباق تهرانا گلمیشدی. سی‌مئتری کوچه‌سینده بیر قاراژین اوست مرتبه‌سینده اولوردولار. کنددن یئنی گلدیگیمه گؤره من ده اونلار اولان منزیلده قالدیم. مشهدی‌علینین آروادی کنده قالمیشدی. ایکی اوغلونو اؤزو ایله تهرانا گتیرمیشدی. بیز دؤردلوکده بیر منزیلده یاشاییردیق. من تهرانا گلن کیمی راه‌آهنده نجارلیقدا ایشه دوشدوم. بئله‌لیکله اوچ آی بونون اوستوندن کئچدی. بیر گون آخشام چاغی مشهدی‌علی ایله ماحالیمیزدا کئچن احوالاتلاردان دانیشیردیق. من صحبتی قاسیم‌خانین دسته‌سیندن اونون خانلار و اربابلار علیهینه آپاردیغی مبارزه‌سیندن باشلادیم و علاوه ائتدیم کی، حاییف من قاسیم‌خانی گؤرمه‌میشم. اونو هر جور اولورسا اولسون گؤرمه‌لی‌یم. مشهدی‌علی گوله - گوله دئدی:

- سن اونو گؤروبسن!

من تعجب‌له دئدیم:

- خیر، بو سعادت هله منه قسمت اولمایی‌ب.

او یئنه ده تبسملو هالدا دئدی:

- من سنه ثبوت ائدرم کی، سن قاسیم‌خانی گؤروبسن!

جاواب وئردیم: - نئجه ثبوت ائدرسن؟

مشهدی‌علی جدی قیافه آلاراق دئدی:

- یادیندا وارمی بیر آی قاباق. منیم بیر نفر قوناغیم گلمیشدی؟ ایکی گون بو اوتاقدا بیزه قوناق اولدو؟

- یادیمدادیر.

- او قاسیم‌خان ایدی.

من تعجبلو حالدا دئدیم:

- نه دانیشیرسان مشهدی‌علی؟ نه اوچون اونون قاسیم‌خان اولدوغونو منه دئمه‌دین؟

او منه باخا- باخا دئدی: - قاسیم‌خانلا قراریمیز بو ایدی کی، اونون گلیشیندن هئچ کیمین خبری اولماسین.

من بیر جهتدن مشهدعلی‌یه حق وئریردیم. باشقا جهتدن ایسه قاسیم‌خانی چوخ آسان الدن وئردیگیمه گؤره یانیردیم. اودور کی، مشهدعلی‌دن خبر آلدیم:

- سن قاسیم‌خانی هاردان تانییپردین؟

او بیر آز فیکره گئدندن سونرا دئدی:

- بونون احوالاتی اوزوندور.

من اوندان قاسیم‌خان ایله نئجه دوست اولدوغونو دانیشماسینی خواهش ائتدیم. او دئدی:

"مئهریباندا اینه‌دن ساپدان، ساققیزدان، زاددان ساتاردیم. یا دا یومورتا ایله عوض ائدیردیم. بئله‌لیکله گونلریم اطراف کندلرده کئچردی. بیر گون همیشه اولدوغو کیمی قایسارا کندیندن مئهریبانا قاییدیردیم. گون باتمیشدی. آذان چاغی اولاردی، بیر نفرین دره‌دن چیخیب منه یاخینلاشدیغینی گؤردوم. او بیر آز دا منه طرف گلیب خبر آلدی:

- آی کیشی هاردان گلیب، هارا گئدیرسن؟

جاواب وئردیم:

- قایساراداندان مئهریبانا گئدیرم. اؤزوم ده مئهریبانلی‌یام.

او گلیب خورجونون ایچینده اولان چرچی شئیلرینه و سبده ییغدیغیم یومورتالارا باخیب دئدی:

- دالیمجا گل.

- منیمله نه ایشین وار؟ من اؤز یولوملا گئدیرم، دئییب یولومو داوام ائتدیردیم.

او یاد آدام گلیب اولاغین باشینی ساغا طرف دؤندردی و؛ "سنه دئییرم دالیمجا گل!" -دئیه امر ائده‌رک منی اؤز آرخاسینا چکیب آپاردی. بیز بیر دره‌یه ائندیک. دره‌ده آلتی نفر تونقالین دؤره‌سینه ییغیلمیشدیلار. اونلارین توفنگلری و آتلاری وار ایدی. یاد آدام منی اؤز یولداشلاریا تقدیم ائدیب دئدی:

- چرچیدیر، قایساراداندان مئهریبانا گئدیرم، دئییر.

من هله اونلارین کیم اولوغونو بیلمیردیم. ائله تصوّر ائدیردیم کی، منی سویماق ایسته‌ییرلر. هاوا قارانلیق اولدوغونا گؤره هئچ بیریسینی تانیا بیلمیردیم. اونلارین اورتاسیندا اوتوران بیر نفر مندن آدیمی خبر آلدی.

جاواب وئردیم:

- آدیم مشهدعلی‌دیر.

او آراملا دئدی:

- آغای مشهدی‌علی هئچ بیر شئیدن احتیاط ائله‌مه. بیزیم سنینله ایشیمیز یوخدور. آممما سندن بیر نئچه کلمه سؤز خبر آلاجاغام. بو گون گزیب دولاندیغین کندلرده یئنی خبر نه ائشیدیبسن؟

)مشهدی‌علی تامام گؤروب، ائشیتدیگی و کندلرده اولان جریانلاری قاسیم‌خانا دانیشاراق دئییر:
- بو گونلرده آردلانین اربابلاری و اونلارین مباشرلرینین آیاقلاری کنده آچیلیبدیر. اونلارا بورجلو اولان کندلیلری اینجیدیرلر.
بئله‌لیکله قاسیم‌خان‌لا دوستلوغوموز باشلاندی و قرار بو اولدو کی، چرچیلیک ائتدیگیم کندلرده باش وئرن حادثه و جریانلاری مخصوص آداملارین واسیطه‌سیله قاسیم‌خانا یئتیریم... من تهرانا گئده‌جگیمی قاسیم‌خانا یئتیرمیشدیم. بیلیردی کی، من تهراندایام. او منی گؤمروک میدانیندا تاپدی. ایکی گون بیزده قالدی. سونرا آذربایجانا قاییتدی

.

نه ایسه من قاسیم‌خانی آچیق گؤزله گؤره بیلمه‌دیگیمه گؤره حیفسیله‌نیردیم. تهراندا اولدوغوم زامان ایشدن چیخاندان سونرا گؤمروک میدانینا گلیردیم. بو میدان او زامانلار خرابه شکلینده ایدی. هر طرفی چالا- چوخور، کیچیک تپه‌لرله دولو ایدی. بورا بازار اولدوغونا گؤره ازدحام اولوردو. میدانین اورتاسیندا درویشلر و یالانچی پهلوانلار معره‌که قوروب آداملاری اؤز اطرافینا جمع ائدیردیلر. من مشهدی‌علینین یانیندا اوتورموشدوم. ایچینده اون نفره یاخین بیر کامیونون دایاندیغینی گؤردوم. بیر نفر الینی هاوایا قالدیریب حرارتله دانیشماغا باشلادی. میداندا اولان جاماعات کامیونون اطرافینا ییغیشماغا باشلادیلر. من فارس دیلینی یاخشی بیلمه‌دیگیمه گؤره ناطقین سؤزلرینی باشا دوشه بیلمیردیم. آمما بونلارین نه‌جور آدام اولدوقلارینی و نه باره‌ده دانیشدیقلارینی باشا دوشوردوم. کامیونداکی دانیشان آداملارین گئییملریندن، قیافه‌لریندن ده اونلاری تانیماق آسان ایدی. ناطقلر عوض اولوردو. اونلارین دانیشدیغی سؤزلرین آراسیندا تکرار اولان کلمه‌لردن دانیشیقلارین معناسینی بیلیردیم. ناطقلر: فهله، فاشیزم، مبارزه، طبقه، آزادلیق، جنگ و باشقا تانیش اولدوغوم سؤزلری تئز- تئز تکرار ائدیردیلر. من ده بو تکرارلاردان اونلارین هانسی صنفه عاید اولدوقلارینی درک ائدیردیم، سیاسی مقصدلرینی دوشونوردوم. آمما تشکیلات آدلارینی بیلمیردیم. ناطقلرین کامیونو یاریم ساعات میتنیق وئرندن سونرا حرکت ائدیب او زامانکی سی‌مئتری کوچه‌سی ایله یاواش- یاواش گئتمگه باشلادی. کامیون حرکت ائده-ائده اونلار نطق ائدیردیلر. میداندا کی جاماعاتین بیر حصّه‌سی کامیونون دالینجا گئدیردی. من ده اونلاری تعقیب ائدیردیم. قزوین میدانیندا

کامیون دایاندی. بو میداندا، جاماعات چوخ اولدوغونا گؤره کامیونو دوره‌یه آلمیشدیلار. اون بئش دقیقه‌یه یاخین داوام ائدن میتینقین آخیریندا ناطقلرین بیری "زنده باد حزب توده ایران" شعاری ایله قورتارانـدا اونلارین هانسی تشکیلاتا باغلی اولدوغونو بیلدیم. بئله‌لیکله تهراندا سیاسی جریانلارا گئتدیکجه ماراغیم آرتیردی. من شاگرد نجار عنوانیله ایشه باشلامیشدیم. اوستادیم دا آذربایجانلی ایدی. ساوادسیز اولدوغونا گؤره سهوی چوخ اولوردو. تهرانین جنوبوندا اولان راه‌آهنده بؤیوک آنبار تیکیلیردی. بو ساختمانین تامام قسمتلری بئتون آرمه‌دن عبارت ایدی. ایری حجملی ستونلاری وار ایدی. آرماتور ایله توخونموش بو ستونلارا بیز تاختادان قلیب قاییریب آرماتورلارین اطرافینا برکیدیردیک. سونرا بئتون تؤکولوردو. بیر گون من سحر تئزدن ایشیمین اوستونده حاضر ایدیم. آممـا اوستاددان خبر یوخ ایدی. ساعات سککیزده هامی ایشه باشلامیشدی. من ایسه اوستانی گؤزله‌ییردیم. اونون یوباندیغینی گؤروب ایشه باشلادیم. دونن آخشامدان یاریمچیلیق بیر قلیبیمیز قالمیشدی. بو قلیبین باشقا حصّه‌لرینی تامام ائدیب مئتر ایله اؤلچوب آرخایین اولاندان سونرا یئرینده برکیدیب میخلامالی ایدیم. من بو ایشلرین هامیسینی گؤرندن سونرا قلیبی میخلاییب برکیتدیم. اؤز-اؤزومه چوخ سئوینیردیم. بئله فیکر ائدیردیم کی، اوستا ایشلری قاباغا آپاردیغیم اوچون منه ساغ اول دئیه‌جک. او، ایکی ساعاتدان سونرا گلیب احوالاتی بئله گؤروب نه اینکی ساغ اول دئمه‌دی، عکسینه عصبانی حالدا منی دانلاماغا باشلادی. او دئییردی:

– سن بو حرکتینله بیزی چؤرکدن سالاجاقسان. بیز ایکی گونلوک ایشی ایکی ساعاتا قورتارساق، گلن‌آیدان بئکار قالمالی اولاجاغیق. سن ائله بیلیرسن کی، تهراندا ایش چوخدور؟ من اوچ آی بئکار قالاندان سونرا بو ایشی اله گتیرمیشم. سن هله جاوانسان بئله ایشلری باشا دوشه بیلمیرسن. من اوستایا جاواب وئرمه‌دیم، آمما اونو بیلیردیم کی، اوستام سهو ائدیر. او گوندن اونون رفتاری منیمله دگیشدی. مندن یئرسیز ایرادلار توتوردو. یئنه ده من اونون غلط ایشلرینه گؤز یوما بیلمیردیم. ساختمانین مهندیسی وار ایدی. هر ایکی گوندن بیر الینده‌کی خریطه ایله گؤرولن ایشلره نظارت ائدیردی. او بیر گون ساختمانین نقشه‌سینی بیزیم کارگاهدا قویوب گئتدی. اوستا ایسه قلیب قاییریردی.

اوستادان گیزلین نقشه‌نی آچیب باخماغا باشلادیم. من مکتبده هندسه اوخودوغوم اوچون خریطه دن آز چوخ بیلیردیم. در حال اوستانین الینده‌کی قاییردیغی قلیبین اندازه‌سینین دوزگون اولمادیغینی یقین ائتدیم. اوستا قلیبین ائنین اوچ سانت آرتیق گؤتورموشدو. آمما من جسارت ائدیب بو اشتباهی اوستایا خاطیرلادا بیلمیردیم. بونو بیلیردیم کی، اونون آجیغی توتوب منیم علیهیمه اقدام ائده‌جک و استاد-شاگردلیک صمیمیتی آرادان گئدجکدیر. آمما منیم ده اؤزومه گؤره احوال‌روحییم واردیر. منیم ایله اوستاد آراسیندا اولان صمیمیتین کؤکدن چورومه‌سینی آیدین گؤروب بیلیردیم کی، تئز، گئج اوندان آیریلمالییام. اودور کی، قلیبین اندازه‌سینین اوچ سانت یانلیش اولدوغونو یادینا سالدیم. او منه آجیقلی-آجیقلی باخیب اؤز ایشینی داوام ائتدیریردی. قلیب قورتاراندان سونرا اونو ستونون پئیکرینه باغلاییب میخلایاندا قلیبلر بیر-بیریله اوخومادی. اوستا بیر سؤز دئمه‌دن قلیبلری سؤکوب، آرتیق اولان اوچ سانتیمئتری یونتاییب اؤز قایداسینا سالدی. بو دا نئچه ساعات ایشین آرادان گئتمه‌سینه سبب اولدو.

نئچه گوندن سونرا رئیس ساختمان ایشلره باش چکمگه گلمیشدی. نجار و فهله‌لرین حدّیندن چوخ آرتیق اولدوغونا گؤره نئچه نفرین ایشدن چیخاریلماسینا امر وئردی. ایشدن چیخاریلانلارین بیری ده من ایدیم. نئچه گون بئکار قالاندان سونرا ایش تاپا بیلمه‌ییب باشقا کندلیلریمیز کیمی کؤهنه پالتار آلیب ساتماغا باشلادیم. او زامان بئیروت‌دان گلن پالتارلاری بازاردان آلیب، تعمیر ائدیب اوتوله‌دیکدن سونرا ساتیردیم. آلوئرین گلیری فهله‌لیکدن چوخ اولوردو. آمما من کنده قاییتمالی ایدیم. فاطما یادیمدان چیخمیردی. بیز مکتوبلاشیردیق. منیم اونا یوللادیغیم مکتوبلارین جاوابین بالاجاخانیما یازدیریب منه گؤندریردی. فاطما یازیردی:

"سنی صبرسیزلیکله گؤزله‌ییرم. سن گئدندن سونرا چوخ داریخیرام. آخی سن گئدنده منیم قلبیمی ده اؤزونله آپاریبسان. تئز گل، بو قلبسیز سئوگیلینه یازیغین گلسین".

من ده اونون جاوابیندا یازیردیم:

"سئوگیلیم! بو دوغرودور، من تهرانا گلنده سنین قلبینی اؤزومله گتیرمیشم. بونو دا یادیندان چیخارتما کی، عوضینده من ده سندن آیریلاندا اؤز قلبیمی سنین یانیندا

قویوب گلمیشم. ایندی سن منیم قلبیمله یاشاییرسان، من ده سنین قلبینله. تەلسمه سئوگیلم، بو تئزلیکده سنین کناریندا اولاجاغام. شانلی توی توتاجاغام و چکدیگیمیز اوچ ایللیک مشقتلر سونا چاتاجاقدیر".

آلوئردن عاید اولان قازانج یاخشی اولسا دا اوندان خوشوم گلمیردی. اودور کی، ایش آختاریردیم. آتامین بی‌بی‌سی اوغلو ستار ساویزین یدالله آدلی کیچیک قارداشی وار ایدی. او باکی‌دا شهر داخیلینده مسافر داشییان تراموای دمیر یولو خطینده تکنیسین برق ایدی. ایرانا گلندن سونرا مهاجر اولدوغونا گؤره اونون تهرانا گئتمه‌سینه مانع اولوردولار. متفقلر ایرانا گلندن سونرا یوللارین آزادلیغیندان استفاده ائدیب تهرانا گلمیش و شهر ری‌ده‌کی سئمئنت کارخاناسیندا ایشه دوشموشدو. اونون یانینا گئتدیم. بئکار اولدوغومو بیلیب سئمئنت کارخاناسیندا منه ایش دوزلتدی. من ایشیمین آدین دئمکدن قاباق ایشله‌دیگیم یئرین وضعیتینی ایضاح ائتمک ایستردیم. سئمئنت کارخاناسینین کناریندا کیچیک داغ وار ایدی. بو داغدان فهله‌لر سئمئنت داشلارینی چاپیب کیچیک واقونلارلا کارخانانین دگیرمان قسمتینه گتیریردیلر. سئمئنت داشلاری بورادا اویودولوردو. بو دا نقاله واسیطه‌سیله اؤز دؤره‌سینده فیرلانان بؤیوک بیر قازانین ایچینه تؤکولوردو. اونا سو آرتیریلدیقدان سونرا قازان فیرلاندیقجا نارین تورپاق، یومرو فیندیق یا نوغول شکلینده اؤزونه حالت آلیردی. بوردا اونلارا حرارت وئریلدیکجه قورویوب برکی‌ییردیلر. سونرا او کوره‌دن چوخ بؤیوک اون بئش مئتر اوزونلوغوندا اولان باشقا بیر کوره‌یه هدایت اولوردو. بو کوره‌نین حرارتی یوکسک درجه‌یه قالخیردی. بورا منتقل اولان برکیمیش یومرو سئمئنت ماده‌لری بیشیب داش کیمی اولوردو. بو عملیاتدان سونرا کوره‌نین آخیر طرفیندن چیخیب نقاله ایله باشقا دگیرمانا گئدیب، اوردا دارتیلیب گؤردویوموز سئمئنت شکلینه دوشوردو. بؤیوک کوره‌نین آلت طرفی چوخ ایستی اولدوغوندان اونون آلتینا سو سه‌پیب سرین ساخلاماق منیم اوزه‌ریمه قویولموشدو. ایکی آی یاریم بو وظیفه‌ده ایشله‌دیم. ایشیم آسان اولدوغونا گؤره بیزیم قسمتین رئیسی رشوه آلیب، آیری بیر نفری منیم یئریمه تعیین ائله‌دی. منی ایسه کارخانانین کناریندا آهک کوره‌سینده ایشله‌مگه گؤندردیلر. بوردا ایشلر اولدوقجا آغیر ایدی. بیز کوره‌نین آیاغیندا

اولان آهک داشلارینی کوره‌یه داشیمالی ایدیک. بونا گـؤره ده فهلـه‌لـر کـوره‌یـه قالخـان پیللەلرده دایانیب داشلاری الدن- اله وئریب یوخاری یوللاییردیلار. ایشین آغیر اولـدوغونا باخمایاراق توی خرجینی قازانماقدان اؤتـرو دؤزوردوم. بیـر آی یـاریم ایـدی کـی، آهـک کوره‌سینده ایشله‌ییردیم. بیر گون الیمده‌کی داش نه جور اولدوسا ساغ آیاغیمین اوستونه دوشدو. آیاق‌قابیمین قالین-قاییم اولدوغونا باخمایاراق آیـاغیمین ایکـی بارمـاغینی ازدی. منـی کارخانـانین بهـداری اداره‌سـینه آپـاردیلار. قیرمیـزی داوا ووروب سـاریدیلار. مـن سئمئنت کارخاناسینا ایشه دوشندن تهراندان کؤچوب شهر ری‌ده یدالله ایله بیر منزیلـده یاشاییردیم. او هله سوبای ایدی. ایکـی نفـر ده مئهریبـانلی بیزیملـه ایـدی. مـن صـدمه گؤرندن سونرا آیاغیمی یئره قویا بیلمیردیم. بیر هفته‌دن سونرا دیرناقلاریمین ایکیسی ده یئریندن قوپدو. نئچه گون ائوده قالمالی اولدوم.

دؤرد آی سئمئنت کارخاناسیندا ایشله‌دیم. گونده اون بیر قران معـاش آلیـردیم. بونـو دا دئمه‌لی‌یم کی، آلدیغیم حقوقون هامیسی اؤزومه قالیردی. منزل و باشقا خرجلـری یـدالله وئریردی. من نه قدر چالیشیردیم کی، خرجیمی اؤزوم اؤده‌ییم، راضی اولمور و دئییردی:

- سنین آتانین باکی‌دا منه ائله‌دیگی یاخشیلیقلار یادیمدادیر. من آتانا چـوخ بورجلویـام. بیر ده کی، سن نشانلیسان، توی ائده‌جکسن. سنه پول لازیم اولاجاق.

یدالله دوغرو دئییردی. آتام اونا چوخ یاخشیلیق ائتمیشدی. او، کنـددن بـاکی‌یـا گئدنـده اوشاق ایدی. قارداشی ستار اونو ساخلاییردی. یدالله بؤیویوب ایشه دوشندن سـونرا سـتار آبشئرون یاریم‌آداسیندا صابونچو واغزالینا (دمیر یولو دای‌ناجاغی) رئـیس تعیـین اولـوب گئدندن سونرا یـدالله بـاکی‌دا تـک قالمیـشدی. آتـام او زامـان اونـون قایغیـسینا قالیـب معیشتینه یاردیم ائتمیشدی.

من یدالله‌دان آیریلیب اؤز راضیلیغیمی اونا بیلدیریب تهرانـا گلـدیم. نـوروز بایرامینـا اون بئش گون قالیردی. کندیمیزین اکثر جـاوانلاری چـؤرک دالیـسینجا تهرانـا گلمیـشدیلر. میربابا آدلی عمیم ده آلتی آی ایدی کی، تهراندا ایدی. او کنده گئتمگه حاضرلاشیردی.

عمیم منیم ده کنده گئتمه‌گیمی بیلیب چوخ سئویندی. بیزیم کنـده گئتمـک خبرینـی ائشیدن کندلیلریمیز عایله‌لرینه هدیه گؤندرمک خیالینـدا ایـدیلر. اونلاریـن هامیـسینین

کنده آتا، آنا، باجی قارداشلاری قالمیشدی. بایرام قاباغی اونلاری سئویندیرمک هامینین اؤره‌گیندن ایدی. منیم ده ایندی ایکی یوزأللی تومن نقد پولوم وار ایدی. بو پوللارین هر دینارینی اؤز یئرینده خرجله‌ملی ایدیم. کنده آتام، آنام، دؤرد قارداشیم، بیر باجیم، بیر ده سئوگیلیم فاطما قالمیشدی. اونلار منیم یولومو گؤزله‌ییردیلر. من او زامان عایله عضولریمین هر بیرینه آلدیغیم شئیلر یاخشی یادیمدا دئییل. یالنیز آتامین تاپشیریغی ایله اونا مشهد کورکو آلدیغیم یادیمدادیر. بونو دا دئیه بیله‌رم کی، بیز کنده یولا دوشنده أللی تومن پولوم قالمیشدی. نه ایسه ۱۳۲۱- جی ایلین آخری نوروز بایرامینا بیر هفته قالاندا کنده ساری یولا دوشدوک. تهراندا اولان کندلیلریمیزین دئیه بیله‌رم کی، هامیسی بیزیم واسیطه‌میزله اؤز عائله‌لرینه گؤندرملی شئیلری وار ایدی. بیز بونلاری بئش عدد بؤیوک تلی‌سلره دولدوروب باغلایاندان سونرا سپه خیابانیندا تبریزه گئدن یئگانه تبریز قاراژینا گلدیک. بیزی یولا سالماقدان اؤترو گلنلر ده چوخ ایدی. بیز اوتوبوس ایله سفر ائده‌جکدیک. او زامانین اوتوبوسلاری آنجاق ایندینین مینی‌بوسلاری بویدا اولاردی. نه ایسه، بیزی یولا سالماغا گلنلر ایله وداعلاشیب یولا دوشدوک. آسفالت یول فقط کرجه کیمی ایدی. اوندان سونرا توزلو تورپاقلی، چالاچوخور شوسه یوللارلا گئتملی ایدیک. کرجی کئچندن سونرا ماشینیمیز آخساماغا باشلادی. چالادان چیخیب چوخورا دوشنده مسافرلر گؤیه آتیلیردیلار، باشلاری آز قالا ماشینین سقفینه دگه‌جکدی. نهایت گئجه‌نی یول گئدیب گون چیخاندا زنگانی کئچدیک. صبحانه اوچون بیر ساعاتدان آرتیق یوباندیق. آخشام گون باتاندا قاراچمنه آلتی کیلومئتر قالاندا خاراب اولموش بیر کؤرپونون آلت طرفیندن کئچنده ماشینیمیز دایاندی. سوروجو اونو ایشه سالا بیلمدی. آشاغی دوشوب موتورا باخدی، ماشینین آلتینا سوخولوب باخاندان سونرا معلوم اولدو کی، اوتوبوسون نه‌یی‌سه سینمیشدیر و یالنیز تبریزده تاپیلا بیلیر. اودور کی، سوروجو تبریزه حرکت ائتدی. ماشینی و اوتوز نفر سرنیشینی شاگردینه تاپشیریب دئدی:

- صاباح قاییداجاغام.

بیر ساعاتدان سونرا هاوا قارانلیق اولدو. مسافرلر اوتوبوسو ترک ائدیب قاراچمنه گئتدیلر. ماشیندا قالانلار بیزیمله سککیز نفر ایدی. گئجه‌نی سحره قدر سویوقدان گؤزوموزه یوخو

گئتمدی. بیز اوتوبوسو ترک ائده بیلمزدیک، چونکی خالقین امانتی اختیاریمیزدا ایدی. احتیاط ائله‌ییب ماشیندا قالدیق. ایندی سحرین آچیلماسینی گؤزله‌ییردیک. سحرسیز گئجه اولمادیغینا گؤره سحر آچیلدی. آممآ آج ایدیک. خاراب اولوب اوچولموش کؤرپونون تعمیرینه گلن فهله‌لرین بیرینه پول وئریب یاخین کنددن بیزه پئندیر و چؤرک آلیب گتیرمه‌یه یوللادیق. گون اورتایا آز قالاندا صبحانه ائدیب سوروجونون تبریزدن گلمه‌گینی گؤزله‌مگه باشلادیق. گون باتان چاغی داها صبریمیز توکنمیشدی. عمیم ایله مصلحت‌لشیب باشقا واسیطه ایله یولوموزو داوام ائتدیرمک قرارینا گلدیک. میانا طرفدن بوروق یوللارین آراسیندان آمئریکا کامیونو گلیردی. بیزه چاتاندا اونون قاباغینی کسیب بیزی بوستان‌آبادا آپارماسینی خواهش ائتدیک. بئله‌لیکله قیمتی دانیشیب. شئیلریمیزی اوتوبوسدان ائندیریب کامیونون ایچینه ییغدیق. کنده طرف حرکت ائتمگه باشلادیق. کامیونون اوستونه چادر چکیلدیگینه باخمایاراق سویوقدان تیتره‌ییردیک. أینیمیز، گئییم پالتارلاریمیز قالین اولدوغونا گؤره بو سویوغا داوام گتیره بیلدیک. ساعات اوندا بوستان‌آبادا یئتیشدیک. بوستان‌آباد او زامان کیچیک بیر کند ایدی. کامیوندان دوشدوگوموز یئر کندین اورتاسی ایدی. گئت، گل گؤزه گؤرونمور، هر طرف خلوت ایدی. گئجه‌نی هاردا قالاجاغیمیزی بیلمیردیک. آممآ بونو بیلیردیک کی، بورا اوچ یولون آیریجی اولدوغونا گؤره بوتون ائولر قوناق قبول ائدیردیلر. نهایت یاخیندا‌کی بیر قاپینی ووردوق. بیر آزدان سونرا بیر کیشی قاپینی آچدی. بیز مسافر اولدوغوموزو اونا دئییب گئجه‌نی قالماغا یئر ایسته‌دیک. او بیزیم شئیلریمیزه باخیب مسافر اولدوغوموزا اینانیب قاپینی آچدی. گئجه‌نی قالاحاغیمیز یئر بؤیوک بیر ائو ایدی. ائوین اورتاسیندا بیر تندیر وار ایدی، دؤرد طرفینه کؤهنه کیلیم سالینمیشدی. من اوّل تندیره طرف گئدیب اونون ایستی اولوب، اولماماسینی بیلمک ایستدیم. ایستی و یئنی سالینمیش اولدوغونو بیلیب چوخ سئویندیم. باغلی یوکلریمیزی ائوه گتیریب بیر طرفه ییغدیق. بیرینجی ایشیمیز آیاق قابیلاریمیزی چیخاردیب آیاقلاریمیزی تندیره سالاماق اولدو. منیم آیاق بارماقلاریم سویوقدان کئییمیشدی. تندیرین حرارتی جانیمیزا سرایت ائتدیکجه حالا گلیردیک. بیر آز پئندیر - چؤره‌ک یئیندن سونرا صاحبخانه بیزه ایکی دست کؤهنه

یاتاجاق پالتاری گتیریب گئتدی. بیز ایستی تندیرین کنارِندا شیرین یوخویا گئتدیک. سحر تئزدن اویاندیق آتامین بوستان‌آباددا یاخین دوستو وار ایدی (آدی یادیمدا دئییل). اونو آختاریب تاپدیم. تهراندان گلیب کنده گئده‌جه‌گیمیزی اونا دئدیم. او بیزی یاخشی قارشیلادی. او دئدی:

– بوردان ساراب طرفینه ماشین یا کامیون چوخ آز گئدیر. سیزین بیر یولونوز وارکی، اولاق کرایه ائده‌ک یوکلرینیزی چاتیب یولا دوشه‌سینیز.

نه ایسه او بیزه دؤرد اولاق کرایه ائله‌دی. قرار بو اولدو کی، صاباح اؤزوموز اولاقلاری گئری قایتاراق. بئله‌لیکله من اولاقلاری تحویل آلیب کرایه‌سینی وئردیم. یوکلریمیزی اولاقلارا چاتیب کنده طرف یوللاندیق. بوستان آباددان چیخاندا ساعات اون اولاردی. کنده اوتوزبئش کیلومئتر یولوموز وار ایدی. یوکلرین حجمی چوخ اولسا دا وزنلری یونگول ایدی. اولاقلار قاباقدا بیز اونلارین آرخاسینجا گئدیردیک. کنده یاخینلاشدیقجا دؤزوموم آزالیردی. من اوچماق ایسته‌ییردیم و اوچماغا قانادیم دا وار ایدی. آممّا امکانیمین اولمادیغینا گؤره اؤزمو قفسده حسّ ائدیردیم. بو قفسی سیندیرماق اوزاق فضالارا یوکسلمک اخلاقی جهتدن چوخ چتین ایدی. من اؤز کیچیک کاروانیمیزلا حرکت ائتمه‌لی ایدیم. اونا گؤره ده دقیقه‌لر اوزانیب ساعاتا، ساعاتلار ایسه گونه دؤنوردو. عائله عضولریمیز، فاطما گؤزلریمین اؤنونده جانلانیردیلار. سانکی ایندی من حرکت ائتدیکجه اونلار مندن اوزاقلاشیردی. اونلارا تئز چاتماقدان اؤترو سرعت لازیم ایدی. بو سرعت منده وار ایدی. آممّا ایندی اؤنومده حرکت ائدن اولاقلارین آتدیغی آددیملاردان آسیلی قالمیشدیم. یول اوزونو توکنمز خیاللارین ایچینده غرق اولوب باره‌سینده دوشوندوگوم آداملارین قیافه‌لری گؤزلریمین اؤنونده جانلانیردی. هاوا آینا کیمی شفاف ایدی. گونش شعالاری ایله بیزی اوخشادیقجا باهارین آددیملارینین سسی ائشیدیلیردی.

قاباغیمیزدا اوزانیب گئدن یوللارا نظر سالاندا کوردکندی کندینه یاخینلاشدیغیمیزی بیلدیم. بوردا بیزیم کندیمیزه اولان مسافه یاری اولوردو. دئمک اون سککیز کیلومئتر یولوموز قالمیشدی. یول اوزونو گئده-گئده بیر آز پئندیر-چؤره‌ک یئییب کوردکندییه چاتاندا قهوخانادا آیاق اوستو چای ایچیب یولوموزو داوام ائتدیردیک. بیز بوردا اوتوراق

ائده بیلمزدیک. آخشام شوسه جاددادان آیریلیب یاخینلیقدا گؤرونن خاکی کندینه طرف دؤندوک. گون باتاندا خاکییا چاتدیق. خاکیدان زنگیلابادا آلتی کیلومئترلیک یول وار ایدی. خاکی‌کندینی کئچنده عمیم گئجه‌نی خاکیدا قالماغیمیزی مصلحت گؤردو. من ایسه یولوموزو داوام ائتدیرمه‌گین طرفداری ایدیم. نهایت عمیم منیم تلسدیگیمی گؤروب بیر سؤز دئمه‌دی. خاکی کندینی چیخاندا "قاخ" دره‌سی آدلی بیر دره وار ایدی. بو دره همیشه باتاقلیق اولاردی. کئچیدی تانیمادیغیمزا گؤره اولاقلارین بیری پالچیغا باتیب ییخیلدی. بیز اونون یوکونو آچیب کنارا چکیب یئنیدن چاتدیق. بو زامان او بیری اولاقلارین بیری ده باتدی. عمیم وضعیتی بو جور گؤروب مینم اوستومه آجیقلاندی. مجبور قالیب گئجه‌نی خاکیدا قالماغیمیزا راضی اولدوم.

خاکیدا حسینعلی آدلی اوزاق قوهوموموز وار ایدی. گئجه اوردا قالیب اولاقلاری یئمله‌دیک. سحر خاکیدان چیخیب یولون دامارینی قیرماغا باشلادیق. بیر ساعاتدان سونرا اؤز کؤوشنیمیزده ایدیک. بو یئرلری من و عمیم قارینج-قارینج گزمیشدیک. بو یئرلرین دره‌لرینده، تپه‌لرینده آیاقلاریمیزین ایزی گؤرونوردو. من بوردان کندیمیزین عطرینی دویوردوم. بیر آزدان سونرا صدره ایله سالاملاشدیق. بیز بورداکی بولاقلارین باشیندا یوز دفعه‌لرله قویون و قوزو و سورولرینی یاتیردیب قوورتماج یئمیشدیک. باشیمیزی گؤی چمنلرین اوستونه قویوب شیرین رؤیالارا باتمیشدیق. صدره‌دن کندیمیزه ایکی کیلومئتر قالیردی. من داها قرارسیز ایدیم. تک اولسایدیم اولاقلاردان قاباق اؤزومو کنده یئتیرردیم. آمما عمیمدن اوتانیردیم. ایندی هاچا آدلی قوشا دیکلره چاتمیشدیق. بوردان کنده بیرکیلومئتردن آز قالیردی. آرتیق تیسباغا یئریشینه دؤزه بیلمه‌دیم. عمیمه دئدیم کی، من یورولموشام. بیر آز دینجه‌لیم، اؤزومو سنه یئتیره‌رم دئییب هاچا دیکینین باشیندا اوتوردوم. او قدر گؤزله‌دیم کی، عمیم کند قبرستانلیغینا ایکییوز مئتر قالیردی. بو زامان دیکین باشیندان ایلدریم سرعتلیه کنده طرف قاچماغا باشلادیم. عمیم کند قبرستانلیغینا چاتاندا من اونون یانیندا ایدیم. آه... کندیمیز گؤروندو. من ایندی هر ایل نوروز بایرامینین صاباحیسی گونو قوزولاری اوتاردیغیم یئرین اوستونده دایانمیشدیم. کندیمیز آیاغیمین آلتیندا ایدی. او دار چرچیوه‌نین آراسیندا سیخیلان بیر

کنده اوخشاییردی. بیرینجی باخیشیم فاطماگیلین ائولری ایدی. حه‌یطلریندن دامما چیخان پیللەلر بوش گؤرونوردو. آغ ساققاللاری کندین اورتاسیندا‌کی میدانین گونئی طرفینده بیر-بیرینین یانیندا اوتوروب کوره‌کلرینی دیوارا دایامیشیلار. چکدیکلری چوبوقلارین توستوسو اوزاقدان گؤرونوردو. میدانین اورتاسیندا اویناشان اوشاقلار قبرستانلیقدا اولان کیچیک یولون اوستوندن اوزو آشاغی حرکت ائدن یوکلو اولاقلاری گؤرن کیمی تهرانچیلار گلدیلر، تهرانچیلار گلدیلر، دئیه بیزه طرف قاچماغا باشلادیلار. اوشاقلارین سسلری کندی باشینا گؤتورموشدو. میدانا آچیلان کوچه قاپیلاری دالبادال آچیلیر و اوردان چیخان چادرالی آروادلار تهراندان گلنلره طرفه باخیردیلار. چوبوق چه‌کن آغ ساققاللارین هامیسی یئریندن آیاغا قالخیب بیزه طرف گلیردیلر. من بیر یئرده دایانیب قالمیشدیم. سانکی آختاردیغیمی تاپا بیلمه‌دیگیم اوچون مات و حیران قالمیشدیم. آه، بودور بولودلار کاروانی پارچالاندی. منیم گونشیمین گول جمالی پیللەلرین اورتاسیندا گؤروندو. من اؤز دوردوغوم یئره میخلانیب قالمیشدیم. فاطمانی گؤرن کیمی قوللاریمی اطرافا آچدیم. او دا منیم کیمی قوللارینی حرکته گتیریب سانکی منیم اونا وئردیگیم سالامین جاوابینی وئریردی. عمیم قارشیلاماغا گلن کندلیلریمیزله گؤروشوب، اؤپوشوردو. من ایسه اؤز یئریمده قورویوب قالمیشدیم. فاطمانین تبسم ائدنده مروارید دیشلرینه و یاناقلاریندا عمله گلن چوخورلارا باخیردیم. کندیمیز آیاقلاریمین آلتیندا ایدی. ساغ طرفده شریف دیکی و اوستونده‌کی کئچمیشده اولان حادثه‌لردن خبر وئره‌ن آراسیندان قیوریلان ایلان کیمی آخیب گلن آجی چای، گؤزه‌للرین بوینوندا‌کی بویون‌باغی کیمی حالقالانیب کندین آلتیندا اؤز کؤپوکلو سولارینی ساحللره سپیردی. قوجامان ساوالانین اوستوندن باش قوزایان الوان گونش اؤز شفقلرینی اطرافا ساچا-ساچا گون‌اورتا مقامینا چاتماغا جان آتیردی. اونون آلتون شعالاری کندیمیزین خارابا کالاوالارینا بویلاناندا سیلدیریم قایالاردان سااللانان شلاله‌لر کیمی انسان گؤزلرینی قاماشدیریردی. من آلتی آی آیریلیقدان سونرا اؤز بالاجا کندیمه، اؤز خارابا کندیمه آیاق قویوردوم. من آلتی آی تهرانین بزه‌کلی کوچه‌لرینده گزیب دولانمیشدیم! اوردا اولان خرامان-خرامان عیشوه‌لنن، اوزلری انلیکلی، کیرشانلی صنعی گؤزللری یاخیندان

گؤرموشدوم. آمما ندنسه کندیمیزین بو یاستی یاپالاق اوچوق ائولری منه تهرانـدان عزیـز گؤرونوردو. چادرالاری یاماقلی قادینلاری ایسه، تهرانین ظاهرلری خوش، بـاطنلری بـوش قادینلاریندان عفیف و مئهربیان گؤرونوردولر. آتام دا استقبالا گلنلرین ایچینده ایـدی. او مندن قاباق عمیمله گؤروشموش، ایندی ایسه منه طرف گلمکـده ایـدی. آتـامین نفـسی یاناقلاریمدا گزه‌نده کؤورلدیم. دفعه‌لرله کؤته‌گینـی یئـدیگیم آتـام اینـدی منـه نـه قـدر مئهربیان گؤرونوردو. بو گؤروش بیرینجی آیریلیق گؤروشو ایـدی. او منـی اؤپنـده ایلـک دفعه اونون گؤز یاشلارینین آخدیغینی حسّ ائتدیم. یوکلو اولاقلار بیزیم ائـویمیزه طـرف حرکت ائدیردی. کوچه قاپیمیزدا آنام ایله روبرو اولدوم. منیم آغلاماق ایلـه آرام یوخـدور. چوخ آز اولور کی، هیجانلاردا کیپریکلـریم ایسلانـسین. آممـا آنـام منـی باغرینـا باسـاندا کؤوره‌لدیم. آنام میثیلسیز انسانلاردان بیری ایدی. بؤیوک بیر عایله‌نین یوکونو چیگنینـده داشییا-داشییا، آتام کیمی عصبانی بیر آدامین اؤنونده ملایم بیـر رفتـاری وار ایـدی. بیـر دفعه ده اولورسا اولسون آتاملا داواسی اولدوغونو گؤرمه‌دیم. حه‌یطده ائویمیزین قاباغینـدا اولاقلارین یوکونو آچیب ائوین بیر طرفینه ییغدیلار.

کنـد اهالیـسی بیـزه طـرف آخیـب گلیـر و ائـو دولموشـدو. هـامی تهرانـدا اولان اؤز کسانلارینین حالینی خبر آلیردی. من بو موقعیتدن استفاده ائدیب کیـسه‌لـرین آغزینـی آچیب گؤنده‌ریلن شئیلری صاحبلرینه پایلادیم. تهرانـدان بیزیملـه شـئیی گؤنـده‌رنلـرین هامیسی پول دا گؤندرمیشدی. مـن بـو گؤنـدریلن پـوللارین مبلغینـی قیـد ائتمیـشدیم. پوللاری دا صاحبلرینه قایتاراندان سونرا هامینین گؤزلرینده سئوینج اویناشیردی. قوناقلار گئتدیلر و اؤزلریله بیر دونیا سئوینج آپاردیلار.

گون اورتادان سونرا شریف دیکینه چیخدیم. گؤزوم فاطمانی آختاریردی. بو دیک بیـزیم ائویمیزین اؤنونده ایدی. بوردان فاطماگیلین ائولری گؤرونموردو. اونلارین ائولریندن چـای قیراغینا گئدن یول آیدین گؤرونوردو. بیـر نئچـه دقیقـه‌دن سـونرا فاطمـانی، چیگنینـده "تلبه" چای قیراغینا گئدن گؤردوم. قایدا اولدوغو کیمی تـه‌لبـه‌ده تنـدیر کولونـو آپاریـب کوللوگه بوشـالداردیلار. بـو ایـش ایـسه سـحرلر اولـوردو، آخـشام چـاغی تنـدیر کولونـو بوشالتماق قایدا دئییل. بئله گؤرونوردو کی، فاطما منی گؤرمک اوچون کوچه‌یه چیخماغا

بهانه آختاریرمیش. او، اؤنونده‌کی یولا یوخ، اوستونه چیخدیغیم شریف‌دیکینه باخیردی. فاطما بو ایشی دفعه‌لرله گؤروردو. بیز اشاره ایله دانیشیردیق. اونو باشا سالدیم کی، بو آخشام ائولرینه گله‌جه‌یم. آمما آخشام ائویمیزین قوناق ایله دولو اولاجاغینی بیلمیردیم. شامدان سونرا گلنلرین سایی گئتدیکجه چوخالدی. صحبتلر تهراندا اولان وضعیتدن گئدیردی. کندلیلریمیزین اوردا یاشاییش جهتیندن و اونلارین گلیریندن، یاخود دا تهراندا ایشله‌مک اوچون ایشین آز یا چوخلوغوندان سوروشوردولار. ساعات اون اولاردی کی، قوناقلارین بیری بیزیم یول گلیب یورغونلوغوموزا اشاره ائله‌دی و دوروب گئتدیلر. فاطمانین منی گؤزلمه‌گینی بیلیردیم. بونا گؤره ده تله‌سیک حالدا ائودن چیخدیم. فاطما ایله آناسی منی کیچیک اوتاقلارینداگؤزله‌ییردیلر. اونلار منی گؤرن کیمی آیاغا قالخدیلار. هاجرخانیم چای گتیرمک بهانه‌سیله اوتاقدان چیخدی. یئنه باخیشلاریمیز بیر-بیرینه دیکیلدی. فاطمانین گؤزلریندن ساچان آلوولار و تبسموندن گؤرونن مروارید دیشلری یاناقلاریندا‌کی اویناشان چوخورلار منی هیجانا گتیرمیشدی. بیرینجی سؤالی بو ایدی:

- نیه دوشگونسن؟

- هامیسی آیریلیقدان‌دیر، دئدیم.

فاطما دا هیجانلی ایدی. بیلمیردی هاردان باشلاسین، سؤز سوروشماغا عاجز قالمیشدی. بیردن یادینا نه دوشدوسه خبر آلدی:

- تویوموز نه واخت اولاجاق؟

اونو سئویندیرمک اوچون، بایرامدان سونرا، دئییب خبر آلدیم:

- چوخ تله‌سیرسن؟

فاطما باشینی آشاغی سالدی، سونرا گوله-گوله اوزومه باخیب دئدی:

- دؤرد ایل گؤزله‌میشیک، آزدیرمی؟

- یوخ عزیزیم آز دئییل، حدیندن چوخدور. داها وصالسیز یاشاماغین واختی چوخدان کئچمیشدیر. بوندان سونرا دونیادا هئچ بیر قوه بیزی بیر-بیریمیزدن آییرا بیلمز.

فاطما بو سؤزلری مندن ائشیدیب درین فیکره گئتدی. سونرا باخیشلارینی گؤزلریمه دیکیب دئدی:

- آتانا دئی، آلتی آرشینلیق خالچانین خاماسینی، ایپلیگینی و رنگینی حاضرلاسین. تویوموزدان سونرا خالچانی توخوماغا باشلایاجاغام. ایندی ائویمیزده بؤیوک بیر کیلیم توخویورام، کنارییندا سنین آدینی توخویاجاغام.

من فاطمانین گؤزلرینه باخیب دئدیم:

- سنین‌کی، ساوادین یوخدور.

- ساوادیم اولماسا دا هر بیر یازی خطینی خالچا و کیلیم اوستونه کؤچوره بیلیرم. سن منی چوخ دا سهل سانما!

- یوخ، من سنی سهل سانمیرام. سنین بارماقلاریندان هنر تؤکولور. بو دا منیم خوشبخت‌لیگیمدندیر.

دوغرودان دا فاطمانین بارماقلارنیدان هنر تؤکولوردو. اونون توخودوغو خالچالار، کیلیملر، جورابلار کنده مشهور اولموشدو، باها قیمته ساتیلیردی. فاطمانین آناسی هاجرخانیم چای دمله‌ییب گتیرمیشدی. چایین عطری اوتاغی بوروموشدو. بئله اعلا، عطیرلی چای کند یئرینده چوخ آز تاپیلاردی. بو دا اونو گؤستریردی کی، من اونلارین ائولرینه گلمه‌میشدن قاباق حاضرلیق گؤرولموشدو. گئجه‌نین یاریدان کئچمه‌سینی هئچ کیم حسّ ائتمیردی. کنده بیزدن باشقا اویاق اولان یوخ ایدی. من داها آرتیق مزاحم اولماق ایسته‌میردیم. آلتی آیدان سونرا اؤز تاریخی گؤروش آرزوما چاتمیشدیم. آیاغا قالخدیم وداعلاشیب ائویمیزه دوغرو حرکت ائتدیم. من همیشه فاطماگیلدن چیخاندا گؤیلره باخیب، گئجه یاریسی کندین تمیز هاواسینی سینمده حبس ائدیب اولدوزلاری سیر ائتمک عادتیم اولموشدو. قمرخانیم آسماندا اؤز یاریسینی ایتیرمیش حالدا منه باخیب حسد آپاران آداملار کیمی بوینو چیگنینده قالمیشدی. آخی او عؤمرو بویو گونشه چاتماق اوچون نه قدر چالیشسا دا موفق اولا بیلمه‌میشدیر. او همیشه گونشدن آسیلی قالاراق گاه أیری و نازیک توک شکلینده، گاه گؤزللرین وسمه چکیلمیش قاشلاری شکلینده، گاه دا اوردونو شیشیردیب اؤزونو گونشه چاتماق اوچون دایره شکلینه

دوشره‌ک اؤز آرزوسونا چاتمیش کیمی یانا-یانا قالمیشدیر. ایندی قمر خانیمین منی اؤز گونشینه چاتمیش و اونون گؤروشوندن فاتح‌لر کیمی قاییدان گؤرنده حسد آپارماسینا حق وئریردیم. هله ایرمی بئش ایل بوندان قاباق یازدیغیم "آی و یئر" آدلی شعریمدن بیر پارچادا، یئر قمر خانیما دئییر:

من اولماسام سن ده یوخسان، بو قانوندور دوشونسن
وارلیغینی وجودومدا تاپمالیسان بو گون سن
حتی سنی اوز قلبیمین بیر پارچاسی سانیرام
اوجاغینی کور گؤرنده اودلانیرام، یانیرام
حسرت ایله چوخ باخمیشام سنه حصار دالیندان
آخر دئدیم خبر توتوم من قمرین حالیندان
سن گونشین تئللریله نازلاناندا هر گئجه
سئوگیلیلر سنه باخیب سئویشیرلر گیزلیجه
سن گونشدن الهام آلیب نور سپنده دوزلره
هامی دئییر قمر خانیم قوناق گلیب بیزلره

بیر آزدان سونرا گؤیلر پریسی قمردن آیریلیب ائوه گلیب شیرین یوخویا گئتدیم. ائرته‌سی گون مئهربیانا گئتمگه حاضرلاشیردیم. بیزیم کندیمیزدن مئهربیانا بیر ساعاتلیق پیادا یول ایدی. گون‌اورتادان قاباق مئهربیانا چاتدیم. بیر باشا ستارین دللک دوکانینا گلدیم. ستار ساویز و باشقا دوستلار منیم تهراندان گلمه‌گیمی ائشیتمیشدیلر. من دوکانا گیرنده همیشه‌کی کیمی دوکان دولو ایدی. دوستلار منی گؤرن کیمی هورا چکیب آلقیشلادیلار. اونلار تهراندا اولان وضعیت باره‌سینده سوروشوردولار. من ده تهراندا اولدوغوم آلتی آی عرضینده بیلدیگیم و گؤردوکلریمین باره‌سینده دانیشدیم. دانیشیقلار هر شئیدن قاباق سیاست باره‌سینده ایدی. من تهرانین گؤمروک میدانیندا توده‌ای‌لرین کامیون ایله میتینق وئریب کوچه‌لرینده شعار وئریب حرکت ائتدیکلرینی دانیشاندا هامینین آغزی آچیلی قالمیشدی. حتی ایکی دفعه جمعه گونلرینده فردوسی کوچه‌سینده اولان حزبین مرکزینده میتینقده اشتراک ائتدیگیمی دئدیم. ستار نطق

ائله‌ینلر کیم اولدوغونو سوروشدو. بو سوالا وئره‌جگیم جاوابا هامی قولاغینی شکله‌دی. من نطق ائدنلردن دوکتور رادمنیش و دوکتور کشاورزین آدلارینی چکنده اونلارین درین فیکره گئتدیکلرینی حسّ ائتدیم. بیر آزدان سونرا مئهریبانین قوجا، سیاسی متفکری دوکانا گیردی. اونون گؤزلری چوخ ضعیف اولدوغونا گؤره قارا عینک ووروب الینده‌کی عصا ایله آستا- آستا حرکت ائدیردی. منیم تهراندان قاییتماغیمی ائشیدیب چوخ خوشحال اولدو. او منیمله گؤروشوب؛ صحبتلریمیز آیری واختا قالسین، دئدی. منیم تهراندا اولدوغوم مدتده تبریزده ده مئهریباندا دا چوخلو دگیشیکلر عمله گلمیشدی، حزبین تبریزده شعبه‌سی آچیلمیش و مئهریبان ایله علاقه‌لر یارانمیشدی. آلان‌بیراغوش ماحالیندا سیاسی تبلیغلر گونو-گوندن چوخالمیشدی. تبریزدن مئهریبانا گلن رابطلر گونده‌لیک سیاسی برنامه‌لری مئهریباندا تحلیل ائدیب، دونیادا باش وئرن حربی، سیاسی جریانلاری و گونون طلبلرینی اونلارا آیدیدینلاشدیرمیشدیلار. ستارین دوکانیندا اولان صحبتلردن معلوم اولوردو کی، حزبین گونده‌لیک سیاستی دونیانی قان چاناغینا دؤنده‌رن هیتلر اشغالچیلارینین تؤرتدیگی جنایتلرین و اونلارین عالی نژادلی اولوب دونیایا حؤکمرانلیق ائتمک خولیالارینین علیهینه ایدی. اوندان اؤترو کی، هیتلرین اوردولاری غربی آوروپانی اشغال ائدیب شوروی تورپاغیندا ایره‌لییه دوغرو گئتمکده ایدی. جهان تهلوکه قارشیسیندا دایانمیشدی. شوروی دؤلتی‌نین رهبری استالین اؤز تاریخی نطقلرینین بیرینده؛ "هیتلریزمین کولو گؤیه سووروlاجاقدیر " دئمشدی. بو سؤز بوتون دونیا خالقلارینا دینامیت قدرتی وئرمیشدی. مئهریبان حومه‌سی آلان‌بیراغوش کندلیلری آچیق فیکیرلی آداملارلا یاخیندان علاقه ساخلاییردیلار. اونلارین کومکلیگی ایله کندلره قایتماق ایسته‌ییردیم. بیر نفر الینده بیر نئچه نسخه قزئت ایله ستارین دوکانینا گیردی. قزئتلرین فارسجا اولدغونو ظن ائدیب اهمیت وئرمک ایسته‌مه‌دیم. آمما محمود دهدارین قزئتی تورک دیلینده اوخودوغونو بیلیب ماراقلاندیم. یاخین گئدیب باخاندا قزئتین آدینی راحت اوخویا بیلدیم، "وطن یولوندا". بو، ایلک دفعه گؤردویوم تورک دیلینده چیخان قزئت ایدی. بیریا آدلی بیر شاعرین شعری ده بوردا چاپ اولموشدو و او شعرین بیر بیتی یادیمدا قالیبدیر. بو شعر هیتلرین دیلیندن دئییلمیشدیر:

وار اؤلوم قطره‌لری زرلی پیالمده منیم

پروخیچ ده‌ده‌می یاندیریب عالمده منیم

پروخیچ هیتلرین بؤیوک ژنراللاریندان بیری ایدی. اونون هر گون جبهه‌لرده اوغرادیغی مغلوبیتی گؤرن هیتلر بو سؤزلری دئمیشدی. قزئتلرین بیرینی اؤزوم ایله کنده گتیردیم. او گوندن شعر قلمیم جانلاماغا باشلادی. من تهراندا اولاندا عرب الفباسینی اؤیرنمیشدیم. اوّل باکی‌دا اوخودوغوم لاتین الفباسینی بیر جدولده یازیب اؤنونده عرب الیفباسینین حروفلارینی یازمیشدیم. بیر هفته‌نین ایچینده عرب حروفلاری ازبرله‌ییب تهراندا نشر اولان قزئتلرین سرلؤحه‌لرینی اوخویوردوم. بیر آیدان سونرا منیم داها هئچ کیمه احتیاجیم اولمادان قزئتلری اوخویوردوم. معناسینی بیلمه‌دیگیم عرب سؤزلرینی باشقاسیندان خبر آلیب اؤیره‌نیردیم. ایندی "وطن یولوندا" قزئتی الیمده ایدی. من اونا باخماقدان دویموردوم. اوچ گوندن سونرا قزئتین اوخومادیغیم مطلبی قالمامیشدی. ایندی من دونیادا گئدن جریانلارین ایستر سیاسی، ایسترسه ده هله داوام ائدن محاربه‌دن لازیمی نتیجه‌لری آلمیشدیم. تبریز شاعرلرینین شعرلری منی داها دا ماراقلاندیریردی. بیریانین، علی فطرتین، اعتمادین آدلارینی و شعرلرینی ایلک دفعه اولاراق گؤروب ائشیدیردیم. یئنی شعر قلیبلرینه راست گلیردیم کی، اونلاری باکی‌دا گؤرمه‌میشدیم. "وطن یولوندا" قزئتی تامامیله تورک دیلینده منتشیر اولوردو. اونو کندیمیزده اوچ نفر اوخویا بیلیردی، منیم عمیم میربابا، رحیم رشدی، و عین‌الله. بو اوچ نفر ۱۹۲۰- جی ایلدن ۱۹۲۸- جی ایله قدر باکی‌دا عرب الفباسی ایله درس اوخوموشدولار. ۱۹۲۸- جی ایلدن سونرا لاتین الفباسیله عوض اولموشدو. اودور کی، آدلارینی یازدیغیم آداملار "وطن یولوندا" قزئتینی چوخ راحت اوخویا بیلیردیلر. من مئهربیاندان گتیردیگیم بو قزئتی کند ایچینده رحیمه و عین‌اللها وئردیم. اونلار بو قزئتی او قدر یوکسک استقبال ائتدیلر کی، یاریم ساعاتدان سونرا کند ایچینده ائله بیل کیچیک بیر میتینق تشکیل اولموشدو و رحیم رشدی بیریانین شعرینی ائله حرارتله اوخویوردو کی، قولاق آسان کندلیلریمیز گاه دقتله قولاق آسیر، گاه دا گولوشوردولر. جسارتله دئیه بیلرم کی، زنگیلاباد او زامان ایلک دفعه ایدی کی، قزئت اوزو گؤروردو.

زامان ایره‌لییه دوغرو حرکت ائتمکده ایدی. محمدرضاخان، آتاسی رضاخانین یئرینده اوتوروب شاه اولاندان سونرا داغیلیب پوزولان امنیه‌لرین تشکیلاتلاری یئنیدن برپا اولموشدو. امنیه‌لر یئنه ده قاباقکی کیمی رشوه، شاللاق، هده-قورخو ایله کندلیلره یاناشیردیلار. کند اربابلاری و اونلارین نؤکرلرینین آیاقلاری کنده آچیلمیشدی. کند اربابلاری کندلیلرین عصیان ائدیب تاخیل انبارلارینی داغیدیب آپاراندان سونرا اونلاردان انتقام آلماق ایسته‌ییردیلر. اودور کی، اؤز سیخینتیلارینی گوندن گونه آرتیریردیلار. اردلان کندینین اربابلاری آلان‌بیراغوش کندلرینین جانینا دوشوب بورجلو اولان کندلیلری سویماغا باشلامیشدیلار. سومالی قاسیم‌خانین آتلیلاری بو قانسیز خانلارین حرکتلریندن جانا گلمیشدیلر. اونلاری اؤز جزاسینا یئتیرمک اوچون مقام گودوردولر. قاسیم‌خان اؤز دسته‌سیله گوندوزلر داغلاردا دالدالانیر، گئجه‌لر کندلیلری سویان، اونلاری هده‌له‌ین و اونلارین ناموسونا توخونان خانلارین، کندخدالارین سوراغینا گئدیب جزالاندیریردیلار. بئله احوالاتلار ساراب و آلان‌بیراغوشون ژاندارملارینی قورخویا سالمیشدی. اونلار قاسیم‌خانین آدین ائشیدنده تیر- تیر اسیردیلر. ژاندارم پاسگاه‌لارینین رئیسلری قاسیم‌خانلا طرف دوشمک ایسته‌میردیلر. اونلار یاخشی بیلیردیلر کی، قاسیم‌خانین دسته‌سی دئمک اولار کی، تامامیله سلاحلیدیر. اونلار یاخشی بیلیردیلر کی، قاسیم‌خانین دسته‌سی ایله توققوشمالی اولدوقلاری تقدیرده اؤز جانلاری داها چوخ تهلوکه‌یه دوشه‌جکدیر. اودور کی، قاسیم‌خانین ظهوروندان اوفولونا قدر ساراب، یا دا آلان‌بیراغوشون ژاندارملاری اونون علیهینه جدی شکیلده یوروش ائتمدیلر. بئله بیر سؤال قارشیا چیخا بیلر کی، بس قاسیم‌خانی و اونون یولداشلارینی هلاک ائدن کیملر ایدی؟ من بو باره‌ده، قاسیم‌خانین هارادا و کیملرین طره‌فیندن و هانسی قوه‌لرین دسیسه‌لری نتیجه‌سینده نامردجه‌سینه اؤلدورولدوگو حاقدا سونرالار یازاجاغام.

نوروز بایرامینین ایلک گونو یئنه هر ایل اولدوغو کیمی کندیمیزین اهالیسی بیزه بایرام گؤروشونه گلمیشدیلر. ائویمیز دولو ایدی. آتام یئنه ده تدارک گؤرموشدو. هامی دئییب گولسه ده باطنده‌کی ناراحاتلیق حسّ اولونوردو. آخی ایلین بو ایامی کندلیلرین ان چتین چاغلاری حساب اولوردو. کندیلرینندن تاخیللاری قورتارمیش و ساخلادیقلاری

حیوانلارین اوت علفلری، سامانلاری سونا چاتمیشدی. کؤوشنین ده گؤیرمه‌گینه هله چوخ قالیردی. کندلیلر اؤزلرینین آجلیق و چتینلیک چکمه‌لرینه دؤزه بیلیردیلر. آممما ایندی قیشدان آریق، اؤلومجول حالدا چیخان مال-حیوانلارین آجیندان تلف اولمالارینا دؤزه بیلمیردیلر. اونلار گؤزلرینی بوندان سونرا قویونلارین ساغیلماغینا دیکمیشدیلر. بو آرزویا چاتماق اوچون هر بیر چتینلیگه دؤزمه‌لی ایدیلر. ایندی هامی بیزیم ائویمیزده اوتورموشدو. صحبتلر یازدیغیم موضوع‌لار باره‌سینده گئدیردی. بیر آزدان سونرا چوبان، قوروقجو، ناخیرچی و قوزوچولاری تعیین ائدیب داغیلیشدیلار. بو ایل من قوزو اوتارماغا گئتمه‌دیم. ایندی داها دونیادان بی‌خبر دئییلدیم. حسّ ائدیردیم کی، چؤللر منه دارلیق ائدیر. آزاد اولوب هر طرفه اوچماق ایسته‌ییردیم. حسّ ائدیردیم کی، جمعیّتین مرکزینده اولماق واختی آرتیق گلیب چاتمیشدیر. "وطن یولوندا" قزئتی منی یئریمدن ائله اویناتمیشدی‌کی، نئچه ایلدن بری ایتیردیگیم قلمیمی آختاریب تاپماق فیکرینه دوشموشدوم. بو ایتمیش قلم اوزاقلاردا یوخ، اؤز دؤور-بریمده ایدی. یقین کی، اونو ایندی توز باسیب مندن گیلئیلی حالدا بیر طرفده دوشوب قالاراق منی نیفرینله‌ییردی.اونو اللری، قوینوندا بیر گوشه‌ده تاپدیم. قلم منه باخماق ایسته‌میردی. شاعر قلمین بئله گؤرنده دئدی:

جؤهرین یارانیب قانیمدان منیم
پایین وار آدیمدان، سانیمدان منیم
سن گئتسن قالمارام، یانیمدان منیم
یولوما نور ساچان چراغیم قلم

سنین کؤمگینله دولموشام کینه
ظلمه، جهالته گرمیشم سینه
چتین گونلریمده سن اولدون منه
امیدیم، سنگریم یاراغیم قلم

قلمین ده قلبی دولو ایدی. شاعرین سؤزلرینی دینله‌ییب ولقان کیمی آچیلدی:

دئدی: من قلمم، یازماقدیر پئشم
تاریخین باشیندا من ایلشمیشم
سنین تک شاعره گولوب بئزمیشم
چوخ اوزاق گؤرورم وفادان سنی

سن اؤزونون دئییل، بو ائللرینسن
آیلارین، ایللرین، فصیللرینسن
بیر ده شن گله‌جک نسیللرینسن
اونلار اونوتماسین دعادان سنی

حاشیه:

بئله‌لیکله یئنه ده شعر عالمینه قاییتمیشدیم. دؤرد ایل بو عالمدن آیری دوشمه‌گیمه گؤره قلمیمین مندن گیلئیلی اولماغا حاققی وار ایدی. بو دا دوغرودور کی، او زامانلار اوچ ایل قوزو اوتاریب، هر گون سحردن آخشاما قدر یوزلرله دره‌لری، تپه‌لری آیاغیمین آلتیندا قویوب قوزولارین دالیسینجا قاچمیشام. قوزولاری بوغدا، آرپا زمیلریندن قوروماقدا وار قوه‌می صرف ائدیب، آخشاملار یورغون-آرغین یوخو عالمیندن یاخا قورتارا بیلمه‌میشم. بوندان باشقا کند محیطینده دار چرچیوه‌ده قالیب دونیادا باش وئرن سیاسی مسئله‌لردن، اقتصادیاتدان، محاربه‌لردن خبرسیز قالماغیم، قلمدن آرالی دوشمه‌گیمده تاثیر قویموشدو. نه ایسه، یولچو یولدا گرک. یولچونون قاباغین هئچ بیر قوه آلا بیلمه‌یه‌جکدیر. هر بیر یولچونون اؤزونه مخصوص یولو اولدوغونا گؤره مقصده چاتماق اوچون بو یولو گئتمه‌لیدیر. من ده بو یولچولارین بیری‌یم. کئچمه‌لی اولدوغوم یوللاری کئچمیشم، کئچه‌جه‌گیم یوللار ایسه اؤنومده‌دیر. اؤنومده اولان یوللار ایسه گله‌جه‌گیمدیر. گله‌جگه جسارتله باخا بیلمه‌یه‌نین گوجو آز اولار. اگر قوللاریمدا توکنمز بیر قدرتین اولماسینی ایسته‌ییرمسه اؤز دونیاما اینامالا باخمالی‌یام. قوزئی آذربایجانین مشهور یازیچیسی جلال برگوشادین "سیریلمیش قیلینج" کتابیندا گؤزل جمله‌لره راست گلمیشدیم. او یازمیشدی: "حیاتدا اینامسیز، اعتقادسیز یاشایانلار عادتا آرزودان محروم قالیرلار". بس حیاتدا کیمه و نه‌یه اینانمالی؟ هندلیلر یاخشی دئییبلر "حقیقتدن گؤزل اینام یوخدور". آممما اینام پرده‌سینین آرخاسیندا گیزلنلر ده واردیر.اونلار هامار و دوز یوللاردا یاخشی حرکت ائتمگی باجاریرلار.

داشلی، کسه‌کلی، ائنیشلی، یوخوشلو یوللارا چاتاندا ایسه گؤزلری قارالیر. بئله آداملار هئچ واخت اینامللی اولماییبلار. اونلار چاغریلمامیش قوناقلاردیر. بئله بیر مثل ده واردیر: "ای ایگید اگر قیلینجی قینینا قویاجاقسان، دسته‌یه ال آتما". یئنه بیر مثل: "اصیل ایگید گؤزونون آجیسینی- یه‌هر اوستونده آلیر. نال جینگیلتیسی ایگیده آنا لایلاسی تک عزیزدیر".

نوروز بایرامیندان سونرا ایدی. مئهریبانـدا سـتارین دوکانینـدا ایـدیم. تبریـزدن حـزبین نماینده‌سی گلملی ایدی. آمما اونون گلیش تاریخی معلـوم اولمادیغینـا گـؤره تئـز- تئـز مئهریبانا گئدیردیم. دوکاندا اولان صحبتلر بـو بـاره‌ده گئـدیردی. اطـراف کنـدلرده اولان مسئوللارا خبر وئریلمیشدی. ایکی گوندن سونرا مئهریبانداں گلن کندلیمیز ستاردان منه پیغام گتیردی؛ "تئز مئهریبانا گل". ناهار یئییب حرکـت ائلـه‌دیـم. بیـر سـاعاتدان سـونرا مئهریباندا ایدیم. تبریزدن نماینده گلمیشدی. من اورایا چاتاندا ییغینجاق باشلانمیـشدی. تبریزدن گلن نماینده اوتوز یاشیندا اوزون و آریق بیر آدام ایدی. سـتار اونـون محمـدباقر نیکنام اولدوغونو منه دئدی. ییغینجاق ایکی بؤیوک اوتاقدا تشکیل اولموشـدو. او صـحبت ائدیردی. یاخشی ناطق ایدی. مرکزی دؤلتین آذربایجانا اهمیـت وئرمـه‌مگینـدن، نفتـین اینگیلیسلر طرفینـدن غـارت اولماسـیندان، آذربایجـان کنـدلیلرینین اربـابلار طرفینـدن سویولماسیندان، دونیادا باش وئـرن محاربـه‌دن و اونـون زیانلارینـدان، خـالقلارین صـلح یولوندا مبارزه‌سیندن اطرافلی دانیشدی. تبریز نماینده‌سیندن سونرا محمود دهـدارا سـوز وئریلدی. او، ماهر ناطقلر کیمی نطق ائدیردی. محمود دهـدار مهـاجرلردن ایـدی. اونـون دانیشیغیندان معلوم اولوردو کی، دفعه‌لرله بئلـه تریبونـالاردان چیخـیش ائتمیـشدیر. بـو ییغینجاق مئهریباندا بیرینجی بؤیوک و مهم اجلاس ایـدی. اجلاسـی سـتار سـاویز اداره ائدیردی. او تدبیرلی و سیاسی بیر آدام اولدوغونا گؤره اجلاسـا لایقینجـه احاطـه‌سـی وار ایدی. خطابت کؤرسوسونه چیخیـب دانیـشانلار چـوخ ایـدی. عؤمـورلری بویـو بوغونـوق محیطینده یاشاییب، مرکزی دؤلتین تامام فـسق‌فجـورلارینی گـؤروب دردلرینـی آچیـق شکیلده دانیشا بیلمه‌ینلرین اللرینـه فرصـت دوشموشـدو. اودور کـی، دانیـشیلان سـؤزلر آغیزدان یوخ، اورکلرینین ان درین گوشه‌سینده گیزله‌نن سـؤزلری آچیـب، آیدینجاسـینا دانیشیردیلار. ناطقلرین سـؤزلری ییغینجاقـدا اولانلارین سـوره‌کلـی آلقیـشلارینا سـبب

اولوردو. اجلاسین سونوندا قبول اولان قطعنامه‌نین مضمونو یاخشی یادیمدا دئییل، آممـا بو یادیمدادیر کی، اجلاسین یئکونلاری مئهریبـان کمیتـه‌سـینه مربـوط اولان کنـدلرین اهالیسینه چاتدیریلماق قراری آلیندی. مین ائولی مئهریباندا تشکیل اولان بـو ییغینجـاق بعضیلرینی سئویندیرسه ده، بعضیلرینی عصبی‌لشدیرمیشدی. بو بؤیـوک کنـدین دینـدار آداملاری چوخ اولسا دا دین پالتارینین آرخاسیندا گیزلننلر ده آز دئییلدی. بونلار ستارین و اونون رهبرلیگی آلتینا ییغیشانلارین علیهینه تبلیغات آپاریردیلار. او زامانلار مئهریبانـدا میرزه‌حبیب آدلی بیر آخوند وار ایدی. اونون علمینین درینلیگینه هئچ کیمین سـؤزو اولا بیلمزدی. آممـا یاشادیغی کنده اجلاس تشکیل وئریب مرکزی دؤلتـین علیهینـه گئـدن ییغینجاقلاردان خوشو گلمزدی. میرزه‌حبیب او زامانلار آز قدرته مالیـک ایـدی. سـونرالار ائله بیر قدرته صاحب اولدو کی، مئهریباندا یئنی تشکیل اولان ژاندارام پاسگاهینی حسابا آلمـازدی. مئهریبـان و آلان‌بیراغـوش کنـدلیلری پاسـگاها یـوخ، میـرزه‌حبیبـه مراجعـه ائدیردیلر. هر کسین شرعی یا قانونی مسئله‌سـی اولـسایدی، میـرزه‌حبیـب حـل و فـصل ائدردی. چونکی پاسگاه‌دا رشوه وئرنلرین سؤزو حیاتا کئچدیگینـه گـؤره مـشتریلری یـوخ درجـه‌سـینه چاتمیـشدی. اینـدی مئهریبانـدا تـشکیل اولان ییغینجـاغین گزارشـلری میرزه‌حبیبه تقدیم اولوردو.

مئهریبان کمیته‌سی اجلاسدا تصویب اولموش قطعنامه‌نین قرارلارینی حیاتا کئچیرمگـه باشلامیشدی. هر نئچه گوندن بیر برنامه اوزو ایله معین کندلرین فعاللاری ایله مئهریباندا اوتوروب هانسی کندلرده اجلاس تشکیل وئریلمه‌سی باره‌ده تصمیملر توتـوردو. سـونرا بـو تصمیملر کندلرده حیاتا کئچیریلیردی. بیزیم کندیمیز زنگیلابادا ایکی دفعه اجلاس میز اولدو. بو اجلاسلارین بیرینده مئهریباندان ایکی نفـر گلمیـشدی. اونلاریـن بیـری مجیـد بئرنو، بیری "کووه" کندیندن کریم حقی ایدی. اجلاسدا اونلار صحبت ائدندن سـونرا مـن سؤزه باشلادیم. دئمک اولار کی، بو اجلاس بیرینجی سیاسـی، اجتمـاعی اجـلاس ایـدی کی، کندیمیزده تشکیل تاپمیشدی.

باهار فصلینین اورتاسـی ایـدی. طبیعـت یاشـیل دونـا بورونموشـدو. چـؤللر اؤز برکتلـی سفره‌سینی آچیب بوتون یارانمیشلارین اختیاریندا قویموشدو. قویـون سـورولری آخـشام

کنده قاییداندا دؤشلری سودله دولو اولوردو. اونا گؤره ده قارا قیشدان چیخان کندلیلرین اقتصادی وضعیتلری آز دا اولسا ساهمانا دوشموشدو. قویونلاردان ساغیلان سودو نئهره‌لرده چالخاییب، الده ائتدیکلری کره‌نی بازاردا ساتیر و اؤز احتیاجلارینی رفع ائتمگه مجبور اولموشدولار. بئله گؤزل بیر فصل‌ده آتام منیم توی تدارکمده ایدی. تویدان قاباق شیرنی ایچیلیب کبین کسیلدی. ایندی من هر بیر فیکر-خیالدان آسوده اولموشدوم. داها ایندی هئچ کیم فاطما ایله منی بیر-بیریمیزدن آییرا بیلمزدی. بوندان سونرا گیزلین شکیلده یوخ، آشکارجاسینا، سینه‌می قاباغا وئریر و قاپیلارینی دؤیمه‌دن فاطماگیلین ائولرینه گیره بیلیردیم.

او گونون آخشامی فاطمانین گؤروشونه گئتملی ایدیم. آممـا گونش باتماق بیلمیردی. سانکی زامانین آیاقلاری بوخوولانمیشدی. حرکت ائله‌یه بیلمیردی. دؤرد ایل دؤزموشدوم. بو سون دقیقه و ساعاتلارا دؤزمک ایسه چوخ چتین گلیردی. نهایت تهران‌دان گتیردیگیم سوغاتلاری گؤتوروب فاطماگیله یوللاندیم. باهارین هاواس کندی اؤز باشینا گؤتورموشدو. اؤزومو بؤیوک مبارزه‌لردن فاتح چیخان آدامـلار کیمی حسّ ائدیردیم. بیر دقیقه‌دن سونرا اؤز سئوگیلیمین کنارینـدا اولاجاقدیم. گئجه‌نین قارا چادراسینا بورونن کندیمیز منیم تماشاما دایانمیشدی. فاطماگیلین کوچه قاپیلاری آچیق ایدی. حیه‌طلرینده هئچ کیم گؤزه گؤرونموردو. کیچیک اوتاقلارینـدان ایشیق گؤرونوردو. اوتاغین روبروسونا چاتاندا فاطمانی تک گؤردوم. من ایچه‌ری گیرن کیمی فاطما قاپینین جفته‌سین باغلادی. بیرینجی انتظار باشا چاتمیشدی. ایندی بیز سارماشیق کیمی بیر- بیریمیزه ساریلمیشدیق. دونیا یادیمیزدان چیخمیشدی. نامحرملیک پرده‌سی آرادان گؤتورولوب فاطمانین بدنینـدن گیزلی میغناتیس قوه‌لر حرکته گلیب منیم دامارلاریمدا هر طرفه یاییلماقدا ایدی. فاطمانین عطری اوتاغی بوروموشدو. من بو عطری سینه‌مه اوددوقجا اودور و دویماق بیلمیردیم. بیز هر ایکیمیز ساعاتلارلا ایستی قیزمار گونشین آلتیندا یول گئدیب، یاشیل بیر چینارین کؤلگه‌سینده سرین و گوارا بولاغین باشیند یئرله‌شن سوسوز آدامـلارا اوخشاییردیق. فاطمانین

یاناقلاری قیزارمیشدی. حسّ ائتدیم کی، او داها یورولموشدور. اونون قوللاریندان توتوب اوتورماغا دعوت ائتدیم. فاطما تؤوشویوردو. اونون بیرینجی سؤزو بو اولدو:
- من ائله بیلیرم کی، یوخو گؤرورم.
جاوابیندا دئدیم:
- یوخ عزیزیم، سن یوخو گؤرمورسن، حقیقتی گؤرورسن.
فاطمانین گؤزلرینده اولان تبسم بیردن-بیره سؤندو. من جدّی شکیلده خبر آلدیم:
- سن نه اوچون غمگین اولدون؟
او یئنه گوله-گوله دئدی:
- یوخ غمگین دئییلم. یئنه آرا وئرمه‌دن سوروشدو:
- تویوموز هاچاندیر؟
من اونون یومشاق آغ اللرینی الیمه آلیب جاواب وئردیم:
- تویوموز چوخ تئز اولاجاقدیر، اون گون، اون بئش گون سونرا.
اونون گؤزلری پاریلداماغا باشلادی و یئنه سؤال وئردی:
- منی ده تهرانا آپاراجاقسانمی؟
من فاطمانین بو سؤالینا تعجب ائدیب دئدیم:
- سنی اوندان اؤترو سئومه‌میشم کی، من تهراندا، سن کنده قالاسان؟ سن گرک ساواد اؤگره‌نه‌سن، اوخویوب یازماغی باجاراسان.
او منیم گؤزلریمه باخا- باخا سوروشدو:
- اگر من ساواد اؤگرنسم، سنین کیمی ناغیل کتابلارینی اوخویا بیلرممی؟
- بلی اوخویا بیلرسن. هر هانسی کتابی کؤنلون ایسته‌سه اوخویا بیلرسن.
بو آندا فاطمانین یادینا بیر شئی دوشدو و اؤزونه مخصوص بیر قیافه توتاراق دیدی:
- ایسته‌ییرم، سنه بیر صحبت ائدم.
من خوشحال اولوب جدّی حالدا دئدیم:
- ایندیه قدر من سنه چوخلو صحبتلر، ناغیللار دانیشمیشام. ایندی ده سن دانیش، من قولاق آسیرام.

فاطما صحبته بئله باشلادی:

- سیز باکی‌دان گلمه‌میشدن بیر ایل قاباق ایندیکی کیمی باهار واختی ایدی. بیز بئش نفر قیز ایدیک. چؤله یئملیک درمه‌یه چیخمیشدیق. قیزلار هر طرفدن گلدی دانیشیردیلار. صحبت آداخلی اولماقدان، اره گئتمکدن دوشدو. قیزلارین بیری دئییردی: "من بویلو- بوخونلو، وفاسی اولان اوغلانی سئویرم". قیزلارین بیری اونا جاواب وئردی: "توتاق اوغلانین بویو- بوخونو اولدو. آممـا اونـون اؤره‌گه یاتیملیغی جسارتی و اخلاقی اولماسا نه فایداسی؟". عباس دایی‌نین قیزی زینب ده افاده ایله دانیشماغا باشلادی: "منیم آداخلیم باکی‌دادیر. آدی میرهاشمدیر. بیز باکی‌دا اولاندا او بیزه گلردی آنام اونا دئیردی‌کی، میرهاشم! قیزیم زینبی سنه آداخلی ائله‌میشم بؤیویندن سونرا تویونوزو اؤزوم یولا سالاجاغام. او مندن ایکی یاش بؤیوک ایدی. دئییرلر ایرانا گلمک ایسته‌ییرلر".

فاطما سؤزونو داوام ائتدیره‌رک دئدی:

من ده سیزین ایرانا گلمه‌گینیزی بیلیردیم. آمما آدینی ائشیتسم ده اؤزونو گؤرمه‌دیگیم اوچون سنین باره‌نده تصمیم توتا بیلمیردیم. ایندی زینب افاده ایله سنین آدینی چکیب اؤزونه آداخلی چیخاندا داها صبر ائده بیلمه‌ییب دئدیم: "آی قیز بوش-بوشونا دانیشیب اؤزونو یورما، میرهاشم منه یاراشیر سنه یوخ". منیم بو سؤزلریم زینبین آجیغینا گلدی. او جدی قیافه ایله منه باخیب دئدی: "آی قیز اوتانمیرسان باشقاسینین آداخلیسینی اؤزونه چیخیرسان؟". بئله‌لیکله زینب مندن کوسوب، آرالی گزمگه باشلادی. او گوندن سونرا من دایما اوزومو دانلاییردیم کی، نه اوچون من سنی گؤرمه‌میش، بیلمه‌میش زینب‌له بو جور رفتار ائله‌دیم؟ اودور کی، من سیزین باکی‌دان گلمه‌گینیزی صبرسیزلیکله گؤزله‌ییردیم. سیز باکی‌دان گلن کیمی جمیله‌گیلین ائولرینده اولدوغونوزو بیلدیم و اورا گئدیب سنی گؤردوم و بیلدیم کی، اؤز فیکریمده یانیلمامیشام. گؤیده آختاردیغیم یئرده الیمه دوشموشدو. بیر زامان آدینا عاشق اولموشدوم ایندی ایسه اؤزونه...

فاطما سؤزلرینی قورتارمیشدی. اونون گؤزلریندن معصوملوق، سؤزلریندن ایسه اینام یاغیردی. من اؤزومو خوشبخت حسّ ائدیردیم. من ایندی اوج اعلادا سئیر ائدیردیم. حیاتیمین ان حسّاس و شیرین آنلارنی کئچیریردیم. بو آندا یئنه مجنونلار، کرملر یادیما

دوشدو. اونلارین اؤز عشقلری یولوندا چکدیکلری ریاضت و ناکاملیق منی دوشوندوروردو. اونلارین عؤمورلری بویو نه‌لر چکدیکلرینی درک ائدیب بئله عشق قهرمانلارینین دردلرینه شریک اولوردوم. آخی عاشقلرین دردینی فقط عاشقلر بیلر. بو آندا فاطما منیم خیال عالمینده اولوب نه‌لر باره‌سینده فیکر ائتدیگیمی گؤروب دئدی:

– نه اولدو سنه، نیه دانیشمیرسان؟ ایندی ده دانیشماسان، بس نه واخت دانیشاجاقسان؟ دانیش کی، سنین صحبتلرینی اؤزون کیمی چوخ سئویرم.

فاطما دا منیم کیمی بئله بیر آنلارین لذتینی درک ائدیردی. اودور کی، اؤتن دقیقه و ثانیه‌لری هدره وئرمکدن چکینیردی. من اونا؛ "سئوگیلیم، دونیایا بیزیم کیمی سئویب سئویلنلر چوخ گلیب گئتمیشدیر، عشقین آلوولو میدانلارینا آددیم قویانلارین اکثریّتی بیر-بیرینین حسرتینده شمع کیمی یاناراق مجنون صحرالاردا، کرم ارضروم داغلارندا، فرهاد قایالاردا، اؤز سئودیکلرینین آردینجا دوشسه ده دونیانی ناکام حالدا ترک ائتمیشلر. ایندی بیز، آدلاری دونیادا داستان اولان محتشم ناکام عاشقلرین یانیندا خوشبخت عاشقلر دئییلیکمی؟" دئینده اووسونلاشمیش ماراللار کیمی منه قولاق آسیردی. سؤزلریمین جمله‌لری اوزاندیقجا اونون گؤزلرینین خومارلاندیغینی آیدین گؤروردوم. فاطما نازلاناراق دئدی:

– سن چوخ یاخشی دانیشیرسان. من سنین صحبتینی ائشیدنده آنا لایلاسی کیمی جانیما سینیر. کاش من ده سنین کیمی دانیشا بیلئیدیم.

اونا اؤرک وئرمکدن اؤترو دئدیم:

– یوخ، منیم فاطمام! سن مندن ده شیرین دانیشیرسان، سنین سؤزلرین دوداقلاریندان یوخ، باخیشلارندان سوزولور. کاش سنین باخیشلارین منده اولایدی.

فاطما نه ایسه فیکر ائله‌ییب آیاغا دوردو. تاقچادا اولان گؤزگونو الینه آلیب دئدی:

– آخی منیم باخیشلاریمدا نه وار کی؟

من گؤزگونو اونون الیندن آلیب دئدیم:

– سن اؤز باخیشلارینا منیم باخیشلاریملا باخسان، اؤره‌گینین درینلیگینده اولان آرزو و دیلکلرینی اؤز باخیشلاریندا آیدینجاسینا گؤره‌رسن. آخی بیر مثل وار "اوره‌کدن اوره‌گه

یول اولار"، همین بو یول ایله من سنین قلبینه گیریب اوردا اولان اینجه‌لیکلری اوخویا بیلیرم. دئی گؤروم سن ده منیم قلبیمی اوخویا بیلیرسنمی؟

فاطما منیم گؤزلریمه باخا-باخا دئدی:

- بلی اوخویا بیلیرم.

من بو سؤزلری تاماملاماق اوچون دئدیم:

- بس بیزی ده بیر-بیریمیزه سئودیردن بو یوللاردیر.

من فاطمانی بوندان آرتیق یورماق ایسته‌میردیم. گئجه یارینی کئچمیشدی، آمما زامانی دقیق شکیلده بیلمیردیک. کند اهالیسی شیرین یوخودا ایدیلر. اویاق اولان فقط بیز ایدیک. زامانی دویمادان اوز- اوزه، نفس-نفسه دایانلب بیر- بیریمیزین گؤزلریمیزه باخماقدان دویا بیلمیردیک. بو آندا "نامازآغانین" آذان سسی ائشیدیلدی. بیز هر ایکیمیز افسانه‌لره اوخشایان بو شیرین گئجه‌نین سونا چاتدیغینی بیلیب آیریلمالی ایدیک. بو گئجه منیم آداخلی‌بازلیق گئجه‌م ایدی. وصال گئجه‌میز ایسه آرخادا ایدی. آذان سسی کسیلمیشدی. فاطما ایله وداعلاشیب آیریلدیم. کند سکوت ایچینده ایدی. یئنه همیشه‌کی کیمی صبحون تمیز هاواسینی سینه‌مه اودوب فاتح سرکرده‌لر کیمی سینه‌می قاباغا وئریب حرکت ائدیردیم. کندین یاستی-یاپالاق ائولریندن و گؤیلره نوغول کیمی سپیلن اولدوزلاردان الهام آلیردیم. بو کیچیک خارابا کندیمیز منه بئهیشت کیمی گؤرونوردو. اللرینی آللاه درگاهینا قوزامیش خارابا کالاوالار منه دهشتلی یوخ، بیر یووا کیمی گؤرونوردو. آخی بو کالاوالار دفعه‌لرله فاطما ایله منیم گؤروشوموزون شاهدی اولموشدو. اونلار منه سیرداش کیمی عزیز گؤرونوردولر. بو کندین هر آددیمیندا، چؤللرینین هر قارینجیندا ایزیم وار ایدی. کوچه قاپیمیزا چاتماغا باخمایاراق ائوه گئتمک ایسته‌میردیم. ائوده یوخودان سونرا منی گؤزله‌ین باشقا بیر شئی یوخ ایدی. من ایسه یوخویا گئتمگی سئومیردیم. کئچیردیگیم گئجه‌نین رؤیالاری ایله یاشاماق ایسته‌ییردیم. اودور کی، ائویمیزدن ایرمی آددیم آرالی اولان کندیمیزین باش داشینا اوخشایان شریف دیکینه چیخدیم. هاوا آلاتورانلیق ایدی. زنگیلاباد بو آلاتورانلیقدا غرق اولان بیر گمییه بنزه‌ییردی. بو غرق اولان گمینی فقط ساوالانین اوستوندن باش قووزایان الوان گونش

نجات وئره بیلردی. کندیمیز آیاقلاریمین آلتندا ایدی. شریف دیکینه یاخین ائولردن ناماز قیلماغا حاضرلاشانلارین "آللاهاکبر" سسی ائشیدیلیردی. منی هئچ کیم شریف دیکینده گؤرمه‌سین دئیه یاواش-یاواش ائویمیزه طرف یولا دوشدوم. کوچه قاپیمیز باغلی ایدی. بوقاپینین نئجه آچیلماق سرّی اؤز الیمده ایدی. بیر آزدان سونرا یئریمین ایچینده اوزانمیشدیم. هاچان یوخویا گئتدیگیمی اؤزوم ده بیلمه‌دیم. آممـا یوخومدا یوخولار گؤروردوم. بو یوخولار شیرین رؤیالارلا بزنمیشدی، یاشیل سئیرانگاهلار مسکنیم اولموشدو. فاطمانین الی الیمده ایدی. قارشیمیزدا اوزانان گؤی چمنلیکده آرا-بیر کؤلگه‌لی سؤیود آغاجلاری گؤرونوردو. باشیمیزین اوستوندن هاچالانیب گئدن دورنا قاتارینین قاناد سسلری و اونلارین قارشیمیزدا یئره دوشن کؤلگه‌لرینه والئه اولموشدوق. گونشین شفاف شفقلری آلتیندا اسن ملایم کولک‌لر فاطمانین تئللرینی اوخشاییردی. آممـا اوزاقداکی داغلارین باشینی قارا بولودلار آلمیشدی. قارا بولودلار اؤز اتکلرینی یئره سالللایيب هر طرفی بورومکده ایدی. بیردن گؤی گورولدایيب ایلدیریملار چاخماغا باشلادی. بو آندا یوخودان اویانیب یئریمین ایچینده اوتوردوم. گؤردویوم یوخولار پرده-پرده گؤزلریمین اؤنونده جانلانماغا باشلادی. یاشیل چمنلر، دورنالارین قاتاری، کؤلگه‌لی سؤیود آغاجلاری، و گله‌جک حیات یولداشیم فاطما و من.... یوخودان اویانماغیما پشیمان اولموشدوم. هانسی بیر قوه منیم یوخولاریمین پوزولماسینا سبب اولموشدو؟ بو فیکرده ایکن رؤیالاریمین آخریندا گؤردویوم قارا بولودلارین اؤز اتکلرینی باشیمین اوستونه سالللاماغی یادیما دوشدو. بو نه ایدی؟ بونون قئیدینه قالماییب شیرین رؤیالارین آردینی یئنه گؤره‌جه‌یگیم اوچون گؤزلریمی یومدوم...

توی

آتام توی اوچون حاضرلیق آپاریردی. بو تویون خرجی ده آغیر ایدی. آتامین الی آچیق اولدوغونا گؤره ماحالیمیزدا، خصوصیله مئهربیباندا اعتباری چوخ ایدی. او، هر هانسی بیر حاجینین دوکانیندان نیسیه ایسته‌سئیدی، اونا یوخ دئمزدیلر. بیر هفته‌دن سونرا تویوموز باشلاناجاقدی. اونا گؤره ده آتام هر گون مئهربیبانا گئدیردی. مئهربیباندا حاجی عزیز آدلی

بیر دوکاندار وار ایدی. او، آلان‌بیراغوش ماحالینین اکثر کندلیلرینه توخوماق اوچون خالچا وئررردی. آتامین بو حاجی ایله هئچ بیر معامله‌سی یوخ ایدی. آمما یاخیندان حق-سالام‌لاری وار ایدی. حاجی یاخشی بیلیردی کی، میرحسنین اوغلونون تویو مشتریلرینی آرتیرا بیلر. اودور کی، من آتاملا اونون دوکانینین قاباغیندان کئچنده آتامی سسله‌دی و بیزی دوکانا دعوت ائتدی. سالام علئیکدن سونرا دئدی:

- آغا میرحسن، سیز بیزه چوخ کم‌لطف اولوبسونوز. بیزی سرافراز ائدیب بیر استکان چای میل ائتمک اوچون دوکانا تشریف گتیرمیرسیز.

بو سؤزلری دئییب همیشه حاضر اولان تزه دم چای ایله بیزی قارشیلادی. بیر آزدان سونرا حاجی عزیز صحبت آراسیندا دئدی:

- ائشیتمیشم آغازاده‌یه توی تدارکینده‌سیز.

آتام اونون سؤزونو تصدیق ائده‌رک دئدی:

- بلی حاجی‌آغا، بئله بیر فیکیرده‌ییک.

حاجی عزیز:

- آللاه مبارک ائله‌سین. توی دئییبلر، آدامین باغری‌یچاتلاماسین. تویون بو زمانه‌ده خرجی چوخدور.

آتام حاجینین سؤزلرینی تصدیق ائدیب دئدی:

- دوز بویورورسوز، آمما چاره ندیر؟ گرک بئله ایشلر انجام تاپسین.

حاجی عزیز باشینی آشاغی سالیب بیر آز فیکره گئدندن سونرا آتامین اوزونه باخا- باخا دئدی:

- آغا میرحسن، سیزین آغازاده‌نین تویو باره‌سینده بیر مصلحتیم وار، قبول ائتسه‌نیز، توی خرجینین آلتیندان چیخا بیلرسیز.

حاجی، آتامین اونون اوزونه تعجبله باخدیغینی گؤروب سؤزونو داوام ائتدیردی:

-باخین، ایندیه قدر بیز بو ماحالدا چوخ تویلار گؤرموشوک. هامی توی ائدنلر شوربا ایله اؤز قوناقلارینی یولا سالیبلار. سن آغالیق ائدیب شوربا عوضینه خروشلو پلو وئر. بو ایشی

ایندیه قدر هئچ کیم ائله‌مه‌یبدیر. سنین بو حؤرمتینین اؤنونده قوناقلارین اؤزلری تویون خرجینی اؤده‌یه‌جکلر.

آتام بیر آز فیکره گئدندن سونرا حاجی عزیزه دئدی:

- یوخ، حاجی آغا، من قوناقلاریما دئیه بیلمرم کی، من سیزه تویدا خروشلو پلو وئره‌جه‌یم، سیز ده اونون مقابیلینده منه پول وئرین.

حاج‌آغا گولومسه‌یه- گولومسه‌یه دئدی:

- آغا میرحسن! سن قوناقلارینا بو باره‌ده هئچ بیر سؤز دئمه‌یه‌جکسن. بو ایشلری قوی منیم عهده‌مه. سن مئهریباندان و اطراف کندلردن قوناق دعوت ائدنده اونلارین هر بیرینه بیر کلله قند، بیر جوت یاخشی یون جوراب خلعت گؤندر. سن بونونلا اؤز قوناقلارینا حؤرمت قائیل اولورسان. قوناقلارین دا بورجودورکی، سنین اوغلونون تویوندا شاباش وئریب پول خرجله‌سینلر. بو ائل آراسیندا بیر قایدا اولاراق جاوانلارین ائولنمک مسئله‌سینی آسانلاشدیریر.

حاجی عزیز دونیا گؤرموش و تدبیرلی بیر آدام ایدی. او، سؤزونو داوام ائتدیریب دئدی:

- من چوخ گؤرموشم، بعضی یئرلرده بیر قایدا اولاراق دونیادان اؤلوب گئدن آداملارین عایله‌لرینه کؤمک اولسون دئیه ماتم گونونده مالی کؤمکلیک ائدیرلر. بو عادتلر ائل آراسیندا هم عرفا، هم ده شرعا گؤزل عادتلردیر. بونا ائلدارلیق دئییرلر.

من ده آتاملا حاجی عزیزین سؤزلرینه قولاق آسیردیم. بو آندا آرایا سکوت چؤکدو. آتام فیکره گئتمیشدی. بیردن بیره یادینا بیر سؤز دوشن آداملار کیمی باشینی قالدیریب استاکانلارا چای سوزن حاجییا باخیب خبر آلدی:

- حاجی آغا، بس نه اوچون سیز کئچن ایل اؤز اوغلونوزا توی توتاندا قوناقلاردان پول آلمادینیز؟

آتامین بو سؤالینی گؤزله‌مه‌ین حاجینین دوداقلارینا تبسم قونموشدو. او گؤزله‌مه‌دن جاواب وئردی:

- آغامیرحسن سیز اؤزونوزو منیمله مقایسه ائتمه‌یین. بو دوغرودور کی، منیم اؤزومه گؤره مالیم دؤلتیم واردیر. آمما سنین کیمی خالق آراسیندا حؤرمتیم یوخدور. منیمله اوز

به اوز اولان آداملار ظاهرده حؤرمت گؤسترسه‌لر ده سببی بودور کی، بلکه آرامیزدا اولان معامله‌ده اونلارا ارفاق قائیل اولام. باطنده ایسه منه مالپرست گؤزو ایله باخیرلار. منفعتینی آپاردیغیم مشتریلر بیر دفعه اولسون منیم ائویمده بیر تیکه چؤرک کسمه‌یی‌بلر. آمما سن زحمتکش بیر آدام اولوبسان. آلین تریله اؤزون اکیب اؤزون ده بیچیبسن.

بو آندا دوکانا بیر چادرالی قادین گیردی. او چایین مثقالینی خبر آلیب، بیر آز قیمت اوستونده چنه ووردو و ایکی مثقال چای آلیب دوکاندان چیخدی. حاجی یئنه ده سؤزونون آردینی توتوب دئدی:

- سنین اوغلون قوزو اوتاراندا ائوینیزده سود، قایماق، کره بول اولاندا سفره‌نده بو نعمتلردن استفاده ائدن قوناقلارین ائولرینه آیاغین دا دگمه‌یی‌ب. ایندی او آداملار چوخ شاد اولارلار کی، سنین اوغلونون تویوندا اونون باشینا شاباش ائله‌سینلر. منیم سنینله آرامیزدا اولان فرق بوردادیر. سن اؤز قدرینی بیلمه‌لیسن، منیم مصلحتیمه باخیب زیان گؤرسن، من بو زیانلارین هامیسینی اؤده‌مه‌یه سؤز وئریرم.

حاجی عزیزین سؤزلری آتامین اؤره‌گینه یاتمیشدی. حاجی سؤزلرینی قورتاراندان سونرا آتامین باخیشلاری منده ایدی. سانکی او منیم فیکریمی بیلمک ایسته‌یی‌ردی. من ایسه حاجیا باخیردیم. اونون گؤزلرینده صداقتین موج ووردوغونو آیدین گؤروردوم. بونا گؤره ده بو مصلحتین دوزگون اولدوغونو آتاما بیلدیردیم. بیز حاجی عزیز ایله راضیلاشیب کنده قاییتدیق. یول اوزونو پیادا گلیردیک. او زامانلار کندلیلرین کند آراسیندا گئدیش گلیشلری اولاغ یا آت واسیطه‌سیله اولوردو. ماشیندان خبر یوخ ایدی. بیر ایل سونرا مئهربانلی شوفئرمحمد ایندینین مینی‌بوسلارینی اوخشایان کؤهنه بیر اوتوبوس آلدی. بو، آلان‌بیراغوش ماحالیندا بیرینجی موتورلو ماشین ایدی. او گوندن اعتبارا یاواش- یاواش مئهربیباندان تبریزه گئدن کاروانلارین سایی آزالماغا باشلادی. کاروانلارین او زامان تبریزه گئدیب گلمه‌لری بیر هفته چکیردی. ایندی ایسه بیر یا ایکی گونه ائنمیشدی. بیز پیادا یول گئدیردیک. من تهرانا گئدیب گلندن سونرا آتامین منیمله اولان رفتاری عوض اولموشدو. ایندی او، مئهربیبانلیغی کئچمیش خشونتین یئرینده اؤزونه پئشه ائتمیشدی.

آتام ایندیه قدر هئچ بیر زامان بیر مؤضوع باره‌سینده منیمله مصلحت ائتمه‌میشدی. آممـا ایندی سون زامانلاردا هر کیچیک مسئله باره‌سینده منیم مصلحتیمه احتیـاجی اولـوردو. عرب الفباسیندا فارس و تـورک دیلینـده چـاپ اولان کتـاب و قزئتلـری راحـات اوخویـا بیلیردیم. کنددن تهرانا، تهراندان کنده گلیب گئدن مکتوبلاری مـن یازیـب اوخویـوردوم. تهران سفریم منیم دونیا گؤروشومده بؤیوک تأثیر بوراخمیشدی. ایندی دئیه بیلـرم کـی، دونیادا باش وئرن بوتون مهم جریانلارلا سیخ شکیلده علاقه ساخلاییردیم. هله فاشیزمین دونیادا یاراتدیغی قارا بولودلار انسانلارین باشی اوستونده قاناد چالماقـدا ایـدی. هیتلـرین برباد ائدیجی قوشونلاری دونیانی هده‌له‌ییردی. آتاملا بیرگه گون باتاندا کنده یئتیشدیک. رحیم رشدی، عین‌الله و عمیم تینده آیاق اوسته دایانیب صـحبت ائـدیردیلر. مـن اونـلارا یاخینلاشیب سالام وئریب گؤروشدوم. اونلار منیم مئهربیانـدان گلـدیگیمی بیلیـب خبـر آلدیلار:

– هه مئهربیباندا نـه وار نـه یـوخ، یئنـی خبـر وارمـی، "وطـن یولونـدا" قزئتـی تبریـزدن گلمیشدی‌می؟

منیم جاوابیم منفی ایدی.

رحیم دئدی:

– منیم بی‌ریانین شعرلریندن خوشوم گلیر. کیشی دوغرودان دا شاعردیر.

سونرا بی‌ریانین بو شعرینی اوخوماغا باشلادی:

هیتلری رؤیادا گؤردوم لشگر بدخواه ایله،

آسمانا دیرماشیب جنگ ایله‌ییر آللاه ایله.

یوخاریدا یازدیغیم اوچ نفر، کندیمیزده هامیدان ساوادلی ایدیلر. مـن بـونلارین آراسـیندا ان چوخ رحیم رشدینی سئویردیم. او معلیملیک ائله‌میشدی. ایرانا گلندن سونرا سیاسـی، اجتماعی جریانلارا آرتیق اهمیت وئریردی. بونونلا بئلـه اونـون معیـشتی هامیـدان آغیـر ایدی. من خاطره‌لریمین اوّلینده اونـون انزلیـده سـاده بیـر عملـه کیمـی ایـشلمه‌گینـی یازمیشدیم. رحیم رشدی کنده گلنـدن سـونرا آروادی بیـر کؤرپـه اوشـاغی ایلـه تبریـزه کؤچموشدو. اوچ آیدان سونرا ایش تاپا بیلمه‌ییب یئنه کنده قاییتمیشدی.

آذان سسی ایشیدیلنده کندین قویون سوروسونو چوبان بایرام کنده تؤکدو. قویونلارین آیاقلارینین آلتیندان قوپان توز- تورپاق اطرافی بوروموشدو. بیر آزدان سونرا بو توزون ایچیندن بایرامین هئیکلی ده گؤروندو. من اونون استقبالینا گئدیب یورولمایاسان، برکتلی اولسون دئییب اونونلا گؤروشدوم. اونون بیرینجی سؤزو بو اولدو:

- یاخشی اؤزونو کنارا چکیب منی بو چؤللرده تک قویدون، داها چوبانلیق سنینله بیرگه اولدوغوموز زامانلار کیمی منه یاپیشمیر. پاییزدا قویونلاری صاحبلرینه تاپشیریب تهرانا گئده‌جه‌گم.

من بایرامین جاوابیندا دئدیم:

- هر دؤورون بیر حؤکمو واردیر. بئله بیر دؤورلر هر کسین اؤز استعدادینا اویغون اولسایدی داها دا یاخشی اولاردی.

سونرا بایراما بیزدن بیر آز آرالی اولان رحیم رشدینی گؤستریب دئدیم:

- رحیمی گؤرورسنمی؟ او، معلم‌دیر. ائلییه بیلر بو کندین مکتب اوزو گؤرمه‌ین اوشاقلارینا درس وئریب اونلاری ساوادلی ائله‌سین. آمما کیمدیر بو باره‌ده فیکر ایله‌سین.

صاباح "صده‌ره‌ده" اولاجاغام، ناهارا سنی گؤزله‌ییرم.

- قوورتماج بیشیرسن گلرم.

او، گؤزوم اوسته دئییب ائولرینه طرف گئتدی. ائرته‌سی گون گون‌اورتایا بیر ساعات قالاندا ایکی بؤیوک لاواشا آخشامدان چالینمیش قاتیق قویوب اوزو صده‌ره‌یه طرف یوللاندیم. یازین یاریسی اولاردی. گون‌اورتایا یاخین اولدوغونا باخمایاراق هاوا ملایییم ایستی ایدی. هر طرفه باخیردین یاشیللیق ایدی. گئجه‌دن اوتلارین اوستونه دوشن شئهدن اثر قالمامیشدی. بوتون طبیعت جانلانماقدا ایدی. بیلدیرچینلرین زمیلرین آراسیندان گلن نغمه‌لری هر طرفی بوروموشدو. یاخیندا، اوزاقدا جوت سوروب یئر شوملایان اکینچیلرین اووهه- اووهه سسلری گؤیده اوچان "باغری قارا"لارین سسینه قوشولوب جاذیبه‌لی سیمفونیا یاراتمیشدی. کؤوشنیمیزین غرب طرفینده "شربیان" داغلارینین یاماجلاریندا گؤرونن قار لکه‌لری گونشین نورونو اؤزونده عکس ائتدیریردی. حرکت ائتدیگیم یولون کنار گوشه‌لرینده قاریشقالار و باشقا حشراتلار وار قوّه‌لری ایله

یاشاماق اوغروندا مبارزه آپاریردیلار. طبیعتین بئله بیر آنیندا صده‌ره‌ده منی گؤزله‌ین بایرامین یانینا گئدیردیم. بایرام ساوادسیز ایدی. کند محیطینده آنادان اولوب یاشادیغینا گؤره جمعیّت و سیاست باره‌ده هئچ نه بیلمیردی. نه قدر بو باره‌ده اونا دانیشسام دا قولاغینا گیرمیردی. آممیا کند قیزلاریندان صحبت گئدنده قولاقلارینی شکله‌ییب هیاجانلا سؤزه گیریشردی. کندیمیزدن صده‌ره‌یه اولان یول بیر کیلومئتردن چوخ اولاردی. ایندی صده‌ره قارشیمدا ایدی. اورا چاتماغا آز قالمیشدیم. اوردا اولان ایده آغاجلارینین عطری هر طرفی بوروموشدو. صده‌ره خلوت ایدی. هله هئچ کیم گؤزه گؤرونموردو. ساغ طرفده‌کی بولاقدا ال- اوزومو یویوب چمنلیکده اوزاندیم. بیر آزدان سونرا یوخاری طرفدن گؤیه اوجالان توزاناق بایرامین گلیشیندن خبر وئریردی. ایندی سوسوز قویونلارین بولاقلارین آلت طرفینده جمع اولان سو گؤلمه‌چه‌سینه تؤکولوب سیراب اولاجاق‌لاری گؤزله‌نیلیردی. بایرام، سوروسونون آرخاسیندا گلیب صده‌ره‌یه یئتیشدی. اوز-گؤزونو توز باسمیشدی. او منیمله گؤروشنده ناراحات حالدا دئدی:

- "داوالی یئرده"، "شریف چوخوروندا"، "گووالانین" اوست طرفلرینده قویونلاری اوتارماغا یئر تاپیلمیر. هر طرفه باخیرسان زمیدیر. صده‌ره‌یه یئتیشنه قدر ددهم یانیبدیر.

او، آرخاسیندا اولان داغارجیغی چیخاردیب بیر طرفه آتدی و بولاق باشینا قاچدی. ال - اوزونو یویوب سو ایچندن سونرا گلیب چمنلیکده اوزاندی. من بایرام گلَنه قدر قورو اودون، آزا ییغیب اوجاق قالاییب یومرو چای داشلارینی آزالارین آراسینا ییغمیشدیم. بایرامدان کیبریتی آلیب آزالاری آلیشدیردیم. بایرامین داغارجیغیندا چؤرک آز اولاردی. او دورکی، اوزونو منه طرف توتوب خبر آلدی:

- اؤزونله چؤرک گتیریبسنمی؟

- چؤرک گتیرمه‌میشم، آممیا قایماق بللهسی گتیرمیشم، دئیه جاواب وئردیم. بایرام منیم جاوابیمی ائشیدن کیمی گتیردیگیم باغلامانین اوستونه جومدو و به‌به دئیه‌رک علاوه ائتدی:

- قایماق بللهسی یئمه‌گیم سنینله گئتمیشدی، قوورتماج سنین اولسون قایماق بللهسیندن سنه وئرمیه‌جییم.

جاواب وئردیم:

- من ده سنه قوورتماجدان وئرمیه‌جه‌یم. آرخایین اول.

قایماق بللەسینین هر بیری، بیر ایگیدین ناهارینی گؤررەی آمما او اونلارین هر بیرینی دؤرد دیشلمه‌ده ایچری آتیب، ایکینجی بللەنی الینه آلا- آدئدی:

- سود یئمکدن چییریمیشم. قویون ساغماقدان زهله‌م گئدیر.

بایرام ایکینجی بللەنین حسابینا یئتیشندن سونرا داغارجیقدان بادیانی چیخاریب قارا قویونلارین سوراغینا گئتدی. قارا قویونلار بایرامی یاخشی تانییردیلار. اونون الینده قارا بادیانی گؤرن کیمی اؤز یئرلرینده دایانیب حرکت ائتمیر و ساغیلماقلارینی گؤزله‌ییردیلر. بیر آزدان سونرا یاریدان یوخاری سود ایله دولو بادیا اوجاغین یانیندا ایدی. آزا ایله قالانمیش اوجاق یانیب قورتارماقدا ایدی. من قالاغی آرالاییب قیزاران داشلاری یوخلادیم. داشلار پول کیمی قیزارمیشدی. بایرام دیللندی:

- قوورتماج بیشیرمک یادیندان چیخماییب کی؟

- یوخ، چیخماییب، بوتون ایشلری اؤزوم گؤره‌جیه‌م.

ایللر بویو بایراما خدمت ائله‌میش دمیر قاشیغینی داغارجیغدان چیخاریب منه وئردی. من قاشیق ایله قیزارمیش داشلارین بیرینی چیخاریب بادیانین ایچینه سالدیم. بیر آز گؤزله‌دیم. فاصیله ایله داشلاری بیر- یر سودون ایچینه سالیردیم. بئشینجی داشدا، سود قاینار حالا دوشدو، سونرا کؤپوک باغلاییب داشماغا باشلادی. آرتیق قوورتماج حاضر ایدی. ایچینه چؤرک دوغراییب سرین بولاغین ایچینه قویوب بایرامین یانینا گلدیم. او دالی اوسته اوزانیب چورت وورماقدا ایدی. هاوا ایستی اولسا دا ساکتلیک هریانی بوروموشدو. قویونلارین بعضیلری یاتیب، بعضیلری ایسه بیر یئره ییغیشاراق کورناش وورموشدولار. هردن بیر جوتدن قاییدانلار صده‌ره‌دن گلیب کئچنده برکتلی اولسون دئییب سووشوردولار. بایرام درین یوخویا گئتمیشدی. او پاپاغینی گؤزلرینین اوستونه قویاراق یاتمیشدی. من ده بولاق باشینا گئدیب سویوموش قوورتماجی گتیریب یئمگه باشلادیم. آج اولدوغوما گؤره، بیر ده بیر ایل بو دادلی چوبان خؤره‌گیندن آیری دوشدویومدن منه چوخ یاپیشدی. سونرا بادیانی و قاشیغی بولاق باشینا آپاریب یودوم.

بایرام هله یوخودا ایدی. بو آندا قویون سوروسونون ایچیندن بیر کئچی آیریلیب چؤله طرف حرکت ائدنده سورونون هامیسی اونون دالینجا یولا دوشدو. من درحال بایرامین چوماغین گؤتوروب سورودن آیریلان قویونلاری گئری قایتاردیم. بایرام بو سس-کویه یوخودان اویاندی. گؤزلرینی آچان کیمی گونشین گؤیده هاردا اولدوغونو معیّن‌لشدیریب:

- واخت کئچیر، قویونلار آجییبلار. حیوانلاری ده‌برتمک لازمدیر. دئیب چوماغینی الینه آلیب داغارجیغینی دالینا آتدی. آیریلاندا دئدی:

- سن بو گون اولماسایدین بو قدر راحات یاتیب یورغونلوغومو آلا بیلمه‌یه‌جکدیم.

اونونلا وداعلاشیب کنده طرف یولا دوشدوم. توی گونو یاخینلاشدیقجا ائویمیزه گلیب گئدنلرین سایی آرتیردی. بو گون آنام قونشولارین کؤمه‌گیله ائویمیزین دیوارلارینا و تاواندا اولان قارا قورواملاری تمیزله‌ییردی. خالالاریم حیه‌طین او باش- بو باشینا گئدیب گمکله اللرینده‌کی سوپورگه ایله هر یئری سوپورووردولر. بیر نئچه نفر ده دیوارلارا یاپیلان تزه‌کلری یئرینه‌دن قوپاریب قارا لکه‌لری سورتوب آغاردیردیلار. دامبارانلی لیلا دا ایشله مشغول ایدی. او، فاطمانین داییسی آروادی ایدی. منی گؤرن کیمی ارکیانا گوله- گوله اوجادان ئدی:

- هئچ معلوم‌دورکی، هارداسان؟ خالقین آروادلاری سحردن بورادا ایشله‌مکدن ال آیاقدان دوشوبلر. سنین گرک بوردا نوغولون، کیشمیشین، بادامین آیاق گؤتوروب یئریسین. آمما بیز هئچ نه گؤرموروک.

دامبارانلی لیلا هامی ایله بو جور ایدی. آرواد، کیشی اونا فرقی یوخ ایدی. هر کیم ایله سؤزو اولسایدی کندین اورتاسیندا دایانیب قوللارینی اؤلچه-اؤلچه اوجادان سؤزونو دئیردی. هئچ کیمدن چکینمزدی. کندین کندخداسی اونونلا دانیشماقدان چکینردی. ایندی من ده لیلانین حاقلی اولدوغونو گؤروب؛

- لیلا خالا سن حاقلی‌سان، باش اوسته، دئدیم و بیر باش "خاورین" ائوینده‌کی دوکانینا گئدیب نوغول و کیشمیش آلیب گتیردیم. آمما بادامی یوخ ایدی. بو واخت فاطما یادیما دوشدو. دایانمایيب یولا دوشدوم. آناسی هاجرخانیم منی قارشیلاییب:

- وی سن آللاه هارداسان بس، سکینه‌نی سنین دالینجا گؤندرمیشدیم کی، ناهارا گله‌سن بیزه. خبر گتیردی کی، گئدیبسن چؤله.

- هه، گئتمیشدیم صده‌ره‌یه، زحمت چکدیگینیزه چوخ راضییام.

فاطما ائوده ایدی. منیم سسیمی ائشیدیب ائشیگه چیخیب منی گؤرن کیمی سالام وئرندن سونرا دوز اوتاقلارینا طرف گئتدی. اونون یوخاریداکی جه‌فته‌سینی آچیب منی اوتاغا دعوت ائتدی. اونون یاناقلاری قیزارمیشدی. خبر آلدیم:

- ایندی تویوموزون باش توتاجاغینا اینانیرسانمی؟

- اینانیرام، دئیب علاوه ائتدی: آخی منده نه گناه واردیر؟ آتان تویوموزا او قدر مانعه‌لر تؤره‌تدی کی، آدامین اینانماغی گلمیردی. آمما ایندی گؤرورم کی، هجران سونا چاتیب. ایندی بیلیرم کی، بیزیم ده باشقالاری کیمی ائویمیز، ائشیگیمیز اولاجاقدیر.

فاطما بو سؤزلری دئییب باشینی سینمه دایادی. من اونون تیتره‌دیگینی حسّ ائتدیم. باشینی سینه‌مدن قالدیریب گؤزلرینه باخدیم. فاطمانین کیپریکلری ایسلانمیشدی. سببینی خبر آلدیم. او منه جاواب وئرمه‌دن یئنه باشینی سینمه سؤیکه‌دی. سونرا منه باخیب دئدی:

- من سنین اؤره‌گینین چیرپینان سسلرینی ائشیدیرم.

من تله‌سیک حالدا دئدیم:

- او ائشیتدیگین سسلر منیم سینه‌مده چیرپینان اؤز قلبینین سسلریدیر.

فاطما منیم باشیمی اؤز اؤرگینه طرف آپاردی:

- سن ده منیم اؤرگیمه باخ گؤر دؤیونورمو؟

من دقتله قولاق آساندان سونرا جاواب وئردیم:

- من ده سنین سینه‌نده اؤز قلبیمین سسلرینی ائشیدیرم.

بئله‌لیکله بیر ساعاتدان سونرا فاطمادان آیریلدیم. گون باتماغا آز قالیردی. آنام و اونا کؤمک ائدن قونشولار ایشلرینی قورتارمیشدیلار. ائو یاراشیقلی گؤرونوردو. آتام سحرچاغی مئهربانا گئتمیشدی. هله ده قاییتمامیشدی. او الیندن گلنی اسیرگه‌میردی. هر یئرده توی صحبتی اولاندا؛ "ائله بیر توی توتاجاغام کی، آلان‌بیراغوش ماحالیندا تایی

اولماسین"، دئییردی. آتام دوغرو دئییردی. او، شهرت سئون اولدوغونا گؤره هر ایش گؤرسه‌یدی اعلاسینی گؤره‌ردی. خینایاخدی گونونه ایکی گون قالیردی. ایشلر اؤز قایداسیله گئدیردی. آذان سسی اوجالاندا آتام مئهریباندان قاییتدی. ایکی اولاغا چاتیلمیش یوکلری آچیب بیر طرفه قویدوق. بونلارین هامیسی توی لوازماتی ایدی. دویو، ات ایسه صاباحا قالمیشدی. اطراف کندلردن دعوت اولونمالی قوناقلارین ائلچیلری تعیین اولونموشدو. سککیز کنددن چاغیریلان قوناقلارین سیاهیسی حاضر ایدی. آتام چوخ جاوانلارین تویونا رهبرلیک ائدیب یولا سالمیشدی. ایندی اؤز اوغلونون نؤبه‌سی اولدوغونا گؤره داها دا اؤزونو گؤسترمک ایسته‌ییردی. او بو ایشلرین هامیسینی تک باشینا گؤرموردو. هر ایش دالینجا بیر نفری گؤندرمک ایسته‌سئیدی، ایکی نفر حاضر اولوردو. بونا گؤره ده هئچ بیر ایش یئرده قالمیردی. آتامین فقط منیمله ایشی یوخ ایدی. توی مقامیندا منه ایش بویورماغی یادیما گلمیر. ائرته‌سی گون اطراف کندلره قوناق چاغیرماغا گئدن ائلچیلر ائومیزده حاضر ایدیلر. قرارا آلینمیشدی هر کنده بیر ائلچی گؤندریلسین. یازیلی دعوتنامه‌لر هر کندین آغ‌ساققالی‌نین آدینا یازیلمیش و او کنددن چاغیریلان قوناقلارین آدلاری قید اولونموشدو. بئله‌لیکله ائلچیلر کلله قندلری، یون جورابلاری خورجونا قویوب یولا دوشموشدولر. ائرته‌سی گونو خینا یاخدی آخشامی ایدی. بو آخشاما فقط اؤز کندلیلریمیز و یاخین قوهوملاریمیز دعوت اولونموشدولار. بیزیم کندیمیزده خینایاخدی آخشامی‌نین مراسیمی بئله ایدی: به‌ی، ساغدیش و سولدوش قوناقلارین حضوروندا حاضر اولوب تعیین اولونان یئرده آیاق اوسته دایانیرلار. بوندان سونرا تامام ایشلر کندین دللگی‌نین عهده‌سینده اولور. دللک اوچ عدد شمع یاندیریب به‌یین، ساغدیشین سولدوشون الینه وئریر. بو آندا قوناقلاردان بیر نفر دیللەنیر:

– قایدا بودورکی، هر کس ساغدیش اولسا به‌یین خیرینه پول وئرملیدیر. ایندی ساغدیش دئسین گؤرک نه قدر پول وئریر؟

ساغدیش مثال اوچون " بئش تومن"، دئییر. باشقا بیر نفر؛ "من آلتی تومن تقدیم ائدیرم"، دئییب، اؤز اوغلونا یا باشقا بیر جاوانا امر ائدیر:

– گئت ساغدیشین الینده‌کی شمعی تحویل آلیب اؤزون ساغدیش دایان.

بئله‌لیکله رقابت باشلانیر و هر کیم آرتیق پول وئرسه، ساغدیش اولور. بو آندا دللک به‌یی ساغدیشی و سولدوشو اوتورماغا دعوت ائدیر. ائرته‌دن حاضر اولموش خینانی دللگه وئریرلر. دللک خینادان بیر مقدار گؤتوروب به‌یین ساغ اووجونا قویور. به‌ی اووجوندا اولان خینانی ساغ چیگنی‌نین اوستونه آپاریر. به‌یین آرخاسیندا دایانمیش جاوانلار یا اوشاقلار به‌یین الینده‌کی خینانی قاپیرلار. بو خینا قاپما اوچ مرتبه تکرار اولور. سونرا دللک به‌یین اگنینده‌کی پالتارلاری سویوندوروب به‌یلیک پالتارلارینی گئیندیرمگه باشلاییر. به‌یین کؤینه‌گینی دگیشدیرنده دللک دئیر:

- منیم انعامیمی وئرین، یوخسا به‌یین کؤینه‌گین دگیشدیرمییه‌جه‌گم.

بئله‌لیکله دللگه خلعت وئریب اونو راضی سالیرلار. به‌یین به‌یلیک پالتارلارینی گئیندیرندن سونرا به‌ی، ساغدیش و سولدوش اللرینده شمع آیاق اوسته دایانیرلار. سونرا مجلسده اولان عاشیق به‌یی تعریفله‌مگه باشلاییر:

خونچایا دوزموشم نوغولنان بادام
تویونو ائیله‌رم اؤرکدن شادام
ساغ اولسون مجلسه ییغیلان آدام
گؤروم آی به‌ی تویون مبارک اولسون
ساغدیشین، سولدوشون ائلین وار اولسون.

بئله‌لیکله عاشیق تویون اداره اولونماسینی الینه آلیر. به‌یین قارداشلاری، باجیلاری و دوست-آشنالاری به‌یین قاباغیندا اویناماغا باشلاییرلار. مجلس قورتاراندان سونرا کندین جاوانلاری گئجه یاریسینا قدر به‌ی و گیزیر اویونونا مشغول اولورلار. منیم "خینایاخدی" گئجه‌م ده یوخاریدا یازدیغیم منوال ایله حیاتا کئچدی. ائرته‌سی گون توی گونو ایدی. کیچیک کندیمیزده جانلانما وار ایدی. حیه‌طیمیز گئنیش اولسا دا قورولان اوجاقلارین، آسیلان قازانلارین و گل-گئدین الیندن یئر دارلیق ائدیردی. اطراف کندلردن گلن قوناقلار یوللاردا گؤرسنمگه باشلادی. بو قوناقلارین چوخو آت ایله گلیردیلر. بیزیم ایکی بؤیوک ائویمیز، بیر اوتاغیمیز وار ایدی. ائولرین بیری کندلردن گلن قوناقلارا تعیین اولونموشدو. بیری ده اؤز کندلیلریمیز اوچون. باهارین ان صفالی چاغلاری ایدی. هاوا

لطافتلی و اؤره‌گه یاتان ایدی. بیراغوش داغلارینین اوستونو آغ ایپک کیمی قوجاقلایان مئه یاواش-یاواش داغلارین اتکلرینه ائنمکده ایدی. کؤوشنیمیزده گؤزه گؤروکن تپه‌لر یاشیل دونا بورونموشدو. بو یاشیللیقلارین آراسیندا قیرمیزی خالی کیمی یئره دوشنمیش لاله‌لر باشلارینی آشاغی سالاییب اوتانجاق قیرلار کیمی یئره باخیردیلار. بئله بیر زاماندا قوناقلار قاپیمیزدا آتدان دوشوب ایچه‌ری گیریردیلر. حه‌یطده قورولان اوجاقلارین اوستونده‌کی دویو و خوروشون عطری هامینین اشتهاسین آچیردی. او زامانلار آذربایجان کندلرینده معیشتین آغیرلیغیندان خوروش پلو باهالی خؤرک اولدوغوندان عمومیت تاپمامیشدی. بیز او زامانلار نوروز بایرامیندان، نوروز بایرامینا پلو اوزو گؤزرردیک. آمما حیفلر اولسون توی گونونده موسیقی‌دن، چالغی آلتلریندن، حتی عاشیق‌دان بئله خبر یوخ ایدی. سببی ده بو ایدی کی، عمیم و آتامین عمیسی اوغلانلاری تویدا حاضر ایدیلر. اونلار منبر اهلی اولدوقلارینا گؤره موسیقی ایله راضی‌لاشمامیشدیلار و فقط آغاعلی آدلی آتامین باکی دوستلاریندان مئهربیاندا یاشاییردی. اونو دعوت ائتمیشدی. آغا علی‌نین اوقدر گؤزل سسی و مغنّیلیک مهارتی وار ایدی. تمام قولاق آسانلاری حیرتده قویموشدو. او اطراف کندلردن گلن قوناقلارین ایچینده یوخ، بلکه اونلاردان آیری اؤز کندلیلریمیزین آراسیندا آواز اوخوماغا مشغول ایدی. آیری طرفه سس گئتمه‌سین دئییه قاپیلاری باغلامیشدیلار. نهایت او گون ناهار واختی چاتمیشدی.گلمه‌میش قوناق قالمامیشدی. آشبازلار ناهار چکمه‌یه باشلامیشدیلار. سفره‌لر آچیلمیش قاتیق، قایماق پئندیر و باشقا لوازمات آرایا دؤشنمیشدی. باکی‌دان گتیردیگیمیز نیکولای چینی قابلاردا خروشت پلو چکیلیب قوناقلارین حضورونا گئدیردی. آشبازلارین باشلاری قاریشیب و اؤزلرینی ایتیرمیشدیلر. بایرام دا بو گون اؤز یئرینه باشقاسینی چؤله گؤندرمیشدی. ایندی آیاق آداملارینین بیری اولموشدو. باشقا کندلردن گلن قوناقلار یئمه‌یه باشلامیشدیلار. ایندیده اؤز کندلیلریمیز اوچون خؤره‌ک داشینیردی. بیر ساعاتدان سونرا خؤره‌ک یئمه‌میش آدام قالمامیشدی. هامی چای صرف ائله‌ییردی. حاجی عزیز قوناقلارین ایچینده یوخاری باشدا ایله‌شمیشدی. او اطرافا گؤز گزدیریب دئییه‌جه‌گی سؤزلرین واختی چاتدیغییی بیلیب سؤزه باشلادی:

- بیز هامیمیز بو گون آغا میرحسنین دعوتی ایله اؤز آغازادەسینین تویونا جمع اولموشوق. دوغرودان دا آغا میرحسن بیزلری دعوت ائتمکله هامیمیزا افتخار وئریبدیر. ایندیه کیمی بو ماحالدا مثلی گؤرونمەین پذیرالیغی بیزدن عمله گتیرمیشدیر. چون آغا میرحسن سخاوتلی بیر آغادیر و بوردا اوتورانلارین ایچینده اونون چؤرەگینی کسمەین آدام آز تاپیلار. بونا گؤرەده بو توی گونونده من بو پوللاری بەیه شاباش ائدیرم:

- آغای حاجی عزیز ایرمی تومان آللاه برکت وئرسین، آللاه اوغلانلارینا توی قسمت ائلەسین.

چون هامی بو مسئلەدن آگاه ایدی. بیر بیر شاباش وئرمەیه باشلادیلار. کندخدا مشهدی جلیل ده شاباش وئرنلری آدلاری ایله چاغیریب وئردیگی مبلغلری ده بیان ائدیردی. کندلردن گلن قوناقلاردان سونرا نؤبه اؤز کندلیلریمیزه یئتیشدی. کندلیلریمیزین وئردیکلری مبلغلر آز ایدی. هر ائودن بیر نفرین وئردیگی شاباش بئش تومن، اوچ تومن یا ایکی تومن ایدی. بئلەلیکله گون اورتادان اوچ ساعات گئدنده بو مراسم قورتاردی. قوناقلارین بعضیلری آتلارینی مینیب گئتدیلر. بعضیلری ایسه گلین گلمک مراسیمینده اشتراک ائتمک اوچون قالدیلار. گلین گلنده بیز دامدان آلما آتمالی ایدیک. آممما او زامانلار ایلین بو واختیندا باهارین اورتاسیندا آلما هاردا ایدی. بعضیلری تکلیف ائتدیلر کی، آلما عوضینه قنددن استفاده اولونسون. من بونا راضی اولمادیم. مئهربیان دوکانلارینی بیر-بیرینه ووراندان سونرا بیر باتمان کئچن ایلدن قالان قاراداغ ناری آلدیم. بو نارلار قوروموش اولسالار دا بؤیوک ایدیلر. دقیقەلر اؤتدوکجه زنیم صبریم آزالیردی. کیشیلرین مجلسینده ساکتلیک اولسا دا فاطماگیلین ائولرینده آروادلارین چالدیغی قاوال سسی کندی باشینا گؤتورموشدو. منی ده سئویندیرن بو ایدی. بونا گؤره ده تامام فیکریم اوردا قالمیشدی. بیلمک ایستەییردیم کی، فاطما ایندی نه حالدادیر. گون چوخدان أگیلمیشدی. کند اهالیسی و قوناقلار شریف دیکینه طرف ائویمیزین قاباغینا یئغیلیردیلار. گون باتانا یاخین گلین گلەجکدی. من بو چاغی عؤمرومون ان تاریخی، و فرحلی چاغی حساب ائدیردیم. کندیمیز زنگیلاباد هیجان ایچینده ایدی. کندین تامام کیشیلری، قادینلاری، اوشاقلاری اؤز ائولرینی ترک ائدیب قاپیلارینی باغلامیشدیلار. هاوا

صاف کؤنوللر شفاف ایدی. ساوالانین باشینداکی چیسگین دومانلار اؤز یئرلرینی گونشین ساری تئللرینه تاپشیرمیشدی. آجی چایین ان داشقین واختی ایدی. دفعه‌لرله کناریندا اولدوغوم، دفعه‌لرله سولاریندا چیمدیگیم بو چای اؤز اته‌کلرینی اطرافا یاییب، بیزیم ائوین کناریندان کئچنده سانکی منه سالام وئریب تویومدا شرکت ائتمک ایسته‌ییردی. منیم آجی چای ایله دوستلوغوم اوجوز قیمته باشا گلمه‌میشدی. سؤزلریمین شاهدی، ایزی ایندی ده اونون کناریندا قالان قوردوغوم اوجاقلار و قالادیغیم تونقاللاردیر . بو آندا کندیمیزین آلتیندان اؤتوب کئچن "باغری قارا" قوشلاری نظریمی جلب ائتدی. اونلارین بو حرکتلری منی سارسیتدی. آه، آمان اونلار نغمه‌لریله جاواب وئردیلر:

- بیزه تله قوردوغون گونلر یادیندان چیخیبدیرمی؟

آه، یئنه دونیا گؤزلریمده قارالدی:

- ای بو تورپاغین سئویملی قوشلاری!

ائله بیل اونلار منیم سؤزلریمی ائشیدیب گناهلاریمی باغیشلامیشدیلار. قوشلار هاوادا دؤور ووروب یوللارینی کندیمیزین اوستوندن سالدیلار.

فاطماگیلین ائولریندن گلن قاوال سسی گئتدیکجه اوجالاندا منی طبیعتین قوینوندان آییردی. گون باتماغا آز قالمیشدی. گلین ائولریندن چیخیب بؤیوک قادین دسته‌سیله کوچه‌یه آددیم قویموشدو. من ائله بیل فاطمانین آتدیغی آددیملارین سسینی ائشیدیردیم. او بیزیم ائوه یاخینلاشیردی. بو گلیش تاریخی بیر گلیشه بنزه‌ییردی. چکدیگیمیز هجرانلارین یارالاری ساغالماقدا ایدی. کند اهالیسی، قوناقلار کوچه قاپیمیزین آغزیندا شریف دیکینین دؤشونده جمع اولموشدولار. هامی به‌یین، ساغدیشین، سولدوشون آلما آتماسینی گؤزله‌ییردی. قادینلار قاوال چالا- چالا کوچه قاپیمیزا یاخینلاشیردیلار. فاطمانین باشینداکی آغ اؤرتوک اونون جمالینی گؤرمه‌یه قویموردو. دسته، کوچه قاپیمیزدان حیه‌طه وارید اولاندا من، ساغدیش و سولدوشوملا نردبان ایله داما چیخماغا باشلادیق. آلما توتماغا ییغیشانلارین سس- کویو اوجالدی. اونلار بیزی آدیمیزلا چاغیریب دئییردیلر:

- بورا آت، بورا آت!

آلمالار دال- با- دال آتیلماقدایدی. آلمالاری یئره دوشمگه قویمـوردولار. مـن کنـدلردن گلن قوناقلاری دا نظرده توتموشدوم. ایسته‌ییردیم اونلار دا بـی‌نـصیب اولماسـینلار و بـو تویون خاطره‌لری یادلاریندا قالسین. نهایت ایگیرمییه یاخین آلما آتیلیـب قورتـاردی. بـو زاماندا ائو قاپیمیزین آغزیندا دایانان گلین ایچرییـه داخـل اولـدو. بیـز دامـدان حـه‌یطـه دوشدوک. آمما ائومیزده چال چاغیرمـاق یئنـی باشلانمیـشدی. اطـراف کنـدلردن گلـن قونـاقلار گئتمـه‌یـه حاضرلاشـیردیلار. مـن سـاغدیش و سولدوشـوملا ائـولرین بیرینـه چکیلدیک بیر آز سونرا کندین جاوانلاری دا بیزه قوشولدولار.

آتامین دوستو آغاعلی مئهریبانا قاییتماق ایسته‌ییردی. آتام اونون گئتمه‌ییـنه مانع اولوب دئمیشدی:

- هارا گئدیرسن تویوموز هله بوندان سونرادیر.

آغاعلی بیز اولدوغوموز ائـوه وارد اولانـدا جـاوانلارین کئفـی سـازالدی. آتـام آغـاعلی‌نـی اوخوماغا دعوت ائتدی. آغاعلی اوشاق‌لیق واختینـدا آتـا- آناسـیله بـاکی‌یـا گئتمیـشدی. ی‌ئددی یاشیندا مکتبه گئدیب درس اوخوماغا باشلامیشدی. نئچه ایلدن سونرا معلملری اونون گؤزل سـسی اولـدوغونو بیلیـب موسـیقی مکتبینـه گؤنـدریر و بیـر مغنّـی کیمـی تانینماغا باشلامیشدی. ایرانلی اولدوقلارینا گؤره ۱۹۳۸- نجی ایلده ایرانـا قایتمیـشدیلار. ایندی او بیزیم آرامیزدا ایدی. آتام آغاعلینی اوخوماغا دعوت ائدنـده او قـاوال ایـسته‌دی. قاوال حاضر اولانـدان سـونرا موغاماتـدان اوخوماغـا باشـلادی. مـن او زامـانلار موسـیقی هاوالارینی بیلمیردیم. فقط اونو بیلیردیم کی، آغاعلی‌نین سسی به‌مه قالخاندا، جـه- جـه ووراندا آروادلار توی مجلیسینی بوراخیب کیشیلر مجلسینین قاپیـسینا ییغیلیـب تاماشـا ائدیردیلر. کندلیلریمیز آغاعلینین اوخوماق خبرینی ائشیدیب توی مجلسینه طرف آخیب گلمکده ایدیلر. بیر آزدان سونرا ائوده اوتورماغا یئر قالمامیشدی. بئله‌لیکله تـوی مجلـسی گئتدیکجه قیزیشیردی. جاوانلار اوقدر هیجانا گلمیشدیلر کی، اؤزلـری ایـستر ایـسته‌مـز آیاغا قالخیب اویناماغا باشلاییردیلار. بیزیم کندین جاوانلارینین چوخـو او تایـدان گلمـه اولدوقلارینا گؤره اونلاری اویناماقدان ساخلاماق اولموردو. گئجه یاریسینا یـاخین ایـدی. مجلسده اولانلار یاواش-یاواش داغیلیـردیلار. بیـر آزدان سـونرا بیـز بـئش یـا آلتـی نفـر

قالمیشدیق. آروادلارین مجلسینده چال چاغیردان خبر یوخ ایدی. سحردن آخشاما قدر گورولدایان قاوالین سسی کسیلمیشدی. بئله معلوم اولوردو کی، آروادلارین چوخو اؤز ائولرینه قایتمیشدیلار. خالقین تویو قورتارمیشدی. آمما منیم تویوم هله آرخادا ایدی. من ساغدیش و سولدوشوملا صحبت ائدیردیم. بو آندا بیر نفر قاپینی آچیب اشاره ایله منی چاغیردی. آیاغا قالخیب قاپییا طرف گئتدیم. ائشیگه چیخاندا دامبارانلی لیلانی گؤردوم (دامباران کند آدی‌دیر و لیلا او کنددن بیزیم کندیمیزه اره گلمیشدی). ایندی فاطمانین یئنگه‌سی ایدی. او منی گؤرن کیمی قولومدان توتوب اوتاغیمیزین قاباغیندا اولان قهوه‌خانانین قاپیسینی آچیب تئز اولون دئییه منی ایچری ایته‌له‌دی. قهوه‌خانادان اوتاغا قاپی وار ایدی. قاپینی آچیب ایچری داخل اولاندا فاطمانی آیاق اوسته دایانیب قاپییا باخدیغینی گؤردوم. آه، آرزوسون چکدیگیم گون اؤنومده ایدی. او منی گؤرن کیمی ده‌جل اوشاقلار کیمی قوینوما آتیلدی. فاطما ایندی منی دوز کیمی یالاماغا باشلامیشدی. من لال آداملار کیمی دئمه‌یه سؤز تاپا بیلمیردیم. دیللریمیز قاپانمیشدی...

بو لال ترانه‌لردن دوغان ترنملر آرزولاریمی اوخشایاراق صاباحکی یوللاریما گول سپیردی. سئوگیلیمین شانه چکیلمیش شلاله تئللرینین عطرینده غرق اولماق خیالی خاطرمدن اؤتدوکجه، دقیقه‌لری سایا- سایا آرخادا قویوب، علوییت عالمینه اوچماقدا ایدیم.

طبیعت منه حیات ترانه‌سی اوخویوردو. دؤرد ایللیک هجرانین سرت بوزلو قایالاری گؤزلریمین اؤنونده شمع کیمی اریییب یوخا چیخدیغینی گؤردوکجه، قارانلیق گئجه‌لردن سونرا گونشین دوغولدوغونو گؤروب تسکینلیک تاپیردیم.

ائویمیزین ایچیندن گؤرونن و هر گون سالام وئردیگیم ساوالان داغی شاد گؤرونوردو. او اؤز اوغلونون توی گونونده گؤیلر صاف اولسون دئیه قارا بولود لکه‌لرینی چاغیریب اؤز آرخاسیندا گیرلتمیشدی.

قیرمیزی و ساریا چالان هرده‌لردن باش آلیب گلن آجی چایین لئهلی سولاری دورولموشدی. بو چایین قیراغینداکی قیزلار بولاغی هر گون یولچوسو اولدوغو فاطمایا گؤز آیدینلیغی وئریردی.

منیم قدر آیدین گئجه‌لرده اولدوزلارلا دانیشان آز تاپیلار. هر آخشام فاطمانین گؤروشوندن قاییدانداا اونلارلا حدیندن آرتیق راز نیاز ائتدیگیم چاغلار یقین کی، یادلاریندان چیخماییبدیر. آخی اولدوزلار دا وفالی انسانلار کیمی اولورلار. انسانلارین وفاسیزی تاپیلار، آمما اولدوزلارین هئچ بیرینه وفاسیز دئمک اولماز. سن اونلاری آختارماق ایسته‌سن معین واختدا اؤز وعده‌گاهیندا تاپا بیلرسن. ایندی من اولدوزلاری، اولدوزلار دا منی تانی‌ییریق. هر کس منیم گؤزلریمین ایزینی آختارماق ایسته‌سه اونو اولدوزلارین آراسیندا تاپا بیلر. او دا منیم بخت اولدوزومدور. من یئر اوزونده اؤز دوستلاریما وفالی اولدوغوم کیمی، بخت اولدوزوم دا آسمانداکی اولدوزلارا وفالیدیر. ایندی اونلار منیم بو شنلیک گونومده سئوینجله دولو هیجانلی گؤزلرینی بو کیچیک کندیمه دیکیب منی آلقیشلاییرلار.

ناکام عاشقلر درد اهلی اولارلار. قوی اونلار منه حسد آپارماسینلار. من ده اونلار کیمی واختیندا دردلی اولموشام. درد غم ایله سئوینج ائکیز دوغولماسایدی، حیاتین معناسی اولمازدی. دونیادا هئچ کیم ناکاملیغی سئومیر. بونو دا بیلمک لازیمدیر کی، ناکاملیق اولماسایدی کاما یئتیشمگین دادی بیلینمزدی. سئوینج، شادلیق تام معنادا عطا اولونمالی بیر شئی اولسایدی، من اؤز شادلیغیمین یاری قسمیتنی بیر گول دسته‌سی کیمی ناکاملارا هدیه گؤنده‌رردیم. قوی اونلار دا منیم شنلیک گونومده شرکت ائده بیلسینلر.

کندیمیزین اورتاسیندا کندخدا جلیلین قاپیسیندا تک تنها بیر سؤیود آغاجی وار ایدی. بو آغاج اولماسایدی کندیمیزین اوستوندن اؤتوب کئچن قوشلار دینجلمکدن اؤته‌ری بیر یئر تاپا بیلمزدیلر. بو سؤیود آغاجی اولماسایدی کندیمیزده قوشلارین اؤتن نغمه‌لرینی هئچ کیم ائشیتمزدی. ایندی بو گون نغمه دئیین قوشلارین سایینین چوخلوغوندان بو سؤیود آغاجی بار گتیرن آغاجلار کیمی باشینی آشاغی ایمیشدی و کندین بو تاریخی تویونا تبریک دئییردی. من اؤز عؤمور طالعی‌مین دفترینی واراقلایارکن گردک اوتاغینین قاپیسینی ووردولار:

- تئز اولون باشدان دوشون. خالق آخی سیزی گؤزله‌ییر!

بو سس فاطمانین یئنگه‌سی دامبارانلی لیلانین سسی ایدی. آخی یئنگه هاردان بیلئیدی بیز باشدان دوشموشدوک. ایندی ایسه من فاطمانین دریا رنگینه چالان ماوی گؤزلرینده اوزمک ایسته‌ییردیم. آخی یئنگه هاردان بیبئیدی فاطما بو شیرین گئجه‌نین رؤیالاریندا غرق اولوب، ایپک قاشلارینین آلتیندا کی کیپریکلری خومارلانا- خومارلانا وصال موغاماتی‌نین ساری تئللرینده رقص ائدیردی. ایندی من واختی اولسا دا بو شاعرانه گئجه‌نی ترک ائتملییدیم. بیر آزدان سونرا آروادلارین چالدیغی قاوالین سسی قارانلیق گئجه‌نین باغرینی یارا- یارا شریف دیکینی آشیب اوزاقلارا یاییلیردی. بو سس مدنیّتیمیزین انسانلیق نجابتیندن دوغولان و اؤز عنعنه‌لرینه صادق قالانلارین سسی ایدی. بو سس عهد پیمانینا وفالی قالانلارین و اؤز نفسینین اؤنونده پولاددان حصار چکیب دؤزنلرین سسی ایدی. بئله اولماسایدی، شنلیک قوروب، توی توتماغین معناسی دا اولا بیلمزدی. بیر آزدان سونرا یئنه فاطمانین یانینا قاییتدیم. باخیشلاری یئنه معنالی ایدی. فاطما ایله منیم باره‌مده کندیمیزده چوخلو شایعه‌لر یاییلمیشدی:

"اونلار تویلارینی چوخدان ائلییبلر. ایندی توی توتماغین نه معناسی واردیر"، دئینلرین سهو ائتدیکلری آرتیق بللەنیردی. ایندی فاطما مغرور و دؤیوشلردن فاتح چیخان سرکرده‌لر کیمی قارشیمدا دایانمیشدی. فاطما منیم الیمدن توتوب یئره اوتورماغا دعوت ائدیب دئدی:

- من نئچه گوندور گئجه‌لر یاتا بیلمه‌میشم. حتی خینایاخدی گئجه‌سی ده، سحره کیمی یوخوم آپارمایب. ایندی ده بیلیرم یوخوم آپارمایاجاق. گل بیر ناغیل دانیش، قوی کئچن گئجه‌لرین یورغونلوغو جانیمیزدان چیخسین. آخی سنین ناغیل دانیشماغین منه آنا لایلاسیندان دا شیرین گلیر. من فاطمانین گؤزلرینه باخا- باخا دئدیم:

- منیم فاطمام! ناغیللارین هامیسی افسانه‌دیر. آمما بیر حقیقی ناغیل واردیر. او دا شاهدی اولدوغوموز و اونونلا یاشادیغیمیز اؤز عشقیمیزدیر. بو دؤرد ایللیک عشقی اؤز خاطریندن کئچیرسن یوخون گلمزمی؟

فاطما سالینمیش یئرین ایچینده اوزانیب اللرینی باشینین آلتینا قویوب دئدی:

- یوخ، اؤز عشقیمیزی دوشونندە هیجان بوتون حسّلریمی اؤز قوینونا آلیر. بئله بیر زاماندا یوخودان صحبت گئده بیلرمی؟ سن منیم خاطریمه همین او افسانه دئدیگین ناغیللاردان دانیش.

من درین فیکره گئدندن سونرا ایندیه قدر فاطمایا دانیشمادیغیم بیر ناغیلی باشلادیم: قدیم زامانلاردا سلیمان آدلی بیر شاه وارمیش. بو شاه دونیادا اولان بوتون حیوانلارین دیلینی بیلرمیش. بیر گون سلیمان شاه اؤز قوشونو ایله گئدنده گؤزلری یول کنارییندا، بیر قاریشقایا دوشور. سلیمان شاه خبر آلیر:

- آی قاریشقا، نه اوچون داشین اوستونده دایانیبسان؟

قاریشقا جاواب وئریر:

- سنین کیمی دونیایا گلیب- گئدن سلیمانلاری سایماقدان اؤترو.

سلیمان شاه تعجب ائدرک سوروشور:

- مگر منیم کیمی دونیایا نئچه سلیمان گلیب گئدیب؟

قاریشقا دئییر:

- سنینله یئتمیش بئش سلیمان دونیایا گلیب گئدیب.

سلیمان شاه خبر آلیر:

- سن بونو هاردان بیلیرسن؟

- باشیمین یئکه‌لیگیندن.

- باشینین یئکه‌لیگین هاردان بیلک؟

- قارنیمین نازیکلیگیندن.

- قارنینین نازیکلیگین هاردان بیلک؟

- قناعتیمدن.

- قناعتینی هاردان بیلک؟

قاریشقا سلیمان شاها باخیب دئییر:

- من بیر بوغدا ایله یئددی ایل دولانارام.

سلیمان شاه جدی حالدا دئییر:

- قاریشقا، من سنی امتحان ائده‌جه‌یم. سؤزون دوغرو اولسا هر نه ایسته‌سن سنه وئره‌جه‌یم، دوغرو چیخماسا منیم آغیر مجازاتیمی گؤزله.

دئییب امر ائدیر قاریشقانی بیر قوتونون ایچینه سالیب اؤزلری ایله آپاریرلار. بو قضیه‌دن یئددی ایل کئچیر. بو احوالات سلیمان شاهین یادینا دوشور. امر ائدیر قوطویا سالینمیش قاریشقانی گتیریرلر. سلیمان شاه قوطونون آغزین آچیر. باخیب گؤرور کی، قاریشقا بوغدانین دؤرددە اوچ قسمتینی یئییب بیر قسمتی قالیب. سلیمان شاه قاریشقادان خبر آلیر:

- قاریشقا سن دئییردین بیر بوغدا ایله یئددی ایل دولانارام. آمما ایندی بوغدانین بیر قسمتی‌ده قالیب!

قاریشقا جاواب وئریر:

- سلیمان شاه ساغ اولسون. من بونو بیلیردیم کی، سیز عیش، عشرت و سیاست آدامیسیز. احتیاط ائتدیم کی، ممکندور من سیزین یادینیزدان چیخام. اودور کی، قناعت ائله‌دیم.

سلیمان شاه دئییر:

- قاریشقا! سنین سؤزلرین دوغرو چیخدی. دئی گؤروم ایندی مندن نه ایسته‌ییرسن؟

قاریشقا سلیمان شاها تعظیم ائدیب دئییر:

- منیم سیزدن بیر تمنّا واریمدیر!

-او ندیر؟

قاریشقا دئییر:

-منیم تمنّام بودور کی، قاریشقا تایفاسیندان وئرکی آلمایین.

سلیمان شاه تأخیر ائتمه‌دن دئییر:

- بو گوندن قاریشقا تایفاسی وئرگیدن آزاددیر.

قاریشقا سئوینجک حالدا سلیمان شاها تعظیم ائدیب دئییرل

- سلیمان شاه ساغ اولسون سیز صباح تامام قوشونوز ایله منه قوناقسیز. ائرته‌سی گون قاریشقا اونلاری عمارتین داخیلینه دعوت ائدیردی. سلیمان شاه دروازه‌دن ایچری داخیل اولاندا قاریشقا دئدی:

- شاه ساغ اولسون بارماغینیزداکی اوزوگو وئرین. تشریف آپاراندا سیزه تقدیم ائده‌رم.

سلیمان شاه اوزوگونو قاریشقایا تحویل وئریب اؤز قوشونو ایله عمارتین داخیلینه وارد اولاندا حیرتده قالیر. اؤز-اؤزونه فیکر ائدیب دئییر:

- قاریشقایا باخ... دونیانین جاه جلالینی، جواهراتلارینی، داش قاشلارینی، آنتیک قیمتلی شئیلرینی بوردا گیزله‌دیب، منه دئییر قاریشقا تایفاسیندان وئرگی آلما.

خلاصه قاریشقا سلیمان شاهدان و اونون قوشونوندان یاخشی پذیرالیق ائدیب، اونلاری یولا سالاندا سلیمان شاه قاریشقادان اوزوگونو ایسته‌ییر. قاریشقا دئییر:

- سیزین اوزوگونوز قارشیداکی اوتاغین ایچینده‌دیر.

سلیمان شاه قارشیداکی اوتاغا وارد اولاندا اوردا یئتمیش بئش دنه اوزوگون شاهدی اولور. بو اوزوکلرین هامیسی بیر بویدا، بیر شکیلده ایدی و هامیسینین اوستونده سلیمان شاهین آدی یازیلمیشدی. سلیمان شاه تعجب ائده‌رک سوروشور:

- بو اوزوکلرین هانسی منیمدیر؟

قاریشقا جاواب وئریر:

- تفاوتلری یوخدور، هر هانسینی گؤتورسنیز فرقی یوخدور. من سیزینله یئددی ایل قاباقکی بیرینجی گؤروشوموزده دئمیشدیم کی، سیز دونیایا گلن یئتمیش بئشینجی سلیمان شاه‌سینیز.

بئله‌لیکله سلیمان شاه اوزوکلرین بیرینی گؤتوروب عمارتدن چیخاندا اوزونو قاریشقایا توتوب؛

-قاریشقا تایفاسی وئرگی وئرملیدیر، دئییب یولا دوشورلر.

قاریشقا سلیمان شاهین آردینجا باخا- باخا دئییر:

- من بیلیردیم کی، شاهلار اؤز عهدینه وفا ائدن دئییللر.

من بو افسانه‌نی فاطمایا دانیشدیقجا اونون گؤزلری گاه یومولور، گاه آچیلیردی. افسانه‌نین سون چاغلارینداایسه شیرین رؤیالارین ایچینده ایدی. منیم فاطمام یوخویا گئتمیشدی. من اونون یوخودا نه‌لر گؤردویونو بیلمیردیم. آممافاطمانین یاناقلارینین، دوداقلارینین و گؤزلرینین هردن آرام- آرام ترپنمه‌سیندن اونون یوخودا هانسی رؤیالارین دریاسیندا اوزدوگونو حسّ ایده بیلیردیم. هردن بیر صورتینده گؤرونن ملایم تبسملر و بو تبسمدن یاناقلارینداوجودا گلن و چوخ سئودیگیم بالاجا چوخورلاری گورنده سحره کیمی فاطمانین یانیندا اوتوروب بو منظره‌یه تاماشا ائتمک ایسته‌ییردیم. او، شیرین یوخویا گئتمیشدی. من ده اونون کناریندا اوزانیب رؤیالاریندا اوزمک ایسته‌ییردیم. بوآندا فاطما تیتره‌ین کیمی اولدو. جمالینداکی نارین تبسملر یوخا چیخدی. فاطما اوزونه جدی بیر حال آلمیشدی. من اونون بو حالتینه دوام گتیرمه‌ییب اوزومو یانا توتدوم. بیر آزدان سونرا من ده شیرین یوخودا ایدیم. سحر تئزدن یوخودان اویانداندا فاطما چادراسینی باشینا اؤرتوب اوتاقدان چیخماق ایسته‌ییردی. او اوزونو منه توتوب دئدی:

:ا- بو گون گؤرملی ایشیمیز چوخدور. حه‌یط-باجا پیس حالدادیر. ایسته‌ییرم حیه‌طه سوپورگه چکیب ساهمانا سالام.

من گئییینیب حیه‌طه چیخاندا فاطما حیه‌طی سولاییردی. او دوز دئییردی، حیه‌ط- باجا پیس وضعیتده ایدی. دونن آشبازلارین قوردوقلاری اوجاقلار، دؤره‌سینده اولان قاب-قاجاقلار هر طرفی بورواموشدو. فاطما منه اشاره ائدیب دئدی:

- سن بو اوجاقلاری، قازانلاری آرادان گؤتور، سوپورمگی ایسه منیم عهدمه.

بو آندا آتا-آنام دا ائودن چیخیب بیزه قوشولدولار. پراکنده اولان قاب- قاجاقلاری بیر یئره ییغماغا باشلادیلار. یاریم ساعاتدان سونرا حیه‌ط یاراشیقا دوشموشدو. فاطما حیه‌طی سوپورندن سونرا ساموارا اود سالیب دودکئشینی اوستونه قویدو. آنام بیزیم صبحانه‌سیز اولدوغوموزو بیلیردی. اودور کی، سفره‌نی اوتاغا آپاریب قایماقدان، کره‌دن دوزوب بیزی قهوه خانه‌یه دعوت ائتدی. فاطما حیه‌طی سولاییب، سوپوروب قورتارمیشدی. اوتاغا گلن کیمی بئلینه باغلادیغی چادرانی آچیب بیر طرفه آتدی. یئنه

ده آخشامکی کیمی جلوه‌لنمگه باشلامیشدی. من اونون سفره باشیندا اوتورماسینا چوخ تله‌سیردیم. آخی من فاطما ایله بیرلیکده ایندیه قدر سفره باشیندا اوتورمامیشدیم. بو ایلک دفعه ایدی، ایکیمیز بیر یئرده، بیر سفره‌دن چؤرک کسیردیک. من بو حالتی گؤرنده مغرور آداملار کیمی عائله قوروب مستقل شکیلده یاشاماغی حسّ ائدیردیم. چتینلیک چکسم ده اؤز آرزولاریما چاتیب و عؤمرومون آخرینا قدر فاطما ایله شن حیات سوروب خوشبخت اولاجاغیمیزی حسّ ائدیردیم. گله‌جکدن کیمین خبری اولا بیلر؟ هئچ کیمین خبری اولمادیغی کیمی منیم ده خبریم یوخ ایدی. مثل وار: سن سایدیقلارینی سای، گؤر فلک نه سایییر! نه ایسه ایندی آرزوسون چکدیگیم گون گلیب چاتمیشدی. فاطما ایله بیر سفره‌ده چؤرک کسیردیک. بیز سفره‌ده‌کی نعمتلره یوخ، بیر-بیریمیزه باخیر و بو باخیشلارلا گؤزلریمیزین بَکلرینده اولان اؤز شکیللریمیزی گؤروردوک. بئله آنلاردا فکر ائدیردیم، داها بوندان سونرا هئچ بیر قدرت بیزی بیر-بیریمیزدن آییرا بیلمز و بو محبت ایندیکی چاغلاریمیز کیمی قوجالیق چاغلاریمیزدا دا بیزی اؤز قوینونا آلاجاقدیر. ایندی تویوموزون ائرته‌سی گونو فاطما ایله من ایکیلیکده بیرگه حیاتیمیزین ایلک گونونو باشلامیشدیق.آممما من اونون بیر ایش دالینجا تلسدیگینی حسّ ائدیب سوروشدوم:

- دئیه‌سن تله‌سیرسن؟

او بلی دئییب سؤزونه دوام ائتدی:

- بیز حیه‌ط-باجانی ساهمانا سالدیق. ائولر ایسه قالیر، ممکندور قوناق گلسین...

من اونون سؤزونو کسیب دئدیم:

- قایدا بئله‌دیر کی، بیز اوچ گون گردکده اولمالییق. سن الینی آغدان قارایا وورمامالیسان.

فاطما تعجبله منه باخیب دئدی:

- نه دانیشیرسان. من بوردا اوتوروم آنان تک باشینا ائوده چالیشسین! ایشلری قورتاراندان سونرا یئنه سنین یانیندا اولاجاغام، دئییب اوتاقدان چیخدی.

او گئدندن سونرا اوتاغی بوش گؤروب داریخدیم. من ده اونون دالینجا ائوه گئتدیم. دوغرودان دا کئچن آخشامکی تویون تؤر-توکونتولری هله اؤزونو گؤسترمکده ایدی. فاطمانی ایشه مشغول اولان گؤروب، گزه- گزه کوچه‌یه چیخدیم. همیشه عاشقی اولدوغوم شریف دیکینه طرف یولا دوشدوم. ایندی یئنه ده کندیمیز آیاقلاریمین آلتیندا ایدی. کند ایچینده گؤرونن آداملار منی شریف دیکینده گؤروب اوزون مدت باخا- باخا کئچیردیلر. منیم نظریم اؤز حیه‌طیمیزده ایدی. دئییردیم بلکه فاطما گؤزومه گؤرونسون. بوندان قاباق اونو اؤز حیه‌طلرینده آختاریردیم. ایندی یادیما دوشدو کی، شریف دیکینه چیخاندان بویانا فاطمانین اؤز حیه‌طلرینه باخمامیشام. آخی فاطما دا باشقا قیزلار کیمی دوغما ائولرینی ترک ائتمیشدی. ایندی منلی، بیزلی اولموشدو. شرقدن اسن کولک ساچلاریمی اوخشاییردی. طبیعت اؤز یاشیل دونونو تپه‌لره، دوزلره سرمیشدی. باهارین بو چاغیندا یئرین آلتیندا، اوستونده، گؤیلرینده، بوتون جانلیلار سرمست ایدیلر. قانادلی بؤجکلر ویزیلدایا- ویزیلدایا ساغا- سولا اوچماقدا ایدیلر. قاریشقالار داللارینده داشیدیقلاری اؤزلریندن بؤیوک یوکلری اؤز یووالارینا داشیماقدا، بیر- بیرلری ایله یاریشا گیرمیشدیلر. نارین- نارین اسن ملایم کولکلر، قارشیمداکی کیچیک تپه‌نین یاماجلارینده بیتن و کؤنول آچان ککلیک اوتو کوللارینین عطرینی اطرافا یاییردی. اوزاقلاردا بوزگوش داغلارینین دؤشلرینده گؤرونن قار لکه‌لری گونشین شعالاری آلتیندا پاریلدایییردی. بئله بیر آندا فاطما یادیما دوشدو. اونون، منیم کناریمدا یئری بوش گؤرونوردو. طبیعتین بو جانلی چاغیندا و انسانی والئه ائدن بو منظره‌لردن فاطما محروم قالمیشدی. ایندی من تک ایدیم. گزدیگیم، گؤردویوم بو سیرانگاه‌لاردان اؤز فاطاما پای آپارمالی ایدیم. یاخینداکی تپیه دوغرو گئدیب آرا- بیر بیته‌ن لاله‌دن، آغ و ساری گوللردن بؤیوک بیر دسته باغلاییب و ایکی قسمته بؤلدوم. کنده طرف، ائویمیزه یولا دوشدوم. فاطما ایله آنام حیه‌طده کیلیمی چیرپیب ائوه آپارماق ایسته‌ییردیلر. اول الیمده‌کی گوللرین بیر دسته‌سین مئهربیان زحمتکش آناما و ایکینجی دسته گولو ایسه فاطمایا تقدیم ائدیب، اونلارا اوزون عؤمور آرزو ائله‌دیم. "اوزون عؤمور" کلمه‌سی آغزیمدان چیخاندا فاطمانین چهره‌سینده تبسمون یوخا چیخدیغینی حسّ ائتدیم. آمما من بونون سببینی باشا دوشه

بیلمه‌دیم. ناهار چاغی بوتون عایله‌میز بیر سفره‌نین دؤره‌سینه ییغیلیب ناهار یئمه‌ییندن حاضرلاشیردیق. فاطما منی کنارا چکیب دئدی:

- آتانا دئی‌کی، من آلتی آرشین خالچا توخوماق ایسته‌ییرم. لازیم اولان لوازماتی آلیب حاضر ائله‌سین، من ایشه باشلاییم.

جاواب وئردیم:

- منیم فاطمام، سن هله تزه گلینسن، بو مسئله باره‌سینده سونرا دانیشاریق.

او جدی شکیلده دئدی:

- یوخ من بئکار اوتورا بیلمرم.

گوله- گوله جاواب وئردیم:

- بس بو باره‌ده آتام ایله سن اؤزون دانیشسان داها دا یاخشی اولار. بونونلا سن اؤزونون جسارتلی، ایشگوزار اولدوغونو آتاما ثابت ائدرسن.

فاطما منیم سؤزلریمی تصدیق ائدیب دئدی:

- عیبی یوخدور. اؤزوم آتانلا دانیشارام.

بیر آزدان سونرا هامیمیز سفره باشیندا ایدیک. بیز بئش قارداش بیر باجی ایدیک. بؤیوکلری من ایدیم. کیچیگیمیز باجیم زهرا ایدی. ناهاردان سونرا فاطما خالچا توخوماق مسئله‌سینی آتاملا آرایا قویدو. آتام دا راضی اولوب دئدی:

- من صاباحدان بو ایشه اقدام ائده‌رم.

بئله‌لیکله گونلریمیز خوش کئچیردی. تویوموزون اوچونجو گونو هاجر خانیم "آیاق آچدی" اوچون بیزی عایله‌لیکله قوناق چاغیردی. بو قوناقلیق اؤز صمیمیلیگی ایله ان صفالی قوناقلیق ایدی.

اون گونه یاخین ایدی مئهریبانا آز گئدیب گلیردیم. بونا گؤره ده ستارین دوکانیندا ایشلرین نه یئرده اولدوغوندان، دئمک اولار کی، خبریم یوخ ایدی. صاباحیسی گون مئهریباندا ایدیم. بو دفعه ستارین دوکانینا وارد اولاندا قاباقکی قیزغین مباحثه‌لردن خبر یوخ ایدی. شوروی قوشونونون آذربایجانا وارد اولوب، رضاخانین قاچماسیندان سونرا پوزغون حالا دوشن ژاندارم اداره‌لری، یئنی‌دن برپا اولموشدو. کندلردن باش گؤتوروب

قاچان اربابلار ایندی یئنه ده کندلره قاییتمیش و اؤز قدیمکی آسیب-کسمگیله کندلیلره دیوان توتوردولار. بیر زامان اؤز قینلارینـدا گیزلـه‌نـن مئهربیبـان مرتجـع‌لـری، یئنـه ده باشلارینی اؤز قینلارینداں چیخاریب کندلرین مترقی آداملارینی تعقیب ائتمکده ایـدیلر. ستارین دوکانیندا بیر زامان جلسه حالیندا گئدن دانیشیقلاری، اینـدی گیـزلین شـکیلده حیاتا کئچیریردیلر. مئهربیبانین اربابلاری اولان اسکندریلر اؤز جاسوسلاری ایله بـو، مـین ائولی کنده داها دا آرتیق مسلّط اولوب مئهربیبان کومیتـه‌سـینی تعقیـب ائـدیردیلر. بونـا باخمایاراق کومیته اؤز فعالیّتینی داوام ائتدیریردی. تبریز کومیته‌سیله اولان سـیخ علاقـه گوندن-گونه محکمله‌نیردی. "وطن یولوندا" قزئتی دائیمی شکیلده مئهربیباندا یـاییلیردی. بو قزئت نه اینکی آذربایجان، ایران حتی بوتون دونیادا گئدن حربی، سیاسـی جریـانلاری خالقلارین اختیاریندا قویوردو. وطن یولونـدا قزئتـی تامامیلـه آذربایجـان دیلینـده چـاپ اولدوغونا گؤره ساوادلی، و آز ساوادلیلارین آراسیندا رغبتله اوخونوردو. تبریز شـاعرلرینین شعرلری خصوصی اولاراق محمد بی‌ریانین ساطیرا ایله یازیلمیش اثرلری خالق طرفینـدن بؤیوک ماراقلا قارشیلانیردی. بو شاعرین او زامان یازدیغی اجتمـاعی شـعرین بیـر بنـدی ایندی ده یادیمدادیر:

یایدا هارای سال، باغیر، آی سرین اسکنجه‌بی
قیشدا گتیر شهره سات، تازه شیرین لبلبی
آروادی آل یانینا باشلاگینان مطلبی
بیشمیش شیرین لبلبی، آی سرین اسکنجبی

شاعر «اعتماد» بیر ژاندارمین دیلیندن بئله یازیردی:

آی خانکیشی واللاهی منیم رشوه جانیمدیر
اونسوز ایشیم آشماز بو منیم عزّ شانیمدیر

پول آدی گلن واختی چیخیر هوش باشیمدان
دشت ائیله‌میشم یئددی تومن خاللی هاشیمدان
خوشدور منیم ایندی کئفیم احمد داداشیمدان

آی خان کیشی واللاهی منیم رشوه جانیمدیر
اونسوز ایشیم آشماز بو منیم عز شانیمدیر

وطن یولوندا قزئتی منیم اؤز ادبی فعالیتیمده بؤیوک رول اویناییاراق، باکی‌دان گلندن سونرا دؤرد ایللیک سکوتو سیندیرمیشدیم. مکتبلی، کتابلی، دفترلی، قلملی، ایشیقلی بیر دونیادان، مکتبسیز، کتابسیز، قلمسیز قارانلیق بیر دونیایا قدم قویموشدوم. بو دونیادا معیشتین آغیرلیغی، محیطین دارلیغی، دونیا ایله علاقه‌نین اولماماغی منی اؤز پنجه‌سینده سیخیردی. ایکینجی دونیا محاربه‌سی بعضی چتینلیکلری آرادان قالدیردی. علاقه‌لر یاراناندان سونرا دونیانین هاراسیندا یاشادیغیمی حسّ ائتدیم. عدالتسیزلیک ایله مبارزه یوللاری آچیلمیشدی. کند اربابلاری یئنیدن کندلره قاییتسالار دا اؤز گله‌جکلرینه ایمانلاری یوخ ایدی. بئله بیر زاماندا باکی‌دان گلندن سونرا ایلک شعریمی یازمیشدیم. دئمک اولارکی، الیمه قلم آلان گوندن سونرا بو منیم ایکینجی "منیمدیر" آدلی شعریم ایدی:

عزیز وطن سنین دوغما ائلینده
بیتن لاله، آچان گوللر منیمدیر
بو شؤکتلی، عظمتلی تورپاغین
قوینونداکی ایگید ائللر منیمدیر

آسلان کیمی خالقیمداکی چوخ هنر
تاریخ بیلیر وقارلیدیر داغ قدر
بولبول کیمی نغمه دئین هر سحر
سازیمداکی سسلی تئللر منیمدیر

سعادتدن الهام آلسین ائلیمیز
گونش چیخسین، روشن اولسون کؤنلوموز

یوردوموزون شهرتیدیر دیلیمیز
بو شهرتلی شیرین دیللر مینمدیر

ایندی دوغما دیار گئییینیر الوان
وطن گؤیلریندن چکیلیر دومان
فخردیر کؤنلومه بو سؤز هر زامان
آذربایجان آدلی ائللر منیمدیر

بو شعری مئهریبان کومیته‌سینین واسیطه‌سیله وطن یولوندا قزئتی‌نین اداره‌سینه گؤندردیم. بیر آیدان سونرا مئهریبانا گئتمیشدیم. هله ستارین دوکانینا چاتمامیش شعریمین چاپ اولدوغونو منه خبر وئردیلر. او دؤرده هله اؤزومه تخلص سئچمه‌میشدیم. هاشم حسن‌زاده بیرینجی دفعه شعریمین آلتیندا درج اولموشدو. شعریمین قزئتده چاپ اولماسی، منیم سئوینجیمه سبب اولدو. مئهریباندا و اؤز کندیمیزده دوستلار آراسیندا شعر یازان کیمی تانینماغاباشلادیم. شعریم چاپ اولان وطن یولوندا قزئتینی ایللر بویو ساخلامیشدیم. بئله‌لیکله مئهریبان کومیته‌سی آغیر شرائطده اولسا دا اؤز ایشینه ادامه وئریردی. کومیته کند صاحبلرینین کندلیلر ایله رفتاریندان، اونلارین بیر ایل زحمت چکیب دریدن، قابیقدان چیخیب اله گتیردیکلری محصولو بهره و بعضی عنوانلارلا اللریندن چیخاریب، اونلاری فلاکتده قویماقلاریندان، مباشرلرین و ارباب نؤکرلرینین کندلیلری آغاجا باغلاییب شلاق ایله دؤیوب، تؤیله‌ده گونلرله حبسده ساخلامالاریندان، تهرانین فاسد حؤکومتینین آذربایجانا اؤگئی گؤزو ایله باخدیغینا گؤره اونون اقتصادی وضیعیتی‌نین گونو-گوندن آغیرلاشماسیندان، آذربایجانین تاخیلینی تهرانا داشینیب قوندارما باهالیق یارانماسیندان، شهرلرده بئکارچیلیغین آرتماسیندان، کندلیلرین اؤز اکینچیلیک ایشلریندن ال چکیب تهرانا کؤچمه‌سیندن و س. بو کیمی مهم مسئله‌لرله مشغول اولوردو. ایکینجی دونیا محاربه‌سی خارجی خبرلر ایچینده مهم یئر توتوردو. فاشیزمین یالانچی تبلیغاتی ایله مبارزه آپارماق، اونلارین ایچ اوزونو آچیب خالقا

گؤسترمک، هیتلرین جبهه‌لرده اله گتیردیگی موفقیتلرین دونیا خالقلارینین قهرمانلیقلاری نتیجه‌سینده آرادان گئتمه‌سیندن گئدیردی.

بئله‌لیکله بو مترقی قوه‌لرین قاباغیندا بعضی قارا گروه‌لار دا وار ایدی کی، کومیته‌نین حرکتلرینی نظارت آلتینا آلیردیلار. کومیته‌نین هر آتدیغی آددیمی اؤز عالی مقاملارینا یئتیریردیلر. بو عالی مقاملار مئهربیانین بؤیوکلو-کیچیکلی اربابلارین قولچوماقلاری ایدی. بونلارین ایچینده ائله روحانی نمالار دا وار ایدی کی، اونلارین تدبیرلری فاسد دربارین خیرینه تامام اولوردو. اونلار آلان‌بیراغوش ماحالینین اربابلاری ایله البیر اولوب کندلیلره ربا ایله پول وئریردیلر. او دؤرده اولان قوراقلیق ایللری کندلیلری الدن سالمیشدی. مال-داوارین سایی آزالیردی. ماحالین آردالان آدلی کندی‌نین اربابلاری بوندان استفاده ائدیب ربا ایله بیره بئش پول وئریب کندلیلری سویوردولار. بو دا پهلوی سولاله‌سی‌نین خیرینه قورتاریردی. او زامانلار آلان‌بیراغوش ماحالیندا شرعی و اجتماعی مسئله‌لره میرزه‌حبیب صدری یئتیشیردی. اونون وئردیگی حؤکملر سورغو - سوالسیز اجرا اولونوردو. او مترقی حرکتلرین دوشمنی ایدی.

۱۳۲۱- نجی ایلین باهاریندان ایکی آی کئچیردی. بو، ایلین ان حسّاس واختی ایدی. کؤهنه محصول قورتارمیش، یئنی محصولون اله گلمه‌سینه بیر آیدان چوخ قالیردی. بئله بیر زاماندا دوخسان فاییز جوتو اولان اکینچیلراؤز روزیلرینی قورتاریردیلار. نه ایسه خرمن واختینا قدر دؤزمه‌لی ایدیلر. بعضیلری قویونلارین سودو ایله، چوخ عایله‌لی‌لر ایسه حیوانلارین ساتیب بوغدا آلماقلا دولانیردیلار. آممما هر کنده بیر نؤع عایله‌لر وار ایدی کی، اونلارا"قارا" دئییردیلر. بونلارین نه یئرلری وار ایدی، ن ده جوت سورمه‌یه اؤکوزلری. بئله عایله‌لرین حیاتی بیر نئچه قویون کئچیدن عبارت اولوردو و بیچین واختی بیچینچیلیک حاققی ایله گون کئچیریردیلر. بئله اونلارین معیشتی داهادا آغیر اولوردو. حیوانلاری آز اولدوغونا گؤره ساتیب تاخیل آللا بیلمیردیلر. بعضی کندلیلر ده وار ایدی کی، بونلارین بیر اؤکوزو اولوردو، مجبور اولوردولار باشقا بیر اؤکوزو اولانلارلا شریک جوت سورسونلر. بو شرایطده یاشایان کندلیلر مجبور قالیردیلار خرمنه قدر بوغدا بورج

ائله‌سینلر. بئله بیر شرایطدن سو استفاده ائدنلر ده وار ایدی. هر کس اونلاردان بوغدا بورج ایسته‌سه ایدی، اؤز شرطلرینی آرایا قویوردولار. اونلار دئییردیلر:

– من سنه ایییرمی باتمان بوغدا بورج وئریرم هر باتمانی بئش تومن (اونون قیمتی)، خرمن واختی بوغدا هر نئچه‌یه اولسا او قیمتله (گونون قیمتی ایله) حساب ائدیب بوغدامی وئررسن. عایله‌سی آج قالان کندلی مجبور قالیب بو شرایطه راضی اولوردو. بونو دا دئمه‌لییم کی، آلتمیش ایل بوندان قاباقکی اقتصادین بو گونکو اقتصاد ایله فرقی وار ایدی. بو فرق عبارت ایدی:

اردبیل ده یاغیشین بول یاغماسیندان تاخیل دا فراوان اولوردوسا، سارابدا ایسه قوراقلیق اولماسیندان محصول دا آز تاپیلیردی. بئله‌لیکله اردبیل‌ده بوغدانین قیمتی اوجوز، سارابدا ایسه باها اولوردو. اردبیلدن سارابا بیر تون تاخیل داشینماق اوچون نقلیّات واسیطه‌لرینین اولمادیغینا گؤره اللی باش اولاغ لازیم اولوردو. بئله‌لیکله خرمن زامانی بوغدا ایکی تومن اولوردو. بورجلو کندلی ایگیرمی باتمان عوضینه، اللی باتمان بوغدا وئرملی اولوردو. بئله بیر آغیر شرطین آلتیندان چیخماق ضعیف کندلیلره آغیر باشا گلیردی. بهداشت صفر درجه‌سینده ایدی. قیرخ پارچا کندی اولان بیر ماحالین بیر حکیمی ده یوخ ایدی. ناخوش اولوب یاتاغا دوشن آداملار ساغالمادان دونیادان کؤچوردولر. بیز باکی‌دان گلندن سونرا منیم نظریمی جلب ائدن و حیرته گتیرن کند اهلینین گئیدیکلری پالتارلار ایدی. ایشین آغیرلیغیندان و مالی جهتدن گئریده قالان کندلیلرین پالتارلاری اولدوقجا آجیناجاقلی حالدا گؤرونوردو. ساده پارچادان تیکیلن کؤینک و شالوارلار اؤز رنگینی ایتیرمیش و نئچه یئردن یاماقلی اولوردو. حتی باشلاریندا‌کی پاپاقلارینی یاماقلی گؤرنده تعجب ائدیردیم. مال حیوانی چوخ اولان کندلیلرین آغ یوندان ایریلیب توخونموش پالتولاری اولوردو. اونلار بو پالتولاری یالنیز سویوقدان قورونماق اوچون یوخ، آبیرلارینی اورتمک اوچون گئییردیلر. باشقا کندلره گئتمک ایسته‌ین کندلیلرین حتماً بئله پالتو سو اولمالی ایدی. چونکی پالتونون آلتیندا‌کی کؤهنه پالتارلار باشقالارینین نظرینده گیزلی قالیردی. اودور کی، پالتو آدامین آبروسودور دئییردیلر. بئله پالتوسو اولمایانلار ایسه لازیمی واختلاردا یاخین آداملاریندان "بیروز" پالتو آلیب گئییردیلر.

بیز باکی‌دان گلنده اؤزوموزله حدیندن آرتیق لباس گتیرمیشدیک. آتام بو لباسلارین بیر قسمتینی قونوم-قونشولارا پایلادی. قالانلارینی ایسه اوچ ایلین عرضینده هامیسینی گئییب کؤهنلتدیک. تزه‌سین آلماق امکانیمیز اولمادیغینا گؤره ازلده حیرت و تعجوب ائتدیگیم کندلیلرین شکلینه دوشدوم. چؤلده قوزو اوتاراندا آیاغیمدا چاریق، اگنیمده کؤهنه پالتاردان باشقا آیری گئییم اولمازدی. من باکی‌دا مکتبده درس اوخویاندا مدیر، قاپی آغزیندا دایانیب ایچَریه داخل اولان اوشاقلارین پالتارلارینا، آیاق‌قابیلارینا دقتله باخاردی. پالتارلار چیرکلی، آیاق‌قابیلار رنگسیز اولسایدی، اونون علتینی خبر آلاردی. ایندی او گونلری آرخادا قویموشدوم. ایندی، نئجه دئییرلر؛ پالازا بورونوب ائل ایله سورونوردوم. آمما بئله بیر حالا دوشمه‌گیمه افسوس ائتمیردیم. ایشیقلیقدان چیخیب قارانلیغا دوشمک منه عادی بیر مسئله کیمی گؤرونوردو. آخی من بی‌سواد دئگیلدیم. آخی من یئددی ایل درس اوخوموشدوم، چوخلو کتابلار مطالعه ائتمیشدیم، ناغیللار اؤیرنمیشدیم، دونیادا اولان خالقلارین اکثریتینین مندن ده آغیر شرایطده یاشاماقلاریندان خبریم وار ایدی. اؤزومون فئودال بیر اؤلکه‌ده قرار توتدوغومو بیلیردیم. بونا گؤره ده هر بیر چتینلیگین اؤنونده دایانماغی باجاریردیم. منی سارسیدان جمعیّتده اولان عدالتسیزلیک، ظلم، فسادین اولماسی ایدی. بونون مبارزه یوللارینی اؤیرنملی ایدیم. بو یوللار ایندی اؤنومده ایدی. بو مبارزه‌ده هر طرفلی ایشه باشلامالی اولاجاقدیم. بو دا ایستر شعریم و قلمیمله، استرسه ده اؤز وجودوملا اولا بیلردی. مئهربیباندا یارانان کومیته‌ده اولان فعالیتیم بو مبارزه‌یه بیر آددیم اولاراق یوللاریمی ایشیقلاندیریردی. هله برکه، بوشا دوشمه‌دیگیم اوچون یوللارین ائنیش یوخوشلارینی تانیمیردیم. بو باره‌ده معلوماتیمی آرتیرماق اوچون مطالعه‌دن اؤترو لازیمی کتابلار اختیاریمدا یوخ ایدی. نه ایسه بو مبارزه یوللارینین نه قدر اوزون اولدوغونا اینانیردیم. نهایت بو قارانلیق سکوتو پوزماق و اونون یئرینده ایشیقلی طنطنلی حیات، یئنی دونیا یاراتماق اوچون هر بیر فداکارلیغا جان آتیردیم. ایندی ایسه یئنه فاطمانین اؤز کناریمدا اولماسی منی داهادا روحلاندیریردی. آمما افسوس کی، منیم فاطمام بو مبارزه یوللاریندان ایندی هئچ بیر شئی بیلمیردی. آمما گله‌جکده منه حیات یولداشی اولدوغو کیمی، یول یولداشی دا

اولاجاغینا اینانیردیم. بئله کی، فاطما بیزیم ائویمیزه گلندن سونرا عایله‌میزده بؤیوک ده‌ییشیکلیکلر عمله گلمیشدی. او ائو ایشلرینی تامامیله اؤز الینه آلمیشدی. ایللر اوزونو استراحت بیلمه‌ین آنامین زحمتی آزالمیشدی. ائویمیزین هر گوشه‌سیندن سلیقه، ساهمان نظره چارپیردی. فاطما بیر گلین کیمی منیمله ائوله‌نندن سونرا من داها اونون کؤلگه‌سینی ایزله‌مک اوچون شریف دیکینه چیخمیردیم. او ایندی اؤز کناریمدا ایدی. سونسوز گئجه‌لرده اولدوزوم، ناخیشلی گونلریمده گونشیم اولموشدو. او باهار چیچکلرینین عطرینی اؤزو ایله گتیرمیشدی. هر انسان قلبینی اوخشایان شیمال و شرق کولکلری‌نین شئهلی طراواتی ائویمیزه دولموشدو. سانکی قیسقانج طبیعت رحمته گلیب و هله ایندیه قدر بیر که‌سه بخش ائتمدیگی محبتی بیزیم آیاغیمیزا سپمیشدی. سانکی بو باهار چاغیندا کؤوشنیمیزین هر طرفینده بیتن الوان چیچکلرین قوخوسو کندیمیزین اوستونه قونوب ائویمیزین سوراغین آلیردی. ایندی فاطما ایله منیم، سئوینجیمیزدن چکدیگیمیز قهقهه‌لرین گور سسی محبت عالمینین گؤیلرینه یاییلان بیر دؤرده هر ایکمیز بیرگه مین ائولی مئهریبان کندینین یانیندان آخان "چکی" چاپینا گئتملی ایدیک. آتام فاطمانین توخوماق ایسته‌دیگی آلتی آرشین خالچانین خاما و ایپلرینی آلیب گتیرمیشدی. ایندی بو خامالاری یویوب بویاماق لازیم ایدی. بوردا بیر سوال قاباغا گلیر: نه اوچون خامالاری کندیمیزین یانینداکی "آجی" چاپیندا یوخ، التی کیلومئترلیکده اولان چکی چاپینا آپاریردیق؟ سببی بودور: کندیمیزین بؤیرونده آخان آجی چای، باهار چاغیندا لئهلی اولور. بئله سودا خامالاری یوماق اونون رنگینده، جلاسیندا پیس تأثیر بوراخیر. آمما چکی چایی داغلاردان آخیب گلن سئل چایی اولدوغونا گؤره اونون سویو دورو اولوردو. بوندان باشقا بو چایین یاتاغیندا "زینه" نارین بولاقلار واردیر. چای قورویاندان سونرا بو زینه بولاقلار یئردن چیخیب گؤلمه چه‌لر وجودا گتیریر. بو گؤلمه‌چه‌لردن دائیم سو آخیر. حتی مئهریباندا اولان خالچا توخویانلار دا، خامالاری بو چایدا یویوردولار. بئله‌لیکله بیز سحر تئزدن یوخودان اویانیب، خامالاری اولاغین اوستونه آتیب یولا دوشدوک. بو بیرینجی دفعه ایدی کی، فاطما ایله "یول" یولداشی اولوردوم. اولاغ قاباقدا گئدیر، بیز ده اونون دالینجا حرکت ائدیردیک. هاوا هله قیزمامیشدی. یولون

قیراغینداکی گؤی زمیلرین عطری اطرافی بوروموشدو. سونبوللرین باشینا قونان قیرمیزی قانادلی حشراتلار اویان-بویانا اوچماقدا ایدیلر. بیز آجی چایین کناری ایله چکی چاییننا طرف گئدیردیک. بیر ساعاتدان چوخ یولوموز وار ایدی. "مختار شامی" آدلی بیر یئردن کئچنده من فاطمایا دئدیم:

- بو یئر یادیندا وارمی؟

فاطما قیزارمیش حالدا گوله- گوله جاواب وئردی:

- بئله یئر هئچ یاددان چیخارمی؟

بورا بیزیم ایکی دفعه گؤروش یئیرمیز اولموشدو. بورا اوندا خلوت اولان بیر یئر ایدی. فاطما جمیله ایله بیرگه یئملیک درمک بهانه‌سی ایله بورا گلردیلر. فاطمادان سوروشدوم:

- سن او زامان گؤروشه گلنده اؤزونو نئجه حسّ ائدیردین؟

فاطما جدی حالدا جاواب وئردی:

- دوغروسو قورخوردوم. دئییردیم، منی بوردا گؤرسه‌لر جاماعات آراسیندا آبروم گئدر. قارداشیم منی اؤلدوررردی.

من فاطمانی امتحان ائتمک اوچون یئنه سوروشدوم:

- من بو گؤروشلردن سونرا دالییا چکیلسه‌یدیم او زامان نه ائدردین؟

فاطما دقتله اوزومه باخا- باخا جاواب وئردی:

- سن نه دانیشیرسان؟ آللاه گوسترمه‌سین. من اؤزومو محو ائدردیم. آممما من سنی یاخشی تانییردیم. یادیندامی سؤ تفاهم اولان گونلر نه حالا دوشموشدون؟ او زامان من سنین سئوگینه اینانمادیم.

من ده فاطمانین بو سؤزلرینی اورکدن دئمه‌یینه اینانیردیم. اؤزومده غرور حسّ ائدیردیم. بئله بیر آغیللی اینساملی بیر گؤزل ایله ائولنمگیمه خوشحال ایدیم. یول اوستونده اولماسایدیق اونو باغریما باسیب گؤزلریندن اؤپردیم. نه ایسه بیز یولا کؤرپو سالمیشدیق، صحبتیمیز گول آچمیشدی. تبریزدن گلن یول آجی چایین اوستوندن کئچیردی. اونا گؤره ده بو یولدا گل-گئت چوخ ایدی. سول طرفده رجه‌ل، کووه، زرنه، کندلری گؤرونوردو. مئهربیان کندی ایسه قاباقداکی دیکلرین او طرفینده اولدوغو اوچون گؤزه

گؤرونموردو. نهایت مئهریبان گؤرونن دیکین اوستونه چیخدیق. بوردان هر طرف گؤرونوردو. جمالوو کندی، اهره گئدن یولدا قرار توتان گویجه‌بئل، کئچی‌قیران، گدیکلری گؤز قاباغینداایدی. مئهریبان کندی باغلی- باغاتلی اولدوغونا گؤره ائولر گؤزه گؤرونموردو. گونون قیزمار چاغیندا چکی چاییننا چاتدیق. سویو دورو اولان بیر گؤلمه‌جه تاپیب، خامالاری اولاغین اوستوندن گؤتوروب ایشه باشلادیق. دوغروسو من خاما یوماقدان هئچ نه بیلمیردیم. آمما فاطما بو ایشده اوستاد ایدی. او دفعه‌لرله بو چایا خاما یوماغا گلمیشدی. خامالاری سویا سالاندان سونرا اونلاری آیاخلاماق لازیم ایدی. نهایت خامالار سویون آخارپندا بیر مدت قالمالی ایدیلر. خامالاری سویون آخارینا قویاندا ناهار واختی ایدی. فاطما کنددن گتیردیگی سفره‌نی آچیب ایچینده‌کی قاتیق، قایماق و پئندیری اورتایا قویدو. اوزون یول گلیب ایشله‌یندن سونرا بو ناهاری اشتها ایله یئدیک. بیر مدتدن سونرا خامالاری سودان چیخاردیب ایستی چای داشلارنین اوستونه سردیک. ایندی یودوغوموز خامالارین قوروماسینی گؤزله‌ملی ایدیک. من حیاتیمیزین گله‌جگی باره‌ده چوخ دؤشونوردوم. دوغروسو فاطمانی چوخ قیسقانیردیم. فیکر ائدیردیم من فاطمادان قاباق دونیادان گئتسم او اره گئده‌جکمی؟ اؤزومه وئردیگیم بو سوالین قارشیسیندا عاجز قالیردیم. جاواب تاپا بیلمه‌دیگیم اوچون فیکر عالمینه گئدیردیم. اؤز- اؤزومه؛ "من حتی اؤلندن سونرا دا هئچ کیمین الی فاطمایا دَیمه‌ملیدیر!" دئییردیم.

بئله فیکرلرین دوزگون اولمادیغینی او زامانلار درک ائده بیلمیردیم. ائله بیلیردیم کی، فاطما فقط مندن اؤترو یارانیبدیر. اونو او قدر سئویردیم کی، بیگانه آدی اورتالیغا گلنده قیسقانجلیق دریاسیندا غرق اولوردوم. بو مسئله‌نی فاطمه ایله آرایا قویوب صحبت ائده بیلمیردیم. خامالاری داشلارین اوستونه سریب بیر- بیریمیزین یانیندا اوتوردوغوموز حالدا یئنه بو خیاللار عالمینده اوزوردوم. حتی فاطمانین کناریمدا اولدوغونو اونوتموشدوم. او زامانلار بونو درک ائده بلیمیردیم کی، بو غلط فیکیرلر گله جکده منیم حیاتیمی باشقا بیر سمته سؤق ائتدیره بیلر. کاش او زامانلار بئله فیکرلر باشیمدا اولمایایدی. آما بو غلط خیاللار باشیمدا یووا سالیب گله‌جک حیاتیمی باشقا بیر عالمه آپاریردی. بو قارانلیق خیاللار منی اؤز قوینونا آلیب ساحلی گؤرونمه‌ین توفانلارین

قوجاغینا آتاجاغینی بیلمیردیم. آمما گله‌جکده نه‌لر باش وئردیگینی کیم بیلیر. من ائله بیلیردیم کی، فاطمادا، من ده، هرایکیمیز جاوانلیق دؤرانیمیزی یاشاییریق. هله گله‌جکده چوخ گونلر گؤره‌جه ییک. من دیزلریمی قوجاقلاییب فیکر عالمینده ایکن فاطما قولومدان توتوب دئدی:

- سنه نه اولوب، نه اوچون دینیب دانیشمیرسان؟ مگر گمیلرین غرق اولوب؟

اونون بو سؤزلری منی خیاللار عالمیندن آییردی. او شاد ایدی من ایسه غمگین. او گؤلوردو، من ایسه قارا خیاللاردا یاشاییردیم. قطعی قرارا گله‌رک فاطمانین گؤزلرینه باخیب دئدیم:

- منیم فاطمام، گل بیر عهد پیمان باغلایاق.

او، آغلینا هئچ بیر خیال گتیرمه‌دن خب آلدی:

- نه عهدی پیمانی؟

دئدیم:

- بئله بیر عهد پیمان کی، من سندن قاباق دونیادان گئتسم، سن اره گئتمه. سن مندن قاباق دونیادان گئتسن، من ائولنمه‌ییم.

بو سؤزلر دیلیمدن چیخان کیمی فاطمانین گؤزلرینی غم بورودو. دئدیگیم سؤزلره پئشمان اولموشدوم. من فاطمانی ایندیه قدر بئله پریشان گؤرمه‌میشدیم. دونیا منه قارالدی. اونون اللریندن توتوب دئدیم:

- منیم فاطمام، سنه نه اولدو؟ نه اوچون بئله پریشان خاطر اولدون؟ منی عفو ائت. اؤلوم مسئله‌سینی دیلیمه گتیردیم. بیز هله جاوانیق، حیاتیمیز آرخادادیر، کاش دیلیم لال اولایدی بو سوزلری دانیشمایایدیم.

فاطما غملی گؤزلریله باخیب منی یاندیرا- یاندیرا دئدی:

- بونو بیلیرم‌کی، من سندن قاباق دونیادان گئده‌جَیم. آما راضی دئییلم مندن سونرا سن سوبای قالاسان.

من فاطمانین غملی باخیشلارینا دؤزه بیلمیردیم. اودورکی، اختیارسیز گؤزلریمدن یاش آخیردی. فاطما منیم گؤزلریمی یاشلی گؤرن کیمی چالیشدی اؤزونو شاد گؤسترسین، تبسملی بیر حالدا دئدی:

– من سنین بو عهد پیمانینی قبول ائدیرم. آمما سنه بیر وصیتیم واردیر. من سندن قاباق اؤلسم، منیم باجیم سکینه ایله ائولن، راضی‌سانمی؟

راضییام دئدیم. منیم رضایتیمدن فاطما او قدر سئویندی کی، بورا چای قیراغی اولماسایدی بوینوما آتیلیب منی قوجاقلاردی. بئله‌لیکله فاطما یئنه اوّلکی حالینا قاییتدی. او دائیم گولوردو. اونون گولوشلرینده بیر عالم وار ایدی. گولنده مرواریده بنزر دیشلری نمایان اولور، یاناقلارینda عمله گلن بالاجا چوخورلار گؤرونوردو. سکینه، فاطمادان ایکی یاش کیچیک ایدی. اوشاقلیق چاغیندا چیچک آزارینا دوچار اولدوغونا گؤره سول گؤزونده آغ لکه وار ایدی. فاطمادا اولان مثبت جهتلر سکینه‌ده یوخ ایدی. سکینه اونون اوره‌یین‌ده اولدوغونا گؤره، باجیسی سکینه‌نی آرتیق درجه‌ده، سئویردی. همیشه اونون گله‌جگی باره‌ده دؤشونوردو. آمما سکینه فاطمانین عکسینه اولاراق باجیسینی منه قیسقانیردی. من فاطمانین گؤروشونه گئدنده اونون پاخیللیغی توتاردی. حیه‌طین اورتاسیندا دایانیب قارا- قیشقیریق سالیب آغلایاردی. هله من فاطما ایله نشانلی اولاندا بوتون عایله منیمله موافق ایدیلر. سکینه بونلارین عکسینه اولاراق بیزیمله له‌ج ائدیردی. من بونلاری بیله- بیله فاطمانین وصیه‌تینی قبول ائتدیم. آخی یاخین گله‌جکده باش وئرن جریانلاردان خبریم یوخ ایدی. من فکیر ائدیردیم: بیزیم اؤلوموموزه هله چوخ قالیر. او واختا قدر سکینه ده حتماً اره گئده‌جکدیر. بس منیم بو باره‌ده نگرانچیلیغیم اولمامالیدیر. فاطما ایله منیم چکی چاییناخاما یوماغا گئتمه‌گیمیز، صاباحکی حیاتیمین عؤمور دفترینده قید اولموش ان مهم مسئله‌لردن بیری اولدو. ایندی گون چوخدان ایلمیشدی. هاوا گئتدیکجه بولودلاشیردی. چای قیراغیندا داشلارین اوستونه سردیگیمیز خامالار قوروموشدو. فاطماایله بیرلیکده اونلاری ییغیب کنده طرف گئتمه‌گه حاضیرلاشدیق. یاریم ساعاتدان سونرا بیز یولدا ایدیک. یول اوزونو چای کناریندا دانیشدیغیمیز صحبتلر هر ایکیمیزین بئینینه کؤلگه سالمیشدی. عهد پیمان

سؤزونو دیله گتیریب آرایا آتماقدا اؤز-اؤزومو دانلاییردیم. معلوم اولدوغو کیمی فاطما دا مبهم خیاللارین قوینوندا غرق اولموشدو. نه ایسه من اونو غم دونیاسیندان آییرمالی ایدیم. کولک فاطمانین تئللرینی اویناتماقدا ایدی. بو زامان واقفین مشهور قوشماسی یادیما دوشدو. آرانی خلوت گؤروب اوجادان اوخوماغا باشلادیم:

خومار- خومار باخماق گؤز قایداسیدیر
لاله تک قیزارماق اوز قایداسیدیر
پریشانلیق زولفون اؤز قایداسیدیر
نه باد صبادن، نه شانه‌دندیر

فاطما دقتله قولاق آسیردی. او منیم اوخوماغیمی سئویردی. اصلی کرم، یا طاهرمیرزه ناغیلینی اونا دانیشاندا آرادا گلن قوشمالاری سؤز ایله دئییینده، الینی منه طرف اوزادیب دئیردی:

- سن آللاه شعرلری آواز ایله اوخو.

من ده جاوابیندا دئییردیم:

- آخی یاخشی دئییل سسیمی قونشولار ائشیدر.

او یئنه تاکید ائدردی:

- ائله اوخوکی، فقط من ائشیدیم.

ایندی اونا واقفین بو شعرینی اوخویاندا کئچن سئودالی گونلریمیز اونون یادینا دوشوردو. فاطما غم دونیاسیندان آیریلمیشدی. مروارید دیشلری گؤرونوردو. من صحبتیمیزین آردی کسیلمه‌سین دئیه دئدیم:

- فاطما، من اؤزومو دونیادا خوشبخت حسّ ائدیرم. سن ده اؤزونو خوشبخت حسّ ائدیرسنمی؟

او گؤزلرینی افوقلره دیکیب دئدی:

- ساغلیق اولسا البته اؤزومو خوشبخت حسّ ائدیرم. آممما منی باجیم سکینه چوخ دوشوندورور.

- نه اوچون فاطما؟

- آخی ایندی اونون اون یئددی یاشی واردیر.

- من فاطمانین نه دئمک ایسته‌دیگینی درک ائدیردیم. اودور کی، جاوابیندا دئدیم:

- دونیادا ارسیز قالان کیمدیر کی. ساغلیق اولسا هامی ایشلر اؤز قایداسینا دوشر.

هاوا گئتدیکجه توتولوردو. اوزاقداکی داغلارین باشیندا ایلدیریم شاخیردی. کوله‌یین شدتی آرتماقدا ایدی. یولون قیراغیندا‌کی بوغدا زمیلری یئل ووردوقجا دنیز کیمی ییرغالانیردی. بیز ایندی آجی‌چایین کؤرپوسوندن رد اولموشدوق. یاغیشا دوشمه‌مک اوچون اولاغی بیزله‌ییب فاطمانی تلسدیردیم:

- بیر آز جلد اولماق لازیمدیر. یورولمامیسان کی؟

او یوخ دئییب سرعتینی آرتیردی. بیر آزدان مختار شامینین کناریندان کئچنده اوزومو فاطمایا توتوب دئدیم:

- بو دا مختار شامی.

او منیم نه دئمک ایسته‌دیگیمی بیلیب دئدی:

- بلی، او گونلر ده یاددا قالان گونلردندیر. سونرا علاوه ائدیب سوروشدو:

- یئنه او گونلره قاییتماق ایسته‌ییرسنمی؟

فاطمانین بو سوالی منی چاشدیردی. گؤزلنیلمز بیر سوال اولدوغونا گؤره بیر آز فیکره گئدیب سونرا جاواب وئردیم:

- گئری قاییتماق امکانی اولمایان بیر زاماندا یاشاماغین نه فایداسی وار. آمما او گونلری بیر خاطره کیمی یاشاماق ایسته‌ییرم. اؤتن سئودالی گونلریمیز بیزیم اوچون هدف یوخ، واسیطه ایدی. ایندی ایسه هدفیمیزه چاتیب عایله یاراتمیشیق. بو بیزیم آرزوموزدور و بو آرزولارلا دا یاشامالییق.

گؤزلرینده حیات عشقی موج ووران فاطما سؤزلریمه قولاق آسا- آسا دئدیکلریمی تصدیق ائدیردی. یاغیش یاغماغا باشلامیشدی. کنده چاتماغا آز قالسا دا تلسمک لازیم ایدی. بیز کوچه قاپیسیندان ایچه‌ری گیرنده آنام بیزی قارشیلادی. او یودوغوموز خامالارا باخیب مبارک اولسون دئییب بیزی ایچری دعوت ائتدی. من خامالاری اولاغین

اوستوندن گؤتوروب ائوین بیر طرفینه قویدوم. فاطما دا، من ده هر ایکیمیز یورغون ایدیک. اؤز اوتاغیمیزا چکیلیب استراحته باشلادیق. فاطمانین یاناقلاری قیزارمیشدی. او خالچانی توخویوب قورتارماغا تله‌سیردی. من بو تله‌سمه‌یین علتین خبر آلدیم، دئدی:

- آتان بیزیم ائولنمه‌گیمیزه مانع اولوردو. اودورکی، تویوموز نئچه ایل تأخیره دوشدو. ایندی من ایسته‌ییرم سنین آتانا ثابت ائلییم کی، او منیم باره‌مده سهو ائدیردی. منیم کیمی گلین الینه دوشموشدو، گرک قدریمی بیلئیدی.

فاطما دوز دئییردی. منیم اونون آغیللی بیر قیز اولماسینا هئچ بیر شبهم یوخ ایدی. اونو منه سئودیرن خصلتلرین بیری ده اونون آغلی، کمالی ایدی. فاطما بعضی واختلار ائله حکیمانه سؤزلر دئییردی‌کی، من حیران اولوردوم و بئله بیر قیزی سئومه‌گیمه فخر ائدیردیم. من ایندی اونون اؤنونده دایانیب اللریمی چینینه قویوب دئدیم:

- منیم فاطمام، بیز اؤتن آجی گونلری آرخادا قویموشوق. بیز اؤز عشقیمیزده غالب چیخمیشیق. آجی گونلرین فیکرینی چکمک عوضینه صاباحکی گونلریمیزین فیکرینده اولمالییق. بونو دا بیلیرم کی، آتام دونن سنین قدرینی بیلمیردیسه صاباح بیله‌جکدیر کی، سنین کیمی بیر ملک آسماندان بیزیم ائویمیزه قدم قویموشدور. فاطما منیم بو خوشا گلیم سؤزلریمی ائشیدندن سونرا دئدی:

- یاخشی- یاخشی منی آز تعریفله، کاش آتان دا سنین کیمی فیکر ائده ایدی. من جاواب وئردیم:

- سنی من سئومیشم قدرینی ده من بیلمه‌لییم.

فاطما آیاغا دوروب اوتاقدان چیخدی. بیر آزدان سونرا الینده یودوغوموز خامالاردان بیر کلف ایله ایچری گیردی. خامانی منه گؤسترەرک دئدی:

- بوندان سونرا سنین ده ایشین تعیین اولونوبدور. گرک کؤمک ائده‌سن بو کلافلاری آچیب یوماق شکلینه سالاق.

بو سؤزلری دئییندن سونرا اوجادان امر ائتدی:

-قوللارینی آچ!

آچدیم. فاطما خاما کلفینی قوللاریمین اوستونه سالدی. ایپین اوجونو تاپیب ساریماغا باشلادی. بیر آزدان سونرا بیز قیرمیزی رنگلی کلفی آچیب قورتارمیشدیق. بئله‌لیکله ایکی گون ایشیمیز کلف آچماق اولدو. فاطما بو ایشلری قورتاراندان سونرا دئدی:

- هله‌لیک سنینله ایشیم یوخدور.اونو دا بیل کی، بو، ایشیمیزین اوّلیدیر. هله آخیرینا چوخ قالیب.

فاطمانین هر بیر ایشدن اؤترو منه وئردیگی بویوروقلاردان خوشوم گلیردی. من اونون هر امرینه حاضر ایدیم...

۱۳۲۱- جی ایلین یایی باشلانمیشدی. کندلیلر آرپا بیچینینه باشلامیشدیر. هر یئرده قیزغین ایش گئدیردی. بوغدا زمیلری قینیندان چوخدان چیخسا دا هله آغارمامیشدی. کندلیلرین روزیسی قورتاردیغینا گؤره بیچدیکلری آرپادان خرمنده دؤیوب دییرمانا گؤندرمک ایسته‌ییردیلر. آمما اربابین مباشری کنده گلمه‌دیگینه گؤره هئچ کیم بو ایشی گؤرمگه جسارت ائده بیلمیردی. کندلیلرین گؤزلری تبریز یولونا دیکیلی قالمیشدی. اؤزلری اکیب اؤزلری بیچدیکلری محصولدان استفاده ائده بیلمیردیلر. کندلیلردن بیری (آدی یادیمدا دئییل) یوز باغ آرپانی خرمنده دؤیمه‌یه باشلادی. بو آدامین یئری، اؤکوزو یوخ ایدی. آرپاسینی درد‌ییی زمینی ده باشقا قوهومو، یوخسول اولدوغو اوچون اکمیشدی. نوروز بایرامیندان بویانا اوندان- بوندان بورج ائله‌ییب دولانمیشدیلار. آروادی کنده‌ده ائو قالمامیشدی کی، گونده بیر چه‌رک آرپادان اؤترو مراجعه ائمه‌میش اولسون. ایندی جانی بوغازینا گلن بو کندلی واری، یوخو اولان آرپانی خرمنده دؤیمه‌یه باشلامیشدی. آخشام اوستو دؤیونو قورتاریب سوورو و گئجه یاریسی اولاغلارا چاتیب دگیرمانا آپاریر. ایکی گوندن سونرا آرپانی دارتیب کنده قاییدیر. ایندیه قدر بورج آلیب یئدیکلری طلبکارلار وئردیکلری بورجلاری آلماغا گلیرلر. بیر هفته‌دن سونرا اربابین مباشری کنده گلیر. کنده‌ده مباشر اولمادان خرمنده هولا سوروب آرپا گؤتورن آدامی چاغیرتدیریر و اونو بی‌اجازه ایش گؤردویو اوچون بیر قویون (شیشک) جریمه ائدیر. بئله ظلم، ناروا ایشلر آذربایجان کندلرینین هامیسیندا برقرار ایدی. اودور کی، کندلیلر اربابلارین ظلموندن جانا گلمیشدیلر و بو ظلم ستمین الیندن قورتارماق اوچون بهانه

آختاریردیلار. ماحالین باشقا کندلرینده قاسیم‌خانین دسته‌سی طرفیندن اؤلدورولن بیر اربابین خبرینی ائشیدنده بوتون ماحالین کندلیلری خوشحال اولموشدولار. قاسیم‌خانین ساراب و آلان‌بیراغوش ماحالیندا آیاغا قالخیب کندلیلری مدافعه ائتمه‌سی، اونون محبوبیتینی گون-گوندن آرتیریردی. اؤزلرینه گووه‌نن جاوانلار قاسیم‌خانین دسته‌سینه قوشولوردولار. اربابلار ایسه قورخویا دوشموشدولر. اؤزلرینی قوروماقدان اؤترو اوباش‌لارا پول وئریب اونلاری اؤز اختیارلارینا آلیردیلار. بیزیم ماحالین بیر چوخ کندلرینه صاحب اولان آردالان خانلارینین کندلیلره ائتدیکلری ظلم- ستم قاسیم‌خانی داهادا آجیقلاندیریردی. قاسیم‌خانین ساکنی اولدوغو "سوما" کندی ده بو خانلارین ایدی. دئمک اولار کی، ماحالین بیر چوخ کندلیلری آردالان خانلارینا بورجلو ایدیلر. هر کس اونلارا بورجلو اولسایدی داها او بورجون آلتیندان چیخا بیلمزدی. خانلارین مأمورلاری کندلرده گزیب اربابلارین طلبلرینی ییغماقلا کندلیلره دیوان توتوردولار. بورحونو وئره بیلمه‌یه‌نین تؤیله‌سینی بوشالدیردیلار. بو، ائله بیر دؤورده ایدی کی، خان اصل بورجونو آلمیشدی. آپاردیغی مال حیوان ایسه اونون طلبیندن علاوه و نوزول پوللار ایدی. بو حاقسیزلیقلار، ظللر اؤز ایشینی ماحالدا گؤرمکده ایدی. هامی گؤزونو قاسیم‌خانا دیکمیشدی. قاسیم‌خانین دسته‌سی گوندن گونه چوخالیردی. بو دسته‌یه سلاح لازیم ایدی. بو سلاحلاری اربابلارین اؤزوندن زور ایله آلیردیلار. ابراهیم‌خان، قاسیم‌خانین دوستو اسماعیلین الیندن چوخ ناراحات ایدی. چونکی اونون قاسیم‌خانین دسته‌سیندن اولدوغونو بیلیردی. خان اؤز آداملارینا تاپشیریب دئییر:

- بو اسماعیلی او قدر وورون کی، اؤلسون، قانی منیم بوینوما.

بو خبری ایشیدن قاسیم‌خان ابراهیم‌خانا سفارش گؤنده‌ریر:

- ابراهیم‌خان سومانی ترک ائدیب گئتمه‌سن سنی آرادان آپاراجاغام!

بو خبری ابراهیم‌خانا یئتیریرلر. او قورخویا دوشور. چونکی او، قاسیم‌خانی یاخشی تانییردی. او بیلیردی‌کی، قاسیم‌خان دئدیگینی ائدن آدامدیر. صاباحیسی گون ابراهیم‌خان گیزلین اولاراق عایله‌سیله سومانی ترک ائدیر. سوما کندلیلری بو خبری قاسیم‌خانا یئتیریب دئییرلر:

- خان اؤزو ایله سیلاح دا آپاریردی.

بو خبری ائشیدن قاسیم‌خان اؤز دسته‌سیله ابراهیم‌خانی تعقیب ائدیر و اونلاری تلخاب آدلی بیر کنده محاصریه آلیر. بیر ساعات آتیشمادان سونرا ابراهیم‌خان جانینین قورخوسوندان ائو اشیالارینی و سیلاحلاری کنده قویوب آروادی ایله آرادان چیخیر. بئله‌لیکله قاسیم‌خان اونلارین قویوب گئتدیکلری دؤرد قبضه آلمان بئرنو توفنگینه صاحب اولور. بو خبر ایلدیریم سرعتی ایله ساراب و آلان‌بیراغوش ماحالینا یاییلیر. بوتون کندلیلر سئوینیرلر. آمما باشقا کندلرین اربابلاری بو خبردن سارسیلیب قورخویا دوشورلر و بیلیرلر کی، صاباح بئله حادثه‌لر اونلاری دا گؤزله‌ییر. او دؤورده آلان‌بیراغوش ماحالینا نظارت ائدن ژاندارم پاسگاهی تبریز- ساراب جاده‌اسینین کناریندا یئرله‌شن دوزدوزان کندینده ایدی. قاسیم‌خانین تلخاب‌دا اولان جریانی بو پاسگاها آغیر ضربه ایدی. بو ژاندارملار السیز- آیاقسیز کندلیلری دؤیمکده، سویماقدا، رشوه آلماقدا جلاد ایدیلر. آمما قاسیم‌خان کیمی جانیندان قورخمایان و باشیندا فداکار جاوانلارین توپلاشماسیندان قورخوردولار. اونلار بونو چوخ یاخشی بیلیردیلر کی، قاسیم‌خانلا طرف دوشمک اؤزلرینین آرادان گئتمکلرینه برابردیر.بونا گؤره ده اونونلا مدارا ائدیردیلر. قاسیم‌خانین اربابلارلا هر هانسی بیر کنده مبارزه‌سینی ائشیدنده سایمازیانا دولانیردیلار. من قاسیم‌خانین احوال روحیه‌سینی، اخلاقینی دوستلاری ایله اولان رفتاری باره‌سینده ده تحقیقات آپارمیشام. اونو گؤرنلر، یاخود دسته سینده اولان دوستلارینین هامیسی قاسیم‌خانی ملایم، خوش اخلاق، خالقا صمیمی، یوخسوللارا حدیندن آرتیق حؤرمت ائدن بیر آدام کیمی تعریفله ییردیلر. هر هانسی بیر کنده اربابلارین، کندخدالارین ستمینده اولان آداملارین کؤمه‌ییینه گئدردی. قاسیم‌خان "شاللی" آدلی بیر کنده اولان ووروشمادان سونرا بیر نئچه گون اورادان آرالی اولماغا مجبور اولور. شربیان کندینی اؤتوب، دره‌چی داغلاریندان آشیب اؤز دسته‌سی ایله بوستان‌آبادا گئتمک ایسته‌ییرلر. هله بوستان‌آبادا چاتمامیش بیر چوبانا راست گلیرلر. آج اولدوقلارینا گؤره چوباندان سود آلماغ اوچون اونا مراجعه ائدیرلر. قاسیم‌خان چوبانی آغلار گؤرنده تعجب ائدیر. آغلاماسینین سببینی خبر آلاراق سوروشور:

- اوغلوم نه اوچون آغلاییرسان؟

چوبان دئییر:

- آخی سیزین نه‌ییزه لازیمدیر کی، من نه اوچون آغلاییرام؟

قاسیم‌خان دئییر:

- بلکه سنه کؤمک ائده بیلدیک؟

چوبان جاواب وئریر:

- منیم دردیم ائله درد دئییل کی، سیز کؤمک ائده بیله‌سیز، دئیه اؤز دردینی دئمکدن چکینیر.

قاسیم‌خان سماجتدن ال چکمه‌ییب دئییر:

- اوغول نه اوچون دردینی بیزه دئمیرسن؟ اونو بیل کی، بیز سنه کؤمک ائده بیلمه‌سک، هئچ کیم کؤمک ائده بیلمز. بیزدن اوتانما دانیش!

چوبان قاسیم‌خانین ال چکمه‌دیگینی گؤروب بیر آز فیکره گئدندن سونرا آغلایا- آغلایا دئییر:

- منیم دردیم عشقدیر. کندیمیزده بیر قیزی سئویرم، او دا منی سئویر. آممما قیزین آتاسی من چوبان اولدوغوما گؤره قیزینی منه وئرمک ایسته‌میر.

قاسیم‌خان دئییر:

- سن جاوان اوغلانسان نه اوچون آغلاییرسان؟ اونو دا بیل کی، منیم آغلایان آدامدان خوشوم گلمیر. دئدیگین سؤزلر دوغرو اولسا، یعنی قیز دا سنی سئوسه سؤز وئریرم قیزین آتاسین راضی ائده‌رم. ایندی بیز نه سحر، نه‌ده گون اورتا هئچ نه یئمه‌میشیک، دور آیاغا بیزه بیر کاسا سود ساغ وئر آجیق. قیز طرفیندن هئچ نگران اولما آللاه کریمدیر.

چوبان قویونلاردان سود ساغیب، اوجاق قالاییر. قاسیم‌خانی و یولداشلارینی دویورور. قاسیم‌خانین بوستان‌آباد دا چوخ یاخین صمیمی بیر دوستو وار ایدی. هردن بیر اونا قوناق اولاردی. بوستان‌آباد او دؤرده اوچ یولون آیریجیندا اولان بؤیوک کنده اوخشایان بیر قصبه ایدی. گون باتاندان سونرا قاسیم‌خان اؤز دوستو ایله چوبانین مسئله‌سینی مطرح ائله‌ییر. دوستو چوبانین دئدیکلرینی تصدیق ائدیب دئییر:

- چوبانی من یاخشی تانییرام، قیز دا اونو سئویر. آممـا آتاسـی قیزینـی اونـا وئرمـک ایستەمیر.

قاسیم‌خان دوستونون واسیطه‌سیله قیزین آتاسینی اؤز یانینا چاغیرتـدیریر. قاسـیم‌خـان قیزین آتاسیندان سوروشور:

- قیزینی نه اوچون چوبانا وئرمک استەمیرسن؟

قیزین آتاسی جاواب وئریر:

- منیم قیزیمین ائلچیسی چوخدور. هامیسینین واری، دؤلتی اولا- اولا قیزیمـی اونـلارا وئرمەرم.

قاسیم‌خان:

- بیلیرسن قیزین چوبانی حدیندن آرتیق سئویر؟

قیزین آتاسی دئییر:

- بو ایش قیزین یوخ، منیم سئومگیمه باغلیدیر.

قاسیم‌خان:

- سن اؤز قیزینین خوشبختلیگینی ایستەییرسنمی؟

- بلی، ایستەییرم.

قاسیم‌خان دئییر:

- سن قیزینی سئومەدیگی آداما وئرسن، نئجه خوشبخت اولا بیلر؟

قیزین آتاسی قاسیم‌خانین بو سوالینا جاواب وئره بیلمیر. قاسیم‌خـان سـؤزونون آردینـی توتور:

- سـن هـاردان بیلیرسـن بـو گـون چوبـان اولان آدام صـاباح آدلـی- سـانلی آدام اولا بیلمەسین؟ من صاباح سنین اجازەنله قیزینین و چوبانین شـیرنی ایچمـەسـینی تـشکیل ائدەجیم. خرجی مخاریجی ده اؤز عهدەمه.

بوستان‌آباد طرفلرینده قاسیم‌خانین آدینی ائشیتمیشدیلر. آمما اؤزونو تانمیردیلار. اینـدی ده اونو قاسیم‌خانین اؤز دوستوندان سونرا هئچ کیم تانیمیردی. اوچ گوندن سونرا شـیرنی

ایچیب که‌بین کسدیریلر و چوبان اؤز آرزوسونا چاتیر. قاسیم‌خان اؤز دوستو و قیزین آتاسی ایله وداعلاشیب آیریلاندا، قیزین آتاسی دئییر:
- قیزیمی چوبانا وئرمه‌سئیدیم نه ائدردین؟
قاسیم‌خان جاواب وئریر:
- او زامان اؤزوم سنین قیزینین الینی چوبانین الینه وئره‌جکدیم. من قاسیم‌خانام.
قیزین آتاسی قاسیم‌خانین آدینی ائشیدن کیمی باشا دوشور کی، بو مسئله‌ده کیمین ایله طرف ایمیش. بئله‌لیکله قاسیم‌خان او گون بوستان‌آبادی ترک ائتمیشدی.
یئنه ده گدیکلری، داغلاری آشیب، آلان‌بیراغوش ماحالینا قاییدیر. سارابین "گؤللوچه" آدلی کندینده قاسیم‌خانین حاجی طهمز آدلی بیر دوستو وار ایدی. یوللاری او طرفه دوشنده اونا قوناق اولاردیلار. یئنه ده بوستان‌آبادان قاییداندا حاجی طهمزه قوناق اولورلار. اوندان آیریلاندا، قاسیم‌خان و یولداشلاری اونا پول وئریرلر کی، اونلارین عایله‌لرینه یئتیرسین. قاسیم‌خان سارابدا وضعیتی آغیر گؤروب اون گونلوک بیر-بیرلریندن آیریلماغی مصلحت گؤرور. قاسیم‌خان تهرانا، یولداشلاری ایسه تبریزه یا باشقا شهرلره گئدیرلر. حاجی طهمز، قاسیم‌خان و یولداشلاریندان عایله‌لری اوچون آلدیغی پوللاری اونلارا وئرمیر. بئله خیال ائدیر کی، قاسیم‌خان و یولداشلاری بو گون‌صاباح اربابلارین یا ژاندارملارین اللرینده اؤله‌جکلر و وئردیکلری پوللار اونا قالاجاقدیر. بوردان معلوم اولور کی، قاسیم‌خان حاجی طهمزی اؤزونه دوست سئچمکده سهو ائدیبمیش. ایندی او اؤزونو بؤیوک بیر خیانته حاضرلاییردی. مگر قاچاق نبینی اؤز سنگر یولداشی خیانت ائدیب آرخادان گوللّه ایله وورمادیمی؟
بو بیر ائل مثلی‌دیرکی، "آغاجی اؤز ایچیندن قورد یئیر". آذربایجانین گؤرکملی یازیچیسی اسماعیل شیخلی‌نین بو باره‌ده یازدیغی "دسته‌سی اؤزوموزدندیر" حکایه‌سی ماراقلیدیر. او یازیر:
"بؤیوک بیر مئشه‌ده بیر چنار آغاجی وار ایدی. بو چنار یاشدا، بویدا، بوخوندا مئشه‌ده‌کی آغاجلارین هامیسیندان باشدا دوروردو. بونا گؤره ده اونو مئشه‌نین آغ ساققالی سئچمیشدیلر. بیر گون نئچه آدام مئشه‌دن آغاج کسمه‌یه گلیرلر. اونلار گیزلین حالدا

آغاجلاری کسمه‌یه باشلاییرلار. مئشه آغ ساققالی‌نین مأمورلاری بو خبری اونا یئتیریب دئییرلر:
- بیر نئچه آدام مئشه آغاجلارینی کسیر.
آغ‌ساققال خبر آلیر:
- نه‌ایله کسیرلر؟
مأمورلار جاواب وئریرلر:
- اللرینده بالتا آدلی بیر شئی واردیر.
آغ‌ساققال خبر آلیر:
- بالتا نه اولان شئیدیر.
جاواب وئریرلر:
- دمیردندیر. پاریلدایییر.
-دسته‌سی
-آغاجداندیر.
مئشه‌نین آغ‌ساققالی بو جاوابی ائشیدن کیمی دئییر:
- هه، دسته‌سی اؤزوموزدندیر.
دونیانین هر نؤقطه‌سینده گئدن صنفی مبارزه‌لرده بئله خاییلر اولموشدور. انسان قلبینین داخلی عالمینی اوخوماق ممکن اولمادیغی کیمی، بئله جاناوارلار قوزو جلدینه گیریب اؤز خیانتلرینی حیاتا کئچیرلر.
قاسیم‌خانین صاحب‌قیران آدلی بیر یولداشی وار ایدی. اونو اؤز آزادخواهلیق حرکتلری ایله هامی تانییردی. اونا گؤره ده اربابلار، کندخدالار اونا آت نعلبنده باخان کیمی باخیردیلار. صاحب‌قیران اؤزو یوخسول اولسا دا، گؤزو-کؤنلو توخ آدام ایدی. "شاللی" کندینین کندخداسی قولام، صاحب‌قیرانین مسافرتده اولماسیندان سوءاستفاده ائدیب اونون آروادینی زور ایله اؤز بزملرینه گتیریب اویناماغا مجبور ائدیر. آروادین یالوارماسینا و گؤز یاشلارینا اهمیت وئرمیرلر. اونو مجلسین اورتاسینا ایتەلەییب رقص ائتمگه وادار ائدیرلر. بو خبری ائشیدن صاحب‌قیران تصمیم اوتور کندخدا قولامی اؤلدورسون. بئله بیر

زاماندا قاسیم‌خان و یولداشلاری مسافرتدن قاییدیرلار. صاحب‌قیران قاسیم‌خانین یانینا گلیب احوالاتی اونا دانیشیر.

قاسیم‌خان دئییر:

- کندخدا قولام او قدر اجلاف، آلچاق آدامدیر کی، او اؤز آناسینا دا رحم ائله‌مز. من اونو چوخدان تانییرام. او کندخداسی اولدوغو کندین و باشقا کندلرین اهالیسینه حدیندن آرتیق ظلم ائتمیشدیر. ایندیکی سون حرکتی ده اولماسایدی من اونو جزاسینا چاتدیراجاقدیم. ایندی او اؤزو بو جزانی قاباغا سالمیشدیر.

قاسیم‌خان او گئجه‌سی اؤز یولداشلاری ایله کندخدا قولامین ائوینه گیریر. شیرین یوخودا اولان قولام سس-کویه اویانیر.

قاسیم‌خان دئییر:

- قولام، سن اربابلارلا البیر اولوب کندخداسی اولدوغون کندین و اطراف کندلرین اهالیسینه ظلم ائدیبسن. اونلاری سویوب تالاماقدا خانلارین خیرینه چالیشیبسان. کندلیلری تحقیر ائدیب انسان یئرینده قویمامیسان. میدانی اؤزونه آچیق گؤروب باشقاسینین ناموسونا توخونوبسان. من بو عمللریندن اؤترو سنین جانینی آلماق ایسته‌ییرم. توفنگین وارسا اؤزونو مدافعه ائت.

قولام آغلایا- آغلایا یالوارماغا باشلاییر. قاسیم‌خان دئییر:

- بو ناله‌لرین خیری یوخدور. اشهدینی دئی.

بئله‌لیکله کندخدا قولام اؤز جزاسینا چاتیر. همین آخشام قاسیم‌خان اؤز دسته‌سیله داغلارا چکیلیر. صاباحیسی گون بو خبر ساراب و آلان‌بیراغوش ماحالینا یاییلیر. خانلارین جانینا واهمه دوشور. کندلرده اولان اربابلار شهرلره قاییدیرلار. کندخدالار اؤز قینلارینا گیریرلر. کندلیلر ایسه بو خبردن شاد اولورلار. اربابلار یاواش-یاواش کندلیلردن آلدیقلاری بدعتلری لغو ائدیرلر. قاسیم‌خان نئچه گوندن سونرا یولداشلارینا دئییر:

- منیم سارابدا ایشیم وار. واجب اولدوغونا گؤره یولا دوشمه‌لی‌یم.

یولداشلاری دئییر:

- تک گئتمه‌یین یاخشی اولماز، اجازه وئر بیریمیز سنینله گئدک.

قاسیم‌خان راضی اولمور. اؤزو تک یولا دوشور. سارابدا ایشین گؤرندن سونرا یولداشلارینین یانینا قاییداندا یئیجه کندینه چاتمامیش ایکی نفر سیلاحلی ژاندارم ایله اوز-اوزه گلیر. قاسیم‌خانین کیچیک بئرنو توفنگی وار ایدی. بو توفنگین قوناغیندان و لوله‌سیندن کسدیریب بیر اسلحه کیمی پالتو سونون دال طرفینده گیزله‌دردی. ژاندارملار قاسیم‌خاندان شکله‌نیرلر. اوندان خبر آلیرلار:

- سن کیمسن؟

قاسیم‌خان آیری بیر آد دئییر. خبر آلیرلار هاردان گلیرسن؟ قاسیم‌خان جاواب وئریر:

- سارابدان گلیرم.

ژاندارملارین بیری دئییر:

- سن قاسیم‌خانا اوخشاییرسان. سنین جاییزن واردیر. دوش قاباغا، گرک بیزیمله سارابا گله‌سن. قاسیم‌خان دئییر:

- سیز نه دانیشیرسیز، قاسیم‌خان کیمدیر؟ من کندلی بابانین بیرییم. اهل عیال صاحبییم. سیز آللاه منی ایشیمدن گوجومدن قویمایین.

ژاندارملار دئییرلر:

- اولماز، بیز سندن شکلییک، گرک سنی سارابا آپاراق.

ژاندارملار قاسیم‌خانی قاباقلارینا قاتیب سارابا دوغرو گئدیرلر. سارابین یاخینلیغیندا ژاندارملارین بیری توفنگینی یولداشینا وئریب دئییر:

- بو توفنگی ساخلا، من سو باشینا چیخیب قاییدیرام.

ایندی بو ژاندارمین هر الینده بیر توفنگ وار ایدی. قاسیم‌خان یارانمیش وضعیّتدن استفاده ائدیب جلد حالدا توفنگینی چیخاردیب ژاندارمین اوستونه توتوب دئییر:

- تئز اول توفنگلری آت یئره. یوخسا بئینینی قیزدیرارام!

ژاندارم مات معطل قالیر. گؤره‌سن بو کندلی بابانین بیری بو بالاجا توفنگی هارادان گتیریب؟ تئز توفنگلری یئره آتیر و ایندی یعقین ائدیر کی، بایاقدان کندلیه اوخشایان آدام قاسیم‌خانین اؤزو ایمیش. قاسیم‌خان جلد توفنگلری یئردن گؤتوروب دئییر:

- اللرینی یوخاری قالدیر. بو زامان ژاندارمین یولداشی گلیر. احوالی بئله گؤرنده وحشته دوشور و یالوارماغا باشلاییب دئییر:

- سن آللاه قاسیم‌خان بیزیمله ایشین اولماسین. بیز اهل عیال صاحبی‌ییک، اوشاقلاریمیزی یئتیم قویما.

قاسیم‌خان توفنگلری یئردن گؤتوروب چیگنینه سالیب دئییر:

- سیزینله ایشیم یوخدور. آرخایین اولون. دوشون قاباغیما!

ژاندارملار اللری یوخاریدا قاسیم‌خانین قاباغینا دوشورلر. قورخولاریندان بنیزلری آغاران ژاندارملار خبر آلیرلار:

- بیزی هارا آپاریرسان؟

قاسیم‌خان جاواب وئریر:

- سیز منی توتدوغونوز یئره آپاریرام.

بئله‌لیکله قاسیم‌خان ژاندارملاری قاباغینا قاتیب یئیجه‌یه طرف آپاریر. ژاندارملار قاسیم‌خانین، سیزی اؤلدورمیه‌جییم سؤزونه اینانمیرلار. ائله خیال ائدیرلر کی، قاسیم‌خان اونلاری معین بیر یئرده اؤلدورمه‌یه آپاریر. یئنه یالوارماغا باشلاییرلار:

- قاسیم‌خان، بیزی بالالارینین باشینا دولاندیر، بیزه رحمین گلسین. بیزی باغیشلا، بیز سنین نؤکرین اولاریق.

قاسیم‌خان جاواب وئریر:

- منیم سیزین نؤکرچیلیگینیزه احتیاجیم یوخدور. اونو دا بیلین کی، من سیزین کیمی دئییلم. من قاسیم‌خانام، دیلیمدن چیخان سؤزو آیاقلامارام. سیزه دئدیم کی، اؤلدورمک مسئله‌سی یوخدور. سیزین سیلاحلارینیزی دا قایتاریب، اؤزونوزو ده بوراخاجاغام، آمما یئرینده. بونو دا سیزه دئییرم و اؤز فرمانده‌نیزه ده دئیین، منی و یولداشلاریمی تعقیب ائله‌مه‌سین! منیم ده سیزینله ایشیم اولماز. منیم بو مصلحتیمه اهمیت وئرمه‌سه‌نیز اربابلاری، خانلاری بوراخیب سیزین جانیزا دوشه‌جییه‌م. منه قاسیم‌خان دئیرلر، دئدیگیم سؤزلری یئرینه یئتیره‌رم. قاسیم‌خان سؤزونو ادامه وئریب دئییر:

– منیم دوشمنچیلیگیم بو یازیق کندلیلری غارت ائدیب، سویانلارلادیر. سیز اونلاری حمایه ائتسه‌نیز، سیز ده منیم دوشمنلریم حساب اولارسینیز.

بو زامان یئیجه کندی اوزاقلاردا گؤرونمه‌یه باشلامیشدی. یوللار خلوت ایدی. یئیجه کندینه آز قالاندا قاسیم‌خان ژاندارملارا دئییر:

– سیز بوردا دایانین! من سیزین سیلاحلارینیزی او گؤرونن حصارین یانینا قویاجاغام. من اورا چاتمامیش سیزین حرکت ائتمه‌یه حاققینیز یوخدور. او واختکی، من سیزه علامت وئردیم، اوندا گلیب توفنگلرینیزی گؤتوروب دالییا قاییدارسینیز. من او حصارا چاتمامیش حرکت ائتسه‌نیز اؤزونوزو اؤلموش بیلین.

قاسیم‌خان بو سؤزلری دئییب اونلاردان آیریلیب یولا دوشور. ژاندارملار ایندی یقین ائدیرلر کی، داها اؤلوم اونلاری هده‌له‌میر. اونا گؤره ساکت دایانیرلار. قاسیم‌خانین حصارین یانینا چاتماسینی گؤزله‌مه‌یه باشلاییرلار. بیر مدتدن سونرا قاسیم اونلارا علامت وئریب گؤزدن یوخ اولور. ژاندارملار گئدیب حصارین دیبیندن توفنگلرینی گؤتوروب راحات نفس آلیرلار. اونلار قاسیم‌خانین بو مردانه رفتاریندان خوشلاری گلمیشدی. آما بو خبر هئچ بیر یانا یاییلمادی. بو حادثه‌دن خبر توتان فقط ژاندارملارین فرماندهی اولدو. فرمانده قاسیم‌خانین قورخوسوندان و اؤزونون بی‌آبرو اولماسیندان چکینیب اؤزوندن یوخاری فرمانده‌هه ده گزارش وئرمه‌میشدی. ژاندارملارا دئمیشدی کی، بو مسئله اؤز آرامیزدا قالسین.

یایین اوغلان واختی ایدی. هاوالار صاف کئچیردی. باهارداکی یاشیللیق گونشین حرارتیندن سارالماغا باشلامیشدی. سوتول سونبوللر ساریلیق آزارینا دچار اولوب باشلارینی ایمیشدیلر. بیر آی بوندان قاباغا کیمی یئر اوزونه یاییلمیش گؤی یونجالاردان خبر یوخ ایدی. هر طرفده ساری کوللارین آراسیندا دریسینی دگیشمیش ایلان قابیقلارینا راست گلمک اولوردو. قیزمار گونشین الینه فرصت دوشموشدو. اؤز حرارتی ایله الیندن گلنی اسیرگه‌میردی. فرصتی الدن وئرمه‌مک اوچون اکینچیلر قیزغین ایشه باشلامیشدیلار. کؤوشنین هر طرفینده بیچینچیلر اولگوج کیمی اوراقلارینی ایشه سالیب بویونلاری چیگنینده‌کی ساری سونبوللری بیچمکده ایدیلر. کورا یوللاردا حرکت ائدن

جاوان اوشاقلار قاباقلاریندا‌کی خالوار چاتیلمیش اولاغلاری بیزله‌یه- بیزله‌یه "سودان گلن سورمه‌لی قیز" هاواسینی اوخویا- اوخویا کنده طرف حرکت ائتمکده ایدیلر. آتام ایله قارداشلاریم سحر تئزدن هاوا ایشیقلانمامیش "قوشا آرخاجداکی" بوغدا زمیسینی بیچمگه گئتمیشدیلر. من ایسه گون چیخاندان سونرا تک باشینا پیادا، اونلارا کؤمک ائتمگه گئدیردیم. یول اوستونده اکین بیچن کندلیلریمیز گونون بو واختیندا چؤله کئتمگیمی گؤروب سوروشوردولار:

-آغامیرهاشم، انشااله هارا بئله.

جاواب وئریردیم:

- "کپرگه"میزین یانینا گئدیرم. اونلار منیمله ظارافات ائدیب دئییردیلر:

- ایندی آخشامدیر، سیزین کپرگه‌نیز بیر آزدان سونرا کنده قاییداجاق.

من گوله- گوله اونلارین کرگه‌سینه دؤنوب یورولمایین، آللاه برکت وئرسین دئییب، کؤلگه‌لیکده قویدوقلاری سو کوزه‌سیندن سو ایچیب صحبته مشغول اولدوق. بو کرگه بئناماز آغانین کرگه‌سی ایدی. بیزیم کنده ایکی آغا یاشاییردی. بیری نامار قیلان، دیندار اولدوغونا گؤره اونا نامار آغا دئییردیلر. او بیریسینه ایسه نامار قیلمادیغینا گؤره بئناماز آغا آدی وئرمیشدیلر. ایندی کرگه‌سینده اولدوغوم بئناماز آغا ایدی. او الینده‌کی اوراق ایله بیچدیگی بوغدا دسته‌سینی الینده توتوب همیشکی کیمی گؤزلرینی قیییب، باشینی ترپه‌دیب سوروشدو:

-- نه وار، نه یوخ؟ مئهربیانا گئتمیشدینمی؟

من باشیملا اشاره ائتدیم:

- دونن گئتمیشدیم.

- تبریزده بیر خبر وارمی؟

جاواب وئردیم:

- ایشلر اؤز قایداسیندادیر.

او سؤزومو یاریمچیلیق قویوب دئدی:

- آلمانلارین قاباغینی کسیبلرمی؟

- نه اینکی قاباقلاری کسیلیب حتی دالییا اوتورماغا باشلاییبلار.

بئناماز آغا، "دالییا اوتوروبلار" سؤزونو ائشیدنده گؤزلری پاریلدادی. بئناماز آغا دا مهاجرلردن ایدی. اونلار بیزدن یئددی ایل قاباق باکی‌دان گلمیشدیلر. او باکی‌دا فهله ایشلمیشدی. اؤز ایشینده فعال اولدوغونا گؤره اونو "ساغ- سول" سئچمیشدیلر. ساغ، سول مسئله‌سسی بئله ایدی:

شورویده بیر فهله بیر جرمه مرتکیب اولسایدی، اونو همین فهله‌دن دفاع ائتمک اوچون فهله‌لر طرفیندن نماینده سئچیلردی کی، دادگاه‌دا شرکت ائتسین. ایندی بئناماز آغا کندیمیزین فعالاریندان بیری ایدی. او آز ساوادلی اولدوغونا باخمایاراق تشکیلاتی ایشلره آز چوخ وارد ایدی. من بئناماز آغادان آیریلیب اؤز کرگه‌میزه طرف یولا دوشدوم. بیزیم کرگه‌میزده آتام و قارداشلاریمدان علاوه بیر بیچینچیمیز ده وار ایدی. کرگه‌ده قیزغین ایش گئدیردی. من اوراق ایله بیچه بیلمه‌دیگیمه گؤره الیمله یولماغا باشلادیم. آما بوغدا کوللاری آسانلیقلا یئردن قوپماق ایسته‌میردیلر. آتام منیم چوخ زحمته دوشدویومو گؤروب دئدی:

- بالا، سندن بیزه کؤمک اولماز قاییت کنده. سونرا یادینا نه دوشدوسه سحردن دریب باغلادیقلاری بوغدا باغلارینی اولاغلارا چاتیب دئدی:

- بونلاری کنده آپاریب اؤز خرمنیمیزده آچیب اولاغلاری بو طرفه گلن خالوارچی اوشاقلارلا قایتار گلسین.

بئله‌لیکله خالوار چاتیلمیش اولاغلاری قاباغیما قاتیب یولا دوشدوم. اؤز خالوارلارینی کنده آپاریب آچاندان سونرا قاییدان اوشاقلار بیر- بیرلرینه باخیب گولنده من باشا دوشوردوم کی، اونلار منه گولورلر. آخی خالوارچیلیق اون یاشیندا اولان اوشاقلارین ایشی ایدی. ایندی اونلار منی خالوار آپاران گؤرنده گولمکلری توتوردو. نهایت او گون منیم آتاما و قاردشلاریما کؤمک ائتمک مقصدیم بئله بیر نتیجه ایله قورتاردی. ائویمیزده آنام منی گؤرن کیمی خبر آلدی:

- نه تئز قاییتدین بالا؟

من آناما جاواب وئرمک ایسته‌ینده گـؤزلریم فاطمایـا ساتاشـدی. او منـی گـؤرن کیمـی گوله- گوله دئدی:

-- هه سن ائله بیلیرسن کی، اکین درمک قوزو اوتارماقدیر؟

فاطما خالچا دستگاهینین اوستونده اوتوروب ایلمه چالیردی. من اونو قاباقلاییب دئدیم:

-- یوخ، دستگاه دالیندا اوتوروب خالچا توخوماقدیر.

سونرا هر ایکیمیز گولمه‌یه باشلادیق.

۱۹۴۲- نجی ایلده دونیا مقیاسیندا دهشتلی جریانلار گئـدیردی. بـو دوغـرودور کـی، او دؤورده کندلرده برق اولمادیغیندان رادیو دا یوخ ایدی. بونا باخمایاراق دونیـا خبرلـری آز مدت عرضینده هر یانا یاییلیردی. کندلر ایله شهرلر آراسیندا اولان علاقه‌لـر چوخـالیردی. نئچه ایل بوندان اول ایکی یا اوچ گونه تبریزه گئدن کـاروانلار، اینـدی ایکـی سـاعاتا بـو یوللاری طی ائدیردیلر. اونا گؤره ده داخلی و خارجی خبرلر هامینین اختیارینـدا اولـوردو. ایکینجی دونیا محاربه‌سی اؤز شـدتی ایلـه داوام ائـدیردی. آلمـانین قولـدور قوشـونلاری مسکو یاخینلیغینا چاتمیشدی. شوروینین جنوب طرفینده ایسه آلمانین زرهلی قـوه‌لـری استالینقرادا طرف حرکت ائتمکده ایدی. آلمانلار استالینین آدینا بـاغلی اولان بـو شـهری تصرف ائتمک اوچون وار قوه‌لرینی صرف ائدیردیلر. اونلار بیلیردی کی، بو قهرمان شـهری اللرینه کئچیرسه‌لر شوروی قوشونلارینین روحیه‌سی آزالاجاق و آسانلیقلا قافقازی تصرف ائدیب اؤز آرزولارینا چاتاجاقلار. قافقاز استراتژی منطقه اولدوغونا گؤره هیتلر بـورا آرتیـق اهمیت وئریردی. آخی شوروی قوشونلارینی خدمت ائدن تانقلار، طیاره‌لر و تامام موتورلـو ماشینلار اؤز یاناجاقلارینی باکی‌دان آلیردیلار. بو شهرین اهمیتی حدیندن آرتیق بـاکی‌دا تولید اولان بنـزین اؤزه‌نؤعونـده بیرینجـی یئـری توتـوردو. آلمـان قوشـونلاری اؤز تـانق، طیاره‌لرینده مـصرف اولان بنـزین روسـیا چؤللرینـده اوتـوز یـا قیـرخ درجـه‌یـه قالخـان شاختانین قاباغیندا دونوب ماشینلاری حرکتدن دوشوردو. باکی‌دا تولید اولان بنزین ایسه داها یوخاری درجه‌لرده دونمایب موتورلارین قـدرتینی آرتیریـردی. هیتلـرین ایکینجـی آرزوسو دا ایرانی اؤزونـه کؤرپـو حـساب ائـدیب اوردان انگلـستانین مـستعمره‌سـی اولان هیندیستانا یول تاپماق ایدی. آمما شوروی، آمریکا، انگلستان هیتلرین بو نقشه‌سینی باشا

دوشوب ایرانا قوشون وارد ائتدیلر. بئله‌لیکله هیتلرین بو آرزوسو اؤرگینده قالدی. ایندی آلمان قوشونلاری آوروپانین اکثر تورپاقلارینی ضبط ائتمیش، شوروینین غربینده دونیا خالقلارینا میدان اوخویوردو. او زامانلار ایراندا دا هیتلرین طرفدارلاری آز دئییلدی. اونلار آشکار شکیلده هیتلری مدافعه ائدیردیلر. اؤتن صحیفه‌لرده دئدیگیم کیمی گولملی شایعه‌لر یاییب؛ "هیتلر اصلینده مسلماندیر. آدی دا حیدردیر"، دئییردیلر. بئله شایعه‌لرین میدانا چیخماسینا سبب رضاخانین هیتلرله یئنی قراردادلار باغلاییب آلمانین تاجر، مهندس و حربی سیاسی باشچیلارینی ایرانا دعوت ائتمه‌سی ایدی. اونلار ایراندا گئنیش تبلغاتا باشلامیشدیلار. ایران تاجرلری ایسه آلمان تاجرلری ایله قراردادلار باغلاییب مال صادرات و وارداتینا باشلامیشدیلار. بئله کی، او زامانلار هر طرفه باخیردین آلمانین ایرانا وارد اولان ماللاری ایدی. بئله تجارتلردن فایدالانان بعضی تاجرلر هیئلر قوشونلارینین بو گون، صاباح ایرانا وارد اولما شایعه‌لرینی یایماقدا ایدیلر. او زامانلار جاوان گؤرکملی آذربایجان شاعری بالاش آذراوغلو بو جور تاجرلره کنایه ایله بئله دئییردی:

بس نییه قبول اولمادی بیلدیر کی، قوربانین سنین؟
ساخلا گیلن باهار گلیب هیتلر اؤزو کسر حاجی
چوخ دا امیدسیز اولما سن بلکه ده گلدیلر حاجی

او دؤورده بیز ائشیدیب یا قزئتلرده اوخویوردوق: آلمان قوشونلاری محاربه اعلان ائتمه‌دن شوروی تورپاقلارینا سوخولموش شهرلری، کندلری، سیلاحسیز خالقلاری بئله قیرماقدان چکینمیردیلر. غافیل اولموش شوروی قوشونلاری آلمان قوشونلارینین اؤنونده دایانیب قهرمانجاسینا اؤز تورپاقلاریندان دفاع ائدیردیلر. ایکینجی دونیا محاربه‌سی خرچنگ آزاری کیمی اؤز تاثیرینی بوتون دونیادا اولدوغو کیمی ایرانا دا، اونون کند و شهرلرینه یایمیشدی. بو تاثیر خصوصی اولاراق کندلرده داها آرتیق گؤزه چارپیردی. کندلیلر باشقا طرفدن عایدلری اولمادیغینا گؤره معیشتلری چوخ آجیناجاقلی اولموشدو. قندین، شکرین، چایین، قوماشین قیمتلری باهالاندیغینا گؤره شهرلرده جیره‌بندی اولموشدو. آدلارینی یازدیغیم محصوللار کوپن ایله وئریلدیگینه گؤره ماغازالارین قاباغیندا ازدهام اولوردو. او زامانلار نؤبه، صف مسئله‌سی یوخ ایدی. ایرانلیلار نؤبه‌ده دایانماغی

اؤیرنمه‌میشدیلر. بیر ماغازادا قند یا شکر وئرسه‌یدیلر بئش یوزدن آرتیق آروادلی، کیشیلی جاماعات بیر- بیرینه فشار وئریب اؤزلرینی قاباغا سوخماق ایسته‌ییردیلر. قند شکری کوپن ایله ایبرمی ایکی قیرانا تامام اولدوغو حالدا آزاد بازاردا اون ایکی تومنه ساتیلیردی. کندلرده ایسه وضعیت آیری شکیلده ایدی. یعنی کندلرده کوپن یوخ ایدی. کندلیلر مجبور ایدیلر اؤز لازیملاری اولان قند، شکر، چای، قوماشی آزاد بازاردان تهیه ائله‌سینلر. بونا گؤره ده اونلارین ائولرینده قنددن، شکردن اثر گؤرونموردو. کندلیلر مجبور ایدیلر چای ایچمک اوچون کیشمیشدن، توت قوروسوندان استفاده ائتسینلر. کندلیلر اؤزلری اکیب بئجردیگی بوغدانی ساتیب عوضینه آرپا چؤرگی یئیردیلر. چونکی آرپانین قیمتی اوجوز اولدوغونا گؤره اونلارا داهادا صرفه‌لی اولوردو. ایکینجی دونیا محاربه‌سینین باشلانماسی و اونون نتیجه‌سیندن عمله گلن باهالیق آذربایجانین بوتون کندلیلری کیمی بیزیم ماحالین کندلیلری ده چؤرک دالاسینجا تهرانا آخیشماغا باشلادیلار. کندلرده وجودا گلن خرابه‌لرین سایی گونو- گوندن آرتیردی. تهران‌دا ایش اولمادیغینا گؤره آذربایجان‌دان گئدن جاوانلار مجبوری شکیلده بازاردا حماللیغا یا خیابانلاردا پرتاقال ساتماغا مشغول اولوردولار. او زامان آذربایجان ایرانین گئریده قالمیش ایالتلریندن بیری ایدی. مرکزی دؤولت تامام دقّتینی تهرانا وئریردی. اؤلکه‌نین اقتصادی تهراندا جمع اولموشدو. مرکزده اعیانلار طرفیندن مرمردن گؤزل نئچه مرتبه‌لی یاراشیقلی ساختمانلار تیکیلدیکجه باشقا شهرلرده سایجا اوندان آرتیق ائولر خرابالیغا دؤنوردو. تبریز کیمی مهم شهرده بیر نئچه کیچیک کارخانا وار ایدی. یادیمدا قالان او کارخانالاردان کیبرئت کارخاناسی و گؤن کارخاناسی (چرم سازی خسرو و چرم سازی ایران) نظره چارپیردی. آذربایجان او دؤورده کشاورزی بیر اوستان اولماقلا ایرانی تاخیل جهتدن تامین ائدیردی. کندلرین قارانلیق ائولرینده خالچا دستگاه‌لارینین آرخاسیندا ایلمه چالیب، خالچا توخویان خیردا قیزلارین بارماقلاری، تهراندا ایله‌شن آغالارین شیک سالونلارینین یاراشیغی اولموشدو. آمما خالچا توخویانلارین اؤزلری همیشه "الی خمیر قارنی آج" دولانیردیلار. من دفعه‌لرله بو رنگی سولموش خیردا قیزلارین ایش دستگاه‌ینین آرخاسیندا اوتوروب ایلمه چالا- چالا بونغمه‌نین اوخوماقلارینین شاهدی اولموشام:

اندازا اریشین پامبیق
پولون گلیر صاندیق- صاندیق
اندازا اودونا یاندیق
اونا گؤره خیردا قالدیق

اندازا بؤیوک اؤلچوده توخونان خالچالارا دئییردیلر. بو کیچیک هنرمندلر گونده ائنی آلتمیش سانت بیر خالچاین سطحینده قیرخ جین ایش توخوماغا مجبور ایدیلر. ایش صاحبی سخاوتلی اولسایدی گونده بئش قیران اونا مزد وئریردی. قولدور رضاخان دودمانینین آذربایجانا بی‌توجهی نتیجه‌سینده ائللر اؤز دوغما یوردوندان آوارا سرگردان اولوب غربت ائللره مسافرته مجبور اولوردولار. حتی ایندی دونیادا ائله بیر مملکت تاپا بیلمزسن کی، اوردا آذربایجانلی اولماسین. رضاخانین و اونون اوغلو محمدرضانین شووینیست سیاستی، ایراندا حکمرانلیق ائدن شاهلارین هامیسینین اوزونو آغارتمیشدی.
کندلیلر کؤوشنده‌کی آرپا، بوغدا زمیلرینی بیچیب قورتارمیشدیلار. ایندی خرمنلرده گؤرونن ایشلر هامینی مشغول ائتمیشدی. قادینلار کیشیلرله بیرگه حیه‌طلرینده‌کی قویولاریندان سو چکیب سطل و کوزه‌لرده خرمنلره سو داشییردیلار. هولا سورمکدن اؤترو خرمن یئرلرینی سولاییب برکیتمک لازیم ایدی. خرمن یئرلرینده بیر- بیرینین اوستونه باسیلان باغلاردان بؤیوک تایالار وجودا گلمیشدی. بعضی خرمنلرده بوغدا باغلارینی آچیب خرمن یئرینه داغیدیردیلار. کندلیلر ایندی بیر ایل تامام پروانه کیمی اکیب بیچدیکلری محصولون باشینا دولانیردیلار. گون اورتایا یاخینلاشدیقجا هاوا قیزماغا باشلاییردی. هولا سورنلرین سایی گئتدیکجه آرتیردی. خیردا اوشاقلار هولا ماللارینین دالینجا دولانا- دولانا اللرینده‌کی اوزون آغاج ایله اونلاری سرعتله حرکت ائتمگه تلسدیریردیلر. بؤیوکلر ایسه دمیر شه‌نه ایله آیاقدان کنارا دوشموش سونبوللری ییغیب هولا ماللارینین آیاقلاری آلتینا آتیردیلار. کولشلرین اوستونده حرکت ائدن ماللار آج اولدوقلارینا گؤره فرصتدن استفاده ائدیب آیاقلارینین آلتینتداکی سونبوللردن آغیز دولوسو یئمکده ایدیلر. بئله حاللاردا خرمن صاحبی اونلارین آغزینا توربا ووروب

یئمکلرینه مانع اولوردو. من ده خرمنده ایدیم. کیچیک قارداشیم میرابوالفضل هولا سورمکده ایدی. آتام بوغدا تایاسیندان بیر نئچه بوغدا باغلیسی آییریب منه دئدی:

- توخوملوق اوچون بونلارین چاودارلارینی آییر!

من باغلینی کؤتویو اوسته یئره ووروب باشلاری باشقا سونبوللردن اوزون اولان چاودارلاری سئچمه‌یه باشلادیم. خرمن قونشوموز مشهدی یداله تنبه‌کی کیسه‌سینی جیبیندن چیخاردیب چوبوغونو دولدرا- دولدورا بیزیم خرمنه گلیب تایا کؤلگه‌سینده اوتوروب آتامی چوبوق چکمه‌یه دعوت ائتدی. آتام الینده‌کی شه‌نه‌نی بیر یانا آتیب مشهدی یداله‌نین کناریندا اوتوردو. مشهدی یداله چوبوغونا ایکی نفس ووروب آتاما وئریب دئدی:

- رعیتچیلیکده فایدا قالمایيب. اوشاقلار بؤیوسئیدیلر یغیشدیریب تهرانا کؤچردیک.

سونرا الیله خرمنلرده دولانان مباشری گؤستریب علاوه ائتدی:

- او مباشری گؤرورسنمی؟ اک، بیچ، سووار. صاباح خرمنده حاضر اولوب سنین دریدن، سوموکدن چیخیب اله گتیردیین محصولو یاری بؤلوب آپاراجاقدیر.

آتام مشهدی یداللانین سؤزلرینی تصدیق ائدیب دئدی:

- دوغرودور زنگیلاباد یاشامالی کند دئییل. نه ایچمه‌یه سویو وار، نه ده زمیلری سووارماغا.

بو آندا آشاغی خرمنلرده فیرلانان مباشرین سسی اوجالماغا باشلادی. او الینده‌کی عصاسینی اویندادا- اویندادا نه ایسه دئییردی. کولک اسدیگینه گؤره اونون سسینی ائشیتمک اولموردو. بیر آزدان سونرا مباشر اولان خرمنده آداملارین سایی آرتماغا باشلادی. مشهدی یداله آتاما دئدی:

- گئدک گؤرک آشاغی خرمنلرده نه خبردیر.

اونلار مباشرین های- کوی قالدیردیغی خرمنه طرف گئتدیلر. بورا حسن کیشینین خرمنی ایدی. مباشر عصا ایله دونن آخشام سوورولوب ده‌جلنمیش بوغدا شوشونو گؤستریب دئییردی:

- آی جاماعات گؤرورسونوزمو. شوشون ده‌جینی پوزوب بوغدادان گؤتوروبلر. بو خرمن کیمین خرمنیدیر؟ قوی اؤزو منه جاواب وئرسین.

بو آندا حسن کیشی اؤزونو خرمنه یئتیردی. مباشر اونو گؤرن کیمی یاخاسیندان یاپیشیب ده‌جی پوزولموش بوغدا شوشونون یانینا چکیب دئدی:

- بو خرمن سنیندیرمی؟

- بلی

- بو ده‌جی نه اوچون پوزوبسونوز؟

- بیز پوزمامیشیق آغا!

- بس کیم پوزوبدور، من پوزموشام؟

- بیلمیرم آغا.

- دوغروسونو دانیش، بو شوشدن نه قدر بوغدا گؤتوروبسونوز؟

- منیم خبریم یوخدور آغا.

بو آندا خرمنه ییغیلان آغ ساققالللاردان بیری اوزونو مباشره توتوب دئدی:

- آغا بو ده‌جین پوزولماسیندان معلومدورکی، بوغدادان گؤتورولمه‌ییب. آغزی کؤپوکلنمیش مباشر بو سؤزلری دئیَن آغ ساققالا طرف دؤنوب جاواب وئردی:

- کیم سنه دانیشماغا اجازه وئردی. ایمانینی یاندیریب یالاندان فتوا وئریرسن. بیلیرسن کی، اربابین بیر بوغداسینی اوغورلاساز ناماز و عبادتینیز قبول اولماز.

بئناماز آغا خرمنه ییغیلان جاماعاتین ایچینده ایدی. او قاباغا گلیب مباشرین اؤنونده دایانیب دئدی:

- ارباب کندلیلرین حقینی تاپدالاسا اونون ناماز و عبادتی قبول اولارمی؟

مباشر قاشلارینی چاتیب:

- اربابین کندلیلرین مالیندا گؤزو یوخدور.

بئناماز آغا اؤز آرزوسونا چاتمیش کیمی بیر آز دا قاباغا یئرییب گؤزلرینی مباشرین گؤزلرینه دیکیب دئدی:

- سن اربابین مباشریسن یا کندلیلرین؟

مباشر:

- اربابین.

بئناماز آغا:

- بس سن نه اوچون اربابین نؤکری اولا- اولا اوچ آی اؤز نؤکرینله بو یازیق کندلیلرین حسابینا یئییب، ایچیب، یاتیرسینیز؟ نه اوچون حقینیزی اربابین عوضینه کندلیلردن آلیرسینیز؟

مباشر اؤزونو کندلیلرین ایچینده تنها گؤروردو. بئناماز آغانین جاوابیندا دئدی:

- بو قایدا- قانون قدیمدن واردیر.

بئناماز آغا سوروشدو:

- بو قایدا قانونلاری اربابلار قویوب یا کندلیلر؟

سونرا اوزونو کندلیلره توتوب خبر آلدی:

- آی جاماعات، سیز مباشرین و اونون نؤکرینین اوچ آیلیق خرج- مخارجینه راضیسیزمی؟

کندلیلر هر طرفدن دئدیلر:

- یوخ، راضی دئییلیک.

بئناماز آغا بو سؤزلردن سونرا مباشرین گؤزلرینین ایچینه باخماغا باشلادی. هامی مباشره استهزا ایله باخیردی. او اؤزونو ایتیرمیشدی. بئناماز آغانین سؤزلرینین مقابلینده نه دئیه‌جگینی بیلمیردی. اودور کی، جاماعاتی آرالاییب آرادان جیخدی. دوز یاشادیغی کندخدانین اوتاغینا گئتدی. یاریم ساعاتدان سونرا آتینی مینیب کنددن چیخدی. اونون مقصدی تبریز ایدی. او کنددن دوزدوزانا، اوردان ماشین ایله تبریزه یولا دوشه‌جکدی. کندلیلرین بئناماز آغادان خوشلاری گلمیشدی. آمما بو ایشین عاقبتیندن ده واهمه‌یه دوشموشدولر. اونلار یاخشی بیلیردیلر کی، اربابلار بو احوالاتدان آسانلیقلا کئچمه‌یه‌جکلر. بئله‌لیکله اوچ گون کندلیلر قورخولاریندان هولا سوروب، سووروق ائلییه بیلمه‌دیلر. مباشر کنده اولمادان بو ایشلرین انجامی ممکن دئییلدی. اودور کی، ایشین عاقبتینی گؤزله‌ملی ایدیلر. مباشر تبریزه گئدیب زنگیلابادا اولان احوالاتی کند اربابلارینا

دانیشمیشدی. حاجی سطوط سلطنه بهادری، سردار بهادری، احمد بهادری بیزیم کندین اربابلاری ایدیلر. اونلاوین آذربایجاندا اونلارلا کندلری وار ایدی. حاجی سطوط سلطنه بیر زامان اردبیلین فرمانداری اولموشدو. نهایت کند اربابلاری جلسه تشکیل وئریب قرارا آلمیشدیلار: گرک زنگیلابادلیلارا قولاق بورماسی وئریلسین. اهالی نگرانلیق ایچینده ایدی. بو احوالاتین نه جور قورتاراجاغینی هئچ کس بیلمیردی. خرمنده ایشلرین یاتماسی دا کندلیلری داریخدیریردی. کندخدا جلیلین الینه گیره‌وه دوشموشدو. هامینی دانلایاراق دئییردی:

- گمیده اوتوروب گمیچی ایله دعوا ائله‌ییرسیز. ایندی عاقبتین گؤزله‌یین.

ائرته‌سی گون مئهربیانا گئتدیم. یایین آخیری اولدوغونا گؤره هاوالار سرینله‌میشدی. بیراغوش داغلارینین باشینداکی آغ بولودلار یاماجلارا طرف سالانماقدا ایدی. چؤللر اؤز طراوتینی الدن وئرمیشدی. شور دره‌نی کئچیب سفییار دوزونه چیخاندا مئهربیانین هله اؤز یاشلیغینی ایتیرمه‌میش سؤیود و قلمه آغاجلاری گؤرونمه‌یه باشلادی. یاریم ساعاتدان سونرا چکی چاپینی کئچیب ستارین سلمانی دوکانیندا ایدیم. ستار اؤز ایشینده ایدی. او الینده‌کی اولگوجو قارا بلؤو داشینا چکیب بوینونا قیرمزی فیته سالینمیش مشترینین باشینی قیرخماغا باشلادی. کناردا صندلی اوستونده مئهربیانین مشهور ضیالیلاریندان مشهدی عبدالعظیم اوتوروب صحبت ائدیردی. بیر آز سونرا حق‌دوست دا گلدی. من "وطن یولوندا" قزئتیندن خبر آلدیم. دئدیلر دونن بیر شماره گلیبدیر. او دا عبدل‌محمدین الینده‌دیر.

ستار اوزون منه طرف توتوب خبر آلدی:

- زنگیلابادا نه خبر وار؟

من کندلیلرین مباشرله مناقشه‌سیندن و مباشرین آجیق ائله‌ییب تبریزه گئتمه‌سیندن دانیشدیم.

مشهدی عبدالعظیم منه باخیب دئدی:

- بس بئله ده، خبرلر سنده ایمیش.

مشهدی عبدالعظیم مئهریبان آزادخـواهلارینین آراسـیندا هامیـدان چـوخ بیلیـردی. او دؤورده اوتوز بئش یاشی اولاردی. او هر بیر سـوالین قارشیـسیندا حاضـر جـاواب ایـدی. سونرالار مئهریباندا عبدالعظیم آدلی آدام چوخ اولدوغونا گؤره اونو باشقالاریندان آییرمـاق اوچون پیغمبر عبدالعظیم دئییردیلر (نئچه ایل بوندان قاباغا کیمی حیاتدا ایدی). اینـدی عبدالعظیم ستارا مراجعت ائدیب دئدی:

- آغای ساویز، بو مسئله کومیته‌یه مربوط اولـور. سـیزین نظرینیـز نـدیر؟ سـتار سـاویز قیرمیزی فیته‌نی باشینی اصلاح ائتدیگی آدامین یاخاسیندان آچیب دئدی:

- منیم نظریمجه کندلیلر گرک مباشرین مقابلینده مقاومت گوسترسینلر. بئناماز آغانین مباشرین اؤنونده دایانیب، اونونلا کسگین شکیلده دانیشماسینی تصدیق ائدیرم.

قرارا آلیندی زنگیلابادلیلار گرک احتیاطی الدن وئرمه‌سـینلر. مـن سـتارین دوکانینـدان چیخیب عبدالمحمدین دوکانینا گلدیم. او خیاطلیق ایشیله مشغول ایدی. دوکاندا خیـاط چرخیندن نئچه قواره پارچادان سونرا آیری بیر شئی گؤزه گؤرونموردو. عبدالمحمد منـی گولـه- گولـه قارشـیلادی. او آچیـق فیکیرلـی آدام ایـدی. مئهریبـان کومیتـه‌سـینین عضولریندن سایبلیردی. اونون دوکانی همیشه مئهریبـانین ضـیالی آدامـلاری ایلـه دولـو اولاردی. بیر آزدان سونرا مئهریبان آزادخواهلارینین آغ ساققالی اولان آغـاعلی دوکـانین قاپیسیندا گؤروندو. همیشه‌کی کیمی گؤزلرینده قـارا عینـک الینـده عـصاسی وار ایـدی. منیم دوکاندا اولماغیمی بیلمه‌دن بیر طرفده اوتوردو. بونون دا سببی دوکانین قـارانلیق و اونون گؤزلرینین ضعیف اولماسی ایدی. منیم دوکاندا اولدوغومو ائشیدنده ایـسه سـاغینا- سولونا باخدی. من اونونلا گؤروشوب حال- احوال توتـدوق. ابوالقاسـیم منـیم خـاطریمی چوخ ایستردی. من دونن زنگیلابادا باش وئرن احوالاتی اونا دانیـشدیم. او بیـر آز فیکـره گئدندن سونرا دئدی:

- بو مسئله اؤزلویونده مهم بیر مسئله‌دیر. ایندی ایراندا کندلی عصیانی مطرح دئییـل. او او گونلره چاتماق اوچون کندلیلر بعضی امتحانلاری تجربه ائتملیدیرلر. بو دوغرودور کـی، رضاخان اؤز دیکتاتورلوق تاختیندان دوشوبدور. عوضینده اونون اوغلـو غربـی اؤلکـه‌لـرین یاردیمی ایله اؤز سلطنتینه مشغولدور. شوروی دؤولتی ده دونیـادا مثلـی گؤرونمـه‌مـیش

فاشیزم علهینه محاربه‌ده‌دیر. بو محاربه ایسه سوسیالیزم ایله فاشیزمین آراسیندا اؤلوم-دیریم مسئله‌سی اولدوغونا گؤره باشلاری اؤزلرینه قارشیبدیر. ایندی شوروی قوشونلارینین ایراندا، آذربایجاندا اولدوغونا گؤره مرکزی دؤولتین اربابلاردان اولان حمایتی آزالیبدیر.

بو سؤزلری آغا علی بیر نفسه دانیشدیغی اوچون اؤز یورولدوغونو حسّ ائدیب سؤزلرینه آرا وئردی. عبدلمحمد الینی چرخین اوستونه قویوب قولاق آسیردی. من ده اونون دانیشیقلاریندا غرق اولموشدوم. ابوالقاسیم هامینین اونو دقتله دینله‌دیگینی گؤروب، سؤزونون آردینی توتدو:

- آمما زنگیلاباد کندلیلرینین مباشرله اولان مناقشه‌سینده صحبت مباشرین اوچ آی کنده قالیب کندلیلرین حسابینا دولانماقلاری مسئله‌سینده بو بدعتی اوستونوزدن گؤتورسه‌نیز سیزین اوچون بیر غلبه‌دیر. بئله بیر زاماندا کندلیلرین اؤزلرینه اولان اینانملاری آرتار و باشقا کندلرین کندلیلرینه بؤیوک بیر کؤمکلیک ائتمیش اولارسینیز. بو دا قالیب کندلیلرین بیرلیگینه، بیرلیک اولمایان یئرده دیریلیک اولماز.

آغاعلی کیشی قوجا اولدوغونا باخمایاراق حرارتله دانیشیردی. بو آندا آرا گزدیره‌ن، هامینین تانیدیغی بیر نفرین دوکانا وارد اولدوغونو گؤرن آغاعلی‌کیشی آیاغا دوروب گئتدی. من ده وطن یولوندا قزئتینی عبدالمحمددن آلماق اوچون بو آراگزدیره‌نین گئتمه‌یینی گؤزله‌ملی اولدوم. او گئدندن سونرا قزئتی آلیب عبدالمحمدین دوکانین ترک ائدیب، عمیم گیله گئتدیم. ناهارا آز قالمیشدی. عمیمین آدی میرحسین ایدی. اونولا آرامیز عمی و قارداش اوغلو کیمی ایدی. آمما عمیمین اوغلانلاری منی چوخ سئوه‌ردیلر. من همیشه اونلارا گئدنده استقبال ائدیردیلر.

ناهاردان سونرا بیر آز استراحت ائدیب کندیمیزه قاییتدیم. مئهربیانی چیخاندان سونرا وطن یولوندا قزئتینی جیبیمدن چیخاریب اوخوماغا باشلادیم. قزئتین بیرینجی صحیفه‌سینده شاعرلرین عکسلری‌ده سالینمیش و نئچه شاعرین شعرلری چاپ اولموشدو. قزئتین بیر صحیفه‌سینده "جبهه‌لرده وضعیت" مقاله‌سی آلتیندا "نظرلی"نین قلمی ایله دونیادا و شوروی تورپاقلاریندا فاشیزمین یاراتدیغی قانلی ووروشمالاردان و

اونلارین حتی کؤرپه اوشاقلارا رحم ائتمه‌دیکلرینده بحث گئدیردی. هیتلریزمین مسکووی، لنینقرادی، استالینقرادی نئچه هده‌له‌دیکدن سونرا ایندی گئرییه چکیلمه‌یینده، حددیندن آرتیق تلفات وئرمه‌یینده، آلمان سربازلارینین روسیانین کسگین شاختاسیندان جان قورتارماییب دؤیوش میدانلارینداً دونوب قالماسیندان و ایرانین، آذربایجانین داخلی خبرلریندن یازمیشدی. محمد بی‌ریادان یئنی بیر شعر وار ایدی. بی‌ریا بو شعری چوخ آروادلی بیر کیشی‌نین دیلیندن یازمیشدی. بو شعر ساطیرا ایله یازیلدیغینا گؤره افشاءائدیجی ایدی. من شاعر بی‌ریانی وطن یولوندا قزئتی ایله تانیمیشام. او آز مدتین عرضینده بؤیوک شهرت قازانمیشدی. اونون طنز شعرلری اوخوجولار طرفیندن سئویله- سئویله اوخونوردو. من ده اونون شعرلرینی هیجانلا اوخویاردیم. آشاغیدا شاعرین یادیمدا قالان چوخ آروادلی کیشی شعریندن بیر بندینی اوخوجولارین نظرینه یئتیریرم:

گول‌صنمی آلان زامان فاطما بوشاندی قالمادی
گئتدی یازیق توکزّبان هئچ طلاقین دا آلمادی
شاد بو ائویمده بیر نفر باشینا چادرا سالمادی
ایندی مزّمت ایله‌ییر طایفا تفاقیم آی کیشی
آروادی لاپ چوخالتمیشام چاغدی داماغیم آی کیشی

گون باتامیش کنده یئتیشدیم. کوچه قاپیمیزدان ایچری گیرمه‌میش فاطمانین توخودوغو خالچایا ووردوغو هوانگین سسینی ائشیتدیم. ائوه وارد اولارکن فاطمانین یانیندا باشقا بیر قیزین اوتوروب ایش توخوماغا مشغول اولدوغونو گؤرنده، اوتاغا دؤنوب قزئتین قالان حصّه‌لرینی اوخویاندا فاطما ایچه‌ری گیردی. منی گؤرن کیمی یئنه دوداقلاری قاچدی و میرواریده بنذر دیشلری گؤروندو. او گوله- گوله دئدی:

- هه یئدیگین، ایچدیگین اؤزونون اولسون. گؤردوکلریندن دانیش.

من فاطمانی یانیمدا اوتوردوب دئدیم:

- قولاق آس سنه چوخ آروادلی کیشینین شعرینی اوخویاجاغام.

من همین شعری اوخوماغا باشلادیم. شعری اوّلدن اوخویوب آخیرا چیخدیم. سونرا دئدیم:

- فاطما گؤرورسنمی، بیز جاوان واختیمیزدا توی ائیلمه‌گیمیز دؤرد ایل چکدی. آممما ائله آداملار دا واردیر کی، ایلده نئچه آرواد آلیب بوشاییر.

فاطما دئدی:

- کول اولسون ائله کیشیلرین باشینا.

سونرا او آیاغا دوردو و ایندی قاییدیرام دئییه اوتاقدان چیخدی. فاطمانین توخودوغو خالچا یاریدان کئچمیشدی. او ائو ایشلرین‌ده آنامما کؤمگلیک ائدیر، بوش واختلارینددا خالچا دزگاهینین اوستونده اوتوروب ایلمه چالیردی. بعضی واختلاردا ایسه کند قیزلاریندان گؤمه‌یه گلیردیلر. فاطما بو ایشه باشلایاندان من داریخماغا باشلامیشدیم. تامام گونو فاطماسیز قالدیغیما گؤره سیخیلیردیم. اودور کی، اونون بو ایشی قورتارماسینا چوخ تله‌سیردیم.

تبریزه اربابلارا شکایته گئدن مباشر هله قاییتمامیشدی. کنده نگرانچیلیق حؤکمرانلیق ائدیردی. خرمنلرده ایشلر دایانمیشدی. مباشرین نؤکری کنده اولسا دا هئچ کیمه دؤیون و سووروق اجازه‌سی وئرمیردی. مباشرین آدینی انوری چاغیریردیلار. او اربابلارین صادق نؤکرلریندن ساییلیردی. اوزده خوش اولسا دا باطینده حدیندن آرتیق کینه‌لی آدام ایدی. خوشو گلمه‌ین آدامالاردان انتقام آلماغا جان دئییردی. ایندی او تبریزه گئتمیشدی. هانسی بیر فیتنه ایله قاییداجاغینی هئچ کیم بیلمیردی. نهایت دؤردونجو گون آخشام اوستو انوری سانکی بیر قوشون ایله کنده گیردی. سردار بهادرین اوغلو رضاخان، اونون اوغلو اسداله‌خان حاجی سطوط سلطنه‌نین اوغلو پاشاخان و تبریز قولدورلارین‌دان اوچ نفر اؤزلری ایله گتیرمیشدیلر. اونلار کنده وارد اولان کیمی کندخدانین ائوینده گیزلی اجلاس تشکیل ائتدیکدن سونرا توتدوقلاری تصمیملری حیاتا کئچیرمه‌یه باشلادیلار. اوّل کندین آغ ساققالاریندان اوچ نفر دعوت ائدیب اؤزلری ایله

اربابین تاخیل آنبارینا آپاریرلار. سونرا اونلاری آنبارا باخماغا وادار ائدیرلر. آغ ساققاللار باخیب دئییرلر:

- باجانین آلتیندا شوش دایانان بوغدا پوزولوبدور.

انوری دئییر:

- بئله معلوم اولور کی، آنباردان بوغدا اوغورلانیب. سیز ده شاهد اولون. بیز اؤزوموز اوغرونو تاپاریق دئیب آنباری ترک ائدیرلر. بیرینجی ایشلری بو اولور، کندخدا جلیلین قاپیسیندا اولان سؤیود آغاجیندان بیر نئچه تر چوبوق کسیرلر. گون باتاندا بئناماز آغانین سوراغینا گئدیرلر. اونو ائولرینده تاپمیرلار. گمانلاری گلن یئرلری ائو به ائو آختاریب اونو تاپیرلار. اربابلارین حضورونا گه‌تیریرلر. بئناماز آغانی اوزو قویلو یئره اوزادیب تر چوبوقلارلا اونو دؤیمه‌یه باشلاییرلار. بئناماز آغا اول مقاومت ائدیر. سونرا کوره‌یینه چیرپیلان چوبوقلارین ضربه‌لری آلتیندا او اربابلاری یامانلاییر. اربابین اوباشلاری آجیغا دوشوب ضربه‌لری آرتیریرلار. بئناماز آغانی شیل کوت ایله‌ییب تؤیله‌یه سالیرلار. اهالینین هله بئناماز آغانین دؤیولمه‌سیندن خبری یوخ ایدی. حسن کیشینی ائولریندن چه‌که- چه‌که گتیرنده کندین آشاغی طرفینده اولانلار قضییه‌دن خبردار اولورلار. بونونلا بئله هامی ائولرینده ایدی. فقط حسن کیشینین آرواد اوشاقلاری آغلایا- آغلایا کندخدا ائوینین باغلی قاپیسینین آرخاسیندا داد- هارای سالمیشدیلار. حسن کیشیدن سونرا نؤبه خانبابایا یئتیشدی. اونون حسن کیشینین خرمنینده‌کی ده‌ج مسئله‌سیندن هئچ خبری یوخ ایدی. اونو فقط بو معرکه‌یه چکیب گتیرن کئچن ایل مباشر انوری‌نین خانبابا ایله آرالاریندا باش وئرن و انورینی ناراحات ائدن سؤزو اولموشدو. او زامان قرار اولموشدو مباشرین سحر، ناهار و شام یئمکلرینی ائو باشینا بؤلوشدورسونلر. خانبابا یوخسول اولدوغونا گؤره تویوق کسه بیلمه‌ییب ساده بیر خؤره‌ک بیشیریب مباشره یوللامیشدی. مباشر انوری خانبابانی چاغیرتدیریب دئمیشدی:

- بو نه خؤره‌کدیر تهیه ائدیبسن؟ مگر بیلمیرسن من بئله خؤره‌کلری صرف ائده بیلمرم.

خانبابا یوخسول، لاکین بوی-بوخونلو بیر کیشی ایدی. او دیلینه گلن سؤزو آیدین، آچیقجا و طرفین اوزونه دئیه‌ردی. ایندی مباشرین اونا دئدیگی سوزلر اونو ناراحات ائتمیشدی. بونا گؤره ده خانبابا درحال جاوابیندا دئمیشدی:

- بونا باخ، تبریزین سوزو (سبزی) ساتانی منه مباشر اولوبدور.

خانبابانین بو سؤزو مباشری یاندیرسا دا بیر سؤز دئییه بیلمه‌میشدی. آممما کین اؤره‌ییندە یووا سالمیشدی. فرصت‌دآختاریردی خانبابادان انتقام آلسین. ایندی بو انتقامین واختی چاتمیشدی. خانبابا ائوینده هر خیالدان آسوده اوتورموشدو. بئله بیر زاماندا کوچه قاپیسی دویولور. خانبابا اؤزو قاپیینی آچیر. مأمورلار دئییرلر:

- ارباب سنی ایسته‌ییر.

- نه اوچون؟

- اوردا بیلرسن.

خانبابا مسئله‌نین نه یئرده اولدوغونو بیلمیردی. یئنه خبر آلیر:

- اربابین منیمله نه ایشی اولا بیلر؟

جاواب آلیر:

- دوش قاباغا!

خانبابا گلیب بهادریلرین قاباغیندا دایانیر. بو زامان مباشر انوری خانبابایا دئییر:

- تبریزین سوزو ساتانی منم؟

خانبابا ایشین نه یئرده اولدوغونو ایندی باشا دوشور. ایکی نفر اونو یئره یاتیرتماق ایسته‌ییر. آممما خانبابا مقاومت گؤستردیگینه گؤره دؤرد نفر اوباشلاردان کومکله‌شیب اونو اوزو قویلو یئره یاتیردیرلار. قوللارینین اوستونده اوتورورلار، ایکی نفر ده چوبوقلا کوره‌ییندە وورورلار. خانبابانین کوره‌یی زولاق-زولاق اولور. اونو دا یاریمجان تؤیله‌یه سالیرلار. ایندی نؤبه مشهدی عبادا یئتیشمیشدی. اونون تقصیری بو ایدی: کند اربابلاریندان احمدخان بهادری کئچن ایل "ارزنه" کندیندن زنگیلابادا گلیر. هئچ کیم کند آغ ساققاللاریندان اونون پئشوازینا چیخمیر. اربابین کند آغ ساققاللارینین بو

حرکتیندن خوشو گلمیر. او زامان آغ ساققال حساب اولان مشهدی عبادی چاغیرتدیریب اونا دئییر:

- نه اوچون منیم پئشوازیما چیخیب قوربان کسمه‌یی‌بسیز؟

مشهدی عباد جاوابیندا دئییر:

- آغا، نئچه گوندور ناخوشام، یورغان دوشکده یاتیرام. منیم سیزین تشریفیزدن خبریم اولمایی‌ب.

احمدخان بهادری (احمدخان بهادری سونراکی انتخابات دؤرلرینده سارای طرفیندن مجلسه نماینده سئچیلدی. شاهین لایقلی نؤکری اولدوغونا گؤره سئنات پالاتاسینا دا تعیین اولونموشدو) مشهدی عبادین بو سؤزلرینی بهانه حساب ائدیب، اونا خط نشان چکمیشدی. آدی "محکوملارین" سیراسیندا اولدوغونا گؤره بو محترم آغ ساققالی چکیب خانین حضورونا گتیرمیشدیلر. نه ایسه او گون جزالانانلارین سایی چوخ ایدی. بونو دا دئمه‌لیی‌مکی، اربابلارین بو چیرکین حرکتلری کندیمیزین تاریخینده قارا خطله یازیلمیش قارا گونلریندن بیری ایدی. بئله حادثه‌لر تنها بیزیم کندیمیزده یوخ، اربابلی کندلرین هامیسیندا باش وئریردی. اربابلار کندلیلری اؤزلرینه قارا قول حساب ائدیب اونلارلا قانسیزجاسینا رفتار ائدیردیلر. بئله حرکتلر قیرخ ایل بوندان قاباغا کیمی داوام ائتمکده ایدی. او قارا تاریخلی گونلری یاشی چوخ آداملار اؤز گؤزلری ایله گؤرسه‌لر ده جاوان نسیللرین یادینا گلمز. جاوانلار بو خاطره‌لری اوخوماقلا بیلمه‌لیدیرلر کی، اونلارین تورپاق صاحبی اولان آتا- بابالاری قرینه‌لر اربابلارین الیندن نه‌لر چکمیشلر. سونرا گلن نسیللر بیلملیدیرلر کی، اونلارین اجدادلاری اؤز زولاق- زولاق چاتلامیش اللریله یئر شوملایب توخوم سپیب محصول گؤتورمه‌لرینه باخمایاراق همیشه محتاج اولاراق نئجه دئیرلر الیم خامیر، قارنیم آج وضعیّتینده یاشامیشلار. بو بیزیم آغیلا سیغمایان فاجعه‌لی تاریخیمیزدندیر. زحمتکش کندلیلرین زحمتیندن قیدالانان خانلار، اربابلار کندلیلرین حقلرینی منیمسه‌مکله عؤمورلری بویو اونلاری تحقیر ائتمیش و چوخ زامانلار دا ناموسلارینا گؤز دیکمیشدیلر. بونلارا قارشی مبارزه لازیم ایدی. آمما هانسی یول‌لا؟ مگر رضاخان، اونون اوغلو و دربار آداملارینین اؤزلری مینلرله کند صاحبلری دئییلدیمی؟ بو

بؤیوک ییرتیجی فئودللاری آرادان آپاریب اونلارین شرّینی کندلی زحمتکشلرینین باشی اوستوندن گؤتورمک اوچون هانسی یول‌لا حرکت ائتمک لازم ایدی؟ او زامانلار بو سؤاللارا جاواب تاپیب عملی ائتمک چوخ چتین ایدی. آمما زامان ایره‌لییه دوغرو حرکت ایئدیکجه یئنی فیکیرلرین مئیدانا گلمه‌سینه شرایط یارانیردی. اربابلارین کندیمیزه اولان هجومو، اونلارین آمانسیزلیغی تامام اطراف کندلره یاییلمیشدی. صحبت هر یئرده زنگیلابادان گئدیردی. باش وئرن حادثه ساراب و آلان‌بیراغوش کندلیلرینین آجیغینا سبب اولموشدو. باشقا کندلرین اربابلاری ایسه بوغلارینی یاغلاییب اؤزلرینی کندلیلر علیهینه هجوما حاضیرلاییردیلار. کندیمیزده اربابلارین آت اویناتماسی ماحال خانلارینا روحیه باغیشلامیشدی. اونلار کئچن ایللرده کندلیلره وئردیکلری پول و بوغدا بورجونو تامامیله آلا بیلمه‌میشدیلر. بو ایشه اقدام ائتمکدن چکینیردیلر. قاسیم‌خانین قورخوسو اونلارین آمانینی کسمیشدی. زنگیلاباد قضیه‌سینده قاسیم‌خانین گؤزه گؤرونمه‌سی اونلاری یئنی هچوملارا آماده ائتمیشدی. بو هجوم نئچه گوندن سونرا باشلاندی. آردالان خانلاری زنگیلابادی الوئریشلی بیر یئر حساب ائدیب تصمیملرین توتموشدولار. اونلار بئله فیکر ائدیردیلر: زنگیلابادلیلار اؤز ربابلاریندان آلدیغی یارالار هله ساغالماییبدیر. ایندی اونلار هراس و قورخو ایچینده‌دیرلر. یاخشیسی بودور کی، طلبلریمیزی بو کنددن باشلایاق.

گون باتانا یاخین ایدی. ائودن چیخیب کند ایچینه طرف گئدیردیم. خرمنلرده ازدهام وار ایدی. اوردان گلن سسلری آیدین ائشیتمه‌سم ده بیر خبر اولدوغونو دویدوم. بو خرمن مشهدی اسماعیلین خرمنی ایدی. او بیزه قوهوم حساب اولوردو. ایکی نفر یاد آدامین اولدوغونو گؤردوم. بیر نفردن مؤضوع‌نو خبر آلدیم. دئدی:

- آردالانلی حسینعلیخانین آداملاری‌دیر. مشهدی اسماعیلدان بوغدا طلبلری وار.

ایشین اول- آخیرینا یئتیشدیم. معلوم اولدو کی، مشهدی اسماعیل نوروز بایرامین‌دان سونرا آردالان خانلاریندان ایبرمی باتمان بوغدا آلیب. قراردادا یالان قیمت‌له باتمانی اوچ تومن حساب اولونوب، خرمنده باتمانی بیر تومن حسابی ایله بوغدا تحویل آلسینلار.

مشهدی اسماعیلین آروادی و دؤرد کیچیک اوشاقلاری دا خرمنده ایدیلر. مشهدی اسماعیلین آروادی داد- بیداد سالیب دئییردی:

- قویمارام ایرمی باتماندان آرتیق آپارسینلار. اوشاقلاریمین آجیندان ئولمه‌یینه راضی اولمارام.

ایندی مأمورلار ایرمی باتمان عوضینه أللی باتمان بوغدا ایسته‌ییردیلر. مشهدی اسماعیل دئییردی:

- منیم خرمنده وار- یوخ بوغدام آلتمیش باتماندیر. بونو دا سیز آپارساز اوشاقلاریم آج قالاجاق. وئردیگینیز ایرمی باتمان بوغدانی آپارین سؤزوم یوخدور. قالانینا دا قبیض وئریم.

خانین مأمورلاری دئییردیلر:

- اولماز، گرک أللی باتمان بوغدانی وئره‌سن.

بئله‌لیکله من ایشین جریانینا وارد اولدوم. خانین مأمورلاری مشهدی اسماعیلین خرمنده‌کی بوغداسینی اؤزلری ایله گتیردیکلری چوالارا دولدورماغا باشلادیلار. مشهدی اسماعیلین آروادی اصلی اؤزونو بوغدالارین اوستونه سریب مانع اولماق ایسته‌ییردی. او یالواریردی، آغلاییردی، اوشاقلاریما رحم ائدین، دئیه گؤزلرینین یاشین تؤکوردو.

مشهدی اسماعیلین نه تورپاغی وار ایدی، نه ده اؤکوزو وار ایدی. کندین قوروقچولوغو اونون عهده‌سینه ایدی. بو ایلکی آلاجاغی حقینی قیشدا بورج آلیب یئمیشدی. خرمنده‌کی بوغدا ایسه باشقالارینین عوضسیز اونلارا اکدیکلری "پره‌کاردان" عمله گلمیشدی. ایندی خانین مأمورلاری بونو دا اللریندن آلماق ایسته‌ییردیلر. مأمورلار اصلی‌نی کنارا ایته‌له‌ییب بوغدالاری چواللارا دولدوروماقدا ایدی. اونلارین بو حرکتلریندن انزه‌لیده گوموش رنگلی خز پنجه‌ییمی اگنیمدن چیخاردان عینکلی فئودال گؤزلریمین اؤنونده جانلاناراق دیوه چئوریلیب اؤز آتشین نفسی ایله منی یالاماغا باشلادی. دونیا گؤزلریمین قاباغیندا قارالمیشدی. بوغدالاری چواللارا دولدوروماقدا اولان خانین مأمورلارینی ایته‌له‌ییب، اللرینده‌کی دولو چواللاری آلیب خرمن یئرینه بوشالتدیم:

- چیخین کنددن اجلافلار! یا وئردیگینیز ایرمی باتمانی آپاراجاقسینیز یادا ایتیلین بوردان!

مأمورلارین بیری منه غضبله باخیب دئدی:

- سن کیمسن؟

- منیم کیم اولماغیم سنه مربوط دئییل.

- بیز خانین طلبین ایستهییریک. بیزیم الیمیزده سندیمیز وار.

- ائله سندلر باشینیزا دهیسین.

دئییب مشهدی اسماعیلا دؤندوم:

- نه اوچون آغزینا سو آلیب دانیشمیرسان. یوخسا اؤز اوشاقلارینا یازیغین گلمیر؟ هانسی اوچ آیلیق بورجا ایرمی باتمان عوضینه أللی باتمان وئریبلر؟

سونرا خرمنه ییغیلان کند اهالیسینه دئدیم:

- بونو دا بیلین کی، مشهدی اسماعیلی سویاندان سونرا سیزین سوراغینیزا گلهجکلر.

مأمورلار نه ائدهجکلرینی بیلمیردیلر. مشهدی اسماعیل اورهییندهن گئدن خیاللارین ایچینده غرق اولموشدو. او سانکی تصمیمین توتان آداملار کیمی میدانا آتیلیب خانین مأمورلارینی یاخالاییب دئدی:

- هایدی خرمندن چیخین! سیزین حاققینیزدان آرتیق بیر دهنه ده بوغدا وئرمیهجهیم.

خرمن یئرینده اولان چواللاری گؤتوروب کنارا توللادی. مشهدی اسماعیلین بو حرکتیندن جوشه گلمیش کندلیلر بیر آغیزدان دئدیلر:

- چیخین گئدین، چیخین گئدین!

مأمورلار حئیرت ایچینده باخا- باخا قالمیشدیلار. نه ائدهجکلرینی بیلمیردیلر. سونرا خرمندن اوزاقلاشدیلار. کندلیلرین بیری ائله بیل بو احوالاتدان خوشو گلمیشدی:

- گلمیشدیلر بوغ آپارسینلار، ساققاللارین دا قویوب گئتدیلر.

ایکینجی کندلی:

- هایلا گلن، وایلا گئدر.

اوچونجو کندلی:

- آللاه عاقبتین خیر ائله‌سین.

مأمورلار گئدندن سونرا جاماعات خرمندن داغیلیب گئتدیلر. آتامین بو مسئله‌دن خبری یوخ ایدی. کندلیلریمیز آتاما خرمنده‌کی جریانی دانیشمیشدیلار. او ناراحات حالدا ائوه گلیب، منه اعتراض ائده‌رک دئدی:

- سن نه اوچون خالقین ایشلرینه قاریشیرسان؟ بو ایشین آخیری هارا چکه‌جگینی بیلیرسنمی؟

من آتامین بو سؤزلرینین جاوابیندا دئدیم:

- آتا بیز باکی‌دان گلنده انزه‌لیده منیم گوموشو پئنجه‌ییمی اگنیمدن چیخاردان عینکلی ارباب یادیندامی؟ بیزی بیر آخشام سحره کیمی حبس‌ده ساقلاماقلاری یادیندامی؟ بیزدن رشوه آلماقلاری یادیندامی؟

آتامین منیم سؤزلریمه قولاق آسدیغینی گؤروب علاوه ائتدیم:

-او زامان بیر نفر تاپیلیب بیزه کؤمکلیک الینی اوزاتسایدی، حق دانیشیب بیزه یاخشیلیق ائتسه‌یدی، سنین او آدامدان خوشون گلردی یا آجیغین؟

آتام منیم سؤزلریمی دینله‌یندن سونرا آجیقلی حالدا دئدی:

- من بیلیرم سندن آدام چیخماز.

آتام بو سؤزلری دئییب گئتدی. من اؤز اوتاغیمیزا گلدیم. فاطما بو احوالاتی ائشیدیب ناراحات اولموشدو. او منی اوتاقدا گؤزله‌ییردی. اونون نگران گؤزلرینده گؤزله‌نیلمه‌ین بیر حادثه‌نین باش وئره‌جه‌ییندن دوغان تشویشلری آیدینجاسینا اوخوماق اولوردو. او ایره‌لی گلیب باخیشلارینی منه دیکمیش حالدا خبر آلدی:

- نه اولوب؟ منه آچیغین دئی. منی خرمنلرده اولان احوالاتدان باشا سال. من اؤز عملیمدن راضی اولدوغوما گؤره اؤزومو چوخ راحات حسّ ائدیردیم. اودور کی، فاطمانی بو نگرانچیلیقدان خلاص ائتمک اوچون دئدیم:

- اؤزونو ناراحات ائتمه. من اؤز وظیفه‌می انجام وئرمیشم. زه‌لی کیمی انسانلارین قانین سوران ظالملرین اؤنونده دایانماق لازیمدیر.

سونرا خرمنده‌کی حادثه‌نی فاطمایا دانیشدیم. من سؤزومو عادی حالدا گوله- گوله دانیشدیغیم اوچون گؤزلرینده آراملیقدان نشانه‌لر گؤرونسه ده، یئنه ده اونون داخیلی عالمینده قارا فیکیرلرین یووا سالدیغینی درک ائدیردیم. فاطما بو قارا خیاللارین پنجه‌سیندن خلاص اولماق اوچون سوروشدو:

- بس بو ایشین آخیری نه ایله قورتاراجاقدیر؟

اونون قلبینده یووا سالمیش آرامسیزلیق، بو سؤالین اوستونده قرار تاپمیشدی. من فاطمانی گله‌جکده باش وئره‌جک حادثه‌لرین اؤنونده نئجه دایانماغا و اونو نئجه قارشیلاماغا آماده ائتمک اوچون دئدیم:

- بیز بو گونون ایچینده یاشاییریق. گله‌جکده باش وئرن حادثه‌لردن کیمین خبری اولا بیلر. بو ایشین نه جور قورتاراجاق سؤالینا گلنده ایسه بو دا معلومدور کی، چتینلیکلر قاباغا گله بیلر. آممابو چتینلیکلرین اؤنونده دایانماغی باجارمالی‌ییق.

فاطما منیم سؤزلریمین قورتارماسینا دؤزمه‌ییب یئنه سوروشدو:

- آخی امنیه‌لر سنی توتارلار.

من فاطمانین خیالیندان کئچنلرین هامیسینی بیلیردیم. اونا تسکین وئرمک اوچون :

- امنیه‌لر منی بو آسانلیقلا توتا بیلمزلر. سؤزلریمی دئمه‌یی باجاریرامسا اؤزومو حفظ ائتمه‌گی ده باجاریرام. بئله زامانلاردا امکانی واردیر کی، هله‌لیک ده اولسا بیر- بیریمیزدن آیریلاق. منی سیخان فقط بودور.

فاطما اوشاقلیق زامانی اؤز عایله‌سیله باکی‌دان کنده گلمیشدی. بونا گؤره ده باکی‌دان هئچ بیر خاطره‌سی یوخ ایدی. کند محیطینده بؤیودویونه گؤره هامی کندلیلر کیمی امنیه سؤزوندن وحشت ائدیردی. امنیه‌لرین بیر ایل بوندان قاباغا کیمی آروادلارین باشیندان چادرالارینی قاپماسی کندلیلرین یادیندا ایدی.

فاطما توخودوغو خالچانی قورتارماقدا ایدی. او مندن آیریلیب اوتاقدان چیخدی. خرمنلرده یئنه ده قیزغین ایش گئدیردی. آردلان اربابلارینین مأمورلارینین کنده قاییتماقلاری یقین ایدی. آممابو دفعه تکلیکده یوخ، دؤلت مأمورلاری ایله قاییداجاقدیلار. دؤلت مأمورلاری ایسه امنیه‌لردن باشقا بیر کس اولا بیلمزدی. ائرته‌سی

گون هامی گؤزده-قولاقدا ایدی. کیچیک قارداشلاریم شریف دیکینه چیخیب مئهربیباندان، دوزدوزاندان کنده گلن یوللاری گودوردولر. شریف دیکیندن مئهربیباندان گلن یوللار بیر کیلومئتر اوزاقلیقدان گؤرونوردو. آتام، آنام و فاطما هامیدان چوخ نگران ایدیلر. آتاملا بئله قرارا گلمیشدیک کی، مأمورلار کنده چاتمامیش من کنددن چیخیب "اصنه" کندینه گئدیم. گون باتمامیش مأمورلارین "شورادرهدن" چیخیب کنده طرف گلمکلرینی خبر وئردیلر. اوردان بیزیم کنده بیر کیلومئتردن چوخ اولاردی. من بو آندا آجی چایی کئچیب اوتایدا هردلرین ایچینده گئدیردیم. اصنه گدیگینه چاتمامیش بیر نفرین منه طرف گلدیگینی گؤردوم. او مندن خبر آلدی:

- سن هارالیسان؟

- زنگیلابادلی.

او دالیمجا گل دئییب قاباغا دوشدو. من یئریمدن ترپنمهدیم. او منیم مردد اولدوغومو باشا دوشوب دئدی:

- احتیاط ائلهمه، زنگیلاباد بارهسینده سندن فقط بیر نئچه سؤز خبر آلاجاغیق.

من تانیمادغیم آدامین دالینجا دوشدوم. اؤنوموزدهکی تپهنی آشیب درهیه دوغرو ائندیک. هردهلرین بیرینده خلوت بیر یئرده نئچه نفرین اوتوروب صحبت ائتدیگینی گؤردوم. بیرآز آشاغیدا اونلارین آتلاری اوتلاییردی. بیز اونلارا چاتاندا منی دقتله سؤزدولر. آممما بو آداملارین ایچینده داش اوستونده اوتوران و آیاقلاری چاریقلی اولان بیر نفر منیم نظریمی جلب ائتمیشدی. اونو هارادا گؤردویومو یادیما سالماق ایستهییردیم. اونلار بئش نفر ایدیلر. منی اؤزو ایله بورا گتیرن آدام یولداشلارینا باخیب دئدی:

- زنگیلابادلیدیر.

اوتورماغا دعوت ائتدیلر. منه تانیش گلن آدامین یانیندا اوتوردوم. و دقتله اونا باخیب خبر آلدیم:

- باغیشلایین من سیزی هاراداسا گؤرموشم. آدینیز ندیر؟

او، گؤزلرینی قییب منی نظردن کئچیردی و دئدی:

- نهیینه لازیمدیر؟

- آخی من سنی تانییرام.

- هاردان تانییرسان؟

- من سنینله بئش گون یول یولداشی اولموشام.

- هارادا؟

- باکی‌دان گلنده. انزه‌لیدن یوک ماشینینین اوستونده سارابا گلدیک.

سؤزلریمی قورتارمامیش به‌به دئییب آیاغا دوردو. من ده آیاق اوسته دوروب قوجاقلاشدیق. سهوه یول وئرمه‌دیگیمی ثبوت ائتمک اوچون دئدیم:

- آدینیز دا شیرزاددیر. ائله دئییلمی؟

او باشی ایله تصدیق ائدیب جاواب وئردی:

- ائله‌دیر کی وار.

شیرزادین یولداشلاری تعجب‌له بیزه باخیردیلار. بئله بیر شرایطده، بئله بیر تاپیشماغا حئیرت ائدیردیلر. شیرزاد یولداشلارینین آراسیندا بیر نفره اؤز توتوب دئدی:

- قاسیم‌خان بو دوستوموزلا باکی‌دان گلنده انزه‌لیدن سارابا کیمی یولداش اولموشوق بیزیم تانیشلیغیمیزین مدتی آز اولسا دا بیر-بیریمیزی دریندن اؤیرنمیشیک.

شیرزاد قاسیم‌خاندان آد آپارانده من کیملرین آراسیندا اولدوغومو بیلدیم. گؤزلریم قاسیم‌خانا دیکیلی قالمیشدی. هر زامان آدینی، اؤزونو تمجید ائتدیگیم گؤروشونو آرزولادیغیم آدام ایندی گؤزومون اؤنونده ایدی. قاسیم‌خان منیم اونا چوخ باخدیغیمی گؤروب سوروشدو:

- ائشیتدیگیمیزه گؤره زنگیلابادا بعضی حادثه‌لر باش وئریب، دوغرودورمو؟

من تصدیق ائدیب دئدیم:

- دوغرودور.

قاسیم‌خان:

- احوالاتی دانیشین.

- ماجرا بودورکی، خرمنلرین بیرینده ده‌جلنمیش بوغدا شوشلرینین بیری پوزولموشدو. مباشر فریاد سالدی کی، بوغدادان اوغورلاییبلار. خرمن صاحبی و کندلیلر دئییرلر ممکندور ده‌جی قوشلار پوزموش اولسون. بو سؤز مباشرین آجیغینا گلیر و دئییر:

- سیز یالان دئییرسیز، بوردا اوغورلوق واردیر. خرمن صاحبی بیر قوزو جریمه وئرملیدیر. هامی بوامره اعتراض ائدیرلر. مباشر آجیغا دوشوب تبریزه گئدیر. پاکارینا تاپشیریق وئریب دئییر، من تبریزه گئدیرم. بو آخشام خلوتده تاخیل آنبارینی دامین اوستوندن باجادان پوزارسان. اوچ گوندن سونرا مباشر کندین اربابلاری ایله کنده قاییدیر. یالاندان تاخیل آنبارینی تالان ائدیبسیز، دئیه بئش نفری او قدر ووردولار کی، ایندی ده یورغان-دؤشکده‌دیرلر.

قاسیم‌خان یولداشلارینا تعجّبله باخیب دئدی:

- گؤرورسوزمو؟.

من اونلارین سونونجو حادثه‌دن خبرلری اولمادیغینی بیلیب دئدیم:

- هله بو حادثه‌دن سونرا باشقا بیر حادثه ده باش وئرمیشدیر.

قاسیم‌خان دقتله منه باخیب دئدی:

- دانیش.

من ایکینجی حادثه‌نی قیسا حالدا ایضاح ائتمگه باشلادیم. سؤزلریمی قورتاراندان سونرا قاسیم‌خان خبر آلدی:

- ایندی هارا گئدیردین؟

جاواب وئردیم:

- نئچه نفر مأمورون کنده طرف گلدیگینی منه خبر وئردیلر. مصلحت گؤردوم کنددن چیخام.

قاسیم‌خان گولومسه‌ییب دئدی:

- کنده طرف گلن‌لر مأمور دئییلمیشلر. چونکی بیز دونن "دئچان" آربابلارینا قولاق بورماسی وئرمیشیک. اونلار بو شرایطده هئچ بیر یانا مأمور گؤندره بیلمزلر. آردالان اربابلارینین دا حسابینا یئتیشه‌جه‌ییک. یاخشیسی بودور کی، سن بوردان چیخیب دوز

ائوینیزه گئت. هئچ کس سیزی هده‌له‌یه بیلمز. سیزین کند بیزیم نظریمیزین آلتینـدادیر. بونو دا یادیندا ساخلا، بیزیم باره‌میزده هئچ کیمه هئچ سؤز دئمه.

من قاسیم‌خانا سؤز وئریب اونلاردان آیریلیب کنـده طـرف یوللانـدیم. ائـویمیزده هـامی سفره باشیندا اوتوروب شام یئییردیلر. عایله‌میز منـی گـؤرن کیمـی هامیـسی قورویـوب قالدیلار. اونلار ائله بیلیردیلر کی، من ایندی اصنه‌ده‌یم. بیرینجی سؤالیم بو اولدو:

- مأمورلار گلدیلرمی؟

اونلارین نگران اولمادیقلارینی گؤروب قاسیم‌خـانین سـؤزونون دوغـرو اولـدوغونو حـسّ ائتدیم. آتام دئدی:

- کنده گلنلر مأمور دئییلمیشلر.

آج اولدوغوما گؤره اوتوروب شام یئمه‌یه باشلادیم. آتام منیم یاری یولدان قاییتمـاغیمین سببینی بیلمیردی. یئنه سؤال وئردی:

- آخی سن هاردان بیلدین کی، او گلن‌لر مأمور دئییلـدی. اونـلار کنـده یئتیـشنده سـن اصنه گدیگینی اویانا آشمیشدین.

آخیر کی، من آتاما جاواب وئرملی ایدیم. بونا گؤره دئدیم:

- من یولدا گئدرکن فکر ائدیب بو نتیجه‌یه گلدیم کی، اونلار داها کنـده قاییـدا بیلمزلـر. آخی بـو گـونلر اربـابلارین بختـی یاتـان گـونلردیر. زنگیلابـاد اربـابلارینین کنـده گلیـب چیخارتدیغی اویونلارا باخما. اونلار بیـر گـون ده کنـده قالـسایدیلار اونلاریـن حـسابینا یئتیشردیلر.

آتام یئنه ده منیم سؤزلریمه اینانماییب دئییردی:

- مأمورلار یئنه ده قاییداجاقلار.!

زنگیلابادلیلارین دا گؤزلریندن ناراحات اولدوقلارینی اوخوماق اولـوردو. خـصوصاً آردالان اربابلارینا بورجلو اولان کندلیلر داها آرتیق نگران ایـدیلر. خرمنینـده حادثـه بـاش وئـرن مشهدی اسماعیل ایسه کند ایچینده هئچ گؤزه گؤرونموردو. من هـر جـور اولورسـا اونـو تاپیب دئدیم:

– اؤزونو بو قدر ناراحات ائتمه و خیالین آسوده اولسون. اربابلار یا اونلارین نؤکرلری هله‌لیک بو کنده آددیم قویا بیلمه‌یه‌جکلر.

مشهدی اسماعیل منیم بو سؤزلریمدن اؤره‌کلنیب سؤال ائتدی:

– سن هاردان بیلیرسن؟

جاواب وئردیم:

– عقلیم بو جور حؤکم ائدیر. سببی ده بودور کی، "دیچان" کندینده کندلیلر اربابلارین علیهینه قالخیبلار و اونلاری کنددن قووبلار. البتّه ائشیتدیگیمه گؤره بو حرکتده قاسیم‌خانین دسته‌سینین ده الی واردیر.

بو خبر کندلیلری سئوندیرمیشدی. اونلار اؤز عادی ایشلرینه مشغول اولموشدولار. خرمنلر قورتارماق اؤزره ایدی. پاییز باشلانمیشدی. هاوالار بولودلو کئچسه ده یاغیشدان خبر یوخ ایدی. بونا باخمایاراق بعضی کندلیلر پاییز اکینینه باشلامیشدیلار. کندلیلر قورو تورپاقلاری شوخوملاییب توخوم سپیردیلر. بعضلری ایسه قازما، سیجیم گوتوروب قیشدا یاندیرماق اوچون اودون ییغماغا گئدیردیلر. کئچن قیشدا تؤیله‌ده ایسلانمیش و کوچه قاپیسینین آغزینا تؤکدوکلری پئییلر ایندیه قدر قورویوب برکیمیش کرمه‌لری بئل ایله‌کسیب دیوار دیبینده دوزوب قورواماق اوچون گونه وئریردیلر. کندین هر طرفینده داملارین اوستونده اوت، آلاغ تایالاری گؤیه اوجالماقدا ایدی. بیزیم کندیمیزده هر ائوده او زامانلار ایکی تندیر اولاردی. بو تندیرلرین بیری ائوده، او بیریسی ایسه حیه‌طده. بو تندیرلر فصلی ایدی. ائوده‌کی تندیری قیشدا هاوالار سویویاندا یاندیراردیلار. حیه‌طده‌کی تندیری ایسه یایدا هاوالار قیزاندا. ایندی پاییزین سویوق هاوالاری اؤز اته‌گینی سالالامیشدی. ائوده یانان تندیرلرین توستوسو دامین اوستونده‌کی باجالاردان گؤیه میلله‌نیب بیر آزدان سونرا هاوادا اطرافا یاییلیردیلار. نه ایسه کندلیلره راحات اولوب دینجلمک یوخدور. اونلار دائیم فعالیتده اولورلار. ایشین آغیرلیغیندان یایدا ایستیدن، قیشدا سویوقدان پینه باغلاییب چاتلایان اللری اؤز طالعلری ایله بیرگه دوغولموشدو. کندلیلرین آسوده و راحات اولان چاغلاری قیش فصلینده اولور. بئله فصلده مال حیوانلار چؤلده یوخ، تؤیله‌ده اولور. بو حیوانلارین یئمینی حاضرلاماق اوچون اوت دوغراییب،

سامان قاتیر و گونده یئددی ائوینه یئم ویریب، هر گون قویودان سو چکیب حیوانلاری سووارماق، تؤیله‌نین ایسلانمیش پئییینلرین سبدله ائشیگه چیخارماق، یئرینه قورو پئیین یایماق کندلیلرین گونده اون آلتی ساعات واختلارینی آلیردی. بو هله قیش چاغیندا استراحات فصلی حساب اولوردو. عایله‌میزین بؤیوک اوغلو اولدوغوما گؤره من بو ایشلری گؤرمگه مجبور ایدیم. کند محیطینده یاشامایانلار کندلیلرین آغیر مشقتله حیات سورمکلرینی درک ائده بیلمزلر. اونلار جمعیّتین ان مهم طلبلرینی اؤده‌سه‌لرده، ان گئریده قالمیش طبقه‌لردن ایدیلر.

ایندی پاییز ایدی. هله بولودلار رحمه گلمه‌میشدیلر. کندلیلرین اکثری توخوملارینی چواللارا دولدوروب یاغیشین یاغماسی‌نی گؤزله‌ییردیلر. بولودلار گؤیلردن چکیلنده اونلار داریخیردیلار. بیر نئچه گون ده یاغیش یاغماسا کندلیلر قورو تورپاغا توخوم سپملی اولاجاقدیلار. بو دا پاییز ایشینین کؤرپه اولاجاغینا سبب اولوردو.

فاطما خالچا توخوماغا باشلایاندان گوندوزلر اونونلا با هم اولا بیلمه‌میشدیم. بو دا منی داریخدیریردی. خالچانین تئزلیک‌له توخونوب قورتارماسینی صبرسیزلیکله گؤزله‌ییردیم. ایندی نئچه گون ایدی فاطما خالچا توخویوب قورتارمیشدی. اونون آزاد واختی چوخالدیغینا گؤره من ده گونون چوخ واختینی ائوده اولوردوم. فاطما بیزیم ائوه گلندن بویانا ایشین چوخ اولماسینا باخمایاراق کؤکلمیشدی. بو دا اونون گؤزللیگینی داها دا آرتیریردی. دوداقلاریندا‌کی تبسم گوندن گونه چوخالیردی. بو دا منیم خوش اولماغیما سبب اولوردو. خرمنده باش وئرن حادثه‌دن غمگین اولان فاطما ایندی یئنه‌ده دئییب گولر اولموشدو. او بئله چاغلاردا سانکی حیاتین شنلیک ترانه‌سینین باده‌سینی ایچیب اؤزونو دونیادا خوشبخت حساب ائدن آداما بنزه‌ییردی. فاطما چوخ حساس ایدی. او ان کیچیک شاد خبردن شادلانار، اورک آچمایان خبرلردن ایسه غم دریاسیندا اؤزمه‌یه باشلایاردی. ساوادسیز اولسا دا ساده دئییلدی. هر بیر اشاره‌لی سؤزدن سؤز آنلاییب، کنایه‌لی کلاملاری بیر-بیریندن سئچردی. بو مثبت جهتلر اوندا جمع اولسا دا فاطمایا ساواد لازیم ایدی. بیر گون او الینده جوراب توخویوردو سؤال ائله‌دیم:

- فاطما ساوادلی اولماق ایسته‌یرسنمی؟

او سؤزلریمی دریندن درک ائتمه‌میش کیمی خبر آلدی:

- اوخویوب یازماق؟

- بلی اوخویوب یازماق.

فاطما الینده توخودوغو جورابی کنارا قویوب دئدی:

- بلی البته ایسته‌ییرم.

سونرا علاوه ائتدی:

- ایسته‌ییرم بالاجا خانیمدان درس آلام.

- سن یازماغی، اوخوماغی بالاجا خانیمدان یوخ، اؤزومدن اؤیرنمه‌لیسن.

- فرقی واردیر؟

- بلی فرقی واردیر. فرقی ده بودور کی، بالاجا خانیم سنی فقط لاتین الفیباسیله ساوادلی ائده بیلر. او الیفبا ایسه ایراندا رسمی دئییل. سن گرک ایندیکی مدرسه‌لرده معمول اولان عرب الیفباسیندا فارس و اؤز دیلیمیزی اؤیره‌نه‌سن. فاطما گؤزلرینی منه دیکیب دئدی:

- دونیادا اوخویوب یازماغی اؤگرنسه‌ایدیم داها آرزوم قالمازدی.

من اونو هوه‌سه گتیرمک اوچون دئدیم:

- سنین حتمأ ساوادین اولمالیدیر.

من اونون اللرینی الیمه آلیب علاوه ائتدیم:

- فاطما بیز بو کنده یاشایا بیلمریک. گرک تهرانا گئدک. اوردا یاشلی آداملار اوچون مدرسه‌لر واردیر. سن هر گون بیر یا ایکی ساعات او مدرسه‌لرده درس اوخوسان ساوادلی اولوب اوخویوب یازماغی اؤیره‌نرسن. ایسته‌سن لاپ یازیچی‌دا اولا بیلرسن.

فاطما خالچانی توخویوب قورتارماغا آز قالاندا منه دئمیشدی:

- ایسته‌ییرم سنین آدینی خالچانین حاشیه‌سینه توخویام. آممما سنین آدینی نئجه یازماغی بیلمیرم.

من فاطمانین بو فیکرینی آلقیشلاییب دئمیشدیم:

- بو یاخشی فیکیردیر. آمما منیم آدیمین یئرینه آتامین آدینی توخوسان داها دا یاخشی اولار.

فاطما منیم فیکریمه شریک اولدو. من آتامین آدینی میرحسن سؤزونو کاغاذ اوستونده یازیب اونا وئرمیشدیم. اودا مهارتله آتامین آدینی خالچانین کناریندا توخوموشدو. بو هنر ایندیه قدر بیزیم کندده بیرینجی دفعه گؤرولوردو. ایندی ساواد باره‌سینده دانیشاندا دئدیم:

- فاطما سنین خالچایا توخودوغون آد آلتی حرفدن عبارتدیر.

و حرفلری آیری-آیری یازیب اونا اؤیرتدیم. سونرا بیر آغ کاغاذ و بیر مداد وئریب میرحسن سؤزوندن اوچ سطر یازماسینی تاپشیردیم. او بو تاپشیریغین عهده‌سیندن یاخشی گلمیشدی. اؤزونون، منیم، آدیمی دا یازماغا باشلامیشدی.

من قاسیم‌خانی اؤز یولداشلاری ایله اصنه گدیکی هرده‌لرینده گؤردویوم گونون گئجه یاریسی قاسیم‌خان ایکی نفری یئمک تأمین ائله‌مک اوچون زنگیلابادا گؤندریر. اونلار کندین آشاغی طرفینده آخیرینجی ائو اولان مشهدی توگلون قاپیسینی وورورلار. مشهدی "توگل"ون اؤزو پالتارینی گئییینیب قاپینی آچیر. او ایکی نفر آتلی، سیلاحلی آداملاری اؤنونده گؤرنده قورخوب قاپینی باغلاماق ایسته‌ییر، آمما سیلاحلی آداملار اونا مانع اولوب دئییرلر:

- قورخمایین بیز قاسیم‌خانین آداملاریندانیق. یول ایله کئچیردیک سحردن غذا یئمه‌میشیک. بونا گؤره ده سیزه مزاحم اولدوق.

سیلاحلی آتلیلار اونا پول وئریب دئییرلر:

- بیزه بیر آز چؤره‌ک و بیر دنه قویون یا قوزو سات، آللاه سندن راضی اولسون.

مشهدی توگل اول اونلارا اینانمیر و سؤزلرینی یئره سالماق ایسته‌ییر:

- من هاردان بیلیم سیز قاسیم‌خانین آداملاریسیز؟

اونلار جاواب وئریرلر:

- بئله اولماسایدی بیز سنین تؤیله‌ده اولان مالларینی اؤزوموزله آپارا بیلیردیک. بیزه اینانمیرسان یولون کنارییندا قاسیم‌خانین اؤزو ایله گؤروشه بیلرسن.

بئله‌لیکله مشهدی توگل آلدیغی پولون عوضینده اونلارین احتیاجین رفع ائدیر. قاسیم‌خانین یولداشلاری مشهدی توگلدن آیریلاندا دئییرلر:

- دوه گؤردون قیغین گؤرمه‌دین.

مشهدی توگل بو حادثه‌نی بیر مدت هئچ کیمه دئمه‌ییب اؤز قلبینده ساخلاییر. سونرالار بو حادثه‌نی بیر خاطره کیمی کند اهلینه دانیشاردی. کندلیلر قاسیم‌خانین نه جور آدام اولدوغونو. اونون نه بویدا- بوخوندا اولدوغونو خبر آلیردیلار. مشهدی توگلون ایسه اونلارا جاوابی بو اولاردی:

- واللاه من ایمانیمی یاندیرا بیلمرم. گئجه قارانلیق ایدی. او یولداشلاریندان بیر آز آرالی دورموشدو.

۱۳۲۲- نجی ایل ایدی. مئهربیان کومیته‌سی همیشه اولدوغو کیمی اؤز ایشینه داوام وئریردی. تبریز کومیته‌سیله مئهربیان کومیته‌سی سیخ علاقه‌ده ایدی. تبریزدن گلن نماینده و رابطلر حزبین داخیلی، خارجی سیاستلرینی آیدینلاشدیریر و تحلیل تجزیه ائدیردیلر. بو سیاستلرین بیری ده دونیا صلحونون قورونماسی ایدی. فاشیزم اوردوسو داها نفسدن دوشموشدو. سون نفسلری اولماسا دا مسکو و استالینقراد جبهه‌لرینده آلدیغی ساغالماز یارالار اونلاری روحدان سالمیش و هر طرفدن محاصره‌یه آلینمیشدیلار. فاشیزم آرتیق شرقه ایره‌لیلمکده یوخ، غربه طرف گئریله‌مکده ایدی. آمما هیتلر و اونون تبلیغاتجیسی "قوبئلز" یالان تبلیغاتلارلا فاشیزمین دونیادا غالب اولاجاغینا و اونلارین غرب جبهه‌سیندن مجبوری یوخ، تاکتیکی حرکت اولدوغونو بیلدیریردی. قوبئلزدن خبر آلاندا کی، نه اوچون بو قدر بؤیوک یالانلار دانیشیرسان؟ جاوابیندا دئمیشدی:

- یالان بؤیوک اولسا اونون هامیسینا اینانماسالار دا، یاریسینا اینانارلار.

ایندی هیتلر ناپالیونون روسیادا دوشموش گونونده ایدی. تبریزده چاپ اولان قزئتلرین هامیسیندا دونیادا گئدن محاربه‌دن شعرلر درج اولوردو. آمما اونلارین آراسیندا یئنه بی‌ریانین شعرلری کسگین و قدرتلی ایدی. او طنز ایله هیتلری قامچیلاییردی:

هیتلری رویاده گؤردوم لشگر بدخواه ایله
آسمانه دیرماشیب جنگ ائیله‌ییر آللاه ایله

مئهریبان کومیته‌سی داخیلی ارتجاعچی قوه‌لرله محاصریه آلینمیشدیلار. مین ائولی مئهریبانین اربابی حاجعلی سلطان هردن بیر مئهریبانا گلیب گئدنده اؤز آداملاری ایله جلسه تشکیل وئریب ستار ساویزین و اونون یولداشلاری باره‌سینده تدبیرلر گؤروردولر. آمما قاسیم‌خانین قورخوسو گؤرولن تدبیرلری اجرا ائتمگه امکان وئرمیردی. اربابلار گئجه‌لر ده راحات یاتا بیلمیردیلر. اونلارین یوخولاریندا گؤردوکلری کابوسلار گونو-گوندن آرتیر و قاسیم‌خانین آرادان گؤتورولمه‌سینی گؤزله‌ییردیلر. ایندی آردلان خانلارین‌دان علاوه باشقا کندلرین خانلاری دا کندلری ترک ائدیب شهرلره گئتمیشدیلر. آردلان اربابلاری آلان‌بیراغوش ماحالیندا بؤیوک بیر باند تشکیل وئریب لازیمی سیلاحلارلا تجهیز اولموشدولار. اونلار بئله فیکر ائدیردیلر کی، قاسیم‌خان اونلارا غالب گله بیلمز. اودور کی، آردالان کندینده راحات اوتوروب هئچ کیمی حسابا آلمیردیلار. قاسیم‌خان ایسه فرصت گؤزله‌ییردی. او مبارز دوستلارینی باشینا ییغیب لازیمی تدبیرلری گؤرمکده ایدی. اونون و دوستلارینین آراسیندا ایکی فیکر جریانی وار ایدی. دوستلاری دئییردی. بیز گرک همیشه‌کی سیاستیمیزی آردالاندا دا اجرا ائتمه‌لی‌ییک. یعنی هئچ کس بیلمه‌دن آردلان خانلارینی غافل ائدیب هجوما کئچمه‌لی‌ییک. قاسیم‌خانین نظری ایسه بئله ایدی:

- بیزیم بو عملیاتیمیز کئچن عمللریمیزدن فرقلنیر. بیز ایندیه قدر بئله بؤیوک دوشمنله مبارزه ائتمه‌میشیک. آردلان خانلارینین سیلاحلی قوه‌لری بیزیمکیندن چوخدور. بیز کندلی قوه‌لردن ده استفاده ائتمکله اونلارا دا بو یورشده اشتراک ائتمک اجازه‌سینی وئرملی‌ییک. قوی اونلار دا بیزیمله اولسونلار. بئله‌لیکله مبارزه یوللارینی اؤیره‌نیب خانلارلا اؤز به اؤز دایانماغی‌وباجارسینلار.

شیرزاد قاسیم‌خانا باخا- باخا دئییر:

- بیزیم عملیاتی قاباقجادان هامی بیلسه، ممکندور ژاندارملار بو ایشدن خبردار اولسونلار. او زامان نه اینکی عملیمیز نتیجه‌سیز اولار اوسته‌لیک اؤزوموز ده خطر قارشیسیندا قرار تاپاریق.

قاسیم‌خان جاواب وئریر:

- بونلارین هامیسینین فیکرینی ائله‌میشم. بیز اوچ گونون عرضینده عملیاتیمیزی باشلاییب، قورتارمالییق .

قاسیم‌خان و آردالان حادثه‌سی

آلان‌بیراغوش ماحالیندا کندلیلرین احوال روحیه‌سی یوکسک درجه‌ده ایدی. اونلار آردالان خانلاریندان انتقام آلماق اوچون وار قوه‌لرینی صرف ائتمگه حاضر ایدیلر. سببی ده آیدین ایدی. آردالان خانلاری ماحالین بیر چوخ کندلیلرینی اؤزلرینه بورجلو سالیب اونلاری سویماغا مشغول اولموشدولار. خانلارین عمللری نه قانون‌لا نه ده شرعاً دوز گون دئییلدی. ایرمی تومن وئریب أللی تومن قبض آلماق. یاخود ایرمی باتمان بوغدا مقابیلینده أللی باتمان طلب ائتمک اونلار اوچون عادی مسئله اولموشدو. بو طلبلر اوچ آی عرضینده اؤده‌نیلملی ایدی. یوخسا بو بورجلار آی باآی دوغوب بالاییردیلار. بئله‌لیکله کندلیلر هر زامان خانلارا بورجلو اولوردولار. شاللاق و دؤلت مأمورلاری ایسه همیشه باشلارینین اوستونده حاضر ایدی. خانلارین ظلمی بونلارلا تامام اولموردو. اونلار کندلیلرین اکیب بیچدیکلری محصولدان آلدیقلاری بهره‌دن علاوه بعضی وئرگیلردن ده استفاده ائدیردیلر. خانلارین ماحالدا بیر- بیرینین یانیندا نئچه پارچا کندلری وار ایدی. بو کندلرین کندلیلری ائو باشی تویوق، قوزو، وئرمه‌لی و مباشر و نؤکرلرینین خرج- مخارجینی اؤده‌ملی و خانلارین خصوصی ایشلرینده بئگارلیق ائتملی ایدیلر. بونلاردان علاوه اونلارین کندلیلرله غیر انسانی رفتارلاری آغیلا سیغمازدی. کندلی قادینلار، کیشیلر خانلارا تعظیم ائتملی و اونلارین حاقسیز امرلرینی یئرینه یئتیرملی ایدیلر. خانلار هانسی کنده آددیم قویاندا اونلارین آیاقلاری آلتیندا قوربان کسمه‌یه مجبور اولوردولار. ایللر بویو بو ظلملری چه‌کن کندلیلر اؤز عقده‌لرینی بوشالتماق اوچون فرصت گؤزله‌ییردیلر. ایندی بو فرصت باشا چاتمیشدی. اؤزلرینی هر فداکارلیغا آماده گؤرن کندلیلر بو ایشین عاقبتینی حسابا آلمادان اربابلاردان انتقام آلماق اوچون حاضرلاشیردیلار. بو حاضرلیغین نه‌یین بهاسینا قورتارماسی باره‌ده فیکر ائدن یوخ ایدی.

قاسیم‌خانین آتلیلاری بو خبری اربابلارین بوتون کندلرینده اولان اؤز یاخین آداملارینا یئتیرمیشدیلر. اونلار فقط بیر اشاره‌یه معطل ایدیلر. آردالان کندی یعنی آلان‌بیراغوش ماحالینین اربابلارینین مرکزی اولان بو فساد یوواسی قاسیم‌خانین آداملارینین محاصره‌سینده ایدی. آردالانا گئدیب- گلن مظنون آداملار کنترل اولونوردو. بونونلا بئله خانلار وضعیتین نه یئرده اولدوغونو درک ائتمیشدیلر. اونلار کندین محاصره‌ده اولدوغونا باخمایاراق بیر نئچه کنده گیزلین آدام گؤندره بیلمیشدیلر. بو آداملارین بیری د مئهربیانا گئتمیشدی. مئهربیانین قدرتلی، سؤزو داشدان کئچن مللاسی میرزه‌حبیب صدری احوالاتی بئله گؤروب تدارکه باشلامیشدی. هر جور اولوردوسا خانلارا کؤمک گؤندرمگی اؤزونه بورج بیلمیشدی. بو کؤمک ایکی نفر سیلاحلی قوه‌دن عبارت ایدی. بیری مئهربیانین دلیقانلی جاوانلاریندان جامی، ایکینجیسی نصیری تایفاسیندان سایبلان یوسفخان ایدی. بو ایکی نفر سیلاحلی، آتلی اولاراق اؤزلرینی آردلان خانلارینین خدمتینه یئتیره بیلمیشدیلر. اطراف کندلردن ده هر جور اولورسا اولسون اؤزلرینی خانلارین دسته‌سینه یئتیره بیلمیشدیلر. آردلان خانلارینین باشچیسی حسنعلی‌خان اولماقلا برابر اوچ قارداشین یاشلیسی حساب اولوردو. بوندان علاوه خانلارین آنا و باجیلاری اونلارلا با هم ایدی. هله آردالاندا ساکیتلیک حؤکم سوروردو. قاسیم‌خانین آتلیلاری کنده وارد اولمامیشدیلار. بو دا توفاندان قاباقکی آرامليغا بنزه‌ییردی. آردالان خانلاری یاشادیقلاری عالی بینانین داخیلینده اؤز مؤقعلرینی برکیتمکده ایدیلر. اونلار اؤزلرینه مطمئین یئرلرده سنگر بندلیکله مشغول اولموشدولار. اونلارین سیلاحلی قوه‌لری قاسیم‌خانین سیلاحلی قوه‌لرینه اوستون گله‌جگینه اینانیردیلار. اؤزلرینه نئچه گونلوک آذوقه و مهمات ذخیره ائتمیشدیلر. خانلارین آناسی دا اؤز اوغلانلاریندان دالی قالان دئییلدی. او لازیم اولان دستورلاری وئریر و سیلاحلی قوه‌لرینه اؤرک- دیرک، وئره- وئره اونلارین روحیه‌لرینی تقویت ائدیردی. گون باتیب، گئجه‌نین قارانلیغی کنده حاکم اولموشدو. آمما گئجه‌نی یاتان چوخ آز ایدی. هامی سحرین آچیلماسی‌نی گؤزله‌ییردی. بئله بیر حاضرلیق کندلیلرین آراسیندا داها گوجلو ایدی. قاسیم‌خانین دسته‌سی ده اؤز تدارکلرینده ایدیلر. قاسیم‌خان خصوصی عملیاتلاری اولمایاندا باشیندا

دؤرد یا بـئش نفـردن آرتیـق یولداشـی اولمـازدی. بئلـه حـاللاردا اونـلار گونـدوزلر داغ اتکلرینده کئچینیب، گئجه‌لری یاخین کندلرده اولان دوستلارینین ائولرینده قالیب سحر تئزدن اورانی ترک ائدردیلر. آمما کناراکی دوستلاری ایله رابطه‌لـری کـسیلمزدی. مهـم بیر مسئله باش وئرسیدی آز مدتین عرضینده دسته‌لـری تکمیـل اولاردی. اینـدی اونـلار یئنه اولدوغو کیمـی بیـر یئـره توپلاشمیـشدیلار. معلـوم اولـدوغونا گـؤره قاسـیم‌خـانین دسته‌سـینده اون نفـر سـیلاحلی وار ایـدی: آوارسـلی ممـی، تلخـابلی شـیرزاد، سـومالی بایرامعلی، کوللوجه‌لی ابی، قزیلجالی مهدی، سـومالی نـوروزعلی، طـوطی قـارینین اوغلـو اسماعیل و حاجی رضا. بونلار دائیمی شـکیلده قاسـیم‌خـانین دسـته‌سـیندن آیریلمایـان صمیمی جان بیر قهرمانلار ایدیلر. بونلاردان باشقا دا قاسیم‌خـانین دوسـتلاری وار ایـدی. حتی تبریزین اؤزونده ده صمیمی دوستلاری وار ایدی. اونلاردان چهره‌لی میـرزه‌عبـدالله، سومالی مشهدی ابوالقاسیم، تبریزلی مشهدی رسـول، اوقـانلی اسـماعیل، قلـی کـامران، دئچانلی آغابابانین آدلارینـی چکمـک اولار. قاسـیم‌خـان هـلاک اولانـدان سـونرا اونـون عائله‌سینی حمایه ائتمیشدیلر.

ایندی قاسیم‌خـان اربـابلارلا ایکـی ایللیـک مبـارزه‌سـینده ان مهـم یئـر توتـان آردالان حادثه‌سینه حاضرلاشیردی. دسته‌سینین عضولری اونون باشینا ییغیلمیشدیلار. آردالانـین اؤزوندن و اطراف کندلردن گلن کندلیلر ایسه بیر گـون قاباقـدان آردالانـا گلیـب یـاخین آداملارینین یا قوهوملارینین ائوینـده یئرلشمیـشدیلر. آممـا سـحر آچیلمـاق بیلمیـردی. سانکی مرموز بیر قوه زامانین عقرب‌لرینی توتوب ساخلامیشدی.

قاسیم‌خانین دسته‌سـی آردالانـا داخیـل اولمامیـشدان بـو کنـدین جغرافـی مـؤقعیینی بیلدیکلرینه گؤره دؤیوش میدانینی و آغالیق بیناسـینین قـرار توتـدوقو مکـانلاری نظـره آلیب قاسیم‌خانین امری ایله کیمین هانسی یئـرده پنـاه یـا سـنگر توتاجـاقلاری بـاره‌ده تعیینات وئریلمیشدی. صباحی‌سی گون قاسیم‌خان اؤز آتلیلاری ایلـه آردالانـا وارد اولـدو. اونلار اؤز تعیین اولموش یئرلرینده سنگر توتدولار. بو مبارزه کند کوتله‌لرینین اریـابلارین ظلـم سـتملرینه قارشـی بیرینجـی عـصیانلاری ایـدی. بئلـه بیـر عـصیان او زامانـا قـدر آذربایجانین باشقا یئرلرینده باش وئرمه‌میشدی. گون چیخمیـشدی. آردالان کنـدی بیـر

حادثه قارشسیندا دایانمیشدی. آغالیق بیناسیندا خانلارین توفنگچیلرینین حربی آرایشیندن هئچ کیمین خبری یوخ ایدی. بینانین قاپی پنجره‌لری باغلی نظره گلیردی. هر حالدا اونلار بینانین داخیلینده ایدیلر. دؤیوش میدانی سکوت ایچینده اولسا دا کنار گوشه‌ده هله پنهان اولموش کندلیلرین سسی ائشیدیلیردی. بیرینجی گوللە قاسیم‌خانین طرفیندن آتیلدی. پنجره‌نین سینیب یئره تؤکولن شیشه‌لرینین سسی ائشیدیلدی. آممما خانلار دئیه‌سن صبرلی ایدیلر. اونلار جاواب وئرمه‌مکله اؤز سنگرلرینی پنهان شکیلده ساخلاماق ایسته‌ییردیلر. ایکینجی گوللە‌دن آغالیق بیناسینین قاپیلارینین بیری سارسیلدی. آتیشمانین تزه باشلانماسینا باخمایاراق قاسیم‌خانین دوستلاری سیلاحلانمیش حالدا دسته- دسته گلیب اونا قوشولوب اؤزلرینه سنگر دوزلدیردیلر. بئله سیلاحلی قوه‌لرین سایی گئتدیکجه آرتیردی. بئله‌لیکله آتیشما گئتدیکجه گوجله‌نیردی. خانلارین ائولرینین قاباغیندا حیه‌طلری وار ایدی. قاسیم‌خانین یولداشلاری اؤز سنگرلرینی ترک ائدیب کوچه‌نی کئچیب خانلارین داروازاسینین آغزینا چاتمیشدیلار. تصمیملری هر نؤع ایله اولورسا اولسون داروازنی آچیب ایچه‌ری گیرمک ایسته‌ییردیلر. بو حالدا باش وئره‌ن یئنی بیر حادثه دؤیوشون طالعه‌ینی حل ائتمیش اولدو. آغالیق بیناسینین آرخاسیندا باغ وار ایدی. دؤیوشدن کناراکی کندلیلر باغین حصاریندان آشیب باغا دولورلار. بینانین دالیندان دیوارین اوستونه نردبان قویوب اما چیخیرلار. اللرینده‌کی قازما و کولونگ‌له دامین اوستونو سؤکمه‌یه باشلاییب آچیلان باجارلاردان اوت، علفلری یاندیریب ایچه‌ری آتیرلار. قاسیم‌خان کندلیلرین بو عملیاتینی گؤروب دئییر:

- کندلیلر بیزدن زرنگ چیخدیلار.

آغالیق ائوین آتش بوروموشدو. یانقین بو اوتاقدان او بیری اوتاغا یاییلیردی. خانلارین توفنگچیلری اؤزلرینی ایتیرمیشدیلر. قاسیم‌خان و یولداشلاری بینانین حیه‌طینه دولسا دا آتیشما هله داوام ائدیردی. یئنی یانماغا باشلایان اوتاقلارین ایچیندن آراسی کسیلمه‌دن یاغان گوللە‌لر قاسیم‌خانین آتلیلارینی کاریخدیرمیشدی. اونلار اؤزله‌رینه مناسب پناه‌گاه آختارماقدا ایدیلر. اربابلارین آناسی دا أوز اوغلانلاری ایله بیر اوتاقدا اولدوغونا گؤره آرا بیر

سسی گلیردی. بیر آز قاباق اوغلانلارینی کندلیلرله مبارزه‌یه دعوت ائدن بو قادین، ایندی اوغلانلارینی صلح ائتمگه دعوت ائدیردی. قاسیم‌خان ایسه خانلارا کؤمک اوچون گلنلره مراجعت ائدیب اوجا سسله دئییردی:

– سیزینله ایشیمیز یوخدور. هر کس اسلحه‌سینی یئره قویسا اونا آمان وئریله‌جک. اوتاقلارین داخیلینده خانلار آجیقلی حالدا اؤز طرفدارلارینی آتش آچماغا وادار ائدیردیلر. شیرزاد اؤزونو بیر اوتاغین قاپیسینا یئتیرمیشدی. او اشاره ایله یولداشلارینی اؤز یانینا چاغیریردی. بیر آزدان سونرا شیرزاد و یولداشلاری قاپینی سیندیریب جلد ایچه‌ری وارد اولدولار. اوتاقلارین یئرینده جنازه‌لر گؤرونوردو. اونلار اؤزلرینه سنگر تاپیب آچیلان گوللەلره جاواب وئریردیلر. ایندی آرتیق آتیشمالار ائشیکدن اوتاقلارین ایچینه سرایت ائتمیشدی. خانلارین توفنگچیلری دعوانی اودوزدوقلارینی گؤروب اؤز جانلارینین هایینا قالمیشدیلار. اونلار فرصتدن استفاده ائدیب اؤزلرینی معرکه‌دن قورتارماق اوچون جان آتیردیلار. مئهریباندان خانلارین کؤمه‌گینه گلن یوسف‌خان اؤز کندلیسی "جامی"نی اؤلموش گؤروب وحشته دوشور. نهایت یوسف‌خان و بیر نئچه‌لری اؤزلرینی اؤلومدن قورتاریب قاچیرلار. داها آتیشما سسی ائشیدیلمیردی. خانلارین تامام سنگرلری قاسیم‌خانین اختیارینا ایدی. آممسا اؤلنلرین ایچینده حسینعلی‌خانین اؤلوسو گؤرونموردو. حسینعلی‌خان هر نئجه اولورسا اؤزونو بینانین آشاغی طبقه‌سینه یئتیریب تؤیله‌یه داخیل اولور. اوردان دا سامان آنبارینا کئچیب گیزله‌نیر. کندلیلر حسینعلی‌خانی آختارماغا باشلاییرلار. حتی سامان آنبارینا وارد اولورلار. بو آختاریش جدّی شکیلده انجام تاپمیر. یعنی کندلیلر اینانمیرلار خان بو سامانلارین آلتیندا گیزلنمیش اولار. نه ایسه خان گئجه یاریسینا قدر سامانلیقدا گیزلنیب قالیر. آرا سایخیشاندان سونرا جانینی اؤلومدن قورتاریب قاچیر. بئله‌لیکله آردالان حادثه‌سی قورتاریر. آردالانین ساراب و اطراف کندلردن گلن کندلیلرین آراسیندا بؤیوک هیجان وار ایدی. اونلار دونه‌نه کیمی کندلیلرین گؤنون سویوب فلاکتده قویان خانلارین خرابه قالان ائولرینین اوستونده رقص ائدیردیلر. کندلیلر هورا چکیب شادلیق ترانه‌سین ترنم ائدیردیلر. آردالانین کوچه‌لری، آغالیق بیناسینین اوتاقلاری جاماعاتلا دولو ایدی. اونلار قاسیم‌خانی و یولداشلارینی

آلقیشلاییردیلار. اژدها یوواسینی خرابه قویان "ملک محمد"لرین ایلکین دفعه اولاراق فریاد آدلی بایراغی اوچ باشلی اژدهالارین، جانی شیشه‌ده اولان دیولرین، خرابه‌لری اوستونده دالغالانیردی. بو، آذربایجانین بوتون کندلرینه مالک اولان اربابلارا اؤلوم مارشی ایدی. زه‌لی کیمی آداملارین قا نین سوروب قارنی شیشن، قانون و شریعتین نه اولدوغونو بیلمه‌ین فاسد شاهلارین تشکیل وئردیگی کابینه‌لرین عالی و فعال عضولری اولان بو اجلافلارا خطر سیقنالی ایدی. آلان‌بیراغوش و ساراب کندلیلرینه ایسه کیچیک ده اولسا ظفر بایرامی کیمی گؤرونوردو.

خانلارین ایکی مرتبه‌لی بیناسیندا، کوچه‌لرده‌کی جاماعات اربابلارین تاخیل آنبارینا طرف آخیب گئتمکده ایدیلر. آنبارین قاپیلاری آچیلمیشدی. عؤمورلرینده بو قدر تاخیل گؤرمه‌ین کندلیلر اؤزلرینی بوغدا دریاسینین ایچینده گؤروردولر. قاسیم‌خان تاخیل آنبارینین اؤنونده دایانیب دئمیشدی:

- بو آنبار اکین اکیب گؤتوردویو محصولدان بهره وئرن کندلیلریندیر.

آردالان حادثه‌سی هله‌لیک قورتارمیشدی. اطراف کندلردن گلن کندلیلرین بعضیلری اؤز کندلرینه قاییدیردیلار. قاسیم‌خان و اونون آتلیلاری آردالانی ترک ائتمکده ایدیلر. بیر ساعاتدان سونرا کوچه‌لرده هئچ کیم گؤزه گؤرونموردو. قاسیم‌خان اؤز دایمی باشیندا اولان آتلیلارلا داغلارا چکیلدی. آخشام چاغی سارابدان ژاندارملارین و حؤکومت مأمورلارینین دسته‌لری آردالانا طرف گلمکده ایدی. آردالان کندلیلری ائولرینه چکیلیب قاپیلارینی باغلامیشدیلار. خانلارین بیناسیندا و کوچه‌لرده سس‌سمیر یوخ ایدی. ژاندارملار کنده وارد اولاندا اونلاری قارشیلایان اولمادی. اونلار بو حادثه‌دن گئج خبر توتموشدولار. ایندی خانلارین جسدلری دوشن اوتاقلاردا گزیب دولانیردیلار. اؤلولری آیاقلاری ایله چئویریب دقتله باخماقدا ایدیلر. قاسیم‌خانین آتلیلارینداں ایکی نفر بایرامعلی و سومالی رضا یارالانمیشدیلار. اونلارین یارالاری آغیر اولسا دا اؤزلری ایله آپارمیشدیلار. ایندی آردالاندا حاضر اولان ژاندارملارین سایی آز اولدوغونا گؤره سارابا قایتمالی ایدیلر. مأمورلار آردالانداکی بو عملیاتدان گزارش حاضیرلاییب، ایکی نفر ژاندارملاردان خانلارین بیناسیندا کئشیکچی قویوب گئدیرلر. آردالان خبری سارابدا،

تبریزده حتی تهراندا توپ کیمی آچیلیب بؤیوک هـای کویـه باعـث اولموشـدو. آردالانـدا اشتراک ائدن اطراف کندلرین اهالیسی اؤز کندلرینه قاییدیب اورداکی اربـابلارین تاخیـل آنبارلارینی داغیدیب وئردیکلری بهرهلـری آپـاریردیلار. او دؤورده سـارابدا اولان انتظـامی قوهلرین آز اولدوغونا گؤره هئچ بیر ایشه اقدام ائده بیلمهدیلر. بیزیم کنـدیمیز آردالانـدان آرالی اولدوغو اوچون آخشام چاغی بیزه خبر چاتدی. آردالاندا عملیات قورتـاردیغی حالـدا اوزاق کنـدلیلر هلـه اینـدی هیجانـا بورونـوب اربـابلارین تاخیـل آنبـارلارینی داغیـدیب آپـاریردیلار. زنگیلابـادلیلار دا هیجـان ایچینـده ایـدیلر. هـر مـسئلهدن قابـاق اونـلاری دوشوندورن اربابلارین تاخیل آنباری ایـدی. بئنامـاز آغـانین کـورهبینـدهکـی اربـابلارین ووردوغو چوبوقلارین یارالارینین هله یئری گؤزدن ایتمهمیشدی. اونـون اربـابلارا قارشـی اولان نفرتی قلبینده یووا سالمیشدی. بئناماز آغا اول منیملـه مـصلحته گلـدی. مـن اونـا دئدیم:

- تاخیل آنباری مسئلهسی گون اورتایا قدر حل اولمالیدیر. سـن گئـت کنـدلیلری باشـا سال.

بئناماز آغا سئوینجک گئتدی. علیاکبرله گؤروشوب مسئلهنـی اونـونلا دا آرایـا قویـدوم. گون اورتاچاغی کندلیلرین یاریسی تاخیل آنبارینین قاباغیندا ایدی. کندخدا ایلـه آتـام دا بو ایشدن خبر توتوب آنبارین قاباغینا گلمیـشدیلر. کندخـدا جلیـل اوزونـو کنـد اهلینـه توتوب دئییر:

- نه اوچون بورا ییغیشیبسیز؟

بئناماز آغا جاوابیندا:

- اؤزون بونون سببینی بیزدن یاخشی بیلیرسن. اطـراف کنـدلرده نـه بـاش وئردیگینـی بیلمیرسنمی؟

کندخدا جلیل کندلیلرین تاخیل آنبارینی داغیتماغـا اولان هـوهسـینی گـؤروب اونـلارلا یومشاق دانیشماغا باشلادی:

- بو عملین نه قدر سیزه باها باشا گلهجگی بارهده فیکر ائدیبسیز؟

من جاواب وئردیم:

- سیز ده اربابلارین بو کندلیلرین باشینا نه اویون آچدیقلارینین فیکرینی ائدیبسیزمی؟

آتام منیم بو مسئله‌یه قاریشماغیمدان قورخوردو. اودور کی، عصبانی اولوب آجیقلی حالدا منیم اوستومه سه‌سلندی:

- سنین ایشین اولماسین، قاییت گئت ائوه.

من یئریمده دایانمیشدیم. بئناماز آتاما دئدی:

- هه، سن ده اربابلاردان طرفدارلیق ائدیرسن؟

آتام بو زامان اوزونو کند اهلینه توتوب دئمیشدی:

- آی جاماعات، بیر هفته منه مهلت وئرین، بو مهلت قورتاران گونو من اؤزوم بو آنبارین قاپیسینی آچیب تاخیلینی سیزین اؤزونوزه قایتاراجاغام.

آتامین سؤزوندن تاخیل آنبارینین قاباغینا ییغیلان کندلیلر بیر- بیرینین اوزونه باخیب داغیلیب گئتدیلر. کند ایچینده سس کوی یاتدی. بئله‌لیکله زنگیلابادین تاخیل آنبارینین قاپیسی آچیلمامیش قالدی.

قاسیم‌خان مئهریباندا بعضی آردالان اربابلارینی مدافعه ائدن آدامسلاردان ناراضی ایدی. بونلارین ان باشلیجاسی میرزا حبیب صدری ایدی. جامی ایله یوسف‌خانین آردالانا گؤندریلمه‌سینی اوندان گؤزوردو. بونا گؤره ده آردالانی ترک ائدنده اؤز یولداشلارینا دئییر:

- گلن یاخین گونلرده "شاهباغی" کندینده حاضر اولوب مئهریبانین سوراغینا گئتمه‌لی‌ییک.

نئچه گوندن سونرا قاسیم‌خان یوزه یاخین سیلاحلی آتلی ایله بیرلیکده شاهباغی کندینه ییغیلمیشدیلار. بو کندله مئهریبانین فاصیله‌سی بیر کیلومئتردن آز اولاردی. اونلار شاهباغینین مئهریبان طرفده‌کی باغچالارینا سنگر توتموشدولار. بو خبری هامیدان قاباق میرزه ایوب صدری ائشیتمیشدی. مین ائولی مئهریبان کندینین اهالیسی تشویشه دوشموشدولر. میرزه حبیب اؤز فرمانی ایله بوتون طرفدارلارینی کؤمگه چاغیریر. ایندیه قدر مثلی گؤرونمه‌میش هیجان یارانیر. بیر ساعاتدان سونرا مئهریبانین شربتلی قبرستانلیغیندا اللیدن یوخاری سیلاحلی آتلی قوه‌سی حاضر ایدی. آللاه‌قولو اوغلو علی آدلی بیر نفر اؤز مخصوص گئییمی ایله چاریقلی، پئتاوالی، سیلاحلی پاترونلو، آت

اوستونده ایله‌شیب شربتلی قبرستانلیغیندا آت اوینادیردی. آللاه‌قولو اوغلو علینی تانیمایان یوخ ایدی. ایندی قوجالسا دا جاوانلیغیندا باکی‌دا حاجی زین‌العابدین تاغی‌یئوین بال پته‌کلرینده ایشله‌ین یوزلرله کارگرلرین رئیسی اولموشدو. او زامان مشهور میلیونر تاغی‌یئوین اؤزو ده بوندان حساب آپارارمیش. او اؤزونو قولدور کیمی تانیتدیرمیشدی. ایندی او یئنه جاوانلیق واختی کیمی توفنگی چییننده آت اوستونده اوتوروب ملا حبیبین فرمانی ایله جاوانلاری قاسیم‌خانین علیهینه قالدیریردی. قاسیم‌خانین دسته‌سی شاهباغی ایله مئهریبان آراسیندا گئدیش- گلیشی قطع ائتدیکلرینه باخمایاراق یئنه ده مئهریبانین شاهباغی کندینده احوالاتین نه یئرده اولدوغونو بیلیردیلر. آللاه‌قولو اوغلو علی اؤز آتلیلارینا حرکت امری وئریر. اونلار کندین شاهباغینا طرفکی سون باغچالاردا سنگر توتورلار و قاسیم‌خانین هجومونو گؤزله‌ییرلر. آمما قاسیم‌خان هجوما باشلامیر. بیر ساعاتدان سونرا قاسیم‌خان آتلیلارینین گئریه چکیلمک خبری مئهریبانا یئتیشیر. قاسیم‌خان چوخ فیکر ائدندن سونرا مئهریبانا هجومونو فایداسیز گؤرور. او زامانلار مئهریبان کند اولسا دا کیچیک بیر شهر ایدی. اهالیسی ایسه قاسیم‌خانین حرکتینی درک ائتمیردیلر. وارلیلار، دؤلت و اربابلارین هاوادارلاری اونو کندلیلره یول که‌سن، جانی کیمی تانیتدیریردیلار. قاسیم‌خان مئهریبانا غالب گله بیلسه ایدی، تبریزه کیمی هئچ بیر قوه اونون قاباغینی آلا بیلمزدی. قاسیم‌خان داها آلان‌بیراغوش ماحالیندا قالا بیلمه‌دی. بیر یا ایکی گونه تبریزدن بو ماحالا قوشون گؤندرمکلری حتمی نظره گلیردی. تبریزین امنیه فرمانده‌لری سارابین امنیه تشکیلاتیندان ناراضی ایدیلر. اونلارین قاسیم‌خانین قاباغیندا دایانا بیلمه‌ییب، کندلی عصیانلارینی یاتیردا بیلمه‌دیکلرینه گؤره توبیخ اولونوردولار. ایندی تصمیم توتموشدولار کندلرده‌کی عصیانلاردا اشتراک ائدنلری جزالاندیرماق اوچون تبریزین اؤزو اقدام ائله‌سین. نئچه گوندن سونرا سرهنگ حلمی آدلی بیر افسرین فرمانده‌لیگی آلتندا سارابا وارد اولدولار. آردالان قضیه‌سینده اشتراک ائدنلر بو مسئله‌نین نئجه قورتاراجاغینی بیلدیکلرینه گؤره بیر عده‌سی آرادان چیخمیش بیر عده‌سی ده دؤلت قوشونلاری وارد اولاندان سونرا آرادان چیخدیلار. اطراف کندلرین قاچان اربابلاری کنده قاییتماغا

باشلادیلار. آردالان اربابی حسینعلی‌خان دا قارداشلارینین آنا باجیسینین و نؤکرلرینین عزاسیندا قارا گئیمیش حالدا سارابا گلمیشدی. او اؤلومدن یاخا قورتاریب قاچا بیلمیشدی. ماحالین اکثر کندلری اؤز تاریخی دؤرونون گونلریندن بیرینی کئچیرمکده ایدی. خصوصی اولاراق آردالان کندینین باشینین اوستونو قارا بولودلار آلمیشدی. کند ایچینده سربازلارین چکمه‌لریندن و اونلارا وئریلن فرمانلاردان باشقا سس ائشیدیلمیردی. کنده قالان کندلیلر ائولرینده اوتوروب قاپیلارینین آچیلماغینی گؤزله‌ییردیلر. اربابلارین نؤکرلری خانلارا و قوشون فرمانده‌لرینه اؤز قویروقلارینی بولاماقدا ایدیلر. کند دوننکی هایلی- کویلو، گوللّه سسیندن قولاق توتولان کنده اوخشامیردی. فرمانده اوزونو آشاغی رتبه‌لی درجه‌دارلارا توتوب امر وئردی:

- کند اهالیسینی بورا گتیرین!

سربازلار حرکته گلدیلر. آردالان کیچیک کند اولدوغونا گؤره بو مسئله او قدر اوزون چکمدی. یاریم ساعاتدان سونرا بیر عدّه قوجا کیشیلردن، یاشلاری اللیدن یوخاری اولان کندلیلر، فرماندهین دؤوره‌سینه ییغیلان اربابلارین قارشیسیندا صف چکمیشدیلر. قوشون فرماندهی حلمی آجیقلی حالدا گلیب صفین اوّلینده دایانمیش قوجا بیر کیشینین اؤنونده دایاندی:

- اسلحه‌ن هانی؟

- منیم اسلحه‌م یوخدور آغا.

- دونن سن نئچه نفری اؤلدوروبسن؟

- من آدام اؤلدورمه‌میشم آغا.

-بس دونن سن هاردایدین؟

- ائوده ایدیم آغا.

بو آندا آردالان کندینده یاشایان و خانلارین سفره‌سیندن آرتیق قالانی یئییب قابلارینین دیبین یالایان بیر نفر فرمانده‌ین قولاغینا نه ایسه پیچیلدادی. فرمانده قوجا کیشییه باخیب سوروشدو:

- اوغلون هاردادیر؟

- بیلمیرم آغا.

- نئجه یعنی بیلمیرسن. اوغلونو هاردا گیزله‌دیبسن؟

- من گیزلتمه‌میشم آغا. هارا گئدیبسه بیلمیرم.

فرمانده خانلارین نؤکرینه اشاره ائله‌دی. اونلار جلد گلیب قوجانی اوزو قویلو یئره ییخدیلار. بیر نفر قوجانین اللرینی بیر نفر ده آیاقلاریندان توتدو. بیر نفر ده الینده‌کی آت قامچیسی ایله کوره‌کلرینه وورماغا باشلادیلار. قوجا کیشی اول قامچیلارین ضربه‌سینه دؤزدو. بیر آز سونرا داوام گتیره بیلمه‌ییب فریاد ائله‌مه‌یه باشلادی.

فرمانده صفده دایانمیش ایکینجی نفره یاناشدی:

- قاسیم‌خان ایندی هاردا اولا بیلر؟

بو، اوّلکی قوجادان جاوان ایدی. باشینی دیک توتوب مغرور دایانمیشدی. فرماندهین قاسیم‌خان ایندی هاردا اولا بیلر سؤالینی ائشیدن کیمی سینه‌سین قاباغا وئریب جاواب وئردی:

- قلبیمده...

فرمانده بو جاوابدان خوشلانمادی. الینده‌کی افسرلره مخصوص چوبوغونو قوجانین گؤزلری قاباغینا توتوب دئدی:

- من قاسیم‌خانی تاپماق اوچون سنین قلبینی سؤکه‌رم.

قوجا جاوابیندا:

- سیز اونو اوردا تاپا بیلمزسینیز.

- نه اوچون؟

یاشلی کیشی فرماندهین اوزونه باخماق ایسته‌میردی. ایندی او گؤزلرینی افوقلره دیکیب دئدی:

- اونون قلبیمده‌کی یئری امن دیر. اوردا مینلرله قاسیم‌خانلار یاشاییر. سیز هانسی قاسیم‌خانی آختاریرسینیز؟

فرمانده یاشلی کیشینین سؤزلرینی درک ائتمیردی.

بو آندا بیر نفر قویروغونو بولایا- بولایا فرمانده‌هین قولاغینا نه ایسه پیچیلدادی. فرمانده:

- سن ساوادلیسان؟

- بلی.

- بس نه اوچون اعلاحضرت شاهنشاه‌لا دوشمنچیلیک ائدیرسن؟

- او بیزیمله دوشمنچیلیک ائدیر.

فرمانده آجیغی توتوب یاشلی کیشییه بیر سیلله ووروب یئنه اشاره ائله‌دی. اونو دا یئره اوزادیب قامچی ایله وورماغا باشلادیلار. هامی تاماشا ائدیردی. آمما قامچیلارین سسیندن باشقا سس ائشیدیلمیردی. بو آندا قوجا بیر قاری بیر طرفده جمع اولوب آغلایان کؤهنه چادرالی آروادلارین آراسیندان آیریلیب فرمانده‌ین یانینا گله- گله اوجا سسله فریاد ائدیب دئدی:

- آی بی‌انصافلار، آی اجلافلار، قاسیم‌خانا گوجونوز چاتمیر. اونون آجیغینی بو یازیق کندلیلردن آلیرسینیز؟ غیرتینیز وار اوندان قورخمورسونوز گئدین اونون اؤزو ایله حسابینیزی چورودون. آخی بو قوجا کیشیلردن نه ایسته‌ییرسینیز. قوجا قارینین بو سؤزلریندن سارسیلان فرمانده اوجا سسله قارینین باشینا قیشقیردی:

- ایتیل بوردان کافتارین بیری کافتار. قوجا اولماسایدین سنه گؤسترردیم. خجالت چکمیرسینیز اؤز آغالارینیزین علیهینه قیام ائدیب، تاخیل آنبارلارینی داغیدیب غارت ائدیرسینیز.

قوجا قاری سؤزوندن قالمایيب جاواب وئردی:

- اربابلار بیزیم آغالاریمیز دئییل، دویماق بیلمه‌یه‌ن اؤز قارینلارینین آغالاریدیرلار کی، کندلیلری بیر پارچا آرپا چؤره‌یینه محتاج ائدیبلر.

فرمانده بو سؤزلرین قاباغیندا نه ائده‌جه‌گینی بیلمیردی. او حسینعلی و باشقا خانلار ایله مشورت ائدیب فرمان صادر ائله‌دی:

- تاخیل آنبارییندان بوغدا آپاران کندلیلر، ایکی برابر تاخیل وئرملیدیرلر.

صفده دایانان کندلیلر آزاد ائدیلدیلر. اربابین نؤکرلری فعالیّته باشلادیلار. اونلار سربازلارین حمایه‌سی آلتیندا ائولره سوخولوب آنباردان بوغدا آپاران آپارمایان هر کیم اولورسا اولسون ائوده مؤجود اولان تاخیللاری چوواللارا دولدوروب ائو صاحبینین

اولاغلاری ایله اربابین آنبارینا داشیماغا باشلادیلار. اونلار ائولرده آرواد اوشاقلارین گؤز یاشلارینا حتی یالوارماقلارینا اهمیت وئرمه‌دن کندیلرده‌کی تاخیللاری آنبارلارا داشی‌یی‌ردیلار. کندین اوستونه قارا پرده چکیلمیشدی. هر ائوده آه- ناله سسی ائشیدیله‌ردی. نئچه آیلیق گله‌جک گونلرینه ذخیره ائتدیکلری یاوان چؤره‌کلرینی ده اؤز گؤزلرینین قاباغیندا آپاریردیلار. او گون گئجه یارسینا قدر آردالانین ائولریندن آغالیق آنبارلارینا تاخیل داشیندی. آنبارلار دولاندان سونرا یئنی آنبارلار آچیلدی. بو خبر آن- با- آن اطراف کندلره یاییلیردی. بو دا اونلارین تشویشه دوشمکلرینه سبب اولوردو. بیزیم کندیمیزده ده چاخناشما وار ایدی. بونا گؤره ده آردالاندا و اونون اطراف کندلرینده گئدن جریانلاری ایزله‌ییردیلر. آتام‌لا منیم آرامدا توققوشمالار گئدیردی. او منیم سیاسی و کند مسئله‌لری باره‌سنیده اولان جریانلارا دخالت ائتمگیمه راضی دئییلدی. من آتامی ارتجاعچی آدام سایمیردیم. او احتیاطلی اولدوغونا گؤره بئله جریانلاردان دوغان خطرلردن چکینیردی. کندخدا جلیل‌له آتام آراسیندا آشکار اولماسا دا مبارزه گئدیردی. کندخدا جلیل آتامین کندلیلر آراسیندا عینی حالدا کند اربابلارینین یانیندا اولان احترامینا حسد آپاریردی. او آتامین بو مقامینی محو ائتمک اوچون معین بیر نؤقطه آختاریب اورا بارماق قویماق ایسته‌ییردی. کندیمیزین تاخیل آنبارینی داغیتماق مسئله‌سینده منیم اشتراکیم کندخدا جلیلین الینده بهانه اولوب، بو واسیطه ایله آتامی مبارزه میدانیندان چیخاریب اؤزونو کنده رقیبسیز ائلییه بیلردی. کندخدا جلیل تدبیرلی آدام ایدی. آز ساوادلی اولسا دا اوندا نه اینکی کندیمیز کیمی کیچیک بیر کندین کندخداسی، حتی بؤیوک بیر شهره ده فرماندار اولا بیلردی. ایندی او هر یئرده دئییه بیلر میرحسنین اوغلو آنباری داغیتماق ایسته‌ییردی، من قویمادیم. بو مسئله‌یه گؤره آتامین آراملیغی یوخ ایدی. او منی همیشه دانلاییردی. بو ایشلره سون قویماغیمی ایسته‌ییردی. من ایسه بئله مسئله‌لری آختاریب تاپماق و اوردا اشتراک ائتمگی سئویردیم. آردالان و اونون اطرافیندا گئدن جریانلارین آخیری هاردا قورتاراجاغی هله معلوم دئییلدی. فقط بوراسی معلوم ایدی کی، سرهنگ حلمی تبریزدن گلیب آردالاندا آسیب کسیردی.

اونلار آردالاندا کندلیلرین وار یوخونو اللرینـدن آلانـدان سـونرا بـو آرادا فعـال اشـتراک ائدنلری زندانی ائدیردیلر. نؤبه سوما کندینـه چاتانـدا بـورا قاسـیم‌خـانین دوغمـا کنـدی اولدوغونا گؤره جزالاندیرماق مسئله‌سی داهـا شـدتله انجـام تـاپیردی. آردالانـدا اولـدوغو کیمـی شـاللاق و تـوهین ائتمـک یونگـول جـزالاردان حـساب اولـوردو. سـوما کنـدی حسینعلی‌خانین اولـدوغونا گـؤره قاسـیم‌خـانین قوهـوم اقربـالارینی، اونـلارلا دوسـتلوق ائـدنلری‌ده شـاللاق ووروب مـال حیـوانلارینی اللرینـدن آلیـردیلار. سـوما کنـدینین یاخینلیغیندا بیراغوش کندی یئرلشمیشدی. بو کنـدین کندخداسـی کـربلای حـسن ده سومادا سرهنگ حلمینین یانیندا ایدی. او امنیه‌لرله برابر قاسیم‌خانین ائوینه گلیر. اونـون خالچالارینی، مال حیوانلارینی‌و حتی آروادینین پالتار صاندیغینی آچیب اونون گلین‌لیک و آلت پالتارلارینی گؤتوروب دئییر:

- قاسیم‌خانین غیرتی وارسا گلیب بو پالتارلاری مندن گئری آلسین.

بئلـه‌لیکلـه جلـلاد سـرهنگ حلمـی کندبـه‌کنـد کنـدلیلری سـویوب بیـزیم کنـده یاخینلاشیردی. بئله گونلرده کندیمیزین کندخداسی جلیلین دیلی اوزانمیشدی. سحردن آخشاما کیمی کند ایچینده سسی گلیردی. کندلیلرله هده-قورخو رفتـار ائـدیردی. غلـله آنبارینی داغیتماق ایسته‌ینلره گولوردو. آتام کندخدا جلیلـین بـو سـؤزلرینی و کیملـرین باره‌سینده دانیشدیغینی درک ائدیردی.

کندخدا جلیل بیر گون تامام کند ایچینده گؤزه گؤرونمدی. هارا گئتدیگینی هـئچ کـیم بیلمیردی. او گونون ائرته‌سی بئناماز آغا کند ایچینه چیخمـادی. آتـام دا ناراحـات نظـره گلیردی. منی چاغیریب دئدی:

- بیر نئچه گونلویه آرادان چیخ.

خبر آلدیم:

- نه اوچون؟

او جدی قیافه آلیب دئدی:

- مگر گؤرمورسن؟ دؤلتین قوشونو ایله بیزیم آرامیزدا بیر کند قالیب. سنه دئینده بئله ایشلره قاریشما سؤزه باخمیرسان. جلیل کندخدا دا هارا گئدیب، معلوم دئییل. آرا سایخیشانا کیمی کندده قالما.

دئدیم:

- هارا گئدیم؟

- هارا گونلون ایسته‌ییر.

آتام بیر ساعاتدان سونرا هارادان ایسه أللی تومن پول تاپیب منه وئردی. فاطما اپی قاباغیندا دایانیب آتاملا منیم آرامدا اولان سؤزلره قولاق آسیردی. من و فاطما اوتاغا گئتدیک. فاطمانین دقتی منده ایدی. او تامام ماجرانی بیلیردی. او غملی باخیشلاری ایله منی اودلاییردی. سؤزه گلیب دئدی:

- ایندی نه ائتمک ایسته‌ییرسن؟

من فاطمانین کؤنلونو آلماق اوچون گوله- گوله دئدیم:

- من سنین فیکرینه باغلییام، مصلحت سنینله‌دیر.

فاطما:

- آخی قالسان ممکندور سنی توتسونلار.

او ائله بوندان قورخوردو. جاواب وئردیم:

- من توتولماقدان قورخمورام. سنین گؤز یاشلاریندان چکینیرم.

فاطما کؤورک حالدا دئدی:

- آخی منیم گؤز یاشلاریمدان نه اولاجاق کی، باشینا بیر ایش گلسه من نه ائده‌رم؟

فاطما باشینی منیم چینیمه قویموشدو. من اونون ایپک ساچلارینی اوخشایا- اوخشایا دئدیم:

- منیم فاطمام، مندن نگران اولما. منی هئچ کیم توتا بیلمز. من سنین محبتیندن قانادلاری قیریلماز قارا قوشام. تورپاقدا اولدوغو کیمی سونسوز فضالاردا دا اوچماغی باجاریرام. سندن موقتی اولسا دا آیریلماغیم منه آغیر بیر درددیر.

فاطمانین دینمه‌دیگینی گؤروب اونون اوزونه باخاندا گؤزلرینی یاشلی گؤردوم. او آغلاییردی. من اونون بو حالتینی گؤروب ائله ساندیم کی، بوتون کایئنات آغلاییر. من اونون گؤز یاشلارینا دؤزه بیلمیردیم. بو آندا فاطمانین اللریندن توتوب دئدیم:

- آغلاما، منیم فاطمام! بئله ایسته‌مه‌سن من سندن هئچ بیر زامان آیریلمایاجاغام. هر کیم گونشین باتماسی‌نا گؤز یاشی آخیتسا، گؤیده‌کی سایسیز- حسابسیز اولدوزلاری گؤره بیلمز.

او منیم ناراحات اولدوغومو گؤروب گؤزلرینده‌کی شئهی سیله- سیله گولمه‌یه باشلاییب دئدی:

- من آغلامیرام. هله‌لیک ده اولسا گئتمه‌ییه‌نه مانع اولمورام. آمما هارا گئتسن تئز قاییت. من ایسه اونون ماوی گؤزلرینه باخیب:

- آرخایین اول منیم مارالیم. تئز قاییتماغا چالیشاجاغام، دئییب علاوه ائتدیم: منه تئز- تئز مکتوب یاز. بالاجا خانیم بو باره‌ده سنه کؤمکلیک ائدر. بو دا یادیندا قالسین کی، آردالاندا گئدن مسئله‌لری ایزله و منه گؤندردیگین مکتوبلاردا اطرافلی شکیلده یاز. کنددن تهرانا گلن اولورسا اونلارین واسیطه‌سیله منه گؤندر.

من سحر تئزدن کنددن چیخمالی ایدیم. بونا گؤره ده گئجه یاریسینا قدر یوخوموز گلمه‌دی. فاطمایا مزه‌لی سؤزلر دئییب اونو گولدورمک ایسته‌ییردیم. کندیمیز بوتونلوکله یوخویا گئتمیشدی. اویاق واردیسا او دا بیز ایدیک. آرابیر کند ایت‌لرینین هوروشمه‌سی ائشیدیلیردی. اوتاق قاپیسینین اوستونده‌کی ایکی بالاجا پنجره‌دن اولدوزلار بیزه حسدله باخیردیلار. بیر آزدان سونرا یاشماقلی آی دا اولدوزلارا قوشولوب اوتاغین ایچینه سوخولماغا جان آتیردی. بیزدن سوای هامی یوخویا گئتمیشدی.

سحر تئزدن ائو اهلی یوخودان اویانمیشدی. آنام سفره‌یه لازم اولان تدارکلری گؤرموشدو. یاغلی فتیر، کره، پئندیر و باشقا احتیاجیم اولان پالتارلاریمی باکی‌دان گتیردییمیز چمدانا یغیب باغلامیشدی. مندن ایکی یاش کیچیک قارداشیم شئیلری اولاغا چاتیب یولا دوشدوک. دوزدوزانا گئدیب اوردان ماشین ایله تهرانا طرف حرکت ائتملی ایدیم. او زامانلار دوزدوزاندان تهرانا اوتوبوس ایشله‌میردی. من اول بوستان‌آبادا

گئتملی، اوردان دا مقصده طرف یولوما ادامه وئرملی ایدیم. قارداشیم منی دوزدوزاندا قویوب کنده قاییتدی. من ایکی گوندن سونرا تهرانا چاتدیم. بو منیم تهرانا ایکینجی سفریم ایدی. تهران او زامان کیچیک بیر شهر اولدوغونا گؤره اونو تانیماق آسان بیر ایش ایدی. بئش یوزمین نفر جمعیتی اولان بو شهر شیمالدان قدیمکی شاه رضا، جنوبدان راه‌آهن، شرقدن میدان ژاله غربدن ایسه امامزاده‌حسن قدر یاییلمیشدی. بیزیم کندلیلریمیز میدان قزوینده یئنی تیکیلمیش بیر قاراژین ایکینجی مرتبه‌سینده ایکی اوتاق کرایه ائتمیشدیلر. بو ایکی اوتاقدا ی‌ئددی نفر یاشاییردی. بونلارین هامیسی سوبای ایدیلر. من ده گلیب اونلارا قوشولدوم. او زامانلار تهرانین وضعیتی اولدوقجا پیس ایدی. دونیا محاربه‌سینین قیزغین واختی ایدی. قند، شکر، قوماش، چای و بعضی جنسلر جیره‌بندی اولموشدو. کوپن واسیطه‌سیله وئریلیردی. چؤره‌کچیلرده ساتیلان چؤره‌کلرین رنگی قاپ- قارا ایدی. چؤره‌کلرین ایچیندن هر نه دئسن چیخیردی. او دؤورده نؤبه مسئله‌سی مطرح دئییلدی. چؤره‌کچیلرین و کوپن ایله ساتیلان مالالارین قاباغیندا هنگامه اولاردی. آرواد، کیشی، اوشاق هامیسی قاریشاردی بیر بیرینه. هر کیمین گوجو چوخ اولسایدی، او موفق اولاردی. تهرانین اکثر خیابانلاری آسفالت اولمامیشدی. خیابانلاردا سواری ماشین چوخ آز گؤرونردی. اونون عوضینده فایتونلار جولان ائدیردیلر. او زامان تهراندا دؤرد اوتوبوس خطی وار ایدی. بونلارین ایکیسی راه‌آهندن حرکت ائدیب قدیمکی شاهپور خیابانیله کئچیب سبزمیداندا قورتاریردی. اوچونجو خط گارد ماشین آدلانیردی. قدیم ری خیابانیندا ماشین دودی استگاهیندان حرکت ائدیب یئنه سبزمیداندا سونا چاتیردی. یئنی سالینمیش دؤردونجو خط ایسه میدان گؤمروک‌دن مولوی خیابانیله گارد ماشیندا سونا چاتیردی. ماشین دودی او زامانلار بلژیکی بیر کمپانی واسیطه‌سیله اداره اولونوردو. ماشین دودی دئمک اولار کی، بیر کیچیک لوکوموتیودن و بئش یا آلتی هر طرفی آچیق واقونلاردان عبارت ایدی. بو قاتار تیسباغا کیمی آهسته حرکت ائدردی. تهرانین نادینج اوشاقلاری بو حرکتدن سوء استفاده ائدیب واقونلارین دامینا چیخیب ارتیسیت بازلیق ائدردیلر. تهران‌لا کرج آراسیندا گئدیش- گلیش چوخ آز ایدی. کرج او زامانلار کند حساب اولوردو. کرجه اوتوبوس خطی یوخ

ایدی. تهرانین قزوین میدانیندا اوچ یا دؤرد بؤیوک قدیمی سواری اتومبیللردن وار ایدی. فقط بو سواریلر تهرانی کرجه وصل ائدیردیلر. یوخاریدا دئدیگیم کیمی او دؤورده فایتون مسافر داشیماقدا بیرینجی یئری توتوردو. بئش قیرانا تهرانین هر طرفینه گئتمک اولوردو. فایتونلار شیک و تزه ایدیلر. قوشولان آتلار ایسه قدرتلی، قیوراق اولوردولار. سواری ماشینلار چوخالدیقجا فایتونلارین میدانی گئتدیکجه دارالیردی. ائله بیر زامان اولدو کی، تاکسیلر میدانا گلندن سونرا ایکی آتلی فایتونلار بیر آتلییا تبدیل اولدولار. داها فایتونلار دخل خرج ائده بیلمیردیلر. سون زامانلاردا فایتونا قوشولان آتلار او قدر آریق اولوردو کی، تکرلری حرکته گتیره بیلمیردیلر. تهرانین سو مسئلهسی ده مهم مسئلهلردن ایدی. ایکینجی دونیا محاربهسی زامانی تهرانا سو کمری چکیلمهمیشدی. اهالینین سو احتیاجی ایکی تکرلی ارابهلر واسیطهسیله تامین اولوردو. بو ارابهلره بیر آت قوشولوردو. تکرلرین اوستونده ساری رنگلی بشکه اولاردی. لازیم اولان سویو ایسه ایندیکی باغ ملی دئییلن مکانین شرق طرفینده سو قویولاریندان بؤیوک شیرلر واسیطهسیله دولدوروب شهرین هر طرفینه آپاراردیلار. هر سو داشییانین اؤزونه مخصوص ساحهسی وار ایدی. اونلار قاپی- قاپی، ائو- به- ائو دولانیب بیر سطل سویو بیر قیرانا ساتیردیلار. بئلهلیکله سو داشییان ارهبهلری تهرانین تامام خیابان و کوچهلرینده گؤرمک اولاردی. تراکم حسابی ایله فایتونلاردن سونرا سو ارهبهلری ایکینجی یئری توتوردو. بونلارا قوشولان آتلارین خیابانلاردا تؤکولن پئییننلری سوپوروب تمیزلهمک شهرداری مأمورلارینین ان مهم ایشلریندن بیری ایدی. بئله بیر دؤورده ایکینجی دفعه اولاراق تهرانا آددیم قویدوم. سوبای کندلیلریمیزین کرایه ائتدیکلری ائوده قالدیم. کنددن گتیردیگیم أللی تومن پولون اون ایکی تومنین یوللاردا خرجلهمیشدیم. تهراندا ایش تاپماق چتین ایدی. منیم کیمی کندلردن تؤکولوب گلن کندلیلر شهرین خیابانلارینداً بئکار دولانیردیلار. آلوئرچیلیک الیمدن گلیردی. آممآ ایش تاپیب ایشلهمگی چوخ سئودیگیمه گؤره بیر مدت ایش دالینجا دولاندیم. ایش تاپا بیلمهییب آلوئرچیلیگه اوز قویدوم. سحر بازارا گئدیب خارجدن گلن نیمداش پئنجک- شالوار آلیب تعمیر ائتدیکدن سونرا میدان قزوین و گؤمروکده ساتاردیم. دقتله ایشیمین آردینجا اولسایدیم، قازانجیم یاخشی

اولاردی. آمما آلیب ساتماغا هوسیم اولمادیغینا گؤره فارسی ساوادیمی آرتیرماق اوچون مطالعه دالینجا گئدیردیم. میدان قزوین‌ده قزئت ساتان وار ایدی. من واختیمین چوخونو اونون یانیندا کئچیریردیم. او زامان قزئت ساتانلارین دکّه‌سی یوخ ایدی. قزئت و مجله‌لری آرخین کناریندا یئره دؤشه‌ییب ساتاردیلار.ی‌من دئیه‌ن قزئت ساتان اطرافدا مشتریلری وار ایدی. اونلارا قزئت آپاراندا من اونون یئرینده قالاردیم. هم مشتریلری یولا سالاردیم هم ده قزئت و ژورناللاری اوخویاردیم. بئله‌لیکله دونیادا باش وئرن خبرلردن اطلاع تاپاردیم. فارسی ساوادیمی تقویت ائدردیم. هم ده شعر یازیب تبریزه گؤندرمگی اونوتمازدیم. بئله گونلرده اکبر امینی آدلی بیر نفرله تانیش اولدوم. او وزارت کشورین کارمندی ایدی. تانیشلیغیمیز اونون طرفیندن باشلاندی. آغای امینی میدان قزوینه چوخ گلردی. او منیمله روبرو اولاندا منه سالام وئررردی. من ده جاواب وئرردیم. سونرادان معلوم اولدو کی، امینی بیزیم یاخین کندلیمیزدیر. بو دا سبب اولدو کی، بیر- بیریمیزه اولان محبتیمیز آرتسین. امینی همیشه گئیملی کئچیملی اولاردی. او کراواتسیز خیبانا چیخمازدی. گون اورتادان سونرا منی تاپاردی گزه- گزه میدان قزویندن میدان گؤمروکه گئدیب قاییداردیق. صحبتلر اوزاندیقجا معلوم اولدو کی، بیزیم اینامیلاریمیز دا بیردیر. بئله‌لیکله بیزیم یاخینلیغیمیز گئتدیکجه آرتماغا باشلادی. بیر گون امینیه تبریزده وطن یولوندا قزئتینده چاپ اولان شعریمی گؤستردیم. او چوخ سئوینیب دئدی:

- به‌به سن شاعر ده وارسان!... منیم عمیم اوغلو دا شاعردیر.

من خبر آلدیم:

- او کیمدیر؟ منی اونونلا تانیش ائله.

- سن اونو تانییرسان.

من تعجب ائتدیم. امینی دئدی:

- میدان قزوینده کفاشین یانیندا اوتوروب میرزه‌لیک ائدیر. آدی دا سلیماندیر.

نه ایسه من شاعر سلیمان‌لا تانیش اولدوم. سلیمان امینینین یاخشی خطی وار ایدی. بیر گون منه دئدی:

– تبریزه چاپ اوچون یازیب گؤندردیگین شعرلری اول منه وئر پاکنویسلیک ائدیم. سونرا تبریزه گؤندر.

بئله‌لیکله شاعر سلیمان امینی ایله دوست اولدوق. من یازدیغیم یئنی شعرلریمی اونا اوخویاردیم. او شعرلریمی پاکنویسلیک ائدردی. سونرا تبریزه وطن یولوندا قزئتینه گؤندره‌ردیم. تبریزدن تهرانا گلن بو قزئت چهارراه استانبول‌دا قزئت ساتان بیر دکّه‌یه گؤندریلردی. من هر ایکی گوندن بیر بو دکّه‌یه مراجعت ائدیب اوردان وطن یولوندا قزئتینی آلاردیم. بیر گون یئنه قزئت آلماغا گئتمیشدیم. قزئتی آلیب آچدیم گؤزلریم یازیب گؤندردیگیم شعره ساتاشدی. چوخ سئویندیم. قزئت ساتان جاوان بیر اوغلان ایدی. او منیم خوشحال اولدوغومو گؤروب خبر آلدی:

– چوخ سئوینیرسن، اولمایا سندن قزئتده بیر سؤز چاپ اولوب؟

من اونون تورکجه دانیشدیغینی گؤروب داها دا سئوینیب دئدیم:

– بلی، بو چاپ اولان شعر منیمدیر.

او، قزئتی مندن آلیب شعری اوخوماغا باشلادی. قزئت ساتان اوغلان اوخودوقجا دوداقلاری قاچیر خوشحال اولوردو. من اونون کیم اولدوغونو بیلمیردیم. تانیش اولاندان سونرا گئتدیکجه آرامیزدا قیریلماز تئللر یاراندی. او، عزیز محسنی ایدی. سونرالار او منیم شعرلریمین هوه‌سکاری اولدو و "توخوجو قیز" آدلی شعریمی فارس دیلینه ترجمه ائتدی. عزیز محسنی ایندی ده حیاتدادیر. او بیر سیاسی اجتماعی خادم اولماقلا برابر گؤرکملی آذربایجان یازیچیلاریندندیر.

تهراندا اولدوغوم محله شهرین ان ازدحاملی محله‌لریندن بیری ایدی. چوخ سعی ائله‌دیم بو محله‌دن آیریلام، آمما خئیری اولمادی. کندلیلریمیز بوردا کاسیبچیلیق ائدیردیلر. مجبور اولوب قالمیشدیم. داروازا قزوین او زامان لاله‌زار و استانبول خیابانلاری کیمی آلوئر اوچون مناسیب ایدی. بونو دا دئمه‌لی‌یم کی، تهرانین قوچولاری دا بو خیاباندا اولوردولار. آخشام چاغی باشلار هاوالانیب مست اولاندان سونرا اربده سسلری گؤیه اوجالیردی. اونلار ضامندار بیچاقلارینین ضامینین چکیب آی نفس‌کش دئیب حریف آختاریردیلار. کیمین اختیاری وار ایدی اونلارین سؤزلرینین قاباغیندا سؤز دانیشا

بیلسین. بئله قوچولارین چؤره‌ک و گوزارانلاری جیبلرینده‌کی ضامندار بیچاقلاردا ایدی. بئله ائتمه‌سه‌یدیلر باشقالاریندان باج آلیب دولانا بیلمزدیلر. بو محله‌نین ماغازادارلاری، آلوئرچیلری اکثرا آذربایجانلی ایدی. بوینو یوغونلار دا بونلارا منسوب ایدی. داروازا قزوین ایکی یئره بولونموشدو. شیمالدا میدان قزوین، جنوبدا ایسه میدان گؤمروک. میدان قزوینه زکی‌خان حؤکمرانلیق ائدیردی. میدان گؤمروکه ایسه صحبت‌خان. بونلارین آراسیندا دوشمنچیلیک اولدوغونا گؤره توققوشمالار باش وئریردی. بو توققوشمالاردا زیان گؤرنلر باشچیلار یوخ، اونلارین نؤچه‌لری اولوردو. صحبت‌خان باکی مهاجرلرینددن ایدی. اونلار اوچ قارداش ایدیلر. صحبت‌خان، اثباطخان و ایوب‌خان. بو اوچ قارداشین گؤمروک میدانیندا قهوه‌خانالاری وار ایدی. دؤوره‌لرینده اولان نؤچه‌لری بو قهوه‌خانادا قومار سالیب، تلکه آلیب صحبت‌خانا وئرردیلر. اونون یاشی قیرخدان آرتیق اولاردی. نه ایسه میدان گؤمروک بو لارین حؤکمرانلیغی آلتیندا اولاردی. گلیر یئرلری چوخ ایدی. دئدیگیم کیمی ایکینجی باند زکی‌خانین باندی ایدی. اؤزوندن کیچیک اوچ قارداشی واردی: آدلاری علی‌خان، زینال‌خان، محمدعلی‌خان ایدی. بو دؤرد قارداشین ایکی قهوه‌خانلاری و بیر مسافرخانالاری وار ایدی. بو قهوه‌خانالارین آدی قهوه‌خانا ایدی. اصلینده ایسه اوردا شیره و تریاک چکیلردی. بو دؤرد قارداش اردبیلین "ائردی‌میسلی" کندیندن ایدیلر. بونلار پول اله گتیرمک اوچون هر بیر آلچاقلیغا ال آتیردیلار. بونا گؤره ده تهراندا‌کی تورکلر اونلارا بی‌غیرت و اجلاف آدی وئرمیشدیلر. زکی‌خان کلانتری رئیسینه ده حاق-حساب وئردیگینه گؤره الی قولو هر طرفه آچیق اولموشدو. اوچونجو باند ایسه خیابان استانبولدا اولسا دا داروازا قزوین‌ده دخالتلری وار ایدی. بو دخالتلر زکی‌خان‌لا علاقه‌دار اولدوغونا گؤره بو ایکی باندین آراسیندا کین و عداوت وار ایدی. خیابان استانبول‌دا عادل خان، قارداش‌خان، قاسیم‌خان آدلارینددا اوچ قارداش بیر رئستورانین صاحبی ایدیلر. عادل‌خان اورتانجیل قارداش اولسا دا استانبول خیابانیندا بؤیوک احترام صاحبی ایدی. او باشقالاری کیمی چوماقدار یا نؤچه ساخلامازدی. استانبول خیابانینین جنوبوندا‌کی پاساژلارین دوکاندارلاری اونون طرفدارلاری اولا- اولا عادل‌خانین فرمانیندا دایانمیشدیلار. بیر گون داروازا قزوینده بیر حادثه‌نین شاهدی اولدوم. گون اورتایا آز

قالمیشدی. زکی‌خانین ایکی مرتبه‌لی قهوه‌خاناسینین قاباغیندا قدیم مدل‌ده اوچ بؤیوک سواری اوتومبیل دایاندی. بیر آنین ایچینده اون بئش نفرلیک بؤیوک بیر دسته تشکیل وئردیلر. زکی‌خانین ایکینجی مرتبه‌ده اولان قهوه‌خاناسینا هجوم ائدیب بیر نئچه دقیقه‌نین ایچینده تامام میز- ماسالری سماور، استکان نعلبکیلری وافور، مانقاللاری سیندیریب آرادان آپاردیلار. زکی‌خانین کیچیک قارداشی محمدعلی‌خان اؤزونو خطرده گؤروب ایکینجی مرتبه‌دن یئره آتیلیب قاچاندا بیر قیچی سینمیشدی. بو عملیات فیلملرده اولان تبهکارلارین مکانینا انجام تاپان هجوملارا بنزییردی. بو ماجرادا زکی‌خانا و اونون قارداشلارینا وورولان ضربه او قدر آغیر ایدی کی، داها اونلار بوکولموش بئللرینی دوزه‌لده بیلمدیلر. انتقام آلماق اوچون زکی‌خانا بؤیوک قوه‌لر لازیم ایدی. اونا گؤره ده او زامانلار دربار طرفیندن تشکیل تاپمیش کیچیک گروه‌لارا قوشولماغا جان آتدیلار.

داروازا قزوین جهلین، فسادین مرکزی اولدوغونا گؤره انتظامی جهتدن تهرانین ان مهم منطقه‌لریندن بیری ایدی. بو منطقه‌یه کلانتری اون نظارت ائدیردی. بورا تعیین اولان رئیس‌لر فساد تؤره‌دن باندلارلا البیر اولوب اونلاردان باج آلیردیلار. زکی‌خان تئز- تئز عوض اولان رئیس‌لرله آرانی سازلاییب اونلارین جیبلرین دولدوردوقلارینا گؤره اؤز بیلدیکلرینی ائدیردیلر. داروازا قزوینده ائله گون اولمازدی کی، اوردا قتل، بیچاق چکمک، آدام سویماق و کؤتک کارلیق اولماسین. شهربانینین بوردا امنیه یاراتماق اوچون بوتون جهدلری هدره گئدیردی. نهایت سروان صادقی آدلی بیر افسری کلانتری اون رئس‌لیگینه تعیین ائتدیلر. بو افسر بیرینجی دفعه نسبی ده اولسا امنیت یارادا بیلدی. سروان صادقی جدی افسر ایدی. او بیلیردی کی، بو منطقه‌ده امنیتسیزلیک یارادان کیملردیر. اونا گؤره بیرینجی ایشی زکی‌خاندان و اونون باندینداں باشلادی. اونلار دؤرد قارداش اولدوغو اوچون هامیسینی کلانتریه گتیرتدیریب دوستاق ائتدی. سروانین اؤزو شخصاً اونلاری استنطاقا چکیب شاللاق ووردورور. او زامان دئییردیلر کی، سروان صادقی توده‌ای‌دیر. بو سؤزون دوزگون اولوب اولماماسینی هئچ کیم بیلمیردی. او توده‌ای اولماسا دا بو آدی اونا یاپیشدیرماقلا سروانی میداندان چیخارتماق ایسته‌ییردیلر. نه ایسه زکی‌خانین الی- قولو باغلاندی. اونون داها داروازا قزوینده فساد تؤرتمگی باشا

چاتمیشدی. او زامانلار تهران کیچیک بیر شهر اولسا دا اطرافلی شکیلده قول- بوداق آتیب بؤیومکده ایدی. سونرالار شهرین شیمال شرق طرفینده میدان ثریّانین زیربیناسی قویولوردو. زکیخان و قارداشلاری بو میدانین یئرلرینی آلیب ساختمان، ماغازا، سینما تیکیدیردیلر. بئله‌لیکله اؤز فساد عمللرینی اورا کؤچورتدولر.

اکبر امینی ایله یئنی باشلانان دوستلوغوموز داوام ائدیردی. او هر گون ایشدن چیخاندان سونرا منیم یانیما گلیردی. بیر گون شهری گزمک قرارینا گلدیک. جمعه گونو ایدی. خیابان فردوسی‌ده حزب توده‌نین بیناسینین قاباغیندان اؤتنده جاماعاتین چوخ اولدوغونو گؤروب اورا دؤندوک. معلوم اولدو کی، جمعه اولدوغونا گؤره ییغینجاق واردیر. حزبین حیه‌طی کیچیک اولسا دا بیر نفر نطقینی قورتاریب تریبونادان آشاغی ائندی. اونون دالینجا دوکتور رادمنیش سؤزه باشلادی. منیم اونون دانیشیغیندان خوشوم گلیردی. او کیچیک گؤزلرینی قیاراق یومروغونو هاوادا گزدیریب عصبانی حالدا انگلیس امپریالیزمیندن، اونلارین جنوبدا، خوزستاندا آپاردیغی استعماری سیاستیندن، فهله صینفینین بو سیاست قارشیسیندا بیرلیگیندن، بوتون دونیا کارگرلرینین ایران زحمتکشلرینین آرخاسیندا دایاندیغیندان، فاشیزمین دونیادا یاراتدیغی جنایتلردن دانیشیردی. من اکبر امینی ایله میتینق قورتارانا قدر گئدن دانیشیقلاری دینله‌دیک.

۱۳۲۳- نجو ایلین باهار چاغلاری ایدی. بو فصل‌ده تهرانین سرین ملاییم هاواسی آدامی شؤقه گتیریردی. طبیعت قیش یوخوسوندان اویانمیش، البرز داغلارینین اتکلرینده یئنی جانلانما باشلامیشدی. خیابانلارداکی آغاجلار یاشیل دونا بؤرونه‌رک یولدان کئچنلری اؤز کؤلگه‌سینه چاغیریردی. بوداقداکی سرچه‌لرین، ائولرین شیروانیلرینده یووا سالمیش "یا کریم" قوشلارینین نغمه‌لری باهارین عطرینه قوشولوب، قانلاری دورولموش انسانلاری اؤز قوینونا چاغیریردی. کیچیک دؤرد تکرلی ارابه‌لرین اوستونده "چاغالابادام" ساتانلارین گؤر سسلری خیابانلارداکی جمعیتین قولاقلارینی اینجیتسه ده یام- یاشیل چاغالاباداملاری گؤرنده اؤره‌کلری سویویوردو. بئله بیر زاماندا میدان قزوینده فارابی گؤز مریضخانه‌سینین کناریندا "قاتلانان" چارپایی‌نین اوستونده ساتدیغیم پالتارلاری دؤشه‌ییب بعضیلرینی دیواردان آسیب مشتری گؤزله‌یه‌ن آداملار کیمی دایانمیشدیم. بازار کاساد ایدی. ائله

گون اولوردو کی، دشت ائلییه بیلمیردیم. فاطمانین کنددن منه گؤندردیگی مکتوبلاری دؤنه- دؤنه اوخویوردوم. فیکریم فاطمانین، آردالاندا گئدن عصیانلارین یانیندا قالمیشدی. فاطمانین یازدیغینا گؤره سرهنگ حلمی اصنه کندینه قدر گلمیش اربابلارلا بیرلیکده کندلیلرین وار یوخلارینی اللریندن آلمیشدی. کندلیلرین بیر چوخلاری یارالانمیش، بعضیلرینی اؤزلری تبریزه زندانا آپارمیشدیلار.

قاسیم‌خان آرادان چیخدیغینا و داغلارا چکیلدیگینه گؤره سرهنگ حلمی اونو توتابیلمه‌میش، ناچار قالیب تبریزه قاییتمیشدی. من قاسیم‌خانین حرکتیله چوخ ماراقلانیردیم. بو حرکت گئنیش مقیاسدا اولماسا دا اردبیلین، سارابین، آلان‌بیراغوش ماحالینین کندلیلرینین آراسیندا بؤیوک تأثیر بوراخمیشدی. قاسیم‌خانین و ایرانین باشقا یئرلرینده اولان کند عصیانلاری ثابت ائتدی کی، داها ایراندا فئودال قورولوشو و اونلاری مدافعه ائدن اربابلارین عؤمورلری باشا چاتمیشدیر. تورپاق، "اونون اوستونده ایشله‌یه‌ن و اونو اکیب بئجره‌نیندیر"، شعاری کندلیلرین و اونا باشچیلیق ائدن قاسیم‌خان کیمی انسانلارین خئیرینه قورتارسا دا چوخ دا اوجوز باشا گلمه‌میشدی. بو یولدا جانلارینی فدا ائدن انسانلار هئچ بیر کسه منت قویمادان اؤز وظیفه‌لرینی یئرینه یئتیرمیشدیلر. بئله آداملاردان بیری ده قاسیم‌خان ایدی. آذربایجانین گؤرکملی یازیچیسی جلال برگوشادلی وطنیمیزین قهرامان اوغلو بابکین باره‌سینده یازدیغی "سیریلمیش قیلینج" رومانیندا یازیر:

"آزادلیغی سئومه‌یه‌ن آدام یوخدور. لاکین عدالتلی آدام اونو هامی اوچون، عدالتسیز آدام ایسه یالنیز اؤزو اوچون طلب ائدیر".

بو سؤز حقیقتدیر. خالقیمیزین ملی قهرمانلاریندان جاوانشیر، بابک، قاچاق نبی و قاسیم‌خان کیمی آداملار دا آزادلیغی اؤزلری اوچون یوخ، هامی اوچون ایسته‌ییردیلر.

قاسیم‌خان اؤز دوستلاری ایله بیر مدت گؤزه گؤرونمه‌دیلر. بیر آیدان سونرا آلان‌بیراغوش ماحالینا گلیرلر. گون باتاندا سوما کندینین یاخینلیغیندا اولان بیراغوش کندینه چاتیرلار. چوبان قویون سوروسونو کنده تؤکمه‌یه حاضرلاشیردی. قاسیم‌خان چوبانی چاغیریب دئییر:

- خان چوبان سورونو کنده تؤکمه‌یه تلسمه! بیر آز ال ساخلا.

چوبان تانیمادیغی آداملاری گؤروب خبر آلیر:

- نه اوچون؟

- سونرا گؤره‌رسن.

نه ایسه چوبانی یاریم ساعات لنگیدیرلر. آخشامین قارانلیغی هر یئره چؤکندن سونرا قاسیم‌خان و یولداشلاری اؤزلری ایله گتیردیکلری تلی‌سلری باشلارینا کئچیردیب قویون سوروسونون ایچینده ایلیب یئریه- یئریه اؤزلرینی بیراغوشون کندخداسی کربلای حسنین ائوینه یئتیریرلر. بیچین واختی اولدوغونا گؤره کندخدا کربلای حسنین بیچینچیلری شام یئییردیلر. اونلار قاسیم‌خانی و اونون سیلاحلی یولداشلارینی گؤروب تشویشه دوشورلر. قاسیم‌خان دئییر:

- سیز هئچ ناراحات اولمایین، سیزینله ایشیمیز یوخدور. بیزیم ایشیمیز فقط بو کندخدا ایله‌دیر.

قاسیم‌خان علاوه ائدیر:

- آمما نه قدر بیزیم ایشیمیز قورتارماییب هئچ کیمین بو ائودن ائشیگه چیخماغا حاققی یوخدور.

سونرا اوزونو کربلای حسنه توتوب دئییر:

- سن اربابلارین ان یاخین نؤکری اولوبسان. آردالان و باشقا کندین ماللارینی غارت ائدیبسن. حتی منیم ائویمی غارت ائدیب خالچالاریمی، حیوانلاریمی آپاریبسان. وبونلار بیر طرفه، منیم آروادیمین پالتار صاندیغینی آچیب اونون گلین‌لیک پالتارلارینی آلت پالتارلارینی آپاریب ناموسسوزلوق ائدیبسن و دئیبسن: اگر قاسیم‌خانین غیرتی وارسا، گلسین آروادینین بو آلت پالتارلارینی مندن آلسین. من ایندی گلمیشم، هم او پالتارلاری، هم ده ناموسوما توخوندوغون اوچون جانینی آلام.

او بونو دئییب کندخدا کربلای حسنی باشقا بیر اوتاغا آپاریب جانینی آلیر. بئله‌لیکله عؤمرو بویو اربابلارین قاباغیندا کیچیلن، کندلیلرین وار یوخونو الیندن آلیب خانلارا باغیشلایان، اؤز آلچاقلیغی ایله بوتون ماحالدا مشهور اولان کندخدا کربلای حسن اؤز

جزاسینا چاتیر. بو خبر سارابدان کئچیب تبریزه یئتیشیر. امنیتی برقرار ائله‌مک ایسته‌ینلر یئنه ال-آیاغا دوشورلر. قاسیم‌خان بیر بلا اولوب اونلارین قیرتلاقلارینا کئچمیشدی. رئیس کل ژاندارمری آذربایجان ساراب امنیه‌لرینین بی‌کفایت اولدوقلاری باره‌ده فیکر ائدیردی.

قاسیم‌خانین دسته‌سی یئنه ده داغلارا چکیلیب گؤزدن ایتیرلر. خانلار، اربابلار بیراغوش کندینین کندخداسی‌نین قاسیم‌خانین طرفیندن جزالانیب اؤلدورولمه‌سی خبرینی ائشیدیب اونون یئنه بو اطرافلاردا اولدوغونو بیلیب قورخویا دوشورلر. قاچانلاری قاچیر، قاچمایانلار ایسه گیزلنیرلر. کندخدا کربلای حسنین اؤلدورومه‌سی بوتون کندلرین کندخدالارینی وحشته سالیر. اونلار هاردا اولسالار گئجه‌نی سحره کیمی یاتا بیلمیرلر. کندخدالار قاسیم‌خانین هانسی گون، هانسی گئجه، هانسی کندخدانین ائوینه جزا حؤکمو ایله گلیب اونلاری مجازات ائده‌جکلرینی یاخشی بیلمه‌سه‌لر ده یئنه ناراحات ایدیلر. کندلیلر ایسه اؤز شادلیقلارینی گیزلده بیلمیردیلر. اونلار اربابلارا قارشی توکنمز نفرتلرینی هاردا اولورسا اولسون آیدینجاسینا بیلدیریردیلر و اونلارین کؤکونون کسیلمه‌سینی آللاه‌دان ایسته‌ییردیلر. بئله بیر دؤورده قادینلار کیشیلردن اؤنده گئدیردیلر. اونلار اؤز آجیقلارینی خانلاردان، اربابلاردان چیخماق اوچون اورکلرینده گیزلین قالیب بوی آتامیش اؤز شعر طبعلرینده استفاده ائدیردیلر. قاسیم‌خانین و آردالان کندلیلرینین عصیانلاری ساراب و آلان‌بیراغوش ماحالیندا مثلی گؤرونمه‌میش بیر حادثه اولدوغو اوچون ماحالین قیز گلین‌لرینین اوره‌کلرینده ایز سالمیش بو حادثه‌لر شعر فورماسیندا اؤزونو بروزه وئریردی. مسئله آیدین اولماق اوچون بیر مثال گتیرمگی مصلحت گؤرورم: زور ایله اؤزونو شاه بیلن رضاخان قادینلاری آوروپا قادینلاری کیمی مدرن ائتمک اوچون اونلارین قرینه‌لر بویو عادت ائتدیکلری باشلاریندا کی چادرالاری کنارا آتیب باشی آچیق اولماقلارینین فرمانینی وئرمیشدی. بو فرمان عجیب مثلی گؤرونمه‌میش بیر حادثه اولدوغو اوچون و خالقین ذهنینده درین ایز سالدیغینا گؤره قیزلار، گلین‌لر خالچا توخوجولوق دزگاهینین آرخاسیندا اوتوروب بو شعری اوخوماقلارینی اؤزوم ائشیتمیشدیم:

امنیه گلیب، نم‌نیه گلیب
چادرا اؤلادی، تنگیه گلیب

قاسیم‌خان حرکتی ده خالق آراسین دریـن تـاثیر قویـدوغو اوچـون کنـدلیلر طرفینـدن بومسئله‌یه دایر شعرلر قوشولموشدو. بو شعرلری اوخویانلار ایسه قیـزلار، گلینلـر اولـوردو. بیزیم یئرلرده قیزلارین ایکی ییغینجاق یئری وار ایدی: بیری بـولاق باشـی، ایکینجـسی ایسه خالچا توخونان دزگـاهلارینین آرخاسـی. هـر دزگـاهین دالینـدا اوچ یـا دؤرد نفـر اوتوروب شعرلری خور حالیندا اوخویاردیلار. آشاغیدا گتیردییم شعر ده او جمله‌دندیر:

داغلارین باشیندا اسیر یئل کیمی
یول وئرین، یول وئرین قاسیم‌خان گلیر
ظالیم اربابلارا دیوان توتماغا
چیگینینده توفنگی باغری قان گلیر

بئله‌لیکله قاسیم‌خان آد، سان قازانمیشدی. اونون محبوبییتی خالق آراسیندا گئتدیکجـه آرتیـردی. تبریـزده اولان امنیـه مـسئوللاری قاسـیم‌خـانین آزاد شـکیلده آت اویناديـب، مالکلری سیخینتیا سالیب اونلاری بیر- بیر آرادان آپارماسینین سـببینی سـارابین امنیـه اداره‌لرینین بی‌کفایت اولماقلاریندا گؤزوردولر. بونا گؤره ده قـاراداغ‌دان بیـر عـده ژانـدارم دسته‌سینی سارابا گتیریرلر. بونلارا قاسیم‌خانین تئزلیک‌له توتولماسـی تاپشیریلمیـشدی. بونا گؤره اونلار گئجه- گوندوز قاسیم‌خانی نئجه تله‌یـه سـالاجاقلاری بـاره‌سـینده نقـشه چکیردیلر. اونلار یاخشی بیلیردیلـر کـی، قاسـیم‌خـانی دؤیـوش میدانینـدا مغلـوب ائـده بیلمه‌یه‌جکلر. بئله اولسا اؤز جانلاری دا خطره دوشه بیلردی. بونا گؤره ده باشقا بیر یـول تاپماق لازیم ایدی. قاسیم‌خانین دسته‌سینده دئچان کندیندن اولان اسماعیل آدلـی بیـر اوغلان وار ایدی. او قاسیم‌خانلا بیرلیکده اربابلارین علیهینه گئدن دؤیوشلرده اؤلموشـدو. اونون طوطی آدلی قوجا آناسی وار ایدی. اوغلونو الدن وئرمیش بو قوجـا قـاری اوغلونـون اؤلومونو قاسیم‌خاندان بیلیردی. او دئییردی:

- منیم اوغلومون باعثی قاسیم‌خاندیر. او اولماسایدی منیم اوغلوم اؤلمزدی.

بونا گؤره ده اونون قاسیم‌خانا نفرتی وار ایدی. دائیم سارابین امنیه اداره‌لرینه گئدیب قاسیم‌خانین علیهینه شکایت ائدیردی. ایندی طوطی قاری قاراداغدان بیر دسته امنیه‌لرین سارابا گلدیگینی ائشیدیب اونلارین رئیسینه شکایت ائدیر. امنیه رئیسی طوطی قاریدان خبر آلیر:

- سن کیمسن؟ طوطی قاری جاواب وئریر:

- منیم آدیم طوطو دور، اسماعیلین آناسی. قاسیم‌خان منیم اوغلومون اؤلومونون سببیدیر. من اوندان شکایته گلمیشم.

رئیس خبر آلیر:

- سن قاسیم‌خانین هاردا اولدوغونو بیلیرسنمی؟

طوطی قاری دئییر:

- یوخ، ایندی اونون هاردا اولدوغونو بیلمیرم.

رئیس اونا تاپشیریق وئریب دئییر:

- اوغلونون انتقامین آلماق ایسته‌ییرسنسه گرک آییق اولوب قاسیم‌خانین یئرینی اؤیره‌نیب منه خبر وئره‌سن.

طوطو قاری رئیسه سؤز وئریب اوندان آیریلیر.

بو خاطره‌لرین کئچن صفحه‌لرینده یازمیشدیم کی، قاسیم‌خانین سارابین کوللوجه آدلی کندینده طهمز (یا حاجی احمد) آدیندا بیر دوست بیلدیگی یاخین آدامی وار ایدی. قاسیم‌خان و یولداشلاری حاجی طهمزه پول وئرمیشدیلر کی، عایله‌لرینه یئتیرسین. حاجی بو پوللاری آلاندان سونرا پوللاری صاحبلرینه وئرمیر و فیکر ائدیر کی، قاسیم‌خان و یولداشلاری بو گون- صاباح امنیه‌لر طرفیندن اؤلدوروله‌جک. اوندان سونرا کیم بیلیر کی، قاسیم‌خانین منیم یانیمدا پولو واردیر. بئله‌لیکله حاجی طهمز پوللارا صاحب اولماق اوچون قاسیم‌خانین و اونون یولداشلارینین اؤلوم خبرینی گؤزله‌ییردی. قاسیم‌خان آرانی ساکت بیلیب یولداشلاریندان مهدی، شیرزاد، ابی، نوروزعلی ایله گئجه یاریسی حاجی طهمزین قاپیسیندا آتدان دوشورلر. ائو صاحبی یوخودان اویانیب اونلاری قارشیلاییر.

حاجی طهمز بو خبرسیز گلن قوناقلاردان ناراحات اولسا دا اونلارا بیلدیرمیر. قاسیم‌خان حاجی طهمزه دئییر:

- حاجی، بیز سنه پول وئرمیشدیک کی، عایله‌لریمیزه وئره‌سن. آممـا سـن کوتـاهلیق ائدیب پوللاری اؤز یانیندا ساخلاییبسان. ایندی او پوللار اؤزوموزه لازیمدیر. حاجی طهمـز قوناقلارا یئمک حاضرلاییب دئییر:

- سیز استراحت ائدین، من سیزه پول تهیه ائدیب قاییدیرام. حاجی آتـا مینیـب طـوطی قارینی گؤرمک اوچون دئچان کندینه گلیر. او طوطی قارینی گؤرن کیمی دئییر:

- نه یاتیبسان آرواد تئز اول قاسیم‌خان بیزده‌دیر.

طوطو قاری قولاقلارینا اینانماییب خبر آلیر:

- دوغرو دئییرسنمی؟

حاجی دئییر:

- یالان نه لازیمدیر؟ آرواد تئز اول.

حاجی طهمز، قارینی قاراداغدان گلن امنیه‌لرین یانینا آپاریر. طوطو قـاری گئجـه یـاری رئیس امنیه‌نی یوخودان اویادیب دئییر:

- نه یاتیبسان رئیس، قاسیم‌خانین یئرینی تاپمیشام.

بو مسئله‌دن اؤترو قاراداغدان سارابا گلن رئیس بو خبـردن خوشـحال اولـوب ال- آیاغـا دوشور. امنیه‌لری یوخودان اویادیب تله‌سیک آتلانیب کوللوجه‌یه ددغرو حرکـت ائـدیرلر. بیر ساعاتدان سونرا کوللوجه کندینـده ایـدیلر. قاسـیم‌خـان اؤز دوسـتلاری ایلـه حـاجی طهمزین ائوینده شیرین یوخویا گئتمیشدیلر. اؤزلرینه دوسـت بیلـدیکلری بیـر خـایئنین خیانتلریندن خبرلری یوخ ایدی. قاراداغ امنیه‌لری حاجی طهمـزین ائـوین سـاکت حالـدا محاصره ائدیرلر. آمما امنیه‌لر قاسیم‌خانین و یولداشلارینین یاتدیغی اوتاغا یـاخین دوشـه بیلمیرلر. دفعه‌لرله دؤیوشدن غالب چیخان قاسیم‌خانلا اوز- اوزه دایانماقدان چکینیردیلـر. مردانه دؤیوشمکدن چکینن امنیه‌لر بو قرارا گلیرلـر کـی، نـه قـدر قاسـیم‌خـانین الینـده توفنگ وار، اونا یاخین دورماق اولماز و اؤز جانلاری‌دا خطره دوشه بیلر.

قاسیم‌خان، سومالی نوروزعلی، قزیلجالی مهدی، کوللوجه‌لی ابی، حاجی طهمزین ائوینده توفنگلرینی دیوارا سؤیکه‌ییب، قاپینین دالینی مؤحکم باغلاییب یاتمیشدیلار. اسدالله دامین اوستونده کئشیک چکمه‌یه تعیین اولونموشدو. امنیه‌لر ائوی محاصریه آلیب گیزلنمیشدیلر. حیه‌طی سکوت بؤروموشدو. بو سکوتو پوزان فقط یاتانلارین خورولتولاری ایدی. امنیه‌لر دامین اوستونه چیخاندا اسدالله‌نی یاتیب یوخلامیش گؤرورلر. او یورغون اولدوغونا گؤره درین یوخویا گئتمیشدی. امنیه‌لر اسدالله‌نین توفنگینی گؤتوروب اونو ترک سیلاح ائدیرلر. اسداله گؤزلرینی آچاندا اؤزونو محاصره‌ده دوشمن توفنگینین لوله‌سینی اؤز آغزیندا گؤرور. امنیه‌لر اونا دئییرلر: سه‌سینی چیخارتسان اؤزونو اؤلموش بیل. او زامانلار کند ائولرینین دامیندا باجا اولاردی. بو باجا ائوده تندیر سالاندا اونون توستوسو ائشیگه چیخماق اوچون ایدی. امنیه رئیسی بیر اوغلان اوشاغینی یوخودان اویادیب، اونا پول وئریب دئییر:

- بو ائوده دؤرد نفر یاتیبدیر. اونلارین توفنگلری واردیر. بیز سنی باجادان ائوین ایچینه سالالایاجاغیق. سن اوّل ائوین قاپیسینی آچیب سونرا اونلارین توفنگلرین بیر- بیر گؤتوروب بیزه وئرملیسن. بئله‌لیکله اوغلانین بئلینه طناب باغلاییب باجادان ائوین ایچینه سالالاییرلار. اوغلان قاپینی آچیب، اونلارین توفنگلرینی گؤتوروب امنیه‌لره وئریر. ایندی قاسیم‌خان و یولداشلاری ترک سیلاح اولموشدولار. امنیه‌لر دریندن نفس آلیرلار. سونرا ائوه سوخولوب قاسیم‌خانی، شیرزادی، نوروزعلینی، ابی‌نی، مهدینی یوخودا ایکن اؤلدورورلر. دامدا کئشیک چکن اسدالله ایسه اونو تهدید ائدن و گوللّه‌لرین سسیندن تشویشه دوشن امنیه‌نی گؤروب فرصتدن استفاده ائدیب امنیه‌نی ترک سیلاح ائدیر و توفنگین قنداغی ایله اونو ووروب آرادان چیخیر. بئله‌لیکله ساوالان داغینین اتکلرینده زحمتکش کندلیلرین امیدی، آرخاسی اولان قاسیم‌خانی و یولداشلارینی فاسد دربارین نؤکرلری اولان امنیه‌لرین قانلی اللریله نامردلیکله اؤلدورورلر. سارابین و آلان‌بیراغوش ماحالینین گؤیلرینده پاریلدایان بو اولدوزلار ابدی اولاراق گؤزلرینی یومورلار. بو آجیناجاقلی فاجعه‌دن سونرا فئودالار یئنه ده اؤز شمشیرلرین چاخماق داشینا چکیب ایتیله‌مه‌یه باشلادیلار. یئنه ده کندلیلری اؤزلرینه قول حساب ائدن اربابلار، اؤز بیرتیجی

دیشلرینی قیجیردیب قاسیم‌خانین آجیغینی زاواللی کندلیلردن چیخماق اوچون جان آتیردیلار. ساراب و آلان‌بیراغوش ماحالینین تن اورتاسیندان آخیب گئدن آجی چایین لئهلی سولاری ساکت و آرامجاسینا آخیردی. قاسیم‌خان اؤز ایکی ایللیک مبارزه‌سینده دفعه‌لرله بو چایین کناریندا گئجه‌لر اوجاقلار قالاییب، سحره کیمی اولدوزلارلا دردلشیب، اؤز مبارزه یوللارینی ایشیقلاندیرماق اوچون فیکره گئدیب، آجی چایین سولارینا گؤز دیکمیشدی. ایندی داها قاسیم‌خان یوخ ایدی. آمما آجی چای آخیردی. ایندی همدمسیز قالان بو چای قاسیم‌خانین و اونون آتلیلارینین، کنارینداکی قالادیقلاری اوجاق داشلارینا باخا- باخا گله‌جکده تاپیلاجاق قاسیم‌خانلاری دؤشونوردو. سارابین غربینده گؤیلره باش قوزایان "بیزگوش" داغی دؤره‌سینده یاشایان ائللرین مقدس آناسی اولموشدور. اونون دؤشلریندن آخیب گلن سود قاسیم‌خانلار کیمی ایگیدلری بویا- باشا یئتیرمیشدی. قاسیم‌خان هر سحر گؤزلرینی یوخودان آچاندا اؤزونو بو قوجامان داغین اتکلرینده گؤروردی. دوشمن گؤزوندن یایینماق اوچون اونون مئهربیان قوینونا سیغینیب نوازشلریندن الهام آلاردی. ایندی او ابدیّته قوشولموشدو. بیزگوش داغی داها اونو گؤره بیلمه‌یه‌جک. آمما قاسیم‌خانین و اونون آتلیلارینین بو داغین تپه‌لرینده، دره‌لرینده قویوب گئتدیگی آیاق ایزلری، قالادیقلاری اوجاقلارین کؤزلری کؤزرمکده ایدی.

قارا داغدان گلن امنیه‌لر قاسیم‌خانی و یولداشلارینی نامردلیک‌له اؤلدورومکلرینی یاخشی بیلیردیلر. بو عمل اونلار اوچون بؤیوک بیر فتح اولا بیلمزدی. اونلار اؤزلرینی باش مقاملارین یانیندا قهرمان گؤسترمک اوچون اؤز عملیاتلارینی شیشیردیب اونا باشقا دون گئیدیردیلر. امنیه‌لرین رئیسی‌نین یووآریا یازدیغی گزارش‌ده بئله یازیلمیشدی:

"بیز قاسیم‌خانی و آتلیلارینی کوللوجه داغلاریندا غافلگیر ائدیب نئچه ساعات آتیشدیقدان سونرا اونلاری هلاکته یئتیردیک".

اونلار حتّی اؤز آتلارینین بیرینی گوللّه ایله ووروب اؤلدورورلر و ایسته‌ییرلر ثابت ائله‌سینلر کی، بو آتی آتیشما زامانی قاسیم‌خانین آتلیلاری وورموشلار. رئیس امنیه فرمان وئریر قاسیم‌خانین، شیرزادین، نوروز علینین، ابی‌نین و مهدینین جنازه‌لرینی

گئجه ایله آپاریب کوللوجه داغلارینا آتیب صحنه سازلیق ائدیرلر. بئله‌لیکله تاریخه قووشموش بیر کندلی جریانی تامام اولور.

قاسیم‌خانین اؤلوموندن سونرا اونون عایله‌سی آجیناجاقلی حالا دوشور. اونون بئش یاشلی غضنفر آدلی اوغلو، یئنی آنادان اولموش بیر قیزی یئتیم قالیر. مال حیوانلاری خانلارین طرفیندن تالانمیش و اوستونده اوتورماغا بیر کلیملری ده قالمامیشدی. قاسیم‌خانین قوهوملاری اونون عایله‌سینی "چهره" کندینه گتیریب حمایه‌دارلیق ائدیرلر. سونرا سارابدا یاشایان سومالی ابوالقاسیم اونلاری سارابا گتیریب اؤز عائله‌سینین یانیندا یئر وئریر. قاسیم‌خانین دوستلاری و اونو ایسته‌یه‌نلر چوخ ایدی. "اوقانلی" اسماعیل اونون دوستلاریندان ایدی و تبریزده یاشاییردی. قاسیم‌خانین عایله‌سین تبریزه آپاریر. بیر مدت بیرلیکده یاشاییرلار. سونرا قاسیم‌خانین تبریزده یاشایان قوهوم‌لاریندان قولو کامرانی بو عایله‌نی اؤز حمایه‌سینه گؤتورور. قاسیم‌خانین تبریزده ده دوشمنلری وار ایدی. اونلار هر یئرده اعلان ائدیرلر کی، هر کیم قاسیم‌خانین عایله‌سینی اؤز ائوینده ساخلاسا اونون ائوینه اود ووراجاقلار. بو خبردن سونرا قاسیم‌خانین دوستلاریندان دئچانلی (آغابابا) اونون عایله‌سینه منصور خیابانیندا بیر ائو کرایه ائدیر. آذربایجاندا ایرمی بیرآذر قیامیندان سونرا فرقه، قاسیم‌خانین عایله‌سینین قئیدینه قالیر. اونلارا ماعاش تعیین ائدیب یاشاماق اوچون ائو وئریر. قاسیم‌خانین اوغلو غضنفری اوخوماق اوچون مدره‌سه‌یه قویور. او ایندی حیاتدادیر. اؤز عایله‌سیله تهراندا یاشاییر. بو خاطره‌لرین مؤلفی اوزون ایللر بوندان قاباق قاسیم‌خانین مبارزه‌سینی ایزله‌ییب تدقیقات آپاریبدیر. ایندی بو خاطره‌لری یازاندا شاهدی اولدوغوم قاباقکی معلوماتلارا قانع اولمایب، قاسیم‌خانین حیاتدا قالان مبارز دوستلارینی آختاریب تاپماغا موفق اولا بیلمیشم. آخی اونلارین چوخو یاشامیرلار. منه خبر وئردیلر کی، قاسیم‌خانین بیر نفر سومالی مبارز دوستلاریندان حیاتدادیر. من او آدامی آختاریب تاپدیم. اونون آدی (بایرام) ایدی. او، ایندی ده قاسیم‌خانین آدی چکیلنده گؤزلری یاشاریر. بایرام منی خوش اوزله قارشیلادی. قاسیم‌خانین اوغلو غضنفری ده تاپدیم. غضنفر او زامانلار کیچیک اوشاق اولدوغونا گؤره آتاسینین مبارزه‌لریندن خاطرینده ایز سالان بیر خبر یوخدور. آممسا او بؤیویندن سونرا آتاسینین

دوستلاریندان چوخ سؤزلر اؤیرنمیشدیر. قاسیم‌خانین باره‌سینده خاطره‌لریمین قارانلیق یئرلرینی ایشیقلاندیرماق اوچون اوندان کؤمک آلمیشام.

منیم تهرانا گلدیگیم بئش آیدان چوخ چکسه ده پول قازانماق باره‌سینده بیر ایش گؤره بیلمه‌میشدیم. گونده‌لیک خرجیمی گوجله اؤده‌ییردیم. سببی ده بو ایدی کی، اؤز ایشیمین اوستونده دایانا بیلمیردیم. فارس دیلینده ساوادیمی آرتیرماق، سیاسی تشکیلاتلاردا اشتراک ائله‌مک، گونلریمی یئنی دوست اولدوغوم آداملارلا کئچیرتمگه صرف اولوردو. بو کیمی ایشلر واختیمی الیمدن آلیردی. کنده قاییتماق ایسته‌ییردیم. آمما کنده الی بوش قاییتماق ممکن دئییلدی.

قاسیم‌خانین قاراداغ امنیه‌لری طرفیندن نامردلیکله اؤلدورولمه‌سی زامانی من تهراندا ایدیم. بو خبردن سارسیلدیم. کوراوغلو، قاچاق نبی یادیما دوشدو. اونلارین دا مبارزه‌لری پرده پرده گؤزلریمین اؤنوندن اؤتوب کئچمه‌یه باشلادی. بونلار ائللرین دانیشان دیلی، دوشونن بئینی، ووران اللری ایدی. بئله مبارزلری خالق یاشادیب و یاشاداجاقدیر. آلتی آی ایدی تهراندا ایدیم. فیکریم فاطمانین یانیندا قالمیشدی. کنده قاییتماق ایسته‌ییردیم. آتامین تهراندا محمدجعفر آدلی خالاسی اوغلو وار ایدی. او عینی‌حالدا آتاملا صمیمی دوست ایدی. منه خبر یوللامیشدی، بو آخشام روضه‌میز وار، حتماً گل بیزه. آخشام اونلارین ائولرینده ایدیم. روضه‌ده اشتراک ائدنلرین هامیسی اؤز کندلیلریمیز ایدی. روضه‌خوان دا آتامین عمیسی اوغلو ایدی. من مجلسه وارد اولاندان سونرا ملا روضه دئمه‌یه باشلادی. من اونون یانیندا اوتورموشدوم. او اوزونو منه طرف توتوب دئدی: آی عم‌اوغلو سنه باش ساغلیغی وئریرم، حیات یولداشین وفات ائدیبدیر. من بئله بیر خبری ائشیتمه‌یه آماده اولمادیغیم اوچون اوّل اونون سؤزلرین درک ائتمه‌دیم. روضه دئین عم‌اوغلوما باخدیم. او آیاغا دوروب منی قوجاقلاییب آغلاماغا باشلادی. دئدیگی سؤزلری تکرار ائله‌دی. من داها مجلسده دایانا بیلمه‌دیم. ائوه قاییتدیم. یولدا هارا گئتدیگیمی بیلمیردیم. خیابانلاری تانیمیردیم. اؤز- اؤزومه؛ "فاطما دا اؤلرمی؟ یوخ بو ممکن دئییل. حتماً سهو اولوب. کئچن هفته من اوندان مکتوب آلمیشام"، دئییردیم. آغلایا بیلمیردیم. گؤزلریمدن یاش گلمیردی. آمما باطنده تامام وجودم سارسیلمیشدی. نه ائده‌جه‌ییمی

بیلمیردیم. قانادیم اولسایدی کنده اوچاردیم. سحرین آچیلماسینا صبریم یوخ ایدی. فاطما ایله دؤرد ایل مدتینده کئچیردیگیم آنلار، خاطریمده جانلانیردی. کاش تهرانا گلمه‌ییدیم باشیما هر بلا گلیردیسه قوی فاطمانین کناریندا گلئیدی، کاش فاطمادان آیریلمایایدیم. آه، فاطما منی باغیشلا. بیر داها سنین او مئهربیان و معصوم باخیشلارینی گؤره بیلمه‌یه‌جه‌یم. بیرداها سنین محبتله دولو قلبینین دؤیونتوسونو ائشیتمه‌یه‌جه‌یم. سنینله باغلادیغیم ایلقارین جؤهری قورومامیش نه اوچون منی ترک ائتدین. باغلادیغیمیز ایلقاردا؛ "من سندن قاباق دونیانی ترک ائده‌جیه‌م"، دئمیشدین. سن بونو هاردان بیلیردین فاطما. دردین وار ایدی، نه اوچون منیمله آرایا قویمادین. سونونجو مکتوبوندا یازمیشدین "حامله اولموشام" نه اوچون اونو اؤزونله آپاردین فاطما. مگر آدامدان آداما قالان یادگار گناهدیرمی؟ آه، فاطما منی دئدیگیم بو سؤزلره گؤره باغیشلا، سنی یادگارینا گؤره یوخ اؤزونه گؤره سئومیشدیم. ایندی سنینله منیم آرامدا چکیلن دیوارین آرخاسیندا دایانیب آند ایچیرم: ایلقاریما وفادار قالاجاغام فاطما. ائوده تک ایدیم. منزل یولداشلاریمی روضه‌ده قویوب قاییتمیشدیم. تک اولماق ایسته‌ییردیم. ایچیمده گئدن چارپیشمالارین ایچینده دیدیلسم ده اؤزومه تسکینلیک وئرمک ایسته‌ییردیم. آممما باجارمیردیم.

منزل یولداشلاریم قاییتدیلار. هر آخشام چاغیلاری شاد اولان منزیلیمزه سکوت چؤکموشدو. اونلار دا منه باش وئرن فلاکته ناراحات ایدیلر. گئجه‌نی نئجه یاتیب سحر چاغی نئجه اویاندیغیم یادیمدا دئییل. سحر تئزدن منزل یولداشلاریملا خداحافظلیک ائدیب تهرانین سپه خیابانیندا (یندیکی خمینی) تبریز قاراژیندان کنده طرف یولا دوشدوم. ائرته‌سی گونو دوزدوزاندا ماشیندان دوشدوم. بوردان بیزیم کندیمیزه آلتی کیلومئتر یولدور. او زامانلار کند آرالاریندا ماشین اولمادیغینا گؤره پیادا یوللاندیم. گون اورتا اولمامیش کنده یئتیشدیم. بیر کس‌له اوز به اوز اولمادان کوچه قاپیمیزدان ایچه‌ری وارد اولاندا آنامی گؤردوم. آنام منی گؤرن کیمی آغلایا- آغلایا قوللارینی آچیب بوینوما دولادی. من ایندی فاطمانین اؤلومونه اینانمیرام. آنامدان آیریلیب اؤز کیچیک اوتاغیمیزا داخیل اولدوم. اوتاقدا کیمسه یوخ ایدی. فاطمانین، من تهرانا گئدندن سونرا اوزرلیکدن

توخودوغو و رنگلی پارچالاردان بزک ووردوغو ایکی تـور آسیلمیـشدی. اوتـاغین یوخـاری باشیندا منیم شکلیمی دیواردان آسیب دوره‌سینی قیرمیزی رنگله بـزه‌میـشدی. اوتـاغین تاقچالاأینـدا بـاکی‌دان گتیردیگیمیـز سـماوری، چینـی قـابلاری دوزموشـدو. اؤز اللریلـه توخودوغو خالچانی اوتاغین یئرینه سالیب سـلیقه ایلـه بزکلـی بیـر اوتاغـا بنزتمیـشدی. بئله‌لیکله یاشادیغیمیز ائو شهر ائولرینـدن گئریـده قـالان ائـو دئییلـدی. آممـا بـو ائـوین صاحبه‌سی یوخ ایدی. اونون اؤزوندن قویوب گئتدیگی یادگارلار ایسه اؤز یئرینـده ایـدی. فاطمانین اؤزونه مخصوص عطری، اوتاغی بوروموشـدو. بـو عطـرین نـه واختـا قـدر داوام ائده‌جگینی کیم بیلیردی. آه فلک، نه اوچون قارا قارغا مـین ایـل یاشـایير، دیمدیگینـده یاشیل یارپاق دولاندیران گؤیرچین ایسه نئچـه باهـار؟ فاطمـا بـئش گـون ناخوشـلاییب یاتاقدا یاتمیشدی. عؤمرونون سون چاغلاریندا آناما دئمیشدی:

- قولومدان توتوب منی حیه‌طه آپار.

آنام اونا کؤمکلیک ائدیب حیه‌طه آپارمیـشدی. کوچـه قاپیـسینا طـرف گئـدیب، اوردان تهراندان گلن یوللارا باخیب دئمیشدی:

- گلیب چیخمادی... بئله بیلسئیدیم اونو تهرانا گئتمه‌یه قویمازدیم.

آنـام بـو سـؤزلری منـه دانیـشاندا آغلامـاغیم توتـدو. بیرینجـی دفعـه ایـدی کـی، مـن آغلاییردیم. نه قدر اؤزومه تسکینلیک وئردیم. آغلاماغیمین قاباغین آلام، آممـا اولمـوردو. دؤرد ایللیک خاطره‌لر یادیما دوشدوکجه فاطمانین عؤمرونون باهار چاغیندا، ابدی اولاراق دونیایا گؤز یومماسی منی کؤیرلدیردی. منیم گلیشیمی ائشیدن قوهومولار، کنـدلیلریمیز بیزه گلمه‌یه باشلادیلار. ائویمیز یاس مجلیسینه دؤندو. گلنلر فاتحه وئریب باش سـاغلیغی وئریردیلر. فاطمانین مزاری اوستونه گئتمک اوچون تله‌سـیردیم. آخـی قبرسـتانلیق کنـد ایچیندن آیدین گؤرونوردو. من فاطما ایله ایکیلیکـده راز نیـاز ائتمـک اوچـون هـاوانین قارانلیق اولماسی‌نی گؤزله‌ییردیم. گونش مغربـه طـرف ایلدیکجـه فاطمـانین گؤروشـونه حاضرلاشیردیم. من اونونلا دفعه‌لرلـه گؤروشـه حاضـر اولموشـدوم. آممـا بـو گـؤروش او گؤروشلره بنزه‌میردی. بو الوداع گؤروشو ایدی. منیم فاطمایا دئمه‌لی اورک سـؤزلریم ایلـه دانیشیمالی سؤزوم چوخ ایدی. او گؤزلرینی دونیایا یومادان قاباق منیم دالیمجـا تهـران

یوللارینا باخیب؛ "گلیب چیخمادی"، دئمیشدی. من ایندی اونا خبر وئرملی ایدیم و دئمه‌لییدیم:

- فاطما من گلمیشم، داها گؤزلرین یوللاردا قالماسین. آممیا منیم فاطمام گئج گلدیگیمه گؤره منی باغیشلا.

قاش قارالاندان سونرا تکجه اؤزوم و هئچ کیم بیلمه‌سین دئیه، ائوی ترک ائدیب قبرستانلیغا یولا دوشدوم. هاوا بولودلوق اولدوغونا گؤره اولدوزلاردان خبر یوخ ایدی. گئجه‌نین زیل قارانلیغی اطرافی بوروموشدو. من قبرلرین اوستونده حرکت ائده- ائده گؤزلریم فاطمانین مزارینی آختاریردی. قبرلرین هامیسی کؤهنه ایدی. چوبانلیق زامانیمدا باهارین اوّل گونلری قوزولاری اوتارا- اوتارا فاطما ایله اشاره ایله دانیشدیغیم یئره طرف گئتدیم. همین اوردا تزه بیر مزار گؤردوم. سانکی فاطمانین گولوشلریندن دوغان عطر، طراوت مزارین اوستونده دولانیردی. فاطمانین باش داشینین یانیندا دیز چؤکدوم. سونرا سهویمی باشا دوشوب آیاغا قالخدیم. آخی من همیشه فاطما ایله دانیشاندا، اونونلا اوز- به- اوز دایانیب صحبت ائدردیم. ایندی مزارین آیاق طرفیندن دیز چوکوب فاطمانین گؤزلرینه باخیردیم. صحبتی هاردان باشلاماغیمی بیلمیردیم. من فاطمادان اوتانیردیم. اونو موقتی ده اولسا ترک ائتمه‌ییمدن خجالت چکیردیم. اودور کی، باخیشلاریمی اوغورلاییب گؤزلریمی یومدوم. اؤز عالمیمده ائله حسّ ائدیردیم کی، فاطما گؤزلریمین اؤنونده دایانمیشدیر. سونرا فاطمانین سایی گئتدیکجه آرتیب چوخالیر. فاطمالار حلقه ووروب دؤورمده دولانا- دولانا، گوله- گوله منه ریشخند ائدیرلر. گؤزلریمی آچاندا اؤزومو گئجه‌نین ظلمتی قوینوندا گؤردوم. داها فاطمانین مزاری اوستونده دایانا بیلمه‌دیم. اؤزومو دانلایا- دانلایا گئری قاییتدیم. گؤز یاشلاریم آمانیمی قیرمیشدی. بئله‌لیکله فاطما ایله گله‌جکده قوراجاغیم حیات باره‌سینده قرارا آلدیغیم نقشه‌لرین هامیسی پوچا چیخمیشدی. من فاطمانی ساوادلی گؤرمک ایسته‌ییردیم. اونو سیاسی، اجتماعی حتی ادبی جهتدن معلوماتلی اولماقلا برابر اؤزوملە چیگین-چیگینه مبارزه یوللاریندا آددیملاماسی‌نی گؤزله‌ییردیم. من فاطمانی تهرانا گتیریب یئنی مدنی حیات قوروماقلا، باشقا مبارز قادینلار کیمی حاققی تاپدالانمیش آداملارین حقوقو یولوندا فعال

اشتراک ائتمه‌یینی دوشونوردوم. آمما افسوس کی، او ایندی قارا تورپاغین آلتینـدا ابـدی یوخویا گئتمیشدی. کندیمیز بیر زامان منه بهشت مثالیندا اولسا دا، ایندی اؤز طراواتینی الدن وئرمیش کیمی نظریمه گلیردی. داها کنده قالماق ایسته‌میردیم. بونونلا بئله یئنـه فاطمانین قیرخی چیخماسی‌نی گؤزله‌دیم. فاطمانین مزاری اوستونده حاضر اولوب اونـونلا خداحافظلیک ائدیب، صاباحیسی گون تهرانا یولا دورمالی ایدیم. گئجه‌نـین قـارانلیغی اؤز اتکلرینی قبرستانلیغا سالسا دا بـو دفعـه گـؤیلر صـاف ایـدی و اولـدوزلار یئنـه ده بیـر-بیرلرینه گؤز ووروردولار. فاطمانین مزاری اؤنونده دیز چؤکدوم:

- منیم فاطمام سن شورانلیقدا بیته‌ن چیچیک ایدین. تئز آچیلدین، تئـز سـولدون. سـن قوملو صحرادا سرو ایدین، کؤلگه سالمامیش سـارالدین. سـن اولـدوزلار ایچینـده اولـدوز ایدین. سحر آچیلمامیش آخیب گئتدین. من دردیمی کیمه دئییم فاطما؟ سن گـؤزلرینی یوموب بو گلیملی، گئدیملی دونیایا اؤز بورجونو اؤده‌دین. آمما هانسی قیمته فاطما؟ مـن ایندیه قدر سنین وارلیغین‌لا نفس آلیردیم. بونـدان سـونرا قلبیمـدن سـیلینمه‌یـن ابـدی خـاطره‌لرینلـه یاشـاماغا آنـد ایچیـرم. مـن سـنی اؤز شـعرلریمده ده باجـاردیغیم قـدر ابدی‌لشدیرمگه چالیشاجاغام. دونیا گؤزومـده جهنمـه دونـسه ده سـنه وئـردیگیم ایلقـارا وفادار قالاجاغیما سؤز وئریرم. سندن سونرا حیاتـدا قالـسام دا حیـاتی حیاتـا گـؤره یـوخ، سنین خاطرلرینی حیات‌لا یوغوروب اؤزومله یاشاتماغا سؤز وئریرم. الوداع، آرام یات منـیم فاطمام.

مزارین تورپاغیندان بیر اووج آلیب باش داشـینا سـپدیم. گؤروشـدن قاییدانـدا گمیـسی سونسوز دریالاردا توفـانلار الینـدن قایـالارا چیـرپیلمیش، یئلکنـی قیـریلمیش، دالغـالار قوینوندا هدفسیز اوزن گمیچیه بنزه‌ییردیم. گله‌جک حیاتیمدا فلکین منـه نـه جـور دون بیچیب تیکدیگینی بیلمیردیم. او زامـانلار جـاوان ایـدیم. اؤزومـو آمانـسیز فیرتینـالارین اختیاریندا قرار وئرمیشدیم. آمما تئز آنلادیم کی، حیاتین گـولر اوزو وارسـا، اونـون غـدار باخیشلاری، گؤزلری ده واردیر. زامانه‌نـین ایـستی‌سـینه، سـویوغونا دؤزوب اونـون دمیـر منگه‌سینده سیخیلیب ائنیشلی، یوخوشلو یوللاریندا پولاد کیمی برکیمـه‌سـم زامانـه‌نـین مـدحش بورولغانلارینـدان چیخمـاق ممکـن اولمایاجاقـدیر. آیلاریمـین اوسـتونه آی،

ایللریمین اوستونه ایل گلدیکجه، بونلاری دوشونوب آنلاییردیم. ایندیه قدر فاطمانین سئوداسیله یاشاییردیمسا، بوندان سونرا فاطماسیز یاشاماغی دا باجارمالییدیم.

فاطما نیه اؤلدو؟

من فاطمانین اؤلومونو باشقا آداملارین ساده اؤلومو کیمی درک ائدیردیم. هله او زامانلار حیات تجروبم آز اولدوغونا گؤره هر اؤلومون اؤزونه مخصوص سببی اولدوغونو بیلمیردیم. سونرالار بو سبب باره‌سینده دوشونمه‌یه باشلادیم. آمما فیکریمی بیر یئره ییغیب نتیجه آلا بیلمیردیم. فاطمانین اؤلوموندن اوتوز ایل سونرا بو مسئله منیم اوچون آیدین اولدو. من خاطره‌لریمین اولینده فاطمانین اؤزوندن بؤیوک حیسنقلی آدلی قارداشی اولدوغونو یازمیشدیم. اونون دا آروادینین آدی فاطما ایدی. (ایندی حیاتدادیر) ایرمی بئش ایل بوندان قاباق تهراندا بیزه قوناق گلمیشدی. من همیشه بو فاطمانی گؤرنده منیم اؤز فاطمام یادیما دوشوردو. فاطما ایله منیم آرامدا اولان مناسبتلرین هامیسیندان اونون خبری وار ایدی. آمما بیزیم ایشیمیزه مانع اولمازدی. او ائله‌یه بیلردی منیم آیاغیمی اؤز ائولریندن کسسین. او بو ایشی گؤرمه‌دی. حتی اؤز ارینه ده بیزیم باره‌میزده دانیشمازدی. بونا گؤره ده من اوندان چوخ راضی ایدیم. ایندی ده راضییام. دئدیم کی، فاطمانین قارداشی آروادی فاطماخانیم بیزه قوناق گلمیشدی. من اونو گؤرن کیمی یئنه کؤهنه خاطره‌لریم یادیما دوشدو. اوندان خبر آلدیم:

- آخی من ایندیه کیمی فاطمانین عؤمرونون واختسیز قورتارماسیندان هله ده خبرسیزم. سنین بو باره‌ده خبرین وارمی؟

او بیر آز فیکره گئدیب دئدی:

- فاطما باکی‌دا آنادان اولموشدو. او بئش یاشیندا اولاندا ناخوش اولور، اونو باکی‌دا یاخشی بیر حکیمین یانینا آپاریرلار. حکیم فاطمانی معایینه ائدندن سونرا خبر آلیر:

- سیز هارالیسیز؟

آتاسی دئییر:

- بیز آرازین او تاییندان، سارابدان گلمیشیک.

حکیم دئییر:

- منیم ائشیتدیگیمه گؤره سارابین یاخشی آب-هاواسی واردیر. ایسته‌ییرسینیز قیزینیز یاخشی اولسون گئدین اؤز ولایتینیزه، باکی‌نین هاواسی بئله ناخوشلوقلار اوچون قورخولودور. اوندا معلوم اولور کی، فاطمانین اوره‌ک خسته‌لیگی واردیر. حکیمین بو مصلحتینه گؤره اونلار باکی‌نی ترک ائدیب کنده گلیرلر.

فاطمانین بو سؤزوندن فیکره گئتدیم. اؤز- اؤزومه دئییردیم، نه اوچون بو باره‌ده منه بیر سؤز دئمه‌ییبلر. اودور کی، فاطما خانیما دئدیم:

- من بو سؤزلری ایندی ائشیدیرم.

او اؤزونه جدی قیافه آلاراق دئدی:

- آخی فاطما سنی چوخ ایسته‌ییردی. اونلار بو جور فیکر ائدیردیلر کی، سن بو مسئله‌دن خبردار اولسان فاطما ایله ائولنمکدن واز کئچرسن.

من:

- بو نه سؤزدور، من بیلسئیدیم کی، فاطما ایله ائولنمکدن بیر گون سونرا اونو الدن وئره‌جییم، یئنه ده اوندان دؤنمزدیم. من فاطمانی تبریزی، تهرانی دولاندیریب اونا دوا درمان ائدردیم.

من او زامان باشا دوشدوم کی، اؤز قلبیمین سلطانی فاطمانی نئجه آسان الدن وئرمیشم. فاطما خانیم بو سؤزلری منه دانیشاندان سونرا، اوزون ایللر بویو بیر سؤزو اؤز- اؤزومه تکرار ائدیردیم: "فاطما نه اوچون دردینی منه دئمه‌دین؟". من بو خاطره‌لری یازاندا فاطمانین اؤلوموندن اللی بئش ایل اؤتوردو. ایندی ده ائله گون اولماز کی، اومنیم یادیما دوشمه‌سین و "فاطما نه اوچون دردینی منه دئمه‌دین؟" جمله‌سینی ادا ائتمه‌میش اولام. بئله‌لیکله ایندی یئتمیش بئش یاشیم اولدوغونا باخمایاراق فاطمانین خاطره‌لری کؤنول دفتریمدن سیلینمه‌میشدیر. اونون معصوم و اجلسیز وفاتی یادیما دوشنده اوزون مدت فیکره گئدیب اوندان سونراکی، حیاتیم نه قدر آجیناجاقلی اولسا دا اونونلا اولدوغوم گونلرین حسرتیله یاشامیشام.

او زامانلار فاطمانین واختسیز اؤلومو منی بؤیوک سیناقلار قارشیسیندا قویدو. اوندان سونراکی حیاتیم ایکی حالتدن خارج دئییلدی. یا اونونلا باغلادیغیم عهد پیمانا وفالی قالمالی ایدیم، یا دا بو پیمانلاری آیاق آلتینا قویوب اوستوندن کئچملی ایدیم. بئله حالدا اؤز انسانی، اخلاقی جهتلریمه قلم چکیب، عؤمرومون سونونا قدر اؤز عشقیمه خیانت ائدیب صداقتسیزلیک باتلاغیندا قالمالی اولاجاقدیم. بئله یاشاماغا، یاشاماق دئمک اولمازدی. من وفانی و صداقتی انتخاب ائدیب، باشقاسینا سؤز وئریب اوستوندن کئچنلره گولوب، اونلارین حالینا آجیمیشام. حیاتدا کیمه نه‌یه اینانمالی؟ منیم نظریمجه دونیادا صداقتدن گؤزل اینام یوخدور. بو منیم عؤمروم بویو شعاریم اولموش و بو شعاردان قیمتلی تجربه‌لر اله گتیرمیشم. صداقتین اصل معناسی اینامدیر. اینانملی آداملارین کناریندا اینامسیزلارا یئر اولا بیلمز.

فاطمانین وفاتیندان سونرا کند حیاتی منی سیخیردی. تهرانا گئتمک فیکری باشیمدان چیخمیردی. گئن دونیا منه دارلیق ائدیردی. اودور کی، گونو- گونه ساتماق ایسته‌میردیم. بونا گؤره ده توتدوغوم تصمیمی آتاملا آرایا قویوب ۱۳۲۳-نجو ایل باهارینین آخیرلاریندا تهران سفرینه حاضرلاشیردیم. خرداد آیی ایدی. هر طرف گول- چیچیک عطرینه بورونموشدو. زمیلر قیندان چیخیب دن باغلاماقدا ایدی. گونشین حرارتی گوندن- گونه چوخالدیقجا بعضی اوت علفلر آغارماغا باشلامیشدی. کندلیلر پاییز اکینینه آماده اولماق اوچون یئر شوملاییردیلار. نه ایسه زحمتکش کندلیلر اؤزلرینی بیچینه آماده ائدیردیلر. بیر ایل تامام باشینا دولاندیقلاری محصولون بهره‌سینی گؤرمک اوچون صبرسیزلیکله گؤزله‌ییردیلر. بئله بیر زاماندا من کندی ایکینجی دفعه اولاراق ترک ائدیردیم. هدفسیز ایدیم. فیکریمی بیر یئره ییغیب گله‌جگیم باره‌سینده تصمیم توتا بیلمیردیم. فاطمادان سونرا دونیانین بو قدر دارالدیغینی گؤروب اونو قیمتسیز سانیردیم. آمما یازدیغیم و بوندان سونرا یازاجاغیم شعرلر یادیما دوشنده حیاتا اولان علاقم چوخالیردی. اؤزومو قوجاغینا آتدیغیم مبارزه یوللاری منی اؤزونه طرف چاغیریری.

بئله حاللاردا قوللاریما قوت گلیر، اؤزومو سفربرلیگه آلیردیم. گله‌جه‌یه امیدوار اولوردوم. فاطماسیز دا بو دونیادا یاشاماغین ممکن اولدوغونو درک ائدیردیم. بئله‌لیکله یوللارین

دامارینی کسیب تهرانا یاخینلاشیردیم. ائرته‌سی گون تهراندا ایدیم. اؤز یاشادیغیم منزله وارد اولاندا کندلیلریمیز منی قارشیلادیلار. کنددن اونلار اوچون گتیردیگیم مکتوبلاری تحویل وئردیم. بونو دا دئمه‌لییم کی، من کنده گئدنده اؤز یاتاجاق پالتارلاریمی و ساتدیغیم مالاری بو منزلده قویوب گئتمیشدیم. اونلارین هامیسی اؤز یئرینده ایدی. دئمه‌لی من صاباحدان اؤز ایشیمه باشلایا بیلیردیم. آممـا کندلیلریمیزین دئدییی سؤزه گؤره بازار چوخ کاساد ایدی. هامی ایش آختاریردی. ایشدن خبر یوخ ایدی. ایکینجی دونیا محاربه‌سی باشلانماندان سونرا متفق قوشونلار ایرانا وارد اولموش، اؤلکه‌نین مهم اقتصادی ایشلرینی اؤز اللرینه آلمیش، ایرانین دمیر یولو و باشقا قسمتلرینه صاحب اولموشدولار. دئمک اولار کی، ایران سون نفسلرینی چکمکده ایدی. بوتون لازیم اولان یاشاییش امکانلاری بیره یوز باهالانمیش، بیر چوخ کارخانالار مواد خامین اولمادیغیندان باغلانیب، کارگرلر بئکار اولموشدولار. ایکینجی دونیا محاربه‌سیندن فایدالانان آمئریکانین افسر و سربازلاری آزاد شکیلده تهرانین کوچه و خیابانلارییندا دولانیب عیاشلیغا مشغول ایدیلر. اونلار تهران گؤزللرینی هامینین گؤزو قاباغیندا یاخالاییب، اؤز ماشینلارینا چکیب کئف مجلسلرینه آپاریردیلار. تهران دوغرودان دا "قورخولو تهران" اولموشدو. محمدرضاخانین درباری گئتدیکجه قدرت تاپیردی. او متفقلر طرفیندن شاه تعیین اولاندا مشروطه‌نی حفظ ائده‌جگینه سؤز وئرمیشدی. ایندی ایسه بوتون قرارلارین آیاق آلتینا آلیب، اؤز اربابلاری آمئریکانین، اینگلیسین وئردیکلری دستورلاری اجرا ائدیردی. آمئریکانین بیروت دان گلن کؤهنه پالتارلاری ایرانین اقتصادیاتینی پوزوب پارچا و تیکیش کارخانه‌لارینا آغیر ضربه وورموشدو. دئمک اولار کی، بو نوع کارخانالار گونو-گوندن فعالیتدن دوشوردولر. آممـا کارگرلرین اعتراض و اعتصابلاری آرا وئرمه‌دن آرتیردی. بو اوجا سسلره هارای وئرن اصفهان، خوزستان نفت کارگرلری ده اونلارا قوشولوردولار. حزبین کارگرلرده بؤیوک نفوذو وار ایدی. حتی تهرانین کنارلاریندا کرپیچ کوره‌پزخانالاریندا ایشله‌ین کارگرلرین گونده اون آلتی ساعات ایشله‌ییب آجیناجاقلی یاشایشلارینا گؤره، بو طبقه‌نین فریادلاری دا گاه- گاه اوجالیردی. بونونلا بئله بازار تاجرلری ده رکود ایچینده بوغولوردو. آوروپادا محاربه‌نین گونو-گوندن گئنیشلندیگینه

گـؤره تجـارت ایـشلری یـاتمیش و تـاجرلر بـازاردا میلچـک قورویـوردولار. بئلـه‌لیکلـه بئکارچیلیق اؤز کؤلگه‌سینی ایرانین هر طرفینه یایمیشدی. بئله بیر زاماندا من تهرانا وارد اولدوم. ائرتـه‌سـی گونـو همیـشه‌کـی کیمـی اؤز کاسـبچیلیق ایـشیمه باشـلادیم. آممـا آلوئرچیلیک ایشی ایله اؤزومو راضی سالا بیلمیردیم.

۱۳۲۴- نجو ایلین باهاریندا کنده قاییتدیم. ائرته‌سی گـون مئهربیانـا گئتـدیم. سـتارین سلمانی دوکانی همیشه‌کی کیمی اؤز فعالیتینـده ایـدی. آردالانـدا بـاش وئـرن قـضیه‌دن سـونرا اربـابلارین سـسی بـاتمیش اونلاریـن نـؤکر و طرفـدارلارینین کؤلگـه‌لـری گـؤزه گؤرونموردو. کندلیلر ایسه قاباقکیلارا گؤره آرتیق آزادلیق حسّ ائدیردیلر. ایندی هـر بیـر کیچیک ایشدن اؤترو اربابلارا مراجعت ائتمه‌دن اؤز اکینچیلیک ایشلرینه مـشغول ایـدیلر. مئهربیان کومیته‌سـی‌نـین قوللارینـا ووروللان بنـدلر یـاواش- یـاواش بوشـالماقدا ایـدی. مئهربیانین مقتدر مللاسی میرزه‌حبیب صدری باشینی آشاغی سـالیب هـامی ایلـه مـدارا ائدیردی. او آردالان اربابلاری ایلـه اولان علاقـه‌سـیندن پئـشمانچیلیق چـه‌کـن آدامـلارا اوخـشاییردی. اونـون اقتـداری آزالـدیقجا مئهربیـان کومیتـه‌سـینین قـدرتی آرتیـردی. مئهربیانین تبریزله علاقه‌سی گوندن گونه مؤحکملنیردی. تبریـز قزئتلـری مرتـب حالـدا کندلره یاییلماقدا ایدی. مئهربیانا گلن کیمی "وطن یولوندا" قزئتینی منه وئردیلر. یئنه ده گـؤزلریم تبریـز شـاعرلری طرفینـدن یـازیلان "آذربایجـان مارشـی" آدلـی شـعری ایلـه ایشیقلاندی:

یوردوموزو یاشاداجاق آدیمیزلا، سانیمیز
هندیستانین داغلاریندان مؤحکمدیر هی ایمانیمیز
تاریخلرین زینتی‌دیر شهرتیمیز- شانیمیز
بونا شاهد بدنه‌کی ایلیگیمیز، قانیمیز
بیز دونیانین قورخو بیلمز بیر قهرمان ائلی‌ییک
آلوولاردان یارادیلمیش آذربایجان ائلی‌ییک

سونرالار بو شعر آذربایجانین ملی سرودونا دؤندو. فدائی‌لر دسته‌سینین، ملی قوشـونلارین ان سئویملی نغمه‌لرینـه چئوریلـدی. هلـه جـاوان اوشـاقلار آغاجـدان توفنـگ دوزلـدیب

چیگینلرینه آشیراراق فداییلر کیمی بو سرودو اوخویا- اوخویا ستارخان خیابانیندا رئژه گئدیردیلر.

من شاعرلر ایچینده محمد بی‌ریانی کسگین قلم صاحبی اولدوغونا گؤره سئویردیم. اونون شعرلری آذربایجانلیلارین ازبری اولموشدو. او رئال حیاتی اولدوغو کیمی تصویر ائدیب، اونون اینجه‌لیکلرینی آچیب گؤسترە بیلیردی. بی‌ریا اوّلکی آجیناجاقلی حیاتیندان آیریلیب شهرت عالمینه قدم قویموشدو. خالق اونو، او دا اؤز خالقینی سئویردی. او شاه اصول اداره‌سینین غدار دوشمنی ساییلیردی. او هله کارگر آدلی شعرینده بوتون ایران کارگرلرینه اوز توتوب دئییردی:

گؤز آچ ای کارگر، بسدیر، آییل بو خواب غفلتدن
جاهاندا مرحمت اومما بو قانوندان، بو دؤلتدن

بئله‌لیکله بی‌ریا ملی حؤکومت قورولاندان سونرا وزیر رتبه‌سینه قدر اوجالدی. او ملی بیر شخص ایدی. ۱۳۲۵-نجی ایلده قوام سلطه‌سینین حیله‌گر سیاسیتی نتیجه‌سینده خائین شاهین فرمانی ایله امنیه قوه‌لری آدی آلتیندا آذربایجانا گلن قوشون تبریزی و یوردوموزون باشقا نؤقطه‌لرینده یاشایان ائللریمیزی قان چاناغینا دؤندریب، ملی حؤکومتی آرادان آپاراندان سونرا شاعر محمد بی‌ریا دا شورویيه پناهنده اولدو. اؤزونو آیری بیر عالمده تاپان شاعر، شوروینین سیاستی، و بایراقداری کیمی چیخیش ائده بیلمه‌ییب، اؤز شهرتینی الدن وئرمیشدی.

هله کندلیلرین حیاتیندا هئچ بیر دگیشیکلیک وجودا گلمه‌میشدی. اونلار نئچه ایل بوندان قاباقکی کیمی یاشاییردیلار. دئمک اولار کی، بو یاشاییش ابتدائی حیاتین بیر نمونه‌سی اولاراق کندلیلری اؤز دار منگنه‌سینده سیخماقدا ایدی. هله قیرخ پارچا کندی اولان آلان‌بیراغوش ماحالیندا فقط مین ائولی مئهریبانداً یئنی ابتدائی مکتب آچیلمیشدی. قالان باشقا کندلرده هله ده مدرسه‌دن خبر یوخ ایدی. کندلرده اولان ساوادلیلار آز- چوخ اوخوموش ملالاردان عبارت ایدی. تهراندان بیر مکتوب گلسه ایدی، او مکتوبو گوتوروب ملّانین یانینا قاچاردیلار. هله ده کندلرده حتی مئهریبانداً دا نمونه اولاراق بیر درمانگاه یوخ ایدی. مریضی اولانلارین دردلری بیلینمه‌دن دونیادان

کؤچوردولر. قیزیلجا، چیچیک چیخاردان بالاجا، کؤرپه اوشاقلار دسته- دسته آتا آنالارینین گؤزلری قاباغیندا جان وئریردیلر. نه ایسه بهداشتین نه اولدوغونو هئچ کیم بیلمیردی. هر کند ائوینده بیرتندیر اولاردی. بو تندیری گونده بیر دفعه اودلایاردیلار. بونا گؤره ده ائولرین تاوانی قارا قورواملارلا دولو اولاردی. ائوین داخیلینده وجودا گلن توستو دیوارلاری دا قارالداردی. سحر تئزدن اود سالینان تندیرین اوستونه بیر قازان قویوب ایچینه سو تؤکوب قاینایاندان سونرا بیر آز یارما تؤکردیلر. یارما بیشندن سونرا اوستونه کیچیک کاسادا سود تؤکوب بیشیررديلر. بو بیر کندلی عایله‌سینین صبحانه‌سی ایدی. البته بو دا اکینی، یئر شوملاماغا اؤکوزو و مال حیوانی اولانلارین امکانیندان آسیلی ایدی. آخشام چاغیلاری ائولری ایشیقلاندیرماق اوچون دودی چیراغلار یاندیراردیلار. بو چیراغلار استوانه شکلینده اون بئش سانتیمئتر اوجالیغیندا اولاردی. اوستونده کیچیک بیر دئشیک‌دن نفت تؤکوب اورا ایپلیکدن بیر پیلته سالاردیلار. بو چیراغ یاناندان سونرا چوخ آز ایشیق‌لا ائوی ایشیقلاندیرارديلر. یئنه‌ده کندلیلر چوخلو نفت ایشلنمه‌سین دئیه، تئز یاتیب چیراغی سؤندوررديلر. بو باره‌ده کندیمیزدن اولان خاطرنی حاشیه اولاراق قید ائدیرم:

حاشیه:

کندیمیزده بیر عائله یاشاییردی. بونلار ار- آروادان عبارت ایدی. اوشاقلاری اولمادیغینا گؤره سونسوز ایدیلر. یاشلاری‌دا آلتمیشدان یوخاری ایدی. کیشینین آدی مشهدی عبدالله، آروادینین آدی ایسه قارالیلا ایدی. بونلار یوخسول ایدیلر. آخشاملار دانیشماغا سؤزلری اولمادیغینا گؤره واختلارینی قونشولاری ائوینده کئچیررديلر. قارالیلا دئییر:

- واللاه گئتمه‌دیگیمیز یئر قالماییب. هارا گئدک آخی؟ مشهدی عبدالله:

- گون باتمامیش سنه دئدیم کی، بیر دانه یومورتا آپار چیراغ یاغی آل گتیر.

قارالیلا:

- یومورتالایان بیر تویوغوموز وار، او دا بو گون یومورتادان کسیلیب. چیراغ یاغین نه ایله آلایدیم.

مشهدی عبدالله بیر آز فیکره گئدیب دئییر:

- نئجه‌دیر بو آخشام قونشوموز کربلای‌حسن گیله گئدک؟

قارالیلا راضیلیق وئرندن سونرا تئز حاضرلانیب کربلای‌حسن گیله گئتمه‌لی اولورلار. کربلای‌حسن اؤز عایله‌سیله چیراغی سؤندوروب یاتمامیش، مشهدی عبدالله و قارالیلا ایچه‌ری گیریرلر. کربلای‌حسن بو چاغیریلمامیش قوناقلاری گؤرنده پرت اولسا دا، بیر سؤز دئییه بیلمه‌ییب ایشین آخرین گؤزله‌ییر. مشهدی عبدالله‌نین انگی قیزاندا قورتارماق بیلمزدی. او کند دالیندا یاغیشسیزلیقدان یانان آرپا زمیسیندن دانیشیب دئییردی:

- اوراق‌لا بیچملی دئییل. گرک ال‌له یولوب خسیل ائدم و قیشدا حیوانلارا یئدیردم.

کربلای‌حسن مشهدی عبدالله‌نی یاخشی تانییردی. بیلیردی کی، هله- هله قورتاراسی دئییل. اودور کی، قازانین اوستونه قویولموش یانان چیراغا باخیب دئییر:

- دئییه‌سن چیراغین یاغی قورتاریر.

مشهدی عبدالله، کربلای‌حسنین بو سؤزلرله نه دئمک ایسته‌دیگینی یاخشی بیلیردی. اودور کی، اؤزونو اوندا قویمایب سؤزونه داوام وئریردی. کربلای‌حسن ایکینجی، اوچونجو دفعه "دئییه‌سن چیراغین یاغی قورتاریر"، دئینده مشهدی عبدالله چیراغی پوف ائله‌ییب سؤندورور و دئییر:

- بویوللاریم چیراغی نئیلیریک آخی، سن دئیه‌نی من ائشیدیرم، من دئیه‌نی ده سن ائشیدیرسن.

- بیر گون آتامین خالالاری بیزه گلمیشدیلر. بونلار ایکی باجی ایدیلر. هر ایکیسی ده سونسوز ایدیلر. اوشاقلاری اولمادیغینا گؤره منی و قارداشلاریمی اؤزلرینه اوغول بیلردیلر. بیز ده اونلارین خاطرلرینی ایسته‌ییردیک. بؤیوک خالانین آدی فاطماسلطان خالا، کیچییی ایسه سلطنت خالا ایدی. یاشلاری قیرخ یا اللی اولاردی. ایندی بو مئهربیان خالالار بیزده ایدیلر. فاطماسلطان خالانین باخیشلاری منی گودوردو. ائله بیل منه دئمه‌لی سؤزو وار ایدی. بئله‌لیکله سؤزه گلدی:

- بالا سن نه واخت ائولنمک فیکرینه دوشه‌جکسن؟

سلطنت خالام اونون سؤزونون داوامیندا:

- خالان دوز دئییر، اری اؤلن آرواد اره گئدر. آروادی اؤلن کیشی ده آرواد آلار. رحمتلیک فاطمانین دا ایلی قورتاریب. دونیادا نه چوخ قیز وار. بیزیم سؤزوموز بودور کی، ائولن، فیکر- غصه‌دن آزاد اول. آنام دا خالالاریمین طرفداری ایدی. من ایسه اونلارین بو سؤزلرینه اهمیت وئرمه‌دن سکوت ائدیردیم. اونلار منیمله فاطما آراسیندا اولان عهد پیماندان خبرلری یوخ ایدی. و بو دردی آچیب اونلارا دئییه بیلمیردیم. خالالاریمیز منیم

سکوتومو گؤروب مسئله‌دن ال چکدیلر. آمما ائولنمک مسئله‌سی قورتاران دئییلدی. اونلار هفته‌ده بیر یا ایکی دفعه بیزه گلیب منیم ائولنمک باره‌مده صحبت آچیردیلار. اونلار دئییردیلر:

- فلانکسین قیزی آغیللی کماللی قیزدیر.

سلطنت خالا دئییردی:

- سن بو ماحالدا هانسی قیزی ایسته‌سن یوخ دئمزلر.

اونلار منیم ایچیمده نه‌لر کئچدیگینی بیلمیردیلر. من فیکر ائدیردیم، من فاطما ایله آرامیزدا اولان پیمانی اجرا ائتسم، سئومه‌دیگیم بیر قیزلا ائولنمیش اولورام. بو عهد پیمانی آیاق آلتینا قویوب اوستوندن کئچسم، عؤمروم بویو فاطمانین ایتگین باخیشلارینین آلتیندا محو اولاجاغام. بئله‌لیکله ائولنمک مسئله‌سی گونده‌لیک بیر برنامه‌یه دؤنموشدو. منی اؤز حالیما قویموردولار راحات اولام. حتی کندیمیزده اولان یاشیدلاریم مندن ال چکمیردیلر. اونلار دا ائولنمه‌یه تلسمه‌ییمی ایسته‌ییردیلر. آمما منیم هئچ بیر کسه جاوابیم یوخ ایدی. نه ایسه بیر هفته‌دن سونرا ائوه گلنده یئنه خالالاریمی بیزده گؤردوم. صحبتلر یئنه ائولنمک باره‌سینده گئدیردی. اونلار منی گؤرن کیمی دئدیلر:

- بودورها به‌یین اؤزو ده گلدی.

یئنه صحبتلر باشلانیب تکلیفلر ایشه دوشدو. اونلار منیم سکوتومو گؤروب داها دا جدّی اولوردولار. سلطنت خالام:

- بالا نه اوچون آغزینا سو آلیب دانیشمیرسان؟ بیز سنین خیرینی دئییریک.

بئله‌لیکله خالالاریمین سؤزلریندن تنگه گلمیشدیم. آنامین و اونلارین اوزونه باخیب دئدیم:

- سیز دئییرسیز من ائولنیم؟

خالالاریم جاواب وئردیلر:

- بلی بیز ایسته‌ییریک سن ائولنه‌سن.

من:

– بس صبر ائدین، بو ساعات قاییدیرام. دئییب ائودن چیخدیم. گون اورتایا آز قالیردی. باهار اولدوغونا گؤره هاوا ملایییم ایدی. بیراغوش داغلارینین باشینداکی مئه هله چکیلمه‌میشدی. کند سکوت ایچینده ایدی. آرا بیر آجی چایین او تایینداکی مال اوتاران اوشاقلارین سسی گلیردی. گاه دا قیزمار گونش بولودلارین آراسیندان باش قوزاییب کندیمیزه باخاندا کالاوا دیوارلارینین کؤلگه‌لری اوزانیردی. آتام شریف دیکینین اوستونده تک اوتوروب چوبوغونو سوموراماقدا ایدی. بئله بیر گونده ائودن چیخیب اؤز عؤمور طالعیمین ان مهم چاغلارینی حلّ ائتمه‌یه گئدیردیم. فیکر ائتمه‌یه ماجالیم یوخ ایدی. یول گئدیردیم. کند اهالیسی منیم بو تصمیمیمدن خبردار اولسایدی کئتدیگیم یولون کناریندا دایانیب یا منه تبریک دئییب یاخشی یول آرزولایاردیلار، یادا کی، قاش گؤزلرینی تورشودوب یولومون کنارندان چکیلیب گئدردیلر. هر حالدا اونلارین فیکیرلری منی دوشوندورموردو. منه مقدس اولان فاطما ایله باغلادیغیم عهد پیمانی امضالاماغا گئدیردیم. اونا گؤره ده مغرور ایدیم. انسانلاری باشقا مخلوقاتدان آییران دا اونون ایلقارلی اولماسیندا گؤروردوم. من اؤز عؤمرومون آخیرینا قدر باشی آشاغی یاشایا بیلمزدیم. اودور کی، ایری آدیملارلا فاطمانین آتاسی ائوینه گئدیردیم. من خوشبختلیگیمی بو ائوده تاپمیشدیم. غیری خوشبختلیگیمی ده بو ائوده تاپمالیدیم. فاطمانین آتاسی ائوینین کوچه قاپیسینین رمزینی بیلیردیم. اونو آچیب راحات حیه‌طه وارد اولدوم. فاطمانین اؤزوندن کیچیک باجی‌سینین آدی سیکنه ایدی. او قویو باشیندا قاب- قاجاق یویوردو. من سکینه‌یه یاناشیب اصل مطلبین اوستونو آچدیم:

– سکینه منیمله ائولنمک ایسته‌ییرسنمی؟

منیم سؤالیم گؤزله‌نیلمز اولدوغونا گؤره او بیر آز فیکره گئدندن سونرا منیم اوزومه باخیب گولومسه‌ییب باشینی ایکی دفعه آشاغی ایب دئدی:ش – بلی.

من داها سؤزو اوزاتماییب دئدیم:

– بس اؤزونو حاضرلا. اوّل آخشام گله‌جَیم سنی آپارماغا. بونا گؤره ده سجیللی‌نی گتیر وئر منه.

او تئز ائوه قاچیب بیر نئچه سجیللی گتیردی. من اونون اؤز سجیللیسینی سئچیب قالانین اونا قایتاردیم. داها یوبانمایب ائوه قاییتدیم. آنام، خالالاریم و قونشو آروادلاردان بیر نئچه نفر وار ایدیلر. من ائوه وارد اولان کیمی دئدیم:

- منیم داها ائولنمک مسئلم قورتاردی. خالالاریم و آنام منه باخماغا باشلادیلار. اونلار منیم سؤزومو یاخشی باشا دوشمه‌میشدیلر. سلطنت خالام سوروشدو:

- یعنی ائولنمک ایسته‌میرسن؟

دئدیم:

- بونو دئمک ایسته‌ییرم کی، من داها ائولندیم. ایندی ده سیزین حضورونوزدا دایانمیشام. ائوده اولان آروادلارین هامیسی بیر- بیرینین اوزونه باخماغا باشلادیلار.

- آنام: بو نه دانیشیر؟ منکی باشا دوشمورم.

فاطماسلطان خالام تعجب‌لو حالدا خبر آلدی:

- آخی سن آیاق اوستو گئدیب کیمینله ائولندین؟

- فاطمانین باجیسی سکینه ایله ائولندیم، بو دا اونون سجیللی‌سی.

هامی حیرت ایچینده قالدیلار. سو دایاندی، دگیرمان یاتدی. خالالاریم و آنام منیم سلیقه‌مه حیران قالمیشدیلار. فاطماسلطان خالام:

- بیز نه دئییریک بالا، اؤزون بیلن یاخشیدیر. بیز دئییردیک ائولنه‌سن. ایندی کی، سکینه‌نی اؤزون سئچیبسن وبالی اؤز بوینونا.

بو خبری آتاما وئرن کیمی او ممی بیبی اوغلونو چاغیریب عقد اوخوتماق اوچون اونو مئهربیانا یوللادی. بو خبر ایلدیریم سرعتی ایله کنده یاییلدی. ممی بیبی اوغلو آخشاما یاخین مئهربیاندان قاییتدی. او میرزه‌حبیبه مراجعه ائدیب، عقد ایشینی تامام ائتمیشدی. سکینه‌نین بؤیوک قارداشی حسینقلی مئهربیانا گئتمیشدی. او کنده قاییدانا کیمی من ایشی تامام ائتملی ایدیم. بونا گؤره ده گون باتاندان سونرا ائودن چیخیب سکینه گیله طرف یوللاندیم. کند آروادلاری سانکی منی گؤزله‌ییردیلر. اونلار ائو داملارینین اوستونده یا کوچه قاپیلارندا دایانیب منیم سکینه‌نی قاچیرتماغیمی گؤزله‌ییردیلر. دامداکی آروادلار منی گؤرن کیمی پیچیلتیا دوشدولر. من اؤزومو

بیلمه‌مزلیگه ووروب یولوما داوام ائدیردیم. نامـاز آغـانین آذان سسی ائشیدیلیردی. چوبانلارین کنده تزه تؤکدوکلری قویون سورولرینین توزو چکیلمه‌میشدی. حیاتیمدا یئنی بیر مرحله باشلانیردی. بو مرحله‌نی باشا چاتدیرماق اوچون اؤنومده‌کی بوتون آجیناجاقلی چتینلیکلری نظره آلمیشدیم. بو چتینلیکلر منه وفاسیزلیقدان آسان گلیردی. توتدوغوم ایش غلط اولسا دا تقصیری اؤزومده ایدی. آدام بیر گون دونیایا گلیب، بیر گون ده دونیادان گئده‌جکدیر. حیاتین یاخشی یا دا پیسلیگی آدامین اؤز طرز فیکریندن آسیلیدیر. مثل وار، سارالا- سارالا یاشاماقدان، قیزارا- قیزارا اؤلمک یاخشیدیر. ایندی خالقین باخیشلاری اؤنونده من سکینه‌نی قاچیرتماغا گئدیردیم. اونلار هر شئیی بیلیردیلر. آمما بیر شئیی بیلمیردیلر. او دا فاطما ایله منیم آرامدا اولان عهد پیمان ایدی. کاش کندلیلریمیزین بو پیماندان خبرلری اولایدی. منی عجول حساب ائتمه‌یه‌دیلر. نه ایسه بیر زامان فاطما، ایندی ایسه سکینه اولان ائوین قاپیسین آچیب ایچه‌ری وارد اولدوم. سکینه کوچه قاپیسینین دالیندا منی گؤزله‌ییردی. چادراسینین آلتیندا بیر بوقجا وار ایدی. داها یوبانماغا گلمزدی. قاپینی آچیب سکینه‌یه دئدیم:

- دوش قاباغا!

او ایره‌لیده من ده اونون آرخاسینجا یولا دوشدوک. ایندی بیزه تاماشا ائدنلرین سایی چوخالمیشدی. بیز بو حیرت ائدیجی باخیشلارین آلتیندا کوچه قاپیمیزدان ایچری داخیل اولدوق. ائویمیزده قونوم- قونشو آروادلار چوخ ایدی. اونلار منی و سکینه‌نی گؤرن کیمی قاوال سسی شریف دیکینی آشیب اوزاقلارا یاییلماغا باشلادی.

حاشیه:

بئله‌لیکله من فاطمانین کیچیک باجیسی سکینه ایله ائولندیم. او زامانلار بو ائولنمگین سرّینی هئچ کیم بیلمیردی. (کندلیلریمیزین اکثریتی ایندی ده بیلمیر). آممـا من بو مسئله‌نی بعضی یاخین دوستلاریملا مطرح ائله‌میشدیم. هر حالدا بو ازدواج اؤز مئیلیم ایله اولماسا دا فاطمانین وصیتی‌نی یئرینه یئتیرمگیمه گؤره باشیم اوجا ایدی. آخی من اونا سؤز وئرمیشدیم. من سؤز وئردیگیم وصیته عمل ائتمه‌سیدیم، اؤز داخیلی عالمیمله مبارزه‌ده اولاجاقدیم. بو دا گله‌جکده منی اخلاقی جهتدن باشقا بیر شخصیته چئویره بیلردی. اؤز عقیده‌مین اوستونده مؤحکم دایانماغیم، منیم اوچون اخلاقی بیر

ایده‌ال اولدو. بو ایده‌ال گله‌جکده یوللاریمی ایشیق‌لاندیریب هر بیر معنادا ثابت قدم اولماغیمدا کؤمه‌ییم اولدو. حتی بیر اوشاغا دا وئردیگیم سؤزه عمل ائتمه‌یه چالیشمیشام و بعضیلری کیمی لاقید و خود پرست اولمامیشام. بو دوغرودور کی، منیم علمی دانشگاهی سندیم یوخدور. آمما منیم دانشگاهیم اجتماع اولوبدور. اجتماع ائله بیر علمی اوجاقدیر کی، حتی دانشگاه اؤز علمی ایله اونو اطرافلی شکیلده احاطه ائده بیلمیر. حیاتین آجیناجاقلی وضعیتی، عایله دردی، چؤره‌ک دردی، مسکن دردی، مدنیّت دردی و باشقا دردلر، آداملارلا علم آراسیندا ائله بیر سد یارادیبدیر کی، منیم کیمی آشاغی طبقه‌دن اولانلارا بو سدّی آشماغا امکان وئرمیر. یئنه ده بونا باخمایاراق ایرانا گلندن سونرا آلتمیش ایل داییمی اولاراق مطالعه نتیجه‌سنیده اجتماعدان آلدیغیم درسلر، پندلر ایستر سیاسی، ایستر ادبی، تاریخی و باشقا علملردن آز چوخ بهرمند اولوب، اجتماعدان گئریده قالمامیشام. قازاندیغیم شعار ایسه بو اولموشدور: آداملارا وفا، دوشمنلرینه جفا. بو شعارین اؤزولو باکی‌دا یئددی ایللیک مکتب یوللارینداقویولموشدور. بو شعاری نظره آلاراق ایلک دفعه حیات یولداشیم فاطما ایله منیم آرامدا اولان محبت پیمانیندا سیناقدان چیخدیم. ایندی محبت‌سیز یاشاسام دا پشیمان دئییلم. حیاتیمدا دوستلاریم چوخ اولوبدور. سعی ائتمیشم دوستلاریما وفالی اولام. اونلارلا آرامدا اولان قول قرارلارا اهمیت وئرم. بونا گؤره ده دوستلاریم منی سئویر و احترام قاییل اولورلار. قوجالدیغیما گؤره شعر کتابلاریمین چاپیندا منه حدیندن آرتیق کؤمکلیک ائدیرلر. من دوستلاریمدان چوخ راضییام. حیاتدا وفالی دوستلاری اولمایانلار حیاتین شیرینلیگینی درک ائده بیلمزلر. مثل وار دئیبلر: "وفالی دوست پیس قارداشدان یاخشیدیر"

- سکینه ایله ائولنمگیم سبب اولدو فاطما یادیمدان چیخماسین اونو گؤرنده فاطمانین وصیتی یادیما دوشور. اودور کی، هر بیر چتینلیگه دؤزموشم. بو خاطره‌لری یئتمیش بئش یاشیمدا یازیرام. آلتی اوشاغیم وار. اوچ قیزیم، اوچ اوغلوم. اوغلانلاریم ائولنیب، قیزلاریم دا اره گئدیبلر. سکینه ایله من قالمیشیق. منیم گونوم مطالعه و یازماق ایله کئچیر. سکینه‌نین ایسه منیم بو ایشلریمدن خوشو گلمیر. اونون دا واختی قیزلاری ائوینده کئچیر.

سکینه ایله قرار قویموشدوق تهرانا کؤچک. او دئییردی:

- سن تهرانا گئدیب اوردا بیر منزیل کرایه ائله. سونرا بیزی ده آپار.

بیچین یاخینلاشیردی. کندلیلر ده حاضرلیق آپاریردیلار. هامی اوراقلارینی ایتیله‌ییر، بارماق‌چیلیقلاری ساهمانا سالیردیلار. خرمن یئرلرینه سو سپیب، مال- حیوان‌لا

آیاقلادیردیلار. یئددی ایل کنده یاشاماغیما یاخمایاراق، بیچین‌ده اشتراک ائده بیلمه‌میشدیم. ائویمیزده بئله مصلحت گؤردولر کی، من تهرانا گئدیم و بوتون عائله‌میزی اورا آپارماغا زمین یارادیم. آممـا "یولا چیخاندا تبریزه ده بیر باش وورسایدیم پیس اولمازدی"، دئیه دوشوندوم. بونا گؤره ده دوزدوزاندان بیر باشا تبریزه گئتمه‌یی قرارا آلدیم. شهریورین اوللری ایدی. من وطن یولوندا قزئتینین اداره‌سینه گئتملی ایدیم. تبریز نئچه ایل بوندان قاباق گؤردویوم شهره اوخشامیردی. ائله بیل تبریز تزه یوخوسوندان اویانمیشدی. خیابانلاردا طنطنه وار ایدی. ساعات قاباغی میدانیندان اوزو آشاغی گئتدیکجه بو طنطنه داها دا آرتیق گؤزه چارپیردی. فردوسی خیابانینا چاتاندا ارک قالاسینین قاباغیندا جاماعات حددیندن چوخ ایدی.

ماراغیم گئتدیکجه آرتیردی. بو بیرینجی دفعه ایدی تبریزده بئله بیر هیجانا راست گلیردیم. ارک قالاسینین خیابانا آچیلان بؤیوک دروازاسینا چاتاندا بو ازدهامین نه‌یه گؤره برپا اولدوغونو باشا دوشدوم. قاپینین هر طره‌فینه پوسترلر آسیلمیشدی. بو پوسترلر آذربایجانین بؤیوک موسیقیدانی عزیرحاجیبکوون اؤز حیات یولداشی ایله تبریزه وارد اولماسی‌نی و بو آخشام ملی تئاتردا اونونلا گؤروش مناسبتیله ترتیب اولان هنری گئجه‌ده اشتراک ائده‌جگینی بیلدیریردی. تبریزلیلر عزیرحاجیبکوون اونون اؤز مشهور اثرلری ایله او جمله‌دن آرشین مال آلان، او اولماسین بو اولسون (مشهدی عباد) کور اوغلو کیمی دونیا شهرتلی اوپئرا و موسیقیلی کومئدیالاری ایله تانییردیلار. ایندی هامی اونو یاخیندان گؤرمک، اونونلا تانیش اولماق آرزوسو ایله ملی تئاترین اؤنونده توپلانمیشدیلار. عزیرحاجیبکوو تنها یوخاریدا آدلارینی چکدیگیم اثرلری ایله یوخ، آذربایجان موسیقیسینی ایلک دفعه نوتایا سالمیش و یوزلرله آذربایجانلی موسیقی اهلینین معلمی اولموشدور. جسارتله دئیه بیلرم کی، موسیقیمیزین بو گونکو شهرتی عزیر حاجیبکوولا باغلیدیر. ایندی اونون تبریزده اولماسی موسیقی سئور خالقیمیزی داها دا سئویندیریردی. تبریز خیابانلارینا دؤلتین انتظامات مأمورلاری گؤزه آز گؤرونوردو. مرکزین آذربایجاندا اولان اقتداری گون- گوندن آزالیردی. شهریور آیینا ائشیتدیگیم خبر اساسیندا پیشه‌وری تبریزه گلمیش و آذربایجان دئموکرات فرقه‌سینین تشکیلی

باره‌سینده یغینجاق اولاجاقدی. تبریز اؤز اونودولماز تاریخی گونلرینی یاشاییردی. مشروطه نهضتی ایندی آیری شکیلده حیاتا کئچمکده ایدی. مشروطه دؤرونده ستارخان وار ایدیسه، ایندی ده پیشه‌وری باشدا ایدی. بو ایکی رهبرین زامان فرقلری بوندا ایدی: ستارخان مشروطه نهضتینده زامانین، سیاسی شرایط جهتیندن مناسب بیر دؤورونده وجودا گلمیشدی. نصرالدین شاهین اوزون مدتلی حؤکمرانلیغی نتیجه‌سینده دربارda وجودا گلن فساد، اؤزباشینالیق سوء مدیریت او قدر گئنیشلنمیشدی کی، لیاقتلی ملت و دؤلت خادملری اؤلدورولور و خائین، پست آداملاردان رشوت آلیب خادملرین یئرلرینه تعیین ائدیردیلر. دربارین اطرافیندا اولان فئودالار بئله مؤقعیتدن سوءاستفاده ائدیب کندلیلری سویوب، تالاماقدا ایدیلر. نصرالدین شاه اؤلندن سونرا اونون ولیعهدی مظفرالدین، شاه اولدو. آذربایجاندا ستارخانین و باشقا آزادخواهلارین رهبرلیگی آلتیندا مشروطه قیامی وجودا گلدی. آمما پیشه‌وری‌نین رهبرلیک ائتدیگی آذربایجان دئموکرات فرقه‌سی آیری بیر شرایطده یاراندی. هیتلرین یاراتدیغی فاشیزم آوروپانی، آفریقانین شیمالینی تصرف ائدیب قانا بویامیشدی. شوروی‌ده مسکویا کیمی ایره‌لی گئدن هیتلر، خالقلارین قدرتی نتیجه‌سینده دالی چکیلمه‌یه مجبور اولموشدو. محاربه سون نفسلرین چکیردی. هیتلرین اسیری اولان اؤلکه‌لر آزاد اولموشدو. فاشیزم تورپاغا باسدیریلسا دا محاربه‌نین سون زامانلاریندا معرکه‌یه وارد اولان آمئریکا، ژاپوندا هیروشیمانی آتوم بومباسی ایله بمباران ائدیب فاشیزمین یئرینی توتموشدو. شورویده ایسه ایگیرمی بئش میلیوندان آرتیق انسانلار حیاتینی الدن وئرمیش، بو تورپاغین آوروپا قسمتی تامامیله ویران اولوب خرابه‌یه دؤنموشدو. ایندی آمئریکا شوروی‌نین علیهینه بهانه دالیسینجا گزیردی. محاربه‌دن بیر دری، بیر سوموک چیخان شوروی، باشقا بیر محاربه‌یه وارد اولماق ایسته‌میردی. اودور کی، آمئریکا ایله مدارا ائتمگه مجبور اولموشدو. بئله بیر زاماندا پیشه‌وری آمئریکا کیمی آرخاسیندا دایانان مرکزی دؤلتین اؤنونده آذربایجان دئموکرات فرقه‌سینین بایراغینی الینه آلمیشدی.

من وطن یولوندا قزئتینین اداره‌سینه گئتملی ایدیم. بئله شن ازدهامدان آیریلیب گولوستان باغینا طرف یولا دوشدوم. الیمده اولان آدرس‌له آسانلیقلا بو اداره‌نی تاپدیم.

هله بو ادراه‌یه وارد اولمامیش بیلمیردیم بوردا کیملر ایله اوزبه‌اوز اولاجاغام. گؤره‌سن مندن استقبال ائده‌جکلرمی؟ پیلله‌لرله یوخاری چیخدیم. ایشیغی آز اولان کوریدورا وارد اولدوم. بو آندا بیر نفرین کوریدوردا اوتاقلارین بیرینه وارد اولدوغونو گؤردوم. نئچه آددیم ایره‌لی گئدندن سونرا تعجبلر ایچینده بو آدامی تانیدیم. او منیم باکی‌دا مکتبده اوخودوغوم زامان ادبیات معلمیم قیلمان موسایئف ایدی. او دا منی گؤرن کیمی اونا تانیش گلمیشدیم. او، قاپینین آغزیندا دایانیب منه باخیردی. من اونا یاخینلاشاندا فیکره گئدیب دئدی:

- قوی گؤروم سنین آدینی یادیما سالا بیلرممی.

من جاوابیندا:

- عزیز معلم سیزین منیم کیمی مینلرله شیئییندینیز اولوبدور. یئددی ایلدن سونرا منیم آدیم یادینیزا گلرمی؟

من نئچه ایلدن سونرا اؤز ادبیات معلمیمه تبریزده راست گلمیشدیم. بو منیم اوچون اینانمامالی اولسا دا حقیقتی وار ایدی. بیز چوخ صمیمی و مئهربیان حالدا گؤروشدوک. او منیم الیمدن توتوب اؤز اوتاغینا دعوت ائتدی. منیم ادبیات معلمیم سووئت افسری ایدی. اونون اوّلینجی سؤالی بو اولدو:

- یادیمدا قالان، سن باکی‌دا شعر یازیردین و شعرینین پیونئر ژورنالیندا چاپ اولماسی دا یادیما گلیر. بس نه اوچون ایندی شعر یازمیرسان؟

- یازیرام.

- نه اوچون بیزه گؤندرمیرسن؟

- گؤندریرم.

- بس نه اوچون بیز چاپ ائتمیریک؟

- چاپ ائدیرسیز.

بو آندا قیلمان معلیمین تعجّبو آرتدی و دئدی :

- نه اوچون من گؤرمه‌میشم؟

من اونا توضیح وئریب دئدیم:

- من باکی‌دا شاگردینیز اولاندا آدیم میرعلی، فامیلیم میرعلی‌زاده ایدی. ایندی ایسه هاشم حسن‌زاده آدی ایله سیزه شعر یوللاییرام.

قیلمان معلم:

- بس شعرلری وطن یولوندا قزئتینده چاپ اولان هاشم حسن‌زاده سیزسینیز؟

- بلی منم.

- من بیر ایلدن چوخدور کی، تبریزده‌یم و سنین شعرلرینین بیزه چاتماسی‌نی گؤزله‌ییردیم. آمما آیلار کئچدیکجه سندن خبر اولمادیغینا گؤره نگران قالمیشدیم. بس هاشم حسن‌زاده سن ایمیشسن.

قیلمان معلم بو آندا الیمدن توتوب دئدی:

- گل گئدک سنی جعفر خندانا و رضا قولییئوا تقدیم ائدیم.

بیز ایکیلیکده بؤیوک بیر سالونا وارد اولدوق. رضا قولییئو وطن یولوندا قزئتینین رئداقتورو، جعفر خندان ایسه اونون معاوینی ایدی. قیلمان معلم منی اونلارا تقدیم ائدیب دئدی:

- تهراندان بیزه شعر یازیب گؤندەرن و منیم باکی‌داکی شاگردیم هاشم حسن‌زاده‌نی سیزه تقدیم ائدیرم.

بو آندا اونلارین هر ایکیسی آیاغا دوروب منیملە گؤروشدولر. جعفر خندان، قیلمان معلمه اوز توتوب دئدی:

- بس نه اوچون ایندیه قدر هاشم حسن‌زاده‌نین سیزین شاگردینیز اولماسی‌نی بیزه دئمه‌میسن.

قیلمان معلم:

- دوغروسو بو گونه کیمی هاشم حسن‌زاده‌نین منیم شاگردیم اولماسی‌نی بیلمیردیم. چونکی او باکی‌دا منیم شاگردیم اولاندا میرعلی میرعلیزاده ایدی. ایرانا گلندن سونرا باشقا تخلص سئچیبمیش.

جعفر خندانین باخیشلاری منده ایدی. بئله گؤرونوردو کی، او منیملە ماراقلانیردی.

جعفر خندان:

- یئنه تهرانا گئتمک ایسته‌ییرسینیز، یوخسا تبریزده قالاجاقسینیز؟

- ایش اولسا تبریزده قالماق ایسته‌ییرم.

بو آندا رضا قولییئوین سسینی ائشیتدیم:

- چاپ اولان شعرلرینین پولونو آلیبسانمی؟

من سوروشدوم:

- چاپ اولان شعرلره پول دا وئریرسینیز؟

- بلی.

بو آندا زنگ ووروب حسابداری جاغیردی. او الینده اولان بؤیوک دفتری رضا قولییئوین اؤنونه قویدو. او، دفتری آچاندا اوردا شعرلری چاپ اولان شاعرلرین آدلاری و شعرلرینین آدی یازیلدیغینی اوخودوم. ماراقلی بوراسی ایدی کی، شاعرلر آلدیقلاری پوللارین قاباغیندا امضاء قویموشدولار. منیم بئش شعریم چاپ اولموشدو. هر شعریمین اؤنونده آلتمیش تومان یازدی و منه اوچیوز تومان وئردیلر. بو منه بؤیوک کؤمکلیک اولدو. بیر آز سونرا یازیچیلاردان انور محمدخانلی، عوض صادیق و آهنگساز جهانگیر جهانگیروف بیزه ملحق اولدولار. معلمیم منی اونلارا تقدیم ائتدی. رضا قولییو منی یانینا چاغیریب دئدی:

- بیز چوخ مایییلیک کی، سن بیزیمله بو اداره‌ده ایشله‌یه‌سن. آمما بیزه اولان امره گؤره یئرلی آداملاری ایشدن چیخارتمیشیق. بو دا البته هله‌لیکدیر. سن تهراندا‌کی آدرسینی وئر. بیز سنه مکتوب یازیب تبریزه دعوت ائده‌ریک.

بو آندا رضا قولییئوین یادینا بیر شئی دوشن کیمی، یازیچی عوض صادیقا اوز توتوب دئدی:

- عوض معلم، بیزیم دوستوموز هاشم حسن‌زاده‌یه بیر ایش دوزلت. مشغول اولسون سونرا اؤز اداره‌میزه گتیره‌ریک.

بئله‌لیکله عوض صادق‌لا بیرلیکده صمد صباحی‌نین اولدوغو ملی تئاترا گلدیک. صمد صباحی رئژیسور ایدی. او اؤز آکتیورلاری ایله بؤیوک بیر سالوندا جلیل محمد قلی‌زاده‌نین "آنامین کتابی" آدلی نمایش‌نامه‌سینی صحنه‌یه حاضرلاییردی. عوض صادق صمد صباحییا دئدی:

- دوستوموز هاشم حسن‌زاده شاعر، و استعدادلی جاوانـدیر. سـیزینله قالیـب بیـر یئـرده ایشله‌مه‌یینیزی مصلحت گؤرورم. صمد صباحی دقتله منه باخیب خبر آلدی:

- صحنه‌یه چیخیبسانمی؟

جاواب وئردیم:

- بلی مکتبیمیزده صحنه‌یه چیخمیشام.

او یئنه خبر آلدی: دص

- هانسی نمایشنامه‌نی اوینایبسان؟

- جعفر جبارلینین ۱۹۰۵- نجی ایلده یازدیغی نمایشنامه‌سینی!

صمد صباحی عوض صادیقا باخیب دئدی:

- چوخ یاخشی من موافقم.

بئله‌لیکله من سالونا کئچیب بوش صـندللرین بیرینـده اوتـوردوم. سـالوندا اوتـوز نفـردن آرتیق آکتیور وار ایدی. اورتادا صندلی اوستونده لـیلا محـسن‌پـور اوتورموشـدو. او بـاجی رولونو اوینایبردی. صمد صباحی لیلا محسن‌پورا یاخینلاشیب دئدی:

- لیلاخانیم سنین ایفـا ائتـدیگین بـو رول بـو نمایـشنامه‌نـین ان چتـین قـسمتلریندن بیریدیر. گرک آرتیق دقت ائدیب، منیم تاپشیریقلارمی اجرا ائده‌سن.

لیلا محسن‌پور بو رولو اوچ دفعه تکرار ائدنـدن سـونرا رئژیـسور اونـدان راضـی قالـدی. صمد صباحی مشقین قورتارماسینی اعلان ائدیب دئدی:

- صاباح سحر ساعات سککیزده هامی بوردا اولمالیدیر.

بو آندا اونون نظری منه ساتاشیب نه ایسه فیکر ائدیب دئدی:

- اوشاقلار خواهش ائدیرم اوتورون. بو آندا شفیعی‌زاده آدلی مـشهور کمـدی آکتیـورا اوز توتوب دئدی:

- سـن ۱۹۰۵- نجـی ایلـده نمایـشنامه‌سـینده (اونـلار بـو نمایـشنامه‌نـی صـحنه‌ده اوینامیشدیلار) آللاه‌وئردیسن و سن ده (منه اشاره ائدیب) ایمـاموئردی. بیـر- بیرینیزلـه قونشوسونوز. ایندی گئجه یاریدیر سیزین هر ایکینیزین الینده سـیلاح واردیـر. خبرسـیز حالدا بوردا بیر- بیرینیزله آرخادان توققوشورسونوز. بونـدان سـونراکی اویـون سـیزین اؤز

عهده‌نیزه‌دیر. و ایکی صندلینی فاصیله ایله سنگر تعیین ائدیب "باشلایین!"، دئدی. من دالی دالییا، اطرافا باخاراق یئری‌یئردیم. شفیعی زاده ده منیم کیمی حرکت ائدیردی. بیر آندا هرایکیمیزین کوره‌کلریمیز بیر- بیرینه توققوشدو. شفیعی زاده هیکللی قارنی یوغون ایدی. او بو اندام‌لا دیسگینیب اؤزونو سنگرین (ماسانین) دالینا آتدی. من ده قورخموش حالدا اؤزومو سنگرین دالینا یئتیردیم. شفیعی:

- آده دلی مسلمان باشینی قووزاییبسان اودلایاجاغام.

ایماموئردی:

- آند اولسون آغام ابوالفضلین دوشن قوللارینا، باشینی قوزاییبسان یئدیسینی ده چاخاجاغام تپه‌نه.

آللاه‌وئردی:

- آده دئیه‌سن سنین سسین منه تانیش گلیر.

ایماموئردی:

- دوغروسو سنین ده سه‌سین منه تانیش گلیر.

آللاه‌وئردی:

- بیر آز باشینی قوزا باخیم.

ایماموئردی:

- دوز دئییرسن، سن باشینی قووزا.

آللاه‌وئردی باشینی سنگردن یوخاری قووزاییر:

- آلا! گؤردون؟

ایماموئردی:

- آده آللاه‌وئردی سنسن؟

آللاه‌وئردی:

- آده، ایماموئردی سنسن؟

هر ایکیسی سنگردن چیخیب قوجاقلاشیرلار. بیزیم بو اویونوموز هامینین خوشونا گلمیشدی. بئله‌لیکله منی قبول ائتدیلر. من هئچ بیر معیّن رولون ایفاچیسی تعیین

اولمادان اونلارلا تامام واخت مشقلرده اشتراک ائدیردیم. آکتیورلارلا تانیش اولماغا باشلامیشدیم. تئاتر عالمینین اؤزونه گؤره خصوصیتی واردیر. بو عالمین ان چوخ ماراقلیسی جمعیّتی اولدوغو کیمی تصویر ائتمه‌سینده‌دیر. بو تصویر بدیعی اولدوقجا تأثیری آرتیق اولار. بؤیوک شکسپیر ده بو یولو سئچمکده سهو ائتمه‌میشدیر. بو صحنه بیرلیگینده جاوان بیر اوغلان‌لا تانیش اولدوم. او بو کوللئکتیوده سوفلیور ایدی. یعنی نمایش زامانی آکتیورلارین آراسیندا اولان دیالوقلار یادلاریندان چیخسا کتاب اوزو ایله یاددان چیخان سؤزلری اونلارا خاطیرلادیر. تأسّف کی، او اوغلانین آدی یادیمدا قالمایيب. اونونلا صحبت زامانی معلوم اولدو کی، اونون آیدا اولان مداخیلی یئتمیش یا سکسن تومندیر. آمما بو مبلغ آز ایدی. من اؤزومدن علاوه عائله‌مه ده کؤمکلیک ائتملی ایدیم. بونا باخمایاراق دؤزوردوم. ۱۳۲۴- نجی ایلین شهریور آیینین اون ایکیسینده فرقه اؤز تشکیلینی اعلان ائتدی. بو اعلامیه اون ایکی ماده‌دن عبارت ایدی و او زامان آذربایجان خالقینین آرزولارینی ترنم ائدیردی. تورپاقلارین کندلیلر آراسیندا بولونمه‌سی و آذربایجان دیلینین تدریسی او جمله‌دن ایدی. تبریزده و آذربایجانین هر نؤقطه‌سینده یئنی حیات حؤکم سورمه‌یه جهد ائدیردی. بو دا خالقین سئوینجینه سبب اولموشدو. بو ایشدن ناراضی قالانلار فئودالاللار و اونلارین نؤکرلری ایدی. اربابلارین طرفدارلاری کندلرده تشکیل تاپان ییغینجاقلارا حمله آپاریب سیخیشدیریردیلار. بونا باخمایاراق خالق آذربایجان دئموکرات فرقه‌سینین اطرافینا توپلانمادا ایدی. حزب توده ایرانین تبریزده‌کی شعبه‌سی فرقه ایله بیرلشیب واحد بیر شعارین آلتیندا فعالیّته باشلادیلار. بئله‌لیکله او گؤزله‌نیلن تاریخی گون گلیب چاتدی. فرقه‌نین بیرینجی قورولتایی طنطنه ایله کئچیریلدی. مرکزی کومیته‌نین عضولری سئچیلدی و آغای پیشه‌وری فرقه‌نین لیدئری تعیین اولدو. "آذربایجان" قزئتی فرقه‌نین مرکزی اورقانی تعیین اولدو. بو قزئتین الیّتی آغای پیشه‌ورینین رهبرلیگی آلتیندا اداره اولوردو. اونون باش مقاله‌لرینی ده اؤزو یازیردی. او زامانلار ایران مجلسی تعطیل حالیندا ایدی. آذربایجان قزئتی یازیردی: "آذربایجان خالقی ملی مختاریتی‌نی تأمین ائتمک اوچون ایالت و ولایت انجمنلرینین تشکیلی و ایران مجلسینین تاخیرسیز شکیلده باشلانماسینی طلب ائدیر".

بئله‌لیکله من شهریورین آخیرلارینا قدر تبریزده قالدیم. عایله‌میزه پول گؤندرملی ایدیم. ملی تئاتردا قالماغیم مالی وضعیتین آغیرلاشماسینا سبب اولوردو. بونا گؤره ده جعفر خندانین یانینا گئدیب دئدیم:

- من تهرانا گئدیرم. منه احتیاج اولسا بو آدرسه مکتوب یازین.

آدرسیمی اونا وئریب تهرانا قاییتدیم و اؤز ایشیمه مشغول اولدوم. تهراندا اولاندا دا تبریزده گئدن وضعیتی ایزله‌ییردیم. بو گونلرده آذربایجاندا نماینده‌لر سئچکیسی اولموشدو. آغای پیشه‌وری بو مجلسده دئمیشدی:

"بیز اؤزوموز اؤزوموزو اداره ائتمک ایسته‌ییریک. بیزیم بو ایشیمیزین قاباغین آلانلار اولسا جاوانلاریمیزی سفربر ائدیب اؤز ملی قوشونوموزو یاراتمالی‌ییق. بیز ایراندان آیریلماق ایسته‌میریک. آذربایجانا داخلی مختاریت ایسته‌ییریک".

بئله‌لیکله آذربایجان دئموکرات فرقه‌سی گونو گوندن قدرت تاپیردی. آذر آیینین اون آلتیسیندا وطن یولوندا قزئتیندن مکتوب آلدیم. اونلار منی ایشه دعوت ائدیردیلر. من او گوندن تبریزه قایتماق فیکرینه دوشدوم. لازم اولان تدارکلری گؤرووردوم. آذر آیینین ایییرمی بیری‌نده تبریزده قیام گونو باشلانمیشدی. تبریز پادگانی تسلیم اولوب سیلاحلاری یئره قویموشدولار. ملی مجلس تشکیل تاپمیشدی. بو مجلسده فرقه رهبری آغای پیشه‌وری ملی دؤلتین باش وزیرلیگینه سئچیلدی. اوردا دؤلت عضولرینی مجلسه تقدیم ائتدی.

آذر آینین ایییرمی ایکیده تهراندا ایکی نفر آذربایجانلی جاوانا ایله اوز به اوز اولدوم. اونلار تبریزدن یئنی یئتیشمیشدیلر. پالتار آلماق ایسته‌ییردیلر. من اونلاردان تبریزده‌کی وضعیّتی خبر آلدیم. بیری:

- تبریزدن دئمه، تبریز اود توتوب یانیر. فدائیلر هر بیر ایشی اؤز اللرینه آلیبلار. بیز قویوب قاچمیشیق.

من:

- نه اوچون قاچیبسیز؟

- بیز آرتشده گروهبان ایدیک. تبریز پادگانی تسلیم اولدو. بیز ده تهرانا گلدیک. ایندی یئتیشمیشیک.

- نه اوچون قاچیبسینیز؟ سیز کی، سر لشکر دئییلدیز. اوردا قالیب ملی دؤلت ایله همکارلیق ائتسه‌یدیز کیم سیزه بیر سؤز دئیه بیلردی.

اونلار منه أیری-أیری باخیب بیری خبر آلدی:

- سن ده اونلاردانسان؟

- من ده آذربایجانلییام. هر کیم بو خالقین حقوقونو مدافعه ائتسه اونون طرفداریام.

اونلار منیم بو سؤزلریمدن دیسکیندیلر. بیر سؤز دئمه‌ییب گئتدیلر. ائرته‌سی گون منه خبر وئریب دئدیلر:

- سنین دونن ایکی نفرله بحث ائتدیگین آداملار گروهبان پالتاریندا سنی آختاریرلار.

من اوزاقدان اونلارا باخیب تانیدیم. اونلار دونن شخصی پالتارلا منیمله دانیشان آداملار ایدی. من آذر آینین ایییرمی‌سینده تبریزه گئتملی ایدیم. وضعیّتی بو جور گؤروب آیین ایییرمی اوچونده تهراندان چیخدیم. ایییرمی بیر آذر قیامیندان سونرا تبریزی گؤرمک اوچون تله‌سیردیم. ایندی اوردا وجودا گلن بو دگیشیکلیکلری اؤز گؤزوملە گؤروب، اؤلچوب بیچمک ایسته‌ییردیم. مرکزی دؤلت آذربایجاندا جریاندا اولان بو احوالاتلاردان چوخ ناراحات ایدی. بونا گؤره ده آذربایجانا گلیب گئدن مسافرلری قزوین شهرینده کنترل ائدیب شکلی اولدوقلاری آداملاری جلب ائدیردیلر. من تبریزه اؤزوملە آپاردیغیم شعرلریمدن نگران ایدیم. بو شعرلری الیمدن آلماسینلار دئیه اونلاری پالتومون آستاریندا گیزلتمیشدیم. بئله‌لیکله قزوینده مسافرلرین شئیلرینی آختارماغا باشلادیلار. خوشبختلیکدن شعرلریمی تاپا بیلمه‌دیلر. بیز قزویندن کئچیب بیر ساعاتدان سونرا دوغما آذربایجاندا حرکت ائدیردیک. پاییزین سون چاغلاری اولدوغونا گؤره هاوا سویوق ایدی. من اطرافا دقتله باخیردیم. تاکیستاندا آرا بیر سیلاحلی آداملارا راست گلیردیم. آمما بونلارین کیم اولدوقلارینی تعیین ائده بیلمیردیم. خرمدره‌یه چاتاندا هر شئی منه معلوم اولدو. ماشینیمیز قهوه‌خانا قاباغیندا دایانان کیمی سیلاحلی جاوان بیر فدائی

اتوبوسون داخیلینه وارد اولدو. او دقتله مسافرلری سوزمه‌یه باشلادی. ماشینین آرخا طرفینده اوتوران بیر نفره گؤز دیکیب دئدی:

- سیز گلین آشاغی.

بو آدام دؤلتین پاسبانلاریندان ایدی. او اؤزونو بیلمه‌مزلیگه ووروب یئرینه‌دن ترپنمه‌دی. فدائینین سسی یئنه اوجالدی:

- سنی دئییرم، او کی پایاغینا آت نالی یاپیشدیریب.

بئله‌لیکله پاسبانی ماشیندان دوشوردوب آپاردیلار. سونرا هامییا ماشیندان دوشمه‌یه اجازه وئردیلر. قهوه‌خانانین قاباغی سیلاحلی فدائیلرله دولو ایدی. سئوینجیمی ابراز ائتمگی باجارمیردیم. ائله احساس ائدیردیم کی، دونیانین تامام آزادلیقلارینی منه بخش ائدیبلر. قهوه‌خانا پالچیقدان تیکیلمیش اولسا دا بؤیوک ایدی. قاپینی آچیب ایچه‌ری وارد اولاندا جمعیّتین چوخلوغوندان حیرت ائتدیم. بیر یئر تاپیب اوتوردوم. اگنیمدکی پالتونو چیخاردیب آستارینا تیکدیگیم شعرلری تاپماق اوچون بعضی تیکیشلری سؤکملی ایدیم. هامی منه باخسا دا نه ائتمک ایسته‌دیگیمی بیلمیردیلر. بیر آزدان آستارین آلتیندان چیخارتدیغیم کاغیذلاری گؤرنده هامی تعجب ائتدی. باشیمین اوستونده دایانیب منه گؤز دیکن بیر فدائی سوروشدو:

- او کاغیذلار ندیر؟

- بونلارین هامیسی شعردیر. ایندی سیزه اوخویاجاغام.

- اجازه وئر باخیم.

من اوخوماق ایسته‌دیگیم شعری اونا تقدیم ائتدیم. فدائی بیر مدت شعره باخدی و اوزونو قهوه‌خاناداکی جاماعاتا توتوب دئدی:

- ساکت اولون دوستوموز بیزه شعر اوخویاجاقدیر.

من شعری اوندان آلیب تاختین اوستونه چیخدیم. "منیمدیر" آدلی شعریمی اوخوماغا باشلادیم:

آذربایجان... سنین دوغما ائلینده،

بیتن لاله، آچان گوللر منیمدیر.

بو شؤکتلی، عظمتلی تورپاغین،
قوینونداکی ایگید ائللر منیمدیر.

شعرین بیرینجی بندی قورتاران کیمی هورا سسلری قهوه‌خانانی بورودو. فدائیلر توفنگلرینی گؤیه قالدیریب جاماعاتی هیجانا گتیریردیلر. قهوه‌خانادان اوجالان سسلره ائشیکده‌کی آداملار دا ایچه‌ری وارد اولدولار. بیر آزدان سونرا قهوه‌خانادا اینه سالماغا یئر یوخ ایدی. من ایندیه قدر اؤزومو بو قدر آزاد و خوشبخت حسّ ائتمه‌میشدیم. منفور شووینیست محمدرضانین سیاستی ایرانین بیر پارچاسی اولان وطنیمیز آذربایجانا دار گؤزله باخیب، اونون بارلی تورپاغیندان اؤزونه سارایلار تیکدیریب، گؤیلرینده‌کی اولدوزلاردان بو سارایلارا زینت وئریب وطنیمیزی آج یالاواج قویموشدو. خالقیمیز مشروطه زامانی کیمی یئنه آیاغا قالخمیش اؤز اجدادلاری ستارخان و باغیرخان کیمی حق و حقیقت بایراقلارینی گؤیه قالدیرمیشدیلار. قهوه‌خانه‌داکی بو سسلر ده مشروطه شهیدلرینین بوغازلارینی یاریمچیلیق قالان سسلرین آردی ایدی. هامی شعریمین آردینی اوخوماغیمی ایسته‌ییردی. من هیجانلی ایدیم. بورداکی آداملارین هئچ بیری منی تانیمیردی. من ده اونلاری تانیمیردیم. آممما اورکدن اوره‌گه یول اولان کیمی من اؤز شعریمله بو آداملارین اوره‌گینه یول تاپمیشدیم. هامی ساکت اولموشدو هامی. گؤزلرینی منه دیکمیشدی. من شعرین ایکینجی بندینی اوخوماغا باشلادیم:

آصلان کیمی خالقیمداکی چوخ هنر،
تاریخ بیلیر وقارلیدیر داغ قدر،
بولبول کیمی نغمه دئین هر سحر،
سازیمداکی سسلی تئللر منیمدیر.

یئنه ده هورا سسلری اوجالدی. توفنگلر گؤیده اوینایییردی. سورکلی آلقیشلار آمان وئرمیردی. من ایسه بو آلقیشلارین آلتیندا ایتیب باتمیشدیم. ایندیه قدر قیفیللانمیش دیللر بیانا گلیب پاسلی زنجیرلری قیراراق ایلک دفعه بو مسکین قهوه‌خانادا اؤز آنا دیللرینده شعر دینله‌ییردیلر. بئله بیر گونده منیم مسافر یولداشلاریم ماشینا مینیب منی گؤزله‌ییردیلر. بیز حرکت ائتملی ایدیک. من شعرلریمی گؤتوروب دینله‌ینلریمله

وداعلاشیب اؤز یول یولداشلاریما قوشولدوم. ماشینیمیز یولا دوشدو. من ایسه شیرین رؤیالار گؤروب یوخودان اویانان آداملار کیمی ایدیم. او رؤیالاردان آیریلا بیلمیردیم. سفر یولداشلاریم منیم کیمی تهراندان خرم‌دره‌یه قدر ساکت یئرینده اوتوروب دینیب دانیشمایان آدامین بیردن- بیره دیل آچیب بولبول کیمی نغمه دئییب شعر اوخویان آداما دؤنمه‌سینه تعجب ائدیردیلر. اونلارین چوخونون گؤزلریندن محبت یاغیردی. من یول اوزونو اونلارا شعر اوخویوب یولا کؤرپو سالیردیم. زنگانا نه واخت چاتدیغیمی بیلمه‌دیم. اونلار پاپاغینی یان قویان ذوالفقاریلر کیمی غدار فئوداللاری شهر و کندلردن قوواموشدولار. اونلارین بعضیلری داغلارا چکیلسه ده فدائی دسته‌لری اونلاری تعقیب ائدیب جزالارینا چاتدیریردیلار. بیز شهرین اورتاسی ایله باش خیابانداندان حرکت ائدیردیک. هامی کئشیک وئریردی. زنگان او زامان کیچیک بیر شهر اولسا دا اؤز بیچاق قاییران اوستالاری ایله مشهور ایدی. زنگانین بیچاق صنعتی اولماسایدی ایندیکی موقعیتی ده اولا بیلمزدی. بیز یاواش- یاواش زنگانی آرخادا قویوردوق. جمعه آخشامی اولدوغونا گؤره قبرستاندا آدام چوخ ایدی. او زامان بو قبرستان شهردن آرالی ایدی. بیز میانانی گئجه یاریسی کئچدیک. بونا گؤره میانادان حال احوال توتا بیلمه‌دیک. ائرته‌سی گون تبریزده ایدیک. تبریز باشینی عینالی‌نین دیزلری اوستونده قویوب هله شیرین یوخودان اویانامیشدی. ایده آغاجلاری، سهند طرفیندن اسن سحر کولگی، آذان سسلرینی اوزاقلارا یایا- یایا مورگوله‌مکده ایدی.

ملی حؤکومتین نائلیّتلری

۱۳۲۴- نجو ایل آذر آیینین ایییرمی دؤردونده تبریزه وارد اولموشدوم. گؤی مسجددن بیر آز آشاغی کؤهنه بازارین اوّلینده‌کی غفاری مسافرخاناسیندا یئرلشدیم. شهری دویونجا گؤرمک ایسته‌ییردیم. تلسدیگیمه گؤره صبحانه یئییب شهره چیخدیم. "وطن یولوندا" قزئتینه باش وورمالی ایدیم. منیم بو قزئتدن آلدیغیم مکتوبدان بیر هفته‌دن چوخ کئچیردی. مسافرخانادان چیخیب کؤهنه بازارا آددیم قویدوم. بازار همیشه‌کی کیمی

آچیق ایدی. دوکاندارلار اؤز ایشلرینه مشغول ایدیلر. کؤهنه خیابانین او تایییندا ایکی نفر جاوان آدام، چیینینده توفنگ جیگر کبابی ساتانین قاباغیندا دایانمیشدیلار. یاخیندان اونلاری گؤرندن سونرا یقین ائتدیم کی اونلار ایییرمی بیر آذرین یئتیردیگی فدائیلردندیر. یولوما داوام ائدیب ساعات قاباغینا گئتدیکجه تبریزی نئچه آی قاباق گؤردویوم تبریزه اوخشادا بیلمدیم. ساعات قاباغینداکی میداندا جاماعات چوخ ایدی. او زامان فرقهنین بیر چوخ ییغینجاقلاری بو بنادا تشکیل اولوردو. فدائیلر ایندی بو بنانین قاباغیندا کئشیک وئریب نظم انتظاما مشغول ایدیلر. گلهجکده ستارخان آدینی قازانان خیابانلا اوزو آشاغا گئتدیکجه معلوم اولدو کی، کئچمیش پاسبانلارین یئرینه فدائیلر انجام وظیفه ائدیرلر. نه ایسه فدائیلر شهرین زینتی اولموشدولار. هر یانا باخیردین چیینلری توفنگلی فدائیلر گؤزه چارپیردی. ایییرمی بیر آذر قیامیندان سونرا ظاهرده تبریزده اولان دگیشیکلیک هر یئرده فدائیلرین اولماسی ایدی. آمما فرقه رهبرلرینین نظرینجه قیام هله دوام ائدیردی. چونکی آذربایجانین بعضی شهر و کندلرینده اربابلار و خانلار هله تسلیم اولمامیشدیلار. اونلار اؤز دار و دستهلری ایله داغلارا چکیلیب اؤز مبارزهلرینه داوام ائدیردیلر. "تورپاق کندلیلریندیر"، شعاری فرقهنین گونده‌لیگینده ایدی و اربابلار آسانلیقلا بو تورپاقلاردان ال چکمک ایستهمیردیلر. بونون اوچون فرقهنین فعاللاری شهر و کندلرده فدائیلر دستهسینی تشکیل وئریب خانلارلا مبارزهیه یوللاییردیلار. تبریزده و آذربایجانین بؤیوک شهرلرینده اولان اوباشلار، لوطولار، خالقین حسابینا دولانان بوینو یوغونلارلا مبارزه فدائیلرین اوزه‌رینده ایدی.

ایییرمی بیر آذردن قاباق دؤلت مأمورلارینین بو انگللرله ایشی یوخ ایدی. چونکی دؤلت لازیم اولاندا بونلارین وجودوندان استفاده ائدیب خالقین جانینا سالیردیلار. فردوسی خیابانیله گولوستان باغینا طرف یولوما داوام ائدیردیم. اطرافیمدا گؤردویوم منظرهلر تبریزده یئنی حیاتین وجودونو گؤستریردی. نهایت وطن یولوندا قزئتینین اداره‌سینه چاتدیم. گونشین گؤیده خومارلانماسینا باخمایاراق هاوا سویوق ایدی. یوبانماییب پیللهلرله اوزو یوخاری چیخدیم. اول معلمیم قیلمان موسایئوه باش وورماق ایستهدیم.

آمما او اوتاغیندا یوخ ایدی. اودور کی، جعفر خندان و قولویئوین دفترینه گلدیم. اونلار سانکی منی گؤزلیه‌جکدیلر. جعفر خندان گوله- گوله دئدی:

- اشّی هاردا قالیبسان گل چیخده. بیز گؤروشوب حال احوال توتاندان سونرا جعفر خندان خبر آلدی:

- بیزیم گؤندردیگیمیز مکتوب الینه چاتدیمی؟

- بلی مکتوبونوزو آلدیم.

او سینه‌سینی اوتوردوغو میزه سؤیکه‌ییب دئدی:

- بیز تبریزده اولان اکثر مکتب، کارخانا و اداره‌لره قزئت وئریریک. یعنی اونلار وطن یولوندا قزئتینه آبونه‌دیرلر. آمما آبونه حاققینی اؤده‌میرلر. بو حاققی آلماق اوچون بیزه بیر نفر فعال آدام لازیمدیر. البته بو ایشه مشغول اولان بیر نفر واردیر. آممـا او فعـال دئییـل، بیزدن خصوصی ماشین ایسته‌ییر. بیزیم ده اونا وئرملی ماشینیمیز یوخدور. بیز سنی او آدامین یئرینه استخدام ائدیریک. حاضرسانمی؟.

من اؤز راضیلیغیمی بیلدیرندن سونرا جعفر خندان سلیمانوف آدلی بیر کاپیتانی چاغیریب منی اونا تاپشیریب دئدی:

- سنه عاید اولان ایشلری سلیمانوودان آلارسان.

بئله‌لیکله من وطن یولوندا قزئتینده ایشله‌مه‌لی اولدوم. سلیمانوو تبریزده قزئته آبونه اولان مکتب، کارخانا و اداره‌لرین آدرسلرینی و بیر دسته قبض وئریب دئدی:

- بو گوندن ایشه باشلایا بیلرسن.

من او گون یاخیندا اولان مکتبلره گئدیب آبونه پوللارینی ایسته‌دیم. آلتی مکتب و ایکی اداره‌دن آبونه پولونو آلیب قبض وئردیم. قالانلارینا دئدیم:

- آی باشینا قدر آبونه پوللارینی وئرمه‌سه‌نیز قزئتینیز قطع اولاجاقدیر.

ائرته‌سی گون اسماعیلوو آدلی آذربایجانلی سووئت عسگری آبونه قزئتلرینی پایلاماغا گئدیردی. سلیمانوو منه دئدی:

- سن ده اسماعیلوونان گئت. او هانسی اداره یا مکتبه قزئت وئرنده سن ده آبونه پوللارینی ایسته.

بئله‌لیکله هر ایکی گوندن بیر اسماعیلووون سوردویو جیب ماشینی ایله گئدیب آبونه پوللارینی آلیب قبض وئریردیم. آبونه پوللارین نقد وئرمه‌ینلر ایسه اداره‌یه گلیب اؤز بورجلارینی اؤده‌ییردیلر. بیر هفته‌دن سونرا سلیمانوو اؤز راضیلیغینی منه بیلدیریب دئدی:

- ایشین یاخشیدیر. آبونه طلبلریمیز آز قالیب صفرا چاتسین.

جمعه گونلری ده ایشیم اولماسایدی قزئت اداره‌سینده اولاردیم. بو دا ایشیمدن راضی اولماغیمی بیلدیریردی. بیر گون جمعه اولدوغونا گؤره شاعرلر مجلسینین نوبتی ییغینجاغی جله‌سه‌سی اولاجاقدی. من تبریز شاعرلرینی یاخیندان گؤرمه‌دیگیمه گؤره بو ییغینجاغین تئز باشلانماسینی گؤزله‌ییردیم. نهایت شاعرلر یاواش-یاواش مجلسه گلمه‌یه باشلادیلار. آمما من اونلارین هئچ بیرینی تانیمیردیم. نه ایسه مجلسی جعفرخندان آچدی. مجلس اداره‌نین بؤیوک سالونوندا تشکیل تاپمیشدی. سالونون دؤرد اطرافینا صندلیلر دوزولموشدو. بوش یئر یوخ ایدی. من شاعرلرین هامیسینی گؤروردوم، آممما آدلارینی بیلمدیگیمه گؤره کیمین کیم اولدوغونو بیلمیردیم. اونلار دا منی تانییا بیلمیردیلر. بیر مدتدن سونرا بیز هامیمیز بیر-بیریمیزله تانیش اولدوق.

۱۳۲۴- نجو ایلده شاعرلر مجلیسینده دائیمی شکیلده اشتراک ائدن شاعرلر آشاغیداکیلاردان عبارت ایدی:

علی فطرت، میرمهدی اعتماد، صحاف، محمدعلی محزون، یحیی شیدا، جلال ناصری، کامیل، درفشی، عباس صابر، نجم تبریزی، کاشف، محمدباغیر نیکنام، یوزبندی، مظلومی، تقی‌زاده، آذراوغلو، ابراهیم ذاکر، علی توده، میرمهدی چاوشی، هاشم حسن‌زاده (هاشم ترلان)، قهرمان قهرمان‌زاده، مدینه گولگون.

البته آدلارینی یازدیغیم بو شاعرلر یادیمدا قالانلاردیر. ممکندور شاعرلر مجلسینده باشقا شاعرلرده اشتراک ائتمیش اولسون. شاعرلر محلسینده وطن یولوندا قزئتینین امکداشلارینداندا فعال اشتراک ائدیردیلر. او جمله‌دن: سونرالار بؤیوک آد قازانمیش یازیجی انور محمد خانلی، غلام محمدلی، قیلمان ایلک، نظرلی، عوض صادق، جعفر خندان، رضا قولویئو و باشقالاری. او زامان تبریزده تشکیل اولان شاعرلر مجلسینده اؤزونه

مخصوص نظم ترتیبی وار ایدی. تنقید مسئله‌سینه آرتیق اهمیت وئریلیردی. شاعرلرین اوخودوغو شعرلر تنقید اولونوردو. جعفر خندان نتقیده آرتیق اهمیت وئریردی. شعرلرده اولان ضعفلر اونون نظریندن یایینمازدی. یاخشی یادیمدادیر، بیر گون غزل شاعرلریندن آغای محزون مجلسده غزل اوخویوب قورتاراندان سونرا جعفر خندان دئدی:

- آغای محزون، علی‌آغا واحدین غزلینین بیر مصراسی بئله‌دیر: "او ملاحتلی باخیشلار قوزو جیراندا اولور" آمما سن اؤز غزلینده بئله یازیبسان "آهو جیراندا اولور". بوردا قوزو سؤزو آهو سؤزونه دؤنوبدور. بوردا نه قدر یاخینلیق اوخشاییش واردیر... شاعر گرک ابتکار صاحبی اولسون. شاعر گرک تکرارچیلیقدان اوزاق دایانسین. شاعر اؤز خلاقیّتینه آرخالانسا اونون گله‌جگ خلاقیتی اؤزونونکو اولاجاقدیر.

و یاخود تبریز شاعرلریندن بیری اوخودوغو شعیرده "ایسته‌ییر" کلمه‌سینین عوضینه "ایستیری" کلمه‌سینی ایشلتمیشدی. جعفر خندان شعرینی اوخویان شاعره دئدی:

- باخین، بیزیم ادبیّاتیمیزدا "ایستیری" کلمه‌میز یوخدور. بو کلمه تبریزده و دانیشیقدا ایشله‌دیلن سؤزلردندیر. بیز شعری بدیعی ادبیّات بیلیریکسه هر سؤزون ادبی فورماسینی ایشلتملی‌ییک. هر حالدا دئمه‌لییم کی بو شعرده ایستیری کلمه‌سینین ایشلنمه‌سی شعرین بدیعی قدرتینی‌ده آزالدیبدیر.

هله او زامان ایکییوزمین اهالیسی اولان تبریز شهرینده یارانان بو شاعرلر مجلسی ادبیّاتیمیزا بؤیوک نعمت ایدی. بو مجلس اؤز اعتباری ایله آذربایجان شاعرلرینی اؤز باشینا توپلاییب ادبیّاتیمیزین تاریخینده گونش کیمی پارلادی. بو مجلس یالنیز تبریزده دئییل، خویدا، مرنده، اورمیادا، اسکوده، سارابدا، میانادا، اردبیلده، زنگاندا، اهرده، حتی کندلرده یاشایان شاعرلرله علاقه‌ده ایدی. اونلارین شعرلری وطن یولوندا قزئتینده چاپ اولوب یاییلیردی. شاعرلر مجلسی حیاتینین سون چاغلاریندا یئنه ده ایلک دفعه اولاراق آذربایجان شاعرلرینی جامعه‌میزه تانیتدیرماقلا شانلی بیر ابتکارا ال آتیب ادبیّات تاریخیمیزی ایشیقلاندیردی. "شاعرلر مجلسی" آدلی نفیس بیر کتاب چاپ ائدیب یایماقلا هله تانینمامیش ادیبلریمیزی، شاعرلریمیزی بو صنعته رغبت بسله‌ین هوسکارلاریمیزی ایشیقلی دونیایا چیخارتدی. شاعرلر مجلیسینین تربیت ائدیب

ادبیّاتیمیزا وئردیگی ادیبلر (ایندی اونلارین اکثرییتی حیاتدا اولماسالار دا) اؤزلریندن ادبی میراثلار قویوب گئتمیشلر. ایندیکی ادیبلریمیزین وظیفه‌سی همین میراثلاری توز باسمیش تاقچالاردان آییریب ادبیّات سئور خالقیمیزا تقدیم ائتسینلر. شاعرلر مجلسینین یئتیشدیردیگی ادیب و شاعرلردن بیری ده یحیی شیدادیر. من ایندی بیلمیرم آغای یحیی شیدا بو باره‌ده نئجه دوشونور. آمما من بونو جسارتله دئیه بیلرم کی او دؤورده‌کی شاعرلر مجلسی اولماسایدی ایندیکی یحیی شیدا دا اولا بیلمزدی. یحیی شیدا دوننکی و بو گونکو ادبیّاتیمیزین قاباقچیل ادیب و شاعرلریندن بیریدیر. او نئچه جلدده توپلادیغی و چاپ ائتدیردیگی "ادبیّات اوجاغی" کتابی ادبی خزینه‌میزه داخل اولماقلا أللی بئش ایل بوندان قاباقکی "شاعرلر مجلسی"نین تکمیلی‌دیر.

یوخاریدا یازدیغیم کیمی ایلک دفعه اولاراق شاعرلر مجلسینده اشتراک ائدیردیم. شاعرلر یازدیقلاری شعرلری بوردا اوخویوردولار. نوبت منه چاتاندا جعفر خندان دئدی:

- تهراندان بیزه شعر یازیب گؤنده‌رن و ایندی بیزیم امکداشیمیز اولان هاشم‌حسن‌زاده اؤز شعرینی اوخویاجاقدیر. بو آندا مجلسده‌کی شاعرلرین باخیشلاری منه طرف یؤنلدی. ایندی اونلار شعرلری وطن یولوندا قزئتینده چاپ اولان هاشم حسن‌زاده‌نی یاخیندان تانیماماغا باشلادیلار. او زامان تهراندان تبریزه شعر یازیب وطن یولوندا قزئتینه گؤنده‌رن فقط من ایدیم. او گون شاعرلر مجلسی چوخ طنطنه‌لی کئچدی. تهراندان تبریزه گلدیگیمه گؤره چوخ شاد ایدیم. منیم مسئولوم اولان سلیمانوو ایشیمدن چوخ راضی ایدی. آخی بو اداره‌نی اؤز ائویم کیمی حساب ائدیردیم. اؤزومه عاید اولان ایشدن سونرا آخشاما کیمی هر ایش اولورسا اولسون گؤروردوم. قزئتین کاغیذلاری رول شکلینده ایدی. عظیم آدلی تبریزلی بیر جاوان اوغلان رول کاغیذلاری کسیب قزئت کاغیذی شکلینه سالماسینین مسئولی ایدی. "شاعرلر مجلسی" کتابی دا چاپ آلتیندا اولدوغونا گؤره کاغیذ مصرفی گوندن گونه چوخالیردی. ملی دؤلت آذربایجان اوردوسونون تشکیلی باره‌سینده اعلانیه وئرمیشدی. بیر گون سحر کاغیذ که‌سن عظیم آغا اؤز ایشی اوستونده حاضر اولمامیشدی. بونو بیلن سلیمانوو ال آیاغا دوشموشدو. حتی او جعفر خندانی، رضا قولویئوی ده بو ایشدن خبردار ائتمیشدی. اونلار دا چوخ ناراحات اولموشدولار. ائرته‌سی

گون قزئت منتشر اولاجاقدی. من اداره‌ده گون اورتادان سونرا بعضاً بوش واختلاریمی عظیم آغانین ایشله‌دیگی کارگاه‌دا کئچیریردیم. اونون نه جور کاغیذلاری کسدیگینی گؤرموشدوم. اودور کی، رول حالیندا اولان کاغیذی آچیب کسمه‌یه باشلادیم. سلیمانوو کارگاها وارد اولاندا من یاریم مئتر اوجالیغیندا کاغیذلاری کسیب بیر-بیرینین اوستونه ییغمیشدیم. او اول اعتراض ائتمک ایسته‌دی. آمما منیم کسدیگیم کاغیذلاری تمیز و بیر اندازه‌ده گؤروب بیر نئچه‌سینی اؤزو ایله یوخاری آپاردی. بیر آزدان سونرا رضا قولویئو، جعفر خندان و اداره‌نین بوتون ایشچیلری ایشله‌دیگیم کارگاها گلمه‌یه باشلادیلار. اونلار منی آلقیشلاییب ایشی ادامه وئرمگه تشویق ائدیردیلر. بئله‌لیکله قزئتین نشری ادامه تاپدی. شاعرلر مجلسی‌نین کتابی لنگیمدی. آمما عظیم‌آغا نه اوچون ایشینین اوستونده حاضر اولمامیشدی؟ من یوخاریدا قید ائتدیم کی، ملی حؤکومت ملی قوشونونو تشکیل وئرمک ایسته‌ییردی. اونا گؤره ده جاوانلاری خدمته چاغیرمیشدی. سحر چاغی ایشه گلنده مأمورلار اونو سربازلیق خدمتینه جلب ائتمیشدیلر. من تبریزه گلندن بیر هفته سونرا فرقه‌یه عضو اولدوم. بوندان اؤترو تبریزین بئش حومه‌سینه مراجعه ائتدیم. هفته‌ده بیر گون حوزه‌لرین بیرینده حاضر اولوردوم. بو اجلاسدا اشتراک ائدنلرین سیاسی معلوماتینی یوخاری آپارماقدان اؤترو بحثلر اوزانیردی. اونا گؤره ده ایراندا و عینی حالدا جهاندا جریاندا اولان سیاسی مسئله‌لر باره‌سینده صحبت‌لر گئدیر و فرقه‌نین بو سیاسی جریانلارین قارشیسیندا آپاردیغی مناسبتلردن دانیشیقلار اولوردو. بیر گون حوزه صدری بیر مسئله‌نی ایره‌لی سوروب سوروشدو:

- سیاست ندیر؟ هر کس بو باره‌ده اؤز بیلدیگینی دانیشا بیلر.

سیاست ندیر سوالی آرایا گلن کیمی حوزه‌ده اشتراک ائدنلرین هامیسی بیر-بیرینین اوزونه باخماغا باشلادیلار. بو سوالا نئجه جاواب وئرمکدن اؤترو هامی فیکره گئتمیشدی. من اؤزوم سیاسی جریانلارا قوشولاندان بو طرفه سیاست ندیر! بو قیسا جمله باره‌سینده اؤز اؤزلویومده چوخ دوشونموشدوم. نهایت بیر آز سکوتدان سونرا بیر نفر دوروب سیاست ندیر سوالینی بوجور تعریف ائله‌دی:

- منیم الیمده بیر لیوان سو واردیر. من بو سویو ایچمک ایسته‌ییرم. آمما بو سویو نئجه ایچمه‌ییمی ایسته‌میرم باشقالاری درک ائتسینلر.

او بو سؤزلری دئیب حوزه صدرینین اوزونه باخماغا باشلادی. دوغروسو حوزه صدرینین ده بو باره‌ده دولغون جاوابی یوخ ایدی. او بو سوالی اوندان اؤترو ایره‌لی سورموشدو کی، فیکیرلر دئییلسین و سوندا بیر نتیجه آلینسین. عضولردن بیر نئچه نفر ده بو باره‌ده فیکرلرینی سؤیله‌دیلر. سونرا من ده اؤز فیکریمی ایره‌لی سوردوم:

- سیاست ندیر سوالی دؤلت قورولوشو باره‌سینده اولسا بئله دئمه‌لییک هر دؤلت، هر بیر حزب یا هر بیر فرقه اؤز آرزو و ایستکلرینی یئرینه یئتیرمک طرزینه سیاست دئییلیر.

البته او زامانلار اکثر خالقین سیاسی معلوماتی ایندیکیندن آشاغی سوییه‌ده ایدی. بونونلا بئله حوزه‌لرده دانیشیلان صحبتلر حوزه‌نین صورت اجلاسینده قید اولوردو. سونرادان معلوم اولدوکی، سیاست ندیر مسئله‌سی تبریزین تامام حوزه‌لرینه یاییلمیشدی. تبریزده اولان حوزه‌لرین سایی گوندن گونه آرتیردی. فرقه‌یه عضو اولانلار حوزه‌لرده یئرلشیردیلر. تبریز ایرانین ان سیاسی نؤقطه‌سینه چئویریلمیشدی. فدائیلرین سایی او قدر چوخالمیشدی کی، بالاجا مکتب اوشاقلاری دا فدائیلری تقلید ائدیردیلر. اونلار تاختادان اؤزلرینه توفنگ دوزلدیب چیگینلریندن آسیب کوچه‌لرده سرود اوخویا- اوخویا مشق ائدیردیلر. بیر نفر ده اوشاقلاردان اونلارا فرمانده‌لیک ائدیر الینده‌کی سوتو چالا- چالا فرمان وئریردی:

- بیر- ایکی، بیر- ایکی، ساغا دؤن!

ایرمی بیرآذرده اؤز وارلیغینی اعلان ائدن ملی دؤلیتین قارشیسیندا بؤیوک وظیفه‌لر دوروردو. بونلارین ان اساسلیسی آنا دیلینده مکتبلرین آچیلماسی ایدی. بونا گؤره ده ایندیدن درس کتابلارینین یازیلیب انتشارینا باشلانماسی لازیم ایدی. آز مدتده بو ایش حیاتا کئچیب ایلک دفعه اولاراق آذری بالالاری اؤز آنا دیللرینده درس اوخوماغا باشلادیلار. بو مسئله آذربایجان تاریخینده بؤیوک اهمیته مالک اولا بیلردی. خالقین اؤز آنا دیلینه اولان علاقه‌سی قاینار بولاق کیمی اؤز شفافلیغین گؤستریردی. فرقه حوزه‌لرینده تشکیل اولان درس صینیفلری آنا دیلینده حیاتا کئچیردی. سونرا

ساوادسیزلیغی لغو ائتمک عنوانی ایله باشلانان مبارزه خصوصی اولاراق مکتبلرده آنا دیلینده فعالیّته باشلادی. دئمک اولار کی، آذربایجان مدنیت اوجاغینا چئوریلمیشدی. ایکینجی دونیا محاربه‌سی قورتارماق اؤزره ایدی. فاشیزیم اؤز اللریله اؤزلرینه قازدیقلاری مزاردا دفن اولماق ایدی. شوروی‌نین قوشونلاری برلینین دروازالارینی دؤیمکده ایدیلر. میلیونلارلا قوربان وئرن بو محاربه آوروپانی باشدان- باشا خرابه‌زارا دؤندرمیشدی. مینلرله کارخانالار دونیادا اود یاغدیران بومباردیمان نتیجه‌سنیده داغیلیب یئرله یکسان اولموشدو. محاربه گئدن اؤلکه‌لرده ساغ قالانلار آت و ایت اتینی یئمکدن بئله چکینمیردیلر. محاربه‌ده بیر آلمان سربازینی اسیر توتورلار. اوندان خبر آلیرلار:

- آلماندا سنین کیمین واردیر؟

او جاواب وئریر.

- برلینده ساغ قالان بیر یاریمچیق خالام وار.

اوندان خبر آلیرلار یاریمچیق دا خالا اولار؟

او جیبیندن بیر مکتوب چیخاریب اوخویور:

- عزیزیم هانس برلینده یئمه‌گه هئچ نه تاپیلمیر. بیز نئچه گونلرله آج قالیریق. گؤردویون خالانین یاریسی قالیبدیر.

آلمانلی سرباز اوزونو خبر آلانلارا چئویریب دئیر:

- گؤردونوزمو برلینده فقط ساغ قالان بیر یاریمچیق خالام وار؟

دونیانین هر یئرینده باهالیق حؤکمرانلیق ائدیردی. ایندی محاربه قورتارماق اؤزره ایدی. هامینین گله‌جه‌یه امیدی آرتمیشدی. تبریزده و ایرانین هر یئرینده جاماعاتین اوزونده سئوینج علامتی گؤرونوردو. خصوصی اولاراق "وطن یولوندا" قزئتینین امکداشلاری ایچینده شادلیق گؤرونوردو. بئله بیر زاماندا آذربایجانین مشهور آهنگسازی جهانگیر جهانگیروو تبریزده ایدی. او تبریز فیلارمونیاسینی حاضرلاماق اوچون فعالیت ائدیردی. نئچه گوندن سونرا فیلارمونیانین آچیلیشی اعلان اولدو. او زامان تبریزده چیخان قزئتلر بو خبری درج ائتدیلر. فیلارمونیانین هر طرفی بزنمیشدی. آفیشالاردا او آخشامین برنامه‌سی قید اولموشدو. تبریزده میثلی گؤرونمه‌میش بو حادثه هامییا تعجبلو گلیردی.

بیلئط آلماق ایسته‌یه‌نلر تله‌سیردیلر. ایلک برنامه تبریزین مشهور مغنیسی اصغر رضوانین سسی ایله باشلاناجاقدی. اونون گؤزل ملاحتلی سسینی هامی سئویردی. او، آذربایجانین مشهور کلاسیک شاعرلری نظامینین سنسیز غزلینی اوخویاجاقدی. بو ایلک آچیلیشدا فرقه و حؤکومت باشچیلاری دا اشتراک ائده‌جکدی. هله تهراندا وجودا گلمه‌میش فیلارمونیا تبریز صنعتکارلارینین فعال اشتراکیله سهندین، عینالینین قوینوندا سسلنیردی. من ایلک آخشام واجب ایشیم اولدوغونا تاماشایا گئده بیلمه‌دیم. سونکی آخشاملارین بیرینده فیلارمونیا تاماشاسینا گئتدیم. یاددا قالمالی بیر آخشام ایدی. وئریلن نمایشلر چوخ گؤزل ایفا اولونوردو. خصوصاً اون یا اون ایکی یاشلی بیر اوغلان ایله بیر قیزین چیخیشلاری هامینی حیران ائتمیشدی. اونلارین اولدوقجا گؤزل ملاحتلی سسلری اولماقلا برابر ایفاء ائتدیکلری برنامه ده گؤزل ایدی. او زاماندان أللی ایلدن آرتیق اؤتمه‌سینه باخمایاراق حتّی کیچیک نؤقطه‌لری ده یادیمدان چیخمایيب. تاماشایا گلنلرین هامیسی اونلارین ایفالارینا حیران قالیردیلار. همین گؤزل ایفاچیلیق بو اوغلانین اؤلومونه سبب اولدو. حادثه بوجور باشلانیر. ملی حؤکومتین خلبانلارینداں بیر نفر بو اوغلانین هنرینه واله اولور. بیر گون برنامه‌لرین بیرینده اونو داها دا آرتیق تشویق ائتمک اوچون بیر دسته گول تهیه ائدیب فیلارمونیایا گلیر. تاماشا قورتاراندان سونرا خلبان (آدی یادیمدا دئییل) صحنه آرخاسینا گئدیب گول دسته‌سینی بو بالاجا صنعتکارا وئریر. اوغلان خلبانا دئیر:

- سیز کیمسینیز؟ من سیزی تانیمیرام.

خلبان اؤزونو تقدیم ائدیب دئییر:

- من خلبانام طیاره سورورم.

گول دسته‌سی گتیرن آدامین خلبان اولدوغو اوغلانین خوشونا گلیر. بیر آز فیکر ائدندن سونرا دئییر:

- من طیاره‌یه مینمه‌یی چوخ سئویرم. منی اؤزونله گؤیلره آپارا بیلرسنمی؟

خلبان اونا مساعد جاواب وئریر. بئله‌لیکله اونلار دوست اولورلار. بیر گون نه جور اولورسا خلبان صنعتکار اوغلانلا طیاره‌یه مینیب آسمانا قالخیرلار. اونلار تبریزین گؤیلرینده مانور

وئریرلر. آمما آشاغیدان اونلارا تاماشا ائدنلر بیلمیردیرلر کی، تبریز گؤیلرینی فتح ائدن بو طیاره‌نین داخیلینده کیملر واردیر. بیر آز سونرا طیاره قضایا اوغراییر.

اونلار تبریزین اوستونه سقوط ائدیرلر. هر ایکیسی اؤز جانلارینی الدن وئریرلر. بو خبر او زامان تامام تبریزی سارسیتدی. اونلارین دفن مراسیمینده من اؤزوم ده اشتراک ائتدیم. مراسیمده اشتراک ائدنلرین سایی حدیندن آرتیق ایدی.

آذربایجانین بوتون کند، شهرلرینده ییغینجاقلار تشکیل اولونوردو. بو ییغینجاقلاردا آغای پیشه‌ورینین هله ایرمی بیر آذردن قاباق آبان آیینین ایرمی دوققوزوندا بؤیوک قورولتایدا سؤیله‌دیگی مشهور نطقینده دئدیگی کیمی: "بیز آرتیق اؤزوموزو اداره ائتمک ایسته‌ییریک. بیز آذربایجانی ایراندان آییرماق ایسته‌میریک. بیز آذربایجانین داخلی مختاریتینی ایسته‌ییریک" سؤزلرینی شعار ائدیب قطعنامه‌لرله اؤز آرزولارینی بیلدیریردیلر. فرقه‌نین اورقانی اولان آذربایجان قزئتی هرگون بئله قطعنامه‌لرله دولو اولوردو. بئله‌لیکله آغای پیشه‌وری غرب ایله مؤحکم رابطه‌ده اولان شاه اصول اداره‌سینین قارشیسیندا دایانمیشدی. آذربایجاندا وجودا گلن بو حرکتلر. تهراندا مرکزی دؤلتین پایه‌لرینی سارسیدیریدی. بونا گؤره ده او بو حرکتی آرادان آپارماق اوچون الیندن گلنی اسیرگه‌میردی. بئله‌لیکله آذربایجانی اقتصادی محاصریه سالمیشدی. هم مادّی هم معنوی جهتدن اونو سیخینتیا سالیب تهراندان آذربایجانا گلن اقتصادی، پولی منبع‌لرین قاباغینی کسمیشدی. آمما آذربایجان اؤز یولونا دوام ائدیردی. پول آزلیغینین قاباغینی آلماق اوچون حؤکومت پول چاپ ائله‌دی. یادیمدا قالان دوز اولسا بو پوللار بئش و اون قیرانلیق پوللار ایدی. بو پوللارین قیمتی آشاغا گلمه‌مک اوچون مخصوص ماغازالار آچیلدی. اون قیرانلیق پولو اون بیر قیرانا قبول ائدیردی. بو دا سبب اولموشدو هامی حؤکومتین یئنی چاپدان چیخمیش پولونو دؤلت پولوندان اوستون توتسون. بئله‌لیکله ایشلر اؤز یولوندا گئدیردی. هله مرکزی دؤلت زامانی حؤکم ائدن اؤزباشینالیق بوتونلوکله آرادان گئتمه‌میشدی. اوباشلارین، لوطولارین بوینویوغنلارین سسلری کسیلمیشدی. بیر زامان تبریز محلله‌لرینده جاماعاتا میدان اوخویان قولچوماقلارین هارادا گیزلندیکلری معلوم دئییلدی. تبریزین کلانتریلری یئنیدن اساسلی شکیلده قورولموشدو. بو

کلانتریلرین ان مهم ایشلریندن بیری ده "مبارزه با مواد مخدر" ایدی. من انزه‌لیده اولان زامان اؤز خاطره‌لریمده رحیم رشدی باره‌سینده یازمیشدیم و قید ائتمیشدیم کی، او باکی‌دا اورتا مکتبی قورتاریب معلم اولموشدو. انزه‌لییه گلندن سونرا گونده اوچ قیرانا فهله‌لیک ائدیردی. آذربایجاندا فرقه تشکیل تاپان گوندن او فرقه‌نین مبارز عضولریندن اولموشدو. بیر فدائی دسته‌سینین رهبرلیگینی عهده‌سینه گؤتورموشدو. لیقواندا فرقه‌نین علیهینه ووروشان اربابلار و خانلارلا مبارزه آپارمیش و بؤیوک نائلیّتلر قازانمیشدی. ایرمی بیر آذردن سونرا ملی حؤکومت اونو تبریزین ایکینجی کلانتریسینین رئیسی تعیین ائتمیشدی. رحیم رشدی اؤز ناحیه‌سینی تامام فساد و امنیتسیزلیکدن تمیزله‌میشدی. او تبریزده نمونوی کلانتر اولموشدو. من رحیم رشدینین یانینا چوخ گئدردیم. یئنه بیر گون اونون یانیندا ایدیم. فرقه پاسبانلاریندان بیر نفر قهوه‌خانا صاحبینی اوچ عدد وافورلا رئیس کلانترینین یانینا گتیریب دئدی:

– بو آغانین قهوه‌خاناسیندا تریاک چکیردیلر. من اونو کلانتریه جلب ائدنده بئش تومن رشوت وئردی.

الیندکی بئش تومنی میزین اوستونه قویدو. رحیم رشدی اونون حبس اولونماسی باره‌ده دستور وئردی. قهوه‌خاناچی الینی رئیسین میزی اوستونه ووروب اوجادان دئدی:

– من بو بئش تومنی قدیمکی رئیس شهربانییا وئرسه‌یدیم، یوزعدد وافورمو دا توتسایدلار یووواردیم گئدردی.

رئیس جاوابیندا دئدی:

– سن یوخولو گؤزلرینی آچ. ایندی قدیمکی زامان دئییل، ملی حؤکومت زامانیدیر.

او زامان امنیت مسئله‌سی بؤیوک اهمیت کسب ائتمیشدی. تهران حؤکومتی بو امنیتی پوزماق اوچون نه قدر چالیشسا دا اؤز فیکرینه نایبل اولا بیلمه‌میشدی. بیر گون سحر ساعات قاباغیندان کئچنده ازدهاما راست گلدیم. بیر آز دقت ائدندن سونرا دار آغاجینین باشیندا بیر نفرین آسیلدیغینی گؤردوم. همین گون قزئتلرین یازدیغینا گؤره آسیلان آدام بیر شاطر ایدی. او تبریزده چؤرکچیده ایشله‌ین بیر اوغلان اوشاغینی زورلامیشدی. شاطر، درحال قورولان محکمه‌ده اؤلومه محکوم اولموشدو. ایندی گون چیخمیش اولسا

دا اونون جنازه‌سی دار آغاجینین باشیندا یئللنمکده ایدی. بو سس ایلدیریم سرعتیله ایرانین هر طرفینه یاییلدی. هامی بیلدی‌کی، آذربایجاندا ملی حؤکومتین اخلاقی پوزغونلوقلارا عینی حالدا خالقین جانینا حتی مالینا تجاوز ائدنلره قارشی آمانسیز مبارزه آپاریر. ایندی قدّاره باغلایانلار اؤز قدّاره‌لرین آچیب آدام ایچینه چیخا بیلمیر و اؤز آغالیق دورانلارینا افسوس ائدیردیلر. بیر مدتدن سونرا نؤبه "قارنی ییرتیق کاظم"ین ایدی. او تبریزین ان شرور آداملاریندان ایدی. اونون نظمییه‌ده اولان پرونده‌لری قتل، اوغورلوق، قوماربازلیق، بیچاق چکمک و باشقا جرملردن عبارت ایدی. او دا ساعات میدانیندا دار آغاجی ایله اعدام اولدو. آذربایجان ملی حؤکومتینه بعضی بدگمان اولان آداملارین فیکری ده یاواش- یاواش عوض اولور و انگللرله مبارزه آپاران فرقه‌یه ایمان گتیریردیلر. مرکزی دؤلت او زامانا قدر آذربایجانین شهر و کندلرینه اهمیت وئرمه‌میشدی. تبریز، اورمیا، اردبیل و باشقا شهرلر اؤز باشینا بوراخیلمیشدی. کوچه، خیابانلاردا توز تورپاق الیندن نفس چکمک اولموردو. شهرلرین آبادانلیق خرجلری فقط تهرانا خرج اولوردو. پایتاخت گوندن گونه گؤزللشیردی. خیابانلار، کوچه‌لر آسفالت اولوردو. اوجا مرتبه‌لی ائولر تیکیلیردی. آممیا ایرانین باشقا شهرلری او جمله‌دن آذربایجان شهرلرینه اهمیت وئریلمیردی. ملی حؤکومت بو باره‌ده ایشلر گؤرملی ایدی. تبریزین پهلوی آدلانان باش خیابانینین آدینی عوض ائدیب خالق قهرمانی سرداری ملی‌نین آدینی وئردیلر. ستارخان آدینی آلان بو خیابان اونون صاحبینین آدینا لایق اولمالی ایدی. تبریز اهالیسی بیر گون سحر تئزدن یوخودان گؤزلرینی آچیب بو خیابانین آسفالت اولماسینین شاهدی اولدو. بو هامییا تعجبلو ایدی. آخی تبریزلیلر او زامانا قدر خیابانلارین نئجه آسفالت اولدوغونو گؤرمه‌میشدیلر. ساعات میدانیندان گولوستان باغینا قدر مسافه جمعی ایکی یا اوچ گونون عرضینده آسفالت اولدو. او گونلر یاخشی یادیمدادیر. ماشینلار آسفالتی خیابانا تؤکنده تبریزلیلر خیابان بویو صف چکیب فهله‌لرین ایشله‌مه‌سینه تاماشا ائدیردیلر. بو تبریزین گؤزل بیر شهره چئوریلمه‌سینده ایلک آددیم ایدی. ستارخان خیابانی آینا کیمی شفاف اولموشدو.

تبریزین گؤزل گولوستان باغیندا بؤیوک شنلیک وار ایدی. حؤکومت باشچیلاریندان دا بو شنلیکده اشتراک ائدیردیلر. تبریز اهالیسی گولوستان باغینا طرف حرکتده ایدیلر. بو شنلیکده ستارخانین هیکلی بو باغین مرکزینده رسمی شکیلده نصب اولاجاقدی. هیکلین آلت ستونو قاباقجادان آماده اولموشدو. موسیقی سسله‌نیردی. لازیمی دانیشیقلاردان سونرا ستارخانین هیکلی ستونون اوستونه نصب ائدیلمه‌لی ایدی. ایکی نفر آدام اونو یئریندن ترپه‌ده بیلمیردی. کمال آدلی تبریز ورزشکارلاریندان بیر جاوان اوغلان ستارخانین هیکلینی چیگنینه آلیب نردبان‌لا یوخاری چیخاردیب ستونون اوستونه قویدو. بو زامان سورکلی آلقیشلار باشلاندی. بئله‌لیکله آذربایجان خالقی اؤز ملی قهرمانینا اولان وظیفه‌سینی ادا ائتدی. او گوندن سونرا گولوستان باغینا گزمه‌یه گئدن تبریزلیلر بو هیکلین قارشیسیندا دایانیب بو ملی قهرمانین مشروطه زامانیندا گؤستردیگی رشادتلری و رهبرلیگی دوشونوردو.

تبریز هر گون سحر یئنی غلبه ایله گؤزلرینی آچیردی. اونون آلنیندا کی غم قیریشیقلاری پارلاق گونشین شعالاری آلتیندا اریمکده ایدی. آذربایجانین چیرپینان قلبی اولان تبریزین یارالاری چوخ آغیر ایدی. بو یارالار آذربایجانین هر نؤقطه‌سیندن باشلاییب بو قوجامان شهرین اؤره‌یینده بیرلشیردیلر. تبریز آذربایجان ایدی، آذربایجان دا تبریز. بو یارالارین درمانی هارادان باشلانسا فرقی یوخ ایدی. آذربایجانین اکثر اهالیسینی کندلیلر تشکیل ائدیردی. مرکزی دؤلت تورپاقدان لعل چیخاردان کندلیلرین دردینی درک ائتمیردی. هله شهریورین اون ایکیده فرقه‌نین وئردیگیی بیانیه‌ده کندلیلر باره‌سینده اؤز فیکرینی سؤیله‌میشدی. "خالصه یئرلر کندلیلر آراسیندا بولونمه‌لیدیر". ایندیه قدر کندلیلر تورپاق صاحبلری طرفیندن استثمار اولونوب "الیم خمیر قارنیم آج" شکلینده یاشامیشدیلار. اونلار تورپاقدان گؤتوردوکلری محصولو دوققوز قسمته بؤلوب ایکی قسمتینی مالکه وئریردیلر. قالان قسمتلریندن ده اربابا بایراملیق، تویوق، قوزو و اربابلارا کسیلن قوربانلیق. مباشر و اونون نؤکرلرینین اوچ آیلیق خرجی و باشقا وئرگیلر کندلیلری آیاقدان سالمیشدی. ملی حؤکومت دوققوزدان ایکی عوضینه دوققوزدان بیر

وئریلن بهره‌نی تصویب ائله‌دی. بو، ایراندا و آذربایجاندا بهره مالکانه باره‌سینده ایلک قانون اولدو. باشقا وئرگیلر ده لغو اولوندو. کندلیلر راحات نفس آلماغا باشلادیلار.

داها اونلار مالکلر طرفیندن تهدید اولموردولار. کندلرده تشکیل اولان فرقه حوزه‌لرینی صدرلر اداره ائدیردیلر. بو صدرلر حوزه عضولری طرفیندن سئچیلیب فرقه و کند ایشلرینه ده یئتیشیردیلر. مئهربیان فرقه کومیته‌سی اؤز فعالیّتی‌ایله آلان‌بیراغوش ماحالینین بوتون کندلرینی اؤز اطرافینا ییغمیشدی. مرتجع فیکیرلی آداملار یا مئهربیانی ترک ائتمیشدیلر یا دا سسلرینی چیخاردا بیلمیردیلر. مئهربیاندا وارلی آداملار چوخ ایدی. اونلارین بعضیلری فرقه‌یه قوشولموش، بعضلری ده اؤز باشلارینی قینلارینا چکیب ایشین عاقبتینی گؤزله‌ییردیلر. فرقه‌چیلرین ده بعضیلری ملی حؤکومتین دئموکراتیک حؤکومت اولدوغونو یادلارینداn چیخارتمیشدیلار. اونلار تشکیل اولان میتینقلرده فرقه‌نین شعارلاریندان چیخیب بیطرف وارلی آداملاری دا محکوم ائدیردیلر. محمد آذری آدلی بیر جاوان ملی حؤکومتین افسری اولموشدو. او تبریزده اولسا دا مئهربیان کندینده اولدوغونا گؤره تشکیل اولموش میتینقلرین بیرینده مئهربیانین ساری کورکلو حاجیلارینا حمله ائده‌رک بؤیوک بیر سهوه یول وئرمیشدی. مئهربیانین مقتدر مللاسی میرزه‌حبیب کندی ترک ائتمیشدی. او تبریزده گیزلی حالدا یاشاییردی. کندخدامحسن‌آغا دا فراری ایدی. نه ایسه آلان‌بیراغوش ماحالی باشقا ماحاللار کیمی فرقه‌چیلرین الینده ایدی. آممما هئچ کیم جسارت ائدیب باشقاسینین حقینه تجاوز ائده بیلمیردی. ستار ساویز یئنه ده آلان‌بیراغوش ماحالینین صدری ساییلیردی. او تدبیرلی آدام اولدوغونا گؤره اوندان ناراضی آدام‌لار فرقه‌نی درک ائتمه‌ینلر ایدی. او اؤز سلمانی دوکانیندا مشتریلرین باشینی اصلاح ائده- ائده فرقه ایشلرینه ده رهبرلیک ائدیردی. کندیمیز زنگیلابادا دا حوزه تشکیل اولموشدو. بئنامازآغا یئنه کنده صدر اولموشدو. جاوانلار تشکیلاتی‌نی ایسه ایماموئردی آدلی بیر جاوان اداره ائدیردی. بیر زامان دئموکرات، فرقه، صدر، کلمه‌لرینین معناسینی بیلمه‌ین کندلیلر، ایندی دیللرینین ازبری اولموشدو. هر کسین بیر- بیریله اختلافی اولسایدی، فرقه صدرینین یانینا گئدردیلر. مئهربیان کومیته‌سی تشکیلات باخیمیندان بوستان‌آبادا باغلی ایدی. علی‌اکبر فردی بوستان‌آباد تشکیلاتینین صدری

سایبلیردی. یاشلی اولماسینا باخمایاراق مئهربیانا و باشقا کندلره تئز- تئز باش چکیردی. گؤزلری ضعیف اولدوغونا گؤره عینک ووراردی. من اونونلا مئهربیباندا تانیش اولموشدوم. تبریزده اولاندا اونونلا گؤروشوب حال احوال توتاردیق. علی‌اکبر فردینین باشینا نه‌لر گلدیگینی یازاجاغام. او زامانلار آلان‌بیراغوش ماحالی اداری جهتدن سارابا باغلی ایدی. حتی بیزیم شناسنامه‌لریمیز ده سارابدان صادر اولوبدور. باکیدا من سئویملی سارابین آدینی یئتمیش ایکی ایل بوندان قاباقدان ائشیتمیشدیم. بونون دا باعثی آتام ایدی. هارالیسان سؤزونه سارابلییام دئیه‌ردیم. آخی باکی‌دا بیزیم کندیمیزی کیم تانییاردی. ساوالان داغینین یاماجلاریندان آخیب گلن سودان ایچن سارابلیلار اؤز ایگیدلیک، مردانه‌لیک صفتلری ایله ایرانین هر طرفینده تانینمیشدیلار. ملی حؤکومت زامانیندا دا بو شهر اؤز فدائیلری ایله مشهور اولموشدو. قاسیم‌خان و اونون دسته‌سینده اولان ایگیدلردن بایرامعلی، شیرزاد، اسماعیل و ب. سارابین دوغما کندلرلیندن باش قوزامیشدیلار. بونا گؤره ده مرکزی دؤلت همیشه بو کیچیک شهره دوه نعلبنده باخان کیمی باخیردی. ساراب، تبریز- اردبیل یولونون کنارییندا اولدوغونا باخمایاراق آذربایجانین گئریده قالمیش شهرلرینین بیری اولموشدو. سببی ده یوخاریدا یازدیغیم علتلردیر. ملی حؤکومت زامانیندا یئنه ده ساراب ملی جریانلارین قاینار اوجاغینا دؤنموشدو. محبوب آدلی فرقه‌چی عضوو اولدوغو فرقه‌نین بایراغینی الیندن یئره قویمادی. او خالق طرفیندن سئویلیر، دوشمنلر طرفیندن تنقید اولونوردو. منیم ساراب شهری و اونون ماحاللاری باره‌سینده یازدیغیم بو یازیلار اؤز ماحالیمیزین مرکزی شهری اولدوغونا گؤره دئییلدیر. دوغرودان دا اونون اوغوللاری فرقه و ملی حؤکمتین یارانماسیندا فعال اشتراک ائتمیشدیلر.

۱۳۲۵- نجی ایلدن مکتبلرین ابتدائی صینیفلرینده آنا دیلینده تدریس اولونمالی ایدی. بونا گؤره ده درس کتابلاری حاضرلاماق اوچون آذربایجانین دیلچی عالملرینین خصوصی کومیسسیا یارانمیش فعال ایش نتیجه‌سینده بو کتابلار چاپدان چیخمیش و مکتبلرده تدریس باشلانمیشدی. آذربایجانین آنا دیلینده ساوادلی جاوانلارا احتیاجی وار ایدی. آممما بو جاوانلار او زامان بیرینجی کلاسدان فارس دیلینده اوخویوب یازدیقلارینا گؤره اؤز آنا

دیللرینده اوخویوب یازماقدان عاجز ایدیلر. آمما دانشگاهین یئری بوش گؤرونوردو. آنا دیلینده درس وئرن معلملرین یئری بوش اولدوغونا گؤره دانشگاه اوجاغینین یارادیلماسی لازیم گلیردی. بو ایشی یوباندیرماق اولمازدی. ملی حؤکومت دانشگاهین تشکیلی بارەسینده حؤکم وئردی. آز مدتین ایچینده لیاقتلی لازمی آداملار بو ایشه جلب اولدو. ایلک دفعه اولاراق آذربایجاندا ملی دانشگاه اؤز مؤجودیّتینی تاپدی. او گونلر تبریزین بوتون مطبوعاتی بو دانشگاهین پارلاق شعالاریندان یازیردیلار. اؤز آنا دیلینی سئون جاوانلار رغبت‌له بو علم اوجاغینین محصلی اولدولار. او زامانلار بونا اینانمایانلار دا تاپیلیردی. "آخی نئجه اولا بیلر تشکیلی بیر ایله چاتمایان حؤکومت دانشگاه یارادا بیلسین؟"، دئینلر اؤز گؤزلریله گؤرندن سونرا اینانديلار و بیلدیلر کی، خالقین اؤز ایچیندن چیخان رهبرلرین الینده ان چتین ایشلر آسان اولور. او زامان آذربایجانین گؤرکملی یازیچیسی گنجعلی صباحی ده بو دانشگاه‌دا آنا دیلینده ادبیّاتدان تدریس ائتمگه دعوت اولموشدو. گنجعلی صباحی وفاتیندان قاباق "اؤتن گونلریم" آدلی خاطرلر کتابیندا او زامانکی یئنی آچیلمیش تبریز دانشگاهیندا اؤز فعالیتیندن بئله یازیر:

"وضعیتی نظره آلاراق دانشگاهین بوتون کلاسلاریندا فنی، اختصاصی درسلرله یاناشی آنا دیلی لاپ ازلدن تدریسه باشلاماغی قرارا آلدی. من بوتون کلاسلاردا درسه باشلادیم. بو رشته ده کؤمکچیم یوخ ایدی. یوکومون آغیرلیغینا باخمایاراق گئجه- گوندوز چالیشیردیم. کئچیردیگیم آغیر ایللردن سونرا، وجودومون اجتماع اوچون دگرلی اولدوغونا اؤزومده بیر غرور حس ائدیردیم. باشقا ساحه‌لرده الده ائدیلمیش موفقیتلر کیمی دانشگاه دا سرعتله اؤز ایشلرینی نظاما سالا بیلدی. تدریس کتابلاری، لابراتوریالار هله کامل بیر شکیلده اولماسا دا دوزلدی. بوتون شعبه‌لر جدیتله ایشه باشلادی. دئموکرات فرقه‌سینین، خصوصاً مرحوم پیشه‌ورینین بو مدنیت اوجاغینا علاقه‌سی چوخ ایدی. حتی او، ادبیّات تاریخی درسینی بئله اؤز عهده‌سینه گؤتورموشدو".

بئله‌لیکله تبریز دانشگاهینین شعالاری فاسد شاهین و اونون دؤلت باشچیسی قوامین گؤزلرینه اوخ کیمی سانجیلیردی. اونلار آذربایجاندا اولان حرکتین بوتون ایرانا سرایت ائتمه‌سیندن قورخاراق بو قیامی تئزلیک‌له بوغماغا جان آتیردیلار. اونلار ملی حؤکومت

باشچیلارینی و بو ایشده فعالیت ائدنلری متجاسر آدلاندیریب آذربایجانی ایراندان آییرماق ایسته‌ینلر کیمی قلمه وئریردیلر. ایکینجی طرفدن آذربایجان دئموکرات فرقه‌سی دفعه‌لرله اعلان ائتمیشدی:

"بیز آذربایجاندا ایالت و ولایت انجمنلرینین قورولماسینی طلب ائدیریک. مرکزی دؤلت بیزیم طلبیمیزی قبول ائتمه‌سه مجبوروق بیز آذربایجانی حؤکومت شکلینده اؤزوموز اداره ائدک".

بئله‌لیکله مرکزی دؤلت آذربایجاندا وجودا گلن یئنیلیکلره دؤزه بیلمیردی. تبریزده ایکی گؤن کارخاناسی و ایکی کبریت کارخاناسی وار ایدی (یادیمدا قالان). آذربایجان کیمی مهم بؤیوک بیر اوستاندا بو کارخانالار اصلا نظره چارپمیردی. جاوانلار بئکارچیلیق الیندن انگلیسلرین دستوری ایله تهران- جنوب دمیر یولوندا گونده بئش قیرانا ایشله‌مگه چوخ قاباقدان یولا دؤشموشدولر. آممالی حؤکومت آز مدتین ایچینده "ظفر" آدلی توخونجولوق کارخاناسینی ایشه سالدی. بئکارچیلیق‌دان تنگه گلمیش فهله‌لرین بیر قسمتی ایش قازاندیلار. یوزلرله عایله‌لرین حیاتی نسبتاً یاخشیلاشدی. ایندی ملی حؤکومتین دوشمنلری ده بو قوروجولوغا مات قالمیشدیلار. تبریز فیلارمونیاسی اؤز ایشینه دوام ائدیردی. فیلارمونیانین اؤزونه مخصوص اورکئستری وار ایدی. تبریزین گؤرکملی مغنی و چالیغچیلاری بو اورکئسترده فعالیّت ائدیردیلر. گونلر اؤتدوکجه فیلارمونیانین برنامه‌لریده تکمیللشیردی. اورکئستره رهبرلیک ائدن آذربایجانین گؤرکملی بسته‌کاری جهانگیر جهانگیروو ایدی. اونون آذربایجان موسیقیسینده بؤیوک رولو اولماقلا برابر جنوبی آذربایجاندا اؤزوندن موسیقی میراثلاری قویوب گئتمیشدیر. وطنیمیز آذربایجانین مشهور تارزنلریندن علی سلیمی او زامانلار فیلارمونیانین جاوان عضولریندن بیری اولموشدو.

علی سلیمی کئچن ایل آرامیزدان گئتسه ده اونون موسیقیمیزه اولان خدمتلری حدیندن آرتیق اولموشدور. مسئله فیلارمونیانی تشکیل وئرمکله قورتارمیردی. اونون گله‌جکده ده ادامه تاپماسیندان اؤترو یئنی موسیقی خادملرینین تعلیم-تربیه‌سینه اهمیت وئرمک لازیم گلیردی. هر بیر صنعتی منیمسه‌مک اوچون اونا علمی شکیلده

یاناشماق، بوتون اینجه‌لیکلرینی دریندن اؤیرنمک لازیمدیر. بونا گؤره ملی حؤکومتین بو صنعته قیمت وئریب موسیقی مکتبینین تشکیلی اوچون فرمان وئردی. بئله‌لیکله ایلک دفعه آذربایجاندا موسیقیمیزین دیرچلمه‌سی اوچون یئنی آددیملار گؤتورولدو. دوغرودان دا آذربایجاندا بو مکتبین یئری بوش ایدی. بو مکتب نئچه ایللر بوندان قاباق تشکیل اولمالی ایدی. آمما ایرانین شووینیست ایدئیالارینی داشییان مرکزی دؤلت آذربایجان خالقینین غدار دوشمنی کیمی رفتار ائدیردی. تهراندان آذربایجانا گوندریلن والی‌لر بو خالقین مدنیّتی ایله دوشمن اولان آداملارین ایچیندن سئچیلیردی. اونلار آذربایجانا گلندن سونرا موسیقیمیزین، دیلیمیزین، ادبیّاتیمیزین بوتونلوکله مدنیّتیمیزین آرادان گئتمه‌سینه چالیشیردیلار.

آذربایجان رادیوسو ایشه باشلامیشدی. بو ایراندا ایلک دفعه اولاراق تهراندان سونرا ایران مقیاسیندا تشکیل اولان رادیو تشکیلاتی ایدی. بو رادیونون سسی اوزاقلارا یاییلاراق آذربایجان خالقینین آرزو ایستکلرینی دونیایا یاییردی. ملی حؤکومتین آذربایجاندا مثلی گؤرونمه‌میش گؤردویو ایشلری، هر گون وجودا گلن یئنیلیکلری بو رادیونون وسیله‌سیله اعلان ائدیردی. بو رادیونون موسیقی اورکئستری اؤز خواننده‌لرینین ملاحتلی سسینی دالغالارا یاياراق عصرلر بویو آذربایجانین بوغولموش سسینی ساوالانین، سهندین قارلی زیروه‌لریندن آشیریب اوزاق نؤقطه‌لره آپاریردی. تبریز و باشقا شهرلرین شاعرلری گون-گوندن چیچکلنن شعر صنعتینین عطرینی خالقیمیزا تقدیم ائدیردی. شاعرلر هفته‌ده بیر گون گونده‌لیک مؤضوعولارا عایدیازدیقلاری شعرلری رادیودا اوخویوردولار. بئله بیر ادبی شعر گئجه‌لرینین مسئولو شاعر بالاش آذر اوغلو ایدی.

آذربایجان تئاترینین مؤجودیّتی ملی حؤکومتدن چوخ قاباق باشلانسا دا بو صنعتین کیفیّتی ایله مرکزی دؤلت هئچ بیر زامان ماراقلانمامیشدیر. تبریزده استعدادلی فهله‌دان و آکتیورلاریمیز وار ایدی. اونلار تئاتر صنعتینه واقف اولدوقلاری اوچون اونو هر یول ایله اولسون یاشاتماق ایسته‌ییردیلر. امکانین و مادی وضعیّتین آغیر اولماسینا باخمایاراق تئاتریمیزین گله‌جه‌یی اوچون وار قوه‌لری ایله چالیشیردیلار. صمد صباحی، عرب‌زاده، حاجی‌زاده، شفیعی، مزدوری، ولی‌زاده، محمدی، ساراخانم، لیلا محسن‌پور و ب. بو یولون

یولچولاری ایدیلر. اونلار مادی باخیمدان آغیر شرایطده اولسالار دا تئاتر صنعتینی جانلی حالدا ساخلاماق ایسته‌ییردیلر. اونلار تبریزین تئاتر صحنه‌سینده بیر چوخ پیئسلری صحنه‌یه قویوب بؤیوک موفقیّتلر الده ائتمیشدیلر. او جمله‌دن "آرشین مال آلان، مشهدی عباد، آنامین کتابی و بیر چوخ درام، کمئدیالی اثرلری صحنه‌یه قویموشدولار. اینندی بو پریشان حالدا فعالیت ائدن تئاتر صحنه‌سینی نظاما سالماق واختی چاتمیشدی. اونا گؤره ده ملی دؤلت تئاتری یارادیلدی و معین برنامه‌لرله ایشه باشلادی. آذربایجانین استعدادلی آکتیورلاری بو صحنه‌یه جلب اولوب اؤز هنرلرینی خالقین اختیارینا قویدولار. آذربایجاندا دئموکراتیک حرکت غلبه چالمیشدی. ملی حؤکومتین نائلیّتلری خالقین نائلیّتی اولدوغونا گؤره اقتصادی جهتدن گئریده قالمیش، صاحبسیز و یئتیم اوشاقلارین تعلیم تربیه‌سی اوچون قرار قبول ائدیلدی. بو قرارین قبولو بو دئمک ایدی کی، داها یئتیم اوشاقلار کوچه‌لرده آوارا سرگردان اولوب دیلنچیلیکله مشغول اولماسینلار

او زامانلار آذربایجاندا تعلیم-تربیه اوجاقلاری و مکتبلر حدیندن آرتیق آز ایدی. بو دا مرکزی دؤلتین آذربایجانا اؤگئیلیک گؤزو ایله باخماسیندان ایره‌لی گلیردی. کندلرده وضعیته سون قویماق اوچون قیسا مدتده اوچییوز ایرمی بئش ابتدائی و سکسن ایکی اورتا مکتب آچیلدی. ساوادسیزلیغی لغو ائتمک اوچون اکابرلر تاسیس اولدو. شرقین اوفوقلریندن باش قوزایان گونش آسمانا قالخدیغی هر گون یئنی مترقی قانونلارین حیاتی کئچمه‌سی دئموکراتیک حرکتلرین میدانا چیخماسی انسان قلبینی نوازش ائدیردی. تبریزده وطن یولوندا قزئتینین نزدینده‌کی شاعرلر مجلسی اؤز ایشینه داوام ائدیردی. "شاعرلر مجلسی" کتابی چاپدان چیخمیشدی. بو کتاب نفیس ادبی کتاب اولماقلا آذربایجانین حیاتدا اولان شاعرلرینین شکیللری، قیسا حالدا ترجمه حاللاری چاپ اولموشدو. شاعرلر مجلسینه هله ده یئنی عضولر جلب اولماقدا ایدی. محمدعلی فرزانه بو مجلسین قدیم اشتراکچیسی اولماقلا فعالیت ائدیردی. او، شاعر اولماسا دا ادبی مقاله‌لرله چیخیش ائدیردی. وطن یولوندا قزئتی قاباقکیلار کیمی چاپ اولوردو. بو قزئت دئمک اولارکی، او زامانین منظم و اطرافلی منتشر اولان قاباقجیل قزئتلریندن بیری ایدی. اونون صحیفه‌لرینده دونیادا داوام ائدن محاربه‌دن و اونون سیاسی وضعیّتیندن گون آشیری

خبرلردن درج اولوردو. سیاسی تفسیرلر خبرلر "نظرلی" آدلی بیر نفر سیاسی یازیچینین طرفیندن انجام تاپیردی. او درین سیاسی معلوماتا مالیک ایدی. ستارخان خیابانیندا شوروینین بؤیوک بیر دفتری وار ایدی. بو دفترده بؤیوک نقشه‌لر اؤزه‌رینده محاربه‌نین فعالیّتی نشان وئریلیردی. هر هفته جمعه گونلری سیاسی مفسیر نظرلینین معروضه‌سی اولاردی. بئله زاماندا دفترین ایچی و خیاباندا ازدهام اولاردی. نظرلی آذربایجان دیلینده شیرین و گؤزل بیانا مالیک ایدی. خیاباندان کئچنلری اؤزونه جلب ائدیردی.

بیر نئچه سطر ده رشوت مسئله‌سی باره‌سینده یازماق ایسته‌ییرم. رشوت مسئله‌سی بیر جامعه‌نی اوچوروما دوغرو آپارا بیلر. بو ایش نه قدر گیزلی اولسا دا خالقین گؤزوندن یایینماز. ملی حؤکومت جمعی بیر ایل یاشادی. بو بیر ایل مدتینده من رشوته راست گلمه‌دیم. آمما بیر رشوت مسئله‌سی او زامانلار دیلدن-دیله گزیردی. او دا بوندان عبارت ایدی: خارجدن تبریزه گلن بیر نماینده‌نین تبریز نظمیه‌سینده ایشی وارمیش. او نظمیه‌یه وارد اولاندا قاپیدا دایانمیش بیر مأمورا راست گلیر. خارجی نماینده بو مأموری امتحان ائتمک اوچون الینده اولان پولو مأمورا طرف اوزادیر. مأمور ائله دوشونور کی، بو آدام اونا ال وئریب گؤروشمک ایسته‌ییر. مأمور دا الینی اونا طرف اوزادانیندا نماینده‌نین الینده پول اولدوغونو گؤرور. تئز الینی گئرییه چکیر. خارجی نماینده‌نین الینده‌کی پوللار یئره تؤکولور. صحنه‌نی بئله گؤرن نماینده حقارت ایله یئره ایبلیب تؤکولن پوللاری یئردن ییغماغا باشلاییر. بو خارجی نماینده اؤز پستوندا دایانان مأمورو یوخ، ملی حؤکومتی امتحان ائتمک ایسته‌ییردی. او بیلمیردی کی، اینديکی آذربایجان بیر ایل بوندان قاباقکی آذربایجان دئییل. بئله اولسایدی، ایرمی بیر آذر قیامی وجودا گله بیلمزدی. شاهلار دؤرونده، ایندیه کیمی رشوت عادی بیر مسئله اولدوغو اوچون جامعه‌نین بعضی کوتله‌لری آراسیندا رواج تاپمیشدی. او زامانلار بیر ایشده استخدام اولان بیر شخص آلدیغی ماعاش باره‌سینده یوخ، اونون گلیری اولماغی باره‌سینده دوشونوردو. دؤلت باشچیلارینین اؤزلری ده گلیر(رشوت) اهلی اولدوقلاری اوچون رشوت‌له مبارزه آپارماق یوللارینی دا بیلمک ایسته‌میردیلر. ملی حؤکومت زامانیندا رشوت آزاری ایله

جدی مبارزه گئدیردی. رشوت آلانلار میدانی اؤزلرینه دار گؤروب بعضیلری تهرانا روانه اولموشدولار. بعضیلری ایسه ایشدن آزاد ائدیلمیشدیلر.

آذربایجاندا هر گون یئنی خارقه‌لر یارانیردی. اقتصادی جهتدن هئچ بیر نگرانچیلیق یوخ ایدی. امنیت ساریدان ایندیه قدر آذربایجاندا بئله بیر امن آمانلیق اولمامیشدی. قولدورلارین بعضلری تهرانا قاچمیش، قاچمایانلار ایسه تبریزین هانسی گوشه‌سینده ایسه گیزلنمیشدیلر. ریئس کلانتریلر ملی حؤکومت طرفیندن تعیین اولموشدولار. کئچمیش ریئس کلانتریلرین بعضلری تهرانا قاچیمشدیلار. قاچمایانلار ایسه ملی حؤکومت ایله همکارلیق ائدیردیلر. اونلار یئنی تعیین اولموش کلانتری رییسلرینین معاونی کیمی خدمت ائدیب چالیشیردیلار. بیر زامان تریاک یا شیره چکنلرین مسکنی اولان تبریزین قهوه‌خانالاری اونلارین وجودوندان پاک اولموشدو. نظمییه‌ده یا کلانتیریلرده خدمت ائدن آژانلارین دا بیر چوخلاری ملی حؤکومته خدمت ائدیردیلر. کلانتری اداره‌لری کئچمیش حالتیندن آیریلمیش خالق ایله یاخیندان رابطه ساخلایان اداره‌لره دؤنموشدولر. ملی حؤکومتدن قاباقکی رییس کلانتریلری ملاقات ائتمک، اونلارلا گؤروشمک، اؤز دردینی اونلارا چاتدیرماق چوخ چتین اولسا دا، ایندی کلانتری رییس‌لری خالقین گؤروشونه گئدیردیلر. اونلار محله‌لری، کوچه‌لری دولانیب اهالی ایله یاخیندان رابطه ساخلاییر و اونلارلا مصلحت‌لشیردیلر. اهالی ده اونلاری سئویردی. نمونه اوچون:

حاشیه:

"ملی حؤکومتدن قاباق تبریزین ایکینجی کلانتریسینین رییسی سرهنگ یا سرگرد مسیوزاده ایدی. ملی حؤکومت دؤورونده ایسه همین کلانترینین رییسی آدی اوخوجولارا تانیش اولان رحیم رشدی‌یه معاون تعیین اولمشدو. چونکی مسیوزاده ملی حؤکومت ایله همکارلیق ائتمه‌یه حاضر اولدوغونو اعلان ائتمیشدی. قدیمکی رییس کلانتری ایسه اونا معاون اولموشدو. چونکی‌رحیم رشدی او کلانتریده ائله بیر نظم ترتیب یاراتمیشدی کی، اوغرولارین، اوباشلارین، تریاک و شیره استعمال اولان قهوه‌خانالارین ریشه‌سی کسیلمیشدی. شاهباز، کور میررحیم کیمی انگللردن اثر قالمامیشدی".

۱۳۲۵- نجی ایلده خایینجه‌سینه آذربایجانا او جمله‌دن تبریزه سوخولان تهران قوشونلاری بو شهرده امنیّتی پوزدو. رحیم رشدی ده باشقالاری کیمی توتولوب زندانا سالیندی. نهایت رحیم رشدینین

محاکمه زامانی چاتدی. اونون توتولماسیندان، حبسه آلینماسیندان و ایندیکی محاکمه‌سیندن ناراضی و ناراحات اولان ایکینجی کلانترینین اهالیسی اعتراض ائتدیلر. هر طرفدن تومارلار یازیب محکمه‌یه گؤندردیلر. نتیجه‌سی بو اولدو کی، رحیم رشدی بیر مدتدن سونراآزاد اولدو".

محاربه‌نین سونو

۱۹۴۵- نجی ایلین مای آیینین دوققوزوندا دونیا محاربه‌سی قورتاردی. فاشیزم دونیا خالقلارینین قدرتی قارشیسیندا دیز چؤکدو. بوتون دونیا خالقلاری بو گونو بایرام گونوکیمی قبول ائتدیلر. دونیانی قان دریاسیندا غرق ائدنلر محکوم اولوب رسوا اولدولار. ایندی دونیا گله‌جگه بویلانیب اؤز طالعی باره‌سینده دوشونوردو. خرابه‌زارا دونموش شهرلر، کندلر و مدنیت اوجاقلاری یئنیدن آباد اولمالی ایدی. او زامان منیم وطن یولوندا قزئتینده چاپ اولان شعریم بئله باشلانیردی:

آخان چایلار، گور بولاقلار تملیندن دورولدو
غالبیت بایرامیندا ظفر طبلی ووروldو
تسلیم اولدو قاری دوشمن ابدیلیک اؤلومه،
گله‌جه‌یین دینج حیاتی بخش ائدیلدی عالمه.

بو قانلی محاربه‌دن زیان گؤرموش آذربایجان خالقی دا تبریزده و باشقا شهرلرده بو غالبیت گونونو بایرام کیمی قارشیلادیلار. بو بایرام خصوصی اولاراق وطن یولوندا قزئتینده اؤز عکسینی تاپیردی. بو قزئت او گون خصوصی شماره‌ده قزئتین بیرینجی صحیفه‌سینده استالینین رنگلی پورتیرئتینی چاپ ائله‌میشدی. محاربه‌نین قورتارماسی ایله بازاردا گون-گوندن باهالانان مالارین قیمتلری آشاغی ائنمگه باشلادی. محتکرلر آنبارلاردا اولان مالارینی آشکارا چیخارتماغا مجبور اولدولار. بئله‌لیکله محاربه نتیجه‌سینده وجودا گلن باهالیق فلاکتی یاواش-یاواش آرادان گئتمه‌یه باشلادی. محاربه قورتارماقلا ایراندا اولان آمئریکا و انگلیس قوشونلاری ایرانی ترک ائتدیلر. آمما شوروی قوشونلاری هله ایراندا ایدیلر. آمئریکا و انگلیس دؤلتلری آذربایجاندا یاران ملی حؤکومتین قانلی دوشمنلرینن ایدیلر. اونلار تهراندا مرکزی دؤلتین باش وزیری قوام‌السلطنه‌نی

آذربایجانین ملی حؤکومتینین علیهینه تحریک ائدیردیلر. قوام اؤز آغالارینین فرمانینی اجرا ائتمک اوچون قوجا تولکولر کیمی هر گون یئنی حیله‌لره ال آتیردی. آممآ آذربایجاندا ملی حؤکومت طرفیندن گؤرولن ایشلر خالقین بو حؤکومتدن طرفدارلیغی مرکزی دؤلتی وادار ائتمیشدی آدربایجان خالقینین آرزو-ایستکلرینی رسمیتله تانیسین و اونون دئموکراتیک حرکتلرینی تصدیق ائتسین. بونونلا بئله مرکزی دؤلتله ملی حؤکومت آراسیندا دانیشیقلار گئدیردی.

شوروی قوشونلارینین ایراندان چیخماسی

ایکینجی دنیا محاربه‌سینین قورتارماسیله دونیا خالقلاری ویران اولموش اؤلکه‌لرده یئنیدن آبادانلیغا باشلامیشدیلار. فاشیزم تامامیله تارومار اولموشدو. حربی توققوشمالار آزالسا دا سیاسی توققوشمالار گونو-گوندن آرتماقدا ایدی. آمئریکا قرارداد اوزره شوروینین ایرانی تخلیه ائتمه‌سینی طلب ائدیردی. بئله بیر زاماندا آمئریکا تسلیم اولماق ایسته‌مه‌ین ژاپون دؤلتینین هیروشیما و ناکازاکی شهرلرینی آتوم بومباسی ایله بومباردیمان ائتدی. آمئریکا دؤلتی بو آزغین عملی ایله اؤز قدرتینی دونیا خالقلارینا گؤسترمکله گله‌جکده اؤز امپریالیستی سیاستینی حیاتا کئچیرمک اوچون زمین یارادیردی. بو مانورون باشلیجا طرفی شوروی دؤلتی ایدی. ایندی شوروی اؤز قوشونلارینی ایراندان آپارماغا حاضرلاشیردی. وطن یولوندا قزئتی آخیرینجی شماره‌سینده اؤز اوخوجولاری ایله الوداع ائدیب حیاتینا سون وئردی. اوزون ایللر بویو دونیا محاربه‌سی باشلانماندان قورتارانا کیمی اؤز منظم، مرتب و دولغون انتشاری ایله آذربایجاندا سیاسی، اجتماعی، هنری، ادبی تاثیر قویان بو قزئت ایندی تبریزی ترک ائدیردی. وطن یولوندا قزئتینین اداره‌سنیده حاضرلیق ایشلری گئدیردی. آممآ بو آخشام خداخافظلیک عنوانی ایله بو قزئتین مسئوللاری طرفیندن ضیافت وئریله‌جکدی. بو ضیافتده آدلی سانلی شاعرلر، ملی حؤکومتین معارف مسئوللاری، صنعتکارلار و وطن یولوندا قزئتینی اداره ائدن یازیچی و شاعرلر اشتراک ائدیردیلر. بو اونودولماز بیر گئجه ایدی. جعفر خندان رضا قولویئو باشقالاری صحبت ائتدیلر. شاعرلردن شعر اوخودولار.

آمما مجلسی قیزدیران عاشیق حسین جاوان ایدی. عاشیق حسین جاوان سانکی اؤز هنرینین محصولدار چاغینی بو آخشاما ساخلامیشدی. اونون ملاحتلی سسی خصوصی اولاراق بو مجلسده اشتراک ائدن آذربایجانلی عالی رتبه‌لی افسرلری داها دا آرتیق روحلاندیریردی. شاعرلردن علی فطرت، اعتماد، صحاف، آذر اوغلو، علی توده، کامیل، من و باشقالاری اشتراک ائدیردی. مشهور کرد شاعری هیژار دا بو مجلسده ایدی. بئله‌لیکله بو اونودولماز گئجه وطن یولوندا قزئتینین امکداشلاریله سون گؤروش اولدو. ائرته‌سی گون من یئنه ده اداره‌ده ایدیم. هامی اؤز اساسلارینی باغلاییب حاضرلیق گؤروردولر. جعفر خندانین یاشادیغی ائو قزئت اداره‌سینین آرخاسیندا یئرله‌شیردی. من کمک اوچون حیه‌طه ائندیم. او منیم یاردیم ائتمه‌ییمه راضی اولموردو. هر حالدا نهایت راضی اولدو. بو زامان ملی حؤکومتین معارف وزیری مشهور شاعر محمد بی‌ریا جعفر خندان ایله سون گؤروشه گلدی. اونلار صحبته مشغول اولدولار. بی‌ریا وطن یولوندا قزئتینین و اونون امکداشلارینین محاربه مدتینده آذربایجاندا چکدیکلری زحمته، ائله‌جه ده بو قزئتین، شاعرلر مجلسینین یارانماسیندا، مطبوعاتیمیزدا، ادبیّاتیمیزدا قویدوقلاری تاثیره گؤره تشکر ائدیردی. بی‌ریا جعفر خندانین الینی سیخیب آیریلاندا جعفر خندان اوزونو اونا توتوب دئدی:

- آغای بی‌ریا، بیز گئدیریک. دوستوموز هاشم حسن‌زاده‌نی سیزه تاپشیریرام.

بی‌ریا منه باخیب جعفر خندانا دئدی:

- اختیارینیز وار، بو بیزیم شاعر دوستوموزدور.

بی‌ریا سونرا اوزونو منه توتوب دئدی:

- بیز سونرا گؤروشوب بو باره‌ده صحبت ائده‌ریک.

بئله‌لیکله بی‌ریا گئتدی. ائرته‌سی گون وطن یولوندا قزئتینین تامام امکداشلارینی تبریز واغزالیندان یولا سالدیق. اونلار تبریزی ترک ائتدیلر.

بیر گون سونرا من کنده قاییتدیم. سکینه، آتام، آنام و قارداشلاریملا گؤروشدوم. اونلارین هامیسینین کئیفلری ساز ایدی. عموماً بو ایل آذربایجاندا اکین یاخشی بیتمیشدی. اربابلارین قارا کؤلگه‌لری کندلرده گؤرونموردو. بعضی وئرگیلردن آزاد

اولموشدولار. ائرته‌سی گون مئهریبانا گئتدیم. مئهریبان کومیته‌سینین وضعیّتی اعلا درجه‌ده ایدی. مئهریبان کندلرینده حوزه‌لر مرتب حالدا تشکیل اولوردو. فرقه، ماحالین بوتون ایشلرینه رسیده‌لیک ائدیردی. ستار ساویز یئنه ده صدر ایدی. ماحالدا اولان خالصه تورپاقلار و ملی حؤکومتین علیهینه اولان مالکلرین تورپاقلاری کندلیلر آراسیندا بؤلونموشدو. نهایت کندلیلر آراسیندا بؤیوک روح یوکسکلیگی وار ایدی. بیر هفته‌دن سونرا تبریزه قاییتدیم. ائرته‌سی گون ایش آلماقدان اؤترو معارف وزیری بی‌ریانین اولدوغو وزارتخانایا گئتدیم. بی‌ریانین کابینئتی آینابند بیر سالون ایدی. عؤمرومده ایلک دفعه ایدی بئله طمطراقلی وزیرلره مخصوص بیر سالونا وارد اولموشدوم. بی‌ریا سالونون یوخاری باشیندا اؤز میزینین آرخاسینده اوتورموشدو. سالونون اطرافینا دوزولن صندللرین اوستونده مراجعه ائدنلر اوتورموشدولار. مراجعه ائدنلرین هامیسی آشاغی طبقه‌دن ایدی. بونلار ایش دالیسینجا وزیرین یانینا گلمیشدیلر. بی‌ریا سالونون بیر طرفیندن مراجعه ائدنلری یانینا دعوت ائدیردی. اللرینده اولان تقاضالارین آلتیندا قیدلر یازیب صاحیبینه قایتاریردی. یئله‌لیکله من بیر ساعاتا قدر گؤزله‌دیم بی‌ریا هامینی یولا سالاندان سونرا منی اوتوردوغو میزین یانینا دعوت ائتدی. حال-احوال توتاندان سونرا دئدی:

- بو مراجعه ائدن آداملارین اکثریتی ایش دالیسینجا گلنلردیر. بونو دا بیلیرم کی، ایشه گؤندردیگیم آداملارین یارسیندان چوخونا ایش اولمایاجاقدیر. آمما سنی میررحیم ولایی‌نین یانینا گؤندریرم.

او بیر کاغیذین اوستونده میررحیم ولایی‌یه بیر نامه یازیب الیمه وئردی. من بی‌ریا ایله وداعلاشیب اوندان آیریلدیم. میررحیم ولایی تبریز شهر کومیته‌سینین صدر معاوینی ایدی. بونا گؤره ده شهر کومیته‌سینه طرف یولا دوشدوم. میررحیم ولاییني تانییردیم. آمما اونونلا یاخیندان تانیشلیغیمیز یوخ ایدی. ستارخان خیابانی ایله گئدرکن شاعر علی توده‌یه راست گلدیم. نئچه گون اولاردی اونو گؤرمه‌میشدیم. گؤروشوموز صمیمی ایدی علی توده خبر آلدی:

- هارا بئله؟

- شهر کومیته‌سینه گئدیرم.

او بی‌ریانین منه یازیب وئردیگی کاغیذی گؤروب سوروشدو:

- او کاغیذ ندیر؟

- بو کاغیذی بی‌ریا میررحیم ولایی‌یه یازیبدیر. ایندی اونو گؤرمه‌یه گئدیرم.

علی توده:

- من میررحیم ولایی ایله تانیشام. گل با هم گئدک.

بیز ایکیلیکده شهر کومیته‌سینه یولا دوشدوک. میررحیم ولایینین ایش اوتاغی بی‌ریانین آینابند سالونو کیمی اولماسا دا مراجعه ائدنلری چوخ ایدی. نه ایسه میررحیم ولایی هامیدان سونرا بیزی قبول ائتدی. علی توده منی لایقینجه تقدیم ائدیب دئدی:

- دوستوموز هاشم حسن‌زاده بیزیم جاوان شاعرلریمیزدندیر. او بیر زامان تهراندا اولاردی. اوردان شعر یازیب وطن یولوندا قزئتینه گؤنده‌ریردی. بیر مدت ده همین قزئتین امکداشی اولوب.

میررحیم ولایی دئدی:

- شعرلری ایله تانیشام.

و بیر آز فیکیرلشدیکدن سونرا سؤزونو داوام ائتدیردی:

- حومه‌لرین بیرینده بوش یئریمیز وار، سنی گؤندریرم آلتینجی حومه‌یه. امیدوارام عهده‌سیندن گله بیله‌سن.

بئله‌لیکله میررحیم ولایی آلتینجی حومه‌نین صدرینه نامه یازیب بیزی یولا سالدی. بیز شهر کومیته‌سیندن چیخیب خیاباندا بیر-بیریمیزدن آیریلدیق.

۱۳۲۵-نجی ایلین خرداد آیینین آخیرلاری ایدی. تبریزین هاواسی عادت اوزره معتدیل اولماسینا باخمایاراق گونو-گوندن قیزماغا گئدیردی. آذربایجانین او جمله‌دن تبریزین اقتصادی جهتدن هئچ نگرانلیغی یوخ ایدی. تهران ایله آذربایجانین اقتصادی یوللاری باغلی اولسا دا چاتیشمامازلیق یوخ ایدی. ایرمی بیر آذر قیامیندان و اوندان قاباق ایشدن دوشموش کارگاه و کارخانالار یئنیدن ایشه دوشموشدولر. تبریز بازاری اؤز عادی حالیندا

اولماقلا برابر دوکانلار آغزینا قدر مال ایله دولو ایدی. احتکارلیق ایله آممانسیز مبارزه گئدیردی.

تزه آسفالت اولموش ستارخان خیابانیندان دسته- دسته اؤتن فدائیلر آذربایجان سرودونو اوخویاندا سسلری ارک قالاسینین باشیندان آشیب سهند و عینالی‌نین یاماجلاریندا عکس اولونوردو. اونلارین دالینجا یئنی تشکیل اولموش ستارخان آتلیلاری حرکت ائدیردی. اون بئش نفره یاخین بو آتلیلار ایینلرینده آغ کؤینه‌یین اوستوندن باغلادیقلاری کمربندلری، باشلاریناکی قارا پاپاقلاری، قارا شالوارین اوستونه چکیلن قارا اوزون چکمه‌لری. دوداقلارینین اوستونده قارا توپا بوغلاری اونلارا حدیندن آرتیق احتشام باغیشلاییردی. بونلارا ستارخان آتلیلاری آدی وئریلمیشدی. بو آتلیلار دسته‌سینین سرکرده‌سی علی قهرمانی ایدی. او همیشه آتلیلارین قاباغیندا حرکت ائدیردی. باشقا آتلیلاردان قاسیم قازاق اونون آردینجا حرکت ائدیردیلر.

بونلار خیابانا چیخاندا جاماعات ساغ و سول طرفدن اؤز یئرلرینده دایانیب تاماشایا دورووردولار. فدائیلرین اوخودوغو آذربایجان سرودو، آتلارین دیرناقلارینداں قوپان سسه قوشولوب اوزاقلارا یاییلیردی:

ای توپراقی لعل مرجان آذربایجان، آذربایجان
من وئره‌رم اوغروندا جان آذربایجان،آذربایجان

ای وطنیم دوشمن عجب، باغرینی آل قان ائله‌دی
سویدو رذالتله سنی، ظلمیله تالان ائله‌دی
باغلارینی ووردو خزان، گؤز نئجه ویران ائله‌دی
ظلمت کئچیب دؤندو زامان آذربایجان، آذربایجان
ای تورپاقی لعل مرجان آذربایجان، آذربایجان

بئله بیر زاماندا گون اورتادان سونرا آلتینجی حومه‌یه گئدیردیم. بو حومه گولوستان باغینین غرب طرفینده یئرله‌شیردی. پیللەلرله ایکینجی مرتبه‌یه قالخدیم. صدرین اوتاغیندا بیر نئچه نفر میز دالیندا ایلشمیشدی. من میررحیم ولایی‌نین یازیب وئردیگی

نامه‌نی یوخاری باشداکی میزین آرخاسیندا اوتوران آداما وئردیم. او کاغیذی اوخویوب منه باخدی:

- سیز هر حالدا بو حومه‌ده ایشله‌یه‌جکسینیز. حومه صدری ایندی بوردا دئییل. صاباح سحر تشریف گتیرین. او زامان صدر ده حومه‌ده اولاجاق.

من او گون قاییتدیم. یوخاریدا قید ائتدیگیم کیمی گؤی مسجدله یاناشی کؤهنه بازارین اوّلینده غفاری آدلی مسافرخانانین آلت طبقه‌سینده کؤمور آنبارینین یانیندا آیدا ایییرمی تومنه بیر اوتاق کرایه ائتمیشدیم. ائرته‌سی گون صبحانه‌دن سونرا حومه‌یه طرف یولا دوشدوم. حومه صدری اوردا ایدی. صدر معاونی منی گؤرن کیمی دونن اونا وئردیگیم نامه‌نی حومه صدرینه وئردی. او نامه‌نی اوخویان کیمی گوله- گوله باخیب منیمله ال وئریب گؤروشنده دئدی:

- خوش گلیبسن، امیدوارم یئرین خوش اولسون. سونرا اؤز معاوینینه دؤندو:

- دوستوموزو حومه‌ده گؤره‌جه‌یی ایشلرله تانیش ائت.

صدر معاوینینین آدی حسین، فامیلیاسی قوربانعلی‌زاده ایدی. او منی کنارا چکیب دئدی:

- سیز بو حومه‌نین تبلیغات مسئولوسونوز. ایندیه قدر بو مسئولیت منیم عهدمه ایدی. بو گوندن سونرا رسمی اولاراق سیزین عهده‌نیزده اولاجاقدیر.

قوربانعلی‌زاده سؤزونه داوام ائدیب دئدی:

- بیر هفته منیمله حومه‌ده تشکیل اولان حوزه‌لره گئده‌ریک. سن اؤز ایشین‌له تانیش اولارسان، عینی حالدا اونلار دا سیزی تانییارلار.

گون اورتادان سونرا حوزه‌لر تشکیل اولاندا قوربانعلی‌زاده ایله بیرلیکده حوزه‌لرین بیرینه گئتدیک. اجلاسدا حوزه صدری آیاق اوسته دایانیب صحبت ائدیردی. او آلتمیش بئش یاشی اولان هیکللی بیر کیشی ایدی. دانیشاندا بارماقلارینی هاوادا سیلکه‌له‌ییب آجیقلی حالدا دانیشیردی. اونون دانیشیقلاری مرکزی دؤلتین علیهینه ایدی. من بو قوجا آدامین نه اوچون بئله عصبانیّته دچار اولدوغونو باشا دوشه بیلمیردیم. او زامانلار و حتی ایندی ده بونا اینانیرام کی، ناطق دینله‌ییجیلری نظره آلیب اوره‌ییندەکی کلاملاری ائله

دانیشسین کی، سؤزلری یاغ کیمی اریدیب ائشیدنلرین جانینا، قانینا حتی ایلیکلرینه یئریده بیلسین. سونرالار اؤیرندیم کی، عصبانی اولان قوجا ناطق مشروطه‌ده ستارخانین سیلاحداشلارییندان اولوب اونونلا بیر سنگرده مشروطه دوشمنلرینین علیهینه ووروشوبدور. بونا گؤره ده حومه‌ده هامی اونا حؤرمت بسله‌ییردی. او ساوادسیز اولسا دا بیر چوخ مبارزه میدانینی آرخادا قویموشدو. ایندی منیم ده اونا اولان مناسیبتیم محترمانه اولمالییدی. سونرا آغای قوربانعلی‌زاده منی حوزه‌یه معرفی ائتدی. بئله‌لیکله بیز او گون حوزه‌لر قورتارانا کیمی اجلاسلاردا اشتراک ائله‌دیک. ایندی من عهدمه گؤتوردویوم آغیر مسئولیّتین عهدسیندن گلمه‌لییدیم. قارشیمدا بؤیوک وظیفه‌لر دوروردو. او گوندن مطبوعاتا آرتیق اهمیت وئرملی ایدیم. تبریزده‌کی و تهراندان گلن قزئتلری اوخوماغا باشلادیم. من نه اینکی ایرانین حتی دونیادا اؤتن سیاسی، اجتماعی جریانلاردان دا خبردار اولمالی ایدیم. من سیاسی، اجتماعی مسئله‌لری تحلیل تجزیه ائتمکی باجارمالی ایدیم. البته بو ایشده او قدر ده سیلاحسیز دئییلدیم. آممـا من نمونه اولمالی ایدیم. او زامانلار جاوان اولدوغوم اوچون هوش حافظه‌دن مؤحکم ایدیم. بیر هفته ایدی کی، حومه‌ده ایشله‌ییردیم. ائرته‌سی گوندن ایسه حوزه‌لرده اؤزوم تنها اشتراک ائتملی ایدیم. او زامانلار تبریزده حتی آذربایجاندا فرقه‌یه عضو اولانلارین اکثریتی فهله‌لردن، کندلیلردن عبارت ایدی. ضیالیلار آزلیق شرکت ائدیردی. اونا گؤره ده حوزه‌لرده اشتراک ائدن عضولرین سطح فیکرلری اورتا ایدی. بئله‌لیکله داشیدیغیم وظیفه‌نین آسانلیقلا عهده‌سیندن گله بیلردیم. حومه‌ده تبلیغات شعبه‌سینین اداره هیئتینی تشکیل وئرملی ایدیم. آمما هله حومه‌ده باجاریقلی آداملاری تانیمیردیم. مجبور اولوب حومه‌نین اداره هیئتیسینی کمیسیونونا وارد ائتدیم. گونلر اؤتدوکجه وضعیتیم مؤحکملنیردی. من حومه‌یه گلن گوندن تبلیغات ایشلری ساهمانا دوشموشدو. حومه‌ده نظام-انتظاما آرتیق اهمیت وئریردیم. حوزه صدرلرینین حاضر غایبلیگینه چاره تاپمالیدیم. حومه‌نین اداره هیئتی‌نین هفته‌ده بیر گون اجلاسی اولوردو. بیر گون بو اجلاسلارین بیرینده مهم بیر تکلیف ایره‌لی سوروب دئدیم:

- حوزه‌لریمیزده نظامسیزلیق واردیر. بعضی حوزه صدرلری واختیندا حاضر اولمورلار. یا دا کی، عذرسوز اولاراق غایب اولورلار. بو دا اجلاسدا حاضر اولانلارین ناراضیلیغینا سبب اولور. بونا گؤره ده بیز گرک حومه‌ده تنقید ایله تشویقی آرتیراق. بو ایشه نایبل اولماقدان اؤترو فعاللار ایله غیرفعاللارین آدلارینی بیر لؤحه‌ده یازیب دیواردان آساق. قوی بو لؤحه‌نی تامام عضولر اوخوسونلار. عین حالدا فعال عضولرین آدلارینی دا اونون کناریندا قید ائدک.

اداره هیئتی‌نین عضولری بیر-بیرینین اوزونه باخماغا باشلادیلار.

صدر معاونی قوربانعلی‌زاده خبر آلدی:

- بلکه حومه‌نین آغ ساققالی آغاحسین بیر گون حوزه‌ده حاضر اولمادی. اونون آدینی غیرفعاللارین کناریندا یازا بیلرسنمی؟

من:

- بلی یازا بیله‌رم.

اوزومو صدر معاوینینه توتوب دئدیم:

- حتی سیز ده عذرسوز حومه‌ده حاضر اولماسانیز، سیزین ده آدینیزی یازارام.

بو آندا حومه صدری عنایت احمدزاده الینی یوخاری قوزاییب دئدی:

- من بو ایشه راضییام.

تشکیلات مسئولو، مالی مسئول. تفتیش مسئولو، صدر معاوینی و باشقالاری اؤز راضیلیقلارینی بیلدیردیلر. بئله‌لیکله تنقید، تشویق مسئله‌سی حومه مسئوللاری طرفیندن قبول اولوندو.

ائرته‌سی گون ایشه باشلادیم. حومه ایله یاپیشیقلی بیر نجارلیق دوکانی وار ایدی. او بیزیم حومه‌ده عضو ایدی و بیر حوزه‌نی اداره ائدیردی. اونون دوکانینا گئدیب بیر مئتر ائنی، بیر مئتر ده یویو اولان لؤحه سفارش وئردیم و دئدیم بو لؤحه‌نین کنارلاری حاشیه‌لی اولسون. من اؤزوم ده فعال و غیرفعاللاری یاخشی تانییردیم. بیر هفته‌نین ایچینده لازیم اولان سیاهینی حاضرلادیم. هله حومه صدری و اداره هیئتی عضولری منیم بو ایشه نئجه یاناشاجاغیمی بیلمیردیلر. اونلار آپاردیغیم ایشلرین نتیجه‌سینی

گؤرمکدن اؤترو تله‌سیردیلر. لؤحه حاضر اولموشدو. اونو نجاردان آلیب. اورتادان خط چکیب ایکی یئره بؤلدوم. ساغ طرفین قارا، سول طرفین قیرمیزی رنگله بویادیم. لؤحه‌نین قارا قسمتینده بئش نفر غیرفعال حوزه صدرلرینین آدلارینی و فامیلیالارینی خوش خط ایله یازدیردیم. لؤحه‌نین قیرمیزی طرفینده ایسه اون نفر فعال حوزه صدرلرینین آد و فامیلیالارینی قید ائله‌دیم. بو صدرلر فعال اولماقدان علاوه هم ده منظم ایدیلر. بونلارین صدرلیکدن ده یوخاری درجه‌ده ایشله‌مه‌یه لیاقتلری وار ایدی. بئله‌لیکله بیر هفته‌یه قدر تنقید، تشویق مسئله‌سی حل اولدو. حومه‌نین ایکینجی طبقه‌سینه چیخاندا روبرودا آچیق دیوار وار ایدی. لؤحه اوردا نصب اولدو. حومه مسئوللاری ایلک دفعه بو لؤحه‌نی گؤرنده حیرتده قالمیشدیلار. بو لؤحه بیر آیناییا بنزییردی. آدلاری اوردا قید اولانلار اؤزلرینی اوردا گؤروردولر. او گونو بوتون حوزه‌لرده اؤزوم ده اشتراک ائدیب دئییردیم:

- فرقه عضولری جامعه‌میزین قارشیسیندا نمونه اولمالیدیرلار. بونا گؤره ده نمونه اولماق اوچون اونا مؤحکم اصول قانون، قایدا و دیسیپلین لازیمدیر. بونلارا مالک اولمایانلار اؤزلرینی لایقلی فرقه‌چی آدلاندیرا بیلمزلر. بوندان سونرا تنقید و تشویق مسئله‌سینه آرتیق اهمیت وئریله‌جک. فعال و غیرفعال عضولرین بیر لؤحه‌ده آدلاری قید اولاجاقدیر. بو ایش ایندیدن انجام تاپمیشدیر. سیز اجلاس قورتاراندان سونرا اونا باخا بیلرسیز. حوزه‌لرین اجلاسی قورتاراندان سونرا عضولر لؤحه‌نین قارشیسیندا ایدیلر.

وطن یولوندا قزئتی‌نین آذربایجاندان گئتمه‌سی ایله شاعرلر مجلسی ده تعطیل اولموشدو. بو مجلسین یئری بوش اولا بیلمزدی. ایندیه قدر ملی حؤکومتین دؤورونده هله آذربایجانین یازیچیلار تشکیلاتی تشکیل اولمامیشدی. آذربایجانین یازیچیلار جمعیتینین تشکیلی باره‌سینده فرمان صاور اولدو. تبریزین و باشقا شهرلرین شاعر یازیچیلاری بو جمعیتی تشکیل وئرمکدن اؤترو دعوت اولدولار. بؤیوک بیر ییغینجاقدا شاعرلرآغای کامیلی یازیچیلار جمعیتینه صدر سئچدیلر و آغای فخرالدین محزون کاتب اولدو. بئله‌لیکه بو جمعییت اؤز ایشینه باشلادی. بو، آذربایجاندا ایلک یازیچیلار جمعیتی ایدی. بوتون شاعر و یازیچیلاری اؤز اطرافینا آلمیشدی. بو جمعیتین اؤزونون قزئت

اورقانی اولمالی ایدی. بو ایشه هله تئز اولدوغونا گؤره هله‌لیک فرقه‌نین اورقانی اولان آذربایجان قزئتی ایله علاقه‌ده اولماغی مصلحت گؤروندو. او گوندن سونرا شاعرلرین شعرلری آذربایجان قزئتینین بزگی اولدو. بو قزئتین مسئولو یایچیلاردان آغای خشکنابی ایدی. او قدرتلی یازیچیلاردان حساب اولوردو. خشکنابی‌نین "پولادلار نئجه سوواریلدی" رومانی سئریال شکلینده آذربایجان قزئتینده چاپ اولوردو. آذربایجان یازیچیلار جمعیتینین یئنی بناسی تربیت خیابانیندا یئرلشیردی. شاعرلرین هفته‌لیک اجلاسی بو بنادا تشکیل اولوردو.

بونو دا قید ائتملی‌یم کی، من هله تهراندان تبریزه گلمه‌میشدن قاباق وطن یولوندا قزئتینین اداره‌سی طرفیندن اوچ مهم مسئله انجام تاپمیشدی. بونلارین بیری سردار ملی ستارخانا یازیلاجاق شعر باره‌سینده مسابقه ایدی. بو مسابقه‌یه جایزه ده تعیین اولموشدو. شاعرلرین چوخو بو مسابقه‌ده اشتراک ائدیب یازدیقلاری شعرلری وطن یولوندا قزئتینه تقدیم ائتمیشدیلر. بو شعرلره قیمت وئرمک اوچون هئیت تشکیل اولموشدو. بو هیئتین نظری ایله جایزنی شاعرلردن علی فیطرت بیرینجی، بالاش آذراوغلو ایکینجی یئری توتموشدولار. شاعرلر مجلسی طرفیندن ادبی ساتیریک جهتدن مهم سایپلان میرزه علی معجزون ادبی یارادیجیلیغی باره‌سینده گؤرولن ایشلر ایدی. میرزه‌علی معجز جنوبی آذربایجانین صابری حساب اولوردو. اونون اؤزونه مخصوص طنز شعرلری خالق آراسیندا مهم یئر توتموشدو. سئویله- سئویله اوخونان بو شعرلر شاعرین خالق آراسیندا اولان عیبه‌جرلیکلری درین‌دن درک ائتمه‌سیندن قاباغا گلیردی. گؤزلری اوزاق گؤرن بو شاعرین اجتماعادا حؤکم ائدن خرافاتین چیرکین قیافه‌سینی قامچیلاییر و اونلاری افشا ائدیردی. معجز خالقی اؤزونه جذب ائده بیلدیگی کیمی شاعرلر مجلسینده اولان شاعرلری ده جذب ائتمیشدی. بونا گؤره ده بو شاعری درین‌دن اؤیرنمک و اونون یارادیجیلیغی باره‌ده تدقیقات آپارماق اوچون آلینان قرارا گؤره شاعرلر مجلسینین عضولری بیرلیکده معجزین یاشاییب یاراتدیغی شبستر شهرینه گئدیرلر. بو تدقیقات سفرینده وطن یولوندا قزئتینین مسئوللاریندان جعفرخندان، غلام محمدلی، قیلمان موسائیو و باشقالاری اشتراک ائتمیشدیلر. معجزون یاشادیغی ائوین حیه‌طینده

دسته‌جمعی حالیندا تاریخی شکیل ده چکدیرمیشدیلر. اوردا ادیبلر و شاعرلردن معجزون حیاتی و یارادیجیلیغی باره‌سینده معروضه ائتمیشدیلر.

۱۹۴۵- نجی ایلین آپرئل آیینین ایییرمی سککیزینده شیمالی آذربایجانین ایییرمی بئش ایللیگی مناسبتیله ایراندان دا بؤیوک بیر هیئت دعوت اولموشدو. بو هیئت ایرانین مشهور شاعرلریندن ملک‌الشعار بهارین باشچیلیغی ایله باکی شهرینه گئتمیشدیلر. آذربایجاندان دا شاعرلر مجلسینین عضولریندن علی‌فطرت، میرمهدی اعتماد، بالاش آذراوغلو، مهدی چاووشی و باشقالاری دعوت اولموشدولار. او زامان دونیا محاربه‌سینین یئنی قورتارماسینا باخمایاراق بو بایرام گونو چوخ شانلی کئچمیش و ایران و آذربایجاندان گئدن نماینده‌لر بؤیوک روح یوکسکلیگی ایله گئری قاییتمیشدیلار. اونلار باکی‌دا گؤردوکلری باره‌ده مقاله‌لرله چیخیش ائتمیشدیلر. تبریزدن گئدن نماینده‌لر ده وطنه قاییداندان سونرا بایرام گونونه شعرلر یازمیشدیلار. بالاش آذراوغلو "باکی سفری" آدلی مشهور شعرینی یازیب تبریزده چاپ ائتدیرمیشدی.

مرکزی دؤلتین ملی حؤکومته قارشی مناسبتی

مرکزی دؤلت ایله آذربایجانین ملی حؤکومتی آراسیندا چکیشمه‌لر داوام ائدیردی. آذربایجاندان تهرانا گئدن نماینده‌لر هئچ بیر راضیلیق الده ائتمه‌دن تبریزه قایتمیشدیلار. مرکزی دؤلت آذربایجانین الده ائتدیگی موفقیتلری قبول ائتمک ایسته‌میردی. نخست وزیر قوام‌السلطنه بو مسئله‌نی اون بئشینجی مجلسین سرانجامینا وئرمیشدی. خرداد آیینda ایکینجی نماینده هیئتی آذربایجانین ملی حؤکومتی طرفیندن تهرانا گئتملی اولدو. بو هیئتین رهبرلیگی آغای پیشه‌ورینین عهدسینده ایدی. هله نئچه گون قاباقدان آذربایجانین هر نؤقطه‌سیندن تبریزه نامه‌لر، تئلئقراملار گؤندریلمکده ایدی. بونلارین هامیسی آذربایجان قزئتینده چاپ اولوردو. بو نامه و تئلئقراملار بوتون آذربایجان خالقینین ملی دؤلتین آرخاسیندا دایاندیقلاریندان خبر وئریردی. اونلار یازیردیلارکی، بیز قانیمیز باهاسینا الده ائتدیگیمیز موفقیّتلری حفظ ائدیب ایران داخلینده یاشاماقلا اؤز داخلی ایشلریمیزی اؤزوموز حیاتا کئچیرملی‌ییک. آغای پیشه‌ورینی و اونون رهبرلیگی

آلتیندا تهرانا گئدن هیئتی یولا سالماق اوچون تبریزلیلر طیّاره میدانینا طرف آخیشماقدا ایدی. میداندا بؤیوک ازدهام وار ایدی. اونلار اؤز صداقتلرینی اؤز نماینده‌لرینه بیلدیرمک اوچون بورا گلمیشدیلر. بو تاریخی بیر گون ایدی. من اؤزوم ده اوردا ایدیم. عینالی داغینین اته‌گینده، آجی چایین کناریندا یئرله‌شن بو طیاره میدانینیندا حاضر اولانلار اؤز طالعلرینین حلی اوچون تهرانا گؤندردیکلری نماینده‌لری یولا سالیردیلار. آغای پیشه‌وری قیسا بیاناتدان سونرا طیاره ایله تهرانا اوچدو. تهراندا گئدن بیر چوخ دانیشیقلاردان سونرا مرکزی دؤلت ایله آذربایجان ملی حؤکومتی آراسیندا مقاوله باغلاندی. بو مقاوله‌نین اساسیندا آذربایجان ملی حؤکومتینین آدی آذربایجان ایالت و ولایت انجمنینه چئوریلدی. مرکزی دؤلت آذربایجاندا ایندیه قدر حیاتا کئچمیش دئموکراتیک اصلاحاتلارین هامیسینی رسمیتله تانیدی. ایراندا مجلس شورانین تئزلیک‌له باشلانماسی قرارا آلیندی. مجلس شورادا آذربایجان نماینده‌لرینین آز اولدوغونا گؤره اونلارین تعدادلارینین آرتماسی نظره آلیندی. آذربایجانین داخلی وزارتی اوستاندار آدی ایله عوض اولدو. فدائیلرین آذربایجانین نظامی قوه‌لری ترکیبینده فعالیت گؤسترمه‌سی تصدیق اولدو. بونونلا برابر ایالت و ولایت انجمنلرینین سئچگیلری اوچون تهراندان آذربایجانا تامینیه قوه‌لری آدی ایله حربی قوه‌لرین گلمه‌سی باره‌ده قرار قبول ائدیلدی. بونونلا بئله ملی حؤکومتین آرزولاری تامین اولوندو. آذربایجان دئموکرات فرقه‌سینین یارادیلماسی دا بو آرزولارین اساسیندا قورولموشدو.

ملی حؤکومت اؤز ایشینه داوام ائدیر:

آذربایجان دئموکرات فرقه‌سی گونو- گوندن اؤز سیرالارینی گئنیشلندیریر و مؤحکملندیریردی. حومه‌لرین سایی آرتماقلا، حوزه‌لرین عضولری ده آرتیردی. تبریزین منجم خیابانیندا یئنی بیر حومه ده تاسیس اولدو. بو حومه آخیرینجی حومه ایدی. تبریزین جنوبوندا لاله آدلی بیر کند وار ایدی. بو کندین حوزه‌سی ده آلتینجی حومه‌یه قوشولدو. مرکزی دؤلتله آذربایجان آراسیندا باغلانان قراردادان سونرا فرقه‌نین سیرالارینا یئنی عضولر جلب اولماقدا ایدی. مرکزی دؤلت و بعضی بدخواه آداملار بئله شایعه

یایمیشدیلار کی، گویا آذربایجانین ملی رهبرلری آذربایجانی ایراندان آییرماق ایسته‌ییرلر. آمما آغای پیشه‌ورینین بیر هیئت‌له تهرانا گئتمه‌سی و مرکزی دؤلت ایله باغلادیغی مقاویله شایعه‌لرین اؤز قیمتینی ایتیرمه‌سینه سبب اولدو. ایندی مسئله آیدین اولموشدو. تردید و گماندا اولانلار فرقه‌یه طرف گلمکده ایدیلر. تبریزین دمیر یولو واغزالیندا اولان گؤمروک اداره‌سینده ایکی حوزه تشکیل وئرملی ایدیک. بو حوزه‌لرین تشکیلینده من و تشکیلات مسئولو انور مسگرزاده اشتراک ائتملی ایدیک. دوغروسو من بو اشتراکیمدان چکینیردیم. ائشیتدیگیمه گؤره گؤمروک ایشچیلری عالی ساوادلی آداملار ایدیلر. "بو عالی رتبه‌لی ایشچیلرین بیزه وئردیگی سواللارین عهده‌سیندن گله بیله‌جه‌ییکمی؟"، دئیه اؤز- اؤزومه فیکیرله‌شیردیم. بو فیکیرلرله گؤمروکده‌کی ایکی حوزه‌نی تشکیل وئردیک. هر حوزه‌یه بیر صدر و مالی بیر مسئول سئچیلدی. بو حوزه‌لری حومه ایله علاقه‌لندیرمک اوچون باش مسئول دا سئچیلدی. باش مسئول دئییلدیگینه گؤره مشروطه‌ده اشتراک ائدن‌لردن ایدی. یاشی یئتمیشه یاخین اولاردی. بو آدام قاباقجادان حومه‌نین عضوی ایدی. ایندی حومه‌دن واغزال حوزه‌لرینه منتقل اولموشدو. حومه‌ده بؤیوک احترامی وار ایدی. معلوم اولدوغو کیمی بو حوزه‌لرده سوال جاوابلار اولدو. آمما من بو سواللارین عهده‌سیندن لایقینجه چیخدیم. اصلینده بو ایشچیلر عالی ساوادلی اولسالار دا هله سیاسی، اجتماعی معلومات باره‌سینده گئریده ایدیلر. آلتینجی حومه‌نین یئرلشدیگی بنا ملی حؤکومتدن قاباق کلانتری ایدی. بو حومه‌نین یئری کیچیک اولدوغونا گؤره مجبور ایدیک عمومی بؤیوک موسسه‌لرده حوزه‌لری اؤز اولدوقلاری مکاندا تشکیل وئرک. بئله موسسه‌لردن بیری ملی حؤکومتین نقلیّات قاراژی، بیری ده ایران گؤن کارخانه‌سی. نقلیّات قاراژی بؤیوک بیر قاراژ ایدی. ملی حؤکومتین آذربایجان مقیاسیندا بوتون یوک داشییان ماشینلاری بوردا یئرلشیردی. بورانین اکثر آداملارینی سوروجولر تشکیل وئریردی. بو قاراژین بؤیوک بیر سالونو وار ایدی. نیمکت دوزولموش بو سالون ایکی حوزه‌نی اؤزونده یئر وئره بیلیردی. بو قاراژین مدیری ستارخان آتلیلارینین باشچیسی علی قهرمانی ایدی. او فرقه‌نین آدلی سانلی آداملارینداں ساییلیردی. بئله‌لیکله بو

موسسه‌لرین حوزه‌لری اؤزونده تشکیل اولوردو. بئله حوزه‌لرین اجلاسلارین‌دا اؤزوم ده اشتراک ائدیردیم.

دونیا فهله سندیکالارینین رهبری لوی سایان و معاونی مصطفی الریش تهرانا گلمیشدیلر. اونلار ایران فهله‌لرینین تشکیلاتیندان، سندیکالارین وضعیتی باره‌سینده اولان معلوماتلاری تکمیل ائتمکدن اؤترو ایرانا گلمیشدیلر. اونلارین بو گلیشی آذربایجاندا قورولان یئنی حیاتین مبارزه‌سینه تصادف ائتمیشدی. لوی سایان آذربایجان فهله‌لری و اونلارین تشکیلاتلاری ایله یاخیندان تانیش اولماق اوچون تبریزه گلمیشدی. قزئتلرین یازدیغینا گؤره تبریزده بؤیوک میتینق اولاجاقدی. بو میتینق گولوستان باغینین شیمالیندا، آچیق میداندا یئرله‌شه‌جکدی. بو میتینقده لوی سایان و معاونی مصطفی الریش آتشین نطقلر سؤیله‌دیلر. اونلار یئنی قورولان گنجلر تشکیلاتینین عضولرینی گؤرنده بیر آز دا هیجانا گلیب اونلاری آلقیشلادیلار. لوی سایان اؤز نطقینده دونیا فهله‌لرینین آذربایجانین مبارز فهله‌لرینین آرخاسیندا اولوب، اونلارا اؤز وطنینده یئنی حیات قورماقدا و اؤز صنفی حقوقلارینی قوروماقدا یاردیم ائده‌جکلرینه سؤز وئردی. سونرا آذربایجان فهله‌لر اتحادیه‌سینین صدری و فهله‌لردن بیر نئچه‌سی دانیشدیلار. دونیا فهله اتحادیه‌لرینین رهبرلری آذربایجان فهله‌لر اتحادیه‌سینین قوناقلاری ایدیلر. بونا گؤره ده بو میتینقین آذربایجانا بؤیوک اهمیتی وار ایدی. اونلار آذربایجان خالقینین اؤز حقوقلاری باره‌سینده آپاردیقلاری مبارزه‌نی تصدیق ائدیردیلر...

آذربایجانلیلار حیله‌گر قوامین و متفقلر ایراندان گئدندن سونرا اؤز یئرینی مؤحکملندیرن خایین محمدرضانین و آذربایجان نماینده‌لرینین آراسیندا باغلانان قرارداد‌ا اینانیردیلار. بونا گؤره ده فرقه آرخایین اولاراق اؤز داخلی ایشلرینه مشغول ایدی.

گونلریمین هامیسی حومه‌ده کئچیردی. گون باتان چاغی حومه‌ده تشکیل اولان حوزه‌لر قورتاریردی. عضولر اؤز ائولرینه قاییدیردیلار. من حومه‌نی حوزه‌لر قورتارانداn سونرا دا طمطراقلی گؤرمک ایسته‌ییردیم. آمما حومه‌ده هئچ بیر تفریح وسایلی یوخ ایدی. هر شئیدن اول قرائتخانانین یئری بوش ایدی. بوندان اؤترو ده کتابخانایا احتیاج وار ایدی. حومه کتاب ساریدان چوخ مضیقه‌ده ایدی. دئمک اولاردی کی، حومه‌نین هئچ کتابی

یوخ ایدی. بونلاری وجودا گتیرمک اوچون پول لازیم ایدی. عضولردن ییغیلان حق عضویتلرین هامیسی شهر کومیته‌سینه تحویل وئریلیردی. حومه اوچون آیری گلیر یئری تاپماق لازیم ایدی. من بو مسئله‌نی تبلیغات کمیسیونونون هفته‌لیک اجلاسیندا مطرح ائدیب دئدیم:

- بیز اؤز حومه‌میزی تبریز حومه‌لرینین ایچینده نمونه بیر حومه ائتمه‌لی‌ییک. آمما هئچ بیر امکانیمیز یوخدور. بو باره‌ده کیمین تکلیفی واردیر؟

کمیسیون عضولریندن میرحسین آدلی بیر نفر دئدی:

- مسئله‌نی بیر آز آیدینلاشدیر.

من جاواب وئردیم:

- آلتینجی حومه‌نین کتابخاناسی و بونون اوچون‌ده قرائتخانه‌سی اولمالیدیر. بونلاری یاراتماق اوچون مادی کؤمکلیک لازیمدیر.

کمیسیون عضولری فیکره گئتدیلر. هئچ کیمدن سس چیخمیردی.

نه ایسه یئنه ده میرحسین سؤزه باشلادی:

- دئدیگین کتابخانانی وجودا گتیرمه‌گین امکانی واردیر. آمما افسوس کی، حومه‌نین یئرلشدیگی بنا کیچیکدیر. یوخسا بیز کیچیک بیر تئاتر دسته‌سی تشکیل وئررديک، کومئدی نمایشلر اجرا ائتمکله عضولره اوجوز قیمته بیلئط ساتیب اونلاری تاماشایا دعوت ائدردیک. اله گلن پول ایله ایسته‌دیگیمیز کتابخانانی تشکیل وئره‌ردیک.

میرحسینین تکلیفی چوخ آیدین و آچیق ایدی. مادی جهتدن وارلانماغین یئگانه یولو ایدی. آرزولاریمیزی حیاتا کئچیرمک اوچون تدبیرلر گؤرملی ایدیک. تبلیغات کمیسیونو اجلاسی قورتاردی. یئر مسئله‌سی فیکری منی مشغول ائتمیشدی. حومه‌نین ایکینجی طبقه‌سینده ایکی اوتاق وار ایدی. بو اوتاقلارین هر بیرینین ائنی و اوزونلوقلارینین اندازه‌سی بئش- آلتی مئتر ایدی. بو اوتاقلاردا حوزه اجلاسلاری تشکیل اولوردو. بو ایکی اوتاغین آراسینداکی نازیک دیوار گؤتورولسه‌یدی، بؤیوک بیر سالونا تبدیل اولاردی. بو مسئله‌نی جدّی توتمالییدیم. گونو- گونه ساتماغا گلمزدی. اونا گؤره ده بو برنامه‌نی

حومه‌نین اداره هیئتینده آرایا قویمالی ایدیم. اداره هیئتینین بو باره‌ده راضیلیغینی آلاندا حومه صدری دئدی:

- اوتاقلارین آراسینداکی دیواری گؤتورمک اؤز باشینالیق اولمازمی؟

جاواب وئردیم:

- من بو باره‌ده بنا صاحبی ایله صحبت ائده‌رم.

بنانین صاحبی قوجا بیر آرواد ایدی. نهایت او دا راضیلیق وئردی. ائرته‌سی گون ایکی اوتاق آراسیندا حایل اولان دیوار گؤتورولدو. اون ایکی مئتر اوزونلوغوندا بؤیوک بیر سالونا تبدیل اولدو. حومه صدری بو سالونو گؤرنده دئدی:

- بوردا چوخ ایش گؤرمک اولار.

بو باره‌ده تبریز شهر کومیته‌سینین تبلیغات مسئولو ایله ده صحبت ائتدیم. او دا منی آلقیشلادی. ایشلر آسانلیقلا ایره‌لییه دوغرو گئدیردی. میرحسین گئنیش سالونو گؤرنده دئدی:

- من بو مسئله‌نین حقیقته چئوریلمه‌سینه اینانمیردیم. آمما ایندی بو سالونو گؤروب ایناندیم.

من:

- ایفاچیلاری هاردان تاپاجاغیق؟

میرحسین گوله-گوله:

- ایفاچی فیکری ائله‌مه، تبریز آکتیورلا دولودور. حتی اونلارین بیری بیزیم اؤز حومه‌میزده‌دیر.

- او کیمدیر؟

- اؤزون اونو یاخشی تانییرسان، دئیب حوزه‌یه گئتدی.

منیم حومه‌یه گلیشیم اوچ آی اولاردی و هله عضولری یاخشی تانیمیردیم. میرحسین ایسه بو محله‌ده دوغولموشدو. او نه اینکی حومه عضولرین حتی او محله‌نین آداملارین دا بئش بارماغی کیمی تانییردی. میرحسین ائرته‌سی گون حوزه صدرلریندن فامیلی آهنگری اولان بیر نفری منه تقدیم ائله‌دی. من اونو تانییردیم. اونون صدرلیک ائتدیگی

حوزه‌ده دفعه‌لرله حاضر اولموشدوم. آمما اونون آکتیور اولماسینی بیلمیردیم. اونو گؤرن کیمی:

- آغای آهنگری سیز آکتیور دا وارمیشسینیز، بیزیم خبریمیز یوخموش.

او گولومسه‌میش حالدا:

- من بئش ایل صحنه‌ده اولموشام و دؤرد ایل‌دیر صحنه‌سیز یاشاییرام.

- بیز ایسته‌ییریک حومه‌ده بیر آکتیورلار دسته‌سی تشکیل وئره‌ک. بیزیملە همکارلیق ائدرسنمی؟

او اوتانجاق حالدا:

- بو نه سؤزدور، بو حومه منه اؤز ائویم کیمیدیر. الیمدن گلنی اسیرگه‌مرم.

من گوله- گوله سوروشدوم:

- آکتیورلاری هاردان تاپاجاغیق؟

آهنگری جدی قیافه توتاراق جاواب وئردی:

- بونلارین هامیسینی قوی منیم عهدمه. من بو ایشده تک اولمایاجاغام. بیر دوستوم وار، منیم کیمی او دا تئاتردا اشتراک ائله‌ییب. اونو دا بورا دعوت ائده‌جه‌یم، اؤزو ده کومئدی روللارینی چوخ گؤزل اوینایییر...

او بیر آز فیکره گئدیب دئدی:

- قالان آکتیورلاری دا بو حومه‌نین عضولریندن سئچه‌ریک، هئچ نگرانچیلیغی یوخدور.

ایشلرین گئدیشیندن آرخایین اولماق اوچون خبر آلدیم:

- صحنه اوچون مناسب پیئسینیز وارمی؟

- اونون دا فیکرینی ائله‌مه، من پیئس تاپارام.

بئله‌لیکله ایشلریمیز گئتدیکجه اؤز یولونا دوشوردو. آخشام چاغی ایدی. حوزه‌لر اؤز اجلاسلارینی قورتارمیشدی. آغای آهنگری بیر نفری منه تقدیم ائله‌دی:

- آغای قهرمانینی سیزه تقدیم ائدیرم.

من اونونلا گؤروشوب خوش گلدین دئدیم.

آهنگری:

- آغای قهرمانی کومئدی آکتیوردور. بیز تصمیم توتموشوق "کربلای قوباد" کومئدیاسینی صحنه‌ده اویناياق.

- او نمایشنامه‌نی من ده گؤره بیلرممی؟

آهنگری:

- البته، صاباح اونو سیزه یئتیره‌ریک. او آخشام ائوه قاییتدیم. سحره کیمی یوخوم آپارمادی. گؤرولن و گؤروله‌جک ایشلر باره‌سینده دوشونوردوم. دوغروسو حومه‌ده اولان اوشاقلارین بو قدر یاخیندان منه کؤمک ائتمه‌لرینه حیران قالمیشدیم. اونلار اؤز ایشلرینده صداقتله چالیشیردیلار. رله تبریزین باشقا حومه‌لری آلتینجی حومه‌نین گؤره‌جه‌گی ایشلردن خبرلری یوخ ایدی. گئجه یاریسی چوخدان کئچمیشدی. تبریز سکوت ایچینده ایدی. آرا بیر یاخینلیقدا اولان سؤیود آغاجلارینین کوشولتوسو ائشیدیلیردی. بو دا پاییزین علامتی ایدی. سحره یاخین بئینیمده‌کی فیکیرلری بیر طرفه آتیب یوخویا پناه آپارا بیلدیم. ائرته‌سی گون حومه‌ده ایدیم. گون اورتادان سونرا تشکیل اولان حوزه‌لرین بیرینده اولدوم. اجلاسدا گونده‌لیک سیاسی، اجتماعی مسئله‌لردن سونرا حوزه صدری عضولره اوز توتوب دئدی:

- هر کسین تکلیفی یا تنقیدی وارسا دئسین.

بو آندا عضولردن بیر قادین آیاغا قالخیب دئدی:

- بیزیم محله‌میزده بیر چؤرکچی وار. بو سون گونلرده چؤره‌یین نؤعو چوخ خارابلاشیب، یا خمیر اولور یا دا یانیق. مشتریلردن اعتراض ائدنده ده دئییر:

- بودور کی، وار، ایسته‌میرسن آلما.

بو مسئله صورت جلسه‌ده قید اولوندو. چؤرکچینین آدرسی آدی یازیلدی. بو صورت جلسه‌لر حومه‌دن شهر کومیته‌سینه گؤندریلیردی. بیر هفته‌دن سونرا آذربایجان قزئتینده بیر خبر درج اولموشدو. نظمیه رییسی آغای کاویان ایله تبریز چؤرکچیلرینین مسئولو چؤرکچیدن شکایت اولان محله‌یه گئتمیشدیلر. اونلار چؤرک مشتریلری ایله یاخیندان صحبت ائله‌ییب مشکلاتی ایله تانیش اولورلار. شکایت اولونان چؤرکچیدن تحقیقات آپاریلیر. شکایتین دوزگون اولدوغونو تصدیق ائدیب اونو محکمه‌یه گؤندریرلر.

تبریز شهر کومیته‌سینده آذری دیلینین تدریسی اوچون کلاس آچیلمیشدی. بو کلاسدا فرقه مسئوللاری اشتراک ائده بیلردی. حومه مسئولاریندان توتموش شهر کومیته‌سی مسئولارینا قدر آذربایجان دیلینده یاخشی اوخویوب یازا بیلمه‌یه‌نلر بو کلاسدا آد یازدیرمیشدیلار. شاهین شووینیزم سیاستی دؤرونده بوتون درسلر فارس دیلینده اولدوغونا گؤره آذربایجانلی ضیالیلارین چوخو اؤز آنا دیلینده اوخویوب یازا بیلمیردیلر. بو دوغرودان دا اورک سیخیجی بیر حال ایدی. هر حالدا ملی حؤکومت زامانیندا بو آغیر درده سون قویولمالی ایدی. بونو نظره آلاراق هله‌لیک ده اولسا آنا دیلینه واقف اولوب اونو اؤیرنمک لازیم ایدی. من ده بو کلاسدا اشتراک ائدیردیم. تدریس ائدن آغای گنجعلی صیاحی ایدی. من اونو بیرینجی دفعه ایدی گؤرووردوم. آغای صباحی اوشاقلیق زامانیندا اؤز عمیسی ایله باکی‌یا گئتمیشدی. اوردا مکتبه گئدیر. درسه کتابا علاقه‌سی آرتیق اولان صباحی اؤز جاوانلیق دؤورونو آرخادا قویوب مکتب یوللارینی آخیرا کیمی اؤتوب معلم اولور و سونرالار "گنجه" شهرینده ادبیّاتدان درس وئرمگه باشلایییر. صباحی ایرانلی اولدوغونا گؤره ۱۹۳۸- نجی ایلده اونو عائله‌سی ایله قازاخیستانا سورگون ائدیرلر. باشی چوخ بلالر چکمیش صباحی بو باره‌ده "اوتن گونلریم" آدلی خاطره کتابیندا یازیر:

"یئددی یاشیندا، هله اوشاق ایکن عمیم، آناملا منی آرازین اوتایینا، شیمالی آذربایجانا آتامین یانینا آپارمیشدی. ایندی قیرخ یاشیندا ساچلاریما قار یاغمیش، ایستی-سویوقلارینی سوودوقدان سونرا آرزوسوندا اولدوغوم دوغما آنا وطنه دوغرو گئری دؤنوردوم".

گنجعلی صباحی او زامانلار آذربایجاندا ادبی دیلیمیزی منیمسه‌میش اولان یئگانه معلملردن ایدی. او وطنیمیزده یئنی تاسیس اولموش دانشگاهدا استاد عنوانی ایله ادبیّاتدان درس وئرمه‌یه جلب اولونموشدو. تبریز رادیوسو ایشه باشلایاندان سونرا رادیونون ادبی شعبه‌سینده فعالیته باشلامیشدی. تبریزده تشکیل اولان یازیچیلار و شاعرلر جمعیتینده بیز اونونلا یاخیندان تانیش اولدوق. صباحی عؤمرو بویو اؤز ادبی فعالیتیندن گئری قالمادی! و بیر چوخ ادبی اثرلر یاراتدی. اونون یازدیغی حکایه‌لر قزئتلرده و سونرا کتاب شکلینده چاپ اولدو. صباحی حقیقی انسان ایدی.

حومه‌ده ایشلر اؤز قایداسیندا ایره‌لی گئدیردی. آغای آهنگری اؤز آکتیور دوستو قهرمانی‌نی ده معرفی ائتدی. دوغرودان دا اونون تامام حرکتی کومیک ایدی. اوندان سوروشدوم:

- فرقه‌یه عضو اولوبسانمی؟

او دئدی:

- یوخ! آمما ایندی عضو اولماق ایسته‌ییرم.

بئله‌لیکله آکتیورلار دسته‌سینی سئچیب حاضرلاماق آغای میرحسین، آهنگری و قهرامانینین عهده‌سینه قویولدو. تاماشا سالونونو باشا چاتدیرماق اوچون بیزه نجار لازیم ایدی. بوندان اؤترو ده هئچ بیر چتینلیگه دوشمه‌دیک. چونکی حومه‌ده عضولردن نجاریمیز دا وار ایدی. اونون کارگاهی حومه‌نین یاخینلیغیندا یئرله‌شیردی. بو مسئله‌نی اونونلا آرایا قویاندا دئدی:

- سیز فقط تاختالاری منیم اختیاریمدا قویون، قالان ایشلر منیم عهده‌مه.

نجار آکتیورلارین ایشینی آسان ائتمکدن اؤترو صحنه یاراتمالیدی. بو صحنه یئرین سطحیندن یاریم مئتر اوجالیقدا قرار تاپمالیدی. نجار اؤزو لازیم اولان تاختالاری آلیب گتیردی. بیر گون زحمتدن سونرا صحنه حاضر و تامام اولموشدو. آکتیورلار دسته‌سی مشقه باشلاییب "کربلای قوباد"ی حاضرلاماق ایسته‌ییردیلر. آمما بو نمایشنامه‌ده ایکی قادین اشتراک ائدیردی. حومه‌میزین قولو قاوالچی آدلی بیر سارایداری وار ایدی. قولو قاوالچینین عایله‌سی، آروادی و قیزیندان عبارت ایدی. اونلار حومه‌نین اوچونجو طبقه‌سینده بیر اوتاقدا یاشاییردیلار. او آز ساوادلی اولسا دا تبریزده تانیمایان آز آدام اولاردی. قولو قاوالچی آدی ایله مشهور ایدی. او فرقه‌نین تشکیلینده چوخ مبارزه‌لرده اشتراک ائتمیشدی. قولو قاوالچی همیشه حربی پالتار گئیردی. ایندی بیر قادین آکتیور آختاریردیق. او بونو حس ائدن کیمی اؤز قیزینی تکلیف ائله‌دی. دوغرودان دا بو قیزین چوخ گؤزل آکتیورلوق استعدادی وار ایدی. او اؤز رولونو طبیعی شکیلده ایفا ائدیردی، بئله‌لیکله ایفاچیلار ساریدان نگرانچیلیغیمیز قالمادی. تاماشانی اولدوغو کیمی یئرینه یئتیرمک اوچون اورکئستر ده لازیم ایدی. حومه‌نین سارایداری قولو قاوالچی قاوال

چالماغی عهدسینه آلدی. قارمون و تار چالان دا تاپدیق. بونونلا بئله اوچ نفرلیک اورکئستر ده حاضرلاندی. ایندی اوشاقلار "کربلای قوباد" کومئدیالی اثری‌نین اوستونده ایشله‌مه‌یه باشلادیلار. هله حومه کومیته‌سینین مسئوللاری بو ایشین موفقیتله باشا چاتماسینا اینانمیردیلار. بونا باخمایاراق اونلارین منیمله ایشلری یوخ ایدی. بیر هفته‌دن سونرا آغای آهنگری نمایشنامه‌نین بدیعی جهتدن حاضر اولدو خبرینی منه یئتیردی. او گوندن باشلایاراق حومه عضولرینه جمعه گونونون آخشامی تاماشانین باشلانماسی باره‌ده خبر وئریلدی. بو تاماشایا دائیر اعلانلار یازیلدی. حومه‌نین قاپیسیندان آفیشالار آسیلدی. ساعات بئشدن بیلئط ساتیلماغا باشلادی. تاماشا سالونو ایکی قسمته آیریلمیشدی. صحنه قاباغی بیر تومان آرخا طرف بئش قیران. ساعات یئددی‌ده تاماشا باشلاناجاقدی. عضولرین چوخو بیر تومنلیک بیلئط آلیردیلار. ساعات یئددیده سالون دولموشدو. من و حومه مسئوللارینین هامیسی هیجان ایچینده ایدیک. تاماشانین اوغورلو، اوغورسوز اولماغی هله معلوم دئییلدی. ساعات یئددی تامامدا صحنه‌نین پرده‌سی چکیلدی. اوچ نفردن عبارت اولان موسیقی اورکئستری گؤروندو. پرده‌نین آچیلماسی ایله اورکئسترین چالماغی بیر اولدو. اورکئستر آذربایجانین مشهور ملی سرودلاریندان بیرینی چالیردی:

یوردوموزو یاشاداجاق آدیمیزلا سانیمیز

هندوستانین داغلاریندان اوجادیر هی ایمانیمیز.

سس سالونو بوروسه ده تاماشاچیلاردان سس چیخمیردی. اونلار بو سرودی چوخ ائشیتمیشدیلر، آمما بو حرارتله یوخ. سالون کیچیک اولدوغونا گؤره سرودون سسی دیوارلاری سؤکوب اطرافا یاییلماق ایسته‌ییردی. منیم گؤزلریم تاماشاچیلارین گؤزلرینه دیکیلمیشدی. تاماشانین ایلک تاثیرینی اونلارین گؤزلریندن اوخوماق ایسته‌ییردیم. تبریز شهر کومیته‌سینین تبلیغات مسئولو، حومه مسئوللاری قاباق سیرادا اوتورموشدولار. اونلارین باخیشلاریندان راضیلیق علامتی گؤرونوردو. بیر آزدان سونرا سرود قورتاردی. میرحسین صحنه‌یه چیخیب حسینقولونون "قزاقی" اویونونو اویناماسینی بیلدیردی. سالوندان آلقیش سسلری اوجالدی. اورکئستر قزاقی هاواسینی چالاندا، حسینقولو

صحنه‌نین کناریندان چرکزی پالتاردا صحنه‌یه آتیلدی. اونون صحنه‌یه آتیلماسی ایله اویناماغی بیر اولدو. او بو اویناماقدا چوخ ماهر ایدی. آیاقلارینی گؤرمک اولموردو. حسینقولو نقلیّات قاراژینین سوروجولریندن بیری ایدی. اونون ماهر صنعتکار اولدوغونو منه دئمیشدیلر. هامی اونو تعریفله‌ییردی. بونا گؤره ده بیز اونون صحنه‌یه چیخماسینا راضی اولموشدوق. آمما من اونو تعریفدن ده آرتیق گؤروردوم. اونون اوینادیغی ریتم روسیا قازاقلارینین دوشمن اوستونه هجوملارینی ترنم ائدیردی. بئله‌لیکله حسینقولو اؤز رقصینی قورتاردی. دوغرودان دا هامی اونون اویونونا حیران قالمیشدی. تاماشاچیلار اونون تکرار صحنه‌یه قایتماغینی ایسته‌یه‌رک ال چالیردیلار. آممما میرحسین صحنه‌یه چیخاندا ساکت اولدولار. میرحسین برنامه‌نین ایکینجی قسمتینده دئدی:

- ایندی سیز ایکی نفر بوکسورون مبارزه‌سینه تاماشا ائده‌جکسینیز.

بو ایکی بوکسور ایکی قارداش ایدیلر. اونلار دا نقلیّات قاراژینین سوروجولریندن ایدیلر. بیرینین آدینا حسین بوکسور، بیرینه علی بوکسور دئییردیلر. بو ایکی قارداشی تبریزده تانیمایان آز اولاردی. هر ایکیسی ائنلی کورکلی، دولو بدنلی جاوان ایدی. ایندی بو ایکی بوکسور صحنه‌ده مبارزه ائدیردیلر. تبریز ورزشکارلاریندان کمال آدلی بیر جاوان دا بو مبارزه‌یه داورلیک ائدیردی. مبارزلرین اللرینده بوکسورلارا مخصوص الجک وار ایدی. مبارزه باشلاندی. اونلارین بیری طرفین ضربه‌سیندن یئره ییخیلیردی. داور بوردا حاضر اولوب ساییردی. بیر، ایکی، اوچ... بو زامان او یئریندن قالخیب آغیر ضربه ائندیریردی. بو ضربه سهوه‌ن داوره توخونوردو. داور یئره سریلیردی. نه ایسه اون دقیقه‌یه یاخین طول چکن نمایشدن تاماشاچیلار گولوشوردولر و اونلاری تشویق ائتمکدن ساری ال وورووردولار. بئله‌لیکله بو نمایش ده سونا یئتدی. میرحسین صحنه‌ده اعلان ائتدی:

ایندی نؤبه عاشیق حسین جاوانیندیر.

عاشیق حسین جاوان اؤز مشهور بالابان چالانی ایله صحنه‌یه وارد اولدو. آلقیش سالونو بورودو. عاشیق حسین جاوانی من اؤزوم دعوت ائتمیشدیم. اونونلا شاعرلر مجلسینده تانیش اولموشدوق. من اونو دعوت ائدنده او دئدی:

- منیم جمعه گونو دعوتیم وار. بونا باخمایاراق اون بئش دقیقه سیزین حومه‌نیزده اولا بیله‌رم.

بئله‌لیکله عاشیق حسین ایندی صحنه‌ده ایدی. اونون صدفلی سازی، گؤزل ملاحتلی سسی هامینی اؤز یئرینده دوندورموشدو. اونو مشایعت ائده‌نین قارا ایلانا بنزر بالابانی‌نین سسی تاماشاچیلاری سحرله‌میشدی. عاشیق حسین جاوان اؤز یازدیغی شعری سازلا اوخویوردو. تبریزلیلرین عاشیق هاوالارینا علاقه‌لری حدیندن آرتیقدیر. بونا گؤره ده تاماشاچیلار آیری عالمده ایدیلر. عاشیق حسین بیر نئچه برنامه اجرا ائدیب گئتدی. بو زامان صحنه‌نین پرده‌سی باغلاندی. بیر نئچه دقیقه‌دن سونرا نمایشنامه باشلاناجاقدی. "کربلای قوباد" کومئدیاسی یوخاریدا قید ائتدیگیم کیمی آذربایجانین مشهور آهنگسازی عزیر حاجی‌بکوون "مشهدی عباد" کومئدیاسینین اساسیندا یازیلمیشدی. بوردا دا کربلای قوباد پوللو بیر آدامدیر. اونون دؤره‌سینده فیرلانانلار اوندان پول چکمک اوچون هر بیر کله‌یه ال آتیرلار. یئنه اونلاردان بیری کربلای قوبادی اوزاقدان گؤروب اونو چاغیریر. یادیمدا قالان بیر صحنه‌نی نقل ایله‌ییرم. اونودا دئییم کی، آشاغیداکی دیالوقلار موسیقیلی ریتم آساسیندا قورولموشدور:

- کبلای قوباد گل بری!
- باش اوسته، گؤز اوسته
- منه بیر سؤیله گؤروم کربلای قوباد قوباد
- نئچه دنه آروادین وار؟ (ایکی مرتبه)
- تکجه بیر دنه
- ائله بیر دنه؟
- بلی بیر دنه
- بس نئجه کربلاییسن (ایکی مرتبه)
- ایسته‌ییرسنمی سنه بیرجه دنه آرواد آلیم؟ اؤزو دؤلتلی اولا؟
- چوخلو پول اولا، دؤلت اولا؟
- آخ سنه قوربان بو قوباد- جان سنه قوربان بو قوباد

برنامه‌نین ایکینجی قسمتی همین کربلای قوباد ایله باشلاندی. کربلای قوباد نمایشنامه‌سی اجتماعی اولدوغونا گؤره تاماشاچیلاری دا اؤز آرخاسینجا چکیردی. سالونداکی تاماشاچیلار برنامه‌نی بؤیوک بیر اشتیاقلا قارشیلادیلار. منیم سئوینجیم حدیندن آرتیق ایدی. چونکی چکدیگیمیز زحمتلر هدره گئتمه‌میشدی. حومه‌ده گله‌جکده گؤره‌جگیمیز ایشلر باره‌سینده اینامیم آرتمیشدی. نمایشنامه باشلانانداً تبریز شهر کومیته‌سینین صدری میررحیم ولایی ده گلدی. او تامام برنامه‌لر قورتارانا کیمی اؤز یئرینده اوتوروب آخیرا کیمی برنامه‌لره باخری. باشقا تاماشاچیلار کیمی گؤزلرینی صحنه‌یه دیکمیشدی. آمما اونون قلبیندن نه‌لر کئچدیگینی کیم بیلیردی؟ نمایش اؤز حرکتینه داوام ائدیردی. بو حرکتین کومیک، گولملی قسمتلرینده تاماشاچیلارین شاققا چکیب گولمکلری ائشیدیلیردی. نهایت کربلای قوباد نمایشی سونا یئتدی. برنامه‌لرین آخیریندا یئنه موسیقی، رقص آواز وار ایدی. بو قسمتده خصوصی ایفاچیلاریمیز یوخ ایدی. ایندی ایفاچیلیق تاماشاچیلارین اؤز عهده‌سینه دوشوردو. میرحسین صحنه‌یه چیخیب سون برنامه‌نین هدفینی اعلان ائدنده، هامی بو برنامه‌نی آلقیشلادی. اورکئستر باشلانانداً تاماشاچیلاردان بیر نفر صحنه‌یه چیخدی. او "قایتاغی" اویناماغی سفارش وئردی. اورکئستر قایتاغی چالماغا باشلادی. اویناییان جاوان اولدوغونا گؤره باجاریقلا اوینایبردی. بیر آز سونرا ایکی نفر ده اونا قوشولدو. یاریم ساعات اوزانان سون برنامه آواز ایله قورتاردی. بئله‌لیکله ایلک آددیملاریمیزی موفقیتله آتدیق. بو هنری برنامه‌ده یوز تومن بیلئط ساتیلمیشدی. بو مبلغ او زامانلار چوخ پول ایدی.

ایکینجی دونیا محاربه‌سی قورتاراندان سونرا بوتون مالارین قیمتلری آشاغی گلمیشدی. بو دا محتکرلره اعلان خطر ایدی. اونلار داها قیمتلرین باهالاشمایاجاغینی یقین ائدیب آنبارداکی مالارینی یئنه بازارا تؤکموشدولر. آلیجیلار ایسه قیمتلرین داهادا آشاغی ائنمه‌سینی گؤزله‌دیکلری اوچون بازاردا روکود گؤرونوردو. قیمتینی الدن وئرن پول یئنه ده اؤز قیمتینی اله گتیرمکده ایدی. بیز نجارا بورجلو اولدوغوموز اوچون اونون طلبینی اؤده‌دیک و ایکی بؤیوک میز سفارش وئردیک. بو میزلرین هر بیرینین اوزونو ایکی مئتر ائنلری بیر مئتر اوتوز سانتی‌مئتیر ایدی. بو میزلر کتابخانانین قرائتخانه‌سی اوچون لازیم

ایدی. هله ایشلرین چوخو آرخادا ایدی. تئاتر برنامه‌سینی ادامه وئرملی ایدیک. بونا گؤره ده قارشیمیزا گلن جمعه‌نی گؤزله‌ییردیک. سعی اولونوردو کئچن برنامه‌ده‌کی اولان سهولر آرادان گؤتورولسون. رئژیسسورلوق وظیفه‌سینی عهده‌سینه گؤتورن آغای آهنگری حدیندن آرتیق مسئولیت حسّ ائدیردی. او اولماسایدی بیز بو ایشه موفق اولا بیلمزدیک. بیرینجی نمایش حومه‌ده و حومه‌دن کنار هیجان عمله گتیرمیشدی. چوخلارین بو ایشدن خبرلری اولمادیغینا گؤره گیلئیلیک ائدیردیلر. بیز یقین ائدیردیک کی، ایکینجی نمایشه یئریمیز دار اولاجاقدیر. بونونلا بئله حامی فعالیتده ایدی. میررحیم ولایی‌نین الینه گیره‌وه دوشموشدو. او تبریزده هانسی بیر حومه‌یه گئدنده آلتینجی حومه‌نی ایره‌لی سوروب دئیردی: گئدین ۶-نجی حومه‌یه باخین گؤرون اوردا نه ایشلر گؤروبلر.

اؤتن صحیفه‌لرده دئمیشدیم کی، منیم میربابا آدیندا دوغما عمیم واردیر. او باکی‌دا اون ایللیک اورتا مکتبی تامام ائتمیشدی. ایکی ایل ایدی تکنوکومدا اوخویوردو. عمیم ائولی ایدی اؤزو ده عیالوار. ایرانا گلندن سونرا منیم کیمی کندین یوخاری طرفینین قوزو سوروسونو اوتاریردی. من تبریزده اولاندا او تهراندا آوارا سرگردان ایدی. ایش تاپا بیلمیردی. عمیم منه مکتوب یازیب اوردا قید ائتمیشدی، تبریزده اونا ایش تاپیلسا اونا مکتوب یازیم. ایندی عمیم تبریزده ایدی. هر جور اولسا اونا ایش تاپمالیدیم. او زامانلار ائشیتمیشدیم کی، تبریز نظمییه‌سی آتلی پلیس دسته‌سی تشکیل وئرمک ایسته‌ییر. عمیمله برابر نظمییه‌نین رییسی آغای کاویانین دفترینه گئتدیک. من احوالاتی اونا دانیشیب دئدیم:

- عمیم ساوادلی و مکتب قورتارمیش باجاریقلی بیر آدامدیر.

آغای کاویان بیزیم اونون دفترینه گئتمه‌یگیمیزین علتین بیلمیشدی:

- بو دوغرودور کی، بیز آتلی پلیس دسته‌سی تشکیل وئرمک ایسته‌ییریک، آممما بو شرطله‌کی، اؤزلرینین آتلاری اولسون. بونا گؤره بیز آت آلماق فیکرینه دوشدوک. آممما یاخشی آت تبریزده چوخ باها ایدی و آت آلماغا امکانیمیز اولمادی. یئنه کاویانین دفترینه گئتملی اولدوق. او بو دفعه دئدی:

– سنین عمینه آیری بیر ایش نظرده توتموشام. آممآ بو ایش تبریزده یوخ قاراداغدا کلئیبرده‌دیر.

نه ایسه عمیم کلئیبرده رییس تامینات وظیفه‌سینه تعیین اولوب اوچ گوندن سونرا یولا دوشدو.

آذربایجاندا امن آممانلیق و فراوانلیق حؤکم سوروردو. ملی حؤکومتین بختیندن اکینچیلرین زحمتی هدره گئتمه‌میشدی. ایلین خوش، یاغیشین بول اولماسیندان کندلیلر گؤتوردوکلری محصولو یئربه‌یئر ائده بیلمیردیلر. اونلار اؤز روزیلریندن آرتیغینی دؤلته ساتیردیلار. ملی حؤکومت کندلیلردن آلینان تاخیلدان اؤترو فرقه‌چیلری سفر بر ائدیب اطراف ماحاللارا یوللاییردی. بو مهم مسئله اولدوغونا گؤره ملی حؤکومتین برنامه‌سینده قرار توتموشدو. چونکی شهرلرده چؤرکچیلره لازیم اولان تاخیلی تأمین ائتمک لازیم ایدی. عصرلر بویو آذربایجانین تاخیل و تام کند محصولاتی تهرانا حمل اولونوردو. ایلک دفعه اولاراق آذربایجانین کند محصولاتی اؤز ائوینده قالیردی. بو دا تامام اهالینین سئوینجینه باعث اولموشدو. سهند داغینین قوزئییینده یئرله‌شن "قیرخ بولاقلارین" سولاری آرتمیشدی. سارابی، اردبیلی، مشکین شهری، اهری، آلان‌بیراغوش ماحالینی اؤز باالاری کیمی اطرافینا آلان آنامیز ساوالان داغی باشینین اوستونده‌کی آغلی، قارالی بولودلاردان امدیگی سودو، اؤز باالارینا سخاوتله تقدیم ائدیردی. ساوالان دئدیم، داغلاریمیزین داغی اولان بو داغ اورمیا گؤلونده‌کی یئنیلیکلری مشتولوق پیغامی کیمی خزره یئتیرنده او دا باشینین اوستونده‌کی بولودلارین گؤز یاشلارینی اؤز اطرافینا نثار ائدیردی. آستارادان سالماسا، ماکودان زنگانا اوزانان یوللار آذربایجانین قلبی اولان تبریزده بیرله‌شیب، اوردان کیچیک قان دامارلاری وسیله‌سیله وطنیمیزین هر طرفینه یاییلماقدا ایدی. ایرانین قانون اساسیندا قید اولان، هئچ بیر زامان حیات اوزو گؤرمه‌ین "انجمنهای آیالتی و ولایتی" ایندی ایلک دفعه اولاراق آذربایجاندا حقیقت اوزو گؤرموشدو. آذربایجانین گئجه‌لری آیلی، اولدوزلو، گوندوزلری ایسه شفاف بولاق کیمی قاینایییردی. تهراندا سلطنتین قان چاناغینا تکیه وئرن، چیگینلرینده "ماردوش" ضحّاکین پاقونلارینی داشییان شاه و اونون دؤلت باشچیسی حیله‌گر قوام ایلان کیمی قیوریلماقدا

ایدیلر. آذربایجانین گؤیلرینده پاریلدایان آل شفقلر بیچاق کیمی اونلارین گؤزلرینه سانجیلیری. هله گله‌جکده نه‌لر باش وئره‌جه‌گینی هئچ کیم بیلمیردی. فعلا آذربایجان بؤیوک آددیملارلا ایره‌لی گئدیردی.

ایرمی بیر آذر قیامیندا اؤزوندن فداکارلیق گؤسترمه‌سینه و ملی حؤکومتین قورولماسیندا ائتدیگی خدمتلرینه گؤره ملی تئاتر صحنه‌سینده بؤیوک ییغینجاق وار ایدی. بو ییغینجاقدا اونلارا ایرمی بیر آذر مئدالی وئریله‌جکدی. آغای پیشه‌وری باشدا اولماقلا بوتون دؤلت و فرقه مسئوللاری گلمیشدیلر. ییغینجاق آغای پیشه‌ورینین نطقی ایله باشلاندی. اونون صحبتینین اساسینی آذربایجان ایله تهران آراسیندا گئدن دانیشیقلار تشکیل ائدیردی. او دئییردی:

"تهران دؤلتینین بیزه قارشی آپاردیغی سیاسته باخمایاراق، توتدوغوموز یول ایله گئده‌جه‌ییک. چونکی توتدوغوموز یول قانونی و مقدسدیر."

ایرمی بیر آذر مئدالی وئریلن گون تشکیل اولان بو ییغینجاق اؤز تاریخی اعتبارینا گؤره بؤیوک اهمییته مالیک ایدی. خصوصا آغای پیشه‌ورینین و فرقه مسئوللارینین اشتراکی بونو ثابت ائدیردی. بو ییغینجاقدا یوزلرله ایرمی بیر آذر مئدالی ایله تلطیف ائدیلدی. بو مئدال بیر ایللیک دؤرده بیرینجی و آخرینجی مدال ایدی. من ایندی ده جسارتله دئیه بیله‌رم کی، بو مئدال ایله تلطیف اولانلار ایندی ده او مئدالی اؤزلری ایله ساخلاییرلار. او گوندن سونرا تبریز خیابانلارییندا سینه‌سی مئداللی آداملارا چوخ راست گلمک اولوردو. اونلار سینه‌لرینی قاباغا وئره‌رک فخر ایله آددیملاییردیلار. ایرمی بیر آذر مئدالی فقط تبریزه عاید دئییل، بوتون آذربایجاندا ملی حؤکومتین قورولماسیندا فعال اشتراک ائدنلره حصر اولونموشدو. فدائی دسته‌لرینده خدمت ائدنلر و اونلارین باشچیلاری ایرمی بیر آذر مئدالی تلطیفینده هامیدان ایرَلیده گئدیردیلر. چونکی ملی حؤکومت فدائیلرین قدرتیندن وجودا گلمیشدی. حومه‌ده ایشلر اؤز قایداسیندا گئدیردی. آکتیورلار دسته‌سینین کئچن هفته صحنه‌یه قویدوغو تاماشانین سسی هر طرفه یاییلمیشدی. حومه عضولرینین چوخو تاماشایا گله بیلمه‌دیکلری اوچون تأسف ائدیردیلر. معلوم اولدوغونا گؤره قارشیمیزداکی جمعه گونوندکی نمایش بوندان آرتیق قارشیلاناجاقدی.

آکتیورلار دسته‌سی سعی ائدیردی بیرینجی نمایشده‌کی سهولر داها تکرار اولماسین. الده اولونان تجربه‌یه گؤره نمایشلری بوندان دا آرتیق کیفیّتله وئرمک اولاردی. کونسئرتده ده‌ییشیکلر عمله گلملی ایدی. باشقا صنعتکارلار جلب اولماقلا برنامه‌لرده رنگارنگلیک یاراتماق نظرده توتولموشدو. نهایت جمعه گونو اؤز قدملری ایله حومه‌نی یئنه ایشیقلاندیردی. حومه‌نین قاپیسیندا یانان چیراقلار، آسیلان آفیشالار جاماعاتین بورا توپلانماسینا سبب اولموشدو. عضولر بیلئط آلیب یوخاری چیخماقدا ایدیلر. ساعات یئددی تامامدا سالون یئنه دولموشدو. تبریزین باشقا حومه‌لریندن گلنلر وار ایدی. ماراقلی بوراسی ایدی کی، باشقا حومه‌لردن اوچ نفر تبلیغات مسئوللاری دا گلمیشدی. بو دفعه اؤزوم تبریزین ملی تئاترینا مراجعه ائدیب آکتیورلارا لازیم اولان ساققال، بوغ، و کربلای قوباد اوچون مخصوص پالتارلاری آغای صمد صباحیدن بورج آلدیم. ایکینجی تاماشا اوّلکیندن داها دا طمطراقلی کئچدی. بو دفعه دئمک اولار کی، صحنه‌میز پروفئسسیونال خصوصیّتی داشی‌یبردی. کربلای قوباد رولونو قهرمانی اوینا‌یبردی. او بو دفعه اوزون ساققالی ایله صحنه‌یه چیخاندا اونون کومیک حرکتلری تاماشاچیلارین گولوشونه سبب اولوردو. کونسئرت ایفاچیلاریندا دا ده‌ییشیکلیک عمله گلمیشدی. بیر کامانچا چالان دا اضافه اولموشدو. بئله‌لیکله ایکینجی نمایشنامه ده موفقیّتله قورتاردی. بیلئطلر دئمک اولار کی، بیر تومندن آشاغی ساتیلمادی. عضولر اؤزلری بئش قیران عوضینه بیر تومن وئریردیلر. بو دفعه حومه‌نین خیرینه ساتیلان بیلئطلر یوز تومندن آرتیق اولدو. حومه‌نین کتابخاناسیندان اؤترو وئریلن میز سفارشی حاضر اولموشدو. حومه‌نین اداره هیئتی اجلاسیندا معلوم اولدوغو کیمی هامی خوشحال ایدی. حومه صدری عنایت احمدزاده هامیدان چوخ سئوینیردی. من بو اجلاسدا یئنه بیر تکلیف ائدیب دئدیم:

– بیز بو حومه‌ده ایکی دفعه تاماشا وئرمیشیک، هر ایکیسینده ده اؤز عضولریمیزی دعوت ائتمیشیک. دقت ائتسه‌یدینیز تاماشا گونو عضو اولمایانلار حومه‌نین قاباغینا ییغیشیب حسرت‌له حومه‌یه باخیردیلار. بیز غیر عضولری ده حومه‌یه جلب ائتمک و اونلارین دا بو تاماشادا اشتراک ائتمه‌لری اوچون شرائط یاراتمالی‌یبق. شرایطی ده بو

اولمالیدیر: عضولره تاپشیراق کی، اونلار فرقه‌یه عضو اولمایان قونوم-قونشولاریندان دا بو تاماشایا دعوت ائده بیلرلر. او گونه قدر آلتینجی حومه تبریز حومه‌لرینین ایچینده عادی بیر حومه ایدی. آمما دؤردونجو و بئشینجی حومه ایره‌لیده گئدیردی. تبریزین جنوبوندا لاله آدلی بیر کند وار ایدی. بو کنده بیر حوزه تشکیل اولموشدو. باشقا حومه‌نین ترکیبینده ایدی. ایندی لاله کندینده اولان حوزه‌نی‌ده آلتینجی حومه‌یه وئردیلر...

دیواردان آسدیغیمیز فعال و غیرفعال لؤحه‌سی اؤز ایشینه داوام ائدیردی. بو لؤحه هفته‌ده بیر دفعه عوض اولوردو. تبریز واغزالیندا معلوم اولدوغو کیمی ایکی حوزه‌میز وار ایدی. بو حوزه‌لرین هر بیرینین اؤز صدری اولسا.دا بونلارین مسئولیّتی بیر نفرین عهده‌سینه قویولموشدو. بو بیر نفر (آدی یادیمدا دئییل) راه‌آهن واغزالینین عالی رتبه‌لی و یاشلی ایشچی‌لریندن ایدی و ستارخانین سیلاحداشلایندان ساییلیردی. حومه‌ده یا تبریز شهر کومیته‌سینده اونا چوخ احترام قاییل ایدیلر. بو محترم آغا اوچ هفته ایدی حومه‌یه آددیم قویمامیشدی. هفته‌نین اول گونو لؤحه‌ده‌کی آدلاری عوض ائدنده اونون آدینی لؤحه‌نین قارا قسمتینده یعنی غیرفعاللارین سیراسیندا یازدیردیم. حومه مسئوللاری تعجبله منه باخیردیلار. حتی بیر نفر اونون آدینین لؤحه‌دن پوزولماسینی مصلحت گؤردو. من ایسه اونون جاوابیندا دئدیم:

- بیزده هامی بیر حقوقا مالکدیر.

ستارخانین سیلاحداشی اولان نئچه گوندن سونرا حومه‌یه گلدی. او اؤز آدینی لؤحه‌ده گؤرن کیمی احوالی پوزولان کیمی اولموشدو. حومه صدرینین اوتاغینا وارد اولوب اوتورموشدو. هئچ کیم ایله بو باره‌ده دانیشمیردی. حومه صدری اونا بیلدیرمیشدی کی، اونلارین هئچ بیرینین بو باره‌ده گناه‌لاری یوخدور. بو فقط تبلیغات مسئولونون اوز سلیقه‌سیدیر. او جاواب وئره‌رک دئمیشدی:

- بوردا تبلیغات مسئولونون دا گناهی یوخدور. گناه منیم اؤزومده‌دیر. من تهرانا سفر ائتمیشدیم. بو سفردن قاباق حومه‌یه خبر وئرملییدیم.

من حومه صدرینین اوتاغینا وارد اولاندا اونو گؤروب سالام وئریب الینی سیخدیم. او گولومسه‌یه‌رک منه دئدی:

– سندن هئچ گیلایم یوخدور. سن اؤز وظیفه‌نی انجام وئریبسن. من اؤز گناهیمی بوینوما آلاراق سندن خواهش ائدیرم قوجالیغیمی نظره آلاراق منیم آدیمی او قارا لؤحه‌دن پوزون. یوخسا بیر دقیقه ده بوردا اوتورا بیلمرم.

من در حال آیاغا دوروب اونون آدینی او قارا لؤحه‌دن سیلدیم. ستارخانین سیلاحداشی اولان بو آغا سونرالار ثمره‌لی فعالیّته باشلادی. اوچ هفته‌لیک غیبت ائتدیگی زامانین تامام گزارشلرینی حومه‌یه تقدیم ائتدی. اونون مسئولو اولدوغو حوزه‌لر باشقا حوزه‌لرین ایچینده آد قازاندی. گلن هفته‌لرین بیرینده اونون آدی قیرمیزی لؤحه‌یه یازیلدی.

کتابخانایا سفارش وئریلن میزلر حاضر اولموشدو. تشکیلات مسئولو، مالی مسئول و من لازیم اولان شئیلری آلماق اوچون بازارا گئتدیک. بیرینجی آلدیغیمیز شئی میزلرین اوستونه لازیم اولان اؤرتوک ایدی. اوزونلوغو بئش مئتیریاریم ائنی بیرمئترآلتمیش سانتیمئتیر اولان بو اؤرتوک یاشیل ماهوتدان ایدی. ایکی میزین اوستونو اؤرته بیلردی. "لورنز" مارکالی بؤیوک بیر رادیو آلدیق. حومه‌نین بزگی هم ده کتابخانانین یاراشیغی اولا بیلردی. هله‌لیک ده اولسا شاهمات، دومینو، تخته‌نرد، و باشقا تفریح اوچون لازیم اولان شئیلری آلیب حومه‌یه گتیردیک. حومه‌ده اولان بوتون عضولر بیزی آلقیشلادیلار. حومه‌ده بؤیوک بیر بایرام وارمیش کیمی هامی سئوینیردی. هامینی هر شئیدن قاباق رادیو مارقلاندیریردی. آخی او زامانلار فقط اعیانلارین ائولرینده رادیو تاپماق اولاردی. آلتمیش فاییز ائولرده رادیودان اثر یوخ ایدی. رادیودان خبرلره قولاق آسماق ایسته‌یه‌نلر قهوه‌خانالارا گئتمه‌لی اولوردولار. او زامانلار تبریزین ستارخان خیابانیندا اولان قهوه‌خانالاردا بئله رادیولار وار ایدی. ائولرینده رادیوسو اولمایانلار بو رادیولاردان وئریلن خبرلره یا دا اوخونان تصنیفلره حسرتله قولاق آسیردیلار. ایندی حومه‌یه آلدیغیمیز رادیو بؤیوک نعمت حساب اولوردو. تشکیلات مسئولو انور مسگرزاده‌نین بیرینجی ایشی امتحان ائتمک اوچون رادیونو برقه وصل ائتدی. بیر آزدان تهراندان قمرخانیمین گؤزل اوخودوغو بیر تصنیف ائشیدیلدی. هامی هیجانا گلمیشدی. بو ایلک رادیو سسی ایدی، تبریز حومه‌لرینده اوجالیردی. اوشاقلار رادیونون کانالینی عوض ائتدیلر. آه، بو دا سارا قدیموانین جاوانلیق سسی ایدی. اونون سسی دوغمالیقدان خبر وئریردی. آذربایجان

موغامینین اساسیندا قورولموش بو اوخوماقلار انسان روحونون درینلیکلرینه ائنیر و اونو کؤورەلدیردی. بازاردان آلدیغیمیز یاشیل ماهوت پارچا میزلرین اوستونده اؤز اندازەسینده دوزگون ایدی. بؤیوک سالونون یاراشیغینی آرتیریردی. ائرتەسی گون حومەده اداره هیئتی‌نین اجلاسی وار ایدی. بو اجلاسدا یئنه ده حومەده یارانان کتابخانا بارەسینده صحبتلر اولدو و بو ایشین آخیرا کیمی ادامه تاپماسینا تصمیم توتولدو. حومه صدری آغای عنایت احمدزاده دئدی:

- بو معلومدورکی، کتابسیز کتابخانا اولماز. کتابلارین تأمینی بارەسینده تدبیرلر لازیمدیر. بو بارەده منیم تکلیفیم وار. او دا بوندان عبارتدیر کی، بیز فرقه مسئولاریندان حومەیه دعوت ائدک. کتاب مسئلەسینی اونلارلا اورتایا قویوب بو کتابخانایا لازیم اولان کتابلاری الده ائتمک اوچون اونلاردان کؤمک ایستەیک.

بو فیکرین دوزگون اولدوغونو اداره هیئتی تصدیق ایلەدی و بو کتابخانایا آد لازیم اولدوغو اوچون مناسب آد تاپماق لازیم گلدی. من آذربایجانین مشهور پئداقوقو رشدیەنی تکلیف ائتدیم. بئلەلیکله اداره هیئتی بو آد مسئلەسیله راضیلیق ائتدی. اجلاسین سونوندا حومه صدری بو گونکو قرارلاری شهر کومیتەسینین سرانجامینا وئرەجه گینی بیلدیرەرک علاوه ائتدی:

- "رشدیه" نه اینکی آذربایجانین، حتی بوتون ایرانین مدنیّت خادملریندن بیری ایدی. او ایلک دفعه اولاراق ایراندا اصول جدید مکتبنین پایەسینی قویموشدو. اؤزو ده معلم اولدوغو اوچون اوشاقلارین تعلیم تربیەسینده بؤیوک خدمتلری وار ایدی.

اونون شکلینی بؤیوتدوروب یاراشیقلی بیر قابا توتدوروب حاضر ائلەدیک. کتابخانا سالونونون یوخاری باشیندا کیچیک بیر میزین اوستونده‌کی رادیونون یوخاریسیندا رشدیەنین شکلینی آسدیق. اوستونده ده بئله بیر یازی قرار وئردیک:

"آلتینجی حومەنین رشدیه آدینا کتابخانا اوجاغی"

حومەیه هدیه اولاجاق کتابلارا مناسب رف لازیم ایدی. حومەنین نجاری اندازەسین گؤتوروب ایشه باشلادی. آخشام چاغی آغای ولایی حومەیه گلمیشدی. اداره هیئتی‌نین قبول ائتدیگی قرارلاری اونونلا آرایا قویدوق. ولایی دئدی:

- گؤزل فیکردیر. سیز تامام ایشلری آماده ائدین. حومه‌یه دعـوت اولان قونـاقلاری شـهر کومیته‌سی نظاما سالار.

بئله‌لیکله بیزیم ایشیمیز بیر آز دا آسان اولدو.

جمعه گونلری مرتب اولاراق حومـه‌ده تئـاتر دسـته‌سـینین تاماشـالاری داوام ائـدیردی. تاماشاچیلارین سـایی گونـدن گونـه آرتیـردی. غیـر فرقـه‌چیلـر ده یاخینـدان اشـتراک ائدیردیلر. آکتیورلارین تجربه‌لری آرتدیقجا تاماشالار اؤز حقیقی چهره‌سینی تـاپیردی. بـو تاماشادان عاید اولان پوللار مـادّی جهتـدن بیـزی تـأمین ائـدیردی. آخـشام چـاغیلاری حوزه‌لرین اجلاسلاری قورتاراندان سونرا عضولرین بعضیلری حومه‌ده قالیـب کتـاب‌خانـادا اولان شاهمات، تخته‌نرد یا دومینو اویناماغا مشغول اولوردولار. کتابخانا آمـاده اولماسـا دا تبریزین گونده‌لیک قزئتلریندن استفاده ائدیب مطالعه‌یه مشغول اولـوردولار. رادیونـون دا اؤزونه مخصوص هوسکارلاری وار ایدی. حومه یاواش-یـاواش سیاسـی مـسئله‌لرلـه برابـر مدنی عالمه ده آددیم قویماقدا ایدی. عضولر حومه‌نی اؤز ائولری کیمی حساب ائـدیردیلر. اونلارا هئچ بیـر محـدودیت یـوخ ایـدی. نقلیّـات قـاراژینین سـوروجولری قهـووه‌خانـالار کونجوندن آیریلیب اؤز بوش واختلارینی حومه‌نین کتابخانا سالونوندا کئچیریردیلر. اونـلار بعضی واختلار سیاسی مسئله بـاره‌سـینده قیـزغین بحثـه وارد اولـوردولار. بیـر مؤضـوع باره‌سینده نتیجه آلا بیلمه‌یه‌نـده حومـه مـسئوللارینا مراجعـه ائـدیردیلر. بـو دا اونلاریـن سیاسی معلومـاتلارینین یوخـاری گئتمـه‌سـینه سـبب اولـوردو. بونـدان قابـاق حومـه‌ده حوزه‌لرین اجلاسی قورتاراندان سونرا عـضولرین هامیـسی داغیلیـب ائولرینـه گئـدیردیلر. اینـدی ایـسه نمایـشلر باشـلانان‌دان بـو طرفـه حومـه اونـلارا بؤیـوک مـدنیّت اوجاغینـا چئوریلمیشدی. حتی شهر کومیته‌سینین مسئوللاری، ایشچیلری باشقا حومه‌لـرین عـضو یا مسئوللاریندان کؤنوللری شاهمات اویناماق ایسته‌سه‌یدی، آلتینجی حومه‌یه گلیردیلـر. چونکی او زامانلار تبریزده ائله بیر کلوپ یوخ ایدی. نهایت حومـه‌میـز حومـه‌لـر ایچینـده حومه اولوردو.

تبریزین سرو آغاجلاری هله یام- یاشیل ایدی. سهندین قـارلی باشـیندان اسـن کـولکلر آدامین روحونـو اوخـشاییردی. شـهرین اطرافینـداکی ایـده‌لیکلـرین عطـری هـر طرفـی

بوروموشدو. هر چنار باشیندا یووا سالان یئرلی قوشلارین نواسی اوغورلو بشریت سیمفونیاسینی ترنم ائتمکده ایدی. تبریزین باشی اوستوندن اؤتن دورنالار آزادلیق نامینه اؤزللیکلرینی بو قوجامان شهره نثار ائدیردیلر. عینالی داغی بیر مورخ کیمی اؤز بالاسی اولان بو قهرمان شهرین دفعه‌لرله پروازلاندیغین و قانسیز اووچولارین آمانسیز اوخو ایله یارالاندیغین تاریخ دفترینه یازماقدا ایدی:

یئنه تازه‌لندی کؤهنه دردلریم،
شاعرین دوشوبدور یادینا تبریز.
هر سؤز باغچاسیندان بیر چیچک دریب،
بو شعری باغلادیم آدینا تبریز.

ایندی ستارخانلارین، باغیرخانلارین، حیدر عم‌اوغلولارین، علی مسیولارین، حسین باغبانلارین، شیخ خیابانیلرین یاریمچیق قالان قیاملارینین سکانینی ائل اوغلو پیشه‌وری اؤز الینه آلمیشدی. تبریزین قلبی دؤیونوردو. دونیا خالقلاری گؤزلرینی بو شهره دیکمیشدی. اونلار بیلیردیلر کی، تبریزین کؤهلن آتی شاهه قالخاندا هئچ بیر قدرت اونون قاباغینی آلا بیلمز. او دؤرد نالا چاپیردی. بئله بیر زاماندا آلتینجی حومه‌ده حاضرلیق ایشلری گئدیردی. کتابخانانین دیوارلاری او گوندن شعارلارلا بزنمکده ایدی. حومه‌نین داخلی، خارجی منظره‌سینده تغییرات وجوده گلمیشدی. شهر کومیته‌سیندن وئریلن خبره گؤره ائرته‌سی گون ییغینجاق تشکیل تاپاجاق و دعوت اولونان قوناقلار حومه‌ده حاضر اولاجاقدیلار. کتابخانانین یارانماسی بو ییغینجاقدان آسیلی قالمیشدی. حومه صدری هامیدان آرتیق هوسله چالیشیردی. هر شئیین اؤز یئرینده اولماسیندان اؤترو دستورلار وئریردی. قوناقلاری لایقینجه قارشیلاماق اوچون شیرینی و مئیوه واجبدن ساییلیردی. ائرته‌سی گون سحر بازارا گئدیب مئیوه و شیرینی تهیه ائتدیک. بئله‌لیکله قوناقلارین گلمه‌سینی گؤزله‌مگه باشلادیق. هر شئی اؤز یئرینده ایدی. من بو ییغینجاقدا صحبت ائده‌جه‌ییم سؤزلری یازیب آماده ائتمیشدیم. گون اورتادان سونرا شیرینی، مئیوه‌لر میزین اوستونه دوزولدو. قوناقلار ساعات آلتیدا حومه‌ده ایدیلر. حومه‌یه ایلک آددیم قویانلاردان تبریز شهر کومیته‌سینین صدری میررحیم جادنیکو و تشکیلات

مسئولو علی‌زاده ایدی. اونلارین نظرینی هر شئیدن قاباق دیوارلارا نصب اولان شعارلار جلب ائتمیشدی. میررحیم ولایی‌نین گؤزلری بیر شعارا دیکیلی قالمیشدی. او منه باخا-باخا دیوارداکی شعاری گؤستریب دئدی:

- بو شعار ندیر؟ "یاشاسین اراده‌میزی تمثیل ائدن ملی قوشونوموز"

او بو شعاری اوخویوب علاوه ائتدی:

- شعار اؤز دیلیمیزده آیدین و هامینین باشا دوشه‌جه‌یی کیمی یازیلسین. بوردا "تمثیل" کلمه‌سی ندیر؟. بو کلمه‌نی کیم باشا دوشه‌جک. ائله بیر زاماندا کی، خالقیمیزین سکسن فایزی ساوادسیزدیر. سیز یاخشی اولاردی کی، تمثیل سؤزونون عوضینه یارادان، یاخود، مؤحکمله‌دن سؤزلریندن استفاده ائده‌یدینیز.

میررحیم ولایی‌نین بو تنقیدی انکار اولونماز ایدی. اونون فیکری منیم اؤز فیکریم‌له دوزگون گلیردی. آمما یازدیغیمیز بو شعار تصویب اولموش شعارلاردان ایدی. بو سؤزو ولایی‌یه دئینده او جاواب وئردی:

- آخی او شعارلاری تصویب ائدنلرین اؤزلری ده اؤز آنا دیللرینی بیلمیرلر. چونکی بیزیم ایندیه قدر آنا دیلیمیزده مکتبمیز اولمامیشدیر. بیزیم ایندیکی قیامیمیز دا ائله بو نؤقصانلاری آرادان بیر دفعه‌لیک آپارماقدان اؤترو یارانمیشدیر.

بو زاماندا حومه‌نین پیلله‌لریندن قوناقلارین آیاق سسلری ائشیدیلدی. بیز قوناقلارین استقبالینا چیخدیق. قوناقلارین آردی کسیلمیردی. اونلار کتابخانا سالونونا وارد اولان کیمی ایلک نظرلریمی جلب ائدن یوخاری باشدا آسیلان کتابخانا لؤحه‌سی ایدی. رشدیه‌نین بؤیودولموش شکلی بو اوجاغا زینت وئریردی. چاغیریلان قوناقلارین ایچینده اؤز کتابخانالاری ایله مشهور اولان شخصیتلر ده وار ایدی. سالون دولموشدو. چاغیریلان قوناقلارین هامیسی گلمیشدی. بو آندا حومه‌نین صدری منی کنارا چکیب دئدی:

- مصلحت اولسا قوناقلارا خوش گلدین دئمک و اجلاسین آچیلماسی منیم عهده‌مده اولسون.

من جاوابیندا:

- چوخ دا گؤزل اولار. بیر دفعه‌لیک اجلاسین اداره اولونماسی دا سیزین اختیارینیزدا اولسون.

بئله‌لیکله احمدزاده ییغینجاغی آچیق اعلان ائدیب اونلارا خوش گلیبسینیز دئییب خیر ایشلرده قاباق سیرالاردا آددیم آتماقلارینی آرزولادی. بیر نئچه کلمه ده کتاب، کتابخانا باره‌سینده و اونون اهمیتیندن دانیشیب سؤزو منه وئردی. ییغینجاقدا اولانلارین هامیسی عالی ساوادلی آداملار ایدیلر. اونلارین ایچینده وزیر معاونلری ده وار ایدی. اونلارین قارشیسیندا دانیشیب اؤز مقصدیمی چاتدیرماق اوچون بیر هفته قاباقدان حاضرلیق آپارمیشدیم. تامام دوشونوب مصلحت بیلدیگیم صحبتلری قید ائتمیشدیم. ایندی او زاماندان أللی ایلدن آرتیق کئچیبدور. اونلاری دقیق شکیلده دئیه بیلمه‌سم ده صحبتلریم هانسی جریانلارین اطرافیندا گئتدیکلری باره‌ده یازا بیله‌رم. اول ملی حؤکومتین بیر ایل عرضینده گؤردویو ایشلر باره‌سینده ایضاحات وئریم. ایلک دفعه اولاراق تبریزده دانشگاهین آچیلماسیندان مکتبلریمیزده آنا دیلینده گئدن تحصیلدن و بوندان اؤترو ده لازیم اولان درس کتابلاریندان، ملی تئاتردان فیلارمونیادان، فهله‌لر سندیکالاریندان، تبریز رادیوسوندان، ملی موزئیدن، کوچه‌لرین آسفالت اولماسیندان، شاعرلر جمعیتینین تشکیلیندن و سایر نائیلیتلردن دانیشیب، علاوه ائتدیم:

"قیسا مدتده بو ایشلر گؤرولسه ده کؤره‌جه‌گیمیز ایشلر هله قاباقدادیر. بیز عمومی حالدا کتاب و کتابخانا باره‌سینده چوخ آز ایشلر گؤرموشوک. بیر خالقین مدنیتیندن صحبت گئدیرسه، اونون کتابخاناسیندان، کتاب اوخویانلاریندان دا صحبت گئتمه‌لیدیر. ایرانین و عینی حالدا آذربایجانین بؤیوک شهرلرینده کتابخانا یا خود کتاب ماغازالاری حدیندن آرتیق آزدیر. عوضینده ایسه تریاک یا شیره چکیلن قهوه‌خانالارین سایی حدیندن آرتیق‌دیر. بئله زاماندا ملی حؤکومت بو فسادخانالارین کؤکونو قوروتموش‌دور. ایندی بونلارین یئرینده مدنیّت اوجاقلارینی یاراتماق لازیمدیر. بیز بو مدنی اوجاقلارین بیرینی آلتینجی حومه‌ده تشکیل وئرمیشیک. حومه سیاسی تشکیلات اولسا دا اونون کناریندا بئله مدنی اوجاقلارین اولماسی داها الوئریشلی اولور. تشکیل وئردیگیمیز اوجاق رشدیه آدلی بیر کتابخانادیر. آمما کتابی اولمایان کتابخانایا، کتابخانا دئمک اولارمی؟ البتّه

دئمک اولماز. ایندی بیز بو اوجاغی حقیقی بیر کتابخانایا دؤندرمک اوچون بیزه کتاب لازیم اولدوغونو اعلان ائدیریک. بو کتابلاری اله گتیرمک بیزه چتین اولدوغو اوچون سیزین کیمی دوستلاردان کؤمک ایسته‌ییریک. سیز اؤزونوز اهل کتاب اولدوغونوزا گؤره کتابسیزلیق دردینی یاخشی بیلیرسیز. بونو نظره آلیب اؤز یاردیم الینیزی بیزه طرف اوزادین".

سونرا سؤز آغای میررحیم ولایی‌یه وئریلدی. اونون دا سؤزلری کتاب و کتابخانا باره‌سینده ایدی. او دییردی:

"آلتینجی حومه‌ده تشکیل اولونان بو کتابخانا تبریز حومه‌لرینین ایچینده بیرینجی آددیمدیر. امیدواریق بئله خیرخواه ایشلر آذربایجانین هر گوشه‌سینده گؤرولسون. بلکه ده خالقیمیز عصرلر بویو چکدیکلری ساوادسیزلیق دردینی اونوتدو. بلکه ده دونیانین باشقا خالقلاری کیمی آد، سان صاحبی اولدو".

سونرا قوناقلاردان یئتمیشه یاخین یاشی اولان بیر نفر سؤزه باشلاییب دئدی:

"من یئددی یاشیمدان کتاب هوسکاری‌یام. کتابلا یاتیب کتابلا اویانمیشام. ایندی منده اولان جهتلرین دئمک اولار کی، هامیسینی اوخودوغوم کتابلارا بورجلویام. هله اوشاقدان آتامین گونده‌لیک منه وئردیگیی جیب خرجینی کتابا خرجله‌یه‌ردیم. ایندی اؤزومه لایق کتابخانام واردیر. بو دا معلومدور کی، من اؤلندن سونرا بو کتابلاردان خالقیمیز استفاده ائتملیدیر. چوخ خوشحالام بو گون منی بورا دعوت ائدیبسیز. بو کتابخانانین کتابا احتیاجی اولدوغونا گؤره کؤنوللو اولاراق سکسن جلد کتاب بو حومه‌یه هدیه ائدیرم".

قوناقلارین هامیسی اونو آلقیشلادی. باشقا قوناقلار دا اؤز نوبه‌سینده هدیه وئردیکلری کتابلاری اعلان ائتدیلر. اونلار سخاوتله اون جلد کتابدان توتوب أللی جلد کتابا قدر هدیه وئردیلر. قوناقلارین بعضی‌سی ده یا کتابلاری آز اولدوغوندان و یا خود کتابلارینی اؤزلریندن آییرا بیلمه‌دیکلرینه گؤره پول هدیه ائتدیلر. او زامانکی او فرحلی آخشامدا اوچیوز جلد کتاب و اوچیوزأللی تومان پول حومه‌نین اختیاریندا قویولدو. سونرا قوناقلار شیرینی و مئیوه صرف ائدیب داغیلدیلار. ائرتسی گون کتابلارین آیاقلاری حومه‌یه آچیلدی. اوچ گوندن سونرا آلتینجی حومه کتابخانا صاحبی اولدو. هدیه وئریلن پوللاری

کتابا خرجله‌دیک. بئله‌لیکله حومه مسئوللارینین بو کتابخانا آرزوسو حقیقه‌ته چئوریلـدی. نجارا سفارش وئریلن کتابخانا رفلری حاضر اولوب رنگلنمیشدی. کتـابلار رفلـره دوزولـوب اوخوجولاری گؤزله‌ییردی.

حومه‌میزده عباس ملیحی آدلی بیر جـاوان اوغـلان وار ایـدی. او، حـوزه‌لـرین بیـرینین مسئولو ایدی. اونونجو صینیفی بیتیریب دیپلوم آلمیشدی. اونون صدری اولدوغو حـوزه‌ده چوخ اشتراک ائتمیشدیم. عباس ملیحی حوزه‌ده گونده‌لیک سیاسی، اجتماعی مسئله‌لری تحلیل ائتمه‌گی لایقینجه باجاریردی. حتی دئیه بیله‌رم کی، حومه صـدرلرینین ایچینـده بیرینجی یئری توتوردو. من بو جاواندان تبلیغات کومیسیونوندا اولماسینی آرزو ائـدیردیم. بیر گون اؤزو ایله بو مسئله‌نی مطرح ائدیب کومیسیون عضولرینه تانیتدیردیم. ائرتـه‌سـی گون کومیسیونون عضوی اولان میرحسین منی کنارا چکیب دئدی:

- سن عباس ملیحینی تبلیغات کومیسیونونا دعوت ائتمکده سهو ائدیرسن.

- نه اوچون؟

- اونو بو محلله‌ده هامی تانییر. اونو اوشاقلیق زامانیندا بیر ژاندارم زورلایب.

-بو مسئله‌نین ایندیه نه دخلی واردیر. اؤزون دئییرسن کی، اونو زورلاییبلار. اینـدی ده او ایشلرله مشغولدور؟

- یوخ! بو مسئله اونون اوشاقلیق زامانینا عایددیر.

- بس سن نه دئمک ایسته‌ییرسن؟

- بو سؤزلر بوردا قالسین یاخشیلیغی یوخدور.

من آیدین گؤروردوم میرحسین عباس ملیحییه حسادت ائدیر.

عباس ملیحینین دیپلومی وار ایدی. میرحسین ایسه آلتی کلاسا قدر اوخوموشـدو. أللـی بئش ایل بوندان قاباق دیپلومو اولان شخصلرین قیمتی ایندیکی انسانلاردان آرتیق ایدی. میرحـسین حـسادت ائتمیردیـسه نـه اوچـون ملیحـی فرقـه‌یـه عـضو اولانـدا اعتـراض ائتمه‌میشدی؟ ایندی تبلیغات کومیسیونونا عضو اولاندا اعتراض ائـدیردی؟ میرحـسین ال چکن دئییلدی. بیر ایکی نفر ده اؤزونه یولداش تاپیب شهر کومیته‌سینه شـکایت ائتـدیلر.

من شهر کومیته‌سینه دعوت اولوندوم. شهر کومیته‌سینده ده اؤز فیکریمی مدافعه ائتدیم. یوخاریدا یازدیغیم سؤزلری اوردا دا دئیب علاوه ائتدیم:

– من ائله دوشونورم کی، عباس ملیحینی فرقه سیرالارینا سوق ائدن همین ژاندارملارین زوراکیلیقلاری اولوبدور.

شهر کومیته‌سینین تبلیغات مسئولو دئدی:

– من ده سنین فیکیرلرینه شریکم. ایندی بو شکایتی اوچ نفر امضالاییب. سیز عباس ملیحینی کومیسیوندان کنارا قویون. بئله اولارسا مسئله عباس ملیحینین خئیرینه تامام اولار. بونو اوزاتماغا گلمز.

بئله‌لیکله من شهر کومیته‌سیله راضیلاشیب گئری قاییتدیم. ائرته‌سی گون بو مسئله‌نی عباس ملیحی ایله آرایا قویوب علاوه ائتدیم:

– سیزی کومیسیونا دعوت ائدنده چوخ خوشحال ایدیم و آرزو ائدیردیم کی، سیزین ساوادینیزدان، معلوماتینیزدان استفاده ائدک. آمما حومه‌ده بیر نئچه آداملار وار کی، کومیسیوندا اولماغینیزلا مخالفت ائدیرلر. من اونلارین بو عملینه اعتراض ائتمیشدیم. ایندی اونلار شهر کومیته‌سینه شکایت ائدیبلر. دونن منی شهر کومیته‌سینه چاغیرمیشدیلار. اوردا دا سنی مدافعه ائله‌دیم. نتیجه بو اولدو کی، سیزی کومیسیوندان کناره قویاق.

او سوروشدو:

– شکایت ائدنلر کیمدیر؟

من اونون بو سوالینا جاواب وئرمه‌دیم. ملیحی دئدی:

– سیز دئمه‌سز ده اونلارین کیم اولدوغونو بیلیرم.

سونرا سؤزونه داوام ائدیب دئدی:

– سیز منی کومیسیوندان کنارا قویدوغونوز کیمی فرقه‌دن ده کنارا قویون. من داها فرقه ایله ایشله‌یه بیلمرم. فرقه‌چیلر منیم آبیریمی آپاردیلار.

ملیحی چوخ ناراحات اولموشدو، او عصبانی ایدی. او گئتدی. تبریز زندانینا قدر اونو گؤره بیلمه‌دیم...

حومه ده ایشلر اؤز قایداسیندا ایره‌لی گئدیردی. حوزه‌لرده یاخیندان اشتراک ائدیردیم. فرقه‌یه عضو اولانلارین سایی گوندن گونه آرتیردی. آذربایجاندا، تبریزده ساکتلیک ایدی. تبریزده نشر اولان آذربایجان قزئتی آینا کیمی خالقین آرزولارینی ترنم ائدیردی. فرقه‌نین رهبری آغای پیشه‌وری‌نین مقاله‌لری بو قزئتین بزه‌گی اولموشدو. بوتون ایشلر اؤز عادی حالیندا ایدی. حومه‌نین آکتیورلار دسته‌سی اؤز تاماشالارینا داوام ائدیردیلر. کتابخانانین ترتیبیندن ایره‌لی گلن بورجلاریمیزی اؤده‌میشدیک. آرتیق پولوموز دا وار ایدی. من بو پوللاری خرجلمک اوچون یئنی‌یئنی برنامه‌لر فیکرینده ایدیم. بیر گون حومه مسئوللارینین اجلاسیندا بیر مسئله‌نی ایره‌لی سؤروب دئدیم:

- بو حومه‌ده یا حومه اطرافیناکی ائولرین بیرینده یانغین باش وئرسه نه ائتملی‌ییک؟

یئنه مسئوللار بیر-بیرینین اوزونه باخماغا باشلادیلار. مسئوللارین بیری خبر آلدی:

- اولمایا سیز ایسته‌ییرسینیز حومه‌نی آتش نشانی اداره‌سینه دؤنده‌ره‌سینیز؟

جاواب وئردیم:

- لازیم اولسا بلی!

حومه صدری جدی حالدا دئدی:

اؤز فیکرینیزی آیدینلاشدیرین:

- مسئله آیدیندیر: بیز ایکی مئتر اوزونو بیرمئتریاریم ائنی تاختادان کنارلاری حاشیه‌لی لؤحه قاییریب دیواردان آساجاغیق آلتی عدد بئل، آلتی عدد کولونگ، آلتی عدد قوملا دولو وئدیره، بیر اوزون نردیبان، ی‌ئددی مئتر باشی قارماقلی یوغون ایپ. بیزه لازیم اولان وسایيل بونلاردیر. بو نه اینکی بیر حومه‌ده حتی بوتون اداره‌لرده، سازمانلاردا دا اولمالیدیر. چوخلو پولا دا احتیاج یوخدور.

آرتیق مسئله هامییا آیدین اولموشدو. حومه مسئولو همیشه‌کی کیمی من موافقم دئدی. باشقا مسئوللار طرفیندن تصویب اولدو. همین دقیقه ایشه باشلادیم. نجارین یانینا گئدیب لؤحه‌نین اؤلچوسونو وئردیم. فرقه‌نین عضوی اولان بو نجار الینده‌کی ایشلری یئره قویوب لؤحه‌نی قاییرماغا باشلادی. حومه‌نین تشکیلات مسئولو ایله بازارا گئدیب یانغین شعبه‌سینه لازیم اولان وسایللری آلدیق.

بئله‌لیکه اوچ گوندن سونرا یانغین سؤندورن شعبه‌نین وساییللری حاضر اولموشدو. لؤحه‌نی اؤز یئرینه آساندان سونرا اونو قیرمیزی رنگ‌له بویادیق. بئل، کولونگ، وئدیره‌لر و نردبان رنگلندی. وساییللر ردیف ایله بیر- بیرنین یانیندا لؤحه‌دن آسیلدی. وئدیره‌لره قوم دولدوروب لؤحه‌نین آلتیندا یئره دوزدوک. نردبانی لؤحه‌نین کناریندا دیواردان آسدیق. باشی قارماقلی ایپی ایسه دسته‌له‌ییب لؤحه‌نین او بیری طرفینده یئرلشدیردیک. اوستونده یازدیق:

"آلتینجی حومه‌نین یانغین سؤندورن شعبه‌سی"

بئله‌لیکه یانغین سؤندورن شعبه ده یاراندی. ایشلر بونونلا قورتارمیردی. بو شعبه‌یه بیر هیئت لازیم ایدی. گونلرینین چوخو حومه‌ده کئچن عضولردن آلتی نفرلیک هیئت سئچیلدی. اونلار دا اؤز آرالارییندان بیر نفر رییس سئچدیلر. بو شعبه‌نین اداره‌سی اونلارا تاپشیریلدی. نئچه گوندن سونرا میررحیم ولایی حومه‌یه گلمیشدی. پیلله‌لری چیخیب ایکینجی مرتبه‌یه آددیم قویاندا گؤزلری آلتینجی حومه‌نین یانغین سؤندورن شعبه‌سینه ساتاشاندا تعجّبدنمی، سئوینجدنمی قورویوب یئرینده قالدی. او نه دئیه‌جه‌گینی بیلمیردی. گؤزلرینده گؤرونن نارین تبسمدن معلوم اولوردو کی، هم تعجّب ائدیب، هم ده سئوینیب. میر رحیم ولایی حومه مسئوللارینی اؤز کناریندا گؤرنده دئدی:

- بئله بیر شعبه‌نین بوتون حومه‌لرده تشکیل اولماسی چوخ یاخشی اولاردی.

او تبریز حومه‌لرینه باش ووراندا آلتینجی حومه‌ده اولان یئنیلیکدن دانیشیر و اونلارا تاپشیریر کی، بیزیم حومه ایله یاخیندان علاقه‌ده اولسونلار. باشقا حومه‌لرین مسئوللاری، خصوصاً تبلیغات شعبه‌لرینین مدیرلری حومه‌میزه گلمکده ایدیلر. بونو دا دئمه‌لی‌یم کی، بیز حومه‌ده آیدا بیر دفعه دیوار قزئتی نشر ائدیردیک. بو قزئتین سون نؤمره‌سی بو آیدا تامام اولموشدو. بو دا ایکی نسخه‌ده چیخیردی. بیری شهر کومیته‌سینده دیوارا وورولوردو. ایکینجی‌سی ایسه حومه‌ده اؤز مخصوص یئرینده آسیلیردی. بو قزئتده ایرانین، آذربایجانین سیاسی، اجتماعی مسئله‌لری باره سینده مقاله‌لر وار ایدی. بیر قسمتینده ده حومه‌نین قرار توتدوغو محله‌لرین باره‌سینده یئنیلیکلره، یئنی خبرلره اختصاص وئریلمیشدی. قزئتین تام اورتاسیندا طنز بیر کاریکاتور قزئتین یاراشیغینی داها

دا آرتیریـردی. بـو کاریکـاتورون مؤضوعـسو بئلـه ایـدی: آذربایجـان گـونش شـکلینده وئریلمیشدی. بو گونشدن قالخان شعالار تهراندا باش وزیر قـوامین گؤزلرینـه سـانجیلیر و اونو سارسیدیردی. حومه‌میزده صنعتکار رسّام و گؤزل خطی اولان عـضولریمیز وار ایـدی. اونلار اؤز بوش واختلارینی حومه‌نین اختیاریندا قویوب جدی شکیلده فعالیـت ائـدیردیلر. حومه‌میز تبریزین غرب طرفینده گولوستان باغیندان باشلانیب منجم خیابـانی، خطیـب، شنب قازان، واغزال و لاله کندینه قدر اوزانیـردی. آلتینجـی حومـه تبریـزین ان گئریـده قالمبش محله‌لرین احاطه ائدیردی. اهالیـسی ایـسه زحمـتکش اولمـاقلا برابـر بعـضیلری اکینچیلیک‌له مشغول ایـدیلر. حـوزه اجلاسـلاری گـون اورتـادان سـونرا سـاعات دؤرددە باشلانیب ساعات آلتیدا قورتاریردی. بو زامانلار حومه‌نین ساکت و آرام چاغلاری اولـوردو. ساعات آلتیدا اجلاسلار قورتاردان سونرا حومه‌ده جانلانما باشلانیردی.

پاییز چاغلاریندا تبریزین اؤزونه مخصوص عالمی وار. مئیوه-تـره‌وز بـازارلاری اطرافـدان گلن مئیوه‌لرله دولو اولاردی. سـحر و آخـشام چـاغلاری سـهندین یاماجلارینـدان اسـن کولکلر قلمه شکلینده گؤیه اوجالان سؤیود آغـاجلارینین کوشولتوسـونو اطرافـا یایمـاقلا پاییز نغمه‌سینه دؤنوب انـسانلارین قلبینـی اوخـشاییردی. هـاوالار سـویویوردو. تبریـزین باشـی اوسـتوندن اؤتـن کؤچـه‌ری قوشـلار هاچالانیـب جنوبـا طـرف اوچـاراق قیـشلاغا کؤچمکده ایدیلر. یای فصلینده یاغیش گؤرمه‌یه‌ن چؤللر، چمنلر اورمیا گؤلونـدن اوزانیـب گلن قارا، بوز بولودلاردان سااللانان گوموشـو یـاغیش دامجیلارینـدان سـیراب اولـوردولار. کندلیلر اؤز خیش- امرازلارینی آلا-بولا اؤکوزلره قوشـوب کؤوشـنده پـاییزلیق توخومونـو شوخوملارا سپه-سپه گله‌جگی گؤزله‌ییردیلر. بئله بیر زاماندا سـاعات یئـددی حدودنـدا شهر کومیته‌سینین صدری میـررحیم ولایـی حومـه‌یـه گلـدی. اونـون آغ و کؤهنـه بیـر آوتوموبیلی و بیر سوروجوسو وار ایدی. ولایی بو سوروجونو اؤزوندن آییرمازدی. او هانـسی بیر اوتاغا، هانسی بیر شخصین گؤروشـونه گئتـسه ایـدی، سوروجوسـو ده اونـون یانینـدا اولاردی. اونلارین هر ایکیسی پیللەلرین سونوندا منیمله اوز به اوز اولدولار. ولایی:

- "تخته نرد" باجاریرسانمی؟

- بلی.

ولایی خوشحال نظره گلیردی. من ایندیه قدر اونون کیمی فعال، خوشبین آدام گؤرمه‌میشم. ولایی‌نی هر یئرده گؤرمک اولاردی. حوزه‌لردن توتموش مرکزی کومیته‌یه قدر. ایندی ایسه آلتینجی حومه ده ایدی. یاریم ساعاتدان سونرا هاردا اولاجاغی معلوم دئییلدی. او کتابخانایا وارد اولوب رشدیه اوجاغینین قارشیسیندا میزین اوستونه قویولموش تخته نردی گؤتوروب، اوستونه یاشیل ماهوت پارچا چکیلمیش بؤیوک میزین اوستونه قویدو. اوزونو منه چئویریب، "گل اوتور"، دئدی. من اونونلا اوز به اوز اوتوراندا ولایی دئدی:

- اویونوموز شیرین اولماق اوچون بیر شئیین اوستونده اویناياق. سونرا داوام ائدیب دئدی:

- بیر عدد کراوات‌دان، نئجه‌دیر؟

من قبول ائله‌دیم. بیر آزدان سونرا اویون باشلانمیشدی. کتابخاناداکی آداملار دؤوره‌میزه ییغیلمیشدیلار. میررحیم ولایی ماهیر بیر اوستاد کیمی اوینایيردی. او تاسلاری آتاندان سونرا فیکره گئتمه‌دن اویونون دالیسین توتوردو. من ده اوندان گئری قالماسام دا اونون میررحیم ولایی اولدوغونو نظره آلیب اویونا گیریشه بیلمیردیم. او اویونون بیرین مندن اوددو. ایکینجی اویونا باشلادیق. بو دفعه من اونو اوددوم. اوچونجو اویونا باشلادیق. بو اویون قورتارسایدی، اودان، اودوزان معلوم اولاجاقدی. بو آندا سالونون قاپیسی آچیلدی. بیر نفر نفه‌سی بوغونوق حالدا ایچری داخل اولا اولا دئدی:

- نقلیّات قاراژی اود توتوب یانیر!

هامی ایلان چالمیش آداملار کیمی هیجان‌لی اولدولار. داها دایانماغا گلمزدی. من تخته نردی باغلاییب سالوندان چیخاندا یانغین سؤندورن لؤحه‌سینین اوستونده‌کی وسیله‌لرین هئچ بیرینی اؤز یئرینده گؤرمه‌دیم. عضولر اونلاری اؤزلری ایله آپارمیشدیلار. نقلیّات قاراژی تبریزین او دؤورده ان بؤیوک قاراژلاریندان ایدی. اورا ملی حؤکومتین اؤز مالی اولدوغونا گؤره آذربایجاندا یوک داشییان ماشینلار بوردا یئرلشیردیلر. بیز قاراژین قاپسینا یئتیشنده ازدهام ایدی. آمما قاراژین نگهبانی اونلاری ایچه‌ری بوراخمیردی. دال- با دال الینده‌کی توفنگ‌له هاوایا گوللّه آتیردی. قاراژین اوستونو قارا توستو بوروموشدو. نگهبان

بیزی گؤرەن کیمی قاراژین قاپیلارینی آچدی. اوتوزا یاخین حومه عضولری ایچەری گیردیلر. یانغین قاراژین ساغ طرفینده ایدی. بیز ماشینلارین آراسیندان کئچیب اؤزوموزو یانغین اولان یئره یئتیردیک. آلوو ایله قارا تؤستو بیر-بیرینه قاریشیب قاپی ایله پنجرەدن یاخیندا دایانمیش یوک ماشینینی تهدید ائدیردی. بیز قاراژا یئیتیشنده گونون باتماسینا آز قالیردی. اوشاقلار یانغینی سؤندورمگه باشلامیشدیلار. قوملا دولو اولان وئدیرەلری پنجرەدن، قاپیدان یانغینین اوستونه سەپمگه باشلادیلار. یانغین بیر آز آزالماغا باشلادی. اللرینده بئل کولونگ اولانلار نردبان ایله اود توتوب یانان دامین اوستونه چیخیب بیر مئتر اندازەسینده دئشیک آچدیلار. معلوم اولدو کی، یانغین باشلانان یئر باطری سازی کارگاهیدیر. اونون یانیندا قاپیسی قیفیللی بیر آنبار وار ایدی. قیفیلی سیندیراندان سونرا اورانین بنزین آنباری اولدوغو معلوم اولدو. هامی وحشته دوشموشدو. یانغین بو آنبارا سرایت ائتسه ایدی فاجعه باش وئره بیلردی. قاراژین بیر طرفینده حوض وار ایدی. یانغین سؤندورنلر سو داشیماغا باشلادیلار. اونلار حوضون کناریندان بیر-بیرینین کناریندا دایانیب حوضدان چکیلن سولاری سیرا ایله یانان کارگاهین اوستونه داشییردیلار. دامین اوستونده ایکی نفر سو وئدیرەلرینی آلیب آچیلان دئشیکدن یانغینین اوستونه سپییردیلر. بو طرفدن ده میررحیم ولایینین دستوری ایله بنزین آنبارینی بوشالتماغا باشلامیشدیلار. او زامانلار تبریزده ایندیکی کیمی پمپ بنزین استانسیالاری یوخ ایدی. بنزین فقط چەلله‌کلرده هر طرفه حمل اولوردو. یانغین ایله مبارزه هر آن شدت تاپیردی. یانغینین اوزو نه قدر سرت اولسا دا مغلوب اولماقدا ایدی. ایندی داها آلوودان اثر قالمامیشدی. قارا توستودن سونرا نظره چارپان بیر شئی گؤرونموردو. خیاباناداکی مسجددن آذان سسی گلنده یانغین ایله مبارزه آپارانلار غالبیت نشانینی اؤز سینەلرینه وورموشدولار. ایندی یانان کارگاەدان آلوو و تارا توستو یوخ، آغ توستو چیخیردی. مبارزلر بیر آز سونرا یانان باطری سازی کارگاهینین ایچینه وارد اولموشدولار. کارگاهین سقفینه آغاج تیرلری آتیلمیشدی. آغاجلارین اوستو ایسه حصیرله اؤرتولموشدو. کارگاهین هر طرفی سؤندورلسه ده سقفەکی حصیر و آغاجلار هله ده یانماقدا ایدی. بیر آز دقتدن سونرا معلوم اولدوکی کارگاهین یانماغی تیرلره چکیلمیش

ائلئکتریک سیمینین اتصالیندان تؤره‌نیب. درحال ائلئکتریک جریانینی قطع ائدیب یانان سقفه سو سپیب سؤندوردولر. هامی راحات نفس آلماغا باشلادی. شهر کومیته‌سنین صدری ولایی چوخ خوشحال نظره گلیردی. قاراژین باشی اوستونو آلان قارا دومانلار داها گؤزه گؤرنوموردو. بو زامان بیر نفر میررحیم ولایی‌یه خبر وئردی کی، آغای پیشه‌وری قاراژین قاپیسیندا سنی ایسته‌ییر. ولایی و من در حال قاراژین دروازه‌سینه طرف گئتدیک. آغای پیشه‌وری اؤز قارا رنگلی ماشینیندا اوتورموشدو. او ولایی‌نی گؤرن کیمی خبر آلدی:

- آغای ولایی نه اولوب؟ یانغینین سببی ندیر؟

ولایی جاواب وئردی:

- آغای پیشه‌وری! یانغینین هئچ نگرانچیلیغی یوخدور. آلتینجی حومه‌نین یانغین سؤندورون شعبه‌سینین یاردیمی ایله سؤندورولدو. آرخایین اولون. یانغینین سببی ایسه ائلئکتریک جریانینین اتصالی ایدی. آغای پیشه‌وری آرخایین اولوب گئری قایتدی. بیز ایسه یانغین باش وئرن یئره گلدیک. یانغینا غالب چیخانلار یورولموشدولار. اونلار استراحت ائدیردیلر. بیر آزدان سونرا هر شیئی امتحان ائدیب یانغیندان تامامیله آرخایین اولوب اؤزومزله گتیردیگیمیز وسیله‌لری گؤتوروب حومه‌یه گلدیک و اونلاری لؤحه‌ده اؤز یئرلرینه آسدیق. صاباحیسی گون نقلیّات قاراژینین یانغین مسئله‌سی آذبایجان قزئتینده درج اولموشدو. بیر هفته‌دن سونرا آلتینجی حومه‌نین تبلیغات مسئولو تقدیرنامه ایله تلطیف اولوندو. بو تقدیرنامه تبریز شهر کومیته‌سی طرفیندن گؤنده‌ریلمیشدی. بئله‌لیکله آلتینجی حومه، حومه‌لر ایچینده اوجالیردی.

آذربایجان اوزه‌رینه قارا بولودلار چؤکور

۱۳۲۵- نجی ایلین آخیرلاریندا آذربایجان اؤز شیرین رؤیالاریندا غرق اولموشدو. مرکزی دؤلت ایله آذربایجان آراسیندا باغلانان قراردادا باخمایاراق حیات اؤز منوالیله حرکتینه داوام ائدیردی. هئچ بیر نگرانچیلیق نظره گلمیردی. عینالی داغینین و سهندین باشیندان اسیب گلن کولک ارک قالاسنین کلله‌سینده بیرلشیب اؤز عطرینی تبریزه یایماقلا اونون

جمالینی اوخشاییردی. آمما تهراندا حیله‌گر قوام‌السلطنه‌نین دؤرد دیوارلار آراسیندا گیزلی خیانت پلانلارینین چکیلمه‌سیندن هئچ کیمین خبری یوخ ایدی. نهایت مرکزی دؤلت بئله بیر زاماندا اؤز قارا قوشونلارینی زنگانا یئریتمکله ایرانین خصوصی اولاراق آذربایجانین حیرتینه سبب اولدو. اول بئله گمان اولوردو کی، گویا آذربایجاندا انتخابات اولماق اوچون قرارداد اؤزره نظرده توتولان تأمینیه قوه‌لری زنگانا گلمیشدیر. آمما تئزلیکله زنگاندا گئدن جریانلاردان معلوم اولدو کی، مرکزی دؤلتین بو حربی عملییاتدان باشقا مقصدی واردیر. زنگانین باشینین اوستونو قارا بولودلار آلمیشدی. بو قارا بولودلار اؤز اتکلرینی نارین- نارین آذربایجانین هر طرفینه یایماقدا ایدی. تبریز غضبلی ایدی. اونون گؤزلریندن اود یاغیردی. اونا آرخادان آتیلان اوخون آغریسیندان قیوریلیردی. اونون بوغازیندان چیخان نعره‌لرین سسیندن نه اینکی ساوالان، سهند حتی دماوند ده تیتره‌مگه باشلامیشدی. تبریزین کؤکسونده‌کی آغریلاری اونون کوچه خیابانلارداکی آداملاریندا دا گؤرمک اولوردو. اؤزلرینی آشکارا وئرمه‌ین، دالدالاردا دولانان مخالفلرین تبسملرینی ده سئزمک اولوردو.

آذربایجانین باشقا شهر و کندلرینده اولان هیجانلار داها آرتیق ایدی. مرکزی دؤلتین زنگانا اولان هجوموندان بیر گون سونرا اونلار اؤز تئلئقراملاری ایله تبریز قزئتلرینین صحیفه‌لرینی دولدورموشدولار. تبریز رادیوسونون برنامه‌لری ده بئله تئلئقراملارلا دولو ایدی. تبریز گئتدیکجه اؤزونه حربی گؤرکم آلیردی. ایندیه قدر یارادیجیلیق ایشلرینه باخان فرقه‌نین گؤزلری تهرانا زیللنمیشدی. تهران خیانت دامغاسی ایله دامغالانیردی. آذربایجان دئموکرات فرقه‌سینین عضولری روشنفیکرلردن، کندلیلردن، فهله‌لردن و خالقین آشاغی طبقه‌سیندن عبارت اولدوغو اوچون تهران شوینیستلرینه دئییردیلر:

- سیز اؤز آرزولارینیزا چاتماق اوچون بیزیم نعشیمیزین اوستوندن کئچمه‌لی اولاجاقسینیز.

تبریزین خیابانلاریندا فدائیلر دسته‌سینین آددیملاری گئتدیکجه آرتیق سسله‌نیردی. نظام-انتظاما اهمیت وئریلیردی. ستارخان آتلیلاری خیابانداً رئژه گئدیردیلر. فرقه‌نین امری ایله حربی وضعیت یارانمیشدی. تبریز حومه‌لرینین عهده‌سینه دوشن وظیفه داها

دا آغیر ایدی. توتولان تصمیمه گؤره تامام عضولر سیلاحلانمالی ایدیلر. بونا گؤره ده اوّلجه سیلاحین قورولوشونا و اوندان استفاده ائتمک اصولونا وارد اولماق اوچون حاضرلیق لازیم ایدی. ایکی گوندن سونرا حیدر تکیه‌سی اولان بیر محله‌ده بؤیوک بنا نظرده توتولدو. بو بنا تبریزین قدیم بنالاریندان ایدی. اورانین بؤیوک هیئه‌تی، چوخلو اوتاقلاری وار ایدی. هر گون تبریزده اولان حومه‌لردن هره‌سیندن یوز نفر بوردا تعلیمات گؤرمه‌یه باشلامیشدیلار. آلتینجی حومه‌ده معین تاپشیریق ایله هر آخشام یوز نفر حاضر اولوردولار. اونلاری حومه قاباغیندا سیرایا دوزوب حومه مسئوللارینین بیرینین رهبرلیگی آلتیندا ستارخان خیابانی ایله حیدر تکیه‌سینه طرف حرکت ائدیردیلر. اوردا اولان کارشناسلارین وسیله‌سیله عضولره سیلاحین نئجه آچیلیب-باغلانماسی، نئجه تمیزلنمه‌سی و هدفی نشان آلماق اصوللارینی اؤیردیردیلر. بو عمل هر آخشام انجام تاپیردی. اوردا تعلیم گؤرن عضولر ائرته‌سی گون کامیون ایله تبریزین اطرافیندا کی چؤللره گئدیب، اوردا نشانه‌گیرلیک ائدیب حقیقی گوللەلرله هدفه آتیردیلار. بو دسته‌لره رهبرلیک ائدن تعلیماتی تهران افسرلریندن سلیمی آدلی بیر سرگرد ایدی. او تهراندان قاچیب ملی حؤکومته پناه گتیرمیش، سفربر افسرلردن ساییلیردی. سلیمی فارس اولسا دا آذربایجانین ملی قوشونو ایله یاخیندان و جدیّتله امکداشلیق ائدیردی. بئله تعلیماتی ایشلر تکجه آلتینجی حومه‌نی یوخ، تامام تبریز حومه‌لرینی احاطه ائدیردی. سیلاحا یییه‌لنمک، اونو اطرافلی شکیلده اؤیره‌نیب دؤیوشه حاضر اولماق مسئله‌سی فرقه‌چیلری روحلاندیریردی. اونلار بؤیوک روح یوکسکلیگی ایله بئله تعلیماتچیلیق عملیّاتینی قارشیلاییردیلار. حتی نشانه‌یه گوللە آتیب هدفی وورماقدا قادینلار دا اشتراک ائدیردیلر. قادینلارین بعضیلری گوللە آتماقدا کیشیلردن دالی قالمیردی. اونلار زینب پاشا، قاچاق‌نبی‌نین هجری کیمی اؤز هنرلرینی گؤستریردیلر.

فرقه‌نین امری ایله شهرلرده و کندلرده فهله و کندلی بالالاری فدائی دسته‌لرینه قوشولماقدا جدیّت گؤستریردی. تبریزین سرباز خانالاری، قرارگاه‌لاری آغزینا قدر دولو ایدی. افسوسلار اولسون کی، بو جاوان فدائیلردن واختیندا استفاده اولمادی. تبریز توفاندان قاباقکی آراملیغا بنزه‌ییردی. گونلر اؤتدوکجه زنگانین باشینین اوستونو آلان

بولودلار آذربایجانین هر طرفینه یاییلماق ایسته‌ییردی. وطنیمیزین مرد اوغوللارینی، فدائیلرینی اؤز کؤمگینه چاغیریردی. هاوالار سویوماقدا ایدی. قارا قیش قاپیمیزی دؤیمگه جان آتیردی. فدائیلرین و ملی قوشونلاریمیزین گئییملری قیشین سویوغوندا قالین اولمالی ایدی. خصوصی اولاراق یئنی کؤنوللو فدائی دسته‌لرینین گئییملری یاخشی وضعیتده دئییلدی. بونا گؤره ده حومه‌لرده ییغینجاقلار تشکیل اولونوب، پالتار گئییم مسئله‌سی مطرح اولدو. ائرته‌سی گون قالین قیش پالتارلاری حومه‌لره آخماغا باشلادی. آلتینجی حومه‌ده عضو اولان ملا فتحعلی آدلی بیر عالم روحانی وار ایدی. او آزادخواهلیق مرامی ایله تبریزده مشهور ایدی. اؤزو ایله بیر دست قالین قیش پالتارینی حومه‌یه تقدیم ائدنده دئدی:

– اسلام همیشه ظلم و فساد ایله دوشمن اولموش و اونون علیهینه مبارزه آپارمیشدیر. مرکزی دؤلتین آذربایجانا اؤگئی اؤولاد گؤزیله باخماسی و اونون مدنیّتی ایله دوشمن اولماسی منی فرقه سیرالارینا گتیرمیشدیر.

زنگاندان هر گون تبریزه دهشتلی خبرلر یئتیشیردی. مرکزی دؤلتین قوشونلاری زنگانا تأمینیه قوه‌لری آدی ایله یوخ، زنگان اهالیسیندن انتقام آلماق اوچون او دیارا سوخولموشدی. اونلارین گلیشی ایله کؤهنه‌کار ظالم فئودال باشچیلاری ذوالفقاریلر ده زنگاندا و اونون اطراف کندلرینده فرقه‌چیلره فدائیلره دیوان توتماغا باشلامیشدیلار. ذوالفقاریلر ملی حؤکومتین دوشمنی اولوب اونونلا مبارزه‌لری خاطرینه اونلارین حدیندن آرتیق کندلرینی، باغلارینی غصب ائدیب کندلیلر آراسیندا تقسیم ائتمیشدی. ذوالفقاریلر بیر ایلدن چوخ ایدی قاچاق اولوب اؤز املاکلاریندان آیری دوشموشدولر. ایندی قودوز حیوانلار کیمی کندلیلرین جانینا دوشوب انتقام حسّی ایله اونلاری سویوب، جانلارینی دا بئله اللریندن آلیردیلار. دؤلت قوشونلاری اوباشلارین میدانینی آچیق قویوب مرتکیب اولدوقلاری قتل و جنایته گؤز یوموردولار. زنگان قانلی بیر میدانا دؤنموشدو. فرقه عضولرینه، فدائیلره، مهاجرلره رحم ائتمک یوخ ایدی. اونلاری داملارین اوستوندن یئره آتیردیلار. زور ایله ائولرینی اودلایب ماللارینی غارت ائدیردیلر. ذوالفقاریلرین آداملاری هر کس ایله کؤهنه خیردا حسابی وار ایدیسه اونلاری دا فدائی آدیله دامغالاییب محو

ائدیردیلر. زنگاندا بیر ایلین مدتینده وجودا گلن آزادلیغین شیرینلیکلرینی اللریندن آلیب عوضینده اونلارا زهر ایچیردیردیلر. حتی زنگاندا بیر نفر عالم روحانی فرقه‌چیلرله برابر ظلم و ستم علیهینه مبارزه آپاریردی. اونو دا متجاسر آدیله آرادان آپاردیلار. بو مهلکه‌دن جان قورتاریب تبریزه گلنلر مرکزی دؤلتین، ذوالفقاری و باشقا فئودال عنصرلرین زنگاندا و اونون اطراف کندلرینده تؤرتدیکلری جنایتلردن دانیشاندا قولاق آسانلارین توکلری بیز- بیز اولوردو. جان قورتاریب گلنلرین بیری ده آغای قنبری ایدی. او بیر آی قاباق تبریزدن زنگانا مأموریته گئتمیشدی. او حیات یولداشی شاعره حؤکومه بللوری ایله بو معرکه‌دن جان قورتارا بیلمیشدی. اونلار تبریزه گلن گونون ائرته‌سی تبریزده ساعات قاباغی میدانیندا تشکیل اولان بؤیوک میتینقده نطق ائله‌دیلر. اونلار زنگاندا دؤلت و اونلارین اوباشلاری طرفیندن عمله گلن جنایتلردن و تؤکدوکلری قانلاردان دانیشدیقجا میتینقده اشتراک ائدن اهالی هیجانا گلیردی. زنگاندان گلن قارا خبرلر نه اینکی تبریزی، بوتون آذربایجانی هیجانا گتیرمیشدی. شهر و کندلردن گلن تئلئقرام و خبرلر آذربایجان قزئتینده درج اولور و تبریز رادیوسوندان سسلنیردی. اونلارین آرزو و ایستکلری بو ایدی: "ملی حؤکومت بیزه اجازه وئرسین بیز زنگانلی قارداشلاریمیزین کؤمه‌گینه گئدک". مرکزی دؤلت ایسه بو فاجعه‌لردن آد آپارماییب دئیردی: "بیز زنگانی متجاسرلرین الیندن آلدیق". خائین شاه و حیله‌گر قوام‌السلطنه شادلیقلاریندان سئوینیب اؤزلرینه گووه‌نیردیلر. مرکزی دؤلتین طرفدارلاری اولان قزئتلر اؤز یالان خبرلری ایله ایران و دونیا خالقلارینی گمراه ائدیب یازیردیلار: شاهنشاهین غیور قوشونلاری زنگانی، آذربایجانی ایراندان آییرانلاردان خلاص ائتدی. اونلار بو آغ یالانلاری ایله ایران خالقینی آلداتماق ایسته‌ییردیلر. آمما حقیقتی آختارسان آذربایجان دئموکرات فرقه‌سی‌نین مرامی دفعه‌لر دئدیگی کیمی ایرانین قانون اساسیسی موجبینجه ایالتی و ولایتی انجمنلرینین یارادیلماسی ایدی. مرکزی دؤلت ملی حؤکومتله باغلادیغی قراردادین مرکبی قوروماميش زنگانا قوشون پیاده ائدیب بو منطقه‌نی قانا چکیردی. آذربایجانین قاشلاری چاتیلمیش و غضبلی آسلانا بنزه‌ییردی. اونون قلبی دؤیوندوکجه عصبلری دارتیر، کؤکره‌میش کؤهلنلر کیمی شاهه قالخیردی. اؤزونو مهارلانمیش گؤرنده چاره‌سیز قالیب

گؤزلری زنگانا دیکیلی قالیردی. گونلر آغیر-آغیر کئچیردی. فرقه‌چیلر تبریزده "حیدر تکیه‌سنیده" سیلاحی اؤیره‌نمک، اونون دوزگون استفاده ائتمک یولونو بیلمک تعلیمینی هر گون داوام ائدیردیلر. یئنه ده هر گون تبریز چؤللرینده تیراندازلیق اصولونا یییه‌لنمک اوچون اللرینده توفنگ آتش میدانلاریندا تعلیم گؤروردولر. هامی دؤلت قوشونلارینین زنگاندان میانایا، اوردان آذربایجانین بوتون نؤقطه‌لرینه هجوم ائتمکلرینی گمان ائدیردی. بونا گؤره بو هجومون قارشیسینی آلماق اوچون فدائی قوشونلاری میانادا قافلانتی داغلارینین شرق اتکلرینده "قیز کورپوسو" کنارلاریندا استحکاماتا مشغول ایدیلر. قدیم قیز کؤرپوسو قیزیل اؤزه‌ن چایینین اوستونده قرار توتموشدو. فدائی قوشونلارینین فرماندهلیگی قولام یحیی دانشیانین عهده‌سینه قویولموشدو. اونون اختیاریندا اولان فدائی قوشونلارینین سایی آز اولسا دا تبریزدن کؤمک قوه‌لرینین گؤندریلمه‌سی وعده‌سی وئریلمیشدی. فدائیلر دوشمن قاباغینی کسمک اوچون اؤزلرینه سنگر قازیب قافلانتی داغلارینی باسیلماز بیر قالایا دؤندرمیشدیلر. بورا مقاومت گؤسترمک اوچون الوئریشلی بیر مکان اولماقلا استراتژیک نؤقطه ساییلیردی. آذربایجانین هر گؤشه‌سیندن میانایا گلن فدائیلرین مقصدلری بو استراتژیک نؤقطه‌نی مدافعه ائتمک ایدی. میانا فدائیلر شهری اولسا دا اونلارین سایی‌نین آز اولماغی قولام‌یحیی دانشیانی ناراحات ائدیردی. اونون هر گون یولونو گؤزله‌دیگی یئنی فدائی قوه‌لری یوبانیردی.

فاجعه باشلانیر

آذر آیینین اون دوققوزو ایدی. حومه‌ده ایشلر اؤز قایداسیندا گئدیردی. من ناهاری حومه‌ده قالدیم. ساعات دؤرددە ایران گؤن کارخاناسینا گئتملی ایدیم. بو کارخانادا بیزیم ایکی حوزه‌میز واردی. بیر گون قاباقدان آلینمیش قرارا گؤره بو حوزه‌لرین ایکیسی بیر یئرده اجلاس کئچیرمه‌لی و من ده اوردا اشتراک ائتملی ایدیم. ساعات اوچ یاریمدا حومه‌دن حرکت ائتدیم. ساعات دؤرددە کارگرلر ایشدن چیخمیش، بؤیوک بیر سالوندا جمع اولموشدولار. حوزه صدرلرینین بیری صحبته مشغول ایدی. بیر آزدان سونرا صحبت منیم ایدی. دانیشیقلارین هامیسی دؤلت قوشونلارینین زنگانا هجوموندان،

تؤرتـدیکلری جنـایتلردن و آذربایجـان خـالقینین اؤز آرزولارینـین اوسـتونده مـؤحکم دایانماسیندان گئدیردی. بئله بیر آندا بیر نفر منه یاخینلاشیب دئدی:
- سیزی تئلئفوندا ایسته‌ییرلر.
من "چوخ گؤزل، ایندی گلیرم"، دئییب صحبته مشغول اولدوم. یئنـه همـین آدام گلیـب یئنه همین سؤزلری تکـرار ائتـدی. مـن سـؤزلریمی یـاریمچیق قویـوب دفتـره گئـدیب تئلئفونلا دانیشماغا باشلادیم. خطین او طـره‌فینـده حومـه‌نـین تـشکیلات مـسئولو انـور مسگری ایدی. او دئییردی:
- تئز اول قاییت حومه‌یه!
- نه اولوب؟
- تئلئفوندا دئیه بیلمیرم، تئز اول گل حومه‌یه.
او تئلئفونو کسدی. من ناچـار قالیـب حومـه‌یـه قاییتمـالی اولـدوم. یولـدا دریـن فیکـره گئتمیشدیم. حومه‌ده نه خبر واردیر کی، بئله تأکید ائـدیرلر. خیالیمـدان چـوخ فیکیرلـر اؤتدو. آممابو خیاللارین هامیسی یئرسیز ایدی. حومه‌یه وارد اولاندا اول میرحـسین منـی قارشیلادی. او یاواشجادان دئدی:
- خبرین وار؟
- هانسی خبردن؟
- رهبرلر تبریزی ترک ائدیبلر.
- نه‌دانیشیرسان!؟
- بلی، آغای پیشه‌وری و باشقالاری.
من یئریمده قورویوب قالمیشدیم. یئنه خبر آلدیم:
- هارا دوغرو ترک ائدیبلر؟
- بیلمیرم، دئییب سونرا علاوه ائتدی: یقین‌کی، او تایا.
منیم داها اونا دئملی سؤزوم یوخ ایدی. حومه‌نین دفترینـه گیـردیم. انـور مـسگری منـه یاخینلاشیب دئدی:
- ائشیتدین نه خبر اولوب؟

حومه‌ده سکوت حؤکم سوروردو. هامینین باشی آشاغی أییلیب فیکره گئتمیشدیلر. عضولر حومه‌نین کتابخاناسینا ییغیشسالار دا نه کتاب اوخویان وار ایدی، ن ده بیر تفریح ائدن. هامی فرقه‌نین و اؤزونون گله‌جگینی دوشونوردو. حومه ائله بیل دوننکی حومه دئییلدی. سونرا معلوم اولدو کی، فرقه و حؤکومت رهبرلری مرکزی دؤلت قوشونلارینین زنگاندان میانایا و بوتون آذربایجانا هجوم ائتمک ایسته‌دیگینی بیلیب. اونا گؤره ده همین گون سحر تصمیم توتماق اوچون اجلاس تشکیل وئریرلر. بو اجلاسدا آغای پیشه‌وری مرکزی دؤلتین قوشونلارینین قارشیسیندا دایانماق، آذربایجان خالقینا وئریلن وعده‌نی یئرینه یئتیرمک، بیر ایلین مدتینده گؤرولن اصلاحاتی داوام ائتدیرمک، خالقیمیزین، فرقه‌میزین قدرتینی مرکزی دؤلته گؤسترمک و عهده‌میزه گؤتوردویوموز وظیفه‌لری لایقینجه یئرینه یئتیرمک مسئله‌سینی ایره‌لی سورور. بو اجلاسدا معلوم اولور کی، فرقه و حؤکومت باشچیلاری تام بیر فیکرین صاحبی دئییللر. آغای پیشه‌ورینین ایره‌لی سوردویو فیکیرلرین قارشیسیندا دایانانلار دا واردیر. مخالفلر دئییرلر: بیز مرکزی دؤلتین قوشونلارینین قارشیسیندا دایانا بیلمه‌ریک. اونلارین حربی قدرتی بیزدن چوخ چوخ آرتیقدیر. بو دا قارداش قانی‌نین تؤکولمه‌سینه سبب اولاجاق. نه ایسه چوخ دانیشیقدان سونرا قرار بو اولور، مرکزی دؤلت قوشونلارینین قارشیسیندا دایانیب مقاومت گؤستریلسین، یا یوخ، باره‌سینده رأی آلینسین. رأی آلینانداں سونرا معلوم اولور کی، آغای پیشه‌ورینین ایره‌لی سوردویو تدبیرلر اقلیته‌دیر. البته آغای پیشه‌وری تک قالمامیشدی. من بیلدیگیمه گؤره اونون اؤزوندن سونرا بئش نفر طرفداری وار ایدی. اونلار دا مرکزی دؤلتین قوشونلارینین قارشیسیندا مقاومت فیکرینده ایدیلر. آممما عدم مقاومت طرفدارلارینین تعدادی آرتیق ایدی. وضعییتی بئله گؤرن آغای پیشه‌وری دئییر:

– منیم فیکریم تصدیق اولماسا استعفا وئریرم.

آغای پیشه وری بو تاریخی اجلاسدا استعفا وئریر. اونون طرفدارلاری دا استعفا وئریب پیشه‌ورینین کنارییندا دورورلار و معارف وزیری آغای‌محمد بی‌ریانی فرقه‌نین رهبری سئچیرلر. همین گون، گون اورتادان سونرا اونلار تبریزی ترک ائدیرلر. بو خبر بوتون آذربایجانی او جمله‌دن تبریزی سارسیتدی. اوگونه قدر فرقه‌نین دئدیگی،"اؤلدو واردیر

دؤندو یوخ" شعارین اؤزو آرتیق سؤالا دؤنموشدو. ایندی بو خاطره‌لری یازان گونه قدر او گونلردن أللی ایکی ایل اؤتور. هله ایندی ده او سواللار بیر چوخلارینا ابهاملیدیر. قارداش قانیندان قورخان رهبرلر نه اوچون بیر عؤمور مبارزه‌دن سونرا یئنه ده خایین شاهین، قواملارین، ساعدلرین، حکیمیلرین کناریندا دایاندیلار؟ نه اوچون سون گوللهلرینه قدر خاقان صفتلرین قارشیسیندا دایانیب آذربایجان خالقینین شرفینی مدافعه ائتمه‌دیلر؟

رهبرلرین تبریزی ترک ائتدیکلری گونون آخشامی فرقه‌چیلر حتی حومه مسئوللاری بلاتکلیف قالمیشدیلار. شهر کومیته‌سیندن جریاندا اولان وضعیت باره‌سینده حومه‌لره یئنی بیر خبر، دستور یئتیشمیردی. ناچار اولوب ساعات ۹ قدر حومه‌ده قالدیق. سونرا ایسه سحر حومه‌یه قایتماق نیتی ایله اورانی ترک ائتدیک. تبریزین گؤیلرینی قارا دومانلار بوروموشدو. ارک قالاسی، عینالی داغی کدرلی گؤرونوردو. آسماندا هر گئجه تبریزه گؤز ووران اولدوزلار چیسگین دومانلارین آراسیندا گؤزدن ایتمیشدیلر. میشو و دند داغلاریندان اسن کولکلر اؤز طراوتینی الدن وئرمیشدی. پاییزین سون چاغلاری اولدوغونا باخمایاراق شهرین کناریندان آخان آجی چای اؤز کؤپوکلو سولارینی ساحللره چیرپاراق صاباحین بیلینمه‌ین آجی روزگاریندان نه‌لر باش وئره‌جه‌گینی دوشونوردو. ستارخان خیابانیندا نئچه گون قاباقکی اؤتن آداملارین گؤزلرینده فرحلی گولوشلردن اثر یوخ ایدی. آمما هله تبریزده ساکت‌لیک حس اولونوردو. پوزغونلوق نشانه‌سی گؤرونموردو. من ستارخان خیابانی ایله اوزو یوخاری اؤز منزیلیمه طرف حرکت ائدیردیم. مرکزی کومیته‌نین بناسی قاباغیندا بیر آز دایانیب تاماشا ائتمگه باشلادیم. مرکزی کومیته‌نین بناسی قارشیسیندا بیر خبر یوخ ایدی. هر گون گلیشلی -گئدیشلی اولان بو بنا ایندی سؤنوک گؤرونوردو. یولوما داوام ائدیب منزیلیمه گلدیم. داغینیق فیکیرلر منی اؤز قوینونا آلمیشدی. بو فیکیرلری باشیمدان آتماق اوچون هر بیر ایشه ال آتدیم، یئنه خیاللاردان یاخا قورتارا بیلمه‌دیم. ساعات اون ایکی اولاردی کی، قاپی دؤیولدو. قاپینی آچاندا قونشومو گؤردوم. بو جاوان افسر سارابین قیزیل کئچی آدلی کندیندن ایدی. او منی شهره‌کی وضعیتدن آگاه ائتدی. او دئیردی:

- من ایندیه قدر نظمییه‌ده کشیگیم ایدی. بوتون پاسبانلار، عسگرلر انتظامات مأمورلاری سیلاحلارینی نظمیّه‌یه تحویل وئریب گئدیردیلر. نظمیّه سیلاح ایله دولودور. من مسئول افسرلرین ده غیب اولدوقلارینی گؤروب اؤز پستومو ترک ائدیب ائوه گلدیم.

او سؤزلرینی قورتارمامیشدی کی، مسلسلدن رگبار آچیلدی. او یئنه دئدی:

- گؤردونمو!؟

بو گوللّه سسلری بیرینجی گوللّه سسی ایدی تبریزده ائشیدیلیردی. افسر تأکیدله دئدی:

- من ایسته‌ییرم تبریزی ترک ائدم، منیمله گلیر سنمی؟

من اونون گؤزلرینه باخیب دئدیم:

- یوخ دوستوم من تبریزی ترک ائده بیلمرم. چونکی بو باره‌ده منه هئچ بیر امر یوخدور.

او منه باخا- باخا دئدی:

- اؤزون بیلرسن، آمما من گئدیرم.

او بو سؤزلری دئییب اؤز اوتاغینا گئتدی. یاریم ساعاتدان سونرا قاپینی دؤیوب ساغ اوللاشدی و گؤزدن ایتدی. من یئنه پوزغون خیاللاریملا تک قالدیم . یوخوم گلمیردی. من عمومیّتله نیکبین اولدوغوما گؤره صاباحکی وضعیتی چوخ آغیر گؤرموردوم. فیکر ائدیردیم، مرکزی کومیته اؤز یئرینده‌دیر. نهایت تأمینیه قوه‌لری گلینجه نظم برقرار اولار. بو فیکیرلرین قوینوندا اولارکن سحره یاخین منی یوخو آپاریب آزارائدیجی خیاللاردان آزاد ائتدی. ساعات سککیزده یوخودان اویاندیم. صبحانه اوچون پئندیر آلمالی ایدیم. پالتار گئییینیب بازارا چیخدیم. باقّال دوکانینین قاباغیندا ایکی نفر صحبت ائدیردی. اونلارین بیری دئییردی:

- من بیر ساعات بوندان قاباق قونقا باشیندان گلیردیم. ایکی نفر سیلاحلی فدائی یول ایله گئدیردیلر. بیر آزدان سونرا اون یا اون بئش نفرین فدائیلری تعقیب ائتدیگینی گؤردوم. اونلارین بعضیلرینین الینده سیلاح وار ایدی. خیاللاری فدائیلری ترک سیلاح ائتمک ایدی. فدائیلر بونو دوشونوب سیلاحا ال آتدیلار، آتیشما باشلاندی. فدائیلر هر یئری مناسب گؤرنده اورانی اؤزلرینه سنگر ائدیردیلر. نهایت بو آتیشمالار ستارخان خیابانینین اولینده اولان فردوسی مدرسه‌سینین قاباغینا قدر داوام ائتدی.

من بو صحبتلری ائشیدن کیمی خوشبینلیک عالمیندن آیریلدیم. ایندی بدبینلیک عالمینده ایدیم. بوندان سونرا نه‌لر باش وئره‌جگینی بیلیردیم. ایندی بیلیردیم کی، آذربایجانین باشینین اوستونو آلان قارا بولودلاردان رحمت یوخ دؤلت اوباشلارینین اللری ایله قیزیل قانلار یاغاجاق. من باققال دوکانینین قاباغیندان بیر شئی آلمامیش ائوه قاییتدیم. جیبیمده اولان شناسنامه و باشقا مدرکلری ائوده قویوب خیابانا چیخدیم. ساعات میدانیندان کئچیب تربیت خیابانی ایله فردوسی خیابانینین آراسیندا اولان قهوه‌خانایا گیردیم. بو قهوه‌خانا اؤزکندلی‌میزین ایدی. بوش واختلاریم بوردا کئچیردی. بورا فرقه چیلرین، فدائیلرین مرکزی اولسا دا ایندی اونلاردان اثر یوخ ایدی. من صبحانه یئمه‌یه مشغول ایدیم. خیاباندا سس-کوی اوجالدی. ائشیگه چیخدیم. بیر آز آشاغیدا ایکی ماشین دایانمیش و اطرافینی ازدهام آلمیشدی. من اورا یاخینلاشاندا آغ سواری ماشیندان بی‌ریا ایله میررحیم ولاینین چیخدیغینی گؤردوم. او بیری ماشین ایسه حربی جیب ماشینی ایدی. اوندان دا استاندار دوکتور جاوید پیاده اولدو. اونلاری گؤرن کیمی بیر آز اوره‌گیم توختادی. اؤز اؤزومه دئدیم:

- دئیه‌سن ایشلر اؤز قایداسیندادیر.

بو زامان میررحیم ولایی‌نین گؤزلری منه ساتاشدی. ولایی، ناخوش سویوق وورموش آداملارا اوخشاییردی. اونون دوداقلاری اوچوقلامیش و یارالی ایدی. منی گؤرن کیمی دئدی:

- بوردا نه اوچون دایانیبسان؟ گئت حومه‌یه عضولری سیرایا دؤزوب مرکزی کومیته‌نین قاباغینا گتیرین، اوردا کئشیک چکسینلر.

میررحیم ولایی‌نین میر فاضل آدلی کیچیک قارداشی وار ایدی. او بیر اولدوزلو افسر ایدی. بوینوندان بیر آفتومات آسمیشدی. او بیردن-بیره اورا ییغیلان آداملارین بیرینه آفتاماتلا هجوم ائتدی. او آدام جاوان ایدی. پنجه‌گینین آلتیندا ایکی قاتار گوللە گؤرونوردو. میرفاضل اونون پئنجه‌یین کنارا چکیب سوروشدو:

- بونلاری هارادان اله گتیریبسن؟

جاوان آدامین رنگی آغارمیشدی. دیلی توتار-توتماز دئدی:

– من مارالاندان گلیردیم. سربازخانانین قاباغیندان کئچنده گؤردوم اورانی غارت ائدیرلر. منیم ده الیمه بونلار کئچدی.

میرفاضل او جاوانین سؤزلرینه اینانمایییر هده‌له‌دی. دوکتور جاوید بو زامان دئدی: – سیلاح‌لا یوخ، سیللی ایله وور، قاتارلاری اوندان آلین.

بئله‌لیکله قاتارلاری اوندان آلیب اؤزونو بوراخدیلار. مسئله قورتاراندان سونرا بی‌ریا، ولایی، میرفاضل سواری ماشینا مینیب اوزو آشاغی گولوستان باغینا طرف حرکت ائتدیلر. استاندار دوکتور جاوید ایسه ساعات میدانی طرفینه گئتدی. من ولایی‌نین ماشینین آردینجا یولا دؤشدوم. ستارخان خیابانی ساکت‌لیک ایدی. بی نظملیک گؤزه گؤرنموردو. ماغازالارین بعضیلری باغلی ایدی. آذر آیینین ییرمی‌سی اولدوغونا باخمایاراق گونش اؤز ملاییم شعالارینی تبریزدن اسیرگه‌میردی. فردوسی خیابانینی رد اولاندان سونرا آشاغیدا بیر عدّه آداملارین ازدهامینی گؤردوم. بیر آزدان سونرا اورا یاخینلاشدیم. هله نه اتّفاق دوشدویونو بیلمیردیم. بو زامان آداملارین آراسیندا آغ سواری ماشین گؤروندو. بیر عده اوباش ماشینین اوتاغینین اوستونه چیخیب اونو آیاقلاییردیلار. ماشینین اوتاغی ایچه‌ری باتمیشدی. بیر نفردن خبر آلدیم: – بوردا نه اولوب؟

او جاواب وئردی:

– بی‌ریا ایله میررحیم ولایی بوردان اؤتنده اونلارین ماشینینا گوللّه آتدیلار. گوللّه بی‌ریانین آیاغینی یارالادی. اونلار اؤزلرینی گوجله شورویلرین مریضیخاناسینا یئتیردیلر. داها بو آجیناجاقلی منظره‌یه دؤزه بیلمه‌ییب حومه‌یه طرف یولا دوشدوم. احتیاطی نظره آلیب گولوستان باغینین شیمالیندان گئتملی اولدوم. ایندی حومه‌نی گؤرووردوم. اونون قاپیسی باغلی ایدی. بو ایلک دفعه ایدی کی، حومه‌نی باغلی گؤروردوم. واغزالا گئدن خیابانا طرف باخاندا بیر دسته اوباشین حومه‌یه طرف گلدیگینی گؤردوم. اونلار اون بئش نفره یاخین اولاردی. قاباقداکی سیرادا اولانلارین اللرینده توفنگ وار ایدی. اونلار بؤیوک آددیملارلا حومه‌یه طرف گلیردیلر. قاپییا چاتان کیمی اونو توفنگ قوندا‌غی ایله وورماغا باشلادیلار. بیر دقیقه‌دن سونرا قاپی آچیلدی. اوباشلار ایچری وارد اولان کیمی ایکی گوللّه سسی ائشیتدیم. بو زامان حومه‌نین سرایداری قولو قاوالچی یادیما دوشدو.

گـوللهلـرین اونـا دهیـدیگینی گمـان ائتـدیم. گومـانیم دوغـرو ایـدی. سـونرالار تحقیـق نتیجهسینده اؤیرندیم کی، قولو قاوالچینی اوباشلار ایکی گوللّه ایله اؤلدورموشـدولر. داهـا اوردا دایانا بیلمهییب گئری قاییتدیم. سـتارخان خیابـانی ایلـه سـاعات میـدانیٔنـا طـرف یئرییـردیم. خیابـانلاردا بیـر نفـر ده اولـسون فـدائی، فرقـهچـی یـا خـود مهـاجر گـؤزه گؤرونموردو. اونلارین بعضیلری تبریزی ترک ائتمیش، بعضیلری ایـسه هـاردا اولـسالار دا گؤزه گؤرونموردولر. میدان بیر ایل تامام ملی حؤکومت زامانینـدا نفـس چکـه بیلمـهیـن اوباشلارین الینه کئچمیشدی. اونلار فرقـهچیلـری، فـدائیلری و اونلارین طرفـدارلارینی آختارماق اوچون هر ائوه اجازهسیز سـوخولوب خـالقین ناموسـونا توخونـوب امـواللارینی غارت ائدیردیلر. من ساعات قاباغیندان کئچیب او زامـانلار کؤهنـه خیابـان آدلانـان ملـی حؤکومت زامانیندا بو آد عوض اولوب فدائی آدلانـان خیابانـا گیـردیم. گـؤی مـسجیدین قاباغیندان باشلانان بـازار بـوردا قورتـاریردی. بـو خیابانـدا بیـر قهـوهخانـا وار ایـدی. بـو قهوهخانادان منی آدیملا سسلهدیلر. سس صاحبلری بیزیم اؤز کندلریمیزدن ایدی. اونـلار اون گون قاباق فرقـهنـین چاغیریـشی ایلـه سـفربر اولاراق تبریـزده فـدائی دسـتهلرینـه قوشولموشدولار. ایندی آوارا سـرگردان بـو قهـوهخانـادا اوتورموشـدولار. گـون اورتایـا آز قالیردی. من اؤز کندلیلریمیزله قهوهخانادا صحبت ائدیردیم. بو آندا خیاباندا سـس-کـوی قوپدو. بیر نفری آلتی نفر آیاقلارینین آلتینا سالیب تهپیک، یومروق ایله دؤیوردولر. بو بیر فدائی اولسا دا سیلاحسیز ایدی. اوزو اوسته یئره اوزانمیشدی. اوباشلار آممانسیز شـکیلده اونون باشینی آیاقلاری ایله ازیشدیریردیلر. فدائی قان ایچینده بوغولوردو. آممـا اونـلار ال چکمک ایستهمیردیلر. اوباشلار گؤزلهییردیلر هر کس فدائیـیـه طرفـدار چیخـسا، اونـو دا فدائی آدیله اؤلهنه قدر وورسونلار. بیر آزدان سونرا فدائی حرکتـدن دوشموشـدو. مـن بـو عیبهجر حالا دؤزه بیلمهییب اؤز کندلیلریمیزله بیـزیم منزیلـه گلـدیک. ناهـاردان سـونرا استراحت ائدیردیک. ساعات بئش اولاردی. کندلیلریمیز کنده قایتماغا حاضرلاشـیردیلار. اونلار مصلحت گؤروردولر، من ده اونلارلا کنده قاییدیم. آمما من تبریزده قالیب بـو آجـی وضعیتی آخیرا قدر ایزلهمک ایستهییردیم. بیز بو صـحبتده ایکـن اون نفـره یـاخین الـی توفنگلی مسافرخانانین حیهطینه گیردی. اونلار دئییردیلر:

- مسافرلرین هامیسی گرک اولدوقلاری اوتاقلاری ترک ائتسینلر.

مسافرخانا صاحبی اعتراض ائتسه ده اونلار بو اعتراضا اهمیت وئرمه‌ییب دئدیلر:

- بیزه خبر وئریبلر بوردا فدائیلر گیزلنیبلر. گرک بورانی آختاراق.

مسافرلر اوتاقلاردان چیخیب حیه‌طه ییغیلمیشدیلار. کندلیلریمیز ده اوتاقدان چیخدیلار. من دیوارا آسیلمیش پیشه‌ورینین شکلینی و جیبلریمده اولان فرقه دفترچه‌سین و شناسنامه‌می تخت‌خوابین آلتینداکی چمدانا قویوب اوتاقدان چیخدیم. کندلیلریمیز حیه‌طده‌کی مسافرلرین آراسیندا یوخ ایدیلر. اونلار آرادان چیخمیشدیلار. من ده مسافرلرین آراسیندان کئچیب آرادان چیخماق ایسته‌یه‌نده اوباشلارین بیری متوجه اولوب خبر آلدی:

- هارا گئدیرسن، سن کیمسن؟

جاواب وئردیم:

- منیم کنده دوکانیم وار. گلمیشم تبریزدن لازیم اولان شئیلری آلام. صاباح کنده قاییداجاغام.

او بیر سؤز دئمه‌دن منه اجازه وئردی مسافرخانه‌نی ترک ائدیم. من گؤی مسجیدین یانیندان کئچیب اؤزومو خیابانا یئتیردیم. آمما ایندی هارا گئده‌جه‌گیمی بیلمیردیم. بیر داها مسافرخانایا قاییدا بیلمزدیم. باشقا مسافرخانالار دا منه یئر وئرمزدیلر. بونون اوچون ده بو آخشامی گئجه‌له‌مکدن اؤترو اؤزومه بیر یئر تاپمالی ایدیم. چوخ فیکر ائدندن سونرا مشهدی عباس گیله گئتمه‌گیمی مصلحت گؤردوم. مشهدی عباس مئهریبان کندینندن ایدی. او چوخدان ایدی تبریزده مالدارلیق ائدردی. هم ده قارا مال آلیب ساتاردی. مشهدی عباس مئهریباندا آتاملا دوست اولموشدو. سون زامانلار مئهریبانا گلنده زنگیل‌آبادا بیزده قوناق اولاردی. من قوزو اوتاراندا آخشاملار چؤلدن ائوه گلنده اونو ائویمیزده گؤروردوم. تبریزه گلندن سونرا دا هر آیدا بیر یا ایکی دفعه تبریز خیابانلارینداً اونونلا راستلاشیب گؤروشردیک. مشهدی عباس منیم حومه‌ده اولدوغومو بیلیردی. او منی هر زامان گؤرنده خواهش ائدردی کی، اونو اؤز حومه‌میزده فرقه‌یه یازدیریم. منیم جاوابیم بو ایدی:

- هر کس گرک اؤز اولدوغو محلهده فرقهیه عضو اولسون. بو بیر قانوندور. بئلهلیکله تصمیم توتدوم بو آخشامی مشهدی عباس گیله قوناق اولوم. اونلارین ائولرینی تانییییردیم. یاشادیقلاری ائو "قورد میدانیندا" ایدی. من اورا یئتیشنده گون باتمیشدی. مشهدی عباسین مندن سونرا ایکی قوناغی دا وار ایدی. اونلارین بیری مئهربیانلی ابراهیم خلیل ایدی. او بیریسی ایسه ملی حؤکومتین عسگرلریندن ایدی. او دا وضعیّتی بو جور گؤروب مشهدی عباس گیله قوناق اولموشدو. ابراهیم خلیل اوجا بویلو ائنلی کورهکلی و فرقهچیلرین آراسیندا آدلی سانلی بیر آدام ایدی. اونون قارداشینین مئهربیاندا دوکانی اولدوغو اوچون تبریزه دوکان مالی آلماغا گلمیشدی. بیز هر ایکیمیز صمیمی شکیلده گؤروشدوک. مشهدی عباس ایسه همیشهکی کیمی صمیمی گؤرونموردو. او سؤزو اولان آداملارا بنزهییردی. اونون مندن فرقهیه یازیلماق خواهشی اولماسایدی. اورهگینی چوخدان بوشالتمیش و سؤزلرینی دئمیشدی. ایندی تبریزین هر طرفیندن گوللّه سسی گلیردی. بعضاً ده بو گوللّه سسلری مسلسلدن آچیلمیش رگبارا دؤنوردو. گئجهلر یارانمیش وضعیّتدن سوء استفاده ائدنلر ائولرین داملاری اوستونه چیخیب هاوایی گوللّه آتیردیلار. اونلارین آرا سیرا بیر-بیرلری ایله اوجادان دانیشدیقلاری سؤزلری بیز مشهدی عباسین اوتوردوغوموز ائوینده ائشیدیردیک. بیری دئییردی:

- اصغر آغا او فشنگلریندن اوچ- دؤرد دانا وئر منه.

آلدیغی جاواب ایسه بو ایدی:

- جانین اوچون ایکی دانا فشنگیم قالیب. بونلاری دا اته (آداما) ووراجاغام.

بئله اوباشلار اؤز یاشادیقلاری دونیانین اصل سیاسی، اجتماعی جریانلارینی درک ائتمهدن دانیشدیقلاری سؤزلرین ده معناسینی بیلمیردیلر. شام یئیندن سونرا قوناغی اولدوغوموز مشهدی عباسین دردی دئشیلدی. او فرقهنین، ملی حؤکومتین علیهینه دانیشماغا باشلادی. او اؤز قوناقلارینی یاخشی تانییردی. بونو بیله-بیله اؤزونو دوشمن جیلدینده میدانا آتمیشدی. دونن فرقهیه یازیلماق حسرتیله یانان آدام بو گون اؤز جلدینی عوض ائدیب تنقید یولو ایله حرکت ائدیردی. قوناق اولدوغوموز آدام دانیشدیقجا قیزیشیر اللرینی هاوادا اویناديردی. قوناقلار ایسه سوسموشدولار. مشهدی عباسا جاواب

وئرن یوخ ایدی. او اؤزونو میداندا تک گؤروب آتینی دؤرد نالا چاپیردی. منیم ایسه گئتدیکجه عصبلریم دارالیردی. بو آخشامی گئجه‌له‌مه‌یه یئریم اولسایدی، اوتوردوغوم ائوی ترک ائدیب بئله ایکی اؤزلو آداملارین ائوینده قالمازدیم. مشهدی عباس فرقه‌چیلری روسلارین نؤکرلری آدلاندیراندا داها صبریم توکندی. اؤزومو اله آلیب دئدیم:

- آغای مشهدی عباس، فرقه‌چیلر روسلارین نؤکری اولسایدی، نه اوچون فرقه‌یه یاریلماغی مندن خواهش ائدیردین؟

بو سوال اونا جالب اولماسا دا قوناقلار اوچون جالب ایدی. آخی قوناقلار مشهدی عباسین فرقه‌یه یازیلماق فیکرینی بیلمیردیلر. من مسئله‌نی آچماقلا اونو افشاء ائتمیشدیم. بونا گؤره ده ابراهیم خلیل قولاقلارینی شکله‌ییب اونون منیم سوالیما وئره‌جگی جاوابی گؤزله‌ییردی. مشهدی عباس استکانلارا چای سوزه- سوزه باشینی یوخاری قوزامادان دئدی:

- آخی او زامان فرقه‌چیلرین اعتباری چوخ ایدی. اونلارین سؤزلری هر یئرده توپ کیمی سسله‌نیردی. فرقه‌دن قاباق منیم بو محله‌ده احترامیم وار ایدی. آمما فرقه گلندن سونرا منی حسابا قویان یوخ ایدی. من قاباقکی احترامیمی اله گتیرمک اوچون فرقه‌یه یازیلماق ایسته‌ییردیم.

داها مسئله آیدین اولموشدو. بو سؤزلرین منه ده اهمییتی وار ایدی. بئله آداملاری داها دا دریندن تانیماغا کؤمک ائدیردی. مشهدی عباسین بوندان سونرا رفتاری، کرداری عوض اولدو. او سیاسی صحبتلردن ال چکیب قیافه‌سی آچیلدی. بیزی اؤز ائوینده قوناق بیلیب بیزدن پذیرالیق ائتمگه باشلادی. گئجه یاریسی اولموشدو. هله ده تبریزین هر طرفیندن گوللّه سسلری ائشیدیلیردی. آذر آیینین ایییرمی‌نجی گئجه‌سی بیز یاتماغا حاضرلاشیردیق.

۱۳۲۵- جی ایلین آذر آینین ایییرمی بیرنده سحر چاغی مشهدی عباسین ائوینده صبحانه یئییردیک. ابراهیم خلیل منه اوز توتوب دئدی:

- من دونن مئهربیاندان تبریزه گلمیشم. سن یاشادیغین مسافرخانادا اوتاق توتموشام. کنددن اؤزومله گتیردیگیم وسایللر مسافرخانادادیر. ایندی بوردان بیر باشا گئده‌ریک

مسافرخانایا، من اؤز شئیلریمی، سن ده اؤز منزیل اساسلارینی گؤتوره‌ریک. اورانین یاخینلیغیندا حاجی آغا آدلی بیر دوکاندار وار. بیز دوکانیمیزا لازیم اولان بوتون ماللاری اوندان آلاریق. امین آدامدیر، تاپشیراریق اونا. یوخسا مسافرخانایا اعتبار یوخدور. یقین کی، اورانی اوباشلار اله کئچیریبلر.

ابراهیم خلیلین بو سؤزلریله راضیلیق ائتدیم و هر ایکیمیز یولا دوشدوک. قورد میدانیندان ساعات میدانینا طرف حرکت ائتدیک. هاوا بولودلوق ایدی. آذربایجان، او جمله‌دن تبریز اؤز آغیر و چتین گونلرینی یاشاییردی. سینه‌سیندن چیخان نفس بوغازینداکی بوغونتولارین ایچینده ایتیردی. بو قوجامان شهر اؤز قارا طالعی بویو آپاردیغی مبارزه‌لرده آغ گون دئیه آیاغا قالخمیشسا دا منحوس شاهلارین اسیری اولموشدو. ایندی یئنه ده ستارخانین بایراغی الینده اولا- اولا اؤره‌یی دؤیونور، نفسی تؤیشه‌ییردی. آمما تبریز مشروطه زامانینداکی کیمی باشینی دیک توتموشدو. او سانکی دؤره‌سیندکی باش وئرن فیرتینالارا دوداق بوزه‌رک "بو منیم نه اوّلیم، نه ده آخیریمدیر"، دئییردی. گوللّه سسلری آخشامکینا نسبتاً آزالمیشدی. بیز کریم‌خان میدانینا بیر آز قالاندا اورانی ازدهاملی گؤردوک. بوردا اوجادا بیر بلندگو آسیلمیشدی. تهراندان وئریلن اخبار پروقرامی بلندگودان یاییلان دالغالاردا آیدین ائشیدیلیردی:

"تبریز اهالیسی شاهنشاهی قوشونلارینی استقبال ائتمک اوچون خیابانلارا تؤکولوب اؤزلرینی بو تاریخی گونه حاضرلاییرلار". آمما هامینین گؤردویو کیمی تبریز خیابانلاریندا اهالیدن خبر یوخ ایدی. فقط کریم‌خان میدانیندا قیرخ نفره یاخین آدام تهران رادیوسونون یالانلارینا قولاق آسیب گولوردولر.

تبریز عادی حالدا دئییلدی. اکثر آداملار ائولرینده قالیب قاپینی دالدان باغلامیشدیلار. فقط دربارین قیرینتی هدیّه‌سی ایله دولانان اوباشلار اللرینده توفنگ کوچه خیابانلاردا ملی حؤکومت ایله همکارلیق ائدنلری اوولاییب یوخ ائدیردیلر.

کریم‌خان میدانیندا هامی بلندگودان اخبارا قولاق آسیردی. بوآز آداملارین ایچینده ابراهیم خلیلی ایتیرمیشدیم. من اونو آختاران زامان مئهربیان کندینین قدیم

کندخداسینی گؤردوم. او سیلاحلی ایدی. ابراهیم خلیلین یاخاسیندان توتوب سیلکه‌له‌ییب دئییردی:

– سیزین کیمی فرقه‌چیلر بیر ایل تامام منی کنددن قاچاق سالیبلار. ایندی یاخشی منیم الیمه دوشوبسن. مئهربیانین کندخداسینین آدی محسن‌آغا ایدی. او منی یاخشی تانییردی. منه راست گلسیدی، ایشیم یاش اولاجاقدی. بونا گؤره ده ساعات میدانینا طرف یولا دوشدوم. هله اورا چاتمامیش سول طرفده یئنی ساختمان عملیّاتی گئدن خرابه بیر یئرده نئچه نفرین صحبتینی ائشیتدیم. اونلارین بیری دئییردی:

– بوستان‌آبادین صدری علی‌اکبر فردی‌نی ووروبلار هله اؤلمه‌ییب جان وئریر. من علی‌اکبر فردی‌نین آدین ائشیدن کیمی قورویوب قالدیم. اونو یاخشی تانییردیم. مئهربیان حومه‌سی او زامانلار بوستان‌آبادا باغلی اولدوغو اوچون اونو مئهربیاندا چوخ گؤرموشدوم. ایندی اونو بوردا اوباشلار تانییب اؤلدورموشدولر. آرتیق یوخاری چیخیب اونون قانلی جنازه‌سینی گؤرمک ایسته‌مه‌دیم. چونکی هیجان منی بوروموشدو. اورادان قاییدیب گؤی مسجیدین کوچه‌سیندن کؤهنه بازارا گیردیم. یاشادیغیم مسافرخانا بو بازارین اوّلینده ایدی. مسافرخانادا نه‌لر باش وئردیگینی بیلمک ایسته‌ییردیم. بازارین دوکانلاری باغلی ایدی. فقط چؤرک ساتان و باققاللار آچیق گؤرونوردو. مسافرخانانین قاباغیندان اؤتنده سیلاحلی اوباشلارین هله ده اورادا اولدوغونو حسّ ائتدیم. اؤزومو لاقید گؤستریب بازاری اوزو آشاغی یئریدیم. بورانین آخیری کؤهنه خیابانا چیخیردی. بازار آغزیندا آدام‌لار چوخ ایدی. من اونلارا یئتیشنده سیلاحلی اولدوقلارینی گؤردوم. اونا گؤره ده بورا گلدیگیمه پشیمان اولدوم. نهایت ایش ایشدن کئچمیشدی. من بورادان آیریلمالی ایدیم. هله اونلار منی گؤرمه‌میشدیلر. آمما کؤهنه خیابان خلوت ایدی. بیر نفر ده اولسا خیاباندا گؤرونموردو. اونلارین ائتدیگی صحبتلره گؤره بازارلا روبرو ائوین دامیندا ایکی مهاجر آتا، اوغول سنگر توتموشدولار. سیلاحلی اوباشلار جسارت ائدیب خیابانا باش اوزادا بیلمیردیلر. بئله دئییردیلر کی، مهاجر فدائیلرین دامین اوستونده مسلسل قویوب اؤزلرینی مدافعه ائدیردیلر. بازار باغلی اولدوغونا گؤره خلوت ایدی. مال ساتاندان مال آلاندان خبر یوخ ایدی. من وضعیّتی بئله گؤروب گئری قاییتماق قارارینا گلدیم. ائله‌جه

ده گلدیگیم یول‌لا گئری‌یه دوغرو یئریدیم. هله اونلاردان اوتوز آددیم آرالانمامیشدیم کی، ایست سسی بازارین دیوارلارینی سارسیتدی. من دایانیب اونلارا باخدیم. بازار آغزیندا جمع اولان اوباشلارین هامیسی منه طرف قاچیردیلار. اونلارین آتدیقلاری هاوایی گوللەلر بازارین سقفلرینه توخونوب توزاناق سالمیشدی. بیر آزدان سونرا اونلار منی احاطه ائتمیشدیلر. قاپیسی باغلی بیر دوکانا دایانمیشدیم. اونلار منه امر ائدیردیلر:

- اللرینی یوخاری قالدیر!

اونلاردان سوروشوردوم:

- مندن نه ایسته‌ییرسینیز؟

بیری، "سن فدائی‌سن"، او بیری "سن فرقه‌چی‌سن"، بیر باشقاسی ایسه "سن مهاجرسن"، دئییردی.

من اونلارا دئییردیم:

- سیز دئیینلرین هئچ بیریسی دئییلم. کنددن گلمیشم، تبریزده ایشیم وار ایدی.

منی احاطه ائدنلرین بیری یانینداکی بیر نفره دئدی:

- احمدآغا سن اونون بدنینی، جیبلرینی آختار!

احمدآغا دا باشقاسینا امر ائتدی. بئله‌لیکله اونلارین بیری سیلاحینی باشقاسینا وئریب منیم بدنیمی، جیبلریمی آختارماغا باشلادی. شالوار جیبیمده ایییرمی اوچ تومن پول وار ایدی. منی آختاران آدام پوللاری اؤز جیبینه قویاندا او بیری اوباشلارین حسدی توتدو. آخی ایییرمی اوچ تومن پولو اؤز آرالاریندا تقسیم ائتسه‌یدیلر هرەسینه بیر تومن ده یئتیشمزدی. اونا گؤره ده پولو جیبیمه قویدولار. آختاریش قورتاراندان سونرا دئدیلر:

- دوش قاباغا!

بو زامان بیرینجی توفنگ قوندا‌غی کوره‌گیمه ده‌یدی. باشقالاری دا ته‌پیک و توفنگ قوندا‌غی ایله ووروماغا باشلادیلار. من یئره یخیلاندا اونلار تپیک ایله ووروب منی آیاق اوسته قالدیریب ایره‌لیه طرف ایته‌له‌ییردیلر. بازار خلوت ایدی. گل-گئت چوخ آز ایدی. فقط اوباشلارین سسی بازاری بوروموشدو. اونلار منه ووردوقلاری توفنگ قوندا‌غیندان لذت آپاریردیلار. شاققلتی گولوش سسلری خلوت بازاری باشینا گؤتورموشدو. من ایسه

اؤزومو ضربه‌لردن قورواماق اوچون هر تشبّوثه ال آتیردیم. اونلار منیم اعتراض سسلریمی ائشیتمک ایسته‌میردیلر. اونلار منیم کیملیگیمی، هانسی یووانین قوشو و هارالی اولدوغومو بیلمیردیلر. یوخسا اؤزلرینه زحمت وئرمه‌زدیلر. آمما اللرینده مدرک اولمادیغی اوچون ایندی قاباقلارینا قاتیلمیش بیر اسیر ایدیم. توفنگ، ته‌پیک ضربه‌لرینین آلتیندا فیرفیرا کیمی ساغا-سولا فیرلانیردیم. اوباشلار منی اولدوغوم مسافرخانایا طرف آپاریردیلار. بو آرالاردا منی اؤز تانییان فقط بیر نفر اولا بیلردی، او دا مسافرخانا صاحبی ایدی. اونون ملی حؤکومته میلی وار ایدی و منه احترام بسله‌ییردی. منیم راحاتلیغیم اوچون الیندن گلنی اسیرگه‌مزدی. قارشیدا سنگکچی وار ایدی. اونون قاپیسیندا پئندیر، کره، قایماق و بعضی گؤیرتیلر ساتان جاوان بیر اوغلان تاباق اوستونده آل-وئر ائدیردی. منی اوزاقدان-اوزاغا تانیسا دا کیم و نه کاره اولدوغومو بیلمیردی. آرامیز ساز ایدی. اونون ساتدیغی شئیلردن آلاردیم. ایندی اوباشلار منی چؤرکچی دوکانینا طرف آپاریردیلار. امیدیم همین جاوان اوغلانا گلیردی. اؤز-اؤزومه دوشونوردوم کی، بلکه ده تانیش اولدوغوم جاوان اوغلان منی بو ظالملارین الیندن قورتارا بیلدی. او منی اوباشلارین الینده اسیر گؤرنده نه اینکی کؤمکلیک ائتمدی، اوسته‌لیک اؤزو اولارا قوشولوب کؤتک وورماغا باشلادی. ضربه‌لر اوقدر شدّتلی ایدی کی، اؤزومو ایتیریب جاوان اوغلانین چهارپایی اوستونده قویدوغو تاباغین اوستونه ییخیلدیم. تاباق یئره آشدی. ساتیشا قویدوغو کره، پئندیر، قایماق و باشقا ساتدیغی شئیلر آیاق آلتیندا قالدی. چؤرکچیده اولان مشتریلرین هامیسی تاماشا ائدیردیلر. اونلارین منیم ظالملارین الینده اسیر اولماغیما اورکلری یانیردی. من بونو اونلارین گؤزلریندن اوخویوردوم. آمما هئچ کیم بو اوباشلارا اعتراض ائده بیلمیردی. اونلار اللرینده‌کی سیلاحا گووه‌نیب هر بیر شقاوته ال آتیردیلار. گؤزلری قیزاریب حدقه‌سنیدن چیخمیشدی. بیر ایل ملی حؤکومتین زامانیندا عربده چکیب باج آلماقدان محروم قالانلار ایندی انتقام آلماغا جان آتیردیلار. هله منی هارا آپارماقلارینی بیلمیردیم. چؤرکچینین قاباغیندان کئچیب یاشادیغیم مسافرخانایا طرف گئدیردیک. اونلار آرخادان توفنگ قوندағی ایله ووروب ایره‌لیه دوغرو ایته‌له‌ییردیلر. مسافرخانایا آز قالیردیق. هر گون اونونلا سالاملاشیب و خرید ائله‌دیگیم قوجا باققال

کیشی دوکانین آغزیندا گؤروندو. بیر ایل تامام ایدی سحر چاغلاری اونونلا اوز به اوز اولوردوم. یوخاریدا یازدیغیم کیمی بیر دفعه بیر کندلیدن کره آلاندا کندلینین اونا ائتدیگی اعتراض منی وادار ائتمیشدی قوجا باقالا "بوندان سونرا سنین رسمی چکی داشلارین اولمالیدیر. بو دؤلتین قانونودور. یوخسا منیمله طرفسن"، دئییم. ایندی اونون دوکانینین قاباغیندان منی دؤیه-دویه، سؤیه-سؤیه، اوستو باشی قانلی معلوم اولمایان بیر نؤقطه‌یه دوغرو آپاریردیلار. اونون بیر نئچه کلمه سؤزو حیاتیمدا دگیشیکلیکلر عمله گتیره بیلردی. قوجا باقال منی گؤرن کیمی تانیدی. آمما اؤزونو گؤرمه‌مزلیگه ووروب دوکانا قاییتدی. من اونو چؤرکچی قاباغیندا پئندیر کره ساتان جاوان اوغلان ایله اؤز فیکریمده مقایسه ائدیردیم. ایندی مسافرخانانین قاباغیندان اؤتوردوک. گؤز آلتی اورا باخا-باخا مسافرخانانی آرخادا قویدوق. من یاشادیغیم یئرین دالاندارییندان احتیاط ائدیردیم. بئله‌لیکله بورانی خطرسیز آرخادا قویدوق. گؤی مسجیدین قارشیسیندان اؤتنده ایکی نفر اؤز کندلیلریمیزله اوز به اوز اولدوق. اونلارین تبریزده اولماقلارینی سونرادان بیلدیم. اونلار تهران قوشونلاری ایله مبارزه ائتمک اوچون فرقه‌نین چاغیریشی ایله کؤنوللو فدائی دسته‌لرینه قوشولموشدولار. ایندی ایسه آوارا، سرگردان تبریز کؤچه‌لرینده دولانیردیلار. من اونلاری گؤرن کیمی آز اولسا دا یئریمده دایاندیم. بوینومون آردیندان ده‌ین توفنگ قونداغیندان یئره سندیره‌دیم. اونلار کنده قاییدانداں سونرا منیمله نه شکیلده رفتار اولوب و منی اوباشلار نئجه آپاردیقلارینی دانیشمیشدیلار. عائله‌میز و کندلیلریمیز مندن داها ال اؤزموشدولر. بیزیم حرکت ائتدیگیمیز خیابان او زامانلار دمیرچی و نعلبندلرین مکانی ایدی. باشقا گونلر بوردا چکیج، سندان سسیندن قولاق باتاردی. ایندی بوتون دوکانلار باغلی اولدوغونا گؤره ساکت‌لیک ایدی. خیابانین آخیری کریم‌خان میدانینا چیخیردی. اوباش دسته‌سی منی قاباقلارینا سالیب بو میدانا طرف سوروکله‌ییردیلر. تبریزین هر طرفیندن گوللە سسی ائشیدیلیردی. آرا-سیرا مسلسللردن آچیلان رگبار شهری تیتره‌دیردی. بو گون آذر آیینین ایییرمی بیر ایدی. قلبینده یاشادیغیم تبریز اؤز آغیر گونلرینی کئچیریردی. بیز کریم‌خان میدانینا آز قالمیشدیق. اگنیمه‌کی پالتارلاریم پالچیقلی، توزلو-تورپاقلی ایدی. پیس وضعیتده

کریم‌خان میدانینا یئتیشدیک. میداندا ازدهام وار ایدی. هامی بیر یئره توپلاشمیشدی. اونلار منی گتیرن اوباشلاری گؤرن کیمی هورا چکدیلر. بو آندا جمعیت آرالاندی. اورتادا بیر جنازه گؤروندو. اونو تازه شکار ائدیب اؤلدورموشدولر. جنازه قان ایچینده ایدی. یانینا دوشموش کئپی‌سیندن مهاجره اوخشاییردی. منی جنازه‌نین یانینا ایتەلەدیلر. جنازه آدلاندیردیغیم آدام هله اؤلمه‌میشدی. من اونون قیرمیزی قانلار آراسیندا بدنی‌نین تیتره‌مه‌سینی گؤروردوم. اطرافینا جمع اولموش اوباشلار ایسه اؤز داش قلبی و قان چاناغینا دؤنموش گؤزلری ایله بو مدحش جان وئرمک منظره‌سینه اشتیاق ایله تاماشا ائدیردیلر. دؤره‌یه ییغیلمیش آداملارین اکثریّتی سیلاحلی ایدی. من جنازه‌نین یانیندا آیاق اوسته دایانمیشدیم. ایندی عؤمرومده ایللر، آیلار، گونلر، دقیقه‌لر، یوخ، ثانیه‌لر حساب اولونمالی ایدی. قلبیم نفرتله دولو ایدی. مشروطه زامانی شجاع دولەنین قوشونلاری، شیخ محمدخیابانی دؤره‌سینده رضاخانین و روس قازاقلارینین قوشونلاری، ایندی ایسه منفور محمدرضانین اوباشلاری آزادلیق سئون آذربایجان خالقینا دیوان توتاراق، اونلاری بیگانه کیمی یئرله یکسان ائدیردیلر. دؤوره‌می آلمیش اوباشلار اللرینده‌کی توفنگین گلن گئده‌نینی چکیب لوله‌سینی منه طرف توشلامیشدیلار. من داها اؤلوموم گؤزومون قاباغیندا گؤروردوم. بو آندا اؤز- اؤزومه فیکیرلشدیم: "من اؤله‌جه‌یم. هئچ اولمازسا اؤز نفرتیمی بونلارا بیلدیرمک اوچون قلبیمده‌کی سؤزلری بو اوباشلارا دئمه‌لی‌یم". بو فیکرین ایچینده ایدیم، دؤوره‌مده‌کی آداملاردان بیر سس گلدی:

- آند اولسون حضرت ابوالفضلین دوشن قوللارینا هر کس اونو ووراسا من ده اونو ووراجاغام دئییب، الینده‌کی توفنگین چاخماغینی چکدی. سس گلن طرفه باخدیم. او اورتا یاشلی بیر کیشی ایدی. اگنینده قیریشیقلی قدیمکی پاسبانلارین پالتارلاری وار ایدی. بو ملی حؤکومتدن قاباق خدمت ائدن پاسبانلارا اوخشاییردی. پالتارلارین قیریشیقلی اولماغی دا بونو ثابت ائدیردی. او منه طرف گلیب بیر قولونو بوینوما سالدی. او بیری ایله توفنگی اوباشلارین اوستونه توتوب" هئچ کسین بونو (منی) وورماغا حاققی یوخدور، بو آدام گناهکاردیرسا اونو کلانتریه تحویل وئرملی‌ییک، بیز بونو قانونا تاپشیرمالی‌ییق"، دئدی. پاسبان منی قوجاقلامیشدی. او منه باخیب دئییردی:

- قورخما، سنی گوللە ایله ووررسالار گرک منی ده ووررسونلار.

او منی اوباشلارین ایچیندن چیخاریب کلانتریه آپارماق ایستەییردی. آممـا پاسـبانین قاباغین کسمیشدیلر. من اونو تانیمیردیم. او دا منی تانیمیردی. قانون پرسـتلیک هـاردان اونون قلبینه قونموشدوسا بیلمیردیم. بو، اوباشلارین ایچینده نادر بیر آداما اوخـشاییردی. منی آرادان چیخارتماق ایستەییردی. باشقالاری ایسه بیر الیمدن توتوب پاسبانین الیندن آلماق ایستەییردیلر. بو آندا او عصبانی اولـوب منـیم الیمـدن توتـوب گئرییـه چکنلـرین اوستونه قیشقیردی:

- من گرک بو آدامی کلانتریه تحویل وئریم، دئییب توفنگینی اونلارا طرف توتدو.

نه ایسه منیم خلاصکاریم غالب چیخدی. کلانتری ایله یوز آددیـم فاصـلەمیـز وار ایـدی. منی کلانتریه آپاریردی. میداناکی آداملارین یاریسی دالیمیزجا گلیـردی. بـورا تبریـزین بیرینجی کلانتریسی ایدی. اورانین قاپیسیندا آدام چوخ ایدی. پاسـبان دئـدیگیم بـو آدام منی کلانتری مسئوللارینا تاپشیردی. بئلەلیکله او دهشتلی منظرەدن، او دونیـانین سـون پیللەسیندن گئری قاییتدیم. کلانتریـده منـی بـوش قـورو کیچیـک بیـر اوتاغـا سـالیب قاپیسینی باغلادیلار. ایندیه قدر توفنگ، تپیک، یومروق ضـربەلـرینین آغریـسینی حـسّ ائتمەین جانیمین ایندی هـر طرفـی آغریماغـا باشلامیـشدی. بوینومـون آردینـا وورولان توفنـگ قونـداغینین آغریـسی منـی الـدن سالمیـشدی. بوینـوم هـر طرفـه دؤنوردوسـه سانجیسی آمانیمی قیریردی. یاواش-یاواش بو سلولون دیوارینـا سـؤیکنیب قـورو یئـرده اوزاندیم. فیکر ائدیردیم. واختیندا اؤز جانیمی بو معرکەدن قورتارمادیغیم اوچون پئـشمان دئییلدیم. او زامان منیم ایبرمی اوچ یاشیم اولسا دا مبارزه یوللارینی یاخـشی تـانییردیم. اؤزومو بئله گونلره حاضرلامیشدیم. بو منیم بیرینجی امتحانیم ایدی.

بیر ساعاتدان سونرا سلولون قاپیسی آچیلدی. بیر جاوان اوغلانی ایچەری ایتەلـەدیلـر. او منه باخیب دئدی:

- گؤرورسن باشیمیزا نه اویون گتیریرلر؟

من ایلک یاخشیدا اونون گؤزلریندن حیلەگرلیک یاغدیغینی حـسّ ائتـدیم. اونـا جـاواب وئرمەدیگیمی گؤروب دئدی:

- سنی نه اوچون توتوبلار؟

- سنی نه اوچون توتوبلار؟

او منیم بو سوالیمدان دوروخدو. سونرا تبسملو حالدا دئدی:

- من بوتون مسئولیتلریمی بوینوما آلیب اعتراف ائتمیشم. شاللاق آلتیندا اؤلمکدنسه اقرار ائتمک مصلحتدیر. بیز نه گناه ائتمیشیک. مجبور اولوب نئچه گوندن سونرا بیزی بوراخاجاقلار.

او بو سؤزلری دئییب سوروشدو:

- سن نئجه؟ مسئولیتین وار ایدی، فدائی‌ایدین، فرقه عضوی ایدین، یا خود مهاجرسن؟

من اونون الینی چوخدان اوخوموشدوم. جاواب وئردیم:

- من، سن دئیه‌نلرین هئچ بیرسیندن دئییلم. کنددن گلمیشدیم تبریزده ایشیم وار ایدی. ایندی منی توتوبلار. منی بورا سالماقلارینین سببینی هله ده بیلمیرم.

جاوان اوغلان مندن بیر سؤز چکه بیلمدی. بیر ساعاتدان سونرا قاپی آچیلدی. اونو چاغیردیلار. او گئتدی، من یئنه تک قالدیم. یورغونلوق یاواش-یاواش جانیمدان چیخسا دا هله اؤز طبیعی حالیما گلمه‌میشدیم. بیر ساعاتدان سونرا منی سلولدان چیخارتدیلار. دهلیزین یوخاری طرفینده بیر اوتاغین قاپیسین آچیب منی ایچه‌ری ایته‌له‌دیلر. اوتاغین باشیندا میز آرخاسیندا أللی یاشلی قیرمیزی کراواتلی، بیر نفر اوتورموشدو. میزین قارشیسیندا اوجا بویلو بیر نفر آیاق اوسته دایانیب اونونلا صحبت ائدیردی. هر ایکیسی خوشحال دئییب گولوردولر. من رییسین اوتاغینا وارد اولاندا آرخاسی قاپییا طرف اولان اوجا بویلو آدام دؤنوب منه باخدی. اونو گؤرن کیمی تانیدیم. او بیزیم کندیمیزین اربابی احمد بهادری ایدی. من:

- سالام آغای بهادری.

آدی‌ایله اونا سالام وئردیگیمه گؤره تعجب ائتدی. قاشقاباقلی حالدا خبر آلدی:

- سن کیمسن؟

- من زنگیلابادلی میرحسنین اوغلویام.

بهادری اوزونو میز آرخاسیندا اوتوران رییسه توتوب دئدی:

- بونون آتاسی ایکی یوز خالوار تاخیلیمیمی آپاریبدیر.

اونون بو آغ یالانینا تعجب ائتدیم. چونکی بو سؤزون اصلی یوخ ایدی. من اربابین دئدیکلرینی رد ائدیب جاواب وئردیم:

- آغای بهادری یادینیزدا اولسا بوتون آلان‌بیراغوش ماحالی‌نین کندلرینده اولان تاخیل آنبارلاری داغیلدی. آمما زنگیلابادین آنباری سالم قالدی. بونون دا باعثی آتام اولدو.

بهادرینین یادینا بیر شئی دوشموش کیمی سؤزونو عوض ائدیب علاوه ائتدی:

- هه، ایندی یادیما دوشدو. سنین آتان یاخشی آدامدیر. او تله‌سیک حالدا خبر آلدی:

- سن ایندی تبریزده نه ائدیرسن، نه اوچون تبریزه گلیبسن؟

بونو دا دئییم کی، من دؤرد گون قاباق کنده ایکی گونلویه مرخصلیگه گئتمیشدیم. تبریزه قاییداندا کندخدامیز منه دئمیشدی:

- سندن بیر خواهشیم وار.

من بویورون دئدیم.

- خواهیشیم بودور کی، تبریزه گئدرسن، بیر مکتوبوم وار، اونو وئره‌سینیز احمد بهادریه.

من ایسه جاوابیندا دئمیشدیم:

- من نه احمد بهادرینی تانییرام نه ده آدرسلرینی. تانیسایدیم بئله یئنه بو خواهشی قبول ائده بیلمزدیم.

- بو ائله بیر شئی دئییل‌کی. فقط مکتوبدا یازیلیب ایکی یوز عدد چووال گؤندرسین، آنبارداکی تاخیلی تبریزه حمل ائدک.

منیم آخر سؤزوم بو اولموشدو:

- منیم احمدخان بهادری ایله ایشیم یوخدور.

ایندی تبریزین بیرینجی کلانتریسینده احمد بهادرینین قارشیسیندا دایانمیشدیم. منیم کندخدا ایله صحبتیم یادیما دوشدو.

- آغای بهادری کندخدا منی تبریزه یوللادی سیزدن ایکی یوز عدد چووال آلیب کنده آپاریم کی، کنده‌کی آنبارین تبریزه حمل اولسون.

منیم بو سؤزلریمدن بهادرینین آلنینداکی قیریشیقلار آچیلدی. او دئدی:

- ایندی سنی آپارارام ائویمیزه. گؤرمورسنمی شهر نه قدر شولوقدور. ائشیکده منی گؤزله.

منی رییسین یانینا گتیرن مأمور اوردان باشقا بیر اوتاغا گتیردی. بو اوتاقدا اولانلارین بعضیلرینی تانییردیم. بونلار فرقه عضوی اولانلار، فدائیلر، مهاجرلردن عبارت ایدی. احمد بهادرینین منه دئدیکلری سؤزه باخمایاراق بو اوتاغا گتیریلمه‌گیمه تعجیب ائتدیم. بو اوتاقدا اوتوز نفره یاخین آدام ساخلانیلیردی. بو آداملارین ایچینده درویش آدلی بیر مهاجر وار ایدی. او، تبریزده تانینمیش مهاجرلردن ایدی. درویشی من همیشه تبریز شهر کومیته‌سینه گئدنده گؤره‌ردیم. میررحیم ولایی‌نین اوتوردوغو دفترین قاپیچیسی ایدی. اونون بئلینده اولان هفتیرینین اوجو پئنجه‌یینین آلتیندان ائشیگه چیخاردی. بو اوتاقدا اولانلارین چوخو بیر-بیرینی یاخشی تانییردیلار. آمما ایندی بو هئچ کیم بیر-بیریله صحبت ائتمیردی. هامی باشینی آشاغی سالمیشدی. بیر ساعاتدان سونرا نه اولاجاغینی و باشلارینا نه گله‌جگینی بیلمیردیلر. اوتاغین دؤشه‌مه‌سی قورو یئر اولدوغونا گؤره هامی آیاق اوسته دایانمیشدی. بو گون آذرین ایرمی بیری ایدی. کئچن ایلکی بو گونون خاطرینه بایرام نیتیله بؤیوک حاضرلیقلار گئدیردی. آممـا بو بایرامی هئچ کیم گؤره بیلمدی. ایندی بئله بیر گونده آذربایجانلیلار اؤز وطنلرینین هر بیر گوشه‌سینده آزادلیق عنوانینا گؤره قانلارینا بویانیردیلار.

بیر ساعاتدان سونرا قاپی آچیلدی. بیر نفر باشینی ایچه‌ری اوزاتدی. بو آدام احمد بهادری ایله دانیشان باشیندا مخملی شاپو، قیرمیزی کراواتلی کلانترینین یئنی رییسی ایدی. او اوزونو اوتاقداکی آداملارا توتوب خبر آلدی:

- درویش کیمدیر؟ درویش اؤز دایاندیغی یئرده دوروخدو:

- منم.

باشینی ایچری اوزادان رییس دئدی:

- گئدین سیز آزادسیز! او قاپینین یاریسینی آچیب درویشی ائشیگه اؤتوردو.

او سونرا منیم آدیمی چاغیردی. من ایره‌لی گئدیب دئدیم:

- چاغیردیغینیز آدام منم! او منی اوتاقدان چیخاریب قاپینی اؤرتوب دئدی:

- دالدا و خلوت کوچه‌لرله گئدیب بیر ائوده ساکن اول کوچه، خیاباندا گؤزه گؤرونمه.

من دئدیم:

- آغای بهادری منی اؤز ائولرینه آپاراجاقدی. منیم تبریزده ساکن اولماغا یئریم یوخدور.

رییس جاوابیمدا دئدی:

- آغای بهادرینی تئلئفونلا چاغیردیلار، گئتدی. ایندی سن اؤزون بیلرسن هارا ایسته‌ییرسن گئت.

من کلانتری رییسینین بو سؤزلریندن مجبور اولوب پیاله‌لردن دؤشوب خیابانا چیخدیم. خیابان دا جمعیت آز ایدی. هارا گئده‌جکیمی بیلمیردیم. بو اثنادا یاخیندان بیر گوللّه سسی ائشیدیلدی. بو سسدن کلانترینین قاباغیندا اولان آداملارین هامیسی دیسکیندی. سول طرفه باخاندا کلانتریدن یئنی آزاد اولموش درویشی خیابانین اورتاسیندا یئره یخیلمیش گؤردوم. خیابانین بو طرفیندن او طرفینه کئچنده اونو وورموشدولار. ایندی باشا دؤشدوم کی، دوریشین کلانتریدن آزاد اولماسینین سببی نه ایمیش. فیکر عالمینه گئتدیم. اؤز-اؤزومه دئییردیم: "منیم ده آزاد اولماغیم درویشین آزاد اولماغی کیمی بیر حیله‌دیر. اونلار کی، بیزی کلانتریده آرادان آپارا بیلمزدیلر. بس بیزیم بو آزادلیغیمیز یالانچی بیر آزدالیقدیر". بونا گؤره ده هر آچیلان گوللّه‌دن حسّ ائدیردیم کی، بو گوللّه‌نین نشانی منم. آمما سونرا دوشوندوم کی، منیم فیکیرلریم یانلیشدیر. تهران دروازاسینا گئدن خیابانا آز قالمیشدیم. هارا گئده‌جه‌گیم باره‌ده تئز تصمیم توتمالی ایدیم. چوخ فیکیردن سونرا مشهدی عباسین دونن آخشام دئدیکلری سؤزلره باخمایارق یئنه اونلارا گئتمه‌گیمی مصلحت ییلدیم. "قورد میدانینا" طرف یولا دوشدوم. هاوا آلابولودلوق ایدی. دوکانلارین اکثریّتی باغلی اولدوغونا گؤره خیاباندا آداملار دا آز نظره گلیردی. هئچ کسین قیافه‌سینده تهران قوشونلارینین آذربایجانا سوخولماسیندان شادلیق علامتی گؤرونموردو. آرا سیرا بعضی یاشلی، جاوان آداملارین بیر یئره جمع اولوب نه باره‌ده‌سه دانیشیقلاری گؤرونوردو. تبریزین هر طرفیندن گوللّه سسلری ائشیدیلمکده ایدی. ایندی بو گوللّه سسلری تبریزلیلره عادی نظره گلیردی. تبریزلیلر عادتا صبرلی و باشی آشاغی آدام اولدوقلاری اوچون، اونلارین آراسیندا همین خصوصیّتدن سؤ استفاده ائدن اوباشلار

دا آز دئییلدی. ایندی تبریز شهری سوء استفاده‌چی اوباشلارین الینده ایدی. شهرده پولیس اولمادیغینا گؤره بونلار همه‌کاره ایدیلر. آتدیقلاری گوللەلر بیر جانسیز داشا، یا جانلی بیر انسانا دگدیگینین فرقی یوخ ایدی. اونلار فقط آتدیقلاری گوللەلرین سسیندن نشئه‌لنیردیلر. اوباشلار بیر ایل قاباق، شاهلیق دؤورونده نه قدر آزاد اولوب خالقدان باج آلماقدان، قوماردان، شیره‌کش‌خانالار ترتیب ائتمکدن، سرقتدن و باشقا غیرقانونی ایشلردن ایندی ده زنده‌باد شاه شعارلارینین آلتیندا عمل ائدیردیلر. بیر ایل تامام شاهبازلارین، قارنی یئرتیق کاظملارین و باشقا تبریز قوچولارینین وجودلاری هارادانسا تاپیلیب میدانا آتیلمیشدیلار. اونلارین اللرینده آغیر مسلسل اولماقلا هرەسنین آرخاسیندا أللی نفره یاخین نؤچه ایله تبریز خیابانلاریندا شکار دالیسینجا دولانیردیلار. اونلار ائولره سوخولوب غارت ائدیردیلر. آتدیقلاری گوللەلری اته وورقامدان لذت آپاریردیلار.

من کریم‌خان میدانیندان قورد میدانینا طرف حرکتده ایدیم. خیابانین ساغ طرفینده بیر کوچه‌نین ایچیندن سس کوی گلیردی. بیر آز آیاق ساخلادیم. بو سسلر یئنه اوباشلارین سسی ایدی. اونلار بیر نفری قاباقلارینا قاتیب توفنگ قوندا‌غی، تپیک، یومروق ایله وورا-وورا گتیریردیلر. خیابانا چاتاندا اسیر اولموش آدام یئره ییخیلدی. اونو آیاق اوسته دورماغا قویمادیلار و یئره ییخیلدیغی حالدا ازیشدیرمگه باشلادیلار. بو آجیناجاقلی صحنه‌لری گؤردوکجه اوره‌ییم قووورولسا دا هله ایندیه قدر ساغ قالیب اؤز شاهدلیگیمه سئوینیردیم. اورادا دایانماییب یولوما داوام ائتدیم. بیر آز سونرا "قورد میدانی"نا چاتمیشدیم. بیر کوچه‌یه دؤنملی ایدیم. بوردا دا باشقا کؤچه‌لر کیمی اوباشلار کوچه‌نین آغزیندا دایانمیشدیلار. اوّل خاطریمه گلدی کی، گئریه قاییدیم. آمما اونلار منیم بو ایشیمدن شبهه‌یه دوشردیلر. اونلار منی گؤروموشدولر. هر بیر حرکتیمی گؤز آلتینا آلمیشدیلار. من اؤزومو بیلمه‌مزلیگه ووروب اوباشلارین آراسیندان کؤچه‌یه گیریب یولوما داوام ائتدیم. اونلاردان اوتوز آددیم آرالانمامیش ایست وئردیلر. گئرییه دؤنوب باخاندا هاوایا گوللە آتا-آتا آرخامجا آخیب گلدیکلرینی گؤردوم. بو، ایکینجی گرفتار اولماغیم ایدی. اونلار منی

آرایا آلدیلار. دیوارا سؤیکندیم. "مندن نه ایسته‌ییرسیز؟"، دئیه سوروشدوم. اوباشلار یئنه هره‌سی بیر سؤز دئمگه باشلادی. اونلارین بیری:

- فدائیدیر!

باشقاسی:

- ائرمنیه اوخشاییر!

- فرقه‌چیدیر!

دؤردونجو نفر مهاجر اولماغیمی اعلان ائتدی. من اونلارین جاوابیندا:

- من سیز دئینلرین هئچ بیریسی دئییلم. کنده یاشاییرام. تبریزه دوکان مالی آلماغا گلمیشم. بو زامان بیر نفر سیلاحینی باشقاسینا وئریب منی آختارماغا باشلادی. او بو آختاریشدان نتیجه آلمایيب وورماغا باشلادی. یولداشلاری دا اونا قوشولوب یومروق، توفنگ قونداغی ایله منی وورماغا باشلادیلار. اونلارین ضربه‌لریندن اماندا قالماق اوچون اوزمو دیوارا چئویرمیشدیم. بو وورهاوور بیر نئچه دقیقه داوام ائتدی. بو زاماندا قوجا بیر آرواديندن سسین ائشییدیم. قوجا آرواد اونلارا دئییردی:

- آی ظالم اوشاقلاری بو یازیق بیچاره‌نی نه اوچون آیاقلارینیزین آلتینا سالیب ازیرسینیز. مگر بو نه گناهین صاحبیدیر؟

اوباشلاردان بیری "فدائیدیر"، باشقاسی "مهاجردیر"، بیر آیریسی "فرقه‌چیدیر"، دئدی. قوجا آرواد بونلارین جاوابیندا:

- گؤرورسوزکی، شوفئره اوخشاییر. آللاها خوش گئتمز، وورمایین یازیقدیر.

قوجا آرواديندن سؤزلری اوباشلارا تأثیر ائتدی. اونلار منی وورماقدان ال ساخلادیلار. کوچه‌نین او طرفینده آمئریکان جیب ماشینی دایانمیشدی. بو زاماندا جیب ماشینی حرکت ائتدی. بیزه یاخینلاشدیلار. اونلارین آوتومات سیلاحلاری وار ایدی. سوروجو خبر آلدی:

- نه اولوب؟

یئنه اوباشلار منیم فدائی، فرقه‌چی، یا خود مهاجر اولماغیمی دئدیلر. من ایسه اونلارین دئدیکلرینی رد ائله‌دیم. بو زامان "جیب"ده اوتورانلارین بیری دئدی:

- دانیشیغیندان معلومدورکی، مهاجرسن. گل یوخاری.

بئله‌لیکله منی جیب ماشینینا مینديردیلر. ماشین خیابانا طرف حرکت ائله‌دی. هله منی هارا آپاردیقلارینی بیلمیردیم. اؤز- اؤزومه دئییردیم: "ماشین تهران دروازاسینا طرف حرکت ائله‌سه، ایشیم چتین اولاجاق. بئله بیر شرایطده حیاتیم هده‌لنه‌ردی. آمما خیابانا آزقالمیش سوروجو فرمانی سول طرفه دؤنده‌رنده راحات نفس آلدیم. بونو بیلیردیم کی، منی یئنه ده کلانتریلرین بیرینه تحویل وئره‌جکلر. هانسی کلانتریه؟ بو معلوم دئییلدی. نگران قالدیغیم اوچون دئدیم:

- من بیر ساعات بوندان قاباق بیرینجی کلانتریده ایدم. اورانین رییسی منی تانییر. خواهش ائدیرم منی آپارین اورا.

سوروجو جاواب وئردی:

- بیز سنی بیرینجی کلانتریه یوخ، ایکینجی کلانتریه تحویل وئره‌جه‌ییک.

من ایکینجی کلانترینین آدینی ائشیدن کیمی ناراحات اولدوم. چونکی بو کلانتریده منی تانییان چوخ ایدی. هله فرقه زامانی ایکینجی کلانترینین رییسی رحیم رشدی‌نین یانینا چوخ گلیب گئدردیم. اوردا قدیم شاه پاسبانلاریندان، ایشچیلریندن قالیب ایشله‌ینلردن وار ایدی. ایندی منی اورا آپارسالار کیم اولدوغوم آشکارا چیخاجاقدی. جبیمده کفایت قدر پولوم اولسایدی، بیرینجی کلانتریه آپارمالارینا وادار ائدردیم. آممآ افسوس کی، ایرمی اوچ تومندن آرتیق پولوم یوخ ایدی. بو پول اونلارین قارینلارینی دویورمازدی. بئله‌لیکله الیم هر طرفدن اوزولموشدو. بونا گؤره ده اؤزومو اؤز طالعیمه تاپشیردیم. نه اولاجاق اولسون. بو زامان ماشین ایکینجی کلانترینین قارشیسیندا دایاندی. گون باتماغا آز قالمیشدی. اونلار منی ماشیندان ائندیردیلر. کلانترینین قاباغیندا ایرمی نفره یاخین اوباش وار ایدی. اونلار منی گؤرن کیمی بیلدیلر کی، مظنون آداملاردانام. اودور کی، هورا چکیب اوستومه تؤکولدولر. اونلارین منی ایکینجی کلانتریه گتیرمکلری چوخ قورخولو ایدی. من بیر ایل ملی حؤکومت زامانی بو کلانتریه چوخ گلیب گئتمیشدیم. بو کلانترینین ساده ایشچیلری، پاسبانلاری بئله منی تانییردیلار. شاه زامانیندان قالان پاسبانلارین بیر قسمتی ملی حؤکومت زمانیندا کلانتریده قالیب خدمت

ائدیردیلر. ایندی شاهین دؤورو یئنه باشلانمیشدی. قدیمکی پاسبانلاری ممکن ایدی یئنه خدمتده اولسونلار. هر حالدا اؤزومو نامعلوم جریانلارا تاپشیرمیشدیم. کلانتری ایکینجی مرتبه‌ده یئرلشیردی. کلانتری مسئوللاری منی یوخاری مرتبه‌یه یوخ، پیللە لرین آلتیندا کیچیک بیر داریسقال یئره سالماق ایسته‌ییردیلر. بورا اودون- آغاج ییغمیشدیلار. من اون گون قاباق بو کلانتریه گلنده قیشدا یاندیرماق اوچون اودون دولدورولدوغونو اؤز گؤزلریمله گؤرموشدوم. ایندی منی بورایا سالماق ایسته‌ییردیلر. پیللەلرین آلتینداکی کیچیک دامین قاپیسینی آچدیلار. گؤره‌سن نه واختا قدر بو سویوق یئرده قالاجاغام؟ آمما قاپی آچیلان کیمی اؤز سهویمی بیلدیم. چونکی ایچریدن حرارت گلیردی. منی اودونلوغا ایته‌لَدیلر. اودونلارین اوستونه یوخ، مندن قاباق بورا سالینان آداملارین اوستونه ییخیلدیم. آه، ناله، زاریلتی سسی اوجالدی. ایندی بیلدیم کی، زامانه‌نین هاراسیندایام. بوردا اؤله‌نه کیمی دؤیولموش، قولو-قیچی سینمیش، یارالی آداملار وار ایدی. منیم اوچون اوتورماغا یئر یوخ ایدی. هئچ کس هئچ کسی گؤره بیلمیردی. آذان واختی اولدوغونا گؤره بو بالاجا دار یئر قارانلیق ایدی. من مجبور اولوب بیر اودون آغاجینین اوستونده دایاندیم. قاپینین یوخاری طرفینده یومورتا بویدا باجا وار ایدی. بو باجادان کلانترینین قاپیسینا ییغیلانلاری و خیابانی گؤرودوم. قار یاغماغا باشلامیشدی. هاوا سویوق اولسا دا پیللە آلتینداکی دار یئر ایستی ایدی. بو زامان سس کوی اوجالدی. شهر طرفیندن بیر عده‌نین هورا، زنده‌باد شاه سسلری اوجالماغا باشلادی. بیر آزدان سونرا بیر کامیون ایچی دولو اوباشلار اللرینده توفنگ شعار وئره- وئره کلانترینین قاباغیندان تهران دروازاسینا طرف اؤتدولر. قاپی آغزیندا دایانانلارین دانیشدیغی سؤزلره گؤره تهران قوشونلاری تبریزه وارد اولوردولار.

آذان واختی اولاردی و خیابان خلوت ایدی. قوشونلارین گلیشی مناسبتی ایله استقبالا گئدنلردن خبر یوخ ایدی. فقط بیر آز قاباق سیلاحلی اوباشلارلا دولو بیر کامیون حرکت ائتمیشدی. اون دقیقه‌دن سونرا ایکینجی کامیون دا کلانتری قاباغیندان اؤتوب کئچدی. اونلار سیلاحلارینی گؤیه قالدیریب شاهین لهینه شعار وئریردیلر. قار یاغماقدا داوام ائدیردی. خیابان نازک قارلا اؤرتولموشدو. بو اثنادا کلانترینی قاپیسی آغزیندا دایانان

اوباشلارین ایچیندن تانیش بیر سس ائشیتدیم. بو سس منه چوخ تانیش گلیردی. بو سسین صاحیبینی هاردا گؤردویومو دوشونوردوم. قاپیداکی باجادان باخماغا باشلادیم. ائشیکده چیراغ یاندیغینا گؤره اونو گؤرن کیمی تانیدیم. او سیلاحلی ایدی. من بو آدامسلا تهراندان تانیش ایدیم. او بازاردا آلوئرچی ایدی. بئهروتی آدی ایله مشهور اولان نیمداش پالتارلار ساتاردی. من ده اونون مشتریسی ایدیم. صمیمی رابطه‌میز وار ایدی. من اونون گونده‌لیک مشتریسی اولدوغوما گؤره بیرییریمیزی "خالوغلو" چاغیراردیق (بو تبریزلیلره عاید بیر عادت ایدی). اونو اوجادان چاغیردیم:

- خالوغلو، خالوغلو.

او منیم سسیمی ائشیدن کیمی دوروخدو. سسین هارادان گلدیگینه گؤره اویان-بویانا باخماغا باشلادی. من:

- خالوغلو منم... پیلله‌نین آلتیندا.

پیلله سؤزونو ائشیدن کیمی ایره‌لی گلیب قاپینی آچدی و منی گؤروب دئدی:

- خالوغلی بوردا نه قاییریرسان؟

- خالوغلی! اؤزون منی یاخشی تانییرسان، کاسیب آدامین بیری‌یم. تبریزه مال آلماغا گلمیشدیم. ایندی اؤزون یاخشی گؤرورسن کی، هارادایام. شهرین وضعیّتی یاخشی دئییل.

خالوغلی بیر آز فیکره گئدیب دئدی:

- خالوغلی دوغروسو بودور کی، سنی بیر باشا آزاد ائده بیلمرم. قاپیداکیلار مانع اولار. آمما سنین یئرینی عوض ائده بیله‌رم.

من جاوابیندا دئدیم:

- اولسون خالوغلی، فعلا یئریمی عوض ائدین.

او منی اودونلوقدان چیخاریب پیلله‌لرله یوخاری آپاردی. من دستشوئی مسئله‌سینی اونا بیلدیردیم. دستشوئیدن چیخاندا خالوغلی بیر نفرله صحبت ائدیردی. او منی گؤرموردو. خیالیمه گلدی کی، خلوته سالیب بورادان اکیلم. بیر نئچه آددیم آتاندان سونرا پشیمان

اولوب گئری قاییتدیم. اؤز- اؤزومه دئدیم؛ بو یاخشی ایش دئییل، قاپیدان چیخاندا موفق اولماسام خالوغلودان یاخشی اولماز. بونا گؤره ده اونا دئدیم:

- خالوغلی من حاضرام.

او منی بیر اوتاغا گتیردی. بو اوتاق بؤیوک اولسا دا آغزینا قدر فدائی، فرقه‌جی، مهاجرلرله دولو ایدی. اوتاغین دؤشه‌مه‌سی اولمادیغی اوچون کؤتک یئمیش، یارالیلار قورو یئرده اؤزانیب آه- زار ائدیردیلر. بئله‌لیکله من ده اونلارا قوشولدوم. بورا اودونلوغون یانیندا یاراشیقلی بیر هوتئله بنزه‌ییردی. ائشیکده هله ده قار یاغیردی. تهران قوشونلارینین آراسی کسیلمه‌میشدی. قوشونلارین تبریزه وارد اولماقلاری داوام ائدیردی. اوتاغین پنجره‌لری خیابانا باخدیغینا گؤره بو منظره‌نی آیدین گؤرمک اولوردو. تانکلارین و ایچی سربازلا دولو کامیونلارین دورمادان شهره دوغرو حرکت ائتمکده اولدوقلارینی آیدین گؤرمک اولوردو. هامی پنجره قاباغیندا دایانیب خلوت خیاباندا آخیشان تهران قوشونلارینا تاماشا ائدیردی. اونلار بیر ایل تامام الده ائتدیکلری آزادلیقدان سونرا یئنه ده شاه فرمانده‌لرینین بویوندوروغو آلتیندا یاشاماقلاری باره‌سینده دوشونوردولر. من بورداکی دوستاقلارین بعضلرینی تانی‌ییردیم. بیر آز سونرا بیر نفر قاپینی آچیب اوتاقدا اولانلارین بیرینی اؤزو ایله آپاردی. او بیر داها اوتاغا قاییداندا معلوم اولدو کی، توتولان دوستاقلاری دیندیریب قئیدییاتا آلیرلار. منی ایندیه قدر کلانتریده تانیان اولمامیشدی. بو کلانتری سانکی اوچ گون بوندان قاباقکی کلانتری دئییلدی. ملی دؤلت پاسبانلاریندان گؤزه گؤرونموردو. تبریزه وارد اولان تهران قوشونلارینین آراسی کسیلمیشدی. خیاباندا گلیش- گئدیش چوخ آز اولدوغوندان ساکت‌لیک ایدی. شهرده ایکی گون داوام ائدن آتیشمالار آزالمیشدی. گون باتاندان یاغماغا باشلایان قار هله ده داوام ائدیردی. اولدوغوموز اوتاقداکی دوستاقلار آغیر دقیقه‌لر کئچیریردیلر. اونلار بیر-بیرلری ایله صحبت ائتمیردیلر. گئجه یاریسی اولدوغونا باخمایاراق استنطاق هله قورتارمامیشدی. هر نئچه دقیقه‌ده بیر نفر قاپینی آچیب دوستاقلارین بیرینی اؤزو ایله آپاریردی. استنطاق قورتاراندان سونرا اؤز یئرینه قایتاریردی. بئله‌لیکله نؤبه منه چاتدی. منی اوتاقدان چیخاردیب آیری بیر اوتاغا گتیردیلر. بو اوتاقدا گؤرمک ایسته‌مه‌دیگیم بیر منظره‌نی

گؤردوم. آغای سعادتی مستنطیق وظیفه‌سینده میزین آرخاسیندا اوتورموشدو. آغای سعادتی کلانترینین دفترداری ایدی. او شاه زامانیندا، ملی حؤکومت زامانیندا و ایندی همین وظیفه‌ده ایشله‌ییردی. من بیر ایل تامام بو کلانتریه گلنده دفعه‌لرله آغای سعادتی ایله روبرو اولموشدوم. دفعه‌لرله اونونلا بیر یئرده اوتوروب صحبت ائله‌میشدیم. آمما اونون عقیده‌سیندن باش چیخاردا بیلمه‌میشدیم. او ساوادلی ایدی. اوز- اوزه دوردوغو آدامیلا نئجه صحبت ائده‌جه‌ییني چوخ یاخشی بیلیردی. ایندی من اونون اوتاغینا وارد اولاندا باشینی قووزاییب منه باخدی‌ن بو ایلک وسون باخیش ایدی. سعادتی یئنه اوزومه باخمادان الی ایله صندلینی گؤستریب منی اوتورماغا دعوت ائتدی. او قاباغینداکی دفترله بیر آز قوردالانیب باشینی قووزامادان خبر آلدی:

- آدینیز؟ فامیلیانیز؟ آتانیزین آدی؟ آنادان اولدوغون یئر؟ تاریخ تولدون؟ ایشین؟

من بو سوالا نه جاواب وئره‌جه‌ییمی بیلمیردیم. او منی تانییردی. بو دا استنطاغین ان حسّاس نؤقطه‌سی ایدی. نهایت من جاواب وئرملی ایدیم:

- من کندده اولورام دوکانیم وار.

بو جاوابی وئرندن سونرا منیم وئردیگیم جاوابی نئجه قارشیلایاجیغینی گؤزله‌دیم. او اوزومه باخمادان وئردیگیم جاوابی دئدیگیم کیمی قید ائله‌دی. راحات بیر نفس آلدیم. بئله‌لیکله استنطاق قورتاردی. منی بورا گتیرن مأمور گئری قایتاردی. دوستاقلارین اوتاغی کلانتریه وارد اولان قاپینین اوستونده‌کی ایکینجی مرتبه‌ده ایدی. من اوتاغا وارد اولاندا کلانترینین قاپیسیندا بیر نئچه آرواد اوشاق آغلاشماسی سسی گلدی. پنجره‌نین تایی آچیق اولدوغونا گؤره سس آیدین ائشیدیلیردی. بو سسلر دوکتور باقرینین اهل عیالینین سسلری ایدی. دوکتور باقری فرقه‌چی دوکتورلاردان ایدی. اونون ائوی و مطبی کلانتری ایله یاپیشیقلی اولدوغو اوچون من اونون طبّ لؤحه‌سینی قاپیسینین اوستونده گؤررردیم. آمما اونون فرقه‌چی اولدوغونو بیلمیردیم. ایندی اوباشلار دوکتورو ائویندن سورویوب آشاغی گتیریردیلر. دوکتور باقرینی کلانتریه گتیرمه‌دیلر. سونرا ائشیتدیگیمه گؤره اونو محکمه‌سیز اؤلدورموشدولر. گئجه یارینی کئچمیشدی. یئریمیز دار اولدوغونا گؤره هامی آیاق اوستونده دایانمیشدی. بعضی‌لری دیوارین دیبینده چومبه‌لیب دیزلرینی

قوجاقلایاراق چورتا گئتمیشدیلر. استنطاق قورتارمیشدی. هامی سحرین آچیلماسینی گؤزله‌ییردی. تبریز آغیر یوخودا ایدی. قارین یاغماغی سئیره‌لسه ده هله ده داوام ائدیردی. خیابانلار، کوچه‌لر آغ دونا بورونموشدو. نهایت آذان سسی سحرین آچیلماسینی اعلان ائتدی. هاوا یاواش- یاواش ایشیقلانماغا باشلادی. قار کسیلمیشدی. آمما هاوا هله ده بوز ایدی. بیر آزدان سونرا کلانترینین قاباغیندا بؤیوک بیر کامیون دایاندی. پنجره‌دن باخان دوستاقلار بو کامیونون ندن اؤترو گلدیگینی درک ائدیردیلر. اون بئش دقیقه‌دن سونرا بیزی اوتاقدان خیابانا یؤنلتدیلر. بیز یاواش- یاواش پیللەلردن دوشوب کامیونا مینمه‌یه باشلادیق. بیر آزدان سونرا کامیون حرکت ائدیب ساعات قاباغی میدانینا طرف گئتدی. بیزی هارایا آپاردیقلارینی بیلمیردیک. بونا گؤره ده هامی ساکت ایدی. کامیون هر طرفه مئیلینی سالاندا مقصدین هارا اولدوغونو گمان ائتمک اولوردو. ساعات قاباغیندان ساغا طرف دؤننده بیزی نظمیّه‌یه آپاردیقلارینی بیلدیک. تبریزین کوچه-خیابانلاری کئچن گونلره نسبتا" ساکت ایدی. تهران قوشونلارینین تبریزه وارد اولماسیندان و اونلارین شهره حاکملیگیندن بیر اثر یوخ ایدی. چونکی خیابانلاردا عسگر یا دؤلت مأمورلاری گؤزه گؤرونموردو. هاوا دومانلیق ایدی. مینديگیمیز کامیون تبریز نظمیّه‌سینین قاباغیندا دایاندی. بوردا دا اوباشلارین دسته‌لری وار ایدی. اونلار اوچ گون آدام شکاریندان یورولوب و اؤز صداقتلرینی مرکزی دؤلته ثابت ائتمک اوچون بورایا جمع اولموشدولار. بیزی گؤرن کیمی هورا چکیب کامیونو آرایا آلدیلار. دوستاقلار کامیوندان دوشمه‌یه باشلادیلار. اوباشلار بیزه هجوم ائتمک فیکرینده ایدیلر. حتی بیر نئچه نفری یومروق، تپیک آلتینا سالدیلار. آمما نظمیّه مأمورلاری بی‌نظملیک اولماسین دئیه بیزی اونلارین الیندن آلدیلار. تهران قوشونلارینین تبریزه وارد اولماسینا باخمایاراق اوباشلارین اکثریّتی هله ده سیلاحلی ایدی. بیز تبریز نظمیّه‌سینه گیردیک. قاپیسی آچیق بیر سالون بیزی گؤزله‌ییردی. قورو و بوم- بوش بیر سالون ایدی. هله بو سالوندا باشیمیزا نه‌لر گله‌جه‌گینی بیلمیردیک. بو گون آذر آیینین ایییرمی ایکیسی ایدی. دوستاقلار بو سالونا وارد اولاندان سونرا اؤز طبیعی حاللارینا گلمیشدیلر. قیافه‌لرینده اولان غمگینلیک اؤز یئرینی شادلیغا، دئییب گولمه‌یه وئرمیشدی. اونلار بو سالونو گؤرن کیمی:

- به، به یاخشی کی، یئریمیز گئندیر.

ایکینجی نفر:

- اقلاً بورا بیر حصیر سالمایبلار، بئله ده زندان اولارمی؟

اوچونجو:

- اده، حصیر ندیر؟ سن بورانین ایشیقلیغیندان دانیش. ایبرمی دؤرد ساعات قارانلیق پیلله آلتیندا اودونلارین اوستونده قالمیشام.

بو بؤیوک سالونون دؤرد پنجره‌سی وار ایدی. دؤردو ده نظمیّه‌نین حیه‌طینه آچیلیردی. بورا حدیندن آرتیق سویوق ایدی. گئجه‌نی بوردا نئجه کئچیرجه‌ییمیز معلوم دئییلدی. هامی دوستاقلار پنجره‌لرین قاباغینا ییغیشیب نظمیّه‌نین حیه‌طینه تاماشا ائدیرلر. یئمکدن، ایچمکدن خبر یوخ ایدی. بورداکیلارین اکثریّتی دئمک، اولار کی، قیرخ سککیز ساعاتدان آرتیق ایدی آج ایدیلر. بونا باخمایاراق دوستاقلارین روحیه‌سی یاخشی گؤرونوردو. اونلار بیر-بیرلریله شوخلوق ائدیب گولوردولر. بیر ساعاتدان سونرا دؤرد عدد کؤهنه، پارا ادیال سالونون ایچینه آتدیلار.

بیزه بیر ادیال چاتدی. ی‌ئددی نفر اوستونده اوتوردوق. بیز بورایا گتیریلن بیرینجی دسته ایدیک. بونا گؤره ده سالونون یوخاری طرفینی ایشغال ائتدیک. بیر ساعاتدان سونرا آیری کلانتریلردن ده دوستاقلار گلمه‌یه باشلادی. بئله کی، گون اورتا زامانی سالون دولموشدو. یئریمیز گئتدیکجه قیزماغا باشلاییردی. پنجره‌لرین شیشه‌لرینی تر باسمیشدی. هله ده باشقا یئرلردن توتولوب اسیر اولانلاری بورا گتیریردیلر. آخشام زامانی تهراندان گلمیش قوشونلارین عسگرلریندن نظمیّه‌ده گؤرونمه‌یه باشلادی. بو عسگرلرین بیر نفرینی بیز اولان زندانین قاپیسیندا کئشیک قویموشدولار. او سیلاحلی ایدی. بو کئشیکجی قاپینی دوستاقلارین اوزونه آچمیردی. فقط تزه دوستاقلار گلنده قاپینین یاریسینی آچیب ایچه‌ری اؤتورووردو. هله ایندیه کیمی دوستاقلاری توالئته اجازه وئرمه‌میشدیلر. بو دا اونلارین اعتراضینا سبب اولموشدو. رفع حاجته احتیاجی اولانلار قاپینین آرخاسینا ییغیلیب قاپینی نه قدر ووروردولارسا جاواب وئرن یوخ ایدی. آخشام اولموشدو. هر یئر قارانلیق اولسا دا بیز اولدوغوموز سالون ایشیق ایدی. سالوندا بوش یئر

قالمامیشدی. یئر دار اولدوغوندان هامی دیزلرین قوجاقلاییب اوتورموشدو. گئدیش-گلیش چتین ایدی. ایستی اولدوغونا گؤره دوستاقلار کؤینکلرینی سویونوب لوت دولانیردیلار. بو کیچیک سالوندا ایکییوز نفردن یوخاری دوستاق وار ایدی. بونا باخمایاراق یئنه ده تبریزین هر گوشه‌سیندن توتولانلاری بورا گؤنده‌ریردیلر. بیز نظمیّه‌یه گلندن ایییرمی دؤرد ساعات کئچیردی. زندان مأمورلاریندان بیر نفر ده باشینی سالونا اوزادیب باخمامیشدی. هامی سوسوز ایدی. ساده ایچمه‌لی سودان دا خبر یوخ ایدی. توالئت مسئله‌سی بوتون فشارلاری تحت‌الشعادا قویموشدو. قاپینی نه قدر وورووردولارسا اهمیت وئرن یوخ ایدی. ایکینجی گونون آخشامی دوستاقلاردان کیم ایسه گئجه یاریسی پنجره‌لرین بیرینین شیشه‌سینی چیخارتدی. خلوت اولدوغونا گؤره ائله اورداجا نظمیّه‌نین حیه‌طینه ادرار ائله‌دی. بونو گؤرن دوستاقلار پنجره‌یه طرف هجوم ائله‌دیلر. بئله کی، پنجره‌نین قاباغیندا نؤبه صفی یاراندی. ایندی دوستاقلارین ایکینجی دردینه ده چاره تاپیلمیشدی. او دا پنجره‌دن ایچه‌ریه وارد اولان یئنی هاوا ایدی. بو دوستاقلارین ان بؤیوک شادلیغی ایدی. اونلار اؤز گله‌جکلرینه امیدوار اولموشدولار. اونلار ائله خیال ائدیردیلر کی، دؤلت مسئوللارینین فیکری دوستاقلاری بو اصول ایله آرادان آپارماقدیر. شادلیقلاری بونون اوچون ایدی کی، لازیم اولسا یئنه ده پنجره‌لری سیندیریب لازیم اولان یئنی هاوایا ال تاپاجاقلار. بونو دا دئمه‌لی‌یم کی، زندان مسئوللاری پنجره‌نین سینماسینا اعتراض ائتمدیلر.

ایندی ماراقلی بوراسی ایدی، دوستاقلار گوندوزلر بو پنجره‌دن استفاده ائده‌بیلمیردیلر. بونا گؤره ده اونلار آخشام اولوب قارانلیغین دوشمه‌سینی گؤزله‌ییردیلر. چونکی گوندوزلر نظمیّه‌نین هر طرفی پاسبانلا دولو اولدوغونا گؤره ادرار مسئله‌سی حیایا مانع اولوردو. ائشیکده ایییرمی درجه شاختا، سویوق حؤکمرانلیق ائدیردی. سحر هاوا ایشیقلانماندا ادرار اولونان پنجره‌نین قاباغیندا یاریم مئتر بوز باغلامیشدی. یئنه‌ده زندان مسئوللاری بونو گؤره-گؤره اعتراض ائتمیردیلر. بونو اوچیوزه یاخین دوستاقلاری بئله بیر کیچیک نظمیّه‌نین توالئتینه آپاریب، کتیرمکدن آسان بیلیردیلر. ایکینجی گون، گون اورتادان سونرا ایکی نفر پاسبان ایلک دفعه اولاراق ایچه‌ری گیردی. اونلار دوستاقلارین ساییینی

بیلمک ایسته‌ییردیلر. آمما بیر- بیرینه سیخیلان دوستاقلاری سایا بیلمیردیلر. بونا گؤره ده دوستاقلاری ردیف ایله اوتورماغا مجبور ائتدیلر. بیر ساعاتدان سونرا اونلار موفق اولوب گئری قاییتدیلار. آخشام چاغی گون باتاندا معلوم اولدو کی، ایکی گوندن سونرا ایلک دفعه شام وئرمک ایسته‌ییرلر. هامی آج و سوسوز ایدی. گؤزلر قاپییا دیکیلمیشدی. دقیقه‌لر و ثانیه‌لر اؤتدوکجه دوستاقلارین آج قارینلاری قورولداماغا باشلامیشدی. آممان شامدان خبر یوخ ایدی. دوستاقلارین صبری توکنمیشدی. هاچاندان هاچانا قاباقکی ایکی پاسبان قاپینین آغزیندا گؤروندو. معلوم اولدو کی، خؤرکلری ایکی نفره بیر دیزی ایله بیر سنگک‌دن عبارتدیر. دوستاقلار ایسه غذانین ندن عبارت اولدوغونا اهمیت وئرمیردیلر. هر نه اولور اولسون آج قارینلارین قورولتوسونون قاباغین آلسین. دیزیلر پایلاندی. دوستاقلار توتولدوغو واختدان اوچ گون آج اولدوقلاری اوچون آج گؤزلولوکله ایکی نفره بیر دیزینی ایچه‌ری اؤتوردولر. بونو دا دئمه‌لی‌یم کی، توتولان دوستاقلارین بعضی عایله‌لری آداملارینین هارادا ساخلاندیقلارینی اؤیره‌نیب اونلارا ائولردن غذا گتیریردیلر. بو خؤرکلر زندانا چاتان کیمی دوستاقلار آراسیندا تقسیم اولوردو. هره‌یه یئتیشن نئچه لقمه غذا ایله دولانیب اؤز باشلارینی گیره‌له‌ییردیلر. ایندی زندان طرفیندن وئریلن شامی دوستاقلار اون دقیقه‌ده بیتیریب بیغلارینی ائشمگه باشلادیلار. دوستاقلار آراسیندا غم- غصه یوخ ایدی. یئرلری دار، قارینلاری آج، چکدیکلری نفس آغیر اولسا دا بونو قیافه‌لرینده اوخوماق اولوردو. اونلار اؤزلرینی شاد گؤسترمک ایسته‌ییردیلر. اونلار بیر ایل منفور شاهین نفسی گلمه‌ین بیر محیطده یاشامیشدیلار. ایندی او بیر ایل آراملیق، آزادلیق‌دان سونرا بو زندان کونجلری اونلاری ناراحات ائتمیردی. دوستاقلارین بو حرکتلری مشهور خالق مثلینی یادا سالیردی:

کئچمه نامرد کؤرپوسوندن قوی آپارسین سئل سنی
یاتما تولکو کولگه‌سینده قوی یئسین آسلان سنی

ایندی بو دوستاقلار نامرد کؤرپوسوندن کئچمه‌دیکلرینه گؤره زندان کونجلرینه آتیلمیشدیلار. نظمیّه زندانینا گلدیگیمیز گوندن اوچ گون کئچیردی. یونگول توالئته احتیاجی اولان دوستاقلاری مأمورلار اؤزلری توالئته هدایت ائدیردیلر. او گون منه ده نؤبه

چاتدی. نظمیّه‌نین حیه‌طینده پاسبانلارا مخصوص قهوه‌خانا وار ایدی. توالئته گئدن دوستاقلار بو قهوه‌خانانین قاباغیندان کئچمه‌لی ایدیلر. من توالئتدن قاییداندا قهوه‌چیدن بیر ایچیم سو ایسته‌دیم. قهوه‌چی اؤزونو بیلمه‌مزلیگه وورموشدو. بو آندا بیر نفر پاسبان یئریندن دوروب سو بشکه‌سینین یانینا گئدیب بؤیوک بیر قابی سو ایله دولدوروب گتیریب منه وئردی. من او پاسبانی گؤرن کیمی تانیدیم. او دا منی سو ایسته‌ینده تانیمیشدی. اونا گؤره ده اؤزونه زحمت وئریب منه سو گتیرمیشدی. او مئهربیان کندیندن ایدی. أللی بئش یاشی اولاردی. اوتوز ایل تهراندا آرتشده خدمت ائله‌میشدی. ساوادسیز اولدوغونا گؤره گروهبانلیق دره‌جه‌سیندن یوخاری قالخامیشدی. ملی حؤکومت زامانیندا آرتشدن استعفا وئریب تبریزده ملی حؤکومته پاسبان اولموشدو. ایندی ایشلر دؤنندن سونرا یئنه ده خدمتینه داوام ائدیردی. آدی مشهدی نوروز ایدی. من اونونلا تهراندان تانیش ایدیم. ایندی او الینده بادیا قارشیمدا دایانمیشدی. من ممنونیّتله سویو اوندان آلیب ایچدیم. او احتیاط ائدیب منیمله دانیشمادی. دوستاقلار پنجره‌دن باخیردیلار. اونلار اؤز گؤزلریله گؤردولر کی، من پاسباندان سو آلیب ایچدیم. بونو گؤرن دوستاقلار تعجب ائدیردیلر. اونلار یاخشی بیلیردیلر کی، بئله بیر زاماندا پاسبانلارین ترحملری تعجبلی مسئله‌دیر. دوستاق اولدوغوموز یئر گوندن-گونه دارالیردی. شاهپرستلر وضعیّتدن سوء استفاده ائدیب باشقالاری ایله عداوتی اولان آداملاری دا توتوب فدائی، فرقه‌چی آدیله کلانتریلره تحویل وئریر و اوردان دا نظمیّه‌یه گتیریردیلر. هله استنطاقدان، محکمه‌دن خبر یوخ ایدی. نظمیّه‌ده بیز دوستاق اولدوغوموز یئردن علاوه باشقا کیچیک اوتاقلار دا وار ایدی. او اوتاقلاردا دا دوستاقلار وار ایدی. آمما اوردا ملی حؤکومتین، فرقه‌نین یوخاری مقامدا اولانلارینی دوستاق ائتمیشدیلر. بیز اولدوغوموز بؤیوک سالوندا ساده فرقه عضولری، فدائیلر، مهاجرلر دوستاق ایدیلر. فرقه و حؤکومت باشچیلاریندان فریدون ابراهیمی، غلامرضا جاویدان، اژدر، علی فطرت و تهراندان قاچیب ملی حؤکومته قوشولان بعضی افسرلر باشقا اوتاقلاردا ساخلانیلیردی. اونلاردان خبریمیز یوخ ایدی. گونلرین بیر گونونده زندانین قاپیسی آچیلدی. اورتا بویلو حدیندن آرتیق کؤک بیر آدامی ایچه‌ری ایته‌له‌دیلر. او یئره ییخیلیب

ائله اورداجا یئرینده قالدی. قاپینین آغزینـدا بـوش یئـر اولمادیغینـا گـؤره باشـقالارینین اوستونه یخیلمیشدی. اونون اگنینده فقط بیر گرم‌کن زیرشالوار، بدنینـده بیـر کؤینـک و جلیققادان باشقا آیری بیر شئیی یوخ ایدی. سـاچلاری قـالین اولـدوغونا گـؤره داغینیـق حالدا اوز-گؤزونه تؤکولموشدو. بئله‌لیکله اونو بیـر کـسه اوخـشاتماق اولمـوردو. او یـارالی ناخوش آداملارا بنزه‌ییردی. اوزاندیغی یئردن آیاغا قالخا بیلمیردی.

دوستاقلار ایسه یئرین دارلیغیندان بو ناخوش آدامی یوخاریـا طـرف ایتـه‌لـه‌ییردیلـر. او اوزاندیغی حالدا بیزه طرف سـورونوردو. نهایـت او بیـزه چاتانـدا اعتـراض ائتمـدیگیمیزی گؤروب بیهوش حالدا قالدی. محمد آدلی بیر مهاجر بالاسی بیزیمله ایدی. اونا دئدیم:

- محمد زحمت چکیب اونا یئر وئر.

بو یارالی عیبه‌جر شکله دوشموش هله تانیمادیغیمیز آدام بیـزیم آرامیـزدا اونـا اعتـراض اولمادیغینی گؤروب آرخاسی اوسته یئره اوزاندی. اونون قوروموش قانلی ساچلاری اوزونـه تؤکولدوگونه گؤره تانیماق اولموردو. محمده دئدیم:

- آدینی خبر آل، کیمدیر!

محمد آدینی خبر آلدی. اونون بوغازینـدان چیخـان خیریلتـی سـؤزلرینی دئمگـه مـانع اولوردو. زحمتله وئردیگی جاواب بو ایدی:

- محمدلو عباسی.

بو آدی ائشیدن کیمی جانیما اوشوتمه دوشدو. اؤزومـه سـوال وئـردیم: دوغرودانمـی بـو محمدلو عباسیدیر. تئز اؤزومو اونون باشی اوستونه یئتیردیم. اوزونه تؤکـولن سـاچلارینی کنارا چکیب دئدیم:

- آغای محمدلو عباسی؟

او گؤزلرینی آچیب منی گـؤرن کیمـی یانینـا دوشـموش قـوللارینی قووزاییـب بوینومـا دولادی. قوروموش گؤزلری سولاندی خیریلتیلی سسله دئدی:

- حیاتیم سنه باغلیدیر. منه یئتیشمه‌سن مطلق اؤله‌رم.

من:

- الیمدن نه‌گلسه ائدرم.

– بیر آز ایستی سو هاردان اولسا تاپاسان منیم بوغازدان یوخاری باشیمی، ساچلاریمی، اوزومو یوواسان، بدنیمده، هر یئریمده یارام چوخدور.

حؤرمتلی اوخوجولار یقین کی، آغای محمدلو عباسی‌نی تانییرلار. من تهراندان تبریزه گلنده وطن یولوندا قزئتینده ایشله‌ییردی. اؤز ایشینه یاخشی باخمادیغیندان اونلاردان اؤزونه خصوصی ماشین ایسته‌دیگیندن و قزئت اداره‌سی‌نین اونا وئرملی ماشینلاری اولمادیغینا گؤره ایشدن ال چکمیشدی. من اونون یئرینه استخدام اولموشدوم. او عالی ساوادلی یازیچی ایدی. تبریزده چاپ اولان آذربایجان مجلله‌سینده علمی مقاله‌لری چاپ اولاردی. یازیچی اولدوغونا گؤره وطن یولوندا قزئتینین نزدینده تشکیل اولان هفته‌لیک شاعرلر مجلسی‌سینده گاه-گاه اشتراک ائدردی. سونرالار ایسه ملی حؤکومت طرفیندن آنا دیلینده چاپ اولان درس کتابلارینین مسئولو اولموشدو. او آذر آیینین ایییرمی دؤردونده درشکه ایله نظمیّه قاباغیندان کئچنده شاهپرستلر تانی‌ییر و درشکه‌دن یئره سالیب کؤتک وورماغا باشلاییرلار. نظمیّه قاباغیندا تهران‌دان گلمیش دؤلت عسگرلری شاهپرستلره قوشولوب محمدلو عباسی‌نی سرنیزه ایله وورا وورا آلتی یئردن یارالاییرلار. محمدلو عباسی زندانا بیزیم یانیمیزا گلنده اونون باشینا نه‌لر گلدیگینی بیلمیردیک. او ایندی نظمیّه زندانیندا بیزیم یانیمیزدا ایدی. مندن داغ سو ایسته‌ییردی کی، اونون یارالارینی یووام. دوغروسو من نه ائده‌جگیمی بیلمیردیم. آیاغا دوروب چوخ چتینلیکله دوستاقلارین آراسیندان کئچیب اؤزومو قاپییا یئتیردیم. قاپینین او طرفینده بیر فارس عسگری دایانمیشدی. قاپینی گوجله آرالاییب دئدیم:

– سرکار در مقابل اوچ تومن کمی آب جوش بدهید. مریض داریم، خیلی ممنون میشوم.

عسگر منیم سؤزلریمه اهمیت وئرمه‌ییب قاپینی اؤرتدو. من مأیوس اولمادان یئنه قاپینی آرالاییب دئدیم:

– سرکار بئش تومان میدهم. خواهش میکنم.

او ″ بئش تومان″ آدینی ائشیدن کیمی؛ ″صبرکن″، دئییب گئتدی. عسگر گئدندن سونرا قاپینی بیر آز آچیب باخدیم. اوز-به-اوز بیر اوتاق وار ایدی. عسگرلرین یاتاق اوتاغی ایدی. اوتاغین اورتاسیندا پریموس وار ایدی. بیر آزدان سونرا پریموسون یانماق سسینی

ائشیتدیم. بیر مدتدن سونرا عسگر بئش تومن آلیب بیر یاغلویده دولو قاینار سو وئردی. دوستاقلار الیمده‌کی قاینار سویو ایچمه‌لی سو بیلیب منه طرف هوجوم ائتدیلر. اکثر دوستاقلار سوسوز ایدیلر. اونلار الیمده‌کی سویو قاینار بیلیب گئری چکیلدیلر. من اؤزومو چتینلیکله سالونون یوخاری باشینا یئتیردیم. اوشاقلار چوخ سئوینسه‌لر ده تعجب ائدیردیلر. بو ایشه نئجه موفق اولماغیما حیران قالمیشدیلار. محمدلو عباسی هله ده آرخاسی اوسته اوزانمیشدی. اونون شاختادان دونموش اوزو، ساچلاری، باشی زندانین ایستی هاواسیندان اریمگه باشلامیشدی. بونو دا دئمه‌لی‌یم کی، مرکزی دؤلتین عسگرلری گونون گون‌اورتا چاغی محمدلو عباسینین پالتارلارینی اگنیندن چیخاریب سویموشدولار. اؤز دئدیگینه گؤره او زامانکی پول ایله ایکییوز تومنلیک قالین مخمل پالتوسونو، پئنجک- شالوارینی جلیققاسینی، شاپوسونو، آیاققابیلارینی آیاغیندان چیخاریب، بیر کؤینک و بیر دار گرم‌کن ایله نظمیّه‌یه گتیرمیشدیلر. بارماغیندا قیزیل حلقه وارمیش. اونو دا زندانا سالیناندا قاپیدا دایانمیش عسگر بارماغیندان چیخارتماق ایسته‌ییرمیش، آمما موفق اولمامیشدی. ایندی ایستی قاینار سو حاضر ایدی. اونون یارالارینی یوماق لازیم ایدی. بیر گون قاباق دوستاقلارین بیرینه ائولرینده ناهار گتیرمیشدیلر. اونون بوشقابینی آلیب محمدلو عباسینین چنه‌سینین آلتینا توتوب، دستمالی قاینار سویا باتیریب یارالی، قانلی اوزونو یوماغا باشلادیم. شاختادان دونموش یارالارا داغ سو دگدیکجه یارالاین اوستو آچیلیر و قان آخماغا باشلاییردی. بیر آزدان سونرا معلوم اولدو کی، اوزونده‌کی یارالار سرنیزه یاراسیدیر. هر اوزونده بیر سرنیزه یاراسی وار ایدی. بونو دا دئملی‌یم کی، خوشبختلیکدن یارالاردان آخان قان زندانین هاواسینین ایستیلیگیندن تئز قورویوب قاسناق باغلاییردی. بئله‌لیکله داغ سو قورتارانا قدر یارالینین قانلی اوزونو، باشینی یودوم. بیر ساعاتدان سونرا محمدلو عباسی‌نین دوداقلاری سؤز توتماغا باشلادی. صحبت زامانیندا منه دئدی:

- کؤنلوم چای ایسته‌ییر. بیر لیوان چای ایچسم حالیم دوزه‌لر.

بیز بئش گون اولاردی نظمیّه زندانیندا ایدیک. بو مدته هله دوستاقلار چای اوزو گؤرمه‌میشدیلر. فیکره گئتدیم. من ایندی بیر لیوان چایی هاردان تاپیم؟ ناچار قالیب

شیشه‌سی سینمیش پنجره‌یه چیخدیم. دوستاقلارین ادراری شاختادان دونوب یاریم مئتردن یوخاری قالخمیشدی. آخشامین ایلکی ایدی. پنجره‌دن نظمیّه‌نین حیه‌طینه باخدیم. بیر آزدان سونرا قهوه‌چی الینده کی، قوری ایله قهوه‌خانادان ائشیگه چیخدی. فرصتی الدن وئرمه‌ییب دئدیم:

- آغا بوردا بیر مریض وار، حالی یاخشی دئییل، خواهش ائدیرم، بیر تومن ناقابل پولا بیر لیوان چای وئره‌سیز.

حیه‌ط ایشیق ایدی. قهوه‌چی منه باخیب بیر سؤز دئمه‌دن قهوه‌خانایا گئتدی. بیر آزدان سونرا الینده بیر لیوان چای پنجره‌یه طرف گلدی. بیر تومنی آلیب چایی منه طرف اوزاتدی. دوستاقلار الیمده چایی گؤرن کیمی هامینین آغزی آچیلی قالدی. محمدلو عباسی چایی گؤرن کیمی گؤزلری ایشیقلاندی. اونون دوداقلاریندا‌کی تبسم اؤز منتدارلیغین بیلدیریردی. بئله‌لیکله اونون مزاجی یاخشیلاشیردی. ائرته‌سی گون محمدلو عباسینین آدینی سسله‌دیلر. اونون هله آیاق اوسته دورماغا امکانی یوخ ایدی. منه دئدی:

- یئنه سیز زحمت چکین، گؤرون نه دئییرلر. بیزیم ائودن گلمیش اولسالار، دئیین منه پالتار گتیرسینلر.

من اؤزومو قاپیا یئتیرنده قاپی آچیلدی. قارشیمداکی قادین محمدلو عباسینین خانیمی ایدی. او منی گؤرن کیمی تانیدی. هراسان حالدا خبر آلدی:

- محمدلو عباسی بوردادیرمی؟

- بلی بوردادیر. دئییر منه پالتار گتیرسینلر. آرامیزدا داها بوندان آرتیق سؤز اولمادی.

او سئوینمیش حالدا قاییتدی. گون اورتادان سونرا یئنه محمدلو عباسینین آدین سسله‌دیلر. من یئنه قاپییا گئتدیم. بو آندا قاپینین آراسیندان بؤیوک بیرباغلاما منه طرف اوزاتدیلار. قاپی اؤرتولدو. باغلامانین ایچینده پالتودان سوای آلت، اوست پالتارلاری وار ایدی. بونلاردان علاوه بؤیوک قابلامادا قیمه پلو دا وار ایدی. بیز محمدلو عباسینین قانلی پالتارلارینی اگنیندن چیخاریب تمیز پالتارلارلا عوض ائتملی ایدیک. آممـا اونون قانلی پالتارلاری اگنیندن چیخمیردی. گرم‌کن شالواری سرنیزه یارالارینا یاپیشیب قوپماق ایسته‌میردی. نهایت هر جور اولورسا اولسون اونون پالتارلارینی عوض ائله‌دیک. وضعیتی

گئتدیکجه یاخشیلاشیردی. گونده بئش لیوان چای ایچمه‌سیدی ناراحات اولوردو. محمدلو عباسی دوققوز گون بیزیمله بیر یئرده اولدو. اونون تبریزده آدامی چوخ ایدی و بونا گؤره ده تئز آزاد اولدو. او بیزدن آیریلاندا منی قوجاقلاییب دئدی:

- سن ده آزاد اولاندان سونرا حتمأ گؤروشه‌جه‌ییک.

آمما گؤروش امکانی اولمادی. نظمیّه زندانی‌نین وضعیتی گونو- گوندن آغیرلاشیردی. یئرین دارلیغینا باخمایاراق هر گون یئنی دوستاقلار گتیریردیلر. نفس آلماق چوخ چتین ایدی. ناخوش اولانلارین سایی گئتدیکجه آرتیردی. اسهال توتانلار گوج بلا ایله اؤزلرینی زندانین قاپیسینا یئتیریردیلر. توالئته گئتمه‌یه امکان تاپماییب ائله اورداجا شالوارینی باتیریردی. بونا گؤره ده قاپی آغزی همیشه پیس قوخو ایله دولو اولوردو. نادر حاللاردا توالئته یول تاپماق اولوردو. سحر آچیلاندا یئنی هاوا اودماق اوچون پنجره‌یه چیخدیم. بیر نفر حیه‌طده دستماز آلیردی. سویو اوزونه ووردوقجا سویون شاپیلتیسی منی هیجانا گتیریردی. دؤرد گون اولاردی اوزومه سو ده‌یمه‌میشدی. گؤزلریم سوسوزلوقدان آچیلمیردی. دستماز آلان آداما حسد آپاریردیم. نهایت او آدامی یاخشی گؤرمه‌سم ده اوزومو اونا توتوب دئدیم:

- آغا ثاوابی وار، او سودان اوزومو یووا بیلسم. نئچه گوندور سو اوزو گؤرمه‌میشم.

او آدام سانکی منیم سؤزلریمی ائشیتمک ایسته‌ییرمیش کیمی الینده‌کی آفتابانی گتیریب منه وئرنده اونو تانیدیم. اؤتن صحیفه‌لرده یازدیغیم مشهدی نوروز ایدی. اونا یاخشیلیق ائتدیگیمه گؤره اؤزونو منه منتدار بیلیردی. او دئدی:

- من سنه گؤره پستومی داخل زندانا آلمیشام. احتیاجین نه اولسا منه دئی.

من اوزومو یوماغا باشلادیم. بونو گؤرن دوستاقلار پنجره‌یه طرف هجوم ائتدیلر. سؤزلری بو ایدی:

- سن آللاه او سودان بیزه ده وئر.

من اوزومو یویوب آفتابانین سویون اونلارا وئردیم. بئله‌لیکله بیر نئچه آدامین روحو یئنیلندی.

۱۳۲۵- نجی ایلین دی آیی ایدی. تبریزین نظمیّه زندانینا گلدیگیمیز گوندن اون بئش گون کئچیردی. آغیر وضعیت اولدوغو کیمی داوام ائدیردی. هامینی ساققال باسمیشدی. دوستاقلار قاباقکی آداملارا اوخشامیردیلار. بیت، سیرکه اؤز قارا کؤلگه‌سینی یاییردی. سانکی زندان وبا آزارینا دچار اولموشدو. قیافه‌لرده قاباقکی احوال روحیه یوخ ایدی. دوداقلاردا اولکی تبسملر اؤز یئرینی یاواش- یاواش آجی و کینه‌لی باخیشلارلا عوض ائدیردی. اون بئش گون ایدی دوستاقلاردان حرکت کسیلمیشدی. آخی بورا زندان دئییلدی. بورا ائله بیر جهنمه اوخشاییردی کی، آتشینه، ایستیسینه یوخ، بهداشتین اولماماسینا گؤره دوستاقلار ناراحات ایدیلر. اونلار صبرسیزلیکله باشقا، رسمی زندانا منتقل اولماقلارینی گؤزله‌ییردیلر.

نظمیّه زندانی فقط بیز اولدوغوموز زندانلا قورتارمیردی. بوردا بیر چوخ اوتاقلار وار ایدی. بو اوتاقلارا دا دوستاقلاری دولدورموشدولار. اونلارلا بیزیم فرقی‌میز بو ایدی کی، اونلار ملی حؤکومتین، فدائیلرین، مهاجرلرین یوکسک رتبه‌لی مسئوللارییندان ایدیلر. بیز ایسه آشاغی سیرادا هله هویتلری معلوم اولمایان دوستاقلار ایدیک. هر حالدا کیچیک اوتاقلاردا اولان دوستاقلارین یاشاییش وضعیتلری بیزدن قات-قات یاخشی ایدی. اونلارین یئرلری کیچیک اولسا دا تعدادلاری دا چوخ آز ایدی. هله بیزیم اونلارایله هئچ علاقه‌میز یوخ ایدی. کیملرین توتولوب توتولماماسینی دا بیلمیردیک. فقط بونو بیلیردیک کی، آرادان چیخانلار یاخالالاینی قورتاریبلار. اوباشلارین شاهپرستلرین جنایتلری نتیجه‌سینده اؤلنلر اؤلوبلر. قالانلاری ایسه زندان کونجلرینده ایدیلر. آزادلیق عشقی ایله پرواز ائدن گؤیرچینلرین عاقبتی بئله اولموشدو. نهایت اییرمی اوچ گوندن سونرا گؤزله‌نیلن او گون گلیب چاتدی. بیزی نظمیّه زندانیندان "شهر نو" آدلانان زندانا منتقل ائله‌دیلر. دوستاقلار او قدر شاد ایدیلر سانکی آزاد اولوب اؤز ائولرینه گئدیردیلر. اونلار هله اؤز عایله‌لری ایله ملاقاتا نایبل اولا بیلمه‌میشدیلر. گونده هر ایکی نفره بیر پیتی و بیر سنگک وئریردیلر. تبریزده چوخ عایله‌لر وار ایدی کی، اؤز آداملارینین توتولماسیندان، یاخود اؤلوموندن خبرلری یوخ ایدی. اونلار هر یئره گئدیب باش ووروردولارسا، هر بیر دؤلت اداره‌سیندن خبر آلیردیلارسا اؤز آداملارینین هاردا اولدوقلاریندان دوزگون خبر آلا

بیلمیردیلر. حتی نظمیّه‌دن ده اونلارا جاواب وئرمیردیلر. یئنی گلدیگمیز "شهر نو" زندانی اصلینده زندان آدی ایله تیکیلمه‌میشدی. اوردا دانیشیلان صحبتلره گؤره بورانی پامبیق تصفیه کارخاناسی تیکمیشدیلر. سونرادان زندانا تبدیل اولموشدو. ملی حؤکومت زامانیندا دا بورا زندان ایدی. او زامانلار تبریزین شاهپرست اوباشلاری بوردا ساخلانیردی. هله دؤلت قوشونلارینین تبریزه گلمه‌سیندن بیر یا ایکی گون قاباق بو شاهپرست اوباشلاری، اوغرولاری یول کسنلری زندانداندان آزاد ائدیب اونلاری آدام اؤلدورمک، قتل و غارت اوچون آزاد قویموشدولار. بیزی بو زندانا گتیرنده بوش ایدی. سونرا زندان یاواش-یاواش دولماغا باشلادی. بورا تبریز دوستاقلارینا کیچیک ایدی. بیر آیدان سونرا آذربایجانین باشقا شهرلریندن گتیریلن دوستاقلار بو زندانا اضافه اولاندا یئر دارالماغا باشلادی. هر نه اولاندان سونرا نظمیّه زندانیندان یاخشی ایدی. گزیب دولانماغا حیه‌طی و تمیز هاواسی وار ایدی. ایکی مرتبه‌لی ایدی. بیرینجی مرتبه‌نین یاریسی زندانین آشبازخاناسی ایدی.بیرینجی مرتبه‌نین ایکینجی یاریسی ایسه بئش یا آلتی اوتاقدان عبارت ایدی. بورادا آدلی، سانلی فرقه، و یا ملی حؤکومتین آداملاری اولوردو. یوخاری مرتبه ایسه او طرف، بو طرفینده چوخلو زندان سلوللاری و آراسیندا راه‌رو وار ایدی. بیزیم اولدوغوموز سلول ایکینجی مرتبه‌ده یئرلشیردی. بورانین ائشیگه پنجره‌سی یوخ ایدی. تاواندا کیچیک بیر باجاسی واردی. اوستو شیشه ایله اؤرتولموشدو. گئجه-گوندوز بوردا لامپ یانماسایدی، گؤز-گؤزو گؤرمزدی. سلولوموز ایرمی کوادرات مئتر اولاردی. بوردا اوّللر یئریمیز گئن اولسا دا نئچه گوندن سونرا دوستاقلارین تعدادلاری قیرخ نفره یئتیشدی و یئر دارالدی. سلولون اورتاسی دا دولموشدو. بیزی شهرنو زندانینا گتیرنده گون باتمیشدی. هله زندانداکیملرین اولوب اولماماسیندان خبریم یوخ ایدی. هر نئجه اولورسا دا سحره چیخدیق. من حیه‌طه چیخماغا تله‌سیردیم. نظمیّه‌دن سفره‌میزده قالان یاوان چؤرکدن بیر-ایکی تیکه آغزیما آلیب زندانین حیه‌طینه گلدیم. ساعات دوققوز اولاردی. هاوا حدیندن آرتیق سویوق اولسا دا گونش اؤز پارلاق شعالارینی زندانین هر طرفینه یایمیشدی. دوستاقلار حیه‌طده ایکی- بیر، اوچ- بیر گزیردیلر. فقط سکوتو پوزان دوداقلاردان قوپان دانیشیق سسلری، آتیلان آددیملردان اوجالان آیاق تاپپیلتیلاری

ایدی. قیافه‌لردن حزن کدردن علامت گؤرونموردو. بعضاً نارین-نارین ائشیدیلن گولوش سسلری قهقهه‌یه چئوریلیب زندانین دیوارلارینی تیتره‌دیردی. باخیشلارایندا بیر خالقین اؤز آزادلیغی اوغروندا مبارزه‌سینین عظمتی گؤرونوردو. زندان دیوارلارینین مورگوله‌ین ساری کرپیچلری اؤز دیشلرینی آغارتسا دا، مبارز آداملارین اراده‌سینی گؤروب اونلارین قارشیسیندا دیز چؤکموشدو. بورا جمعیّتین بیر گوشه‌سی ایدی، انسان آرزولارینین ابدی سیناقدان چیخان بیر گوشه‌سی ایدی. من ایییرمی اوچ گون نظمیّه زندانیندا حرکتسیز قالان بدنیمین، عصبلری آچیلسین دئیه آیری آدیملارلا حیطین بو باشیندان او باشینا آددیم آتیردیم. بوردا تانیدیغیم آداملار چوخ ایدی. هله هئچ کیمله گؤروشمه‌میشدیم. قارشیما چیخان بیرینجی آدام صمد صباحی ایدی. او ملی حؤکومتین ملی تئاترنین هم رهبری، هم ده رئژیسورو اولموشدو. بیز گؤروشدوک. بیرلیکده گزمه‌یه باشلادیق. بیرینجی سوالیم بو اولدو:

- بالاش آذر اوغلوندان، علی توده‌دن خبرین وارمی؟

- علی توده‌نین جولفایا طرف گئتدیگیندن خبریم وار. آمما بالاش آذر اوغلوندان خبریم یوخدور.

- گنجعلی صباحی‌دن نئجه؟

- او هله گیره کئچمه‌ییب.

صمد صباحی ده اوتایدان گلن مهاجرلردن ایدی. او گنجه شهرینده یاشامیش، آکتیورلوق مکتبینی قورتاریب اوردا دا صحنه‌یه چیخمیشدی. استعدادلی آکتیور اولدوغونا گؤره ایرانا گلندن سونرا تبریز تئاترینده رئژیسورلوق وظیفه‌سینده ایشله‌میشدی. ملی حؤکومت تشکیل اولاندا آذرایجان تئاترینین رهبری اولموشدو. صمد صباحی‌نین تئاتر، قسمتینده خدمتلری چوخ اولموشدور. او بیر چوخ ده‌یرلی اثرلره رئژیسورلوق ائدیب صحنه‌یه قویموش و تاماشاچیلارین رغبتینی قازانمیشدی. جلیل محمدقلی‌زادنین "آنامین کتابی" آدلی درام اثری اونون تبریزده تاماشایا قویدوغو سون اثر ایدی. زندانداندان آزاد اولاندان سونرا تهرانا گلیب لاله‌زار خیابانیندا اولان تئاترلاردا رئژیسورلوق ائتمیش و حیاتی‌نین سون زامانلارینده سینما عالمینه وارد اولموش بیر

نئچه ده‌یرلی فیلم اثرلری یاراتمیشدیر. صمد صباحی لایق آکتیورلار دا یئتیرمیشدیر. اونون تعلیم وئردیگی هنرمندلر سونرالار تئاتر صحنه میزین زینتی اولاراق بو صنعتین پارلاق اولدوزلاری اولموشدولار.

ایندی ایکیلیکده تبریز زندانیندا قدم ووروردوق.

ناهار زامانی اولدوغونا گؤره دوستاقلار اؤز سلوللارینا گئتیریلدیلر. تبریز زندانینین خؤره‌گی آجیناجاقلی، اکثرا" دادسیز آشدان عبارت اولوردو. هفته‌ده بیر یا ایکی دفعه آبگوشت وئریلنده دوستاقلارین چوخو خؤره‌گه ال ده وورموردولار. آدی آبگوشت اولسا دا گوشتدان خبر یوخ ایدی. سویو ایسه آبی رنگینه چالیردی. دوستاقلار آبگوشتو گؤرنده اشتهالاری کور اولوردو.

نظمیّه زندانیندان چیخدیغیمیز گوندن تقریبا اون بئش گون کئچمیشدی. آذربایجانین باشقا نؤقطه‌لرینده توتولانلارین آیاقلاری زندانا آچیلمیشدی. میانادان، مرنددن، سارابدان، اهردن، کلئیبردن، ماراغادان، کیچیک، بؤیوک کندلردن اسیر اولانلاری دسته-دسته شهرنو زندانینا منتقل ائدیردیلر. سلوللاردا یئر گوندن گونه دارالیردی. بهداشت مسئله‌سی گرگین حالا دوشموشدو. دوستاقلارین پالتارلاریندا جوجولر تیفوس آزارینداں خبر وئریردی. زندان مسئوللاری بو ایشه چاره تاپا بیلمیردیلر. نهایت یئنی بیر تشبّثله یئر دارلیغینی نسبتا ده اولسا حل ائتدیلر. زندانا یاپیشیقلی گئنیش بیر ساختمان وار ایدی. بورانی زندانداں آییران بیر دیوار وار ایدی. بو دیواری اوچوروب اورانی زندانا بیرلشدیردیلر. سونرادان دوستاقلاری باشقا شهرلردن بورا منتقل ائتمگه باشلادیلار. بو یئنی زندانا "پامبیقچی بازاری" دئییردیلر. بورا بیر نئچه سلولدان و گئنیش بیر فضادان عبارت ایدی. اون گوندن سونرا بورا دا آغزینا کیمی دولدو.

بیر گون کلئیبردن بؤیوک بیر دسته گتیردیلر. بو دسته‌دن ایکی نفر ده بیزیم سلولا وئریلدی. بونلارین بیری ملّا ایدی. باشینا امامه عوضینه عرقچین قویموشدو. چیگینینده ساری عباسی وار ایدی. من یوخاریدا یازمیشدیم کی، عمیم تهراندان، تبریزه گلندن سونرا کلئیبره تامینات رئیسی گئتمیشدی. مرکزی دؤلتین قوشونلاری آذربایجانا سوخولاندان سونرا اوندان خبریم یوخ ایدی. بونا گؤره ده نگران ایدیم. ایندی کلئیبردن

ایکی نفر بیزیم سلولا وارد اولاندا سئویندیم. عمیمدن سوراغ توتماق ایسته‌ییردیم. آممـا هله واختی دئییلدی. اونلارا استراحت لازیم ایدی. ائرته‌سی گون ملّانین یانیندا اوتـوردوم. صحبتین اوستون آچماق اوچون اوندان خبر آلدیم:

- سیز کلئیبرین تأمینات رییسینی تانی‌ییردیز؟

او دقتله اوزومه باخیب جاواب وئردی:

- خیر تانیمیردیم.

من ملانین وئردیگی جاوابدان قانع اولمادیم. آخی بورا زندان ایدی. من اونون اعتمـادینی قازانمالی ایدیم. بئله بیر شرایطده تانیمادیغی آداما دوزگون جـاواب وئـره بیلمـزدی. بونـو نظره آلاراق دئدیم:

- سیز مندن احتیاط ائتمه‌یین. کلئیبرین تأمینات رئیسی منـیم عمـیم ایـدی. آدی بابـا فامیلیاسی توشی‌دیر. من اوندان نگرانام. اونون اؤلوب، قالدیسیندان خبریم یوخـدور. سـیز اونو تانییرسیز. خواهش ائدیرم اوندان منه بیر خبر وئرین.

ملّا بیر آز یومشالمیشدی. دؤوره‌میزده اولان دوستاقلارا گؤز آلتی باخیب یاواشجا دئدی:

- عمینیزدن نگران اولمایین، ساغ و سالاماتدیر.

من سوروشدوم:

- هاردان بیلیرسینیز؟

- بو باره‌ده سونرا دانیشاریق.

گون‌اورتادان سونرا ملّانی حیه‌طده تک گؤروب اونا قوشولدوم. بیرگه دولانماغا باشـلادیق. من اونون اوزونه باخماغیندان باشا دوشـدو کـی، عمـیم بـاره‌ده اولان صـحبتین آردینـی گؤزله‌ییرم. او دئدی:

- کلئیبر کیچیک یئردیر. اوردا هامی بیر- بیرینی تانییر. من ده سنین عمینی تانییردیم. او نئچه گون قاباق بیر دسته فدائی‌ایله ملی حؤکومتین علیهینه مبـارزه ائـدن خـانلارین، اربـابلارین خرابکـارلیقلارینین قابـاغینی کـسیب و اونـلاری توتماقـدان اؤتـرو حرکـت ائتمیشدیلر. خرابکارلار داغلاردا، مئشه‌لرده یووا سالمیـشدیلار. بـو یئرلـر جولفـا یولونـون اطرافینـدا یئرلـشیردی. سـنین عمـین ملـی حؤکومـت آداملارینـین جولفایـا طـرف

گئتدیکلرینی گؤروب ایشدن خبردار اولموشدو. او دا اؤز فدائی دستهسیله اونلارا قوشولوب اوتایا کئچیبلر.

ملّا بو سؤزلری دئییب منه باخدب. او بو باخیشلا دئمک ایستهییردی سنین عمینین احوالاتی بئله اولوب. من دریندن بیر نفس آلدیم. داها عمیم ساریدان نگرانچیلیغیم رفع اولموشدو.

عمیم باکیدا اورتا مکتبی قورتاریب معلم اولموشدو و اوردا ائولهنیب سونرا بیزیمله ایرانا گلیب کندده منیم کیمی اوچ ایل قوزو اوتارماغا مشغول اولموشدو.

اونونلا زندان حیهطینده قدم ووروردوق. فرصتی غنیمت بیلیب خبر آلدیم:

- کلئیبرده شاهپرستلر طرفیندن اؤلدورولن آداملار چوخدورمو؟

او جاواب وئردی:

- بلی چوخدور.

- تعدادلارین دئیه بیلرسنمی؟

-یوخ، بو بارهده بیر سؤز دئیه بیلمرم. آمما بونو بیلیرم کی، اؤلن چوخدور.

ائرتهسی گون حیهطه گئدرکن پیللهلری اوزو آشاغی دوشنده آذربایجانین مشهور شاعری علی فطرتی گؤردوم. او دیواردان یاپیشیب پیللهلری بیر-بیر ائنیردی. قوجالدیغیندان علاوه هم ده خسته ایدی. اونو زندانda گؤرمهگیمه تعجب ائدیردیم. بونون اوچون ده سالام وئریب دئدیم:

- آغای فطرت سیز ده بورداسیز؟

او باشینی ترپهدیب جاواب وئردی:

- بلی من ده بوردایام.

من اونون قولوندان توتدوم و پیللهلری ائنمگه باشلادیق. اونون آددیملاری آهسته ایدی. من ده اونونلا آیاقلاشیب آهسته آددیم گؤتورملی ایدیم. ایلک صحبته علی فطرت باشلادی. او منه خطاب ائدیب دئدی:

- آغای حسنزاده، یئنه ده بیز مشروطهده اولان کیمی شکست یئدیک. یئنه ده شاهلارین، شووینیستلرین قوربانی اولدوق.

بو سؤزلری علی فطرتدن ائشیتدیگیمه گؤره اونا اولان احترامیم داها دا آرتدی. من ایندیه قدر اونونلا بئله خصوصی دانیشمامیشدیم. من علی فطرتی فقط هفته‌ده بیر گون شاعرلر مجلسینده گؤروردوم. او، قدرتلی شاعر ایدی. عروض وزنینده یازاردی. یازدیغی شعرلر عرب و فارس سؤزلری‌ایله دولو اولاردی. او زامانلار من گنج اولدوغوما گؤره بئله شاعرلرین مترقی آدام اولماقلارینا اینانمازدیم. ایندی اونون دیلیندن ائشیتدیگیم، "شاهلارین، شووینیستلرین قوربانی اولدوق"، سؤزوندن تعجب ائدیب اؤز فیکریمی دگیشدیرمه‌لی اولدوم. ایندی من علی فطرتی ملی بیر شخص گؤروردوم. اونون شاهلاری شووینستلری اؤزونه و خالقینا دوشمن بیلیب بو یولدا مبارزه ائدیب زندانا دوشدویونو گؤرنده اونونلا داها یاخیندان تانیش اولماغا سعی ائدیردیم. من تبریزه گلمه‌میشدن قاباق "وطن یولوندا" قزئتی مشروطه سرکرده‌سی ستارخان باره‌سینده مسابقه قویموش و جایزه‌لر تعیین ائتمیشدی. بو مسابقه‌ده شاعرلرین چوخو اشتراک ائدیب ستارخانا شعرلر یازمیشدیلار. آمما بو بیرینجی جایزه‌نی آپاران علی فطرت اولموشدو.

هاوا خوش اولاندا دوستاقلارین هامیسی حیه‌طه چیخیردیلار. بئله زاماندا اوتاقلاردا هئچ کیم تاپیلمیردی. حیه‌ط کیچیک اولدوغونا گؤره دوستاقلارا دارلیق ائدیردی. هامی ایکی-ایکی، اوچ-اوچ یاخود دؤرد-دؤرد بیر- بیرینین یانیندا حرکت ائدیب صحبته مشغول اولوردولار. ملی حؤکومتین دادستانی فریدون ابراهیمی‌نین دسته‌سی و اونونلا حرکت ائدن دوستاقلارین سایی هامیدان آرتیق اولوردو. اونون باشینا ییغیلانلارین اکثریّتی مشاورتدن استفاده ائدنلردن عبارت ایدی. فریدون ابراهیمی حقوقی مسئله‌لره واقف اولدوغونا گؤره دوستاقلارا مصلحتلر وئریردی. اونلارا یول گؤستریب استنطاقدا، محکمه‌ده نئجه حرکت ائتملی اولدوقلارینی تاپشیریردی. فریدون ابراهیمی زندانا اؤز وقارینی ایتیرمه‌میشدی. اونو هر ایکی گوندن بیر دفعه استنطاغا آپاریردیلار. بوندان معلوم اولوردو کی، مرکزی دؤلت اونا نه قدر اهمیت وئریر. بیزیم سلولوموز اونلارینکیندان آیری اولدوغونا گؤره استنطاقدا گئدن سورغو سواللاردان خبریمیز اولموردو. او ملی حؤکومتین زامانیندا گئیدیگی پالتارلارلا (پئنجک، شالوار) دولانیردی. دوستاقلارین ایچینده هامیدان چوخ احترام صاحبی ایدی. من علی فطرت‌له زندان حیه‌طینده دولانانا فریدون

ابراهیمی‌نین گؤزلری علی فطرته توخوندو. او یانینداکی دولاندیغی آداملاردان آیریلیب بیزه طرف گلیب علی فطرتی قوجاقلادی. اوندان حال احوال توتدو. ناخوش اولدوغونو گؤروب اونا اورک-دیرک وئریب دئدی:

- فیکر ائله‌مه، یامان گونون عؤمرو آز اولار.

او، علی فطرت‌له احترامیلا دانیشیردی. آخی علی فطرتی بوتون آذربایجاندا تانیمایان آز تاپیلاردی. او اؤز اؤلمز شعرلری‌ایله شاعرلر شاعری اولموشدو.

زندانداکی اؤزونه حؤرمت قازانان دوستاقلاردان بیری ده غلامرضا جاویدان ایدی. اونون اگنینده اوزون پالتو، باشیندا شاپو آدلانان پاپاق وار ایدی. افسوس کی، بیز فقط اونون ظاهرین گؤروردوک باطنی بیزه نامعلوم ایدی. اونون سینه‌سنیده چرپینان اورک او قدر بؤیوک ایدی کی، وجودونو فقط مبارزه میدانلاریندا گؤرمک اولاردی. غلامرضا جاویدان ملی حؤکومتین قوشون سرهنگی ایدی. ملی حؤکومتین تشکیلینده بؤیوک رولو اولموشدو. اربابلار و خالق دوشمنلری ایله مبارزه آپاران اوردولارا باشچیلیق ائتمیشدی. مرکزی دؤلت بو شخصی یاخشی تانییب اوستونه بارماق قویموشدو. اونو دا فریدون ابراهیمی کیمی تئز- تئز استنطاغا آپاریردیلار. قولامرضا جاویدان اینام و ایمان دریاسی اولماقلا آذربایجانا و خالقینا بؤیوک محبت بسله‌ییردی. زندان حیه‌طینده آددیم آتاندا دوداقلاریندا اولان تبسم قطع اولموردو. من یئنه گلن صحیفه‌لرده بو قهرمانین باره‌سینده یازاجاغام.

آذربایجاندا باش وئرن ایییرمی بیر آذر قیامی بوتون ایران خالقلارینین دقّتینی اؤزونه جلب ائتمیشدی. خصوصاً ایران آرتشینده خدمت ائدن افسرلرین گؤزلری آذربایجانا دیکیلمیشدی. آزادلیق عشقی ایله یانان بو جاوان افسرلر اؤز مقاملارینی جانلارینی خطره سالاراق آذربایجاندا ملی حؤکومتین قوشونلارینا قوشولوردولار. حتی جودی آدلی بیر جاوان خلبان سوردویو طیاره‌نی اوزو ایله برابر زنگانا قدر آپارا بیلمیشدی. بنزینی قورتاردیغینا گؤره شهرین کناریندا یئره اوتورموشدو. بو احوالاتدان خبر توتان زنگانلیلار اونون پیشوازینا گئدیب گول و چیچکله شهره گتیرمیشدیلر. بئله افسرلرین سایی تبریز زندانیندا چوخ ایدی. سرگرد "میزانی" و سروان "وفائی" ده تهران قوشونوندان آیریلیب

ملی حؤکومت قوشونلارینا ملحق اولان افسرلردن ایدیلر. اونلار دا باشقا دوستاقلار کیمی زندان حیه‌طینده قدم وروردولار. سرگرد "میزانینین" دوداقلاریندان تبسم اسکیک اولمازدی. بعضی زامانلار اونون گولوش سسلرینی نئچه آددیم اوندان آرالی اولانلار دا ائشیدیردیلر. آمما سروان وفائی همیشه تفکر عالمینده اولانلار کیمی نظره گلیردی. بئله‌لیکله تبریز زندانی اؤز تاریخی گونلرینی یاشاییردی. من هر گون سحر علی فطرتین سلولونا گئدیب اونونلا بیرگه زندانین حیه‌طینه قدم وورماغا چیخاردیق. صحبتلریمیزین چوخو شاعرلر مجلسیندن، شاعرلردن، وطن یولوندا قزئتیندن گئدیردی. علی فطرت شاعر جعفر خنداندان و اونون انسانی اخلاقیندان چوخ دانیشیب تعریف ائدردی. اونون ادبی معلوماتیندان، شاعرلیک قلمیندن، شاعرلر مجلسینی اؤز قایداسیندا اداره ائتمگیندن آغیز دولوسو دانیشاردی. گونلر اؤتدوکجه علی فطرته آرتیق علاقه تاپیردیم. او قوجا، آریق، قدی اوزون اولدوغونا باخمایاراق، مریض اولسا دا هردن بیر یئری گلنده دوداقلاریندا اویناشان نارین گولوشلری گؤرنده خوشحال اولوردوم. علی فطرت مشروطه زامانیندا ستارخانین، باقرخانین فعالیتیندن، تبریزین او زامانکی سیاسی جریانلاریندان، مبارزه میدانلاریندان دانیشدیقجا منی حئیران ائدیردی. او دئیردی:

– من او زامانلار جاوان ایدیم. مشروطه انقلابینی گؤرمه‌سه‌یدیم، نه مندن شاعر چیخاردی، نه ده بیر سیاسی خادم.

حیطده دوستاقلارین سایی گئتدیکجه آزالیردی. ناهار واختینا آز قالدیغینا گؤره اؤز اوتاقلارینا چکیلیردیلر. علی فطرتی سلولونا آپاریب اؤزوم حیطه قایتدیم. ایری آددیملارلا یئریمگه باشلادیم. حیطین خلوت اولدوغوندان استفاده ائدیب او باشدان بو باشا نئچه دفعه یویورمه‌یه باشلادیم. زندان حیطینین بیر طرفینده اوستو اؤرتولو قاباغی آچیق بیر یئر وار ایدی. اورا دقتله باخاندا بیر تندیرین اولدوغونو گؤردوم. دایانیب دقتله تاماشا ائتمگه باشلادیم. بو تندیرین بوردا نه اوچون قویولدوغونا تعجب ائدیردیم. تندیر زندانداندا نه‌یه لازیمدیر؟ بو خیاللار منی هر زامان دوشوندورووردو. نهایت بیر نفردن خبر آلدیم. او دئدی:

- بو تندیری اوندان اؤترو بوردا قویوبلارکی، پالتارلاری بیتلی، سیرکه‌لی دوستاقلار پالتارلارینی سویونوب بوردا چیرپسینلار.

من ایندی باشا دوشوردوم. یئنه خبر آلدیم:

- آخی یانمامیش سویوق تندیرده نئجه پالتارلاری چیرپیرلار؟ نه اوچون بو تندیری یاندیریب اود سالمیرلار؟

او جاواب وئردی:

- بونو گرک زندان مسئوللارینداندان خیر آلاسان.

بو زامان بو باره‌ده دوزلمیش بیر مثل یادیما دوشدو:

"بیر گون بیتلره خبر گلیر کی، پالتارلاری بیتله‌ییرلر. بیتلر جاواب وئریر:

- گؤزه گؤرونلر گئدر.

خبرچی یئنه دئییر:

- پالتارلاری تندیرده چیرپیرلار.

جاواب وئریر:

- آیاغی سوروشنلر گئدر.

- حتی پالتارلاری قازانا دولدوروب اوجاق اوستونده قاینادیرلار.

بو زامان بیتلر ال-آیاغا دوشوب دئییرلر:

- ائله ده دئیین قیرغیندیر ده!".

بهداشتدان خبر اولمایان تبریزین "شهر نو" زندانی اوزون ایللر بویو دوستاقلارین مسکنی اولوب. اونون هر نؤقطته‌سینده اؤزونه یئر ائله‌میش، یووا سالمیش پارازیتلر دوستاقلارین حیاتینی خطره سالماقدان اؤترو حاضر آماده اولدوغو حالدا زندان مسئوللاری بو کؤهنه تندیری ده یاندیرماق ایسته‌میردیلر. بونا گؤره ده دوستاقلارین حیاتینی هده‌له‌ین تیفوس آزاری قول قاناد آچیردی.

۱۳۲۵- نجی ایلین بهمن آیيندا ناهاردان سونرا بیر عده یئنی وارد دوستاقلاردن بیزیم سلولا گتیردیلر. بو دوستاقلارین آراسیندا عباس ملیحی‌ده گؤرونوردو. من اونو گؤرن

زامان اؤز-اؤزومه دئدیم کی، عباس ملیحی فرقه زامانیندا مغضوب اولدو، شاه زامانیندا دا. اونونلا گؤروشوب اؤز یانیمدا یئر وئردیم. بیر آز صحبتدن سونرا خبر آلدیم:

- توتولماغینیز باره‌ده دانیشین.

او بیر آز فیکره گئدیب دئدی:

- سونرا سنه دانیشارام.

دوغروسو من عباس ملیحیدن بدگمان ایدیم. قارشیمیزدان اؤتوب کئچن توفانلاردان اونون نئجه چیخدیغینی بیلمیردیم. ملی حؤکومت زامانی حومه‌نین تبلیغات کومیسیونوندا میرحسینین اونون علیهینده آپاردیغی تبلیغات عباس ملیحیده پیس روحیه یاراتدیغینی بیلیردیم. ایندی آذربایجاندا وجودا گلن بو چئوریلیشدن سونرا اونون فیکرینده اولان دگیشیکلری بیلمک ایسته‌ییردیم. چونکی او منی هامیدان یاخشی تانییردی. منیم پرونده‌مده بؤیوک تاثیر وجودا گتیره بیلردی.

هاوا بولودلوق اولسا دا قاردان، یاغیشدان خبر یوخ ایدی. تبریزین "شهر نو" زندانینا گلندن سونرا ملاقاتلار باشلانمیشدی. دوستاقلارین ائولریندن عایله‌لرین گتیردیکلری قالین قیش پالتارلاری هامینین اگنینده ایدی. هردن بیر محکمه‌یه یا استنطاغا چاغیریلان آداملارین آدلاری سسله‌نیردی. بو آندا فریدون ابراهیمی‌نین، بیر آز سونرا ایسه قولام‌رضا جاویدانین آدلارینی چاغیردیلار. اونلار حیه‌طده دولاندیقلاری آداملاردان آیریلیب اؤز اوتاقلارینا گئدیب پالتارلارینی عوض ائدیب زندانین حیه‌طینده چیخدیلار. بو ایکی نفرین آدلاری هامیدان آرتیق چاغیریلیردی. فریدون ابراهیمی هر ایکی یا اوچ گوندن بیر استنطاغا گئدیردی. هاوا بولودلوق ایدی. گؤزلریم عباس ملیحی‌یه ساتاشدی. دوننکی صحبتین آردینی دانیمشاسینی ایسته‌دیم. او هوسله دانیشماغا باشلادی:

"اؤزون یاخشی بیلیرسن کی، میرحسین منله پیس رفتار ائله‌دی. او منیم آبیریمی آپاردی. منیم اونونلا مبارزه آپارماق فیکریم یوخ ایدی. آمما ایشلرین عوض اولماسی، دگیشیکلیگین وجودا گلمه‌سی منی اوندان انتقام آلاماغا وادار ائله‌دی. آذرین ایرمی‌سینده اونون علیهینه اقدام ائتمک قرارینا گلدیم. بیز تبریزده آدلی-سانلی بیر عائله‌ییک. عائله‌مین فرقه‌ده عضوو اولدوغومدان خبری یوخ ایدی. عین حالدا اولدوغوموز

محله‌نین اوشاقلاری دا بو باره‌ده هئچ نه بیلمیردیلر. فقط بیر نئچه نفر بیلیردی. بیزیم محله‌میزده نئچه نفرین توفنگی وار ایدی. منیمله یاخین ایدیلر. اونلارا دئدیم:

– من بیر نفر فدائی تانی‌یبرام، توفنگی واردیر. گئده‌یین اونون سوراغینا. میرحسینین فدائی اولماسینی یالاندان دئدیم. اونلار دا منیم سؤزلریمه اینانديلار. بیز میرحسینین قاپیسینی دؤیدوک. آناسی قاپینی آچدی. اون نفر الی سیلاحلی آدامی گؤرن کیمی آناسینین رنگی قاچدی. من آجیقلی حالدا دئدیم:

– میرحسینه دئیین چیخسین ائشیگه!

آناسی یالوارماغا باشلادی:

– باشینیزا دؤنوم، قادانیزی آلیم. منیم اوغلومون گناهی وارسا، منیم بو آغ بیرچکلریمه باغیشلایین.

میرحسین ائولی ایدی. آروادی قاپییا چیخیب او دا یالوارماغا باشلادی. من دئدیم:

– میرحسین ائشیگه چیخماسا اؤزوموز ایچه‌ری گیریب هانسی دئشیکده اولسا تاپاجاغیق.

اونلار ایسه آغلایا- آغلایا یالوارماقدا داوام ائدیردیلر. بو اثنادا میرحسینین اؤزو قاپیا چیخیب دئدی:

– آغای ملیحی، من سنه پیسلیک ائله‌میش اولسام دا، سن منه یاخشیلیق ائله، منی باغیشلا. مردانه‌لیک ائله.

میرحسینین بو سؤزو منی کؤیرلتدی. من قاپینی اؤرتوب یولداشلاریما دئدیم:

– داها بسدیر گئده‌یین.

بیز قاییتدیق، آمما سیلاحلی یولداشلاریم مندن ال چکمه‌دیلر. اونلار دئییردیلر:

– سن بیزی اله سالمیسان، بیزی اوینادیرسان؟ دئییردین او فدائیدیر، سیلاحی واردیر، بس هانی؟ ایندی معلوم اولور سن اؤز خیردا حسابلارینداں اؤترو بیزی اورا چکیبسن.

من اوندان قورخوردوم کی، منیم میرحسین ایله اولان دانیشیغیمدان فرقه‌چی اولدوغوم آشکار اولسون. اونا گؤره ده میرحسین گیلین ائولرین ترک ائتدیک. سونرادان بیر نفر منیم فرقه‌چی اولدوغومو اونلارا دئییر. نئچه گوندن سونرا منی گلیب حبس ائتدیلر".

ایندی منه ملیحینین توتولوب زندانا گلمه‌سی آیدین اولموشدو. من سؤزومه داوام ائدیب سوروشدوم:

- اؤز عملیندن رازیسانمی؟

دئدی:

- یوخ، من گرک انتقام فیکرینده اولمایایدیم. بئله اولسایدی، ایندی زندانادا دئییلدیم. زندانا گلن گوندن عایلمیزدن، کندیمیزدن حتی آلان‌بیراغوش ماحالیندان هئچ بیر خبریم یوخ ایدی. اورالاردا بو بحران بو دگیشیکلیکدن سونرا وضعیتین نه یئرده اولدوغونو بیلمیردیم. نئچه گوندن سونرا مئهربیباندان گلن دوستاقلار منیم نگرانچیلیغیما سون قویدولار. اونلارین دئدیگینه گؤره عایله‌میزین من ساریدان هئچ خیرلری یوخ ایدی. یاواش-یاواش مندن امیدلرینی کسیرلر. من توتولاندان سونرا بیر دفعه آتام تبریزه گلیب اولدوغوم منزیله باش چکیب، مسافرخانا صاحیبیندن منیم احوالاتیمی خبر آلمیشدی. او، خوش اخلاقیمدان و یاخشی جاوان اولدوغومدان دانیشیب دئمیشدی:

- بیر گون سیلاحلی آداملار مسافرخانایا تؤکولوب اوتاق-اوتاق آختاردیلار. سنین اوغلون اولان اوتاغین صاحبینی خبر آلدیلار. من دئدیم هارا گئتدیگینی بیلمیرم. قیفیلی سیندیریب ایچه‌ری گیردیلر. اوتاقدا اولان کتابلارا، قزئتلره باخاندان سونرا "بیزه یقیندیر کی، بو ائوین صاحبی فرقه‌چیدیر"، دئدیلر. سونرا ایسه اوتاقدا اولان بوتون اساسلاری اؤزلری ایله آپاردیلار.

آتام اورادان گئدیب منی تاپا بیلمه‌دیگینه گؤره کنده قاییتمیشدی. منیم ایکی عم‌اوغلوم تبریزده تحصیل آلیردیلار. اونلار جاوان اوغلانلار ایدی. تبریزین هر طرفینه تانیش ایدیلر. آتام ایرمی بیر آذردن اوچ آی کئچندن سونرا یئنه تبریزه گلیب عمی اوغلانلاریمین کؤمکلیگی ایله تبریز زندانینا مراجعه ائدیرلر. نوروز بایرامی قاباغی ایدی. ملاقات گونو اولدوغونا گؤره ملاقاتی اولانلار یئنی پالتارلارینی گئییینیب آدلارینین چاغیریلماسینی گؤزله‌ییردیلر. بو زاماندا انتظاریم اولمادان آدیمی سسله‌دیلر. من هله کیمین ملاقاتیما گلدیگینی بیلمیردیم. ملاقات اوتاغیندا آتاملا عمی اوغلانلاریمی گؤرنده چوخ سئویندیم. من آتامی آغلایاندا گؤرمه‌میشدیم. آممانی ایندی گؤزلری یاشاریردی. او دئییردی:

- سنی ساغ سلامت تاپماغیما هئچ اینانمیردیم.

سونرا خبر آلدی:

- ستاری دا بورا گتیریبلر؟

جاواب وئردیم:

- بلی اونلاری دونن گتیریبلر. هله فرصت تاپیب اونونلا گؤروشه بیلمه‌میشم.

ستار مئهربیان حومه‌سینین صدری ایدی. اونون باره‌سینده اؤتن صحیفه‌لرده اطرافلی یازمیشام. اونون دا باشینا چوخ بلالر گتیرمیشدیلر. ملاقات واختی قورتاردیغینا گؤره آتاملا الوداع ائدیب آیریلدیق. اونون بیر سهمیندن چوخ گتیردیگی شئیلری منه وئردیلر. من هله آتامین گتیردیگی بو کیسه‌نین ایچینده نه اولدوغونو بیلمیردیم. اولدوغوموز سلولا گلندن سونرا معلوم اولدو کی، کیسه‌نین ایچینده بیر باتمانا قدر (بئش کیلو) کند لاواشی، ایکی مرمی‌یه قدر کوکه، ایکی کیلودان آرتیق اوزلو پئندیر، همین قدر موتال پئندیری، بیر باتمانا قدر خورمادان عبارت ایدی. چؤره‌کلرین خمیری سو عوضینه سودله یوغرولموشدو. آنام منیم آجیمیش چؤره‌کدن خوشوم گلدیگینی یاخشی بیلیردی. اونا گؤره ده بو سودلو چؤره‌گی خصوصی اولاراق بیشیرمیشدی. آتامین ملاقاتیما گلدیگیندن چوخ سئویندیم. خصوصا" خؤرکلرین وجودو نورعلی‌النور اولموشدو. شام واختینا آز قالمیشدی. او بیری اوتاقلاردا شام وئریلمه‌سی و قاب قاشیقلارین سسی گلیردی. بیر آزدان سونرا شام گتیرن بؤیوک بیر مجمعی‌نین ایچینده آش کاسالاری ایچه‌ری گیردی. من ده باشقا دوستاقلار کیمی زندان خؤرکلریندن آجیغیم گلیردی. بیرینجی دفعه اولاراق آش کاساسینی کنارا قویوب اؤز سفره‌می آچدیم. کیسه‌نین ایچینده‌کی چؤرکلری، پئندیرلری، خورمانی سفره‌یه دوزدوم. بو زامان هامی دوستاقلار آش کاسالارینی باشلارینا چکیب قورتارمیشدیلار. هامینی سفره‌یه دعوت ائله‌دیم. هامی تشکر ائدیردی. بئله‌لیکله قیرخ نفر هم‌سلوللاریمدان اون نفره یاخین سفره باشینا چکه بیلدیم. کند چؤره‌گی، کوکه، پئندیر منه بالدان آرتیق یاپیشیردی. هامی یئییب کنارا چکیلدی. آمما من دویماق بیلمیردیم. سونرا سفره باشینا گلمه‌ینلره ده پئندیر چؤرکدن پایلادیم.

نهایت او گون منیم خوش خاطره‌لریمدن بیری اولدو. همین خوش خاطره‌لر، منیم اوچون بد خاطره‌لر یاراتدی. آخی خاطره‌نین یاخشی‌سی دا، پیسی ده اولا بیلر.

ائرته‌سی گون مئهربیان حومه‌سینین صدری ستار ساویزین گؤروشونه گئتدیم. اونلارا "پامبیقچی بازاری" آدلی بیر مکاندا یئر وئرمیشدیلر. بورانین نه اوچون پامبیقچی بازاری آدلاندیغی باره‌ده اؤتن صحیفه‌لرده معلومات وئرمیشدیم. بورا بؤیوک بیر آنبارا بنزه‌ییردی. آرالیقدا دیره‌کلر وار ایدی. دوستاقلاری غیر منظم حالدا بیر-بیرینین قولتوغوندا قرار وئرمیشدیلر. آنبارین اورتاسی دا دوستاقلا دولو ایدی. نهایت ستار ساویزی بوردا تاپدیم. او منی گؤرن کیمی چوخ سئویندی:

- بالا سنین اؤلوم خبرین هر یانا یاییلمیشدی. سن ساغ سالامات ایمیشسن.

من جاواب وئردیم:

- من هله بو تئزلیکده اؤلومه جان وئرمرم. قاباقدا گؤرملی ایشلریم چوخدور.

سونرا دئدیم:

- آتام دونن گؤروشومه گلمیشدی. سنی خبر آلدی. دئدیم بوردادیر.

ستار دئدی

- هه، آتان، آنان سندن چوخ نگران ایدیلر. اؤلوم خبرین کنده یاییلمیشدی. آممابو مسئله‌نی آتانا دئمیردیلر.

من ستار ساویزله اوز به اوز اوتورموشدوم. چونکی یانیندا یئر یوخ ایدی. اونون نئجه توتولدوغو باشینا نه‌لر گلدیگینی بیلمک ایسته‌ییردیم. بو فیکریمی اونا دئدیکده جاواب وئردی:

- بونو گون اورتادان سونرا حیه‌طده دانیشارام. بورا یئری دئییل.

بیر آز اویانلیق دوستاقلارین بیری پیریمویس اوستونده بیر چاینیکی قاینادیردی. دؤوره‌سینده بیر نئچه استکان نعلبکی قویموشدو. معلوم ایدی کی، او بوردا چای ساتیردی. ستار ایکی استاکان چای سفارش وئردی. بیر آزدان سونرا چای قاباغیمیزدا حاضر ایدی. من ستار ساویزه فخر ائدیردیم. بیزیم، باکی‌دا دا اونلارلا عائله‌وی گئت-

گلیمیز وار ایدی. او زامانلار اوشاق اولدوغوما گؤره اونون جومرد اولدوغوندان باش چیخارتمازدیم.

گون اورتادان سونرا ستار ساویزی زندان حیه‌طینده گؤردوم. اونا یاخینلاشدیم. بیرلیکده قدم وورماغا باشلادیق. تبریزین سویوق، قارلی، شاختالی گونلری آرخادا قالمیشدی. بایرام آیی اولدوغونا گؤره هاوالار خوش کئچیردی. دوستاقلارین چوخو محکمه‌یه گئتمیش و وضعیتلری آیدینلاشمیشدی. بعضیلری ایسه بلاتکلیف قالمیشدیلار. حتی منیم اؤزومو ده نئچه گون قاباق بیرینجی دفعه اولاراق چاغیریب تبریز دادسراسینا آپاردیلار. بیز کلانتریده توتولان گون منه پرونده‌ده مهاجرلیک آدی وئرمیشدیلر. اودور کی، دانیشیقلار فقط بو باره‌ده گیدیردی: هارادا آنادان اولوبسان؟ نئچه ایل باکی‌دا قالیبسان؟ باکی‌دان گلنده نئچه یاشین وار ایدی؟ اونلار منیم تبریزده بیر ایل مدتینده یاشادیغیم، مسئولیتیم باره‌سینده هئچ نه بیلمیردیلر. بونا گؤره ده سوال جاوابلار اوزون چکمه‌دی. ایندی دوستاقلار حیه‌طده گزیشیردیلر. ایندی اونلارین قیافه‌لری زندانین بیرینجی گونلرینده فرقلی ایدی. بعضیلری آغیر جزالارا محکوم اولموش، بعضیلری ایسه تکلیفسیز و طالعلریندن خبرسیز قالمیشدیلار. ملی حؤکومتین یوخاری مسئول ایشچیلرینی ایسه هر نئچه گوندن بیر دیندیرمگه آپاریردیلار. فرقه‌نین عضولری جامعه‌نین اورتا و آشاغی طبقه‌لریندن تشکیل تاپدیغینا گؤره اونلارین عائله‌لرینین معیشتی زندانا دوشندن سونرا دؤزولمز حالا دوشموشدو. بو مسئله ده اونلارین روحیّه‌لرینده تاثیرسیز دئییلدی. بونا باخمایاراق دوستاقلارین سیمالاریندا آزادلیق یولوندا آتدیقلاری آددیملار باره‌سینده هئچ پئشیمانچیلیق علامتلری گؤرونموردو. اونلار داغ کیمی دایانمیشدیلار. ایندی بیز ستار ساویز ایله زندان حیه‌طینده قدم وورودوق. من اوندان دونن ائتدیگیم خواهشی تکرار ائتدیم. او، سؤزه باشلایاراق دئدی:

"۱۳۲۵- نجی ایلین ایرمی بیر آذر گونو بیزی تعجب عالمینه آپاردی. بیز فرقه‌نین بوتون ایشلرینی دایاندیردیق. بیر ایل مئهربیاندان قاچاق دوشوب تبریزده گیزلی یاشایان مقتدر روحانی‌ابمیرزه‌حبیب همین گئجه کنده گلدی. بئله‌لیکله ملی حؤکومتین قورخوسوندان گیزلنمیش دوشمنلر میدانا آتیلدیلار. وور- توت باشلاندی. نئچه گوندن

سونرا مئهریبان اربابلاری، حاجلی سلطان اسکندری و باشقالاری کنده گلدیلر. اونلار اؤز گلیشلری ایله بوتون ایشلری میرزه‌حبیبین باشچیلیغی ایله اللرینه کئچیردیلر. او دئمیشدی: "ستار ساویز بیر ایل تامام منی اؤز ائویمدن آوارا سرگردان ائدیب. من ده گرک اونو آوارا سرگردان ائدم". من او گئجه‌سی مئهریباندان زنگیلاباداً، سیزه گلدیم. قوهومونوز حسین ممی ده سیزه گلدی. اوتوروب مشورت ائله‌دیک. بئله نتیجه آلدیق کی، منیم بو کنده سیزدن باشقا آدامیم اولمادیغینا گؤره اونلار منیم دالیمجا بورا گلسه‌لر بیر باشا سیزین ائوه گله‌جکلر. بونا گؤره ده منیم بوردا قالماغیم دوزگون اولمازدی. مشهدی حسین اوغلو ممی دئدی، گل بیزده قال. بو مصلحتی هر اوچوموز قبول ائتدیک. من ممی‌گیله گئتدیم. او منه سامان آنبارندا سامانلارین آراسیندا یئر دوزلتدی. ایکی عدد یورغان گتیردی. من آنباردا یورغانلارا بورونوب قالدیم. آممانده‌نسه بو دا منی ناراحات ائدیردی. چونکی منی بوردا تاپاچاقلارینی یقین ائدیردیم. اودور کی، ممی‌نی چاغیریب اونا دئدیم:

- من بوردا قالا بیلمه‌رم. دوزدوزانا گئتمک ایسته‌ییرم.

بئله‌لیکله دوزدوزانا یولا دوشدوم. آلتی کیلومئتر یول گئتملی ایدیم. سحر آچیلمامیش "دوزدوزانا" چاتدیم. قایناتام قولامحسین گیلین قاپیسین دؤیدوم. قاپی آچیلدی، من ایچه‌ری گیردیم. اونلار منیم گئجه یاریسینی کئچندن سونرا گلمه‌گیمدن تعجب ائدیردیلر. احوالاتی اونلارا دانیشاندان سونرا منه اوت آنبارندا یئر دوزلتدیلر. اوردا قالدیم. ائرته‌سی گون مئهریباندا منی آختاریرلار. تاپا بیلمه‌ییب زنگیلاباداً گلیرلر. بیزیم موسی آدلی عمیمیز اوغلو دا اونلارا قوشولور. موسی هئچ بیر سیاسی جریانلاردا اشتراک ائتمزدی. او اؤزلویونده فیکر ائدیر کی، ممکندر اونلار منی اؤلدورسونلر. بونا گؤره او دا دالیمجا گلنلره قوشولوب گلیر. اونلارین میرزه‌حبیب‌دن و کند اربابلاری اسکندریلردن دستورلاری وار ایدی. مأمورلار زنگیلاباداً گیریب سیزین ائوه گلیب آتاندان منی خبر آلیرلار. آتان دئیر:

- منیم ستاردان خبریم یوخدور. بورا گلمه‌ییب.

اونلار ائوی آختاریب منی تاپا بیلمیرلر. مشهدی حسین اوغلو ممی ده منیملە قوهوم اولدوغونا گؤره ممی‌گیلە گئدیرلر. او دا خبریم یوخدور دئییر. آممـا مأمورلار ائوی آختاراندا سامان آنبارییندا گیزلندیگیم یئری گؤرورلر. اونلار ممی‌یە دئییرلر ستار بوردا گیزلنیب، یئرینی دئی! اونون داندیغینی گؤروب ایشکنجه وئریرلر. آمما ممی ایشکنجەلره باخمایاراق سؤزونون اوستونده دورور. "آجی چای" شاختادان دونوب بوز باغلامیشدی. مأمورلار بوزو سیندیریب بؤیوک بیر دئشیک آچیرلار. ممی‌نین باشینی بوزلو چایا سوخورولار. بونو نئچه دفعه تکرار ائدیرلر آخیردا ممی مجبور اولوب دئییر کی، ستار دزدوزان کندینه گئتدی. اونلار دوزدوزانا یولا دوشورلر. دوزدوزانا گلیب قولامحسینین ائوینی خبر آلیب تاپیرلار. مأمورلار سیلاحلی ایدیلر. عمیم اوغلو موسی‌نین سیلاحی وار ایدی. گون باتمیشدی. اونلار آنبارا گیریب منی تاپدیلار. من بوتون گونو آنباردا قالدیغیما گؤره آز قالا سویوقدا دونموشدوم. قولامحسینین ائوینە گلیب کورسویه اوتوردوق. مأمورلاردان شئری آدلی بیری کورسونون او تاییندا اوتورموشدو. منه دئدی:

- ایستەسن ساغ سالامات مئهریبانا آپاریب چیخارداق، جیبینده نه قدر پولون وار کورسونون آلتیندان اؤتور گلسین.

منیم ایکییوز تومن پولوم وار ایدی. اونلاری کورسونون آلتیندان شئری‌یه وئردیم. او دئدی هئچ کیم بیلمەسین. نه ایسه مئهریبانا گئتمک اوچون زنگیلابادان کئچمەلی ایدیک. اورا چاتاندا کندخدا جلیلین ائوینده دوشدوک. یولدا عمیم اوغلو موسایا آنلاتمیشدیم کی، مندن ایکییوز تومن آلیبلار. موسا دئدی کی، سنین ایشین اولماسین. من پوللاری اونلاردان آلارام. ائوه کئچیب اگلشمک همن توفنگینی شئرینین اوستونه توشلاییب دئدی:

- آلدیغین پولو گئری قایتار، یوخسا آند اولسون اباالفضلین دوشن قوللارینا سنی گەبردەرم.

شئری اوّل داندی، آممـا من شاهدلیک ائتدیکدن سونرا پولو گئری قایتارماق مجبوریّتینده قالدی.

نه ایسه او گئجه منی مئهریبانا آپاریب کند اربابلارینا تحویل وئردیلر. اونلار منی دوستاق ائتدیلر. مئهریبانین امنیّه پاسگاهینی ملی حؤکومت زامانی فدائیلر اداره ائدیردیلر. ایندی ایسه هله ژاندارمالار اورادا یئرلشمدیگینه گؤره میرزه‌حبیب باشچیلیق ائدیردی. او هر گون منی چاغیریب دیندیریردی. او، گنجلیک چاغیمدا باکی‌یا گئدیب نه ایشلر گؤردوگومون هامیسینی بیلیردی. او جمله‌دن آشاغیداکی سؤاللاری وئردی:

باکی‌یا گئدندن سونرا هانسی سیاسی حزبه گیریبسن؟ گیردیگین حزبین آدی نه ایدی؟ سنین او حزبده مسئولیتین نه ایدی؟ ایرانا گلندن سونرا هانسی حزبه گیردین؟ سنین بو حزبده مقامین نه ایدی؟ مئهریباندا بیرینجی تشکیل اولان حزبین مسئولو کیم ایدی؟

بئله‌لیکله میرزه‌حبیب منیم پرونده‌می آغیر شکیلده یازیب سونرادان مئهریبانداً برقرار اولان مرکزی دؤلتین امنیه اداره‌لرینه وئردی. ایندی ده گؤرورسن کی، تبریزده زندانداییام".

ستار ساویزین باشینا گلن احوالات منی دوشوندورووردو. بونو یاخشی بیلیردیم کی، او بو احوالاتی منه ییغجام شکیلده دانیشیب. هله بو سؤزلر فقط اونون اؤزونه عاید اولوردو. یقین کی، آلان‌بیراغوش ماحالیندا دا چوخلو حادثه‌لر باش وئریبمیش. بونون اوچون سوروشدوم:

- آلان‌بیراغوش ماحالیندا انسان اؤلومو ده اولوبمو؟

- بلی، من بیله‌نی ایکی نفری اؤلدوروبلر. بونون احوالاتی بئله‌دیر:

"سوما کندینین داغلیق حصّه‌لرینده "آتمیان"، "دمیرچی"، "شاللی" آدلی کندلر واردیر. بو کندلرین بیرینده شاهمراد آدلی بیر نفرین اوشاقلیقدان عؤمرو اربابلارا نؤکرچیلیکده کئچیبدیر. اربابین منافعینی اؤز کندلیلریندن باش توتان، ایندیه قدر خانلارین امری ایله دفعه‌لرله مرتکب قتل اولان بو آدام ملی حؤکومت زامانی هانسی جهنم‌ده ایتیب قالان بو آدام ایندی یئنه تاپیلمیشدی. ماحالدا بیداد ائله‌ییردی. باشینا بیر نئچه نفر اوباش شاه‌پرستلری ییغیب کندلره سوخولوردو. فرقه‌چی، فدائی یا مهاجرلری توتوب زندانلارا سالیب شاللاق آلتیندا اؤلدورردو. هر کسین پولو اولسایدی جانینی قورتارا بیلیردی. پولسوزلارا رحم ایله‌میردیلر. همین شاهمراد "قیصره" کندیندن فرقه صدری

علی خانی، بیراغوش کندیندن مللا عزیزی توتوب مئهریبانـدا دوسـتاق ائتمیـشدیلر. مـلا عزیز روحانی ایدی. او آچیق فیکیرلـی و مبـارز ایـدی. منحـوس شـاه سیاسـتیندن جانـا گلمـیش و دئمـوکرات فرقـه‌سـینه قوشولموشـدو. اونـون آتـشین نطقلـری کنـدلیلرین روحیّه‌سنیده تأثیر ائدیردی. مئهریبان اربابی اسکندری بونلارین آرادان گؤتورولمـه‌سـینی مصلحت گؤروردو. بونا گؤره ده اونلارین شاهمرادا بیر اشاره‌سی کفایت ائدیردی. شاهمراد علی‌خان ایله ملّا عزیزین ساخلاندیغی یئره گلیب اونلارا دئییر:

- سیز آزادسینیز گئده بیلرسینیز.

اونلار اؤز آزاد اولماقلارینا اینانیرلار. قیصره ایله بیراغـوش کنـدلری بیـر-بیرینـه یـاخین اولـدوغونا گـؤره هـر ایکیـسی بیـر یـول ایلـه گئتملـی ایـدیلر. شـاهمرادین اونـلاری ایزله‌مه‌سیندن خبرلـری یوخمـوش. علـی‌خـان‌لا مـلا عزیـز مئهریبـانین قورتاراجاغینـدا باغچالارین حاصارلاری آراسیندان گئدن زاماندا شـاهمراد اونـلاری آرخـادان گـوللّه ایلـه ووروب اؤلدورور. علی‌خان ایله ملا عزیزین اؤلوم خبری ایلدریم سرعتی ایله ماحالا یایلـسا دا بو تئررورون آردینی توتان اولمادی. بئله‌لیکله شاهین قارا سیاستینین علیهینـه مبـارزه آپاران قهرمانلارین قانلاری آرادان گئتدی".

ستار ساویز آلان‌بیراغوش ماحالیندا اؤتن حادثه‌لری منه دانیشمیشدی. بو خبرلر بیغجـام و قیسا اولسا دا ایندی ولایتده اولوب کئچنلری اؤیره‌نـه بیلمیـشدیم. ناهـارا آز قالـدیغینا گؤره زندانین حیه‌طینده آداملار سئیره‌لیردی. ستار مندن آیریلاندا دئدی:

- هله صحبتیم قورتارماییب، آردینی سونرا دانیشارام.

ستار ساویزین پرونده‌سی چوخ آغیر ایدی. اونون هله نئچه ایل زندانda قالاجـاغی معلـوم دئییلدی. آممـا بو باره‌ده هئچ فیکیر ائله‌میردی. زندانda اولدوغوم مدتده اونون یانینـا چـوخ گئدیردیم. بیر گون دئدی:

- ایسته‌ییرم چای دستگاهی تشکیل وئریب چای ساتام.

من بیر آز فیکر ائدندن سونرا دئدیم:

- نه مانعی وار. چوخدا یاخشیدیر. اؤزون ده کی، چای ایچن آدامسان.

سونرا علاوه ائتدی:

- ائویمیزدن ملاقاتیما گلمیشدیلر. سفارش وئردیم بازاردان بیر چاینیک، قوری، بیر دستگاه پریموس، بیر دست استکان نعلبکی آلیب گتیرسینلر، گؤرک ایشیمیز نه اولور.

منیم یادیما دوشدو ستار چایچیلیق ائله‌سه آلان‌بیراغوشدا اولوب کئچن جریانلاری منه دانیشماغا واختی اولمایاجاق. بونا گؤره دئدیم:

- بیبی اوغلو (من اونا بیبی اوغلو دئییردیم)! سن چایچی اولسان ماحالیمیزدا سون زامانلاردا باش وئرن جریانلارین آردینی منه دانیشا بیله‌جکسنمی؟

ستار منیم فیکریمی آنلامیشدی. دوستاقلاردان چوخو حیه‌طده اولدوغونا گؤره "پامبیقچی بازاری" خلوت ایدی. اطرافا گؤز دولاندیریب دئدی:

"محمد آذری آدلی مئهربانلی بیر نفر تبریزده یاشاییردی. او ایرمی بیر آذر قیامیندا اشتراک ائتمیشدی. ملی قوشوندا ستوان درجه‌سینده خدمت ائدیردی. آممیا مئهربیاندا قوهوملاری چوخ اولدوغونا گؤره کنده چوخ گلردی. بعضی مناسبتلره گؤره مئهربیاندا تشکیل وئردیگیمیز میتینقلرده اشتراک ائدیب نطق ائدردی. او اؤز چیخیشلاریندا چوخ تند گئدردی. ملی حؤکومتین قانونلارینا باخمایاراق ناروا سؤزلر دانیشاردی. مئهربیاندا شاه‌پرست حاجی چوخ ایدی. اونلار قیشدا چیگینلرینه ساری خراسان کورکو سالدیقلارینا گؤره محمد آذری اونلاری ساری کورکلولر آدلاندیراردی. مثال اوچون "قوی ساری کورکلولر بیلسینلر کی، داها اونلارین دا واختی کئچیبدیر"، دئییردی. بونا گؤره ده مئهربیاندا اؤزونه چوخلو دوشمن قارانمیشدی. بو سون توتها-توتدا مئهربیاندا اولدوغونا گؤره اونو دا توتموشدولار. مئهربیانین مالکلری اسکندریلر اونون مئهربیاندا آدلی سانلی قوهوملاری چوخ اولدوغونا گؤره قاچیرتماسینلار دئیه بیراغوش کندینده گوجلو نظارت آلتیندا ساخلاییردیلار. اونون باشینا اولمازین ایشکنجه‌لر گتیرمیشدیلر. محمد آذرینی آرادان آپارماق اوچون چوخ پلانلار چکندن سونرا اسکندریلرین اشاره‌سیله اونون آشینا شیشه قیریغی قاتیرلار. او دا بیلمه‌دن آشی ایچیر. شیشه قیریقلاری اونون معده‌سینی یارالایر و خسته‌لەنیر. اسکندریلر اونو تبریز زندانینا تحویل وئریرلر. ناخوش اولدوغونا گؤره زندانین مریضخاناسیندا ساخلاییرلار. نئچه گوندن سونرا محمد آذری فوت ائدیر. بئله‌لیکله انسان قانینا یئریکله‌ین جانیلر، اؤز جنایتلرینین سایینی بیر داها آرتیریرلار.

۱۳۲۵-نجی ایلین نوروز بایرامی زندانda آراملیقلا کئچدی. بو، آذربایجانلیلارین ملی بایرامی اولدوغونا باخمایاراق اونو چوخ یونگول یولا سالدیلار. زندان گونلری اؤتدوکجه روحیه‌لر گون گوندن گرگینله‌شیردی. هله دوستاقلارین بیر چوخلاری بلاتکلیف ایدی. بعضیلرینین استنطاقلاری قورتارمیش و محکمه‌نی گؤزله‌ییردیلر. فرقه‌نین یوخاری مسئول ایشچیلرینین محکمه‌لری قورتارمیش اولسا دا اونون نتیجه‌سیندن خبرسیز ایدیلر. ایندی باهار آیی قانادلارینی هر طرفده آچدیغی اوچون زندانda دا اؤز عطرینی هر حالدا گؤستریردی. همیشه‌کی کیمی دوستاقلار حیه‌طده دولانیردیلر. من ده شاعر علی فطرتین قولوندان توتوب صمد صباحی ایله بیرلیکده آهسته آددیملارلا گزه-گزه صحبت ائدیردیک. بئله بیر زاماندا زندان حیه‌طینین قاپیسی آچیلدی. هامییا تانیش اولان هر گون آدلاری سسله‌ین آدامین چهره‌سی هامینین گؤزلرینین قارشیسیندا جانلاندی. دولانماقدا اولان دوستاقلار اؤز یئرلرینده دونوب قالمیشدیلار. آممما کیمین آدینین چیخدیغینی هئچ کیم بیلمیردی. ثانیه‌لر اؤتدوکجه هامینین عصبلری گرگینله‌شیردی. نهایت قولام‌رضا جاویدانین آدی سسلندی. قولام‌رضا جاویدان حیه‌طده دولاندیقلاری آداملاردان آیریلیب زندان قاپیسیندا آدلاری سسله‌یه‌نین یانینا طرف یوللاندی. هله اصل ماجرادان بیر چوخلارینین خبری یوخ ایدی. قولام‌رضا جاویدان آدلاری سسله‌یه‌نین دوداقلاریندان بو سؤزو ائشیتدی:

- گئت اؤز شئیلرینی اؤزونله گتیر.

قولام‌رضا جاویدان زندانین بیرینجی مرتبه‌سینده اولان اوتاغینا یوللاندی. دوستاقلارین هامیسی اؤز یئرلرینده قورویوب قالمیشدی. ائله بیر ساکت‌لیک وجودا گلمیشدی‌کی، نئجه دئیرلر میلچک اوچسایدی سسی ائشیدیلردی. زندانین اکثر دوستاقلارنین گؤزلرینده پاریلدایان یاش مونجوقلاری قورویوب قالمیشدی. هله اؤز یئرینده حرکت ائدن یوخ ایدی. هامی قولام‌رضانین اؤز اوتاغیندان قاییتماسینی گؤزله‌ییردی. دوستاقلارین بعضیلری ایشین نه یئرده اولدوغونو قطعی بیلمیردیلر. آممما قارا بیر خبرین اولدوغونو گمان ائدیردیلر. زندانین دیوارلارینda یئرلشن قیرمیزی سویوق کرپیجلر سانکی دوستاقلارا گؤز دیکیب اونلاری سئیر ائدیردیلر. آخی بو کرپیجلرین اؤزلری ده دوستاق

دئییلـدیلرمی؟ اونـلار دا دوسـتاقلار کیمـی گئجـه‌لـر یاتیـب، گونـدوزلر گـؤزلرینی آچیمیردیلارمی؟ ایندی بوتون دیوارلار دوستاقلارا گؤز دیکیب اونـلاری سـئیر ائـدیردیلر. سانکی اونلارین چهره‌لرینـده اولان توتغونلـوق زنـدان دیـوارلارینی دا اؤز منگنـه‌سـینده سیخیردی. بوردا ماکسیم گؤرکینین زندان بـاره‌سـینده یـازدیغی شـعردن بیـر پارچـانی وئرمک یئرینه دوشردی:

گون کی، سحرلر چیخیب آخشام باتار،
اسکیلمز ظلمتی زندانیمین.
سانما کی، بیر لحظه کئشیکچیم یاتار،
فیکری قالیب منده نگهبانیمین.

دونیا ازلیندن بو جور یارانیبدیر. اوره‌کلری آزادلیق عشقیله چرپینان انـسانلارین همیـشه یئرلری زندان گوشه‌لری اولوب. آخی تولکولری قفسه سـالیب اونـلاری دوسـتاق ائتمزلـر. چونکی اونلاردان قورخان کیمدیر کی؟ قفـسده یـالنیز آسـلانلاری سـاخلایارلار. چـونکی اونلار حاکملره قورخولو اولورلار. آمما تـاریخ گؤسـتریر کـی، زنـدانلارین اؤزلـری ده بئلـه ایگید آسلانلارین قارشیسیندا دیز چوکمک مجبوریّتینده قالیب.

قولام‌رضا چاویدان اوتاقدان چیخیب زندان حیه‌طینه آددیم قویانـدا پالتـارلارینی عـوض ائدیب اگنینده دگیشیکلر عمله گتیرمیشدی. اونـون قـارا اوزون پالتوسـو وار ایـدی. اونـو گئیمیش، کراواتینی وورموش، شاپوسونو الینده توتموشدو. اساسـلارینی سـول قولتوغونـا آلیب شاپوسونو ساغ الینده یئللەده-یئللەده زندان حیه‌طینـده اونـا گـؤز دیکـن دوسـتاق دوستلاری ایله وداعلاشیردی. بو حالت زندانلان آزاد اولان کسلره یاراشیردی. قـولام‌رضـا جاویدان زندان محیطینـدن آزاد دونیایا آددیم قویانلارا اوخشاییردی. آممـا اونـون اؤزو ده، دوستاقلار دا بیلیردیلر کی، اونون آتدیغی آددیمـلار ابدیّتـه دوغـرو گؤتـورولن آددیمـلار ایدی. اونون دوداقلاریندا‌کی تبسم سؤنمه‌دن داوام ائدیردی. شاپوسو هاوادا یئللـه‌نیـردی. دوسـتاقلار یـاواش-یـاواش زنـدان قاپیـسینا طـرف یئرییـردی. هـامی باشـینی آشـاغی سالمیشدی. گؤزلری یاشلی دوستاقلار اؤزلرینی وقارلی گؤسترمک اوچون گؤز یاشـلارینی گیزلتمک ایـسته‌ییـردی. قـولام‌رضـا جاویـدان زنـدان قاپیـسینا یاخینلاشـیردی. اونـون

گؤرکملی وقاری هامینی حیرته گتیرمیشدی. هله ایندیه قدر اونون سینه‌سینده داغ بویدا اوره‌گین نئجه سیغیشدیغینی هئچ کیم بیلمه‌میشدی. او کیمسه ایله گؤروشمه‌دن. قوجاقلاشمادان زندان قاپسیندا بیر آنلیق دایاندی. هامینی اؤز تاثیری آلتینا آلمیشدی. سانکی جاویدانین الینده‌کی شاپوسو اونون دانیشان دیلی ایدی. او، دیل ایله یوخ، اشاره ایله اؤز دوستلاریندان آیریلیردی. بئله لیکله قولامرضا جاویدان زندان قاپیسینین آرخاسیندا گؤزدن ایتدی. دوستاقلارین گؤزلری ایسه قاپیا دیکیلی قالدی. هامینین چهره‌سینده حزن گؤرونوردو. زندانین حیه‌طی هله اؤز عادی حالینا قاییتمامیشدی. بیر آز بوندان قاباقکی منظره اونلاری اؤز قانادلارینا آلیب مبارزه میدانلارینا آپاریر، دوشوندوردو.

قولامرضا جاویدان اعدام آیاغیندا دا قهرمانجاسینا گؤزلرینی یوموشدو. چوخ آداملاردان ائشیتدیگیمه اویغون اولان گؤرکملی یازیچیمیز گنجعلی صباحینین اونون باره‌سینده یازدیغی اثرینده ده بئله یازیردی:

"قولامرضا جاویدانی زندانداں نظمیّه‌یه آپاریرلار. او نظمیّه زندانینداں آذربایجان ملی حؤکومتینین سرودونو اوخویوردو:

یوردوموزو یاشاداجاق آدیمیزلا سانیمیز،

هندیستانین داغلاریندان مؤحکمدیر هی ایمانیمیز،

بونا شاهد بدنه‌کی ایلیگیمیز، قانیمیز،

بیر دونیانین قورخو بیلمز بیر قهرمان ائلی‌ییک

آلوولاردان یارادیلمیش آذربایجان ائلی‌ییک.

او، گئجه‌نی یاتماییب بو سرودو اوخویا- اوخویا اؤز نفرتینی حاکملره بیلدیریردی. سحرآچیلمامیش اونو اعدام آیاغینا آپارماغا گلن مأمورلار اونو سرود اوخویان گؤرورلر. دار آیاغینا گئدنده ده یول اوزونو سرود اوخوماق دیلیندن دوشمور. ماراقلی بوراسیدیر کی، دار حلقه‌سینی اونون بوینونا سالان مأمورو ایته‌له‌ییب دئییر:

- من ملی حؤکومتین سرهنگی‌یم. اؤز سرهنگینیزه دئیین ایپی بوغازیما کئچیرمگه اؤزو گلسین. بئله‌لیکه قولام‌رضا جاویدان اعدام اولور. وطنین سئودیگی اوچون جان وئره‌نده ده ابدیّتی بابک سایاغی قارشیلاییر.

آخشام اوستو اولدوغو أوچون قولام‌رضا جاویدانی زندانداندان اعداما آپارانداندان سونرا دوستاقلارین حیه‌طده گزیب دولانماغا حؤصله‌سی قالمامیشدی. هامی یاواش-یاواش زندان حیه‌طینی ترک ائدیب سلوللارا گئدیردیلر. بیزیم اولدوغوموز سلولدا اورمیا کندلریندن گتیریلمیش ایکی قارداش وار ایدی. اونلارین هر ایکسی فدائی ایدی. هامیدان سونرا گلدیکلری اوچون یئر اولمادیغیندان بعضیلری کیمی اوتاغین اورتاسیندا اؤز یاتاجاق پالتارلاری ایله اولوردولار. آز کئچمه‌دن معلوم اولدو کی، بؤیوک قارداشین یاخشی سسی واردیر. بونا گؤره ده هر آخشام شامدان سونرا هامی اونون آوازینی ائشیتمگه حاضرلاشیردی. او اورمیا هاوالارینی اؤز مخصوص لهجه‌سینده یانیقلی-یانیقلی اوخویوب هامینی حیران قویوردو. اونون اوخودوغو هاوالاردا درین حزن اولدوغو اوچون زندان شرایطینه ده اویغون گلیردی. نئچه گوندن سونرا لیریک ترانه‌لری قورتاریب عاشیقلار کیمی ناغیل، داستان دئییب اوخوماغا باشلادی. او بعضی واختلار عاشیقلار کیمی جوشه گلنده آیاق اوسته دوروب اوتاقدا گزه-گزه اوخویوردو. هاردان ایسه بیر آغاج پارچاسی تاپیب ساز عوضینه سینه‌سینه باسیب هامینی أیلندیریردی. بئله حاللاردا قونشو سلوللاردان تاماشایا گلن چوخ اولوردو. بونون اوچون ده هامی آخشامین گلمه‌گینی گؤزله‌ییردی. آمما بیزیمله بیر سلولدا اولان بیر نفره حادثه باش وئردی. سبب اولدو مجلیسمیز اؤز طراوتینی الدن وئرسین. سببی بو ایدی:

آلتینجی حومه‌دن بیر عایله بوتونلوکله عضولری فرقه‌یه عضو ایدیلر. بونلار آتا، آنا و اونلارین ایکی اوغلانلاریندان عبارت ایدی. بو اوغلانلار اورتا مکتبی قورتاریب دیپلوم آلمیشدیلار. اوجا بویلو جاوانلار ایدیلر. اونلار ایرمی بیرآذردن قاباق فرقه‌یه عضو اولوب ملی حؤکومتین قورولماسیندا مبارزه آپاریب افسر اولموشدولار. اونلارین هر بیرسینین بیر اولدوزو وار ایدی. حوزه‌ده افسر پالتاریندا اشتراک ائدردیلر. تهران قوشونلاری آذربایجانا سوخولاندان سونرا بو عایله عضولرین هامیسینی توتورلار. آتالارینین آدی

"احمد" ایدی. بیزیمله بیر سلولدا اولوردو. اوغلانلاریندان ایسه خبر یوخ ایدی. اونلاری هاردا ساخلاییردیلار معلوم دئییلدی. احمد کیشی‌نین بؤیوک اوغلو ندنسه اؤلور. جنازه‌سینی زندانین بؤیوک بیر آنبارینا قویورلار. زندان مسئوللاری جنازه‌نین صاحبی‌نین آدرسینه مراجع ائدیرلر. اونلارین قاپیلارینی باغلی گؤروب قونشولاردان خبر آلیرلار. معلوم اولور کی، بو عایله‌نین عضولرنین هامیسی زنانادیرلار. احمد کیشی‌نی چاغیریب آنبارا آپاریر و جنازه‌نی اونا گؤستریب سوروشورلار:

- بوسنین اوغلوندورمو؟

جنازه‌نین اوستو آچیق اولدوغوندان و اوچ گون آنباردا قالدیغیندان و پیشیک بویدا سیچانلار اونون گؤزلرینی یئدیگیندن و چهره‌سی قانلی اولدوغوندان احمد کیشی اوّل اؤز اوغلونو تانییا بیلمیر. سونرا پالتارلاریندان و باشقا علامتلردن معلوم اولور کی، بو جنازه اونون اؤز اوغلودور. احمد کیشی سلولا گلنده حالی چوخ خاراب ایدی. او اؤز یاتاغیندا اوزو قویلو اوزانیب هئچ کسین سواللارینا جاواب وئرمیردی. آخشاما یاخین اؤزونه گلندن سونرا احوالاتی آچیب دانیشدی. بو خبر ایلدیرم سرعتی ایله زندانا یاییلدی. بیر آزدان سونرا تزه بیر خبر کیمی سلوللاردا آغیزدان-آغیزا گزدیکجه هامینی دوشوندورووردو. ایندی بو گئجه کئچن گئجه‌لر کیمی چال-چاغیردان خبر یوخ ایدی. شامدان سونرا دوستاقلار باشلارینی آشاغی سالیب هردن بیر احمد کیشیه باخیردیلار. او ایسه دیزلرینی قوجاقلاییب فیکره گئتمیشدی. فقط عزیزلری اؤلنلر احمد کیشی‌نین نه چکدیگینی درک ائده بیلردیلر. بو زامان کلئیبر زندانینیندان تبریز زندانینا منتقل اولان ملّا باشقا دوستاقلار کیمی حزنون شاهدی ایدی. او بیلیردی بئله بیر زاماندا احمد کیشینین آغلاماغا احتیاجی واردیر. هرچند او آغلاماقلا باشقالارینی ناراحات ائتمک ایسته‌میردی. آمما کلئیبرلی ملاّ اؤز گؤزل سسیله مرثیه اوخوماغا باشلادی. احمد کیشی سانکی بونو گؤزله‌ییرمیش، توپ کیمی آچیلدی. او ایندی آغلاییردی. ملاّ اوزونو جاماعاتا توتوب دئییردی:

- آغایان، بیزیم روحانیلر روضه دئینده همیشه مصیبتدن دئییرلر. آخی بیزیم امالاریمیزین شجاعتی ده اولموشدور. من سیزه امالارین شجاعتیندن دانیشاجاغام:

- حضرت ابوالفضل مشقینی فراتدان دولدوروب خیمه‌لره اوز قویاندا یئزیدین قوشونلاری اونو دؤوره‌سینی آلیب اوخ ایله مشقین سویونو داغیتدیلار. ایندی حضرت ابوالفضل تک باشینا بیر قوشون ایله جنگ ائله‌ییردی. حضرت حسین خیمه‌لردن قارداشینین دعواسینا تاماشا ائدیردی. بو اثنادا حضرت زینب قارداشی حسینین یانینا گلیب خبر آلدی:

- قارداشیم، سن او جنگ ائله‌ین قوشونلارین آراسیندا قارداشیم ابوالفضلی گؤروب تانیا بیلیرسنمی؟

حضرت حسین جاواب وئردی:

- بلی، باجیم زینب تانییا بیلیرم، او شمشیر کی، بوتون شمشیرلردن اوجایا قالخیر قارداشیم ابوالفضلین شمشیریدیر. او دیزلر کی، هامینین مرکبیندن اوجادا گؤرونور قارداشیم ابوالفضلین دیزلریدیر. او نعره کی، داغلاری، داشلاری تیتره‌دیر قارداشیمین نعره‌سیدیر.

روضه قورتاراندان سونرا احمد کیشی آغلاماقدا داوام ائدیردی. بیر آزدان سونرا جیبیندن یایلیغینی چیخاریب گؤزلرینین یاشینی سیلندن سونرا داها باشینی آشاغی سالالامادی. قلبینده‌کی آغریلاری گؤز یاشی ایله یویوب ائشیگه تؤکموشدو. احمد کیشی سلولداکی یولداشلارینا باخیب باشینی یاواش-یاواش ترپه‌دیب اونون دردینه شریک اولانلارا تشکر ائدیردی. بئله بیر زاماندا من ناخوشلامیشدیم. آتام ملاقاتیما گلن گوندن زندان غذاسیندان ال چکیب کند چؤره‌گی یئمیشدیم. ایندی ایسه اونون جزاسینی چکیردیم. یوبوسته دچار اولموشدوم. زندانین داواخانه‌سیندان یاریم لیوان گنه‌گرچک یاغی آلیب ایچدیم. فایداسی اولمادی. باشیم آغرییردی. اوتاقدان ائشیگه چیخا بیلمیردیم. گوندوزلری ده ادیالی باشیما چکیب یاتیردیم. منیم بو ناخوشلوغومدان هم سلوللاریم دا ناراحات ایدیلر. نهایت اونلارین کؤمکلیگی ایله ایکی گون زندان درمانگاهیندا یاتدیم. یاخشی اولاندان سونرا چوخ ضعیفله‌میشدیم. آتام ایکینجی دفعه ملاقاتیها گلنده منی تانیمادی. ملاقات اوتاغیندا آتامین گؤزونون قاباغیندا دایانمیشدیم. آتام ایسه منی گؤزله‌ییرمیش کیمی آیری طرفه باخیردی. بیر هفته‌دن سونرا حالیم یاخشیلاشدی.

یازین ایکینجی آیی ایدی. باهارین بو اوغلان چاغیندا تبریز زندانیندا حیات اولدوغو کیمی داوام ائدیردی. ایندی قیش پالتارلاری اؤز یئرینی باهار پالتارلاری ایله عوض ائتمیشدی. سهند و عینالی داغلاری گؤزه گؤرونمه‌سه ده اونلارین قوینوندان اسیب گلن باهار کؤلکلری هامیا روح وئریردی. زندان حیه‌طینده آغاج و گؤیرتی اولماسا دا اطرافداکی یاشیل دونا بؤرونموش باغلارین عطری زندانا ایچه‌ری گلیردی. هله دوستاقلارین آزاد اولماغیندان گؤزه گؤرنموردو. تبریزده و دیگر شهرلرده اعداملار داوام ائدیردی. بو گونلرده تقی‌زاده‌نی ده زندانداندان آپاریب اعدام ائتدیلر. اونون دا اعدامی قولام‌رضا جاویدان سایاغی اولدو. تقی‌زاده ده زندان حیه‌طیندن چیخاندا گولر اوزله دار آیاغینا گئتدی. دوستاقلار اونو دا گرگین سکوت ایچینده یولا سالدیلار. باشقا شهرلرده‌کی اعداملار گیزلی شکیلده اولسا دا اونلارین خبری تبریز زندانینا آخیب گلیر و هر طرفه یاییلیردی. هله ایندیه قدر اعدام اولانلار بونلاردان عبارت ایدی:

قولام‌رضا جاویدان، تقی زاده، یئکانی، ژنرال عظیمی، سروان الله‌وئردی، صبحی.

من زندانداندان آزاد اولاندان سونرا ملی حؤکومتین بیر ایلین مدتینده آذربایجاندا گؤردویو بؤیوک ایشلری شعر ایله پوئیما شکلینده یازمیشام. بو شعرده اعدام اولانلارین آدلارینی و اعدام آیاغیندا دئدیکلری سؤزلری نظمه چکمیشم. اونلاری دا بو خاطره‌لره آرتیرماغی مصلحت گؤردوم.

من ائلیمین قیامیندان سؤز آچمیشام
فرقه‌میزین شرفینه ایز آچمیشام
او گوندن کی، بو دونیایا گؤز آچمیشام
کؤنلوم قالیب بو دؤورورانین سوراغیندا

دومان گلدی، گونش باتدی شر دوغولدو
آنا یوردون گؤزللری یاسا دولدو
اؤلنده ده وطن سؤزو شعار اولدو
"جاویدان" تک هر شهیدین دوداغیندا

"ابراهیمی" عینالیا باخا-باخا
دئدی: "اؤلم آنام منی بیر ده دوغا
وارلیغیما بولودلاردان شیمشک چاخا
باش أیمه‌رم فرعونلارین قاباغیندا"یص

شهیدلرین جرگه‌سینه جانان گلیر
"خلیل دائی" چون بابک زامان گلیر
ائل دردینه یانماق اوچون انسان گلیر
بو ائللرین یاندیردیغی اوجاغیندا

"یئکانی"نی سون نفسده بوغدوقجا کین
دئدی: "ایگید اؤلادی‌یام من بابکین
اؤلسم ده من پارلایاجاق گونش تکین
عمللریم آزادلیغین چیراغیندا"

او داد چکدی: "من ژئنئرال "عظیمی"یم
آند ایچمیشم مسلکیمده نسیمی‌یم
توفانلارین قاباغیندا داغ کیمی‌یم
دایانمیشام فرقه‌میزین دایاغنیدا"

"تقی زاده" دار آغاجین حقیر ساندی
گئنیش قلبی کینله دولو بیر عماندی
او سون دمده وطن دئدی، وطن آندی
گؤزون یومدو آنا یوردون قوجاغیندا

"آلله وئردی" دئدی: قیرآت کؤهلنیمدیر
ائللریمه قوربان گئدن اؤز تنیمدیر
آذری‌یم، آذربایجان وطنمیدیر
ایران آدلی بیر چنارین بوداغیندا"

من "صبحی"یم قوی یاشاسین بیزیم دیار
دؤیوشلرده ائنیش ده وار، یوخوش دا وار
من اؤلسم ده اؤولادلاریم صاباح یاشار
اسیب گلن آل سحرین سازاغیندا"

چکیلنده دار باشینا حیرصین یئدی
دار حلقه‌سی پارالاندی، گولدو فلک
"صبحی" باخدی جللادینا، گؤردون؟ دئدی
طنابیز دا داوامسیزدیر اؤزنوز تک

من شاعرم "نیکنامدیر" آدیم جللاد
وطن عشقی اؤره‌گیمده آچیب قاناد
اؤلوم ندیر؟ او دا منه باشقا حیات
فقط کؤنلوم سیزیلدار ائل سوراغیندا

ارک قالاسی! ایندی سؤیله ندیر سؤزون
او دؤورانی، او گونلری گؤردون اؤزون
جار ائیلرم بودونیادا سؤزون دوزون
وطن یانیر شهیدلرین فراغیندا.

مرکزی دؤلت آرازین اوتاییندان بوتایینا گلن مهاجرلری یاخالاییب خوزیستانا سورگون ائدیلمه‌سینه دائر امر وئرمیشدی. بونا گؤره آذربایجاندا، خصوصی اولاراق تبریزده یاشایان مهاجرلری خورره‌آباد شهرینه سورگون ائتمیشدیلر. اونلارین بو سورگونده یاشاییشلاری چوخ آغیر ایدی. آذربایجانین قوجامان یازیچیسی گنجعلی صباحی مهاجر اولدوغونا گؤره بو شهره سورگون اولموشدو. اونون "اؤتن گونلریم" آدلی خاطره کتابیندا مهاجرلرین اوردا چکدیکلری عذابلاری، شرایطین نه قدر آغیر و دؤزولمز اولدوغونو اطرافلی ایضاح ائتمیشدیر. بیر زامان باهالیقدان، آجلیقدان یاخا قورتارماق اوچون آرازین اوتاییندا پناه آپاران مهاجرلر، اؤز وطنلرینه قاییتدیقدان سونرا ایستر مشروطه ده، ایستر شیخ محمد خیابانی قیامیندا، ایسترسه ده ایییرمی بیر آذر قیامیندا ائللرین آزادلیق و سعادتی اوغروندا مبارزه آپارمیشدیلار. بونا گؤره ده اونلار همیشه شاهپرستلر و مرکزی دؤلت طرفیندن متجاسر و "تجزیه طلب" (سئپاراتچی) آدی ایله دامغالانمیش و زندانلار کؤنجونه آتیلمشدیلار. ایندی ده یوزلرله مهاجر عائله‌سی سورگونده یاشاییردیلار.

زندانین "پامبیقچی بازاری" حصّه‌سینده دولانماغا یئر یوخ ایدی. بوردا اولان دوستاقلارین اکثریتی آذربایجانین آیری-آیری شهرلریندن گتیریلمیش دوستاقلار ایدیلر. بورا زندانداندان آرتیق اسیرلر اوردوگاهینا بنزه‌ییردی. زندانین حیه‌طی کچیک اولدوغوندان بو اسیرلر گوندوزلر ده حیه‌طه چیخا بیلمیردیلر. مئهربیان کومیته‌سینین صدری ستار ساویز ده بونلارین آراسیندا اولوردو. او آرتیق چای بساطینی یولا سالمیشدی. تبریز زندانیندا ناهاردان، شامدان سونرا و حتی صبحانه اوچون چای وئریلمه‌دیگینه گؤره چایچیلارین بازاری قیزغین ایدی. بونلارین سایلاری گوندن-گونه آرتیردی. ستار ساویزین بیر دستگاه پریموس، بؤیوک چایدان، قوری و نئچه دست لیوان نعلبکی‌سی وار ایدی. او زامانلار ایکینجی دونیا محاربه‌سی یئنی قورتاردیغینا باخمایاراق قند باها قیمته ساتییلردی. محاربه زامانی قندین کیلوسو اون ایکی تومنه چیخمیشدی. من ستار ساویزین یانینا چوخ گئدیردیم. او منه وئردیگی چایلارین پولونو آلمازدی. آتامین دوغما بیبی‌سی اوغلو اولدوغونا گؤره من ده اونو بیبی اوغلو سسلردیم. بیر گون اونا دئدیم:

- منه وئردیکین چایین پولونو آلماسان بیر داها بورا گلمه‌یه‌جه‌یم.

او آجیقلی اوزومه باخاراق دئدی:

- یاخشی، آلارام سن هرگون یانیما گل!

آخی ستارین قهوه‌خاناسینا جور به جور آداملار گلیردی. اونلار باشلارینا گلن قضا-قدرلری فقط بوردا دانیشا بیلیردیلر. بعضیلرینین روایتلری حدیندن آرتیق ماراقلی و عین حالدا آجیناجاقلی اولوردو. بیر گون اوجا بویلو، ائنلی کؤرکلی بیر فدائی دؤلت قوشونلارینین تبریزه وارد اولان چاغلاریندا شهردن نئجه چیخدیقلارینی و باشلارینا گلن ماجرالار باره‌سینده بئله دانیشیردی:

"بیز ایکی نفر فدائی ایدیک. ایرمی گون ایدی "مارالان" سربازخاناسین مشق ائدیردیک. سربازخانادا پوزغونلوق عمله گلمیشدی. قانون-قایدا آرادان گئتمیشدی. ایرمی بیر آذر گونو آخشام چاغی ایدی. تبریزین شاهپرست اوباشلاری گاه-گاه اوردوگاها هجوم ائدیردیلر. بیز ایکیمیز ده بیر کندلی اولدوغوموز اوچون تصمیم توتدوق اؤز سیلاحلاریمیزلا سربازخانانی ترک ائدک. اوست- باشیمیزی ساده‌لشدیریب ایکیلیکده تبریزدن چیخدیق. سیلاحلی اولدوغوموز اوچون جاده ایله گئتمگی تهلوکه‌لی بیلیب کورا یوللارلا حرکت ائدیردیک. اول آخشامدان قار یاغماغا باشلامیشدی. تورپاغین اوستونه دؤشه‌نن قار اولماسایدی، داغ ایله دره‌نی بیر- بیرینden سئچمک اولمازدی. کندیمیز سهند داغلارینین اتکلرینده یئیرلشدیگی اوچون مقصدیمیز ده اؤز کندیمیز ایدی. سهنده طرف گئتدیکجه یاغمورون شدتی آرتیردی. قار توپوغوموزا چاتمیشدی. گئتدیکجه آددیم آتماق چتینله‌شیردی. اوزاقدا-یاخیندا اولویان جاناوارلارین سسلرینی آیدین ائشیدیردیک. آمما سیلاحیمیز اولدوغونا گؤره اونلاردان قورخموردوق. احتیاطیمیز فقط هاوانین شاختاسی و کسیلمک بیلمه‌ین قارین آلتیندا مدفون اولماغیمیز ایدی. جاناوار دسته‌لرینین هجوملارینی نئچه دفعه دفع ائتمیشدیک. گئجه یارینی کئچمیشدی. حدیندن آرتیق یورولموشدوق. دیزه قدر یاغان قارا باتا-باتا حرکت ائدیردیک. یولداشیم منیمله آیاقلاشا بیلمیردی. اونا ائتدیگیم کؤمکلیک منی ده الدن سالمیشدی. سحره یاخین اونون قولتوغونا گیریب اؤزوملە آپارماغا مجبور اولموشدوم. بیزدن آرالی بیر کند گؤرونوردو هاوا ایشیقلانماندا کندین أللی آددیملیغینا چاتمیشدیق.

کند ائولرینین یاخینلیغیندا بیر نفرین بیزه طرف یاخینلاشدیغینی گؤردوک. بیز اؤلومدن قورتارمیشدیق. او آدام بیزه یاخینلاشاندا یولداشیمین و منیم طاقتیمیز قالمامیشدی. او بیزیم آرامیزدا قولتوغوموزا گیریب بیزی کنده طرف آپاریردی. بیر آزدان سونرا کنده یئتیشیب بؤیوک بیر قاپیدان ایچه‌ری گیردیک. حیه‌ط ساده بیر کندلی حیه‌طینه اوخاشاییردی. ایکی مرتبه‌لی اوتاغی وار ایدی. ائو صاحبی بیزی یوخاری اوتاغا پیلله‌لردن چیخارتماغی چتین گؤروب، آشاغی اوتاغین قاپسینی آچیب بیزی ایچه‌ری سالدی. اوتاغا گیرمه‌گیمیزله یوخویا گئتمه‌گیمیز بیر اولدو. توفنگلریمیزی باشمیزین آلتینا قویوب باتمیشدیق. بیر مدتدن سونرا ائو صاحبی بیزی یوخودان اویادیب دئدی:

- اویانین صبحانه حاضردیر!

بیزه ایسه هر شئیدن آرتیق یوخو لازیم اولسا دا ائو صاحبینین سؤزونو یئره سالماییب اویانیب اوتوردوق. بیز یاتاندان سونرا ائو صاحبی اودون پئچینی قالاییبمیش. اوتاق ایستی ایدی. سفره بیزی گؤزله‌ییردی. صبحانه صرف اولان زامان ائو صاحبی سؤزه باشلادی:

- من سیزین کیم اولدوغونوزو یاخشی بیلیرم. هاردان گلدیگینیزی ده بیلیرم. من سیزی آخشام قارانلیغی دوشه‌نه کیمی بوردا ساخلایا بیلرم. بو شرطله کی، بورانی ترک ائدنده توفنگلرینیزی منه تحویل وئره‌سیز.

بیز ایندی باشا دوشدوک کی، اونون بیزه ائتدیگی یاخشیلیقلار ندن اؤترو ایمیش. ائو صاحبی سؤزونو بئله تاماملادی:

- سیز فدائی‌سیز، و بو سیلاحلارلا هئچ یانا ساغ-سالامات گئده بیلمه‌زسینیز. یاخشیسی بودور کی، او سیلاحلاری منه وئرین. بو ایشدن هئچ کسین خبری اولماز.

ائو صاحبی بیزیمله مئهربیان و یومشاق داورانیردی. حتی غیری مستقیم اولسا دا بیزه مادی یاردیم دا ائده‌جه‌گینه اشاره ائدیردی. آمما بیز اونون مقابلینده سکوت ائدیردیک. ائو صاحبی وارلی آداما اوخشاییردی. او بیزدن جاواب گؤزله‌ییردی. بو آندا اوتاقدان حیه‌طه چیخدی. من اوتاغین پنجره‌سیندن باخیب حیه‌طده هئچ کیمین اولمادیغینی گؤروب یولداشیما دئدیم:

- دور آیاغا بورادان اکیلک. سفره‌ده اولان چؤرکلردن بیر آز جیبمیزه قویوب اوتاقدان چیخدیق. توفنگلری پالتارلاریمیزین آلتیندا گیزله‌دیب کنددن آرالاندیق. اؤز کندیمیزه طرف حرکت ائتملی ایدیک. قار یاغماسا دا هاوا شاختا ایدی. تزه نفس اولدوغوموز اوچون بؤیوک آددیملارلا گئدیردیک. کنددن ایکی کیلومئتر آرالانمامیش دؤرد آتلینین بیزی تعقیب ائدیگینی مشاهده ائله‌دیک. اونلارین بیری سیلاحلی ایدی. بیز بیر دره‌نین قاشیندا سنگر توتدوق. بو آندا آتلیلار طرفیندن گوللە آچیلدی. من یولداشیما دئدیم:

- سعی ائله گوللەنی اؤزلرینه یوخ، آتلارین آیاقلاری آلتینا وور.

توفنگلی آتلی گوللە آتماقدا ناشی ایدی. بیز ایسه ایرمی بئش گون مشق گؤرموش آداملار ایدیک. آتدیغیمیز گوللەلر اونلارین ایره‌لی گلمه‌گینه مانع اولوردو. بئله‌لیکله اون دقیقه آتیشمادان سونرا بیر ایش گؤره بیلمه‌دیکلری اوچون دالی قاییتدتلار. بیز یولوموزا داوام ائتدیک. کندیمیزه اون بئش کیلومئتره یاخین قالیردی. سعی ائدیردیک آخشام چاغی کنده یئتیشک. گؤره‌سن ممکن ایدیمی؟ قار اولماسایدی بو یولو ایکی ساعاتا گئده بیلردیک. هر حالدا یولون دامارین کسملی ایدیک. یولوموز دوزنلیک و تپه‌لردن عبارت ایدی. یورولدوغوموزا باخمایاراق حرکت ائدیردیک. باشیمیزین اوستونده بیر آنلیق اولسا دا بلودلار سئیره‌لدی و گونشی گون اورتا یئرینده گؤردوک. جاناوار دسته‌لری اطرافدا گؤرونوردو. اونلارا طرف آتدیغیمیز گوللەلرین سسیندن بیزه یاخینلاشا بیلمیردیلر. بیر ساعات یول گئدندن سونرا یورولوب الدن دؤشموشدوک. دینجلمک اوچون آرتیق واخت صرف ائدیردیک. یولداشیم یئنه منه آغیر یوک اولموشدو. بعضی واختلار قارا باتیب قالیردی. من مجبور اولوردوم قولتوغونا گیریب اونو قار شپه‌سیندن نجات وئرم. کندیمیز اوزاقدان گؤرونسه ده گون باتماغا آز قالیردی. بیز ایسه کنده طرف سورونوردوک. یئنه نارین- نارین قار یاغماغا باشلامیشدی. بیر ساعاتدان سونرا کندیمیزین یاخینلیغیندا ائویمیزدن قالخاق توستونو گؤروردوم! ائویمیز کند آلتیندا اولدوغونا گؤره سسیزجه‌سینه اؤز ائویمیزه وارد اولا بیلردیک. یاریم ساعاتدان سونرا گئجه قارانلیغیندا یولداشیمی سورویه-سورویه کؤچه قاپیمیزدان ایچری سالدیم. آتام، آنام، باجی و قارداشلاریم بیزی بوحالدا گؤروب اؤزلرینی ایتیرمیشدیلر. بیلمیردیلر آغلاسینلار

یوخسا سئوینسینلر. بیر آز سونرا کورسوده اوزانمیشدیق. بیزیم کنده قایتماغیمیزین خبری کنده یاییلمیشدی. حتی قونشولاریمیز اؤزوموزله گتیردیگیمیز توفنگلری ده گؤرموشدولر. سحر چاغی یوخودان اویاناندا بوتون آغریلار، یورغونلوقلار جانیمیزدان چیخمیشدی. بالاجا قارداشیم خبر گتیردی، کندخدا بورا گلمک ایستهییر. بیر آزدان سونرا کندخدا ایچهری گیردی. او کورسو تووندا اوتوران کیمی سؤزه باشلادی:

- من سیلاح‌لاردان اؤترو گلمیشم. گرک اونلاری منه تحویل وئرهسینیز. من کندخدانین جاوابیندا دئدیم:

- اوّلا بیزیم سیلاحیمیز یوخدور. اولسایدی دا سنه تحویل وئرمزدیم.

کندخدا قاشلارینی دویونلهییب آجیقلی- آجیقلی دئدی:

- نه اوچون سیلاحلاری منه تحویل وئره بیلمزسینیز؟ من بو کندین کند خداسییام.

من جاوابیندا دئدیم:

- سیز بیر ایل قاباق کندخدا ایدینیز. ایندی سیزین کندخدا اولماغینیزا هئچ بیر ضمانت یوخدور.

- من او سیلاحلاری سندن آلاجاغام.

- سیلاحلاری سنین علیهینه ایشلتمزدن اوّل بورانی ترک ائت.

کندخدا آجیقلی حالدا ائویمیزی ترک ائلهییب گئتدی. او، ائرتهسی گون ان یاخین پاسگاها گئدیب گزارش وئرمیشدی. اونون وئردیگی گزارشده دئییلیردی کی، ملی حؤکومت زامانی کنددن تبریزه گئدن ایکی فدائی ایندی کنده قایتیمیش و اؤزلری ایله ایکی توفنگ ده گتیرمیشلر. بیر هفتهدن سونرا سحر چاغی کندخدانین هدایتیله ژاندارملار بیزیم ائوی محاصرهیه آلدیلار. اونلار بیر گروهبان و اوچ ژاندارمدان عبارت ایدیلر. گروهبان ائویمیزله اوزبهاوز اولان آنبار دامیندا اوت تایاسینین دالیندا دایانیب اوجادان دئییردی:

- سیز محاصره اولوبسوز، قاچان یئرینیز یوخدور. اؤزونوزو تسللی ائدین.

من و یولداشیم ایشین بو یئره گلیب چیخاجاغینی بیلیردیک. یعنی دؤلت مأمورلاری ایله آتیشمانین نتیجه‌سیز اولدوغونو بیلیب اؤز تصمیمیزی توتموشدوق. بونا گؤره ده من ائو قاپیسینی آچیب ائشیگه چیخیب دئدیم:

- ائویمیزی محاصره ائتمگه احتیاج یوخدور. بیز سیلاحلاری سیزه تحویل وئریریک بوشرطله کی، بیزه رسید وئره‌سینیز.

گروهبان قبول ائتدی. من یولداشیمی قانع ائتمک ایسته‌ییردیم. فرقه رهبرلرینین آذربایجاندا اولمادیغی و عضولره رهبرلیک ائتمه‌دیگی بیر شرایطده ایکی نفرین مقاومت گؤستریب اؤلومو قارشیلاماغیی دوزگون اولمازدی. بیزی کندخدانین اوتاغیندا دیندیریب پرونده باغلادیلار. بیز سؤاللارا اولدوغو کیمی دوزگون جاواب وئریب دئدیک:

- بیز فرقه‌نین چاغیریشی ایله فدائی دسته‌سینه یازیلدیق. صاباحیسی گون بیزی تبریزه یوللادیلار. ایندی ده گؤرورسونوز کی، سیزین حضورونوزداییق.

فدائی جاوان اوغلان باشلارینا گلن احوالاتی دانیشیب قورتاردی. سینه‌لرده گیزلنن نفسلر آچیلدی. ستار ساویزین چای دستگاهینین دؤوره‌سی دوستاقلارلا دولموشدو. اونلارین نه واخت باشیمیزا ییغیلدیغینی بیلمه‌میشدیک. بو ماراقلی صحبتی ائشیدنلرین هامیسینین گؤزلرینده انتقام آلوولاری دالغالانیردی. آذربایجان دئموکرات فرقه‌سی ناکام قالاندان سونرا مینلرله فدائیلر، فرقه‌چیلر، مهاجرلر، جاوان فدائی‌نین دانیشدیغی کیمی ماجرالاردا چتین، آغیر، فاجعه‌لی وضعیّتلره دچار اولموشدولار. حتی او منحوس قارلی، شاختالی گئجه‌لرده یوللارینی ایتیریب قار آلتیندا مدفون اولانلار دا اولوب.

۱۳۲۶-نجی ایلین خورداد آیی ایدی. هاوالار قیزماغا باشلامیشدی. زندانین وضعیّتی گئتدیکجه آغیرلاشیردی. زیدانیلردن آزاد اولان یوخ ایدی. بلاتکلیف قالانلار گئتدیکجه داریخیردیلار. بونو هامینین قیافه‌سیندن اوخوماق اولوردو. شاعر علی فطرتین حالی گون-گوندن آغیرلاشیردی. او داها حیه‌طه چیخا بیلمیردی. من سحر چاغی اونون یانینا گئدیب حیه‌طه چیخماغی تکلیف ائدنده "یوخ، دولانماغا حؤصله‌م یوخدور. بیر آز اوتور بوردا صحبت ائدک"، دئییردی. صحبتیمیز شعر و شاعرلیکدن گئدیردی. بیر گون اونا دئدیم:

-آغای فطرت، بیلدیگیمه گؤره "وطن یولوندا" قزئتی ستارخان باره‌سینده شعر یازماغی مسابقه‌یه قویموشدو و سیزین یازدیغینیز شعر بیرینجی یئری توتوب جایزه‌نی آپارمیشدی. لطفا او باره‌ده دانیشین.

علی فطرت بوغازینین آلتینا قدر چکدیگی ادیالی سینه‌سینه قدر آشاغی چکیب تبسم‌لو حالدا دئدی:

- بلی، سن اوندا تهراندا ایدین. "وطن یولوندا" قزئتی ستارخان باره‌سینده شعر یازماغی مسابقه‌یه قویدو. بو مسابقه‌ده اشتراک ائدنلر ده چوخ ایدی. آمما بیرینجی مکافاتی من آپاردیم. ایکینجی مکافات ایسه بالاش آذراوغلونا قسمت اولدو. من عروض وزنینده یازمیشدیم، آذراوغلو ایسه هئجا وزنینده یازمیشدی. آمما بونو دا دئمه‌لی‌یم کی، آذراوغلونون شعری منیم شعریمدن ده اوجادا دوروردو. آمما من یاشلی اولدوغوما گؤره باش مکافاتی منه وئردیلر. ستارخان ملی بیر قهرمان اولدوغونا گؤره اونون باره‌سینده یازیلان شعر ده اؤزونه لایق اولمالی ایدی. او دور کی، یازیلان شعرلر لیریک حالدان چیخیب کیچیک پوئما شکلینی آلمیشدی.

تبریزین بیرینجی کلانترسینین رئیسی رحیم رشدی ده توتولموش و ایندی بیزیمله زندانda ایدی. آمما اؤزونون دئدیگینه گؤره پرونده‌سی او قدر ده آغیر دئییلدی. رحیم رشدی رئیسی اولدوغو کلانتریده و اونون محدوده‌سینده او قدر فایدالی ایشلر گؤرموشدو کی، او محله‌نین آداملاری بوندان چوخ راضی ایدیلر. او هر گون خیابانلاری، کوچه‌لری گزیب هر یئره باش چکیردی. بوتون شیره‌کش خانالاردا و قهوه‌خانالاردا اولان تریاکیلرین وافور مانقاللارینی آرادان آپارمیشدی. هر تنگه باشیندا خالقا مزاحم اولان اوغرولاری، یول کسنلری، باج آلانلاری عدالته تاپشیرمیشدی. رحیم رشدی مرکزی دؤلت طرفیندن توتولوب دوستاق اولاندان سونرا اونون محاکمه‌سین ائشیدن محله آداملاری بؤیوک تومار یازیب نئچه مین نفره امضالادیب دؤلت مقاملارینا وئرمیشدیلر. اونلار بو توماردا رحیم رشدی‌نین ائتدیگی خدمتلره گؤره اونون باغیشلانیب آزاد اولونماسینی طلب ائتمیشدیلر. او اعدامدان یاخا قورتارا بیلمیشدی.

خورداد آینین ملایم هاوالاری نتیجه‌سینده دوستاقلار همیشه‌کی کیمی حیه‌طی دولدورموشدولار. زندان دیوارلارینین کؤلگه‌لی طرفلری هامینی اؤزونه طرف چاغیریردی. بعضی دوستاقلار یاتاجاق پالتارلارینی گونشین نورو آلتیندا سریب، ادیاللاری قوروتماغا سعی ائدیردیلر. زندان دیوارلارینین اوستونده جیک- جیک ائده- ائده بیر-بیرینی قووان سرچه‌لر هامینین دقتینی جلب ائتمیشدی. اونلار اسارت بیلمه‌ین قوشلارین آزادلیقلاری ایله بئله بیر محیطده یاشاماقلارینا راضی دئییلدیلر. زندان دیوارلارینین اوستونده، دامیندا کئشیک چکن نگهبانلار گؤز اوجو دوستاقلارا باخیب نه‌سه دوشونودولر. بلکه ده اونون قارداشی یاخود یاخین بیر دوستو بو دوستاقلارین ایچینده‌دیر. انسان وار کی، زندان گوشه‌لری اونونچون بیر دانشگاه اولور. مبارزه یوللارینی اوردا اؤیره‌نیب سووواریلمیش پولاد کیمی یئنه مبارزه میدانلارینا قدم قویور. اؤلنده ده اؤلمور، باشقا بیر نسیمی‌یه، بابکه چئوریلیب عصرلر بویو یاشایير. انسان دا وار کی، حیاتی دا اؤلولر کیمی یاشاییر. بئله انسانلارین شعاری بودور: "هر کیم اولاغ اولسا، من ده اونا پالان اولارام". بئله انسانلار یازدا طبیعته گؤز آچان یای قدر عؤمور اولمایان بؤجکلره اوخشایير. اونلار دونیایا سس‌سیز گلیب، سس‌سیز گئدیرلر. زندان مقدس بیر مکان اولماسا دا، بعضی مقدس انسانلارین مکانی اولموشدور. دونیانین حقیقت‌سئور انسانلاری، بو یولون مبارزلری زندان گوشه‌لرینی حقیر سانمیش و دمیر بارماقچیللاری اؤز اراده‌لری قارشیسیندا تعظیم ائتمگه وادار ائتمیشلر. صفر قهرمانی اوتوزایکی ایل منحوس شاهین زندانلارینده دار سلوللارین دارلیغینا دؤزوب اونلارا دوداق بوزه-بوزه یاشادی و نهایت انقلاب اسلامی اونو آزاد ائتدی. نئلسون ماندئللا جنوبی آفریقادا قارا دریلی اولدوغونا گؤره "آغلار" طرفیندن استثمار اولان بیر خالقین رهبری اولدوغو اوچون ایيرمی سککیز ایل غصبکارلارین زندانلاریندا اونلارین آجی طالعلرینه شاققا چکیب گولدو. نهایت غالب چیخیب اؤز خالقینین پرئزیدئنتی اولدو. زندان آجیناجاقلی، عیبه‌جر بیر مکان اولسا دا خالق یولوندا، وطن یولوندا زحمت چکن اراده‌لی انسانلارین سون دایاناجاق نؤقطه‌سی اولمامیشدیر. هله سون زامانلاردا "دان اولدوزوم" آدلی بیر شعریمده مجرد بیر زندانینین تصویرینی چکمیشدیم. بو دوستاق اؤز

دار قفسینده تاواناکی ال بویدا پنجره‌سینه باخیب اوردان آسمانداکی پارلاق بیر اولـدوزو گؤروب دان اولدوزو سانارق اونونلا دانیشیر:

سحر آچیلمامیش دار پنجره‌مدن
نه باخیر سان منه ای دان اولدوزو
سانکی طالعیمی دوشونموسن سن
ای منیم بختیمین یانان اولدوزو

دیوار دا، تاوان دا بورونوب یاسا
گئجه ده، گوندوز ده اؤتور بیر سایاق
بو گرکین سکوتو پوزان نه وارسا
کئشیکچیمین آیاق سسیدیر آنجاق

چکرم نازینی، نازلاندیقجا سن
قوی یانسین گئجه‌نین حسدی قات-قات
سن منه باخدیقجا دار پنجره‌مدن
سندن نور دیله‌رم، حیاتدان موراد

سن گؤی اولدوزوسان، من یئر اولدوزو
سن آزاد، من اسیر، شاهیدیم زامان
گول، گولسون دونیانین عؤمرونون یازی
انسانلا اولدوزون سایریشماسیندان

دئمه اوزاقدایام، دریندەیم من
او آسمان سنین بو دیار منیم
باخ، کؤرپو سالمیشام زنجیرلریمدن
زنجیریمدن سوای نه‌یم وار منیم.

هله خورداد آیی قورتامامیشدی. تبریز زندانینـدا اولان محبوسـلارین حیاتینـدا ائلـه بیـر مهم دگیشیکلیک وجودا گلمه‌میشدی. هئچ کسین اؤز گله‌جـک طالعینـدن خبـری یـوخ ایدی. ساعاتلار، گونلر اؤتدوکجه بلاتکلیف قـالان دوسـتاقلار گـؤزلرینی زنـدان قاپیـسینا دیکیب اؤز آدلارینین سسلنمه‌گینی گؤزله‌ییردیلر. زندانا ایسه سکوت چؤکموشـدو. فقـط دار آغاجینین آلتینا گئدنلری سئچیب دوستاقلاردان آییریردیلار. ایکـی گـون قابـاق اژدر آدلی بیر نفری ده اعـدام ائتـدیلر. او ملـی حؤکـومتین انتظـامی افـسرلریندن ایـدی. اودا قولام‌رضا جاویدان کیمی شهادتی قبول ائتدی.

گون اورتادان قاباق ایدی. دوستاقلارین اکثریّتی حیه‌طده ایـدیلر. بعـضیلری دیـوارلارین کؤلگـه‌سـینده حلقـه ووروب صـحبت ائـدیردیلر. بعـضیلری ایـسه هـاوانین ایستیـسینه باخمایاراق قدم ووروردولار. بو زامان حیه‌طین او باشیندا اولان قاپی آچیلـدی بیـر نئچـه نفر ایچه‌ری داخل اولدولار. آدلاری چاغیران آدامین اونلارین آراسیندا اولدوغونا گؤره تـزه بیر خبرین اولدوغونو گؤزله‌ییردیلر. آدلار بیر-بیر اوخونماغا باشلادی. زندانین اوتاقلارینـدا اولانلار دا حیه‌طه گلدیلر. ایندی هامی اوزونو قاپییا دؤندریب گؤزلری آدلاری چـاغیرانین آغزیندا قالمیشدی. آدلاری چاغیریلانلار چوخ ایدی. آدلار قورتاراندا دئدیلر:

- شئیلرینیزی باغلاییب حاضر اولون. گون اورتادان سونرا بوردان آزاد اولاجاقسینیز.

بو مـسئله آدلاری اوخونمایـانلارین دا سـئوینجینه سـبب اولموشـدو. چـونکی اونـلار دا بیلیردیلر کـی، بیـر تحـول وجـودا گلمیـشدیر. اونلاریـن دا بـو گـون صـاباح تکلیفلـری آیدینلاشاجاقدیر. زندانا بؤیوک بیر همهمـه وجـودا گلمیـشدی. آدلاری چیخـانلار گـون اورتا اولامیشدان شئیلرینی ساهمانا سالماغا باشلامیشدیلار. آدی اوخونـانلارین ایچینـده من ده وار ایدیم.

یاریم ساعاتدان سـونرا زنـدان اؤز عـادی‌محـالینی تاپمیـشدی. بـو زامانـدا شـاعر مظفـر درفشی‌نین منه طرف گلدیگینی گؤردوم (خوشبختانه مظفر درفشی ایندیده حیاتـدادیر). او منیم قولومدان توتوب دئدی:

- منیمله گل! آغای فریدون ابراهیمین سنینله ایشی واردیر.

بیز ایکیلیکده فریدون ابراهیمینین اوتاغینا گلدیک. او، زندانین بیرینجی مرتبه‌سینده اولوردو. بیز اوتاغا وارد اولاندا اونو تک تنها گؤردوک. ابراهیمینین سلولی بیزیم اولدوغوموز سلولدان تمیز ایدی. اونون اؤزوندن سونرا باشقا هم‌سلوللاری دا وار ایدی. فریدون ابراهیمینی اوزون مدتلر ایدی دانیشیغا آپاریب گتیریردیلر. هامی اونون ایشینین آغیر اولدوغونو بیلیردی. ملی حؤکومتین دادستانی اولدوغو اوچون مرکزی دؤلت اونا آرتیق اهمیت وئریردی. بوتون دوستاقلار اوندان سؤز دوشنده "فریدون ابراهیمینین محکمه‌سی اوزون مدت چکدیگیندن معلومدور کی، اونو اعدام ائتمک ایسته‌ییرلر"، دئییردیلر.

بیز اونونلا سالاملاشیب گؤستردیگی یئرده اوتوردوق. نئچه ثانیه سکوتدان سونرا فریدون ابراهیمی اوزونو منه طرف توتوب دئدی:

- معلومدور اولدوغونا گؤره سیز گون اورتادان سونرا آزاد اولورسوز. امیدوارام موفق اولاسینیز. سیز منیم ایشیمین نه یئرده اولدوغونو یاخشی بیلیرسینیز. مندن اولان استنطاقدان معلومدور کی، اونلار منی آرادان آپارماق ایسته‌ییرلر. بونو دا هامی یاخشی بیلیر کی، بیز وطنیمیز آذربایجانین و خالقیمیزین سعادتی اوغروندا مبارزه‌یه وارد اولاندا بئله زندانلاری، اؤلوملری نظریمیزه آلیب میدانا گیرمیشیک. بو دا او دئمک دئییلدیر کی، بیز اؤز جانیمیزی مجانی بونلارین الینه تاپشیراق. امکانیمیز اولسا اؤزموزو قورومالی‌ییق کی، گله‌جک مبارزه‌لرده شاهلارین و فرعونلارین علیهینه مبارزه آپاراق. بونا گؤره ده منیم بو اعدامدان یاخا قورتارماغیما بیر یول واردیر. بونون آچاری دا خالقیمیزین ایگید اوغلانلارینین الینده‌دیر.

من فریدون ابراهیمینین بو سؤزلرینی ایشیدن کیمی دئدیم:

- آغای ابراهیمی منیم بو باره‌ده الیمدن نه گلسه اسیرگه‌مرم.

او دئدی:

- تک سنین الیندن هئچ بیرایش گلمز. بو ایشه اوچ یا دؤرد نفرین اشتراکی لازیمدیر. سن آزاد اولاندان سونرا فرقه‌چی بالالارینین آراسیندان بو ایگید آداملاری تاپابیلسن من چکدیگیم نقشه‌نی عملی ائتمک اولار.

من سوروشدوم:

– سیزین بو نقشه‌نیز ندن عبارتدیر؟

او جاوابیمدا دئدی:

– منی استنطاغا آپاران ایکی نفر مسلح عسگردیر. گئتدیگیمیز یول دا معین و مشخصدیر. هر گون منی بیر یول‌لا آپاریب گتیریرلر. یول اوزونو الوئریشلی و خلوت یئرلر واردیر. سنین آداملارین منی بو خلوت یئرلرین بیرینده عسگرلرین الیندن آلا بیلر. حیات یولداشیمین او محله‌ده ساخلادیغی بیر سواری ماشینلا من آرادان چیخا بیله‌رم.

ابراهیمی سؤزونه داوام ائدیب دئدی:

– البته منیم گؤروشومه گلن اؤز حیات یولداشیملا بو هفته بو باره ده دانیشاجاغام. سیز ده ائشیکده اونونلا علاقه ساخلامالی‌سینیز. پلانی دوزگون اجرا ائتمک اوچون مصلحت وئره‌سینیز.

فریدون ابراهیمی جدّی دانیشیردی. او سؤزلرینی افاده ائدنده صاف آلنیندا یارانان قیرشیقلار بونو ثبوت ائدیردی. من بیر آز فیکر ائدندن سونرا دئدیم:

– آغای ابراهیمی من بو برنامه‌نی اجرا ائتمگه سؤز وئریرم. فقط بو شرایطده نظرده اولان آداملاری تاپا بیلسم. من آزاد اولاندان سونرا سیزینله زنداندا علاقه‌ده اولاجاغام.

بیز بو پلانین تفرّعاتی باره‌سینده یاریم ساعاتا قدر صحبت ائتدیک. ناهار واختی اولدوغونا گؤره شاعر مظفر درفشی ایله برابر آغای ابراهیمی ایله وداعلاشیب اوندان آیریلدیق.

ناهاردان سونرا آزاد اولان دوستاقلار اؤز اساسلاری ایله ساعات دؤردده زندانین حیه‌طینده حاضر اولمالی ایدیلر. بوتون دوستاقلارین گؤزلرینده، حرکتلرینده شادلیق گؤرونوردو. أللی اوچ نفر دوستاقلارین آزاد اولماق امیدی، اونلارین دا آزاد اولماقلارینا گمان یئری قویموشدو. ساعات دؤرد اولمامیش آزاد اولان دوستاقلار حاضر آماده ایدیلر. باشقا دوستاقلارین دا اؤز عائله‌لرینه اولان سفارشلرینی شیفاهی و یا نئچه دفعه قاتلانمیش کاغاذلارا یازاراق اونلارا تاپشیریردیلار. اونلار دا بو کاغاذلاری گیزلین یئرلرده گیزله‌دیردیلر. تبریز زندانی بایرام شکلینی آلمیش و دوستاقلارین آراسیندا طنطنه وار ایدی. سلوللاردا هئچ کیم قالمامیشدی. هامی حیه‌طه تؤکولوب ایلک آزادلیغا تاماشا

ائتمک ایسته‌ییردیلر. بوتون دوستاقلارین گؤزلری زندان قاپیسینا دیکیلمیشدی. هله قاپی آچیلیب آدلاری سسله‌ینلردن خبر یوخ ایدی. ساعات دؤرددە نفسلر سینه‌لرده حبس اولموشدو. انتظار هامینی یورووردو. قاپیلار ایسه باغلی قالمیشدی. ساعات دؤردیاریمدا دوستاقلار یاواش- یاواش امیدلرینی ایتیریردیلر. بو سؤزلر ائشیدیلیردی: "بونلارین بوتون ایشلری ده اؤزلری کیمی مسخره‌دیر"، "شیطاندان امید گؤزله‌مک اولماز"، "یقین کی، دوستاقلارین آزاد اولماسینا آغالاری اینگیلیسلر و آمئریکالیلار راضی اولمایيبلار". نه ایسه ساعات بئش اولمامیش زندانین حیه‌ط قاپیسینین او بیری طرفیندن سسلر ائشیدیلمه‌یه باشلادی. بیر آزدان سونرا قاپی آچیلدی. بیر نئچه افسر و آژدان زندان حیه‌طینه گیردیلر. اونلار قاپی دلیندا دایانان دوستاقلاری گؤروب فریاد ائدیب اوجادان "نه اوچون بورا ییغیلیبسیز؟ چکیلین دالییا!"، دئیه امر ائده‌رک دوستاقلاری حیه‌طین اورتاسینا طرف یؤنلتدیلر. افسرلرین بیری دئدی:

- هرکسین آدی سسلندی شئیلرینی گؤتوروب قاباغا گلسین.

بیرینجی آدی چاغیریلان آدام شئیلری ایله قاباغا گلدی. اونو زندان قاپیسینی آچیب او بیری طرفه اؤتوردولر. قاپینین او طرفینده کیچیک بیر حیه‌ط وار ایدی. اؤلچوسو اون- اون مئتر ایدی. بو حیه‌ط خلوت بیر یئر ایدی. نگهبانلار اوردا کئشیک وئریردیلر. نهایت آدلارین چاغیریلیب قورتارماغی بیر ساعات چکدی. بو زامان کیچیک حیه‌طین بؤیوک حیه‌طه اولان قاپیسی‌نی آچدیلار. بو حیه‌طده زندانین اداره حصّه‌لری یئرله‌شیردی. بیز بو حیه‌طه وارد اولاندا ییرمی نفره یاخین سیلاحلی قوه ایله روبرو اولدوق. بو هامینین تعجوبونه سبب اولدو. بو سؤال قاباغا گلیردی کی، بیزی آزاد ائدیرلرسه، بس بو سیلاحلی قوه‌لر نه اوچوندور؟ آزادلیق وعده‌سی وئریلن دوستاقلارین هامیسی بیر-بیرنین اوزونه باخیردیلار. بو باخیشلار معنالی ایدی. سؤاللارین جاوابینی وئرن آدام ایسه هله یوخ ایدی. بیزی بیر-بیریمیزین یانیندا جرگه‌یه دؤزدولر. تهران قوشونو ایله آذربایجانا سوخولان قوشونون سربازلاری قارشیمیزدا صف چکیب دایاندیلار. اونلار توفنگلرینی بیزه طرف توتوب دایانمیشدیلار. سکوت هر طرفی بوروموشدو. هئچ کسدن سس چیخمیردی. قارشیمیزدا دوران عسگرلر گؤزلرینی بیزه زیلله‌میشدیلر.

بیر قایدا اولاراق آزاد اولان دوستاقلاری نظمیّه‌یه آپاریب اوردا سنخرانلیق ائدیردیلر. دوستاقلارا دلیل نصیحت دئییردیلر کی، داها دؤلتین قارشیسیندا جسارت ائتمه‌سینلر. بیز بونلاری ائشیدیب بیلیردیک. اؤزوموزو نظمیّه‌یه گئتمگه حاضرلاییردیق. آممـا ایندی وضعیت آیری بیر مؤضوعدان خبر وئریردی. بو زامان یاخینداکی بنادان بیر سروان چیخیب بیزه طرف گلمه‌یه باشلادی. آمما بیز سهو ائدیردیک. سروان صفین اولینده دایانیب، هامینین حیرتی ایچینده بیرینجی دوستاغا بیر سیلله ووروب دئدی:

– سن شاهنشاهین اوزونه عاق اولوب آذربایجانی ایراندان آییرماق ایسته‌ییردین؟

سروان بو سؤزلری فارسجا دئییردی. اوزونه سیلله وورولان دوستاق سروانین ضربه‌سیندن غافل اولدوغو اوچون ایکی آددیم دالییا چکیلدی. سونرا اوزونو صفده دایانان دوستاقلارا توتوب اوجادان فریاد چکدی:

– من ایندی سیز مهاجر، متجاسرلره گؤسترەجه‌یم.

بیز هله ایندیه قدر بو أللی اوچ نفرین هامیسینین مهاجر اولدوغوونو بیلمیردیک. بیز ائله بیلیردیک‌کی، بو گروهون ایچینده هر جور آدام وار. ایندی بونلارین سئچیلمیش مهاجر اولدوقلارینی درک ائدیردیک. سروان ایکینجی دوستاغین قارشیسیندا دایاندی و "سن بیلمیرسن کی، ایرانا شاهنشاه حؤکمرانلیق ائدیر؟"، دئییب بیر سیلله ده اونا ووروب، اوزونه توپوردو. صفده دایانان دوستاقلارین آراسیندا ولوله دؤشموشدو. هامی ناراحات ایدی. سروان اوچونچو زندانینین قارشیسیندا دایاناندا دوستاق بیر آددیم قاباغا یئرییب یومروقلارینی ماهر بوکسورلار کیمی سروانین گؤزلری قاباغیندا توتوب اوجا سسله دئدی:

– من آذربایجانلی بالاسی‌یام. اؤلمه‌گیمه حاضر اولارام، آمما تحقیری قبول ائتمه‌رم.

کیشیسن الینی یوخاری آپار! سروان دایانیب اورتا یاشلی بو مهاجرین اوزونه باخیردی. صفده دایانان مهاجرلرین گؤزلرینده تبسم اوینایییردی. سروان نئچه ثانیه یئرینده قورویوب قالدی. نهایت آماده حالیندا دایانان سیلاحلی عسگرلره باشی ایله اشاره ائله‌دی. عسگرلر گلیب جسارتلی مهاجری قوللارینداں توتوب صفدن چیخاریب آپاردیلار. دوستاقلارین دایاندیقلاری صفدن بیر آز آرالی ایکی بؤیوک آوتوبوس دایانمیشدی. بایاقدان هئچ کیمین نظرینی جلب ائتمه‌ین بو آوتوبوسلار ایندی هامینین نظرینی جلب

ائدیردی. ایندی اونلار بیلیردیلر کی، بو ماشینلار اونلاری گؤزله‌ییر. آممـا مقـصدی هـئچ کیم بیلمیردی. بیر آز سونرا سروان بنادان خارج اولوب صفه دوغرو گلمه‌یـه باشـلادی. او تک تنها گلیردی. یانیندا هئچ کیم یوخ ایدی. سروان عسگرلرین گروهبانینا اشاره ائـدیب اؤز طرفینه چاغیردی. گروهبان قاچا- قاچا اؤزونو اونا یئتیردی. اونون بیر الی قـولاغینین دیبینده ایدی. سروان اونا دستور وئریب اؤزو یئنه ده زندان اداره‌سینه قاییتدی. گروهبـان دوستاقلارا طرف گلیب اونلاری بیر آز آرالی دایانمیش آوتوبوسلارا طـرف هـدایت ائتـدی. أللی اوچ نفر دوستاق مهاجر بو منوال ایله ایکی یئره تقـسیم اولـوب، بـو ایکـی آوتوبوسـا مین‌دیلر. اون دقیقه‌دن سونرا اؤزو ایله آلتی یا یئددی ژاندارم گتیردی. بیزی بو ژاندارملارا تحویل وئردیلر. یاریم سـاعاتدان سـونرا آوتوبوسـلار حرکـت ائلـه‌دیلـر. هلـه بیـزی هـارا آپاردیقلارینی بیلمیردیک. آمما اونلارین بیزه وئردیکلری وعدلر دوز اولسایدی، یاخود آزاد ائتمک خیاللاری اولسایدی، گـرگ نظمیّـه‌یـه آپاریـب اوردان بیـر باشـا آزاد ائـده‌یـدیلر. آوتوبوسلار زندان داروازاسیندان چیخیـب شـهره طـرف یـوخ، زنـدانین آرخاسـینا طـرف حرکت ائتمه‌یه باشلادی. زنـدانین آرخاسـی بیابـان ایـدی. دوسـتاقلار تعجـب ائتمـه‌یـه باشلامیشدیلار. بیزی هارا آپاریرلار؟ بـو سـؤال هـامینین فیکرینـی مـشغول ائتمیـشدی. نهایت دوسـتاقلار کـاروانی تبریـزین قورتـاران یولـو ایلـه گئـدیب شـرق طرفـده تهـران جادّه‌سینه چیخدی و تهرانا طرف یوللاندی. بیز ایندی یوز فایز بیلدیک‌کـی، آزاد اولمـاق مسئله‌سی یالان و اویدورما سؤزموش. هر حالدا آلتی آیدان سونرا زنـدانین دؤرد دیـواری آراسیندان چیخیب طبیعتین قوینونا آتیلمیشدیق. گؤردویوموز منظره‌لـر لـذت وئریـردی. بیر آزدان سونرا داغ کولکلری سهندین باشیندان آخیب خورداد آیینین ایستی هاواسـینی قووردو. گون باتاندا بوستان‌آبادی آرخادا قویدوق. بیزیم آوتوبوسدا اوچ ژانـدارم وار ایـدی. اونلار سوروجونون یانیندا اوتوروب گؤزلرینی بیزه دیکمیشدیلر. آذربایجـان مهـاجرلرینین خرم‌آبادا سورگون اولماقلارینی بیلیردیک. ایندی ده بیزی اورا سورگون ائتمکلری بـاره ده دوشونوردوک. هر حالدا آخشامین قارانلیغی هر یئری بوروموشدو. یـوللارین اطرافینـداکی منظره‌لردن استفاده ائده بیلمیردیک. اونا گؤره ده بعضی دوستاقلاری یوخـو آپارمیـشدی. ائرته‌سـی گـون ناهـاردان سـونرا تهرانـا یئتیـشدیک. او زامـانلار جـاددالار هلـه آسـفالت

اولمامیشدی. یوللار باشدان باشا چالا-چوخوردان عبارت ایدی و ایرمی دؤرد ساعات یول گلمیشدیک. ایندی تهرانین خیابانلاریندا حرکت ائدیردیک. تهراندا چوخ اولدووغوما گؤره شهرین هر طرفی منه تانیش ایدی. تهرانین ایندیکی میدان انقلابدان اوزو آشاغی گلیب گؤمرؤک میدانینا چیخدیق. اوردان دا مولویه دؤندوک. او زامان ژاندارم اداره‌سی بو خیاباندا یئرله‌شیردی. اعدام میدانینا چاتمامیش ساغ الده ائنلی بیر کوچه‌یه دؤندوک. قارشیداکی بؤیوک دروازادان ایچه‌ری گیردیک. یاریم ساعات آوتوبوسلارین ایچینده قالدیق. سونرا معلوم اولدو کی، بیزی بوردا قبول ائتمیرلر. ژاندارم اداره‌سینین رئیسی اؤزو آوتوبوسلارین یانینا گلیب باخاندان سونرا دئمیشدی:

- اوّلا سیزین مراسله‌نیز یوخدور، ایکینجی‌سی ده بیزیم بو دوستاقلاری بوردا ساخلاماغا یئریمیز یوخدور.

بئله‌لیکله بیزی گتیرن ژاندارملارین مسئولو نه قدر سعی گؤستردیسه فایداسی اولمادی. آوتوبوسلاردان یئره دؤشمه‌یه اجازه وئرمیردیلر. هر حالدا او گئجه‌نی آوتوبوسلارین ایچینده کئچیردیک. ائرته‌سی گون بیزی اوردا شوش خیاوانی یولوندان راه آهنه گتیردیلر. بوردا بیر نئچه، تاختادان تیکیلمیش ائولر وار ایدی. بو ائولرده آمئریکانین عسگرلری یاشاییرمیشلار. محاربه قورتاراندان سونرا اونلار ایرانی ترک ائتمیشدیلر. ایندی ایسه بورانی بیزیم اوچون نظرده توتموشدولار. اوزونلوغو ایرمی بئش مئتر ائنی ایسه آلتی مئتر اولاردی. هر اوچ مئتردن بیر شیمالا و جنوبا پنجره‌لری وار ایدی. بورا بیزیم اوچون مناسب یئر ایدی. بؤیوک بیر سالونون یئرینه ادیال دؤشه‌میشدیلر. بیزی آوتوبوسلاردان دؤشوردوب سالونا هدایت ائتدیلر. أللی اوچ نفری بورا چوخ راحاتلیقلا توتدو. پنجره‌لردن کوچه‌ده گئدیب گلنلری آیدین گؤروردوک. مراقبت چوخ ساده ایدی. بورادان آخشام چاغی راحاتلیقلا قاچا دا بیلردیک. آممما هئچ کیم بو فیکیرده دئییلدی. دؤلت کابینه‌سینده خرم‌آبادا سورگون اولان مهاجرلر باره‌سینده مذاکره‌لر گئدیردی. بو مذاکره اونلارین عفو اولماسی اطرافیندا ایدی. حتی بوباره‌ده قزئتلر یازیردیلار. بورا تبریز زندانینداندان مقایسه ائدیلمز درجه‌ده یاخشی ایدی. ملاقاتیمیز دا وار ایدی. من ژاندارملارین بیرینین واسیطه‌سیله تهرانا منتقل اولماغیمی یازیب قوهوملاریما،

کندلیلریمیزه بیلدیرمیشدیم. ایندی اونلار منیم ملاقاتیما گلیردیلر. بیزلره وئریلن خؤرک جیره‌سی ده تبریز زندانیندان چوخ یاخشی ایدی. آممـا گـونلر اؤتـور و آزاد اولمـاغیمیز باره‌ده خبر یوخ ایدی. بیزی بیر آی بوردا ساخلادیلار. سونرا تهران کلانتریلـری آراسـیندا تقسیم اولدوق. اونلار بیزی ضـامن ایلـه آزاد ائتمـک ایـسته‌ییردیلـر. تهرانـدا نقـی آدلـی کندلیمیزین قهوه‌خاناسی وار ایدی. او منی ضمانته گؤتوردو بو شرط ایله کـی، هـر گـون اؤزوموزو کلانتریه معرفلیک ائدک. نهایت مهاجرلرین عفو اولماقلارینا دایر امـر وئریلـدی. خرم‌آبادین سورگون کاروانلاری اؤز یوردلارینا قاییتماغا باشلادیلار. بیـز ده اونـلار کیمـی یوردموزا دؤنملی اولدوق. بئله‌لیکله منیم بو کؤیرک خاطره‌یمـین بیرینجـی جلـدی سـونا چاتدی.

۱) باش کوماندان، فرمانده‌کل دئمکدیر.
۲) قازالاق ایکی ته‌کرلی آرابا ایدی و ایکی نفردن آرتیق توتمازدی. بیر آتلی اولور و چـوخ سرعتله گئدردی. اونا وارلیلار یا دا قوچولار مینردیلر.
۳) بورادا رایوندان مقصد پولیس مرکزی، یاخود پاسگاهدیر-رئداکتور.
۴) ایدمان ورزش دئمکدیر.
۵) اوکئان اقیانوس دئمکدیر.
۶) بوتانیکا گیاه‌شوناسلیق دئمکدیر.
۷) پرئزیدوم ریاست هیئتی اوچون آیریلمیش یئردیر.
۸) پیونئر پیشاهنگ دئمکدیر.
۹) قالوستوک کراوات دئمکدیر.
۱۰) گؤیرته عرشه دئمکدیر.